

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNÎ'NİN TAHLÎLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞÜKRAN KOÇAK

ŞUBAT 2019

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNÎ'NİN TAHLÎLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

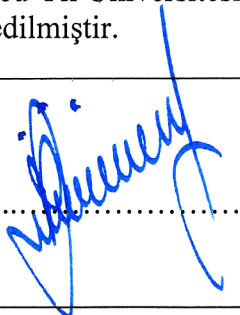
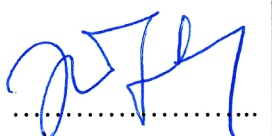
HAZIRLAYAN
ŞÜKRAN KOÇAK

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ

VAN-2019

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

Şükran KOÇAK tarafından hazırlanan “Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı’nın Tahlîli” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/ OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

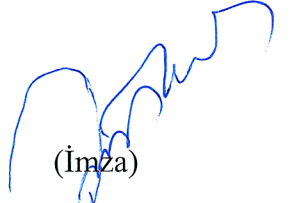
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ Van YYÜ Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Doç. Dr. Recep DEMİR Van YYÜ Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi İsa IŞIK MŞÜ Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Doç. Dr. Tahir ZORKUL Van YYÜ Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Dr. Öğr. Üyesi M. Halil ERZEN Van YYÜ İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	/...../.....
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (07/01/2019)

(İmza)
Şükran KOÇAK

Yüksek Lisans Tezi

Şükran KOÇAK

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Şubat, 2019

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNI'NIN TAHLÎLİ

ÖZET

Erzurumlu İbrâhim Hakkı 18. yüzyılda yaşamış ve âlim, ârif, şâir hüviyetiyle tanınmış bir kişiliktir. Bilhassa *Mârifet-nâme* adlı eseri ona asıl şöhretini hazırlamıştır, diyebiliriz.

Bu çalışmada Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *İlâhî-nâme* adlı Dîvânının tahlîli hedeflenmiştir. Cemal Kurnaz'ın *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli* adlı eserinde takip ettiği yöntem esas alınmıştır.

Çalışmamızda öncelikle *Dîvân*'da yer alan kavramlar fişlenerek bir dizin haline getirilmiştir. Her kavram ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Mefhumların açıklanmasında ilgili kaynaklara başvurulmuştur.

Tasavvuf kısmında yer alan aşk başlıklı kısım *Dîvân*'ın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. *Dîvân* içinde bulunan aşk kısmı daha önce *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Dîvân'ında Aşk* adlı bir yüksek lisans tezi olarak Süleyman Solmaz tarafından çalışılmıştır. Son olarak kaynakça, dizin ve index yapılarak çalışmaya son şekli verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Dîvân, Tasavvuf, Tahlîl.

Sayfa Adedi : 495

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ

Master Thesis

Şükran KOÇAK

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
February, 2019

ANALYSIS OF ERZURUMLU İBRAHİM HAKKİ'S DİVAN'

ABSTRACT

İbrahim Hakkı of Erzurum lived in the 18th century and is a well-known personality with the identity of scholar, philosopher and poet. In particular, his work called *Mârifet-nâme* has prepared his true fame, we can say.

In this study, its aimed to analyze *Dîvân* called *İlâhînâme* of İbrâhim Hakkı from Erzurum. As a method, it's based on the method Cemal Kurnaz's work on the *Analysis of the Hayali Bey Dîvân*.

In our study, the concepts in the *Dîvân* were first written and transformed into an index. Each concepts has been studied in detail. Relevant sources have been consulted in explaining concepts.

The section entitled "Love" in the Sufism has constitute an important part of the *Dîvân*. The love part of *Dîvân* was previously studied by Süleyman Solmaz as a master's thesis named *Love in Erzurum İbrâhim Hakkı Divan*. Finally, resources, systematic index and index were done and final shape of the study was given.

Key Word : İbrâhim Hakkı from Erzurum, Dîvân, Sufism, Analysis.

Quantity of Page : 495

Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VI
ÖN SÖZ.....	VIII
GİRİŞ	X

BİRİNCİ BÖLÜM: 1. ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI.....	1
1.1. Hayatı	1
1.2. Eserleri.....	6
1.2.1. Usûl-i Hamse	6
1.2.1.2. Dîvân	6
1.2.3. Fûru’-ı Aşere.....	14
1.2.4. İbrahim Hakki’nın Diğer Eserleri	17
1.3. Edebî Kişiliği.....	20
1.3.1. Dîvânı ve Şiir Hakkındaki Düşünceleri	25

İKİNCİ BÖLÜM: 2. ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNÎ’NİN	
TAHLÎLİ.....	27
2.1. Din ve Tasavvuf	28
2.1.1. Din	28
2.1.1.1. Allah.....	28
2.1.1.2. Peygamberler	34
2.1.1.3. Melekler	42
2.1.1.4. Kitaplar.....	43
2.1.1.5. Tabîîn	46
2.1.1.6. Kader kavramları.....	47
2.1.1.7. Ahiret ve İlgili Kavramları	49
2.1.1.8. Dinî Kavramlar	59
2.1.1.9. Diğer Dinî Kavramlar	67
2.1.2. Tasavvuf	79
2.1.2.1. Tasavvufî Kişiler.....	81

2.1.2.2. Tasavvuf Büyükleri.....	94
2.1.2.3. Tasavvuf Ehli	97
2.1.2.4. Tasavvufi Yer Kavramları	100
2.1.2.5. Tasavvufi Kıyafetler.....	112
2.1.2.6. Tasavvuf kavramları.....	115
2.1.2.7. C�n, Gönül, Dil Kavramları	205
2.1.2.8. Sevdâ	227
2.1.2.9. Y�r, Y�r�n	227
2.1.2.10. Dünyâ, Cihân, �lem, Kevn, Kâinât ve Te�bihleri	228
2.1.2.11. Sevgili ve Güzellik Kavramları.....	239
2.2. Cemiyet	244
2.2.1. Tarih� ve Efsânevî Ş�hiyetler	244
2.2.2. Şâirler.....	248
2.2.3. Meslek Kavramları	248
2.2.4. Diğ�r Meslek Erb�b�.....	264
2.2.5. Yer Kavramları	271
2.2.6. Dağ İsimleri	285
2.2.7. �lkeler – Kavimler	286
2.3. Tabiat.....	288
2.3.1. Su ve Kavramları	288
2.3.2. Deniz İsimleri	294
2.3.3. An�s�r-ı Erb�	296
2.3.4. Zamân Kavramları	302
2.3.5. Mevsimler	307
2.3.6. Kozmik Kavramlar	308
2.3.7. Yıldız İsimleri.....	313
2.4. İnsân ve Eşya.....	313
2.4.1. Yiyecek ve İçecek Kavramları.....	313
2.4.2. Bitki Kavramları	316
2.4.3. İlimler	323
2.4.4. Sarho�luk Kavramları	327
2.4.5. Musikî Kavramları.....	334
2.4.6. Musikî Aletleri.....	337
2.4.7. Musikî Mak�m�.....	339

2.4.8. Hastalık Kavramları.....	340
2.4.9. Hastalıklar.....	344
2.4.10. Hayvan İsimler.....	345
2.4.11. Vücûd Kısımları	358
2.4.12. Eşya Kavramları	377
2.4.13. Ziyâ ve Işık Kavramları	389
2.4.14. Devlet ve Hükûmrânlık Kavramları	391
2.4.15. Savaş Aletleri.....	397
2.4.16. Şiir Kavramları	398
2.4.17. Sihir – Harfler –Renkler	400
2.4.18. Zinet Eşyası- Kokular	405
2.4.19. Yemin ve Dua Kavramları.....	409
2.4.20. Eser Adı	412
2.4.21. Tarikatlar.....	413
2.4.22. Dîvân’da Yer Alan Atasözleri ve Deyimler	413
SONUÇ.....	418
KAYNAKLAR	420
ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNİ’NİN SİSTEMATİK DİZİN	425
İNDEX.....	475
ÖZGEÇMİŞ	
ORJİNALLİK RAPORU	

KISALTMALAR

A.	Aşknâme
AÜ.	Ankara Üniversitesi
Atatürk Üni	Atatürk Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
bl.	Bölüm
BÜ.	Boğaziçi Üniversitesi
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktora, Doktor
Edt.	Editör
Ef.	Efendi
FÜ.	Fırat Üniversitesi
GÜ.	Gazi Üniversitesi
GOÜ.	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
H.	Hicrî, Hacı
Haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazretleri
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
İ. Hakkı	İbrahim Hakkı
Kt.	Kıta
Ktp.	Kütüphane
KK.	Kur'an-ı Kerim
k.s.	Kudduse Sırruhu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.	Mâni
Mus.	Musammat
Müs.	Müstezad
Müf.	Müfred
Muh.	Muhammes
Müz.	Müze
M.	Miladî
MÜ.	Marmara Üniversitesi

N.	Na't
no.	Numara
NEÜ.	Necmeddin Erbakan Üniversitesi
s.	Sayfa
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Vb.	Ve benzeri
Vh.	Vasf-ı Hâlihi
Vd.	Ve diğerleri
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Ter.	Tercüme
Trs	Tarihsiz
Yay.	Yayın
YL.	Yüksek Lisans

ÖN SÖZ

Türklerin İslâmiyeti kabûlünden sonra oluşan Dîvân edebiyatını rûhen besleyen kaynaklar arasında tasavvuf, önemli bir yer tutmaktadır. Ahmed Yesevî ile birlikte Anadolu'ya gelen tasavvuf, dinden ayrı olmayan, bütün gücünü, kaynağını İslam dininden alan, kökü Hz. Peygamberin (SAV) yaşayışına dayanan bir anlayış ve yaşam biçimi olmuştur. Kökü Hz. Peygamber'e ve ashâbına dayanan tasavvuf, arkadan gelenlerin benimsediği bir yaşam biçimi olmuş zaman içerisinde Dîvân edebiyatı içinde bir gelenek halini almıştır. Her asırda mutasavvıf şairler ve tasavvufi imgeleri dönemin estirdiği rûzgâra yönünü çevirip şiirlerinde bir malzeme olarak kullanan şairler yetişmiştir. Eserlerin özünde tasavvufa yer veren mutasavvıf şairler, daha ziyade şiirlerinde nasihat, irşad ve tebliğ havasını estirmiştir, demek yanlış olmaz. Tasavvufi ve dinî eserlerin özünü dinî tebliğ ve irşad oluşturmuştur.

Dîvân edebiyatı, XVIII. asırda da Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi tasavvufu, şiirlerini besleyen bir kaynak olarak gören şâirler yetiştirmeyi ihmal etmemiştir. Mutasavvıf şâirlerin manzumelerinde görülen tasavvuf ve din, şâirin yaşamını etkilemiş ve yaşamının bir amacı ve hayatın kendisi olmuştur. Bu vesileyle bu manzumelerde daha ziyade tasavvufî bir hayatın esintilerini görmek mümkün olmaktadır. Erzurumlu İbrâhim Hakkı da tasavvufu hayatının bir gayesi olarak görmüştür. Doğal olarak tasavvuf, *Dîvân*'ın özünü oluşturmuştur.

Edebiyatımızda yapılan ilk tahlil çalışmaları A. N. TARLAN tarafından yapılan “*Şeyhi Dîvânı'nı Tetkik*” adlı tahlil çalışması ile başlar. Adı geçen çalışma ilk olması açısından kayda değerdir. Yapılan tahlil çalışması, sonradan yapılacak çalışmalar için bir örnek olmuştur. Bu çalışmayı Mehmed Çavuşoğlu'nun “*Necati Bey Dîvânı'nın Tahlîli*” ve Harun Tolasa'nın “*Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*” adlı tahlil çalışmaları takip etmiştir. Cemal Kurnaz'ın yaptığı “*Hayalî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*” çalışması ile tahlil çalışmaları devam etmiştir.

Tahlil çalışmamız iki bölümden oluşmuştur. İlk bölümde şâir hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde eserin tahlîli yapılmaya çalışılmıştır. Tahlil kısmı da kendi içinde dört bölümden oluşmuştur. Elde edilen her mefhum, beyitlerden ve ilgili kaynaklardan yararlanılarak tahlil edilmeye çalışılmıştır. Metin kısmının

sonunda *Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı'nın Sistematik Dizini* adlı bir başlığa yer vermiş bulunuyoruz. Böyle bir çalışma ile tahlilini yapmaya çalıştığımız *İbrahim Hakkı Dîvânı* 'nda bulunan mefhumların yerlerinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

Erzurumlu İbrâhim Hakkı'ya ait *İlâhî-nâme* adlı *Dîvân* 'ın tahliline yönelik bu çalışmada tasavvufi kavramlara dikkat çekmeyi amaçlamış bulunuyoruz. Bu çalışma için Mustafa Güneş tarafından tenkitli bir çalışması yapılan “*Erzurumlu İbrâhim Hakkı Dîvânı*” üzerinde tahlil çalışması yapılmıştır. Erzurumlu İbrahim Hakkı, mensur-manzum eseri olarak bilinen *Marifetnâme* ile tanınmaktadır. Adı geçen eser, İbrahim Hakkı'nın büyük ölçüde bilim adamı kimliğini yansıtmaktadır. Şâir, *Dîvânı*'ndan alınan manzum parçalarını mensur kısımların bir açıklaması olarak *Marifetnâme*'de yer vermiştir. Bu haliyle şâirin *Dîvânı*'nda yer alan şiirlerinin de bir inceleme konusu yapılması gerektiği kanaati oluşmuştur.

Bu tezin hazırlanması esnasında danışmanlığımı üstlenmiş olan hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ'a teşekkür ederim.

Şükran KOÇAK

VAN-2019

GİRİŞ

Osmanlı Devleti yaklaşık olarak altı yüzyıl dünyaya hükmetmiş bir imparatorluktur. Fakat 16. yüzyılda altın çağını yaşayan Devlet-i ‘Aliyye, bu yüzyıldan sonra yavaş yavaş bir çöküş sürecine girmiş ve bu süreç neredeyse üç asır sürmüştür.

XVIII. yüzyıla önceki asırdan miras olarak Karlofça Antlaşması’nın verdiği bir yenilgi ve büyük oranda toprak kaybıyla giren Devlet-i ‘Aliyye, bu yüzyılda Lâle Devrini yaşamaktadır. Kısa bir süre için de olsa Devlet-i ‘Aliyye’nin girdiği çözülme sürecinde Lâle Devri’ni yaşamak Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Lüks ve israfın yanında batılılaşma adına yapılan yenilikler daha sonra yapılacak olan reformlar için ön ayak olmuştur. Bunu müteakiben Lâle Devri, ifâde ettiğimiz gibi kısa sürmüş ve Patrona Halil İsyanı’yla son bulmuştur. III. Ahmed tahttan indirilmiş I. Mahmud tahta çıkmıştır (Büyük Türk Klasikleri, 1988: 299).

Devlet-i ‘Aliyye böyle zor günler yaşarken edebî anlayış önceki asrın bir devamı mahiyetinde bu asırda kendini göstermiştir. Bu asırda önceki asırlara oranla çok fazla şâir yetişmiştir. Bu bakımdan bu yüzyıl için “*şiiir ve şâir asrı*” ifâdesi kullanılmıştır. 18. yüzyılda İstanbul, edebiyatın ve sanatın merkezi olmaya devam etmiştir. Nedim, Şeyh Galib, Koca Ragıp Paşa ve Fıtnat Hanım bu yüzyılın yetiştirdiği önemli şahsiyetler olmuştur. Bu şâirlerin yanı sıra bu asırda dinî ve tasavvufî alanda “*Bursalı İsmail Hakkı, Sezayî-i Gülşenî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı*” gibi tasavvuf büyükleri yetişmiştir (İsen, 2015:173-186). XVIII. asırda Osmanlı topraklarında- Anadolu’da Erzurum’da- yetişen İbrahim Hakkı, tasavvuf büyüklerinden Şeyh İsmail Fakirullah Hz.’in terbiyesi altında büyümüş, daha sonra halifesi olmuştur.

İbrahim Hakkı, hem şâir hem de bilim adamıdır. İbrahim Hakkı, manzum ve mensur eseri *Marifet-nâme*’nin yanında birçok eser vermiştir. *İlâhî-nâme* adını verdiği *Dîvânı* bu eserlerden biridir. Adı geçen eser üzerinde bir tahlîl çalışmasına yer vermiş bulunuyoruz. Yapılan bu çalışma ile kendi asrında önemli bir yere sahip olan şâirin kültür ve sanat açısından kimliğinin esere yansımalarının görülebilmesi açısından önemlidir.

Üzerinde tahlîl çalışması yaptığımız *Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı* şâirin hayatı- eserleri ve edebî kişiliğinin yer aldığı birinci bölüm ve tahlîl adlı ikinci bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Buna ilave olarak ikinci bölüm kendi içinde dört bölümden oluşmaktadır. Bu kısımların ilkinin *din ve tasavvuf* başlığı oluşturmaktadır. Sırayla *cemiyet, tabiat, insan ve eşya* isimli başlıklar yer almıştır. Her bölüm kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmış olup kavramlar alfabetik sıra gözetilerek düzenlenmiştir. Her kavram örnek beyitlerin incelenmesi ve ilgili kaynakların yardımıyla açıklanmıştır. Mefhumların açıklanmasında şâirin dizelerinde kullandığı sanatlar, dili kullanma ve söyleyiş durumu tedkik edilmiştir. Bununla, şiirde şâirin yetiştiği çevrenin kültürü ve düşünce dünyasının akislerini bulmak mümkün olmaktadır.

Tahlîl bölümünde öncelikle *din ve tasavvuf* başlığına yer verilmiştir. Din başlığı altında daha ziyade Akaid ve Fıkıh terimleri başlık halinde yer almıştır. Bu bölümde kitaplar alt başlığında âyet ve hadislere yer verilip orijinal yazımlarına özen gösterilerek Kur'an-ı Kerim'de bulundukları yer ifâde edilmiştir.

Çalışmamızın ana bölümünü tasavvuf kısmı oluşturmaktadır. Bu bölüm, tahlîl bölümünün ilk bölümünü teşkil etmektedir. Tasavvuf kısmı içinde *gönül, can, dil, sevdâ, yâr ve dünyâ* başlıkları da yer almıştır. Ayrıca *cemiyet*, ikinci bölüm; *tabiat*, üçüncü bölüm; *insan ve eşya* dördüncü bölüm olmuştur. Adı geçen bölümler kendi içinde de alt başlıklara ayrılmıştır.

Beyitler öncelikle sayfa numarası sonra gazel sırası en son beyit numarası şeklinde ifâde edilmiştir. Çalışma son olarak bir kaynakça, dizin ve index kısmı ile sonuçlandırılmıştır.

Şükran KOÇAK

VAN-2019

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI

1.1. Hayatı

Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Erzurum’a bağlı Hasankale’de doğmuştur. Babası Dervîş Osman’dır. Dervîş Osman, Hasankale’nin ileri gelenlerinden biri olan Molla Bekir’in oğludur. İbrahim Hakkı’nın ifâdesiyle Dervîş Osman “*Hakkın vergisiyle yaratılışından güzel ahlâklı olup ‘Dervîş Efendi’ adıyla şöhret bulmuştur*” (İ. Hakkı, 1980:767). Dervîş Osman’ın soyu on birinci yüzyılda akıncı Türklerine dayanmaktadır (Kazar, 2001:333). İbrahim Hakkı’nın annesi Fendiği¹ adlı köyden Dede Mahmut’un kızı Hanife Hatun’dur (İ. Hakkı, 1980: 767). İbrahim Hakkı’nın anne tarafından soyu Hz. Peygamber’e uzanmaktadır (Türk Klasikleri, 1988: 226). Molla Bekir, (İbrahim Hakkı’nın dedesi) oğlu Dervîş Osman’ı annesi vefat ettikten kısa bir sonra Dede Mahmut’un kızı Hanife Hatun’la evlendirmiştir (İ. Hakkı, 1980:767).

Dervîş Osman (İbrahim Hakkı’nın babası), yaklaşık olarak yirmi yaşına ulaştığı vakte kadar Hasankale vilayetinde bulunan Karaşeyhoğlu Seyyid İbrahim’den dinî ilimleri öğrenir. Buna ilaveten Osman Efendi’ye ilk dinî telkinde bulunan kişi Özbekli Dervîş Zekeriya’dır (İ. Hakkı, 1980:767).

Molla Bekir’in Azak seferi sırasında ölmesi üzerine Dervîş Osman, ailenin bütün sıkıntılarıyla meşgul olmak zorunda kalır. Dervîş Osman, bu sıkıntılar dolayısıyla zikir ve tefekkürden uzaklaşır. Öteden beri bir mürşide bağlanma ihtiyacı içinde olan Dervîş Osman için zikir ve tefekkürden uzaklaşmak bir sıkıntı ve huzursuzluk sebebidir. Hem bir mürşide bağlanma ihtiyacı ve mürşid arayışının verdiği huzursuzluk hem de evlatlarının birkaç aylık olunca ölmeleri Dervîş’in sıkıntılarını ikiye katlar. Böyle bir üzüntülü durumda işlerinin düzelmesi ve

¹ Bazı kaynaklarda Hanife Hatun’un doğum yeri olarak Kındığı adlı bir köy ismi geçmektedir. Bu köy Pasinler ilçesine bağlı bir köydür. Köyün 1835 yılında yapılan nüfus sayımında adı Kındığı olarak geçmekle beraber daha sonra köyün adı Altınbaşak olarak değişmiştir (Kılıç, 2010: 241-257).

sıkıntılarının bitmesi için istihare yapmış ve sonuç olarak dünyâyı terk etmesi ve Mevlâ'yı araması ona emredilmiştir.

İstiharenin² yapıldığı Muharrem 1115 (M. 1703) tarihli Cuma sabahında İbrâhim Hakkı dünyâya gelmiştir. (İ.Hakkı, 1980: 769). Aşağıdaki beyitte İbrâhim Hakkı, doğum tarihini ve yerini bir beyitle belirtmiştir.

*“Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu ol bahar
Kal'a-yı Ahsen'de İbrâhim Hakkı doğdu”
(İbrahim Hakkı, 1980:769)*

İbrahim Hakkı'nın doğum tarihine ilişkin aynı bilgilere rastladığımız Fatin'in *Tezkîretü's-Şu'arâ* adlı tezkîresinde Fatin, “*hadîm-i aşk*” terkîbinin tarih düşürüldüğünü ifâde etmektedir (Fatin, 2017: 91).

İbrâhim Hakkı, doğduktan bir süre sonra babası Dervîş Osman Efendi, Hasankale'den hac niyetiyle ayrılır. Erzurum'a gider ve Habîb Efendi'den tasavvuf ilmini öğrenir. Habib Efendi ile birlikte “*Es-Seyrû ve's-Sülûk ile'l-Mülûk*” adlı tasavvufî eseri birlikte okurlar. Bu arada Erzurum'a gelen Osman Efendi, kardeşiyle beraber bir manav dükkânı açar. Fakat Osman Efendi'nin asıl niyeti ilim öğrenmek ve tâbi olacağı mürşidi bulmaktır (Külekçi, 2002: 21). Bir mürşit arayışı devam ederken Dervîş Osman Efendi, hanımını kaybeder ve oğlu İbrâhim Hakkı'yı kardeşlerine bırakır, Siirt Tillo'ya gider. Şeyh Fakirullah Tillovî'ye intisap eder (Çelebioğlu, 1988:2). Şeyhin hizmetinde on yıl kalır. İbrâhim Hakkı'nın ifâdesiyle “*Reis-i huddâm, Dervîş Osman Efendi, o azîz efendisini Şa'ban-ı şerîfin başında bulmuş*” (İ.Hakkı, 1980: 771). Kendisi de Şeyh Fakirullah Hz. ile Şa'ban ayında karşılaşmıştır. İbrâhim Hakkı, dokuz yaşına vardığı zaman amcası Şeyh Ali'yle beraber babasını görmeye Siirt-Tillo'ya gitmiştir (İslam Ansiklopedisi, 2000: 305). İbrâhim Hakkı, bu karşılaşmayı şöyle aktarır:

²“İstihâre ‘hayırlı olanı istemek’ anlamına gelir. İnsanlar, kendileri için önemli olan bir karar verecekleri veya bir seçim yapacakları zaman, bazen belki eldeki verilerin yetersizliği sebebiyle veya çeşitli sebeplerle dünyâ ve âhiret bakımından kendileri için hangi seçimin hayırlı olacağını kestiremezler.” İstihâre bu sıkıntıları gidermek için kılınan iki rekât olan bir namazdır (Hüseyin Algül, H.Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, İ.Kâfi Dönmez, Mehmet Erkal, Ö.Faruk Harman, A. Saim Kılavuz, Süleyman Uludağ, İrfan Yücel, 2012: 318).

“İlk karşılaşmamız, Hazreti Şeyh ile babamın beraberce ikindi namazını kıldıkları zamânda olmuştur. İlk bakışta o azizin yüzü, Allahü Te’âlâ’nın hikmetiyle bana pederimden daha tanış ve biliş gelmiştir. O anda yüzünü görme cezbesi gönlümü almıştır.

Aklım onun hüsn ve cemâline, lütf ve hâline, güzel huy ve kemâline erdiği kadar hayrân olup kalmıştır” (İ.Hakkı, 1980:772).

Babası Dervîş Osman Efendi Tillo’ya gelen oğlunu kendisine hücredaş³ edinmiştir. Dervîş Osman oğlunun terbiyesiyle meşgul olmuş, ölünceye kadar şefkatle ilgilenmiştir. İbrâhim Hakkı, babasıyla aynı odada kalınca ondan ilk ilmî terbiyesini de alır. Bu sebeble İbrâhim Hakkı’nın ilk hocası babası olmuştur. Tillo’da kaldığı sıralarda İbrâhim Hakkı, bir rüya görür. Bu rüyâyı İbrâhim Hakkı, *Marifet-nâme*’de anlatır:

“Gökyüzü beyaz serçelerle dolmuş hepsi halkın üzerine doğru gelmişti. Bana saldıranları babam uzaklaştırmıştı. Ancak bir serçe fırsat bulup sağ koltuğuma sokulmuştu. Sabahleyin babama anlattığımda oramda eliyle taun eseri bulmuş ve benim taun hastalığına yakalanmış olduğumdan üzülmüştü. Beş gün habersiz yattım. Altıncı gece gözümü açtığımda gördüm ki babam ağlıyordu. Hazreti Şeyh de başucumda idi. Hazreti Hızır gibi imdadıma yetişip elini kaldırıp bana dua etti. Hemen o anda rûhum hayât, bedenim şifa, kalbim safâ buldu. Ellerini mübarek yüzüne sürünce sürur ile babamın yüzüne bakıp onu: ‘İbrâhim’in işi bitmiş iken Hak Te’âlâ onu yeniden diriltti’ diye müjdelemiştir” (İ. Hakkı, 1980: 772).

Dervîş Osman Efendi, on yıl mürşidinin (Şeyh İsmail Fakirullah Hz.) hizmetinde kaldıktan sonra 1132 (M. 1719) Recep ayının ortalarında vefat etti. İbrâhim Hakkı, babasını on yedi yaşında iken annesini de altı yaşında kaybetmiştir. Babasının vefatı üzerine Tillo’dan ayrılıp Erzurum’a döner. İbrâhim Hakkı, Erzurum’a dönünce amcası Molla Mehmet’in yanında sekiz yıl kalır (Çelebioğlu, 1988:3).

Erzurum’a döndükten sonra İbrâhim Hakkı, Müftü Hazık Efendi’den Farsça ve Arapça dersler almıştır (Özkan, 2003:872). Yine 1728 tarihinde Tillo’ya şeyhinin

³ Hücre, küçük oda demektir. Hücredaş, oda arkadaşdır (Pakalın, 1993: 348).

yanına dönen İbrâhim Hakkı, babasının hücreğine yerleşir ve şeyhi vefat edinceye kadar yanında kalır. 1735'te tekrâr Erzurum'a geri döner ve babasının daha önce imamlığını yaptığı Habîb Efendi Camii'nde imamlık yapmaya başlar. Bir süre sonra ilk evliliğini Firdevs Hanım'la yapar. Daha sonra ikinci evliliğini Fatma Hanım'la yapar. İbrâhim Hakkı Hasankale'ye dönünce üçüncü evliliğini Belkıs Hanım ile yapmıştır. Üç yıl sonra dördüncü evliliğini Züleyha Hanım ile yapar (Altıntaş, 1981: 28). 1763 senesinde son defa Tillo'ya gidişinde İsmail Fakîrullah Tillovî'nin evlatları tarafından babalarının halifesi olarak karşılanmıştır. İbrâhim Hakkı'nın Tillo'ya yerleşmesini sağlamak maksadıyla kız kardeşleriyle evlendirmişlerdir (İslâm Ansiklopedisi, 2000: 306).

İbrâhim Hakkı, 1747'de İstanbul'a gider ve Sultân Birinci Mahmut'un ilgisine mazhar olur. Kendisine Sultân Mahmut tarafından müderrislik verilir ve Erzurum'da Abdurrahman Gazi Dede Tekkesinin zaviyedarlığını yapmakla görevlendirilir (İslâm Ansiklopedisi, 2000: 306). İbrâhim Hakkı, 1755 yılında hocası Sarı Gümrükçü Dervîş Efendi ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve Sultân Birinci Mahmut, İbrâhim Hakkı'nın sarây kütüphanesinde çalışmasına izin vermiştir. Bu çalışmalardan sonra 1754 tarihinden itibaren ilmî eserler vermeye başlamıştır (İslâm Ansiklopedisi, 2000: 306).

Aydınlar (Tillo) nahiyesine üçüncü ve son defa 1771'de gitmiş ve 22 Haziran 1780 yılında orada vefat etmiştir (Altıntaş, 1986: 29). İbrahim Hakkı, vefatından iki yıl önce yazdığı vasiyetnâmede şeyhinin (İsmail Fakîrullah Hz.) yanına gömülmek istemediğini ayak tarafının evladının hakkı olduğunu ifâde ederek babasının mezarının arkasındaki sahraya gömülmek istediğini belirtir. Fakat şeyhinin oğlu Mustafa Fâni, İbrâhim Hakkı'yı şeyhinden ayırmak istemediği için yanına defnetmiştir (Çelebioğlu, 1988:8). Bu türbe sekizgen bir zemin üzerine oturtulmuş olup planı İbrâhim Hakkı tarafından çizilmiştir. 18 Mayıs- 22 Haziran tarihleri arasında burada bazı etkinlikler düzenlenmekte ve bu türbe ziyaret yeri hâline gelmiştir (İslâm Ansiklopedisi, 2000: 306).

İbrâhim Hakkı, iki kez İstanbul'a gitmiş üç defa da hacca gitmiştir. Bu hacc ziyaretleri vesilesiyle Arabistan'ı ve Mısır'ı görebilme imkânı bularak orada birçok âlimle tanışma fırsatı elde etmiştir.

İbrâhim Hakkı'nın Nakşibendi tarikatı mensubu olduğunu söyleyenler olduğu gibi Üveysî⁴ ve Kadirî mensubu olduğu ifâdesi de bulunmaktadır (Uyan, 1983: 1055). İbrâhim Hakkı'nın Üveysî olduğuna dair bir bilgi Bursalı MehmetTahir tarafından verilmektedir (Tahir, 1915: 92).

İbrahim Hakkı'nın Tillo'da bulunan Kadirî şeyhi İsmail Tillovî'ye intisap ettiği ve şeyhi tarafından halife olarak tayin edildiği Fatin'in tezkîresinde yazılıdır. Fatin, şu ifâdelere yer vermiştir:

“Tarikat-ı Aliyye-i Kadriye meşâyihinden Şeyh İsmâil Tillovî hazretlerinin zîr-i terbiyelerinde bulunduğu hâlde tekâmîl-i sülûk eyleyüp bi'l-âhire şeyhi mûmâ-ileyh tarafından lâbis-i libâs-ı hilâfet ve ol vechile müşkil-güşâ-yı mesele-i ma'rîfet iken yüz seksen altı târîhinde hân-kâh-ı bekâyâ rihlet eyleyüp karye-i mezbûrede vâki postnîşîn-i irşâd olduğu dergâhın hatırasında defîn-i hâk-ı itr-nâk olmuştu” (Fatîn, 2017: 91).

Üstteki bilgiler, Mehmed Tevfik'in *Kafîle-i Şu'arâ* adlı tezkiresinde tekrar edilmiştir (Tevfik, 2017: 232). İbrahim Hakkı, *Marîfet-nâme* adlı eserinde Nakşibendiliğe dair bilgilere yer vermiştir (İ. Hakkı, 1980: 675-690). Kadirî şeyhi İsmail Fakirullah Tillovî'nin halifesi olan İbrahim Hakkı'nın *Marîfet-nâme*'de Kadirîlikle ilgili bilgi vermek yerine Nakşibendiliğe dair bilgi vermesi düşündürücüdür.

⁴ Üveysîlik: Bir kimsenin görmediği kişilerden mana âleminde manevî yolla eğitim alması anlamında kullanılan bir terimdir. Üveysîlik, Üveys el-Karanî'ye dayandırılmaktadır. Üveys el-Karanî, Hz. Peygamberi görmek için Medine'ye kadar gitmiş göremeden geri dönmüştür. Bu nedenle Üveys el-Karanî'nin rüya ya da manevî yolla Hz. Peygamberin terbiyesi altında yetiştiği kabul edilir. Bu şekilde manevî yolla veya rüya yoluyla yetişen kişilere Üveysî denir. Manevî yolla yetişme yöntemine Üveysîlik denir (İslam Ansiklopedisi, 2012:400).

1.2. Eserleri

İbrâhim Hakkı, ilk beş eserine beş temel kitap anlamına gelen “*Usûl-i Hamse*” adını vermiştir. Beş temel eser, 1755-1765 tarihleri arasında yazılmıştır. İbrahim Hakkı, diğer on eserine de “*Furû-i Aşere*” adını vermiştir (Uyan, 1983: 1055). *Furû-ı Aşere* adlı on eser, 1767-1777 tarihleri arasında yazılmıştır (Külekçi, 2002: 32). İbrahim Hakkı, kendi ifadesiyle eserlerinin sayısını on beş olarak verir:

“*Fakîrî der ki te’lifâtımız on beş kitab olmuş*

Usûlü beş fûru’u adlarıyla on hisab olmuş” (Çelebioğlu, 1988: 25)

İbrahim Hakkı’nın ifade ettiği eser sayısı dışında bir sayı verenler on beş eser içindeki küçük risaleleri ayrı birer eser olarak göstermiş olabilir (Büyük Türk Klasikleri, 1988: 226).

Usûl-i Hamse adı verilen beş temel eser şunlardır:

1.2.1. Usûl-i Hamse

1.2.1.2. Dîvân

İbrahim Hakkı, *Dîvân*’ını 1755 yılında Türkçe olarak yazmıştır. *Dîvân*, altı ayda tamamlanmıştır. İbrahim Hakkı, adı geçen eserini oğlu İsmail Fehim⁵ için yazmıştır (Çelebioğlu, 1988: 28). *Dîvân*’ın sonunda yer alan gazele göre üç yüz altmış altı gazel bulunmaktadır.

“*Gazel yıl günleri veş üç yüz altmış altıya yitmiş*

Seni tezkîr için âlemde bu âsâr yitmez mi”

(*Dîvân*, s. 351)

Söz konusu olan *Dîvân*’ın dört farklı nüsha kullanılarak tenkitli bir çalışması yapılmıştır (Güneş, 2008: 13). Söz konusu eser, yaklaşık olarak 64 beyitten oluşan bir tevhid müstezad ile başlamaktadır. Bu uzun müstezadı 8 kaside, 63 beyitten oluşan aşk-nâme, Hz. Peygamber (SAV) için yazılmış bir na’t ve şâirin vâsf-ı hâlini anlattığı bir manzume takip etmektedir. *Kasâ’id* kısmında devlet büyükleri veya din büyüklerine dair kasideye yer vermemesiyle *İbrahim Hakkı Dîvânı* diğer dîvânlardan

⁵ İbrahim Hakkı, Firdevs Hanım ile ilk evliliğini yapar. İsmail Fehim ise Firdevs Hanım’dan olan oğludur (Külekçi, 2002: 23).

ayrılır. *Gazeliyyât* kısmıyla devam eden *Dîvân*’da üç yüz üç gazele yer verilmiştir. *Gazeliyyât* kısmından sonra 1 musammat ve 6 muhammes nazım şekli bulunmaktadır. Altıncı muhammes ise İbrâhim Hakkı’nın meşhur tevfiz-nâmesidir⁶. Mânilerin büyük çoğunluğu cinaslı mânidir. Kıt’a ve müfredle devam eden eser, seksen üç rubai ile son bulmaktadır. Aşağıda yer alan beyitlerde şâir, *Dîvân*’ın ismini ve *Dîvân*’ı bitirdiği tarihi vermektedir:

“Bu **Vahdet-nâmenin** *tenhâ bu mısra’ oldu tarîhi*
İlâhi-nâme-i Hakkî *enîs-i âşık-ı şeydâ* (1168)”
(*Dîvân*, s.79)

“Çü *sal-i hicret* oldu **bin yüz altmışla sekiz** *besdir*
Ey İbrâhim Hakkı halka bu güftâr yitmez mi”
(*Dîvân*, s.351)

İbrâhim Hakkı’nın vefatından sonra 1781’de Erzurum’da yazılan *Dîvân* nüshâlarından biri Mevlânâ müzesinde 2445 numarada kayıtlıdır (Uyan, 1983:1055). İbrâhim Hakkı, *İlâhî-nâme*’de daha ziyâde *Hakkî* mahlasını kullanmıştır.

***Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı*’nın nüshaları şunlardır:**

- 1) Süleymaniye Ktp. Es’ad Ef. no.2628, H. Mahmud Ef. no. 3446, Uşşâki Tekkesi no.1, Fatih no. 3765
- 2) Erz. İl Halk Ktp. no.14132
- 3) Erz. Müz. no. 1104
- 4) Konya Mevlânâ Müz. no.2445
- 5) Milli Ktp. no. 2277
- 6) Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. no.3001
- 7) Hacıselim Ağa Ktp. no. 990

***İbrahim Hakkı Dîvânı* Üzerine Yapılmış Çalışmalar:**

Turgut Ulusoy, eseri sadeleştirerek 1974 yılında yayımlamıştır.

⁶ Tefiz: “ *Kulun, tüm işlerini Mevlâ’sına havale etmesi ve onun yaptığı her işi gönül hoşluğuyla karşılaması, hiçbir hususta ne dil ne de kalple ona itiraz etmemesi, sızlanmaması, içinde bir rahatsızlık dahi hissetmemesi. Tefiz, ‘Lâ havle ve lâ kuvvete’ deyip bütün faaliyetlerinde Hakk’ı mutlak vekil kılmaktır. Tefiz, tevekkülün en mükemmel şeklidir*” (Uludağ, 2012: 349).

Dîvân, Turgut Karabey ve Numan Külekçi tarafından 1997 yılında Erzurum’da yayımlanmıştır.

Mustafa Güneş tarafından *Dîvân*’ın 2008 yılında İstanbul’da tenkidli bir neşri gerçekleştirilmiştir.

Süleyman Solmaz tarafından “*Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı’nda Aşk*” yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. (GÜ. SBE. YL. Ankara, 1986)

Nevin Hakkıoğlu, “*İbrahim Hakkı (Erzurum’lu) Dîvânı’nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*” (Atatürk Üni. SBE. YL. Erzurum, 1996)

Amil Çelebioğlu’nun “*Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı’nda Gönül*” isimli çalışması İstanbul’da 1978 yılında yayımlanmıştır.

İbrâhim Hakkı, *Dîvân* şâirlerinin kullandığı aruz kalıplarını çok rahat bir şekilde kullanmıştır. *Dîvân*’da bulunan aruz kalıpları şunlardır:

A) Bahri Hezec

- 1) “*Mefâ’ilün /Mefâ’ilün /Mefâ’ilün/Mefâ’ilün*”(24)
- 2) “*Mef’ûlü/ Mefâ’ilü/Mefâ’ilü/Fe’ûlün*”(15)
- 3) “*Mef’ûlü/ Mefâ’ilün/Mef’ûlü/ Mefâ’ilün*”(10)
- 4) “*Mefâ’ilün /Mefâ’ilün/ Fe’ûlün*”(19)
- 5) “*Mef’ûlü/Mefâ’ilün/Fe’ûlün*”(10)
- 6) “*Mef’ûlü/Mefâ’ilün*”(1)

B) Bahr-i Rezec

- 1) “*Müstef’ilün /Müstef’ilün /Müstef’ilün /Müstef’ilün*”(17)
- 2) “*Müfte’ilün/Mefâ’ilün/Müfte’ilün/Mefâ’ilün*”(5)
- 3) “*Müfte’ilün/Müfte’ilün/Müfte’ilün/ Müfte’ilün*”(3)
- 4) “*Müstef’ilün /Müstef’ilün*”(1)
- 5) “*Müstef’ilün / Fa’ûlün/Müstef’ilün/Fa’ûlün*”(1)

C) Bahr-i Remel

- 1) “Fâ’ilâtün /Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilün”(40)
- 2) “Fe’ilâtün /Fe’ilâtün/Fe’ilâtün/Fe’ilün”(23)
- 3) “Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/ Fâ’ilün”(23)
- 4) “Fâ’ilâtün/fe’ilâtün/Fe’ilâtün/fe’ilün”(6)
- 5) “Fe’ilâtü/Fâ’ilâtün /Fe’ilâtü/ Fâ’ilâtün”(1)
- (“Mütefâ’ilün/ Fe’ülün/ Mütefâ’ilün/ Fe’ülün”)

D) Bahr-i Muzâri’

- 1) “Mef’ülü/Fâ’ilâtü/Mefâ’ilü/Fâ’ilün”(24)
- 2) “Mef’ülü/ Fâ’ilâtün/Mef’ülü/ Fâ’ilâtün”(6)

E) Bahr-i Müctes

- 3) “Mefâ’ilün/ Fe’ilâtün/Mefâ’ilün/ Fe’ilün”(60)
- 4) “Mefâ’ilün /Fe’ülün/Mefâ’ilün/ Fe’ülün”(1)

F) Bahr-i Hañf

- 1) “Fe’ilâtün/ Mefâ’ilün/ Fe’ilün”(16)
- (Fâ’ilâtün)

G) Bahr-i Mütekarib

- 1) “Fe’ülün/Fe’ülün/Fe’ülün/Fe’ül”(2)

H) Bahr-i Münserih

- 1) “Müfte’ilün/ Fâ’ilün/Müfte’ilün/ Fâ’ilün”(7)
- 2) “Müfte’ilün/ Fâ’ilün/Müfte’ilün/ Fâ’”(1)

I) Bahr-ı Seri’

- 1) “Müfte’ilün/Müfte’ilün/Fâ’ilün”(7)

Marifet-nâme: İbrâhim Hakkı'ya asıl şöhretini kazandıran ansiklopedik eseridir. Yazar, oğlu Ahmed Naîm⁷ için yazmıştır (Çelebioğlu, 1988: 29). Müellifin *Marifet-nâme*'nin başında ifade ettiği üzere eser H. 1170 (M.1756) senesinde tamamlanmıştır (İ. Hakkı, 1980: 16). *Marifet-nâme*, beş bölümden oluşmaktadır. Beş bölüm öncelikle mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimeyi takiben üç bölüm ve son bölüm olarak hatime yer almaktadır. Eser, kozmik âlemden insân bedeni, cennet-cehennem bahislerinden tasavvufa kadar pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Eser, ayrıca kıyafet ilmine yer vermiştir. Yazar, *Marifet-nâme*'yi yazarken dört yüz eserden faydalanmıştır (Külekçi, 2002: 35). İbrahim Hakkı, *Dîvân*'da bulunan şiirlerinden bir kısmını *Marifet-nâme*'ye de almıştır. Bu vesileyle *Marifet-nâme*, manzum-mensur bir eser özelliği gösterir. *Marifet-nâme*'nin aslı iki cilttir. Asıl nüshalar İbrahim Hakkı'nın torunu Celalettin Toprak'ta bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 15).

***Marifet-nâme*'nin Basma ve Nüshaları:**

a) Basmaları:

Marifet-nâme, 1251 (M. 1835) ve 1280 (1863) Bulak Matbaası, 1261 (M.1845) de Kazan'da, 1294 (M. 1877) İstanbul, Muharrem Efendi, 1310 (1892) Şirket-i Sahfiyye-i Osmaniyye matbaası, 1328 ve 1330 (M. 1910-1911) Ahmed Kâmil matbaasında basılmıştır (İ. Hakkı, 1980: 12).

1284 (M. 1867) İstanbul'da Matbaa-ı Âmire Litoğrafya Destgâhında Hazine-i Bahriyye Ahmet Şevket yazısıyla basılmıştır. Bu basma çok sık ve ince nesih yazı ile yazılmıştır. (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 17)

C. S. Revnakoğlu, "*Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnâmesi*", İstanbul: Ercan Matbaası, 1961. Yine C. S. Revnakoğlu tarafından Kıbrıs'ta bir nüshası basılmıştır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 18).

Halide Tamer, "*Mühim Ahlâkî Öğütler, Teyfiz-nâme*", 1957, Sinan matbaası ve neşriyat evi.

⁷ Ahmed Naim, İsmail Fehim ile birlikte İbrahim Hakkı'nın Firdevs Hanım'dan olan oğludur (Külekçi, 2002: 23).

Fehmi Akalın, “*Marifet-nâme’den Can Bülbülü. Tasavvuf Allah Muhabbeti.*”
Eskişehir: 1963, Güven matbaası (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 17-18).

b) Nüshaları:

1)Ankara Etnoğrafya Müz. no.13989

2)Bursa Milli Ktp. no. 1584

3)Edirne Selimiye Ktp. no.1089

4)İslam Eserleri Müz.3866

5)Murad Molla Ktp. no.1316

6)İstanbul Arkeoloji Müz. no.1241.

Süleymaniye Ktp. yazmaları:

Esad Ef. bl. no. 1902, Darülmecnevi bl. no. 269, Fatih bl. no. 2849, 2850,
Halet Ef. bl. no. 185, 186,187; Hamidiye bl. no. 702, Hüsrev Paşa bl. 279-281 3c,
Mihrişah Sultan bl. no. 266, Serez bl. no. 408

Topkapı Müzesi Nüshaları:

Topkapı Sarayı Müz. Ktp. E. H.bl. no. 1260,1261, Revan bl. no. 1262.

Konya Mevlana Müz. İhtisas Ktp. no. 262, 263.

***Marifet-nâme* Üzerine Yapılan Çalışmalar⁸:**

Ayşe Başaran, “*Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetnâmesi (1757). Modern Bilimin Osmanlı'da Algılanışına Dair Örnek Bir Çalışma*” (BÜ. SBE. YL. İstanbul, 2005)

Kürşat Akkuş, “*Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme Adlı Eserinde Ahlâk Anlayışı*” (GOÜ. SBE. YL. Tokat, 2017)

⁸ İbrahim Hakkı ve eserleri üzerine çok fazla çalışma yapılmıştır. Biz daha ziyade önemli gördüklerimiz ve güncel olan çalışmalara yer vermeyi uygun bulduk.

Bekir Belada, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Mârifetnâmesi'nde Nefs ve Merhaleleri” (NEÜ. SBE. YL. 2015)

Arif Ünal, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâmesi'ndeki Kozmolojik Görüşlerinin Analizi ve Günümüz Bilimi Açısından Değerlendirilmesi” (GÜ. SBE. YL. Ankara, 2010)

Halime Bayram, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâmesi'ndeki Hadislerin Sıhhat ve Kaynak Açısından Değerlendirilmesi” (MÜ. SBE. YL. İst, 2006)

Sebile Özdamar, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme Adlı Eserindeki İnsan İlişkileri” (MÜ. SBE. YL. İst, 2002)

Perihan Gökpınar, “İbrahim Hakkı'nın Marifetnâmesi'nde Tasavvufî Hayat” (AÜ. SBE. YL. Ankara, 2006)

Yusuf Polat, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâmesi'nde Tanrı Âlem İlişkisi” (FÜ. SBE. YL. Elazığ, 2002)

Hayrani Altıntaş, 1981 yılında “Marifetnâme'de Tasavvuf” adlı kitabını yayımlamıştır.

İrfâniyye: 1761 tarihinde yazılmış olup Yûsuf Nesim⁹ tarafından 1776 yılında düzenlenmiştir (Çelebioğlu, 1988: 32). Eser, aynı zamanda “*Mecmuatü'l-Vahdaniyye fî Ma'rifeti'n-Nefsi'r-Rahmaniyye*” adını taşımaktadır. “**Nefsini bilen Rabbini bilir**” hadisinin açıklamasını yapan eser, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dille yazılmıştır. Ayrıca eserde her bölümde mutasavvıf âlimlerden seçme şiirler yer almakla beraber elli dokuz eserden de seçkiler mevcuttur (Altıntaş, 1981: 36). Eserin nüshası “*İbrahim Hakkı'nın damadı şeyh Hamidü'l-Hamid*” tarafından yazılmıştır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 18). Bu nüsha İbrahim Hakkı'nın torunu Celalettin Toprak'ta bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 18).

⁹ Yusuf Nesim, İbrahim Hakkı'nın amcasının oğludur (İslam Ansiklopedisi, 2000:306).

Nüshalar:

Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. bl. no. 2412

MÜ. Fen Edebiyat Fak. Ktp.

İnsâniyye: Asıl adı “*Mecmuatü’l-İnsâniyye fî Marifeti’l-Vahdaniyye*” olan eser; Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilden oluşmuştur (İslâm Ansiklopedisi, 2000: 310). Yüz kırk kitaptan (Amil Çelebioğlu bu sayıyı yüz altmış olarak belirtir. Hayrâni Altıntaş, Abdullah Özkan ve İslâm ansiklopedisinde bu sayı yüz kırk olarak geçmektedir.) seçilen şiirlerin yer aldığı eser, daha ziyâde tasavvuf ve eğitim içeriklidir. Üç bölümden oluşan eserin her bir bölümü bir dille yazılmıştır (İslâm Ansiklopedisi, 2000: 310). *İnsaniyye*’nin asıl nüshası Şeyh İsmail Fakirullah’ın torunu M. Ali Fakirullahoğlu’nda bulunmaktadır. Diğer nüshalar Mesih İbrahimhakkıoğlu ve Celalettin Toprak’ta bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 19).

Nüshalar:

Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba. bl. no. 352’de bulunmaktadır.

Çalışmalar:

Köksal Selçuk, “*Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın İnsaniyye İsimli Güldestesi’nin Muhtevası ve Türkçe Kısımının Transkripsiyonlu Metni*” (Atatürk Üni. SBE. YL. Erzurum:1996)

Mecmuâtü’l-Meânî: İbrâhim Hakkı’nın temel eserlerinin sonuncusudur. Bunun dışındaki eserleri “evlat eser” olarak nitelendirir. Kendi eserlerinde ve başka eserlerden seçmelerin yer aldığı bu kitapta manzûm-mensûr parçalar mevcut olup ayrıca doğum, ölüm tarihleriyle beraber bazı mektuplar yer almaktadır (Çelebioğlu, 1988: 36). *Mecmuâtü’l-Meânî*, M.1765’de (H. 1178) yazılmıştır (İslâm Ansiklopedisi, 2000: 310). *Mecmuatü’l Meânî* içinde bulunan risaleler şunlardır: “*Şifâu’s-Sudûr, Uzletnâme, İkbâlnâme, Vasiyetnâme, Ülfetü’l-Kulûb, Tarık-ı Nakşibendiyye, Hısnu’l-Ârifîn, Mir’atü’l-Kevneyn, Kût-ı Cân, Nûş-ı Cân, Tekîretü’l-Ahbâb fî Menâkıbi Kutbi’l-Aktâb*” (Altıntaş, 1986: 113). *Mecmuatü’l-Meânî*’nin

asıl nüshası Şeyh İsmail Fakirullah'ın torunlarından M.A. Fakirullahoğlu'nda bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 20).

Nüshalar:

İstanbul Arkeoloji Müz. Ktp. Said Paşa bl. no. 576'da bulunmaktadır.

1.2.3. Fûru'-ı Aşere

İbrâhim Hakkı, ilk beş eserine temel eser, diğer eserlerine de evlat eser demiştir (Külekçi, 2002: 32). Evlat eserler şunlardır:

Tuhfetü'l-Kirâm:1765 yılında Tillo'da yazılmış olan bu eser Arapça ve Farsça olarak yazılmıştır. *Mecmuâtü'l-Meâni* isimli temel eser, bu kitabın yazılmasında kaynak olarak kullanılmıştır (Çelebioğlu, 1988: 37).

Nüshaları:

1)Süleymaniye Ktp. Esad Ef. no.1438/1

2)Beyazıd Devlet Ktp. no.3833.

Nuhbetü'l-Kelâm: *Mecmuâtü'l-Meâni* ve *Marifet-nâme*'nin kaynaklık ettiği eser, sözlerin seçilmesi anlamına gelmekle beraber üç dilde yazılmıştır. (Külekçi, 2002: 39) Eser, H.1182 (M.1768) tarihinde yazılmıştır (Doğanay, 2008: 58).

Nüshaları:

1)Erzurum İl Halk Ktp. no. 23892/2

2)Milli Ktp. no. 555.

Meşârikü'l-Yûh: Daha ziyâde müntehabât görünümü arz eden eser, diğer eserlerinden ve yüz kitaptan derlenmiştir (Çelebioğlu, 1988: 37). İbrahim Hakkı, eserini M.1771'de (H.1185) yazmıştır (Külekçi, 2002: 39).

Nüshalar:

Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. bl. no. 3381'de bulunmaktadır.

Sefîne-i Rûh: İbrahim Hakkı'nın 1773'de manzum olarak kaleme aldığı eser, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerin yer aldığı bir eserdir. Eser, kırk bölüm halinde

düzenlenmiştir (Çelebioğlu, 1988: 37). Asıl nüshası Mesih İbrahimhakkıoğlu'ndadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 20).

Nüshalar:

Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. bl. no. 3413, 3812' de kayıtlıdır.

Kenzü'l-Fütûh: Bin yirmi müfred beyitten oluşan eser, tasavvufî ve didaktik bir üslûba sahiptir. Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere üç dilde yazılmıştır (Çelebioğlu, 1988: 38). *Kenzü'l-Fütûh*, M.1774 (H.1188) yılında azılmıştır (Külekçi, 2002: 39). Beş temel eser içinde yer alan *İrfâniyye* adlı eserden yapılan seçme şiirlerden oluşmuştur. İbrâhim Hakkı, kitabına verdiği ismi ve müfred sayısını bu kitapta yer alan beyitlerde ifâde etmiştir (Diclehan, 1980: 15). Aşağıdaki beyitte eserine verdiği isim yer almaktadır.

“Müfred oldu kitab-ı müstetab ey rûh-i rûh

*Resmidir lübb-i tasavvuf ismidir **Kenzü'l-Fütûh**”*

(Diclehan, 1980: 16)

Nüshalar:

Eserin bir nüshası Mesih İbrahimhakkıoğlu'nda bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 20). Diğer nüshalar ise;

- 1) Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. bl. no. 3316,
- 2) Bursa Yazma ve Eski Eserler Ktp. no. 4340'da bulunmaktadır.

Çalışmalar:

1) Esmâ Çelik tarafından “*Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kenzü'l-Fütûh'u*” adlı bir çalışma yapılmıştır (MÜ. SBE. YL. İstanbul, 2005).

2) Şakir Diclehan, 1980'de İstanbul'da “*Kenzü'l-Fütûh, Erzurum Hasankaleli İbrâhim Hakkı Hazretleri*” isimli çalışmasını yayımlamıştır.

Definetü'r-Rûh: *Mecmu'atü'l-Me'âni*'nin kaynaklık ettiği bu eserde üç mektup, dört yüz beyit ve risaleler yer almaktadır. Bu eserde *Cilâü'l-Kulûb* ve *İnsân-ı Kâmil* adlı küçük risaleler bulunmaktadır (Çelebioğlu, 1988: 38). Bu risaleler M Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde *Definetü'r-Rûh*'tan ayrı bir eser olarak yer almıştır. *Definetü'r-Rûh* adlı eserin aslı Mesih İbrahimhakkıoğlu'nda

bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 21). Eser, M.1775 (H.1189) yılında yazılmıştır.

Rûhu's-Şürûh: *Îlâhînâme* ve *Mahzenü'l-Esrâr*'dan seçilmiş şiirlerin yer aldığı eserdir (Çelebioğlu, 1988: 38). Eser, Bağdatlı Rûhi'ye ait olan bir terkeb-i bend ile başlar. Bunu takiben İbrahim Hakkı'ya ait iki Arapça beyitten sonra Nâbî'ye ait olan bendlerle devam eder. Eserin sonuna İbrahim Hakkı, *Dîvân*'dan aldığı beyitleri ilave etmiştir. Eser, bu yönüyle bir derleme görünümüne sahiptir. Kur'an, hadisler, peygamberler ve din büyüklerinin hayatları ve tarihî ve efsanevî şahsiyetler eserin kaynaklarını oluşturmaktadır. Eser, M.1776 (H.1190) yılında yazılmıştır (Doğanay, 2008: 52-53).

Nüshalar:

Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Ef. bl. no. 3381/2'de kayıtlıdır.

Çalışmalar:

Esen Doğanay tarafından “*Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Rûhu's-Şürûh*” yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır (MÜ. SBE. YL. İst, 2008).

Ülfetü'l-En'am: *Marifet-nâme*'den derlenen Arapça bir eserdir (Altıntaş,1986: 114). Şeyh İsmail Fakirullah'ın oğlu Mustafa Fâni Efendi tarafından yazılan bir nüsha, İbrahim Hakkı'nın torunlarında Cellalettin Toprak'ta bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 22). Eser, M.1776'da (H.1190) yazılmıştır (Külekçi, 2002: 40).

Nüshalar:

Bir nüshası Erzurum A. Ü. Fen-Edebiyat Fak. Erzurumlu İbrahim Hakkı Araştırma Merkezi Kitaplığı no. 14'de bulunmaktadır.

Urvetü'l-İslâm: Bir mukaddime, on beş bab ve hatimedden oluşan dinî bir eserdir. Eserin ilk bölümleri Kur'an'ın okunmasına ilişkin tilavet ve tecvid bilgilerinin bulunduğu bölümdür. Diğer bölümlerde Allah'ın en güzel isimleri ma'nâsına gelen Esmâü'l-Hüsnâ, Hz. Peygamber (SAV)'in isimleri, hilyesi (Hz. Peygamberin fiziki özellikleri), na'tlar, itikâdî ve islâmî konular bulunmaktadır (Çelebioğlu, 1988: 39). Bu eserin bir nüshası Mesih İbrahimhakkıoğlu'nda bulunmaktadır. Eser 200 sayfa olup İbrahim Hakkı'nın torunlarından Hacı Haliloğlu

Lütfullah Efendi tarafından yazılmıştır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 22). Eser, M.1777’de (H. 1191) yazılmıştır (Külekçi, 2002: 40).

Nüshalar:

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. bl. no. 1462

İ.Ü. Merkez. Ktp. Türkçe Yazmalar bl. no. 6811’de kayıtlıdır.

1.2.3.10.Hey’etü’l-İslâm: Astronomi hakkında bilgi veren eser, *Marifet-nâme*’de bulunan on sekiz tefsir ve üç yüz hadisin seçilmesiyle oluşmuştur. Astronomi, *Marifet-nâme* ışığında yirmi dört bölümde incelenir (Altıntaş, 1981: 39). Eserin aslı Celalettin Toprak’ta bulunmaktadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 22). *Hey’etü’l-İslam*, M. 1777’de (H.1191) yazılmıştır (Külekçi, 2002: 40).

1.2.4. İbrahim Hakki’nın Diğer Eserleri

Menâzil-i Kamer: Türkçe bir eserdir. Günlerden, aylardan, mevsimlerden ve ayların hallerinden bahseden bir eserdir (Altıntaş, 1981: 40).

İhtiyârü’l- Kamer: Gezegenler, takvim, güneş ve ay senelerinden bahseder (Altıntaş, 1981: 40). Kamerî takvimin şemsi takvime çevrilmesini anlatan manzum bir eserdir. Bu eser, *Rub ’u’l-Müceyyeb* adlı eser içine alınmıştır (Binark, Sefercioğlu, 1977: 14).

Kurra-nâme: Güneş ve ay takvim yıllarının birbirine nasıl dönüştürüleceğini anlatan bir kitaptır (Altıntaş, 1981: 40).

Lübbü’l-İrfân: Tasavvufa dair bir kitaptır (Tahir, 1915: 91).

Tecvîd: Karabaş tecvidinin bir benzeridir (Tahir, 1915: 91).

Kuvvet-i Cân: İbrâhim Hakki’nın şeyhi İsmail Fakirullah’ın menkıbelerini anlattığı kitabıdır (Tahir, 1915: 91).

Tertibü’l- ‘Ulüm: İ.Hakki’nın 1752’de (H. 1165) Türkçe olarak kaleme aldığı eser, bir eğitim programı olarak ele alınmış ve önemli ilim dalları otuz bir alan olarak bir araya toplanmıştır. Her bir ilim alanı bir metin halinde manzum olarak ifade edilmiştir (Fazlıoğlu, 2005: 119).

Nüshaları:

- 1)İstanbul Üniversitesi, Mekez Ktp. no. Ty. 3727/1 ve no. Ty. 3653
- 2)Süleymaniye Ktp. Esad Ef. no. 1438/12
- 3)Süleymaniye Ktp. İzmir, no. 741
- 4)Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa no. 1447
- 5)Ankara Millî Ktp. no. 555 ve 3140
- 6)Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. no. 2979

İnsan-ı Kâmil: Tasavvuf içerikli bir kitaptır (Tahir, 1915: 91).

İnsan-ı Kâmil'in Basmaları:

Ekrem Babacan tarafından İstanbul'da 1974 yılında sadeleştirilmiştir.

Hisar Yayınevi tarafından İstanbul'da 1971'de tercüme edilmiştir.

Lübbü'l-Kütûb: Antoloji türünde yedi ciltten oluşan bir eserdir. Eserde 144 Farsça manzume bulunmaktadır. Mesih İbrahimhakkıoğlu, eserin yedi cilt olduğunu ve sadece iki cildin yanında bulunduğunu söylemiştir. Diğer beş cilt, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi için satın alınmıştır (İslam Ansiklopedisi, 2000: 310).

Rubü'l-Müceyyeb: Cayib tahtası¹⁰ anlamını ihtiva eden bu kitap, bir yerin saatini ve meridyenlerini ölçmeye yarayan bir aletin kullanımını anlatır (Altıntaş, 1981: 40).

Mahzenü'l- Esrâr: İki yüz beyitten oluşan bir eserdir. Şiirler, *İlâhî-nâme*'den alınmıştır (Altıntaş, 1981: 40).

¹⁰Rubu' tahtası, Osmanlı bilimadamları tarafından geliştirilmiştir. Bu alet, çift yönlü bir kullanıma sahip olup daha ziyade usturlabın yerine kullanılmıştır. Rubu' tahtasını XIV. yüzyılda El-Mizzî daha ileri bir aşamaya taşıyarak kullanımını pratik olarak güçlendirmiştir. Üzeri kâğıt kaplı sert bir tahtadan yapılan rubu' tahtasının üzerindeki çizimlerin bozulmaması ve aşınmaması için üzerine lak sürülür. Rubu' tahtasının iki yüzeyi vardır. Rubu' tahtasının ilk bölümüne "rub'u'l-mukantarât", sırt tarafına "rub'u'l-müceyyeb" denir. Rub'u'l-müceyyeb adlı kısımda bulunan iki yarım daire biçimindeki şekiller sayesinde birçok matematiksel işlem kolaylıkla yapılmıştır. Trigonometri, dört işlem, küp, kare, karekök vb. işlemler yapılmıştır. Bu aletin diğer yüzüyle namaz saatlerinin hesaplanması gibi işlemler yapılmıştır (İslam ansiklopedisi, 2008:179-183).

Mürşid-i Müteehhilin: Aileler için hazırlanmış bir evlilik rehberidir (Altıntaş, 1981: 40).

Müntehâbât-ı Manzûm: Seçilmiş tasavvufî şiirlerden oluşan bir eserdir (Altıntaş, 1981: 40).

Mecmua-ı Mekâtib: Dinî ve ahlâkî mektupların toplandığı bir eserdir (Altıntaş, 1981: 41).

İkbâl-nâme: Manzum ahlâkî bir eserdir. *Mecmuatü'l-Meanî* adlı eserinde bulunan küçük risalelerden biridir (Altıntaş, 1981: 37).

İstihrâc-ı Âmal-i Felekiyye: Farsça'dan Türkçe ve Arapça'ya küçük bir sözlüktür (Altıntaş, 1981: 41).

Ad'îya-i Me'sûre: Hz. Peygamber'e (SAV) ait duaların olduğu bir dua kitabıdır (Altıntaş, 1981: 41).

Manzûme-i Avâmil: Gramer hakkında bilgi veren bir eserdir (Altıntaş, 1981: 41).

Lübbü'l-Lübb: Özün özü anlamında olan bir risaledir (Altıntaş, 1981: 91).

Sırru'l-Sırr: Muhyiddin Arabî'ye ait olan “*Fütûhât-ı Mekkiye*” isimli eserin bir çevirisidir. Bu eserde marifetullahı dair bilgiler verilmiştir (Altıntaş, 1981: 41).

Kava'id-i Farisiyye: Farsça kaidelerin yer aldığı gramer kitabıdır (Tahir, 1915: 91).

Kitab-ı Âlem: Arapça yazılmış tasavvufî içeriğe sahip bir kitaptır (Tahir, 1995: 91). Bu risale, *Definetü'r-Rûh* adlı eser içinde bulunan risalelerden biridir (Altıntaş, 1986: 114).

Lügatçe: Üç dilin lügatlerini açıklayan bir eserdir (Tahir, 1995: 91).

Mir'atu'l-Kevneyn: Bâtın ve zâhir ehlinin hallerinin anlatıldığı risale, Mustafa Fani Efendi'ye ithafen yazılmıştır (Tahir, 1915: 92). *Mecmuatü'l-Meâni* 'de bulunan küçük risalelerden biridir (Altıntaş, 1986: 113).

Nûş-ı Cân: İbrahim Hakkı'nın oğlu Fehim için yazdığı tasavvufî bir eserdir (Tahir, 1915: 91). *Mecmuatü'l-Meânî*'de bulunan küçük risalelerden biridir (Altıntaş, 1986: 113).

Hey'ât-ı İslâmiye: Eser, 18 tefsir ve 300 hadis alıntı yapılarak oluşturulmuştur (Tahir, 1915: 92).

Râz-nâme: Ahlak ve tasavvuftan bahseden küçük bir risaledir (Tahir, 1915: 91). *Definetü'r-Rûh* adlı eserde yer alan küçük risalelerden biridir (Altıntaş, 1986: 114).

Vuslât-nâme: Türkçe manzum bir eserdir (Tahir, 1915: 91).

İlâhî-nâme: Küçük bir manzum risaledir (Tahir, 1915: 91).

Şükür-nâme: Manzum bir kitaptır (Tahir, 1915: 91).

Saatnâme: Saatin nasıl kullanılacağı hakkında bilgi veren bir eser olup aslı M. İbrahimhakkıoğlu'ndadır (Binark ve Sefercioğlu, 1977: 14).

Ayrıca M. Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde “*Tezkiretü'l-Ahbab, Hısnu'l-Arifîn, Kelimatü Fakirullah, Ed'îyye-i Mensûre, Sülûk-ı Nakşibendi*” isimli eserler isim olarak yer almıştır. Bu eserler hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır (Tahir, 1915: 91-92).

Ayrıca Es'ad Mehmed Efendi, tezkîresinde İbrahim Hakkı'nın *İlâhî-nâme* ve *Marifet-nâme* adlı eserlerine ilâveten “*İrfâniye, İnsâniye, Vâridât-ı Nâtık, Mecmu'atü'l-Me'âni, Tuhfetü'l-Kirâm, Nuhbetü'l-Kelâm ve Meşâruku's-Şuyûh, Sefîne-i Nûh, Kenzü'l-Fütûh, Definetü'r-Rûh, Rûhu's-Şurûh, Ülfetü'l-Enâm ve 'Urvetü'l-Vüskâ, Hey'etü'l-İslâm*” isimli eserlerden bahsetmiştir (Es'ad Mehmed, 2018: 117).

1.3. Edebî Kişiliği

İbrâhim Hakkı, 18. yüzyılda Bursalı İsmail Hakkı ile aynı dönemde yaşamış Türk edebiyatının mutasavvıf, âlim şahsiyetlerinden biridir. İbrahim Hakkı'nın mısralarından edindiğimiz intibâ ve hayatından yola çıkarak İbrahim Hakkı'nın

Tasavvufu yaşamının bir gayesi olarak gördüğünü ifâde etmek gerekir. Şâir, Dîvân şâirleri gibi tasavvufu bir malzeme olarak kullanmaktan ziyade dünya görüşünün ve iç dünyasının akislerini mısralarına yansıtmıştır. Bu zaviyeden bakıldığında zaman İbrahim Hakkı, mısralarında Ömer Demirbağ'ın ifâdesiyle kutsalı korumayı başarmış samimi bir mümin olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirbağ, 2017: 52). Yaşamı ilimle hemhal olan İbrahim Hakkı, sadece bir bilim adamı değil ayrıca bir şâirdir. İbrahim Hakkı'nın diğer bazı mutasavvıf âlim ve büyüklerinden ayrılması gerekir. Buna bağlı olarak Ahmet Kabaklı, İbrahim Hakkı'yı diğer şeyhlerden ilim bahsinde sürekli ısrarlı bir duruş sergilemesi yönüyle ayırmaktadır.

“Ünlü bir şeyh ve irşad adamı olan İbrahim Hakkı'yı, diğer bazı dergâh şeyhlerinden ayıran taraf, ilim üzerindeki sürekli ısrarıdır” (Kabaklı, 2008:261)

İbrahim Hakkı'nın şâir kimliğinin yanı sıra nâsirlik yönü de bilinmektedir. Mensur olarak yazılan *Marifet-nâme* adlı ansiklopedik eser, İbrahim Hakkı'nın nâsirlik yönünü gösterir. İbrahim Hakkı'nın *Dîvân*'ından şiirlerini *Marifet-nâme*'ye alması esere manzum-mensûr bir görünüm katmıştır.

İbrahim Hakkı'nın hanımlarına yazdığı mektuplar, İbrahim Hakkı'nın nasirliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Aşağıda İbrahim Hakkı'nın nâsirliğini gösteren bir mektuba yer verilmiştir:

“İzzetli, hürmetli, muhabbetli, hakikatli, adamlıklı, şefkatli, hatırlı, gönüllü, asıllı, usullü, akıllı, izanlı, hünerli, üslûplu, yakışıklı, güzel huylu, tatlı dilli, uzun boylu, ince belli, kıl ayıpsız hatunum, helâlîm Firdevs Hatun huzuruna” (Büyük Türk Klasikleri, 1988: 229).

“Derûn u dilden ve can u gönülden selamlar ve dualar edip ol mübarek, nazik hatırın sual ederiz. Huda'nın birliğine emanet veririz. Benim nazlı yârim, benim yâr-ı gamküsârım, benim şenliğim, şöhetim, benim sevdiğim, keyfim, benim canım Firdevs'im!

Neylirsen, n'ışlirsen, ne keyiftesin, ne fikirdesin, ne haldesin, ne demdesin? Okır mısın, nakış mı ıslirsen, oynır mısın, güler misin? Benim gönlüm senin hayalinle eğlenir. Sen nicesin? Keşke sizi getirsem bu vilayetleri seyrettirsem. Zira sensiz

canım rahat olamir. Benim güzel keyfim; senden ayrılmak ne çetin ahvalmış bilmezdim. Hak Taalâ gönül hoşluğu ile bir dahi dünya gözü ile görüşmek müyesser eylesin. Âmin!” (Büyük Türk Klasikleri, 1988: 229).

İbrâhim Hakkı, eserlerini Türkçe yazmakla beraber Arapça ve Farsça da yazmıştır. Eserlerinde çok önemli isimlerin etkisi görülmektedir. Nitekim şiiirlerinde Fuzûlî, Dede Ömer Ruşenî, Yunus Emre ve Mevlâna, te'siri hissedilmektedir (Çelebioğlu, 1988: 20). Ayrıca Hayâlî Bey etkisini de görmek mümkün. İbrahim Hakkı'nın *Dîvân*'ında *Gazeliyyât* kısmındaki ilk gazelde şiiirlerin bazısının nazîre ve tercüme olduğunu ifâde eder. Ayrıca Dede Ömer Rûşenî'ye ait “eyledün” redifli gazele nazîre yapılan beyit örneklenmiştir:

*“Hüsnünün aksin ruh-ı dilberde peydâ eyledün
Çeşm-i âşıkdan o mir'âtı temâşâ eyledün”*

(Rûşenî, trs: 154)

*“Kendi hüsnün vech-i dilberden hüveydâ kıldı aşk
Çeşm-i âşıkdan dönüp anı temâşâ kıldı aşk”*

(İ. Hakkı, 2008: 219)

*“Bir avuc hâke birahtun câm-ı ışkun cur'asın
Âkil ü dânalâri mecnûn-ı şeydâ eyledün”*

(Rûşenî, trs: 154)

*“Kendi câmindan heman bir cur'a dökdü hâke ol
Zû-fünûnı akl hem mecnûn-ı şeydâ kıldı aşk”*

(İ. Hakkı, 2008:219)

Mevlâna'nın İbrahim Hakkı'nın beyitlerinde görülen yansımaları aşağıdaki beyitlerde örneklenmiştir:

*“Cânân ilinden gelmişem fânî mekânı neylerem
Ol mülke meylim salmışam ben bu cihânı neylerem”*

(İ. Hakkı, 2008: 219)

*“Şimdi ben başımın yolunu tutmuşum, varlıktan geçmişim, fânîlik debdebem,
her zerreden görünüyor”* (Mevlâna, 1995: 83).

*“Sıyâm-ı mâsivallah içre her şeyden eden imsâk
Açarsa çeşm o İsâ sofrasına oldu nefsânî”*

(İ.Hakkı, 2008: 49)

*“Böyle oruç bozanlara, lütfundan yüzlerce ihsanın gelir. Tıpkı Mesiha'nın
gökten maide vermesi gibi”* (Mevlâna, 1995: 114).

*“Sen bir zaman erkân idin hem bir zamân hayvan idin
Çün şimdiye dek cân idin cânâne ol cânâne ol”*

(İ. Hakkı, 2008: 239)

*“Bir müddet madende idin, bir müddet hayvan idin. Bir müddet de madem ki
cân oldun. Şimdi de cânâne ol cânâne”* (Mevlanâ, 1995: 128).

İbrahim Hakkı'nın tevfiz-nâmesi Yunus Emre'nin n'eyler redifli ilahisine nazîredir:

*“Gündüz olalum sâ'im
Gice olalum kâ'im
Allah diyelüm dâ'im
Allah görelim n'eyler”*
(Yunus Emre, trs: 58)

*“Her kuluna her anda
Geh kahr u geh ihsânda
Her anda o bir şânda
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler”*
(İ. Hakkı, 2008: 369)

İbrahim Hakkı'nın mısralarında Fuzûlî etkisi aşağıdaki örnek beyitlerde görülmektedir:

*“Aşk imiş âlemde her ne var ise
Cümle zerrâta sirâyet eylemiş”*
(İ. Hakkı, 2008: 205)

*“Her ne ki âlemde var aşk imiş ey yâr-ı gâr
Olmuş o leyl ü nehâr ilm ile irfân-ı dil”*
(İ. Hakkı, 2008: 237)

*“İlm kesbiyle pâye-i rif'at
Arzû-yı muhâl imiş ancak
Işk imiş her ne var âlemde
İlm bir kîl u kâl imiş ancak”*
(Fuzûlî, 1958: 485)

Aşağıdaki beyitlerde İbrahim Hakkı ve Hayalî Bey dizelerinde benzerlikler bulmak mümkün:

*“Cihân-ârâ cihân içindedir arayı bilmezler
O mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler”*
(Kurnaz, 2012: 30)

İbrahim Hakkı'ya ait olan dizeler:

*“Acep kim gördü ki bir âşık ki vaz geçmiş bu sevdâdan
Acep kim gördü ki bir balık ki usanmış o deryâdan”*

(İ. Hakkı, 2008: 287)

*“Hût bahrı görmedi tâ çıkmadıkça bahrden
Varlığından çık ki bu deryadan özge var yok”*

(İ. Hakkı, 2008: 223)

İbrâhim Hakkı'nın şiirlerinde açık, sade ve anlaşılır bir ifâde tarzı bulunmaktadır. Şeyh Galib, Fuzûlî ve Nailî gibi şâirlerin şiirlerinde anlam imgelerin altına gizlenmiştir. Bu bakımdan adı geçen şâirlerin şiirlerini anlayabilmek ve yorumlayabilmek zordur. Buna karşılık İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde anlamı, sembol ve imgelerin altında aramak yerine yüzeyde aramak yeterlidir. Şâir, anlatmak istediğini çok açık ve sade bir ifâde ile verebilmektedir. Şâirin beyitlerinde tasavvufî kavramlara cömertçe yer vermesi, şiirlerindeki dilin anlaşılmasında asgari bir tasavvufî bilgi birikimine sahip olmayı zorunlu kılmaktadır.

İbrâhim Hakkı'nın mısralarında iktibas olarak yer alan hadis ve âyetlerin yoğun bir şekilde bulunması âyet ve hadis bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir. Âyet ve hadisler, bazen bir beyitte bir bütün olarak yer alırken bazende dağınık parçalar halinde bulunduğu görülür. Şiirlerinde; büyük ölçüde Allah'ın varlığı ve birliğini ve insânın yaratılışını ve dünyadaki yolculuğunun söz konusu edilmesi İbrahim Hakkı'nın dizelerine tefekkürî bir ma'nâ katmaktadır. Mısralarında zamân zamân telkinde bulunma durumu hissedilmektedir. Bunun sebebi irşad vazifesini bir yaşam tarzı edinen şâirlerin diline büyük ihtimalle hitabet havası hâkimdir. Buna dayanarak İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde bir sohbet havası görülmektedir.

Şâirin telmih ve tevriye sanatına düşkünlüğü de gözden kaçmamaktadır. Anlatmak istediğini en rahat şekilde telmih yoluyla ifâde ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, teşbih sanatını yoğun bir şekilde kullanmakla beraber istiare, tenasüp, irsal-i mesel, hüsn-ü ta'lil sanatlarının da kullanıldığı görülmektedir.

Dîvân'da yer alan beyitlerde anlam yönü itibariyle tekrârlar bulunmaktadır. Bazen beyitler aynı kelimelerle tekrâr edilmiştir. İbrahim Hakkı, *Dîvânı*'nda yer alan şiirlerinde *Hakkî* mahlasını kullanmıştır. *Ferdî* ve *Fakirî* mahlaslarını da kullanmıştır (Çelebioğlu, 1988: 18).

1.3.1. *Dîvânı* ve Şiir Hakkındaki Düşünceleri

Âşıkları (aşk) şarabıyla irşad eden aşkın piridir. Bu aşk şarabının damlalarını söyleyen *Dîvân*'daki şiirlerdir. Bu durumda şâir şiirlerini aşk arabının damlaları olarak görmektedir.

*“Çü pîr-i aşkdır irşâd eden hamrıyla uşşâkı
O hamrın reşhâsıdır söyleyen bu şi'r-i dîvânı”*

K53/4-68

Hakkî'nin şiirleri hikmettir.

*“Hakîkatte hikmetdir eş'âr-ı Hakkî
Fe-yâ ni'me kavlin ve yâ ni'me kâ'il”*

K67/8-32

Hakkî'nin yâri devamlı ona ulvî bir yardımda bulunmuştur. Bu ulvî yardımlar, Hakkî'nin şiirlerini söz ve parlaklık yönünden süslemiştir.

*“Yâr-ı gârin gavs-i ulvî olmuş ey Hakkî müdâm
Revnâk u güftârimızdır zînet-i eş'ârımız”*

G187/120-7

Şâir, şiirlerini Hakk'ın aşkının bir açıklaması, izahı olarak görmektedir. Çünkü rûhânîler aşkı herhangi bir ders ve irşad olmaksızın keşf ile bulmuştur.

*“Şerhi aşk-ı Hakk'dır eş'ârım şu'ûr it bî-füsûs
Keşf olur çün aşk-ı rûhânî bî-irşâd u dürüs”*

G201/138-1

İbrahim Hakkı, sözlerini güzel bir kıza benzetir.

*“Güzel söz bir güzel duhterdir andan zevk alır insan
Kemâl-i fehm ile dildedir âgûş eyler anı cânı”*

Müf381/9

Hakkî'nin gazeli aşk şarabının sızıntılarıdır.

*“Bu gazel bir reşhâdır ol bâdeden
Bil rahîk ü eyle miskiyyü'l-hitâm”*

G275/220-6

Hakkî, güzel gazel okuyan biri olduğunu düşünür. Fakat Hakkî, yaptığı şiir okuma durumunun Melihî'nin aşkını vasfetmek olduğunu itiraf eder.

*“Biz bu aşk-ı Melihî vasfederiz
Sandı Hakkî münşîd-i gazeliz”*

G197/133-7

Şâir, *Dîvân*'ının gazel dîvânı olduğunu ve hikmet sahiplerinin bu gazelleri muhabbet şarabı olarak içtiğini ve can bulduğunu söyler.

*“Gazel dîvânı oldu hikmet-i ehlullah andan cân
İçüp hamr-ı muhabbet buldu hoş ünsiyet-i m'nâ”*

G79/1-5

Şâir, *Dîvân*'ının aşk ehli için dost olması ve şiirlerinin verdiği lezzetin emarelerinin âşıkları ârif ve dâna yapması için münacâta bulunur.

*“İlâhî sen bu dîvânı enîs-i ehl-i aşk it kim
Rumûz-ı lezzetinden âşık olsun ârif ü dâna”*

G79/1-6

Hakkî, ehlullahın sözlerini bir araya toplayıp nazm ettiğini söyler. Yani, *Dîvân*'da bulunan beyitlerin ehlullahın sözleri oldunu ifade eden şâir, bazısının tercüme bazısının da nazîre olduğunu söyler.

*“Pes ehlullahın kelâmın cem' edüp haddimce nazm itdim
Ki ba'zı terceme ba'zı nazîre eyledim inşâ”*

G79/1-4

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNÎ'NİN TAHLÎLİ

Tahlîle Dair

Tahlîl; parçalarına ayırmak, çözümleme, analiz etmek anlamında olan bir mefhumdur. Edebiyatımızda metin tahlîli Cumhuriyet döneminde yapılan tahlîl çalışmaları olarak görülmeye başlar. Yapılan ilk tahlil çalışmaları şerh görünümündedir. Bu alanın öncüsü A. N. Tarlan'dır. A. N. Tarlan'ın "*Şeyhi Dîvânî'nı Tetkik*" isimli çalışması bu alanda daha sonra gelen çalışmalar için kaynak olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Adı geçen çalışmayı Mehmed Çavuşoğlu'nun "*Necati Bey Dîvânî'nin Tahlîli*" ve Harun Tolasa'nın "*Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*" adlı çalışmalar takip etmiştir (Mengi, 2000: 76).

A.N. Tarlan, metin tahlîli üzerine şu ifadeleri kullanır: "*Edebiyat tarihi, edebiyatın tarihi olmalıdır.*" *Necati Bey Dîvânî'nin* önsöz yazısında Mehmet Çavuşoğlu A.N. Tarlan'ın metin tahlîli bahsine dair görüşlerine yer vermiştir. Buna göre bir şâir hakkında hüküm verebilmek için edebiyatın ilk başladığı zamandan gelişme gösterdiği ve devam ettiği zamana kadar gelmiş ve geçmiş şâirlerin eserlerinin inceleme konusu yapılması gerekmektedir. Buna ilaveten bu şâirlere te'sir eden şâirlerin eserlerini de birlikte ele alarak her iki şâirin sanatçı kimliği, kültürü, dünya görüşü bağlamında incelenmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır (Çavuşoğlu, 1971: 1). İnsanı bir problem olarak ele alarak edebî bir metin inceleme konusu yapılırken öncelikle şâirin his, fikir ve hayal dünyasına bir yolculuk yaparak şâiri etraflıca tanıdıktan sonra metin üzerine bir yorum yapılabilir. Çünkü inceleme konusu yapılan metin, sanatçının düşünce yapısı ve iç dünyasını verir (Tarlan, 2013: 14). Üstteki ifâdelere paralel olarak tahlil çalışmamız bu anlayış bağlamında şekillenmiştir.

Yaptığımız tahlîl çalışmasında Cemal Kurnaz tarafından bir çalışma olarak ele alına *Hayâlî Bey Dîvânî'nin Tahlîli*'nde kullandığı yöntemi esas aldık. Mustafa Güneş tarafından tenkitli bir çalışması yapılan *İbrahim Hakki Dîvânî* üzerine çalışılmıştır. Tahlîl çalışmasında önemli olan metindir. Bu bakımdan beyitler tek tek

incelenerek mefhumlar üzerine bir açıklama yapılmıştır. Yapılan açıklamalar için jektif olmaya özen gösterilmiştir. Açıklama yapılırken metnin dokusu bozulmadan açıklama yapılmıştır. Her kavram için mümkün olduğu kadar beyit örneğine yer verilmiştir. Beyitlerde geçen edebî sanatlar dikkatle incelenmiş metinle bağdaştırılarak açıklanmıştır. Metin içerisinde geçen âyetlerin anlamları mümkün mertebe verilerek metnin anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Bir düzene sahip olması açısından tahlîl kısmı dört bölüme ayrılmıştır. Tahlîl kısmının sonunda sistematik dizin verilmiştir. Tahlîli yapılan her kavram için örnek olarak üç beyte yer verilerek *Dîvân*'a bakma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Son olarak yapılan index çalışması ile tahlîl kısmında başlık olarak yer alan kelimeler yerine çalışmamız içinde geçen diğer mefhumlar ve özel isimlere yer verdik.

2.1. Din ve Tasavvuf

2.1.1. Din

2.1.1.1. Allah

İbrâhim Hakkı Dîvânı'nda Allah adına yazılmış müstakil manzûmeler bir yoğunluk arz etmiş ve *Esmâü'l-Hüsnâ*'dan (Allah'ın Kur'an'da geçen 99 ismi) birçok isim işlenmiştir. Hemen her beyitte Allah isim ve sıfatlarıyla zikredilmiştir. *Esmü'l-Hüsnâ'dan olan Bâki, Bârî, Mecîd, Cebbâr, Cemîl, Cemâl, Celâl, Âdil, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Fettâh, Samed, Hâlık, Hallâk, Hayy- Kayyûm, Hakk, Hakk Te'âlâ, Hudâ, Mâlikü'l-Mülk, Rahman, Rab, Rezzâk, Rahîm, Kerîm, Vedûd, Vâhid, Ehâd, Kahhâr* isimleri bulunmaktadır.

Allah yârdır, sevgilidir, Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. Güvenilen tek dosttur. Allah, kullarına merhametle muamele eden *Hallâk-ı Rahîm*; kullarına rızıklarını her daim yetiştiren *Rezzâk-ı Kerîm'dir*. Kulların her türlü nimeti bahşeden *Nî'me'l-Mu'in* ve kullarına kapıları açan *Müfettihü'l-Ebvâb'dır*. Allah, Kullarına hem bu dünyada hem de âhiret yurdunda şefkat eden *Rahman ve Rahim* ve kullarının her türlü ihtiyacını gideren *Kadi-i Hacât'tır*. Allah'ın *Dîvân*'da isim ve sıfatları bulunmaktadır. *Sultân, Dost, Padişâh, Cânân, Mahbûb, Sâni, Mevcûd-ı Hakîki, Cemâl-i Lâ-yezâl, Mâlik-i mülk-i dü Cihân, Müessîr, Mesebbib, Yezdân,*

Zü'l-minen, Zât-ı Ma'sûk, Vedûd-ı Bî-Çûn, Cân-ı cihân, Mübtedâ, Müntehâ, Rüste-hîz-i Nâ-gehân, Rahmet-i bî İntihâ, Nûre'n-Nûr olarak ifâde edilmiştir. Tanrı ifâdesiyle yine Allah'tan bahsedilir.

*“Yolunda çü terk eylemişim cümleyi **Mevlâ**
Buldum seni evlâ”*

Müs29/1-35

*“Benliğin çün seni dûr itdi yakîn dostundan
Mahv olup **dosta** yakîn ol ki hiç olmasın dûr”*

G179/112-6

*“Âşıklar uyumaz gece sen hem uyuma kim
Gönlün gözüne görüne **Cânân** gecelerde”*

G319/269-6

Şâir, Allah'a olan sevgisini çok yoğun bir şekilde dile getirmiştir. Bundan dolayı çokça teşbihlere başvurmuştur. Allah, âşığın kalbine geceleri kimselere görünmeden sessizce gelendir. Allah, iki dünyâda mülk sahibi Vâhid ve Kakhâr olandır. Bu nedenle O'ndan başka yaratıcı yoktur.

*“Ey **Mâlik-i mülk-i dü Cihân** Vâhid ü Kakhâr
Yokdur sana **Sânî**”*

Müs25/1-1

Allah, varlığında gerçek olandır. ‘Adem ve eşya olan, bir rüya ve gölgeden ibarettir. Gönül, saf bir ayna olsa Cânân gönül aynasında güzelliği ile görünür. İlâhî şaraptan içip benlik, kibir ve riyâdan (İkiyüzlü olmak) uzak durmak gerekir.

*“**Mevcûd-ı Hakîkisin** ü ma'dûmdur eşyâ
Çün sâye vü rü'yâ”*

Müs25/1-3

*“Gönül mir'ât-ı sâf olsa içinde
Görünür hoş rûh-ı zîbâ-yı **Cânân**”*

G303/252-2

*“Ol şarâb-ı **Lâ-yezâfî**'den içüp
Benliği koy nice bir kibr ü riyâ”*

G101/25-3

1) **Bâkî**

Allah'ın **Bâkî** ismi, ezeli ve ebedî olan Allah'ın varlığında bir sürekliliği ifâde eder (Algül vd., 2012: 86). Allah, bâkî olandır. Bu nedenle geçici olan her şeyi bırakmak gerekir.

“Hakkî Hakk’ı iste kim **Bâkî** odur
Mâsivâdan geç ana var kıl şitâb”

G121/46-9

“Müdâm o **Sâkî-i Bâkî**’den iste ey Hakkî
O hamr-ı aşkı ki eşyâ o hamrâdır akdâh”

G135/62-7

“Hakkî fârig eyle kalbin mâsivâdan seyr kıl
Sâkî-i Bâkî sana her şeb ne deryâ toldurur”

G167/99-7

2) **Bârî Mecîd, Cebbâr**

Bârî, Allah’ın yarattıklarını eksiksiz yaratması, **Mecîd**, Allah’ın şânının ve şerefının yüce olmasını; **Cebbâr**, büyüklük ve kudret sahibi olan Allah’ın dilediğini zorla yapmaya muktedir olmasını ifâde eder (Algül vd. , 2012: 86-87).

“Çün âyînedir lütfuna dil ey şeh-i **Cebbâr**
Kesr eyleme anı”

Müs27/1-28

“Gayrı yârın var ise var anda kim
Dilde **Bârî** gayr bârî istemem”

G277/222-2

“Sa’adet-i dü-cihân buldu zinde oldu müdâm
O kim kamuyu koyup oldu abd-ı aşk-ı **Mecîd**”

G141/70-5

3) **‘Adl**

Allah’ın her işinde mutlak bir adaletinin olmasını ‘**Adl**’ ismi ifâde eder (Algül vd. , 2012: 86).

“Her âyîneden lutf u kahrın görürsün
Tanursın chânda odur **Şâh-ı Âdil**”

K65/8-1

4) **Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın**

Evvel, **Âhir**, **Zâhir** ve **Bâtın** isimleri Kur’an-ı Kerim’de Hadîd süresi 3. âyette zikredilmektedir. **El-Evvel**, Allah’ın varlığının ezeli olması; **El-Âhir**, varlığının sonu olmayan; **El-Zâhir**, Allah’ın varlığının kesin ve açıkça bilinmesi; **El-Bâtın**, Allah’ın varlığının akıl ile idrâk edilmemesi, gizli olmasını ifâde eder (Algül vd. , 2012: 87).

“Sen **Evvelsin** hem **Âhirs**in velîkîn
Ne evvel var sana hergiz ne âhir”

G147/76-2

“**Zâhir ü Bâtın** da her dem aşka yâr ol aşka yâr
Evvel-i Âhir odur yârânı nisyân hoş değil”

G239/179-6

“**Sekâhüm Rabbühüm** hâzır tahûr ol şerbet-i tâhir
Odur **Evvel** odur **Âhir** odur **Sâkî** vü **Peymâne**”

G323/273-6

5) **Fettâh, Samed**

Fettâh, Allah’ın her türlü hayır kapılarını açması; *Samed*, herkesin herşeye ihtiyaç duyduğu; fakat Allah’ın hiçbir şeye muhtaç olmamasını ifade eder (Algül vd. , 2012: 87).

“Ben ma’şûk u câm-ı nâb u sabâh
Bu kapuyı bana aç ey **Fettâh**”

G135/63-1

“Leylî vü Mecnûn ile sendedir ikisi bile
Âşıkın oldur talebi kim bula nûr-ı **Samed**’i”

G347/300-3

“Neşv ü nemâyı şebnem-i feyzinle buldu hoş
Gülzâr-ı cân Hakkî-i miskînin ey **Samed**”

G139/66-7

6) **Hâlık, Hallâk**

Allah’ın yaratması ve yoktan var etmesidir (Algül vd. , 2012: 86).

“Olmaz sana bir kimse bekâ içre müşârik
Ber-vechin olur bâkî vü bâkî ola **Hâlık**”

G225/165-1

“Gönülde **Hâlık**’a zâhirde halka teslîm ol
Muhâlîf olma ki şöhrêtdür âfet ü şer ü şûr”

G173/105-4

“Vir **Hâlık**’a hâlık sen aradan çık git
Her zulm ü şerr işde adl ü hayrı fehm it
Niçün diyüp i’tiraz odına yanma
Teslîm ile seyr kıl behişte hoş yit”

R409/74

7) Hayy u Kayyûm

Hayy, hayat sahibi olmak; Kayyum, varlıkları diri tutandır (Algül vd. , 2012: 87).

“Çün yeriz misl-i behâyim uyuruz hem çü cemâd
Hayy-ı Kayyûm uyumaz eyler o uşşâka nidâ”

G83/6-2

“Hayy var ol **Hayy u Kayyûm** ile bul bâkî hayât
Kim bu varlıktır âdem mahzâ hayâldir çün serâb”

G115/40-7

“Bulmuşuz aşk-ı **Hayy u Kayyûm**’u
Aşk ile bizde hayy-ı bî-eceliz”

G197/133-4

8) Hakk, Hakk Te’âlâ

Hakk, Hakkın kendisi olandır (Algül vd. ,2012: 87).

“Andan özge baht u rahtı aramam
Zikr-i **Hakk**’dan gayrı kârı istemem”

G277/222-3

“Çün irdi dil **Hakk**’a her ne sıfatla bulsa anı
Sücûd idüp ana tav’île dir ki mukteribim”

G267/210-5

“**Hakk Te’âlâ** şevk virdiyse sana
Gel hemân hayret yolundan kalbine”

G101/25- 1

“‘Kâsâtü küllü hizbin” mest itdi cümle halkı
Mest itdi Hakkî cânın tevhîd-i **Hakk Te’âlâ**”

G107/30-7

9) Mâlikü’l-Mülk

Mâlikü’l-Mülk, Allah’ın her mülkün gerçek sahibi olmasını ifâde eder (Algül vd. , 2012: 87).

“Gönlümüz memleketindir kereminle hoş tut
Mâlikü’l-Mülksün ol mülk sana olmuşdur”

G153/83-5

10) *Rahmân*

Allah, her daim esirgeyendir (Algül vd. , 2012: 86).

“Sana **Rahmân** virir ni’met çekersin halkdan minnet
Harâm olsun sana her dem gelen ezâk-ı **Rahmânî**”

G49/4-28

“Hevâ-yı nefsi koy Hakk ile kıl bey’ ü şîrâ Hakkî
Bahâ-yı bâde mü’minlerden almış enfüs-i **Rahmân**”

G303/251-7

“Muvahhid çünkü yektâdır katında halk mevtâdır
O bulmuş Hayy u Kayyûm’ı yönelmiş gönli **Rahmân**’a”

G323/273-4

11) *Vâhid(Ehad)- Kahhâr*

Vâhid, Allah’ın bir ve tek olmasını ifâde eder. *Kahhâr*, Allah’ın her an kahretmeye muktedir olması ve isyan eden kulların kahreden olmasıdır (Algül vd. , 2012: 86).

“Hakkî yeter seyr-i aded mir’at-ı dilde bul **Ehad**
Yoksa gazab eyler meded gayretle ol Sultânımız”

G181/114-7

“Ey Mâlik-i mülk-i dü cihân **Vâhid ü Kahhâr**
Yokdur sana Sânî”

Müs25/1-1

“Bu âciz hâlkdan i’râz idüp ol Dostu tenhâ bul
Sana senden yakîn ol **Vâhid-i Kahhâr** yitmez mi”

G349/303-5

12) *Vedûd*

Vedûd, müminleri sevendir (Algül vd. , 2012: 87).

“Sen âşık-ı **Vedûd** ol asl-i ziyân u sûd ol
Semâye-i şühûd ol bahr ol dahi musaffâ”

G107/30-5

“Dinle cândan kim söyler çeng ü ûd
‘Ente Rabbî ente hasbî yâ **Vedûd**’”

G143/72-1

“Mahv olsa cân okur o âdem levhini ayân
Mahv eyle cânı koyma cehâletde ey **Vedûd**”

G143/71-5

2.1.1.2. Peygamberler

1) Hz. Muhammed (SAV)

Hz. Muhammed (SAV), Mekke’de dünyaya teşrif buyurmuş son peygamberdir. Hz. Peygamber (SAV) için müstakil bir manzûmenin yer aldığı *Dîvân*’da Hz. Peygamber (SAV); “*Mahmûd, Habîbullah, Habîb-i Hakk, Habîbî, Mahbûb-ı Hûdâ, Yem-i irfân, Bahr-i hakikat, Bahr-ı Ummân*” gibi isimler ve sıfatlarla anılmıştır. Hz. Peygamber (SAV)’in sünnetlerine yoğun bir şekilde yer veren “*kerem kânî*”redifli manzûmede Hz. Peygamber (SAV)’in karakter özelliklerine yer vermekle esasında manzûme bir hilye özelliği gösterir. Hz. Peygamber (SAV), manzûmede şu özellikler ile yer almaktadır: İnsânlara karşı anlayışlı ve tevazu ile yaklaşırdı. Kahkahayla gülmez, tebessüm eder, hayâ ve hilm sahibidir. Kapısına geleni geri çevirmez. Zenginliği sevmez, fakirliği sever, fakirlerle otururdu. Bu bakımdan “*Fakirlik övüncümdür*” hadisine yer verildiği görülmektedir.

*“Fakr içinde fahrî bil yoklukda hem bul varlığı
Dîn derûn-ı küfrdür vahdet derûn-ı merd ü zen”*
K59/6-13

Yamalı elbise giyer, hasta ile ilgilenir, ehl-i beytinin hizmetini yapar gönlünü hoş tutardı. Bal, helva, kabak ve tirid yemeğini çok sever ve üç parmağıyla yer ve lezzetle yalardı. Evinde aylarca yemek pişmez ve açlıktan karnına taş bağlardı.

*“Mübarek karnına taş bağlar idi gâhî açlıktan
Fu’âdum olmasın der idi lerzân ol Kerem Kânî”*
N77/1

Dizini karnına çekip murabba bir vaziyette oturmak âdâbıydı. Güzel işlerde sağ yanını severdi ve sağ tarafına yatarı. Temiz ve fasih bir konuşması vardı ve hiçbir şeyi boş yere söylemezdi. Gündüz toplum içinde gece Allah ile baş başa kalır, ibâdet ederdi.

*“Murabba’ otururdu yâ diz üzre yâ dikerdi diz
Tolu âdâb idi peydâ vü pinhân ol Kerem Kânî”*
N75/16

*“Yatardı sağ yanı üzre yüzü müstakbelü’l-kible
İderdi her nefesde gaybı seyrân ol Kerem Kânî”*
N75/4

Hiz. Peygamber (SAV), hicretin altıncı yılında yanında ashâbı ve hanımlarından Ümmü Seleme ile beraber Ka'be'yi tavâf niyetiyle kalabalık bir şekilde Mekke'ye giderler. Fakat Mekke'nin ileri gelenleri karşı tarafın savaş niyetiyle geldiğini düşünüp Hiz. Peygamber (SAV) ve beraberindekileri Mekke'ye sokmazlar. Karşı tarafın savaş niyetinde olmadığı anlaşılınca taraflar bir görüşme yaparlar. Bu görüşme sonucunda Hudeybiye anlaşması imzalanır, Hiz. Peygamber (SAV) ve beraberindekiler tavâf yapmadan geri dönmek zorunda kalırlar. Hudeybiye anlaşmasının şartları görünürde Müslümanların aleyhinedir. Fakat zamân içinde anlaşma Müslümanların lehine döner ve hicretin sekizinci senesinde Mekke fethedilir (A.Cevdet Paşa, 1994: 173). Aşağıdaki beyitte bu sefere işaret edilmiştir.

*“Habîb-i Hakk çü sefer kıldı Mekke'den maglûb
Seferle Mekke'yi feth itdi gâlib ol Mevlâ”*

G97/20-6

*“Habîb-i Hak'dan öğren kimyâ hoş
Ne kim Allah ederse ver rızâ hoş”*

G207/143-1

*“Ma'lûmun olur kim ne için hâtır-ı Mahmûd
İsterdi şeb ü rûz rûh u zülf-i ayaz”*

G339/291-4

2) Hiz. Âdem(AS)

Hiz. Âdem, ilk yaratılan insan ve ilk peygamberdir. Bu yönleriyle daha ziyade tanınan Hiz. Âdem şiirlere de bu şekilde konu edinmiştir. Söz konusu edilen eserde de Âdem Peygamber; balçık, çamur ve su ekseninde teşbih ve telmih yoluyla insanlığın ilk yaratılışı ve insanların dünyadaki imtihanı söz konusu edilir. Bu vesileyle insân, yaratılışı itibarıyla balçık, arı ve ak olan bir çamur cinsidir. Allah, ilk insânı yaratmayı dilediği zamân dünyânın her yerinden getirilen toprakları karıştırıp balçık hâline getirmiştir. Balçık kuruyunca sertleşmeye ve olgunlaşmaya başlayınca Allah, bu içi boş balçığa rûhundan üfledi. Bu hayât üfleyişi tasavvufta aşk nefesidir. Aşk her iki dünyânın imarına vesile olurken Hiz. Âdem'e üflenene rûh temiz bir cevher olmuştur. Bu bağlamda aşağıdaki beyitte Hicr süresi 29. âyete telmih yapılmıştır. Âyetin meali şöyledir: “Artık ben onu tesviye ettiğim ve ona rûhumdan üflediğim zaman siz hemen onun için secde ediciler olarak yere kapanın.”

*“Üfürdi Âdem’e sun’ ile rûh-ı aşkından
Ne gam ki aşk iledir hilkat ü ciyâdetimiz”
G189/124-4*

Allah’ın bütün eşyanın isimlerini Hz. Âdem’e öğretmesi âyette “*Ve Allah ü Te’âlâ bütün eşyanın isimlerini Âdem’e bildirdi.*” şeklinde ifâde edilmektedir (KK, Bakara, 31).

*“Bak levh-i kalbine kim ilhâm-ı Hakk Te’âlâ
Esmâdan itdi âgâh ol Âdem-i sâfîyi”
G335/287-4*

Aşağıdaki dizelerde “*Allah, insanı kendi suretinde yarattı.*” hadisine telmih yapılmıştır.

*“Hüdâ çü Âdem’i hâlk itdi sûreti üzre
Bulundu ahsen-i takvîm için siyâdetimiz”
G189/124-3*

Telmih ve teşbih yoluyla Âdem peygamberin ilk insân olması, yaratılışı, insânlığın babası olması dolayısıyla peder olarak ve bütün esmânın öğretilmesi, Allah’ın ilk insâna rûhundan üfleyip sonra onu bir “*nazar-gâh*” hâline getirmesi yönüyle söz konusu edilmektedir.

*“Âdem’de kodun sırrına mahzen dil-i âgâh
Ol sana nazar-gâh”
Müs27/1-27*

*“Sen akl-ı küll ü asl-ı cihân iken ey **Peder**
Giydin libâs-ı şâhı dahi kisvet-i gedâ”
G81/2-4*

*“Çü sensin ahsen-i takvîm ü harfîn ebced-i Âdem
Seninle oldu müstahrec hisâb-ı çarh u devrânı”
K47/4-6*

3) Hz. İbrâhim(AS)

Hz. İbrâhim, âteşe atılması yönüyle beyitlerde yer almıştır. Nemrûd tarafından âteşe atılan İbrâhim peygamber için âteş emniyetli ve selametli bir yer olmuş, yakmamıştır. Kur’an’da Hz. İbrâhim’i âteşin yakmaması durumu şöyle ifade edilir: “*Dedik ki: ey ateş! İbrâhim üzerine serin ve selâmet ol*” şeklinde ifâde edilen âyete telmih yapılmıştır (KK, Enbiya, 69).

“Çün İbrahim ’sin düş nâr-ı aşka nûr-ı mahz ol kim
Görürsün her ser-i mûyun çü şâh-ı ergavân olmuş”
K39/2-37

Âzer ve Hz. İbrâhim’in beraber yer aldığı bir beyitte Âzer’in put yapan Hz. İbrâhim’in put kıran yönü dile getirilir. Hz. İbrâhim’in Halîlullah ismine sahip olmasından ötürü bazı beyitlerde Halîl’im ifâdesi kullanılmıştır.

“Olma zinhar ol hevâlarda çü Âzer büt-tıraş
Çün **Halîl**-i Hakk hüviyyetde müdâm ol büt-şiken”
K57/6-6

“Ey **Halîl**’im nârdan havf itme kim
Ben sana nârı gülistân eylerim”
G263/207-6

“**Hâlîl**-i Hudâ misl-i fitratla fehm it
Ki âyât-ı Fâtır bulunmuş heyâkil”
K67/8-22

4) Hz. İsâ(AS)

Rivâyet göre İsrail oğulları Hz. İsa’ya Allah’ın kendileri için gökten bir sofrayı indirmesini istemiş ve bu istek kabul edilmiştir. İsrailoğulları otuz gün oruç tutmuş ve sonunda bu sofrayı gökten indirilmişti. Sofradan herkes yiyip içmiş fakat her şey olduğu gibi duruyordu. Rivâyete göre indirilen sofradan Hz. İsâ (AS) ve havarileri yememişlerdir (Köksal, 1993: 323). Beyitte dünyâdan el çekmiş bir oruçlu her şeyden imsak edince nefsanî bir şekilde gözlerini İsâ sofrasında açacağı ifâde edilir. Ayrıca Hz. İsâ, Mesih olarak bir beyitte ifâde edilmiştir.

“Sıyâm-ı mâsivallah içre her şeyden eden imsâk
Açarsa çeşm o **İsâ** sofrasına oldu nefsanî”
K49/4-26

“Çü zâde-i akl-ı küllüz misl-i **İsâ**
Eder da’vet bizi şevkatli baba”
G89/12-5

“Çün mâsivâan cân giçer çarha **Mesihâ**-tek uçar
Hamr-ı mahabbetden içre yek tû iken şâd tû olur”
G167/98-4

5) Hz. Mûsâ(AS)

Firavun'un sarâyında büyüyen Hz. Mûsâ(AS), Firavun'un karşısına bir peygamber olarak çıktığı zamân Firavun, Hz. Mûsâ'dan (AS) mucize göstermesini istemiştir. Hz. Mûsâ (AS) asasını yere attığında asa büyük bir ejderha olur. Aşağıdaki beyitte bu olaya telmih yapılmıştır.

*“Mâr oldu asâ vü kaçdı **Mûsâ**
Havfitme dedi tut ejdehâyı” (Ejderha ?)*
G345/297-7

Diğer bir mucize olarak Hz. Mûsâ (AS) elini koynundan çekip çıkarınca eli bembeyaz nûr saçan bir el olmuştur. Bu mucizeler kendisine Tûr dağında verilir. Tûr dağında Hz. Mûsâ, Allah'ı görmek istemiş; fakat buna dayanamamıştı. Hz. Mûsâ'nın Allah ile Tûr dağında konuşması sonucunda kendisine Kelîm olarak hitap edilmektedir. Kelîm bazı beyitlerde ifâde edilmekle beraber daha ziyâde yed-i beyzâ mucizesi söz konusu edilir.

*“Çün ni'met-i Fir'avn el yaykadı **Mûsâ**
Deryâ-yı kerem verdi ana bir yed-i beyzâ”*
G93/17-5
*“Kelîm'e darb-ı asâ dökmek olmadı hâşâ
Velî g'araz bu ki çıksun **Kelîm**'den o gubâr”*
G177/110-3
*“**Mûsâ** gece gördü çünki nâgeh
Vâdîde şecerden ol ziyâyı”*
G345/297-4

6) Hz. Ya'kûb(AS)

Yakup peygamber beyitlerde Yûsuf peygamber ile birlikte ifâde edilir. Yakup Peygamber Yûsuf'ı kaybettikten sonra onun hasretine dayanamamış yıllarca ağlamıştı. Bunun sonucu olarak gözleri görmez olmuştur. Gözlerinin açılması da Hz. Yûsuf'un gömleğini yüzüne sürmesi ile olmuştur. Ken'an'ın piri olan Yakup peygamber bu yönüyle beyitte dile getirilir.

*“**Pîr-i Ken'an** dîdesin bend eylemiş ağyârdan
Tâ ki bulmuş Yûsuf-ı güm-geştesin ender-kenâr”*
K55/5-14

*“Âleme açmadılar çeşm-i heves çün **Ya’kûb**
Tâ ki pîrâhen-i Yûsuf’la nazar bulmuşlar”*

G161/93-2

*“Müjde-i Yûsuf-ı **Ya’kûb**-ı hazîne getirüp
Ol Habîb’e sıfât-ı Veys-i Karen söylersin”*

G283/228-6

7) Hz. Yûsuf(AS)

Yûsuf peygamber kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra bir kervâna satılır. Akabinde Mısır’a aziz olur. Mısıra aziz olması, babasından ayrılması, Züleyha’nın Yûsuf gibi bir dilbere âşık olması ve güzelliği yönüyle söz konusu edilir. Âşıklar, kendilerini Züleyhâ’ya benzeterek Züleyhâ gibi güzelliğiyle bir dilberden farksız olan Yûsuf’a âşık olurlar. Âşıklar, kendilerini hem Yûsuf’a hem de Züleyha’ya teşbih etmiştir.

*“Âşıkız misl-i Züleyhâ dilberiz **Yûsuf** gibi
Biz bizi sevmekde Hakkî ferd ü tenhâ olmuşuz”*

G195/129-7

*“Çü Mısır-ı aşk u mahabbetde sen azîz-i cihân
Degül bu **Yûsuf**-ı rûhın yeri gıyâbe-i cübb”*

G119/43-3

*“İzzet ü rağbetde olsan çog olur hâsid sana
Misl-i **Yûsuf** mübtelâ-yı mekr-i ihvân olma hiç”*

G135/61-6

8) Hz. Süleymân(AS)

Hz. Süleymân, Dâvûd (AS)’ın oğludur. Ondan sonra peygamber ve padişâh olmuştur. Hz. Dâvûd’un yapımına başladığı Mescid-i Aksa’yı Hz. Süleymân bitirmiştir. Beyitlerde daha ziyâde büyüklük ve küçüklük tezaadını ifâde etmek için karınca ile ilişkisine yer verilir. Rivâyete göre ordusuyla karınca vadisine geldiğinde karıncalardan biri “ey karıncalar! Yuvalarınıza girin” diye bağırır. “Süleymân ordusu sizi bilmeyerek kırmasın, demiş. Bunu duyan Süleymân tebessüm etmiş” (Köksal, 1993:215). Aşağıda verilen beyit ile Neml süresi 18 ve 19. âyetlere telmih yapılmıştır. Ayrıca aşağıdaki beyitte “karıncayı ezmek” deyimine yer verilmiştir.

*“Ger **Süleymân** isen incitme eğer mûr olsa
Ki kamu zerreden ol şemse nihân olmuş”*

G207/14

Ayrıca Süleymân'ın tahtı, yüzüğü, Mescid-i Aksa ve mülkü beyitlerde söz konusu edilir.

*“Rûhdır hâk ü aşk buhr-ı hayât
Akldır mûr ol **Süleymân**’dır”*

G149/78-2

*“Hâlk oldu çü mûr u ben **Süleymân**
Ey Hakkî sen ol benimle mesrûr”*

G173/104-7

*“Uşşâka vasf-ı mülk-i **Süleymân**’ı itme kim
Aşk ehli dilde âlem-i nâ-intihâdadır”*

G163/95-2

9) Hz. Lokmân(AS)

Lokman’a Allah tarafından hikmet verilmiş ve Kur’ân-ı Kerim’de oğluna verdiği öğütleriyle tanınır. Hz. Dâvûd’a vezirlik yaptığı bilinen hikmet sahibi, salih bir kuldur. Beyitte hikmet sahibi Lokman olarak ifâde edilir.

*“Kim ki andan hırka geydi varlığın hark eyledi
Kim ki andan lokma yer ol dem anı **Lokmân** eder”*

G171/103-3

*“Ümmî ol Hakkî gönülden gel bana
Ben seni hikmetle **Lokmân** eylerim”*

G263/207-7

*“Hikmet-i **Lokmân** u Eflâtun-ı ger cem’ eylesen
Zevk-i didârımla nâdân eylerim âşık seni”*

G335/286-4

10) Hz. Hızır (AS)

Hızır ve Hz. Musa yaptıkları yolculuk vesilesiyle tanınır. Hızır, hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur ve Allah’ın ona nasıl bir ilim verdiği bilinmiyor. Kur’ân-ı Kerim’de Kehf süresinde bu yolculuk anlatılmaktadır. Hızır, âb-ı hayat, zulûmât kavramlarının birlikte kullanımıyla tenasüp oluşturur. Buna bağlı olarak sözü edilen kavramlar ile Hz. Hızır’ın âb-ı hayatı bulma yolundaki yolculuğu anımsatılır.

*“**Hızır** mislî zinde ol âb-ı hayât-ı aşkdan
Çün çünîn tâ-key çekersin habs-i cism-i çün cenen”*

K59/6-23

“Zulmet-i ibtilâda bil nûr-ı velâyı sabr kıl
Âb u hayâta **Hızr**-ı dil fi ’zulûmât irer hemân”

G311/259-3

11) Hz. **Harûn**(AS)

Hz. Mûsâ’nın dili peltek olduğu için konuşma yönünden kendisinden daha iyi olan kardeşi Harun yardımcı olmuştur. Beyitte güzel konuşma marifetine sahip olması yönüyle ifâde edilmektedir.

“Kelîmî ma’rifetiyle bilirdi hoş **Hârûn**
Ger olmasa o asâ hem anda yed-i beyzâ”

G103/26-5

12) Hz. **Nûh**(AS)

Nûh peygamber, sadece bir beyitte tufanla birlikte zikredilmektedir. Hz. Nuh, kavmine irşad vazifesi konusunda uzun yıllar çalışmış; fakat kavmi yola gelmemiştir. Bu sebepten Allah, ona bir gemi yapmasını söyler. Nuh peygamber, gemi için sac ağacı¹¹ yetiştir. Bu ağacın yetimesi kırk yıl gibi uzun bir zaman alır. Rivayet göre Nuh Peygamber, yaklaşık iki yıl veya daha fazla bir zaman zarfında gemiyi yapar, bitirir. Tufan çıktığı zaman yaratılmış olan her varlıktan bir çift gemiye alınır. Bütün dünya sular altında kalınca dünyada gemidekilerden başka canlı kalmaz (Keskin, 1993: 90-93). Bu vesileyle Hz. Nuh, İnsanlığın ikinci babası olarak görülür.

“Eger kaldırsa ser bahr-ı şehâdetden neheng-i lâ
Teyemmün farz olur **Nûh**’a cihânı tutsa tufanı”

K51/4-39

13) Hz. **Dâvûd**(AS)

Hz. Dâvûd, Allah’a çok ibâdet eder ve yılın yarısını oruçlu geçiren ve İsrail oğullarına hükümdarlık yapmış bir peygamberdir. Aile efradının geçimini devletin malından yapmak yerine yaptığı demir zırhları satarak geçimini sağlarmış. Söz konusu edilen eserde de bu anlamıyla yer almaktadır. Gece uyumayıp Allah’ı zikrettiği için Hakk, Dâvud’a âşığım dedi.

¹¹ Sac ağacı: Hindistan’da yeşen çok sert bir ağaçtır (Sami, 1317: 697).

“Hakk dedi **Dâvud**’a benim âşıkım
Gece uyumaz bana eyler senâ”

G85/7-6

2.1.1.3. Melekler

Âşık, beşeriyetten sıyrılıp melek gibi saf ve temiz olmak ister ve âlemde yaratılmış her şeye ve meleklerle nûrlu bir feyz verir. İnsân bu dünyâda Sevgiliyi zikredip tespih ederken melekler de bir **tesbih-hân** telâkki edilerek semâ âlemini şenlendiren ve insâna cân çekişme hâlinde görülen bir varlıktır.

“Geçür beni beşeriyetten eyle misl-i **melek**
Firişte olmasa Hakkî beşerde fâ’ide yok”

G221/160-9

“Olmuş semâ-ı şevk ile **tesbîh-hân melek**
Raks eyler ol terâne ile dem- be-dem felek”

G231/172-1

“Görünür hâlet-i nez’ içre ervâh u **melekler** hem
Ki cân çıkmaktadır ol dem gelir bu cismine butlân”

G305/253-4

1) **Cibrîl, Rûhü’l- Emîn**

Cebrail, peygamberlere vahy getiren dört büyük melekten biridir. Beyitte de *Rûhü’l-Emin* olarak geçmektedir. Ve “*Fallahu hayrun hafızân*”¹² âyetini söyleyenin Cebrail olduğu ifâde edilir.

“Eger aşk içre sadıksan siyâsetlerde galtân ol
Sana **Rûhu’l-Emîn** “fallahu hayrun hâfızân” söyle”r

K45/3-25

“Güdâz eyler muhabbet nakd-ı kalbin kalıbında hoş
Töker **Cibrîl**’e nakdin çünki hâlis oldu zebânı”

K47/4-13

2) **İsrâfîl**

İsrafil, kıyâmet günü sûra üfleyecek olan melektir. Şiirde de onun sûru Allah’ın nefesiyle dolu olarak tasvir edilmektedir.

¹²“ İmdi Allah Te’âlâ’dır en hayırlı saklayıcı” (KK, Yusuf, 64).

*“Ey dil ger **İsrâfil** isen hoş demle pür-teclîl isen
Koy fikr ü kâl u kîlî sen sûr ol tola nefh-i Hudâ”*
G109/32-6

3) Rıdvân

Aşk ehli melek gibi güzel huylu olur. Aşığın gönlü hem cennete hem de Rıdvân’a meyilli olur. Cennet kapısının bekçisi olan Rıdvân, cennet ile birlikte yer almıştır.

*“Hem mülk ü hem sultân olur hem huld u hem **rıdvân** olur
Hem küfr ü hem îmân olur hem şîr ü hem âhû olur”*
G167/98-2

2.1.1.4. Kitaplar

1) Kur’ân, Mushaf

Dîvân’da Kur’ân’ın okunması yönüne vurgu yapılarak bir beyitte gönül, Mushafın âyetlerini harfsiz ve sessiz olarak okumaktadır. Çünkü Kur’ân âyetleri gönlü Miraç’a taşıyan bir Refref olmuştur. Kur’ân âyetlerinin sessiz ve harfsiz okunmasının güzel bir nedene bağlanarak hüsn-i ta’lil sanatına yer verildiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (SAV)’in Miraç hadisesi sonrası ümmetine bu miraç yolunu açık bırakmasından hareketle gönlün de bir miraç gerçekleştirebileceğine vurgu yapılmaktadır.

*“Çü buldun nûr-ı **Kur’ânı** ne hâcet ilm-i Yunânî
Ki ol aşkı ayân itmiş bu eşyâyı beyân olmuş”*
K41/2-62

*“Kî tâ ba’îd ola andan o illet-i pinhân
O sahtiyân ola hoş-bu hem ola **Mushaf**’a yâr”*
G177/110-6

*“Eger mümkün değilse Zâtını görmek ayân Bârî
Okurum **Mushâf**’ı âfâk u enfüsden bu âyâtı”*
G343/296-4

A) Âyetler ve Hadisler

İbrahim Hakkı Dîvânı'nda âyetler ve hadisler kısmî ve bütün iktibas¹³ edilmesi yoluyla beyitlerde yer almıştır.

Âyetler:

- هل من مزيد G169/100-3, bkz. KK, Kaf, 30
حورمقصور G281/226-5, bkz. KK, Rahman, 72
كل يوم هو في شأن G291/238-1, bkz. KK, Rahman, 2
G299/246-1, bkz. سبحانك عما يصفون (سبحان ربك رب العزة عما يصفون) KK, El-Araf, 180
G91/14-9, G109/32-9, bkz. KK, İbrahim, 27 يفعل الله ما يشأ
G255/197-2, bkz. KK, Sad, 18 بالعشى والاشراق
G255/197-2, bkz. KK, En-Nûr, 36 بالغدو والآصال
G257/200-3, G299/246-4, bkz. KK, Yasin, 82 كن فيكون
G107/30-7, bkz. KK, Er-Rûm, 32 كل حزب
G109/32-8, bkz. KK, Tekvir, 7 النفوس زوجت
G291/239-2, bkz. KK, Kaf, 16 نحن اقرب (اليه) من حبل الوريد
G333/285-5, bkz. KK, Hicr, 29 نفخت فيه من روحي
G135/62-1, G333/285-5, bkz. KK, El-En'am, 96 فالحق الاصباح
G345/297-5, bkz. KK, Tâ-Hâ, 12 فاخلع نعليك
G137/65-1, bkz. KK, En-Nisâ, 17 انما الله (اله) واحد
K61/6-30, bkz. KK, El-Münafikun, 3 لا يفقهون
K67/8-31, bkz. KK, Hac, 62 هو الحق
K67/18, bkz. KK, Haşr, 2 فاعتبروا يا اولى الابصار
K59/6-7, bkz. KK, El-En'am, 76 لا احب الاقلين
K59/6-15, bkz. KK, Âli İmran, 92 لن تتالوا البر حتى تنفقوا
K59/6-18, bkz. KK, El-Kasas, 88 كل شيء هالك
K59/6-24, bkz. KK, Enfal, 17 وما رميت اذ رميت
G133/59-6, bkz. KK, Furkan, 53 (هذا) عذب فرات و(هذا) ملح اجاج
G141/69-1, bkz. KK, En-Nisa, 54 يحبهم ويحبونه
Muh357/2-3, bkz. KK, El-Beyyine, 8 تجرى من تحتها الانهار
R383/5, bkz. KK, Bakara, 115 فثم وجه الله
K45/3-25, bkz. KK, Yûsuf, 64 فالحق خير حافظا
R407/68, bkz. KK, El-Hadid, 4 وهو معكم اين ما كنتم
G283/229-1, bkz. KK, Et-Tîn, 2 و طور سينين

¹³Hadis ve âyetlerden yapılan alıntılardır. (Coşkun, 2012:175)

يوم الدين G281/227-4, bkz. KK, Fatiha, 4
 اياك نعبد و اياك نستعين G281/227-5, bkz. KK, Fatiha, 5
 اهدنا الصراط G281/227-6, bkz. KK, Fatiha, 6
 عنده مفتاح (مفتاح) G135/62-3, bkz. KK, El-En'am, 59
 عروة الوثقى G81/3-6, bkz. KK, Bakara, 256
 شمس وضحيها G101/24-6, bkz. KK, Eş-Şems, 1
 (يحي) العظام (وهي) رميم G279/226-4, bkz. KK, Yasin, 78
 سقيهم ربهم شرابا طهورا G323/273-6, bkz. KK, İnsan, 21
 عند ربهم G303/251-6, bkz. KK, Beyyine, 8
 ختامه مسك G275/220-6, bkz. KK, Mutaaffifin, 26
 لا شرقية ولا غربية G291/237-6, bkz. KK, En-Nûr, 35
 نوره (ك) مشكوة G291/237-6, bkz. KK, En-Nûr, 35
 خير الوارثين G291/237-7, bkz. KK, Enbiya, 89
 احسن تقويم K47/4-6, G189/124-3, bkz. KK, Et-Tîn, 4.
 (فكان قاب قوسين) او ادنى G305/252-6, bkz. KK, Necm, 9
 (كلا ان كتاب الفجار لفي) سجين G319/268-2, bkz. KK, Mutaaffifin, 7.
 (كلا ان كتاب الابرار لفي) عليين G319/268-2, bkz. KK, Mutaaffifin, 18
 (من شر) الوسواس (الخناس) G335/287-6, bkz. KK, Nâs, 4.

Hadisler:

ارنا الاشياء كماهي Müs27/1-19, R383/5
 مت قبل ان تموت K57/6-4, K63/7-12, R387/17
 الصبر مفتاح الفرج G133/60-1,2,3,4,5,6,7
 الشكر مفتاح الرضا G113/38-6,
 فصار الكل احوانا G85/8-3
 متى ذرناه احيانا G85/8-4
 لقد كان الذي كانا G85/8-5
 فما تكون في الكون كائن لولاك G229/169-4
 هل من صائل G155/85
 احببت ان اعرف G179/112-2, G203/139-3
 الفقر فخرى K59/6-13
 تخلقوا بأخلاق الله G193/128-7
 كليمنى با حميرى G237/177-7
 اسلم شيطاني G299/247-4
 حب الوطن من ايمان G281/228-2

2.1.1.5. Tabiîn

1) *Veysî Karen (Üveysü'l-Karanî)*

Hiz. Peygamber (SAV) ile aynı dönemde yaşamış olan Veyse'l Karanî, Yemen'den kalkar, Medine'ye Hiz. Peygamber (SAV)'i görmek arzusu ile gelir. Fakat annesi çok yaşlı olduğundan kısa bir süreliğine gitmiş, göremeden geri dönmüştür. Hiz. Peygamber (SAV) hânesine döndüğü zamân Veyse'l-Karanî'nin kokusunu alır ve onun geldiğini anlar. Bunun üzerine Hiz. Peygamber “*Rahman'ın nefesini Yemen'den alıyorum,*” demiştir. Hiz. Peygamber (SAV), vefatından bir süre önce hırkasını Veyse'l-Karanî'ye verilmek üzere Hiz. Ömer ve Hiz. Ali'ye vermiştir (İslam Ansiklopedisi, 2013: 74-75). Veysel Karanî yukarıda anlatıldığı şekilde beyitlerde anılmıştır.

*“Müjde-i Yûsuf-ı Ya'kûb-ı hazîne getirüp
Ol Habîb'e sıfât-ı **Veys-i Karen** söylersin”*

G283/228-6

*“Reyh-i Rahmânî Yemen'den ki o hazret buldu
Cân dimağına dem-i **Veys** ayândan geldi”*

G339/290-6

2) *Ashâb-ı Kehf, Ehl-i Beyt*

Yedi Uyuyanlar olarak bilinen Ashâb-ı Kehf'in yaklaşık olarak üç yüz yıl uyudukları bilinir. Kur'ân'da Kehf süresinde bu olay tafsilatlı bir şekilde yer almıştır. Sadece bir beyitte bu olaya yer verilerek âşıklar Ashâb-ı Kehf'e benzetilmiştir.

Ehl-i Beyte Hiz. Peygamber (SAV)'in ailesi yönüyle bir beyitte yer verilmiştir.

*“Hem **ehl-i beytinin** hıdmetlerin bizzât ederdî hoş
Kamu müşkilleri eylerdi asân ol Kerem Kânı”*

N75/13

*“Uşşâka aşk sırrını dir Hakkî olsalar
Ashâb-ı Kehf misilli hem ikâz ü hem rukûd”*

G143/71-7

2.1.1.6. Kader kavramları

1) *Kazâ ve Kader*

Allah'ın dünya yaratılmadan önce ve sonra olacak olan her şeyi ezeli ilmiyle bilmesi ve yaratması kader; zamânı geldiğinde Allah'ın takdir ettiği şeyleri ezeli ilmi, irâde ve takdirine uygun bir şekilde yaratmasına kazâ denir (Algül vd. , 2012: 132-133). Beyitlerde bu anlam çerçevesinde kazâ ve kader kavramlarına yer verilmiştir.

*“İlmin muhit-i cümledir andan olur **kader**
Eşya vücûda gelmeden evvel odur **kazâ**”*

K35/1-22

Şâir, bir beyitte başa gelecek olan için “*kazâ baş üzre gelsin*” demekle her şey ezelde takdir edildi ve Allah'tan gelmiştir diyerek tevekkülvarî bir anlayışla karşılamaktadır.

*“Hâce virir zahmeti kimdir ağaç
Kimdir o kim olmaya bend-i **kazâ**”*

G93/15-7

*“Bir kamer yüzü göründü dedi kim aşk benim
Aklı koy mahremim ol sırr-ı **kaderden** söyle”*

G325/275-5

*“Sen Hakk'a tevekkül eyle hoş rahât bul
Tefvîz-i umûr idüp ana teslim ol
İncinme **kazâsına** rızâ ver her yol
Koy her gamı dem-be-dem gamıyla hoş tal”*

R393/34

2) *Ezel*

Ezel; *Hubb-ı ezel, hamr-ı ezel, humm-ı ezel, nesîm-i hubb-ı ezel, mest-i bâde-i ezel, şebistân-ı ezel, sâye-i hurşîd-i ezel, mest-i mey-i aşk-ı ezel, hazret-i ma'sûk-ı ezel, aşk-ı ezel, rûz-ı ezel* teşbihleriyle yer almıştır. Beyitlerde büyük çoğunlukla ezel ve ebed kavramları bir arada kullanılmıştır. Âşık, ezelden beri aşk ateşine düşmüş ve aşk şarâbını yudumlamıştır. Allah, ezeli bir sevgilidir ve âşık ondan ayrılırken hem sevgilinin hasretiyle hem de vatan hasretiyle yanmıştır. İfade edilenler tasavvufî anlam çerçevesinde anlatılmıştır. Vatan sevgisi ile kastedilen

insânın ayrılmak zorunda kaldığı Âhîret yurdudur. Ayrıca aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber (SAV)’in “vatan sevgisi îmândandır” hadisi, “*hubb-ı vatan*” ifâdesiyle hadisten iktibas edilmiştir.

“*Dâ’imâ hazret-i ma’sûk-ı ezeldir yârin*
*Dem-be-dem anın için **hubb-ı vatan** söylersin*”
G281/228-2

“*Aşk **ezel**den gönlüme hoş hamr-ı sevdâ toldurur*
Gâh dürd eyler kerem gâhî musaffâ toldurur”
G167/99-1

“***Ezel** bilen anı şimdi bu hâlde bulsa ne dir*
Vatandan ayrı bu gurbetde hasretâ düşmüş”
G207/144-5

3) *Ebed, Âbâd, Câvidân*

Ezel, geçmiş ile ilgili kullanımları ihtiva ederken ebed gelecek ve ölümsüz bir hayâtı içine almaktadır. Beyitlerde beraber kullanıldıkları gibi ayrı kullanımları da mevcuttur. *Ebed devlet, bezm, rûz, şeh-i mülk-i câvidân, ebed-i hayât* şeklindeki teşbih kullanımları söz konusudur. Tasavvufî anlamda âşık, ebedî hayâtı aşk şarâbını içince bulur. Ölüm ve fenâ korkusu ebedî hayâtın varlığının bilinmesiyle son bulur. Allah, ezel ve ebed sultânıdır. Allah’ın varlığının ebedî oluşuna beyitlerde yer verilir.

“*Seni sen anda bulmazsın olursun aşk ile mahrem*
*O kim fânî olur Dost’uyla bâkî **câvidân** olmuş*”
K37/2-20

“*Vir Hakk’a bu emâneti sen zinde ol **ebed***
Âb-ı bekâ ile tolıdır kâse-i fenâ”
K61/7-5

“*Varlık senânı sebt idici bir sahîfedir*
*Kim ibtidâsıdur ezel encâmıdır **ebed***”
G139/66-2

4) *Baht, Tali’, Nevâlî*

Gönülde bulunan gizli sevgili aşk olunca böyle bir durumda gönlün mutlu ve talihli olduğu ifâde edilir. Bir beyitte aşk ateşinin Ahiret âlemi için yüksek bir talihe bağlı bir işaret olduğu ifâde edilir. Bir yerde şâir, Allah’ın adının zikredilmesinin bir kâr olduğu ve bundan başka bir talih ve mutluluk istemediğini ifâde eder. Baht, beyitlerde *kader, uğur ve mutluluk* anlamı ile yer almıştır.

“Her hamd o Rabb-ı ‘Âlemedir kim müdâm olur
Hem evvelin garîk-ı **nevâlî** hem âhirin”

G281/227-3

“Sıfat-ı **baht**-ı bülend oldu nişân-ı devlet
Ana kim âteş-i sevdâ ile hürremdir bil”

G241/182-4

“Andan özge **baht** u rahtı aramam
Zikr-i Hakk’dan gayrı kârı istemem”

G277/222-3

5) *Levh-i Mahfûz*

Âşıklığın alâmeti âşıkların dilinden sürekli aşk sözlerinin dökülmesidir. Bu bakımdan âşığın gönlü bir levh-i mahfûz¹⁴ olarak görülür. Her şeyin kaderi levh-i mahfûz’da yazılır. Gönül, aşkın kaderinin yazıldığı yer olarak ifâde edilir. Bir beyitte de kâmil insânın rûhu levh-i mahfûz olarak görülür. Levh-i mahfûz ile **aşk ilminin yazıldığı yer** anlamı beyitlerde görülmektedir.

“Zebân-dân aşkdır anın rumûzun fehm eden âşık
Derûnı **levh-i mahfûz** oldu anın şamtı kitmânı”

K47/4-3

“Çü cân-ı kâmil olmuş **levh-i mahfûz**
Sâbiler mislî bu elvâh tâ key”

G333/285-6

2.1.1.7. Ahiret ve İlgili Kavramları

1) *Ahiret, Me’ad, Âlem-i Bekâ, Vatan*

Dünyâ gurbet yeri; Ahiret yurdu ise aslî vatandır. İnsân bazı sebeplerden dolayı gurbete düşmüştür. Bu gurbet yeri vatana kavuşmak için ekilecek bir mezradır. Ahiret, **Âlem-i bekâ, a’lâ mahal, vatan, rûz-ı kesb, yevm-i dîn** olarak ifâde edilmektedir. Kur’ân’da Ahiret; son gün, diriliş günü, kıyâmet günü, cezâ ve mükâfât günü, hesap günü, hasret ve pişmanlık günü olarak isimlendirilir (Algül. , 2012: 118). Ahiret, *Dîvân*’da **yevm-i dîn, cezâ ve mükâfât** günü adı altında Fatıha

¹⁴ “Ulvî âlemde olmuş ve olacak her şeyi içeren İlâhî levhanın adıdır. Levh’in dört kısmından ikincisi olan Kitâb-ı Mübîn ve Külli nefse de bu ism verilir. Buna levh-i kader de denir” (Cebecioğlu, 2004:167).

sûresinin manzum bir tefsiri hâlinde yer almıştır. Aşağıdaki beyitte yevm-i din ve rûz-ı kesb aynı beyitte yer almıştır.

“Çün mâlik-i kuvâ-yı ibâd oldu **rûz-ı kesb**
Sermâye-i cezâ hem odur halka **yevm-i din**”
G/281/227-4

“**Âlem-i ervâha** sığmaz bu beden
Mahrem-i sultân olur mu her gedâ”
G99/22-3

“**Me’âd** ü merci’in ey rûh iki cihânda ayân
Çü gayr-ı aşk değildir ‘feud ileyhi ve tü’”
G119/43-6

1) **Berzah (Kabir Hayâtı)**

Kabir hayâtı anlamına gelen berzah, ölümle yeniden diriltilmek arasındaki ahiret âlemine giden yollardan biridir (Algül vd. , 2012: 121). Aşk ateşiyle yanan âşık için hayât denizi berzahın öte tarafıdır. Hayât denizine ulaşmak sura üflenmesiyle mümkün olabilir. Cisim uyurken cân bedenden çıkar berzah âlemine gider. Beden dünyâda kalır.

“Cisim uyurken cân çıkar andan cihân-ı **berzaha**
Cism olur ma’zûl ü âtıl başka sûretdir mübîn”
G313/263-6

“Nâr-ı sevdâ-yı muhabbetdedir ol bahr-ı hayât
Aşkdır **berzah-ı** câmi’ demidir nefha-i sûr”
G171/102-5

2) **Mahşer (Rüste-hîz)**

Berzah âlemi iki dünyâ arasında bir geçiş gibidir. Fakat mahşer, berzah âlemini geçtikten sonra ikinci kez diriltilecek insânların haşredilmek için toplandığı meydana (Algül vd. ,2012: 126). İnsânların bütün hesapları burada görülür. Şâir, dünyâyı bir haşir meydanı olarak anlamaya çalışır. Bir anlamda mahşer provasını dünyâda iken yapar.

“Ey Hakkî basîret gözün aç bak bu cihâna
Hem **mahşer** ü hem cennet ü nâr anla da seyr it”
G131/57-9

“Ey aşk u ey Cân-ı cihân ey Mübtedâ vey Müntehâ
Ey **Rüste-hîz-i** nâ-gehân vey Rahmet-i bî İntihâ”
G87/10-1

3) Rûhânî

Maddî ve cismânî bir özelliğe sahip olmayan varlıklara rûhânî denir (Uludağ, 2012: 25). Beden, rûha giydirilen bir elbisedir. Rûh, bu elbise ile bir zindâna hapsedilmiştir. Dünyâ, insân için bir zindânken rûha giydirilen beden elbisesi ikinci bir zindândır. Bu bakımdan Hak adamı bunun mahiyetini bilir, nefsinin bir kenara bırakır ve rûhuyla özgür olmanın zevkine varır. Şâir, aşağıdaki beyitte *cândan âgâh olmak* deyimini kullanmıştır.

“Ko nefsi aşka hem-râh ol kamu âlemde bir şâh ol
Heman sen *cândan âgâh ol* edersin zevk-i *rûhânî*”

G333/284-5

“Ol lezzet-i *rûhânî* hoş buldu bu rûh anı
Seyr-i sefer-i cânı bî-havf u hatar kıldım”

G279/224-6

“Figân ü na’ralar eyler bu âlem ü âdem
Ederse cilve bir an hüsn-i aşk-ı *rûhânî*”

G327/278-5

4) Kıyâmet

Dünyânın insânlar için yurt olma görevi bittikten sonra kendi ölümü gerçekleşir. Bu ölümden sonra yeni bir hayât, hesapların verilmesi ve bir mahşer için ölümler dirilitilir. Kıyâmet gününde hesaplar görülür (Algül vd. , 2012: 121). Kıyâmet, pencereden görünen bir güneşe benzetilir. Bir diğer beyitte kıyâmet zamanının gece olduğu ve vakit itibariyle uzun olduğu ifade edilir. Böyle bir durumda şâir seher vaktine kavuşmayı ister; fakat şâir, seher aydınlığından ziyade gönülde bir aydınlığın peşindedir. Kıyâmet kavramı daha ziyade bu anlamlarıyla beyitlere konu olmuştur.

“Emîr der ki *kıyâmet*de nim hisâb olunur
Emîr ü Hakkî der ol gamla bed-gümân oldum”

G277/221-7

“Güzel sûret ü kâmet güzel rûz-ı *kıyâmet*
Güzel lütf u kerâmet güzel nûr-ı tecellâ”

G113/37-2

“Şebim çü rûz-ı *kıyâmet* tavîl olur ilkin
Gönül sühûrunu ister seherde fa’ide yok”

G221/160-4

5) İlliyyîn

Sadece bir beyitte illiyyîn kelimesine yer verilmiştir. İlliyyin gönülde yer alan bir yola teşbih edilir. Cennette makâm açısından üst noktada olan kişilerin bulunacağı yerdir. Aşağıdaki beyitte Kur'an-ı Kerim'de bulunan Mutaaffifin süresi¹⁵ 7, 8, 9. (Siccîn) ve 18, 19, 20. (İlliyyîn) âyetleri kısmen iktibas edilmiştir.

*“Bu âlemi bil siccîn dildir reh-i illiyyîn
Kalbe nazar-ı cân-bîn virsün nazar-ı rûze”*

G319/268-2

6) Sûr

Kıyâmetin kopması İsrâfil'in sûra üflemesiyle olacaktır. Bir beyitte sûrun Allah'ın nefesiyle dolduğu ifâde edilir. Şâir, bir başka beyitte kendisinin sûr olduğunu ifâde ederken diğer bir beyitte de aşkın sûru olduğunu söyler. Sûr borusunun içine Allah'ın nefesinin dolması gibi zamân zamân dünyâyâ da bu nefes binlerce defa dolar. Aşağıdaki beyitte de bu durum dile getirilmiştir.

*“Tolar cihâna dem-â-dem hezâr nefhâ-i sûr
Aceb ne mürde dilim tende sâkin-i kûrum”*

G277/223-4

*“Nefha benim sûr benim ravzâ benim hûr benim
Nâr benim nûr benim olma cüdâ kıl istifâ”*

G111/34-6

*“Nâr-ı sevdâ-yı muhabbetdedir ol bahr-ı hayât
Aşkdır berzah-ı câmi' demidir nefha-i sûr”*

G171/102-5

7) Kâbe Kavseyn

Kâbe Kavseyn Kullanımına sadece bir beyitte yer verilerek irfân şarâbıyla dolu olduğu ifâde edilmiştir. Kâbe Kavseyn'e ilişkin Kur'an'da şu ifâdelere yer verilir: “Derken iki yay kadar veya daha yakın oluverdi” (KK, Necm, 9). Bu ifâdeden mesafenin ne kadar kısa olduğu anlamı çıkarılmaktadır. Said Nursî, *Sözler*

¹⁵ “Hayır hayır.. Şüphesiz ki fâcirlerin yazısı elbette ki Siccîn'dedir. Siccîn'nin ne olduğunu sana ne şey bildirdi. O, bir yazılmış kitaptır” (KK, Mutaaffifin, 7, 8, 9). (Kur'an'ı Kerim'deki ifade ile Siccîn, yazılmış bir kitap olarak anlatılır.) Siccîn, Arapça zindan demektir. Beyitte de bu anlamı ile kullanılır. İlliyyin, ibâresinin geçtiği âyet meali ise şudur: “Hakkâ ki sâlih kulların kitabı elbette ki İlliyyîn'dedir. İlliyyîn'nin ne olduğunu sana ne şey bildirdi. O, yazılmış bir kitaptır” (KK, Mutaaffifin, 18, 19, 20).

adlı kitabında Kâbe Kavseyn için makam ifâdesini kullanmıştır. Miraç hadisesinin anlatıldığı bölümde Hz. Peygamber (SAV)’in yer ve göklerde Burak’a bindirilerek vahy meleği olan Cebrail’le beraber âlemleri temaşâ etmek maksadıyla kısa süreli bir seyâhat yaptığı anlatılır. Bu yolculukla yer ve gökler müşahade ettirilmiş ve Allah’ın varlığı ve birliğinin dellâli olarak Hz. Peygamber’e bir seyr ü sülûk yaptırılmıştır. Bu yolculuktan sonra arş-ı azâma giren Hz. Peygamber, oradan Kâb-ı Kavseyn’e çıkmıştır. Kâb-ı Kavseyn için Said Nursî, şu ifâdelere yer verir:

“İmkân ve vücûb ortasında Kâb-ı Kavseyn ile işaret olunan makama girecek ve Zât-ı Celîl-i Zül-Cemâl ile görüşecektir” (Said Nursî, 1979: 530).

“Ne cân kim **Ka’be kavseynün** harâbâtında mest olmuş
O fârigdir kamu gamdan ki pürdür bâde-i irfân”
G303/251-5

8) **Cennet, Cinân, Ravzâ, Riyâz, Cennât, Bihişti, Me’vâ, Huld, Ukbâ**

Cennet, geniş bir kavram dizisi ve kullanımı hâlinde *Dîvân*’da yer almıştır. Cennet, içindeki varlıklarla beraber ele alınır. Cennetin isimlerinin yanı sıra tabakalarına da yer verilmiştir. **Cennet-i Adn, Cennetü’l-Me’vâ** gibi cennetin tabakalarına yer verilirken ayrıca **Bi’s-e’l-Karar, Cennet-i A’lâ, Mülk-i Sürur ve Cennet-i İrfan, Dârü’s-Sürûr, Ni’m-e’l-Karâr** kullanımlarına yer verilmiştir. Cennet için **rahm-ı mader, ravzâ-ı cân, kalp, dünyâ, devlet-i ebedî, cennet-i erbâb-ı dil, gönül** kavramları teşbih olarak kullanılmıştır. Ahmak adam cennetin ibâdetinin karşılığı olduğunu düşünür. Hâlbuki adam ekmek çorba ister, sevgilinin lezzetini bir kenara bırakmıştır.

“Ne dîn himmetdir ol ebleh ki tâ’atdan diler **cennet**
Komuşdur lezzet-i didârı nân u şorba söyler”
K45/3-16

Cennet, nefsten sıyrılma yeri olarak görülürken cehennem kötülüklerin ve nefsin mekânı olarak görülür. Cennet, Cânân’ın mekânı olduğu için gönül ehli güzelliğini seyrederek. Bu bakımdan hûri ve gılmân göze gelmez. Şâir, bir beyitte âleme Allah’ın varlığını ve birliğini düşünerek baktığı zamân âlemin cennet gibi olduğunu tam aksi bir bakışta bir faydanın olmadığını söyler.

“Ta’alluk kes kamu hâhişden âzâd ol cehennemden
Gözün yum kendüine bak kim cenânın çün **cinân** olmuş”
K39/2-33

“Zahmet-i dünyâ kadardır ni’met-i **ukbâ** sana
Gurbetin cevri kadar lezzet virir dâr u diyâr”
K55/5-13

“Seninle âleme baksam misâl-i **cennet** olur
Seninle bakmasam ol boş nazarda fâ’ide yok”
G/221/160-8

9) Hûri, Hûrân, Hûr, Gılmân

Cennet sakinleri olarak yer alan hûri ve gılmân bazen beraber bazen de cennetin diğer sakinleriyle beraber yer alır. Ebleh adamın ibâdetten amacı Allah rızâsı değil hûri ve gılmân olmuştur. Ahmak adam, güneşin güzelliğini bırakır başka şeylerden ötürü sarhoş olur.

“O ebleh kim ibâdetten merâmı **hûr-ı gılmândır**
Cemâl-i şemsden mahcûb o mest-i ferkadân olmuş”
K41/2-54

“Nefha benim sûr benim ravzâ benim **hûr** benim
Nâr benim nûr benim olma cüdâ kıl istifâ”
G111/34-6

“Hem cennet ü nîrân odur hem **hûr** u hem **gılmân** odur
Hem cân u hem Cânân odur Cânân’a hayrândır gönül”
G249/190-4

10) Tûba, Kevser, Şîr, Engebîn, Hulle

Tûbâ, Cennette bulunan bir ağaçtır.

“Bulan kelimât-ı Rabbî’den ma’nâyı
Hiç olmaz o hurûf-gîr ü kor gavgayı
Tûbâ ana kim o fehm eder eşyâyı
Ne görüp işitse yâd eder Mevlâ’yı”
R385/10

Hulle, bir cennet elbisesidir. Sadece bir beyitte hulle kullanımına yer verilmiştir.

“Ger bu libâs-ı âriyeden ârî olsa cân
Halkı münasibince bulur **hulle** vü kabâ”
K63/7-15

Kevser, Cennette olup içinde bal ve süt bulunan bir havuzdur. Hz. Peygamber (SAV)’e Allah tarafından verilmiştir. Hz. Peygamber (SAV)’in ifâdesine göre Kevser havuzunun başına önce kendisi gidecek sonra ümmeti gidecektir. O sudan içen bir daha susamayacaktır. Yine Hz. Peygamber (SAV)’in ifâdesine göre bu havuza iki kanal aracılığıyla cennet nehrinden su aktarılacaktır (Mevdûdî, 1988: 266). Beyitte Hz. Peygamber (SAV)’in ifâdesine paralel olarak şâir, iki nehri geçer ve Kevser’den¹⁶ içer.

“Hüsn-i fâni alma satma aşk-ı fâni fâniye
Bu iki nehri geç andan iç o bâki **Kevseri**”

G331/281-4

“Ölmek gibi bu yandan togmak gibi o yandan
Âb-ı hayât iç andan kim **Kevser** oldu ölmek”

G231/170-2

“Bu câmi beyt-i ekberdir derûn-ı şems-i enverdür
Behişt ü ayn-i **Kevser**dir tolu vildân u hûradan”

G287/234-6

11) Cehennem, Cahîm, Düzâh, Sakar

Cennetin zıttı olarak insânların günahlarının karşılığı olarak cezânın verildiği yerdir. *Dîvân*’da cehennemin adlarından olan *cahîm*, *düzâh* ve *sakar* yer almıştır. Tabiat cehenneme benzetilir ve kalbin mükâfâtı olarak cennet verilir. Bu bakımdan cân, aşk ateşiyle yandığı zamân cehennem ateşinden emin olur, ebedî bir cennete kavuşur.

“Cân aşk odına yansa **sakardan** emîn olur
Fakr u fenâyâ irse bulur devlet-i hulûd”

G143/71-6

Cennet, gül bahçesi ve güzel huya benzetilirken cehennem “külhen”e ve “hulk-ı bed”e benzetilir. Cehennem- cennet tezadı aynı beyitlerde yer alır. Görünürde bir sefere çıkan ârif ayrılık cehennemine düşer. İç dünyâsına sefere çıkan, Hakk’ın dergâhına ulaşır. Sefer, insânın iç âlemlerine yaptığı bir yolculuktur (Bkz. sefer).

¹⁶Yine Hz. Peygamber (SAV), Kevser’le ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Kevser, Cennet’te bir nehirdir, iki kıyısı altındandır. Nehrin yatağı inci ve yakuttandır. Toprağı miskten daha hoştur. Suyu baldan daha tatlı ve daha beyazdır*” (Tirmizî, 2004: 190).

*“Cennet olmuş o gönül kim ola dostıyla müdam
Dûzah oldur ki hemân hâlka riyâ bulmuşdur”*

G175/108-2

*“Dûzah-ı efsürdelik ü gafler ü cehl olmuşdur
Cennet oldur ki gönül aşk u velâ bulmuşdur”*

G175/108-4

*“Aşk mesti fariğ olmuşdur hayât u mevtiden
Gülşen ü külhen ana hoşdur yâ cennet yâ **sakar**”*

G165/97-5

12) Nûr

Nûr ve zalâm beyitlerde zıtlığı ifâde etmek için kullanılmıştır. Allah’ın varlığının ve güzelliğinin yansımaları mevcudât üzerinde görünür. Fakat Allah’ın güzelliğinin yansımalarını anlatmak için kelimeler kifâyetsiz kalır. Şâir, bu imkânsızlığı “Yüzün âyîneye sığmak ne mümkün” ifadesi ile dile getirir. Bu bakımdan âlem, Allah’ın güzelliğinin yansımalarıyla dolmuş iken lâ örtüsü âlemin yüzünü kapatmıştır.

*“Yüzün âyîneye sığmak ne mümkün
Ki **nûr**undan olur lâ cümle eşyâ”*

G81/4-4

Âlem, Tûr dağına benzer ve zerre zerre nûrla dolmuştur. O nûru kör göremez ama insan seyredebilir. Hz. Musa’nın Tûr dağında Allah’ı görmek istemesi ve nûrunun yansımalarıyla Tûr dağı buna dayanamayıp toz hâline gelmiştir. Bu bakımdan âlem bir Tûr dağına benzer her yerde nûrun zerresi vardır. Bu anlamda nûrun zerreleri ifâdesiyle Allah’ın varlığının yarattığı her şeyde tecellî ettiğine işaret edilmektedir. Tasavvuf erbâbı arasında şöhret bulan hadis-i kudsî olarak kabul edilen “Ben gizli bir hazîne idim. Bilinmeyi sevdim; mahlûkâtı yarattım ki bilineyim” (Türer, 2015: 53). Aşağıdaki beyitte de bu hadis-i kudsî’ye işaret edilmiştir.

*“Âlem çü kûh-ı Tûr’dur zerre-be-zerre **nûr**dur
A’mâdan ol mestûrdur ibretle sen seyr eyle hâ”*

G87/10-5

*“Temâşâ-yı Cemâl-i nefis-i küllî kıl feleklerden
Ki tahrîk eyler eflâki o **nûr**-ı ahterân olmuş”*

K41/2-48

*“Sensin hidâyet eyleyici ihdinâ’s-sırât
Tâ **nûrun** ola kalbime âlemde müstebîn”*
G281/227-6

13) Rûh, Cenân

Rûhun açık ve kesin bir tanımı yapılamamıştır. Çünkü insânın varlığının bir çatısı olan rûh, ezelde Hz. Âdem’e hayât olması için Allah’ın üflediği rûhdur. Bu bakımdan rûhun mahiyetini tespit güçtür. Söz konusu olan eserde daha ziyâde rûhun beden elbisesi altında bir zindânda olması ve kurtulması için bu toprak bedenden sıyrılıp aşk denizine dalması gerektiği üzerinde durulur. Bu yönüyle rûh, Allah’ın cevher-i pâk olan nefesidir. Beyitte ifâde edildiği gibi rûh, beden duvarının altına gizlenmiş bir hazînedir. Bu hazîneyi ortaya çıkarmak bedeni harap etmekle mümkün olabilir.

*“Genc-i pinhân anla **rûhun** zîr-i dîvâr-ı beden
Ger sana cânın gerekdir eyle bu cismi harâb”*
G115/40-5

*“Aşk bünyâd-ı her dü-âlemdir
Cevher-i pâk-i **rûh**-ı Âdem’dir”*
A73/12

Rûh, bir rüzgârdır, bu toprak bedeni kaldırmıştır. Gece olunca toprak düşer, rûh bir rüzgâr olur, bedeni bırakır, gider. Bu beyitten yola çıkarak rûhun esasen beden zindânında olsun veya olmasın hareket sahasının geniş olduğu yönüne vurgu yapılmıştır. Gece olunca rûhun bir rüzgâr gibi olup bedeni terk etmesi ile insânın rüya görürken rûhunun her şekilde özgür olduğu ve bedenden ayrı hareket ettiğine vurgu yapılır.

*“**Rûh** bir yeldir ki bu hâk-i bedeni kaldırmış
Gice ol hâk düşer çün olur ol bâd cüdâ”*
G83/6-5

*“Muhît-i aşka gark (ol) âşinâ-yı **rûh**dan haz al
Gönülden gayrı mahv olsun anınla tanı hem ânı”*
K47/4-12

*“Çü sensin akl-ı küll ey aşk-ı a’lâ
Ukûlün **rûh**ısın **ervâha** ma’nâ”*
G81/4-1

14) Mevt, Emvât, Memât, Merg, Ecel, Ölüm

Her rûh sahibinin ve özellikle insânın kaderle tayin edilmiş olan vakti anlamına gelen ecel, *Dîvân*’da bu anlamıyla söz konusu edilmektedir. Ölüm vakti gelince tabîbin kurtuluş çâresi yoktur. “*Ölüm gelmiş bu câne, baş ağrısı bahâne*” atasözüne aşağıdaki beyit bağlamında yer verilmiştir.

“*Baş ağrısı dir ölüm geldi düşdü ten Hakkî*
Koy iddihân ü devâyı Hudâya gel ey yâr”
G179/111-7

Aşk ateşiyle yanan Hakkî için ölüm ve cehennemin bir önemi yoktur. Çünkü cehennem ateşi yakmadan aşk ateşyle yanmıştır. Bu bakımdan şâir, cehennem ateşinin yakmasıyla değil aşk ateşiyle yandığı için fânilikten sıyrılmış bekâ mülkünü elde etmiştir. Bekâ mülke aşk ise ateşe benzetilmiştir.

“*Âteş-i aşka yanan mevt ü sakardan geçdi*
Hakkî ol fânî olup mülk-i bekâ bulmuşdur”
G177/108-7
“*Tabîbin mevtden yokdur necâtı vakti geldikte*
Eğerçi ilm-i Ebdân içre takvîm-i kuvâ söyler”
K45/3-12
“*Derd-i aşkınla toldu çün Hakkî*
Kalmadı anda fikr-i mevt ü hayât”
G127/52-7

15) Hayât

İnsân, yaratılışı itibariyle bitmeyecek bir hayâtı ister. İbrâhim Hakkî’nin dizelerinde hayât, hayât-ı câvidân kelimesi ile daha ziyâde kullanılmıştır. Nefsini bilen hayât bulur, kim olduğunu bilen ne gam ne de helâk görür. Şâir, aşk şarâbını içerek ölüm ve yokluk korkusunu bitirir ve hayât suyunu bulur.

“*O meyden iç ki komaz dilde havf-ı mevt ü fenâ*
Ki buldu Hakkî o meyden hayât-ı câvidân”
G295/241-8
“*Nâr-ı sevdâ-yı muhabbetdedir ol bahr-ı hayât*
Aşkdır berzah-ı câmi’ demidir nefha-i sûr”
G171/102-5
“*Dil virme bu hayâta sakın kılma i’tibâr*
Kim sende âriyetdir anı hem alur Hudâ”
K61/7-4

16) Perî

Perî, görünen bir varlık değildir. Bu bakımdan beyitte görünmeyen bir varlık olarak sadece bir yerde geçmektedir.

*“Ey reşk-i mâh u müşterî bizden nihânsın çün perî
Virdim dil ü cân ü seri ben hem sana kurbân şehâ”*

G87/10-2

17) Şeytân, İblîs

İblis, kibirlenmesi yönü ile bir beyitte ifâde edilirken bir başka beyitte nefis ile beraber ele alınır. Nefs, insânın emrine girince insân, şeytânının da Müslüman olduğunu düşünür. Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber (SAV)’in “esleme şeytânî” (şeytânım müslüman oldu) hadisine yer verilmiştir. Şeytânın Müslüman olması ifâdesi ile âlim zatların Allah aşkından ötürü elde ettiği makâm ve nefse itibar etmemesiyle nefis de Şeytân da insânın emrine girer.

*“Nefs oldu çü rahmânî dir “esleme şeytânî”
Bu ten ki müselmândır oldukça bu tarz olsun”*

G299/247-4

*“Degil İblîs’in istikbârı küllîyetle bî-ma’nâ
Ki aşkın şânıdır kim gayra âşık es-salâ söyler”*

K47/3-29

18) Cinn

Cinn, sadece bir beyitte cinlerin ve insânların Allah’ın cömertliğinin feyzinden nasiplenmeleri yönüyle yer almaktadır.

*“Cûdıyla oldu fâ’iz-i ayân ins ü cinn
Lütfıyla oldu sârî-i etvâr cism ü cân”*

G285/231-5

2.1.1.8. Dinî Kavramlar

1) Namaz, Salât

Namaz, Miraç gecesinde Müslümanlara farz kılınan bir ibadettir. Hz. Peygamber (SAV), namaz için “namaz mü’minin miracıdır” buyurmaktadırlar. Bir beyitte bu hadise yer verilmiştir. *Dîvân*’da yer alan beyitlerde namazın lezzetinin

aşk, özünün niyaz olduğu ifâde edilmektedir. Hz. Peygamber (SAV)'in geceleri namaz kılmaktan ayağının şişmesi Allah korkusundan değil aşktan dolayı olduğu söylenir. Namaz kılan kişinin hatırına namazda çok düşünceler gelir. Bu düşünceleri reddederek namaza devam etmek gerektiği bir dizede ifâde edilir.

*“**Namaz** olmuş anın çün mü'minün mi'râcî her saat
Ki başı arza vaz' etmek urûc-ı âsumân olmuş”*

K39/2-30

*“Ya Rabb hidâyet eyle vecd ü hâli
Hem savm u **salât** ü hem güzel ef'âli
Her fikrden eyle gönlümü sen hâli
Zikrinle tolup unuda kıyl u kâli”*

R383/3

*“Redd eyle havâtır **namaz** kıl ey cân
Yolda yoluna bak ü boş itme seyrân
Hıfz eyle lisânı çün görürsün yârân
Hem hân üzerinde batnın itme şeb'ân”*

R405/62

2) **Mi'râç, Refref**

Miraç hadisesi Hz.Peygamberin (SAV) peygamberliğinin on ikinci senesinde vuku bulmuştur. Vahy meleği Cebrail, Hz. Peygamberi (SAV), önce Mescid-i Aksa'ya oradan semaya çıkararak bütün âlemler müşahede edilmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2012: 25). Bir beyitte Miraç hadisesine telmih yapılır. Bu beyit bağlamında Refref ve Mushaf mefhumlarının kullanımıyla Hz. Peygamberin Refref ile Mirac'a çıkışı ve âlemlerin Kur'an âyeti misali müşâhede edilmesi anımsatılmıştır. Diğer bir beyitte ise miracın Hz. Peygamber (SAV)'in aşkı olduğu ifâde edilmektedir.

*“Aşk **mi'râc**-ı enbiyâ olmuş
Hil'at ü tâc-ı evliyâ olmuş”*

A71/14

*“**Mi'râc**-ı vasl-ı nâtıkayı dilde kıl taleb
Yoksa misâl-i dîv yakar cismi her Şihâb”*

G119/44-6

*“Ol dil ki buldu Hakk'dan **mi'râc**-ı Refrefîyi
Bî-harf ü savt okur ol âyât-ı Mushafîyi”*

G335/287-1

3) *Abdest, Vüzu'*

Kerem Kâni redifli manzûmede Hz. Peygamber (SAV)'in sünnetleri yer almaktadır. Bu sünnetler içinde vüzu' kavramı bir beyitte yer almıştır.

*“Güzel işlerde sag yanın severdi eyleyüp takdim
Vuzûya olsa yâ lübse şitâbân ol Kerem Kâni”*

N77/3

4) *Hades*

Fıkıhî bir terim olan *hades*, kirlilik anlamıyla beyitlerde yer almıştır. O ki temiz değildir ne bilsin temiz olmanın lezzetini, temiz olsa Allahu Teâlâ'yı bulur, ezel şarâbını içer.

*“Ol kim **hades** olmuş ne bilir lezzet-i pâki
Pâk olsa hadesten o bulur Pâk-i Te'âlâ”*

G93/17-4

İnsanın, nûru temâşâ edebilmesi için süprüntülerin içinden çıkması gerekir. Çünkü kadim bir nûra sahip olmayan bu süprüntüler hadestir. İnsanın, Allah'ın dünyadaki nûrlarının yansımalarını görebilmesi için dünyadan çıkması ya da ten elbisesini bırakması ile beyit her iki yoruma açık olmakla tevriye sanatını düşündürmektedir. İnsanın, Allah'ın varlığının sikkelerini mevcudatta görebilmesi için dünyasından (mezbele) çıkması ile kalbinde Allah'tan başka bir şeye yer vermemesi anlaşılmalıdır. Dünya, İbrahim Hakkı'nın mısralarında mezbele olarak ifade edilir. Çünkü dünya yeri, insanı Alah'a ulaşmaya engel olan süprüntülerle doludur. Bu bakımdan insan, masivayı gerçekleştirmelidir. Öte yandan insanın ten elbisesine hapsedilmesi de engel olarak düşünülmelidir. Beden, ruha giydirilen bir elbise olduğu için rûhun hareket alanı elbisenin ağırlığı ile kısıtlanmıştır. Esasında ten elbisesi de Hakk'ın nûrunun görülmesinde oyalayıcı bir unsurdur.

*“Ol nûr-ı kadîm olmayanı bil ki **hades**dir
Çık mezbeleden kim idesin nûrî temâşâ”*

G93/17-3

*“Pâk olsa **hades**den dil erer Hakkî kadime
Hamr-ı ezeli nûş eder akdâh olur eşyâ”*

G95/17-9

5) Secde, Sücûd

Secde, namazda rükûdan sonra vücûdun yere eğilmesi ve yere kapanması hâlidir. Allah'ın insâna nefesinden üflemesinin neticesiyle bu ezelî sevginin yansıması aşk olarak tezahür etti. Bu bakımdan aşk, binlerce yüzden sadece aşkın güzeli karşısında secdeye kapandı. Beyitlerde *sevgilinin önünde eğilmek* anlamıyla söz konusu edilmiştir.

“O kim kendi gibi miskîne havfından **sücûd** eyler
O kuldur “leyse fî'd-dâreyni gayrullah “ Hudâ söyler”

K43/3-4

“Çü aks-ı hubb-ı ezelden zuhûra geldi bu aşk
Hezâr yüzden eder hüsn-i aşka aşk **sücûd**”

G141/69-3

“Biz ki vücûda gelmişiz Dosta **sücûda** gelmişiz
Hakkî şuhûda gelmişiz aşk ile dir sebâtımız”

G185/119-7

6) Salâ

Ezandan sonra ölen kişiler için okunan duaya salâ denir. Müezzin seher vakti Faliku'l-isbâh'ın zikrini yapar. Ehl-i dil için dünyâ bir sulh yeri hâline gelirken geceye, karanlığa da bir salâ okunur. “*Faliku'l-isbah*” âyeti sabahı yarıp çıkarma anlamına gelmektedir. Bu âyet, En'âm süresi 96. âyette geçmektedir. Sabahı getirmek sadece Allah'ın kudreti dâhilindedir. Faliku'l-isbah Allah için bir sıfat olarak ifade edilir.

“Seher mü'ezzin eder zikr-i “*Faliku'l-isbâh*
Salâdır ehl-i dile der döşendi hân-ı salâh”

G135/62-1

7) Vâcîp

Vâcîp, fıkhi bir terim olarak “*şâriin mükelleften yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiil*” anlamına gelmektedir (Algül vd. ,2012: 166). Fakat beyitte bir fikhî terimden öte Allah'ın birliğinin görülmesi ve bunun vâcîp olması söz konusu edilmektedir.

“Hemîşe vahdet-i zâhir ki nâmı **vâcibdir**
Cihânda cümleden oldur Mü'essir ü Fâ'il”

G235/176-5

“Mümkin ki teng-nâ-yı ‘ademden gelir değil
Vâcib ki cilve-gâh-ı ayâna komaz o kâm”

G261/205-3

8) Seng-i İstincâ

Temizleme taşı ve aleti anlamına gelen seng-i istinca sadece bir beyitte söz konusu edilir.

“Cihândır mezbele sîm ü zeridir **seng-i istincâ**
Ana dest-i tama’ urmaz o kim pâk oldu dâmân”

K53/4-55

9) Teyemmüm

Teyemmüm, Nûh tufanı olsa bile teyemmümün farz olduğu dile getirilmesi yönüyle sadece bir beyitte yer almaktadır. Teyemmüm, su olmadığı veya suyu kullanmak mümkün olmadığı zaman temiz toprağa veya toprak cinsinden bir maddeye eller sürülerek yüz ve kollar meshedilerek yapılan temizliktir (Algül vd. , 2012: 208).

“Eger kaldırsa ser bahr-ı şehâdetden neheng-i lâ
Teyemmün farz olur Nûh’a cihânı tutsa tufanı”

K51/4-39

10) Oruç, Savm, Sıyâm, Rûze

İslam’ın beş şartından biri olan oruç, beyitlerde oruç tutmak yani imsaktan iftara kadar bir şey yiyip içmemek anlamıyla ifâde edilmiştir. Oruç; İmsak, Ramazan, itikâf, kandil, imsak, mu’tekif kelimeleriyle aynı beyitlerde yer almıştır. Buna ilaveten orucun lezzeti aşka benzetilir. Oruç ile bütün beden temizlenir ve rûhânî bir şarâp ile bedenın bütün eczâları mest olur.

“**Sıyâm-ı** mâsivâllâh içre her şeyden eden imsâk
Açarsa çeşm o İsâ sofrasına oldu nefsânî”

K49/4-26

“Dimâğ u mi’den **oruç**dan yanarsa ey âşık
Bu sîne sûziş ile nâleler eder her dem”

G271/216-3

“**Oruç** tutarsan olur dil misâl-i bâğ
Hısâl-ı hûbile gönlün tolar çü hûr u haşem”

G271/216-6

11) *Deh-rûze*

Oruçla ilgili olan bir kavramdır. On günlük oruç anlamındaki deh-rûze kavram olarak yer almıştır.

“Hayy-ı hayât-bahş refikandır ey gönül
Deh-rûze câna bakma o Hayy’ı bul ey huzû”
G213/150-5

12) *İtikâf, Terâvih, Kandil, Kadir, Temcîd, İmsak*

Ramazan’ın kavramları olarak yer alan itikâf, Ramazan’ın son on günü yapılan ibadettir (Algül vd. , 2012: 404). Teravih, yatsı namazından sonra sadece Ramazan ayında kılınan yirmi rekât olan bir namazdır. Kadir gecesini hadis-i şerife¹⁷ göre Ramazan’ın son on gecesinde aranan bir kandildir. İmsak, orucun başlamasına verilen isimdir. Sabah namazı vaktinden önce Allah’ın büyüklüğünü övmek amacıyla minarelerden okunan ilâhî veya dualara temcîd denir. Bu kavramlar beyitlerde Ramazan kavramları olarak yer almıştır.

“Rahmet ayıdır Ramazân bî-hilâf
Nûrlı ibâdetdir o şehre muzâf
Girdi **terâvîh** o güzel **i’tikâf**
Gel kılalım fîrkat ile çok fezâ’
Ey Ramazân şehri seni el-vedâ”
Muh363/5-2

“Mü’min için her günü bir ‘iyd idi
Encüme **kandilleri** taklid idi
Her gecesini **kadr** ile **temcid** idi
Gel kılalım fîrkat ile çok fezâ’
Ey Ramazan şehri seni el-vedâ”
Muh363/5-3

13) *İmsak, Sühûr, Sehûr*

İmsak, orucun başlama zamânına verilen isimdir. Sehûr, imsak öncesi oruç için yapılan hazırlığın vaktidir.

“Sıyâm-ı mâsivâllâh içre her şeyden eden **imsâk**
Açarsa çeşm o Îsâ sofrasına oldu nefsânî”
K49/4-26

¹⁷ “Kadir gecesini Ramazan’ın son on günü içinde tek rakamlı gecelerde arayınız” (En-Nevevî, 2015: 357).

“Şebim çü rûz-ı kıyâmet tavîl olur ilkin
Gönül **sühûrunu** ister seherde fa’ide yok”

G221/160-4

14) Ramazân

Ramazan, Müslümanların bir yılın sadece bir ayını oruçlu geçirdikleri hayırlı olan bir aydır. Beyitlerde Ramazan, **yâr-ı kamer-sîmâ, rahmet ayı, gufrân, ihsân, sıyâm, Kur’ân ayı** olarak söz konusu edilmiştir. Kur’ân ayı olarak ifâde edilmesinin sebebi Kur’ân âyetlerinin Hz. Peygamber (SAV)’e indiği vaktin Kadir gecesini olmasındandır. Kur’ân’da bu durum Kadir süresinde¹⁸ ifâde edilerek Kur’ân’ın Kadir gecesinde indirildiğine dair bir ifâdeye yer verilmektedir.

“Tanrı bize verdi mübârek meta’
Hoş **Ramazan** şehrini (el-vedâ’)
Ey **Ramazân** şehri seni elvedâ’
Eylemiş bî-nizâ’ (el-vedâ’)
Gel kılalım fîrkat ile çok fezâ”

Muh363/5-1

“Hakkî nice gitdi o **Kur’ân ayı**
Râzı mıdır bizden o gufrân ayı
Gafllet ile geçdi çün ihsân ayı
Gel kılalım fîrkat ile çok fezâ’
Ey **Ramazan** şehri seni el-vedâ”

Muh365/5-7

15) Zekât

Aşk, gerçek bir hacc ve zekâta benzetilerek susuz gönüllere hayât suyu olur. Zekât sadece bir beyitte fıkıh kavramı olarak yer almakla beraber aşk zekâta teşbih edilir.

“Aşk hacc-ı hakikat oldu **zekât**
Teşne dillerde olmuş âb-ı hayât”

A73/4

16) Öşr-i zekât

Mal sahibi olan zenginin malının onda birini fakire zekât olarak vermesi yönüyle terim anlamıyla ifâde edilmiştir.

¹⁸ “Muhakkak ki biz onu Kadir gecesinde indirdik” (KK, Kadir, 1).

*“Varlığını koy ol fakîr olasın ana şehd ü şîr
Çünkü fakîre mîrden **öşr-i zekât** irer hemân”*

G311/259-2

17) Hacc

Sadece iki beyitte yer alan hacc, terim olarak ifâde edilmekle beraber kıble ile beraber yer almıştır. Her iki beyitte de Aşk, hacca benzetilir. Hakikat haccına benzetilen aşk, susamış gönüllerde âb-ı hayât olmuştur. Diğer bir beyitte aşkın haccına gönülden varmak gerektiği ifade edilir. Çünkü aşk, her cân için bir kıble olmuştur.

*“Aşk **hacc-ı** hakikat oldu zekât
Teşne dillerde olmuş âb-ı hayât”*

A73/4

*“Gönülden **hacc-ı** aşka var ki oldur kıble-i her cân
Refik-i akl u fehm olma ki oldur âşıka düşmân”*

G305/253-1

18) Tavâf

Hacerü'l-Esved taşının yanından başlayıp Ka'be'nin etrafını yedi defa dönmeye tavâf denir (Algül vd. , 2012: 528). Beyitte Ka'be'nin tavâf edilmesi yerine rûy-ı zemîn tavâf edilmektedir. Beyte göre dünyâ denen zemîn yüzünü boş yere tavâf edilmiştir. Dünyâ kadar laf söylense de o tavâfın bir faydası olmayacaktır.

*“Bunca ki kıldın **tavâf** rûy-ı zemîni güzâf
Halk-ı cihân tolu laf hiç bulunur mu vefâ”*

G95/19-2

19) Kurbân

Kurbân, fikhî anlamıyla sadece bir beyitte yer almıştır. Hazreti İbrâhim'in Hz. İsmâ'il'i kurbân etmesi gibi şâirin aşk yoluna cânını kurbân etmesi yönüyle ifâde edilmiştir.

*“Buyur ey aşk-ı hoş hem-dem ki dil derdine sen merhem
Sana kıl cânımı mahrem kabul eyle bu **kurbânı**”*

G333/284-6

2.1.1.9. Diğer Dinî Kavramlar

1) *Ahkâm*

“İslam dininin, insanlar için dünyâ ve ahiret mutluluğunu sağlamak üzere getirdiği kuralların bütünü şer’i hükümler veya ilâhî hükümler olarak tabir edilir” (Algül vd. , 2012: 160). Aşağıda yer alan beyitte bu tanımdan hareketle ahkâm, ilâhî hükümler olarak yer almıştır.

“Bir bildim iki cihânı mesrûr oldum
Ahkâm-ı merâtibin koyup hor oldum
Çün hâl ile vahdeti bulup nûr oldum
Pes hıfz merâtibiyle ma’mûr oldum”

R389/20

2) *Amel*

Beyitlerde amel, iş ve çalışma anlamlarıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte dudak bir yay, dudaktan çıkan söz bir ok olarak hayâl edilmektedir. Söz ağızdan çıkan bir oka benzetilmiştir. Bir yaya benzetilen ağzın bu durumda bir ameli olmamıştır. Bunu yapan cânın cânıdır.

“Fem-i âdemî kemândır sözü ol gibi revandur
Atan anı cân-ı cânıdır *amel*-i kemân görünmez”

G199/135-6

“Çün şüttürler esirir seyr it o dem raks-ı cemel
Olsa mest üştür umulmaz edeb ü ilm ü *amel*”

G257/200-1

“Çü bir cezbedir bin *amelden* güzel
Nişândır *amel* cezb eder bî-nişân”

G309/258-6

3) *Bürhân, Delîl, Hüccet*

Dîvân’da bürhân, delîl ve hüccet aynı anlamda olmakla beraber delîl, *bir şeye kesinlik katmak* anlamında kullanılmıştır. Bir beyitte aşk, aşka delîl ve hüccet olarak gösterilir ve bu istek akla delîl olur.

“Sana sensin *delîl ü hüccet* ey aşk
Egerçi akla *bürhân* oldu matlûb”

G125/51-6

“İttihâd-ı akl u ma’kûlu bilir **bürhân** ile
Kim ki olmuş behremend-i hikmet-i Câlîniyus”

G203/138-8

“Çün yakîn geldi ne hâcet kıssa-i şekk ü gümân
Çün ayân gösterdi yüz tut cümle **bürhân**dan ferâğ”

G215/152-4

4) Dîn

Küfür ve dîn kavramları bir kaç beyitte beraber yer almaktadır. Dîn, Fikhî olarak **şeri’at, cezâ ve mükâfât** anlamlarıyla kullanılmıştır (Algül vd. , 2102: 1). Aşağıdaki beyitte ehlullah için küfür ve din arasında bir kutsî akıl olarak ifade edilir. Bu nedenle ehlullah için ne hata ne de bir sevap vardır. Lübb, tasavvufta “*vehim ve hayal kabuğundan arındırılmış ve kutsiyet nuruyla aydınlatılmış akıl*” (Uludağ, 2012: 230) olarak ifade edilir.

“Merd-i Hudâ küfr ile **dîn** lübbüdür
Merd-i Hudâ’ya çe hatâ çe savâb”

G125/50-5

“Çü aşk senden olur cân u **dîn** ü dil senden
Hoş anla kendini sensin o tâli’-i mes’ûd”

G141/69-5

“Bir zamândır ki gam-ı aşk benim **dîn**imdir
Elem ü hüznü sürûr-ı dil-i gam-gînimdir”

G151/81-1

5) Fetvâ

Dînî konularda yetkili bir kurum, âlim veya müfti tarafından verilen şer’î hükümlerin uygulanmasını kolaylaştıran hükümlere fetvâ denir. Aşk üzerine yaşamını devam ettirmesi için dâ’imâ rûhların bu hâlde olması için fetvâ verilir ve bu fetvâlar mübâh görülür.

“Aşk **fetvâsı** üzre bu hâlde
Ayş-ı ervâh olur müdâm mübâh”

G137/63-6

6) Gazâ, Cihât

Kalp, kimi zamân Ka’be’yi seyreder kimi zamân gazâ yoluna girer. Kalp, Allah’ı zikretme mahallidir. Zikirle olgunlaşan ve mâsivâdan arınan kalp, zikirle yaptığı seferi zahirî değil bâtinî bir şekilde yapar. Yani, Ka’be’yi Ka’be’nin

karşısında olmadan uzak bir diyarda dahi temâşâ edebilir. Bu yolda yapılan seferin kalp aynasında görünen meşakkatli bir sefer olduğu beyitte söz konusu edilir.

“Cevr-i seferdir âyîne-i kalb saykalı
Ger seyr-i Ka’be’dir seferin ger reh-i **gazâ**”

K63/7-19

“Çünkü Zâtı görmek olmaz kıl temâşâ-yı sıfat
Bî-cihât olmuş Hudâ nûruyla tolmuştur **cihât**”

G129/56-1

“Biz ki cihetdeyiz hemân bizden o Dost olur nihân
Bî-cihet olsa ol ayân mahv ola hep **cihâtımız**”

G185/119-6

7) **Günah, Seyyiât, Cürm, Sevap, Hasenât**

Günah ve sevap bazı beyitlerde beraber kullanılarak tezaadı ifâde etmek için yer almıştır. İstenmeyen ve cezâ gerektiren hâl günah; hoş giden ve mükâfât gerektiren durum sevap olarak bilinmektedir. Beyitlerde de bu anlam çerçevesinde anlatılmıştır. Vahdet sırrını ehl-i kesrete- dünyâ ehline- açık eden kişi halka şeyh olur. Vahdet sırrını ifşâ etmek günah olarak görülür. Bunun karşılığında verilen ceza sırrın ifşâ edildiği halka şeyh olmaktır.

“Kim ehl-i kesrete ifşâ-yı sırr-ı vahdet eder
Ol halka şeyh olur **cürme** bu cezâ düşmüş”

G209/144-8

“Varlığımdır çü **seyyi’âtım** hep
Hasenâtım nedir fenâ vü necât”

G127/52-5

“Unutdu kendüyi Hakkî sana rücû’ itdi
Vücûdu zenbini mahv eyle pes **günâh** arama”

G323/272-7

8) **Helâl-Harâm**

Fıkıh anlamından ziyâde doğru mudur ya da sağlık açısından uygun mudur anlamıyla kullanılmıştır. Ağır uyku hasta olan kişiye helâl olur mu? Bu yaralı kalbe merhametli davranmak gerekir. Allah aşkıyla yanan kişinin kalbi yaralıdır. Bu yaralı kalbin ilacı uyku değil sevgilinin gecelerde tenhaca yaralı aşğın gönlüne bir ziyaret yapması hastanın kalbine ilaç olabilir.

*“Helâl olur mu ağır uyku hasta sahibine
Terâhhum eyle bu kalb-i figâr için uyuma”*

G321/270-4

*“Sana Rahmân virir ni ’met çekersin halkdan minnet
Harâm olsun sana her dem gelen ezâk-ı Rahmânî”*

G49/4-28

9) Hayr-Şer

Hayr ve şer aynı beyitlerde kullanılmıştır. Hz. Peygamber (SAV)’in hadisinde ifâde ettiği gibi *“hayr ve şer iki meyvedir”*¹⁹. Her zulümde ve şerde adalet ve hayrı gözetmek ve niçin deyip itiraz etmeyip teslim olmak gerekir ki cennetin kapıları açılsın.

*“Vir Hâlık’a hâlık sen aradan çık git
Her zulm ü şerr işde adl ü hayrı fehm it
Niçün diyüp i ’tiraz odına yanma
Teslîm ile seyr kıl behişte hoş yit”*

R409/74

*“Sen Allahlık ol andan bil kamu hayrı kamu şerri
Mü ’essir bir odur kimdir felek yâ mâh ü sertânı”*

K49/4-32

*Bî-kesb ü kâr olmuş kamu zerd ü nizâr olmuş kamu
Çün mest-i yâr olmuş kamu anlarda birdir hayr u şer*

G161/91-2

10) İbâdet, Ta’at

Kulluk ve tapmak anlamına gelen ibâdet kelimesinin beyitte kullanımı ibâdet etmek anlamıyla olmuştur. Şâir, yaptığı ibâdetin çok mükemmel olmadığını bilerek ibâdetim nedir ki demekle ibâdetten ziyâde Allah’a itimat etmek ve dayanmanın önemini vurgulamaktadır.

*“Haddim ne ben kimim kesel ü tâ’atim nedir
Sensin hemîşe mu ’temed ü müttekâ bana”*

K35/1-28

¹⁹ Şeyh Abdükkadir Geylânî, hayr ve şerri kökü aynı olan bir ağacın iki meyvesi olarak ifâde eder. Bu meyveler ağacın farklı dalında yetişir. Bu nedenle hayr, tatlı olan meyvedir ki bu meyvenin yetiştiricisi olmak ve asıl gıdayı da tatlı meyveden almak gerektiğini söyler. Acı olan meyve için ise tam zıttını söyleyen Şeyh Abdükkadir Geylânî, bu meyvenin yenmesi hâlinde kişiyi helâk edeceğini söylemektedir (Geylânî, 2015: 111).

“O ebleh kim **ibâdet**ten merâmı hûr-ı gilmândır
Cemâl-i şemsden mahcûb o mest-i ferkadân olmuş”

K41/2-54

“Azîz-i âlem olur abd-i aşk olan lâbud
Ki izz ü rif’atimizdir ana **ibâdet**imiz”

G191/124-8

11) İmân

İman, “Hz. Peygamber (SAV)’i, Allah Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde (zarûrât-ı diniyye) tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmaktır” (Algül vd. , 2012: 68).

“Küfr ü **îmânı** itme nisbet ana
Ol ayândır ki ayn-ı irfândır”

G149/78-5

“Hem mülk ü hem sultân olur hem Huld u hem Rızvân olur
Hem küfr ü hem **îmân** olur hem şîr ü hem âhû olur”

G167/98-2

“Küfr ü **îmânı** itme nisbet ana
Ol ayândır ki ayn-ı irfândır”

G149/78-5

12) Küfür, Şirk, Müşrik

Küfür îmânın tam aksi bütün gerçekleri inkâr etmek, kabul etmemektir. Şirk, Allah’a ortak koşmak; şirk koşan kişiye müşrik denir. Müşrik İbrahim Hakkı’nın beyitlerinde tevhid sırrını anlamayan kişidir. Fıkıh anlamlarına yer verilen bu kavramlar beyitlerde yer alan anlamlar ile paralellik arz eder. İman ve küfür birçok beyitte beraber kullanılmıştır.

“Sırr-ı tevhid-i Hudâ’yı itme ifşâ **müşrike**
Anlamaz anı o kim der benliğiyle sen ü ben”

G297/243-6

“Reng-i bî-rengi taleb kıl humm-ı vahdetden hemân
Kıl hayâ kim **şirk** ü şekvâda olursun mürtehen”

K59/6-17

“Merd-i Hudâ **küfr** ile dîn lübbüdür
Merd-i Hudâ’ya çe hatâ çe savâb”

G125/50-5

“O dem kim zülf ü ruhsârın göründü
Cihânda **küfr** ü îmân oldu matlûb”

G125/51-3

Küfr ü îmânı itme nisbet ana
Ol ayândır ki ayn-ı irfândır

G149/78-5

13) Büt, Vesen, Lât

Büt ve vesen put demektir. Büt vahdetten ayrı bir şeydir. Vahdetin dimdik duran bir elifi; büt (put) ün ise b ve t harfi vardır. Elif, bir olanı; büt, kesreti şirki sembolize eder. Lât Mekke’de İslamiyet’ten önce müşriklerin taptığı büyük putlardan birinin adıdır. Aşağıda yer alan mısralarda Allah’ın asıl tapılması gereken ma’bud olduğu ve Lât veya putları ma’bud edinmek nefsin kötü bir durumu olarak izah edilir.

“Hudâ ma’bûd-ı bi’l-hakkdır ana tap kendine tapma
Ki ma’bûd eylemek nefsi beterdır itmeden **Lât**’ı”

G343/296-6

“**Büt** anla her ne ki vahdetten özgedir ya’ni
Elifyanında yazılmış misâl-i ba-tayı”

G331/282-6

“Seyr-i dîdâr-ı arûs-ı aşk olur kalbe muhâl
Olsa âgûşunda hâ’il dîv-i şehvet çün **vesen**”

K59/6-16

“Hudâ ma’bûd-ı bi’l-hakkdır ana tap kendine tapma
Ki ma’bûd eylemek nefsi beterdır itmeden **Lât**’ı”

G343/296-6

14) İslâm

Gönül, küfür içinde olursa İslâm’dan habersiz kalır. Yanağın ve saçın gece ve gündüz gibi sana kâr olarak kalsın. Küfür, zülûf ve geceye; İslâm, yüz ve gündüze teşbih edilir. Ayrıca bu kavramlar birbiriyle tezat olmasının yanı sıra birbiriyle anlam ilişkisi kurarak leff ü neşr sanatını oluşturur.

“Olur bu küfr ile **İslâm**’dan habersiz o dil
Ki rûy u zülfün ana rûz u şeb kârın hoş ola”

G327/277-2

“Fazl-ı “bî-yesmâ’ vü bî-yebsûr vü bî-yentik” bulan
Mazhar-ı yezdândır etvâridir **İslâm** u sünen”
K59/6-2

15) **İrşâd**

Aşkın pîri aşk sarhoşluğuyla âşıkları doğru yola çağırır. Bu şiirler de o aşk sarhoşluğunun parıltılarıdır. İrşad, *Dîvân*’da **doğru yolu göstermek** anlamında ifâde edilmiştir.

“Çün pîr-i aşk imiş seni **irşâd** iden müdâm
Bul dilde anı hâzır u sen gaflet itme hâ”

G63/7-25

“Çü pîr-i aşkdır **irşâd** eden hamrıyla uşşâkı
O hamrın reşhâsıdır söyleyen bu şi’r-i dîvânı”

K53/4-68

“Şerh-i aşk-ı Hakk’dır eş’ârım şu’ûr it bî-füsûs
Keşf olur çün aşk-ı rûhânî bî-**irşâd** u dürüş”

G201/138-1

16) **İçtihâd**

Bir fıkıh terimi olan içtihâd, “fâkihin şer’i-amelî bir meselenin hükmünü ilgili delillerden çıkarabilmek için gayret sarf etmesi anlamına gelir” (Algül vd. , 2012: 155). Sadece bir beyitte yer alan içtihâdın fikhî kullanımına yer verilmiştir.

“Akl istinâdı ister âşık me’âdı ister
Akl **içtihâdı** ister âşık refik-i a’lâ”

G107/30-4

17) **İnzivâ**

Kalp ile ma’nâ âlemlerine yapılan yolculuk mutluluğun kapılarını açar. Ehl-i seferin yaptığı yolculuk maddî âlemlere yapılan bir yolculuk olduğu için kapısı cehenneme açılır. Bu bakımdan ondan uzaklaşmak gerekir. Yusûf’un Züleyha’nın aşkına ilk aşamada cevap vermemesi bir beyitte sorgulanır. Bunun sebebi olarak ilâhî aşkın Yûsuf’tan uzaklaşması ihtimali olmasına vurgu yapılmıştır. İnzivâ; **uzaklaşmak, yalnız kalmak** anlamıyla beyitte yer almıştır.

“Kalbinle kıl seyâhat ü ehl-i sa’âdet ol
Ehl-i sakardır ehl-i sefer kıl sen **inzivâ**”

K63/7-22

“Aşk-ı Züleyha ibtidâ olmazdı Yûsuf’dan cüdâ
Çün oldu aşk-ı Hudâ Yûsuf’dan itdi **inzivâ**”

G109/32-3

18) Kibir-Riyâ

Kibir ve riyâ bazı beyitlerde bir arada kullanılmıştır. Kibir, **büyüklenmek**; riyâ, **ikiyüzlü olmak** demektir. Asıl Kibriyâ varken kibirlenmek anlamsızdır. Ezeli Sultânın sunduğu şarâbı içerek kibir ve riyâdan sıyrılmalıdır.

“Ol şarâb-ı Lâ-yezâlî’den içüp
Benliği koy nice bir **kibr ü riyâ**”

G101/25-3

Bazen tam Kibriyâ’nın dergâhına yaklaşmışken kibir ve riyânın tuzağına düşersin. Riyâ ve kibir bir hastalık olarak görülür. Eğer bu hastalığın olmasa sen Kibriyâ’nın evisin ve gizli hazîneler sana verilir. İyilerden olmanın ve Allah’a yakın olmanın reçetesi bu mübtelâdan kurtulmaktır.

“Mukarreb-i der ü dergâh-ı Kibriyâ iken ol
Bu dâm-ı **kibr ü riyâ** içre mübtelâ düşmüş”

G207/144-3

“**Kibri** koy ol zülle ile perr andan al
Kibre bedel ancılayın Kibriyâ”

G95/18-3

“Ol şarâb-ı Lâ-yezâlî’den içüp
Benliği koy nice bir **kibr ü riyâ**”

G101/25-3

19) Kasem

Sadece bir beyitte kullanımına yer verilen kasem, yemin anlamındadır. Nûn ve kaleme yemin edilir. Nûn kaş, kalem boy olarak hayâl edilir. Şekil yönüyle boy ve kaşa benzetilen nûn ve kalem bir dilber olarak hayâl edilir ve gönül her zamân bu dilberle karşılaşır.

“**Kasemde** nûn u kalemdir o kâmet ü ebrû
Ki dil hemîşe o dilberle oldu rûy-be-rû”

G315/264-1

20) Mübâh

Mübâh, sadece bir beyitte fıkıh anlamıyla kullanılmıştır. Mükellefin yapıp yapmamakta serbest bırakılmasına mübâh denir (Algül vd. , 2012: 169). Eğer aşk için bir fetvâ verilirse o zamân rûhların yaşamaya devam etmesi mübâhtır. Aşk, Allah'ın ezelde insâna bahşettiği bir hayât nefesidir. O zamân Allah, Hayy u Kayyûm olduğu için insânların öldükten sonra da yaşamaya devam etmesi gerekir. Çünkü Hayy ismi hayâtı istiyorsa Kayyûm²⁰ ismi ise devamlılığı ister. İnsânın öldükten sonra tekrâr diriltilmesi ve insânlığın ilk yaratılışı bir beyitte telmih yapılarak hatırlatılmıştır.

*“Aşk fetvâsı üzre bu hâlde
Ayş-ı ervâh olur müdâm **mübâh**”*

G137/63-6

21) Mükellef

Mükellefin sadece bir beyitte kullanımına yer verilerek bir şeyle yükümlü olmak olarak ifade edilmiştir.

*“Her kim ki irdi fakra kendinden aldı behre
Fakr aldı cümle satdı mülk-i **mükellef**yi”*

G335/287-5

22) Mezheb

Gidilen yol anlamında olan mezhep yol anlamı ile beyitlerde söz konusu edilirken dîn kavramı ile beraber yer almıştır. Şâirin ifâdesiyle dîn ve mezhep Allah'ın yoludur ve Allah ahlâkı ile ahlâklanmak gerekir. Beyitte ayrıca “Allah ahlâkı ile ahlâklanınız” hadisine yer verilmiştir.

*“**Tehalluk eylesen ahlâk-ı Hakk'la** ey Hakkî
Ki dîn ü mezheb-i Hak'dır bu dîn-i **mezheb**imiz”*

G193/128-7

*“Her nefes kalb-i mukallibden alır bir meşreb
Başka bir resm ile bir râhı eder **mezheb**”*

G119/45-1

²⁰ Kayyûm: “Zâtıyla kâ'im, Ezelden ebede kadar kâ'im ve mevcûd olan Hakk” (Sami, 1317: 1133).

“Bu nefş meşrebi câm-ı fenâdan aldı hazz
Bu akl **mezhebi** mülk-i bekâdan almadı hazz”

G211/149-1

23) Nâzil, Nüzûl

Her şey güç ve kuvvetini Allah’tan bulur. Ve her zamân yaratılmış olan en küçük bir parça dahi onun cömertliğinden nasiplenir.

“Kamu şey Hudâ’dan bulur havl ü kuvvet
Olur cûd her demde zerrâta **nâzil**”

K67/8-30

Hız. Peygamber (SAV), gökten indirilen ve her yeri aydınlatan bir ay olarak hayâl edilir. Bazen de Allah tarafından kalbe bazı güzel şeyler indirilir. Bu yönüyle nâzil, **indirmek ve ihsân etmek** anlamlarında kullanılmıştır.

“Ne mâhdur bu ki gökden yere **nüzûl** itdi
Münevver oldu anınla bürûc u menzilimiz”

G195/130-2

Güneşe gölgesin denildi. Hâlbuki güneş Allah’ın tâ kendisi olarak anlatılır. Bu durum bir şirke sebep olmaktadır. Bazen de cân, ten elbisesi olan bu ten dikeninden çıkmak ister. O zamân gönül, Hız. Ali’nin Düldülü gibi bir süvari olur. Nüzûl, aşağıdaki beyitte **çıkma, terketme** anlamında işlenmiştir.

“Ten hârından **nüzûl** ederse bu cân
Şâh-ı Düldül-süvâr olur ey dil”

G241/181-4

“Lakab denildi belî âfitâba hem sâye
Çün oldu rütbe-i işrâk mahzdan **nâzil**”

G235/176-3

“**Nüzûl** eyler hevâtır kalbe Hakk’dan
Kabul it cümleye de merhabâ hoş”

G207/143-3

24) Sünnet, Sünen

Şer’i bir hüküm verilecekse sünnetle beraber verilsin. O zamân pervâsız bir sarhoşlukla devamlı bir aşkın yaratılması ve bir zincir gibi devam etmesine yol açılır. Beyitte hadîs deliline yer verilerek bir şeyde süreklilik ifâde edilmeye çalışılmıştır.

Hadîs delîli²¹ Allah'ın varlığını ispat eden delîllerden biridir. Bir yerde imkân delîline de yer verilmiştir.

“Sözün **sünnetle şer'** olsun bulunsa âkil-i âgah
Hadîs-i aşk-ı sermed söz bulursun mest-i nâ-pervâ”
G105/29-3
“Fazl-ı “bî-yesmâ' vü bî-yebsûr vü bî-yentık” bulan
Mazhar-ı yezdândır etvâridir islâm u **sünen**”
K59/6-25

25) Şer', Şeri'at

Şer'i bir hüküm çıkarılacaksa sünnete bakılarak çıkarılır. Şeri'at, bir beyitte cevher olarak tasavvur edilir. Beyitlerde dînî hüküm çıkarma, yol gösterme anlamında kullanılmıştır.

“Sözün sünnetle **şer'** olsun bulunsa âkil-i âgah
Hadîs-i aşk-ı sermed söz bulursun mest-i nâ-pervâ”
G105/29-3
“Cevher-i **şer'**iz derûn-ı hokka-ı dîviz rehin
Şebçerâğ-ı aklız ender bahr-ı nefis-i bî-feriz”
G191/125-5

26) Şekk, Zan, Gümân

Var olan her şeyde Allah'ın nûrunun yansımalarını gören uyanık adam şüpheyi bırakır. Benliğiyle bağlı olduğu için evhâm ve şüphe içinde kalır. Dalga nefesine uymuş kendini başka bir deniz zanneder. Hâlbuki nefisinden sıyrılırsa denizin tâ kendisi olduğunu fark edecektir.

“Eşyâda ayân nûr-ı yakîn bulmuş o hüşyâr
Kor gayr **gümân**”

Müs31/1-58

²¹ Hâdis ve imkân delili, Kelam ilminde Allah'ın varlığını ispat için ortaya konulmuş delillerdir. Âlem, değişme özelliğine sahip bir yerdir. O zamân her değişen şey sonradan yaratılmıştır. Sonradan yaratılan şeylerin bir yaratıcısı vardır. Bu yaratıcı sonradan olmayıp ezeli ve öncesi olmayan Allah'tır. “Her asırda belki her senede, belki her mevsimde bir kâinat, bir âlem gider, biri gelir. Demek bir Kadir-i Zü'l-Celâl var ki bu kâinatı hiçten icâd ederek her senede belki her mevsimde, belki her günde birisini icâd eder. Ehl-i şuura gösterir ve sonra onu alır, başkasını getirir. Birbiri arkasına takıp zincirleme bir surette zamânın şeridine taktıyor.” İmkân delili ise mütesaviyü't-arafeyn Yâni: “Adem ve vücûd (Yokluk ve varlık) ikisi de müsavi olsa bir tahsis edici, bir tercih edici, bir mucîd lazımdır. Çünkü mümkünât, birbirini icad edip teselsül (silsile hâlinde devam etme) edemez. Yahut o onu, oda onu icad edip devir sûrertinde dahi olamaz. Öyle ise bir Vâcibü'l-Vücûd vardır ki bunları icad ediyor” (Said Nursî, 1979:638-639). mütesaviyü't-arafeyn, her iki tarafı birbirine denk olan demektir (Sami, 1317: 1276).

“Gayr-ı yem **zan** itdi kendin çün hevâya uydu mevc
Her hevâdan geçse ayn-ı bahrdır kâmindir ol”

G245/187-6

İnsân, bazen kendini hayât suyu zanneder. Aslında insan, hayât suyu değil bir çölde suyu arayan kişidir. Bazen bütün işleri insân, kendisi yaptığını zanneder. Ârif, yârin varlığını görmekle mest olur içindeki şüphe biter, gâfil öyle değildir. Gâfilin kalbinde her zamân bir şüphe vardır.

“**Zann** iderdim ki âb-ı reyyânım
Vâkıf oldum hemân serâb imişim”

G267/211-5

“Ârifin cânı şühûd-ı yâr ile tolmuş huzûr
Gâfilin kalbinde kalmış ukde-i tahmin ü **zann**”

G295/243-5

“Çün yakîn geldi ne hâcet kıssa-i **şekk ü gümân**
Çün ayân gösterdi yüz tut cümle bürhândan ferâğ”

G215/152-4

27) Urvetü'l-vuskâ

“**Kopmayan bir kulp**” anlamında olan urvetü'l-vuskâ sadece bir beyitte dile getirilmiştir. Urvetü'l-vuskâ, Kur'an-ı Kerim'de Bakara sûresi 256. âyet ve Lokman sûresi 22. âyette geçmektedir. Bakara sûresi 256. âyetin meali şöyledir: “Artık her kim şeytana küfreder, Allah Te'âlâ'ya îmânda bulunursa **kopması bulunmayan bir kulpa** yapılmış olur ve Allah Te'âlâ semî'dir ve âlîmdir” (KK, Bakara, 256).

“Muzâri' mâzî vü hâlsin dahi tafsîl ü icmâlsin
Şeh-i pür-lutf u iclâlsin demîndir **urvetü'l-vuskâ**”

G81/3-6

28) Vahy

Dünyâ, bir kesret âlemidir. İnsânı asıl ulaşması gereken hedeften uzaklaştırır, oyalar. Allah'ın birliğinin sırrı bu âlemde görünüyor. Fakat kesretten sıyrılamayan cân bu sırra vakıf olamaz. Cân, kesret karmaşasından sıyrıldığı anda yüzlerce gizli âyet ona bildirilir. Âyetten kasıt dünyâ, Allah'ın varlığını ve birliğini okutturan bir kitaptır. Sayfaları yani, her türlü güzellik ve sırları ise bir âyettir. Vahy beyitte **bildirmek, haber vermek** anlamında ifâde edilmiştir.

“Kesrette cismi terk it tâ sırr-ı vahdet-i Hak
Vahy ide câna her dem yüz âyet-i hafîyi”

G335/287-2

“Fi’lin bu cevher ü ‘araz ü akl ü nefsdür
Kavlin gönülde vahy ile hikmetdir ey Hudâ”

K33/1-10

“Her lahza ol vahy-i ‘alâ ervâha eyler hoş nidâ
Dürd olma hâki itme câ pâk ol gel it azm-i safâ”

G101/24-1

2.1.2. Tasavvuf

Tasavvufun birçok tasavvuf büyüğü tarafından tanımı yapılmıştır. Her mutasavvıf kendi bakış açısından tasavvufu tanımlamıştır. Cüneydî Bağdadî: “Tasavvuf seni sende öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 13). Ma’rûf el-Kerhî: “Tasavvuf, hakikatleri almak, insanların ellerinde bulunan şeylere gönül bağlamamaktır.” demiştir (Türer, 2015: 21). İmam Gazalî: “Kalbden Allahu Te’alâ’dan başka her şeyin düşüncesini atmak ve kalbi Allahu Te’alâ’nın zikriyle süslemektir.” demiştir (Gazalî, 2017: 69).

Tasavvuf büyükleri tarafından yapılan tanımlar dikkate alındığında iman noktasında takvayı ifâde ettiği görülmektedir. Bu takvanın kökü ve tasavvufun temeli Hz. Peygamber (SAV)’dir. Hz. Peygamber (SAV) ve ashâbının yaşam tarzı İslâmi bir yaşayıştır. Tasavvuf ehlinin benimsediği, bu yaşayış tarzıdır. Hz. Peygamber (SAV) ve ashâbının yaşamında, tasavvuf ehlinin hayâtında yer verdiği ve kendi dönemlerinde adlarıyla anılan tarikatlerinin temel düşünce yapısı, öğretileri olmuştur. Hz. Peygamber (SAV)’in risaletinden önceki yaşamı ve sonrası arasında hiçbir fark yoktur, demek yanlış olmaz. Bu yaşam tarzı onu peygamberliğe hazırlamıştır. Hira mağarasında inzivaya çekilmesi, az uyuma, az yeme, az konuşma, dürüstlük vb. hâller, Tasavvuf ehli için bir örnek olmuştur. İbrâhim Hakkı, kendisi tasavvufu bir hayât felsefesi edinmiş ve bunun yansımalarını *İlâhî-nâme*’de görmekteyiz. İbrâhim Hakkı, yaşam tarzını mısralarında dile getirmiştir. Aşağıdaki beyitte o, tasavvuf ilminin kalplerin ilmi olduğunu ifâde etmektedir.

*“İlm-i kulûb oldu çünkü ilm-i tasavvuf
Kalbini sâf eyle çekme bâr-ı tekellüf”*

G215/153-1

Üsteki dizelere paralel olarak İmam Gazâli tasavvuf için şu izahı yapmaktadır:

“Tasavvuf sadece kâl (söz) değil; nazarî bilgilerin ötesinde bir ‘hâl’ âlemidir. Öyle hâller ki, yaşanılmadıkça, tadılmadıkça, hissedilmedikçe kuru laflarla anlatılmaz. Tasavvuf olgun kâmil Müslüman olma yoludur” (Gazâli, 2007: 41).

Aşağıdaki beyitte şâir, gönlünün aşkın nûruyla dolmasını ve aklın yaratılan her şey için bir hayranlık durumu içinde olmasını istediği için “az ye az uyu” şeklinde bir telkinde bulunur.

*“Hakkî az ye az uyu kim akl varsun hayrete
Tâ ki nûrî aşkdan tolsun gönül bulsun likâ”*

G103/27-7

*“Uyuma şeb nazar eyle cihâna ey Hakkî
Cemâl-i aşkı zuhûr anla ba’de nısfı’l-leyl”*

G253/196-7

Aşağıdaki musammatta Tasavvuf’un birçok kavramı yer almıştır. Az yemek az, uyumak, ölmeden önce ölmek, kalbi her daim zikirle meşgul etmek, halktan uzaklaşmak, uzlet mefhumları yer almıştır. Az yemek az uyumak ile kalbe manevî bir gıda verilir. Gönlün huzûr bulması için evham ve her türlü kötü fikirden uzak tutulması gerekmektedir. Gerçek hayâtı bulmak ve ölümsüz olmak için ölmeden önce ölmek bir düsturdur. Hakk’ı bulmak için halktan uzaklaşmak gerekir. Bu durumlar neticesinde gönül, her an aşkın varlık denizinde olacaktır.

*“Az ye az iç az uyu hem zikr-i kalbi eyle kût
Vehm ü fehm ü fikr nefy it kim gönül bulsun sükût
Ölmeden öl kim seni hayy ide Hayy-ı Lâ-yemut
Huş-der-dem ya’ni her dem Hakk’ı bul halkı unut
Bahr-ı aşka tal deminden dem-be-dem tol ey gönül”*

Mus351/1-2

2.1.2.1. Tasavvufî Kişiler

1) *Ehl-i Aşk, Uşşâk*

Aşk pîri olan Allah, âşıkları sarhoşluğuyla irşâd eder. Âşıklar uyumaz her gece Hudâ'yı zikreder. Hayy u Kayyûm, âşıklara nida eder. Âşıklar, halvet yaparak sevgiliye olan rızâlarını gösterirler. Gönülde aşkı bulan asıl dostu da bulmuştur. Sonradan yaratılan aşk, bir emânet olarak verilir. Gururlu adam âşığın Mevlâ'sı ile olan sohbetinin mahiyetini anlamaz. Bu bakımdan aşkın ifşâsı ihânet olarak görülür.

*“Gündüz olur kesb ü gece aşk-ı yâr
Âşık eder her gece zikr-i Hudâ”*

G85/7-4

*“Âşık olur tâlib-i halvet ki tâ
Göstere dil-dâre dilinden rızâ”*

G85/7-7

*“Hadîs-i aşk emânetdir anı ifşâ hıyanettir.
Ne bilsün âkil-i hod-bîn kelâm-ı âşık-ı Mevlâ”*

G105/29-8

Âşık, ebedî hayâtı, dostu ister. Âşık, aşkın dehşetinden ötürü bir suskunluğa bürünür. Aşkın sırları bir emânet olarak âşığa verilir ki kimse ne verildiğini bilmez. Allah'ın güzelliğini seyreden gönül ona âşık olur. Âşığın yaptığı her şeyde ihlâs vardır. Bu yüzden âşık yüzünü, âşığa sarhoşluk veren sevgilinin evine çevirir. Âlem, aşk şarâphânesi olarak hayâl edilir. Âşık, bu şarâphânedeki mey yudumlayınca aşk sarhoşluğunun etkisiyle binler na'ralarıyla bu şarâphâneyi inletir.

*“Şarâb-hâne-i aşk oldu âlem etdi hurûş
Hezâr na'ra-i âşık hezâr beyt ü sürûd”*

G141/69-4

Âlem, bir dikenlik yeri olarak âşığın gönlü gül bahçesi olarak tasvir edilir. Âşık güneşin aşkından başka yıldızları bilmez. Âşık için güneş, şirin bir sevgilidir. Aşığın işi gücü dert ve belâdır. Aşk sarhoşluğundan ötürü irfân denizinin derinliklerine dalan âşığa gönlünde aşk perdesiz gösterilmiştir.

*“Aşk bî- perde zuhûr itdi çü dilden âşıka
Mest olup toldu derûn-ı bahr-ı irfân oldu hoş”*

G203/139-8

Âşığî kılıç yarasından korumak yetmez, âşığî kılıç önünde kalkan olarak kullanmak gerekir.

*“Degül **uşşâka** lâyük zahm-ı tîğından hazer kılmak
Gerekdir aşk şemşîrine **âşık** cân siper kılmak”*

G221/159-1

İbrahim Hakkı, kimse bir balığın deryâsından usandığını görmedi ki âşığın sevdâsından vazgeçtiğini görsün, ifadelerini dile getirirken;

*“Acep kim gördü ki bir **âşık** ki vaz geçmiş bu sevdâdan
Acep kim gördü ki bir balık ki usanmış o deryâdan”*

G287/234-1

Hayâlî Bey ise darb-ı mesel hâline gelen dizelerinde derya içinde olan balıkların derya içinde olduklarını bilmediklerini dünyanın güzellikleri içinde oldukları halde dünyayı süsleyen Zâtı bilmeyenlerin olduğunu söyler.

*“Cihân-ârâ cihân içindedir arayı bilmezler
O mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler”* (Kurnaz, 2012: 30)

Âşığın gönlündeki aşk emâresi âşığın her şeyi terk etmesiyle anlaşılır. Âşık, aşkın gamını, sıkıntısını her zamân çekmek ister.

*“Şarâb-ı **âşık**-ı Hakk’dır gam u derd ü belâ çekmek
Ki ser-mest-i elesti her ne çekse hoş belâ söyler*

K45/3-26

*“Degil İblîs’in istikbârı küllîyetle bî-ma’nâ
Ki aşkın şânıdır kim gayra **âşık** es-salâ söyler”*

K47/3-29

*“Muammer olmag ister sıhhât ü devletle ten-perver
Velî **âşık** diler fakr u maraz mevt ü likâ (söyler)”*

K47/3-31

2) Ârif, Avârif, Urefâ

Hakkın bahsettiği aşka ârif vakıf olmuş kişidir. Ârif, dostunu, mahrem olan sevgiliyi bulmuştur. Bu bakımdan ârifin gönlündeki seyri bırakıp zahire çıkmasına gerek yoktur. Çünkü ârifin goncaya benzeyen gönlünde yüz binlerce gülistân açılmıştır. Ârifin gönlünden seyr ü sefer yapması bir camdan olan dünyâ, ârifin kalp aynasından yansır.

*“Niçün **ârif** gönülden taşra çıksun seyre kim dâ’im
Açılmış gonce-i dilden anın yüzbin gülistânı”*

K51/4-51

Ârifin cânı şehâdet deryâsında batmıştır. Dünyâ, insânların her şeye şahitlik ettiği bir yer oldu için ârif, Allah'ın varlığının tecellî ettiği bu şehâdet denizinde batmıştır. Bu sebepten zâhidin yeri evhâm ve hayâl sâhili ise ârifin mekânı şehâdet denizidir.

*“Cây-ı zâhid sâhil-i vehm ü hayâl
Cân-ı ârif gark-ı deryâ-yı şühûd”*

G143/72-4

Ârif için verilen belâ, belânın kendisi olur. Ârif, yılana sevgilinin hazînesinin sırrını söylediği için pişman olur. Bir beyitte ârifin kalbi o kadar temizdir ki kalbin bir ayna gibi olduğu ifade edilir. Bu aynadan sevgilinin yüzü açıkça görülür.

*“Ârifin âyîne-i kalbi musaffâ görünür
Rûy-ı dildârı ol âyîne de peydâ görünür”*

G163/94-1

Ârifin işi Allah'tan gelene rızâ göstermektir. Niçin geldiğini sorgulamaz. Ârif, bir bayramı bir yıl beklemez onun her anı bayramdır.

*“Dil ehli beklemez bir yıl ki gelsün id-i şâd olsun
Ki dâ'im ârifin her sâ'ati bir başka id olmuş”*

G205/141-6

Bir beyitte ârifin gönlü bir bal deryâsına benzetilir. Ezel şarâbını içen ârifin kalbinde korku kalmaz. Dünyâda iken irfân cennetini bulur. İş seyr olan ârif, eşyayı kemâhi seyrederek. Eşyanın iç yüzünü görerek seyrederek. Ayrıca Abdullâh Dîhlevî *Dürrü'l-Maârif* isimli kitabında “*Arif Kimdir?*” başlıklı yazısında şunları söylemektedir:

“Zarar, fayda, ihsân, engel, kabz ve bast gibi birbirine zıt ve peşpeşe gelen durumlarda zarar ve fayda verenin, ihsân edenin ve etmeyenin, kabz ve bast yapanın Cenâb-ı Hak olduğunu duraksamadan ve ve düşünmeden görüp bilen kimseye ârif denir ” (Dîhlevî, 2015:295).

*“Selâmet bulmuş ol ârif ki teslîm-i kazâ olmuş
Ger âteş yağsa râzıdır gönülden habbezâ söyler”*

K45/3-14

*“Tâ-be-key mahbûs ârif u neng olursun aşka gel
Kalmasun kalbinde tâ kim âr-ı neng ü neng ü âr”*

K57/5-23

“Ârif eşyâyı kemâhi seyr eder
Gâlib olmaz çün anın ‘aynına gayn”

G293/239-6

3) Âgâh

Dîvân’da **haberdâr olmak, kendini bilmek ve uyanık** anlamında kullanılan âgâh, kalbine nazar edip kendini tanımak ister. Kendini gönülde gören gönül ehli o zamân kendisini bilmiştir. Âgâh, sevgiliden başkasını bilmek istemez. Gönül, eğer Hudâ’dan haberdar olmazsa kalbi kabz u bast ile her an değişmeye müsaittir.

“Aceb aceb ki Hudâ’dan dil olmadı **âgâh**
Ki kabz u bast ile kalbi mukalleb izhardır”

G177/109-6

Sevgilinin güzel yüzünü görmek isteyen âgâh, sevgilinin aşkından nasiplenmeyi ister. Aldığı bu mükâfât ile âgâh, Aden denizi olan bu dünyânın sözü değerli bir incisi olur. Dünyâ, Aden denizi, âgâh’ın sözleri bir inci olarak düşünülür. Her sözü makbûl olmak deyimiyle de bu anlam örgüsü tamamlanır.

“Aşk-ı dîdârıyla ber-hor-dâr olan **âgâh** olur
Her sözü makbûl olur çün dürr-i deryâ-yı Aden”

K59/6-11

Kalbi kitaplarla dolu olan âgâhın kalbi bir levhaya benzetilir ve Allah’ın ilhâmıyla doludur. Rûha giydirilen elbiseyi fark eden âgâh, cândan haberdar olunca rûhunun özgür olmasının zevkine varır.

“Merd-i Hudâ ârif-i **âgâh** olur
Merd-i Hudâ gönli tolıdur kitâb”

G125/50-6

“Süveydâ-yı dil-i **âgâh** içinde
Dem-â-dem cûş eder sevdâ-yı Cânân”

G303/252-3

“Dü-cihânın kût-ı cânı hamr-ı vahdetdir hemân
Nûş edersin mülhâk oldun merdüm-i **âgâha** sen”

G309/257-4

4) *Abd, Mutî', İbâdullah, Kul*

Allah'ın kulları anlamına gelen İbadullah; Allah'a itaat eden anlamında; mutî' ise kul anlamında beyitlerde yer almıştır. Kulun fiilleri ve sözleri dâ'mâ Allah rızâsı içindir. Bazen kul nefsinin esiri olur. Allah'ın hükümlerine uymaz.

*“Esîr-i nefis olandır **abd abd**-i ehl-i dil gerçi
Yedi iklim olursa hem **mutî'**-i hükm ü fermân”*
K53/4-54

Bir beyitte Allah, “*ey kulum bana gel dilden it rücu*”²² der. Gönülden geri dönmemesine Allah huzûruna gitmek gerekir. Her şeyden men eden ve itaati hak eden Allah'tır, başka bir şeyin kıymeti yoktur. Bu dünyâda kulun Allah'a yönelmesinin bir safâsı vardır. Yoksa iki dünyâda bir kıymeti yoktur.

*“Hakk dir ki **ey kulum bana gel dilden it rücû'**
Cân göklerine çık giceler eyleme hücü”*
G213/150-1
*“Hudâ'dır mânî' u **mutî'** felekle hiç kârım yok
Safâdır hâtırım iki cihândan bir gubârım yok”*
G223/162-1

Kul, aşkın şâhıyla kârlı bir alışveriş yapmış ve ona kulluk etmeyi ister. Aşk, dünyânın sultânı olarak görülür. Kul, aklın verdiği vesvese ile aşka kulluk etmek istemez. Fakat böyle bir durumda kullara cezâ ve mükâfâtın verildiği bir gün vardır.

*“Çü şâh-ı aşkdan almış bu kâr u bârı mülûk
Bu şâha **kul** olurum ben dahi ne kâr ederim”*
G259/202-5
*“Hem mâlik-i kuvâ-yı **ibâd** oldu rûz-ı kesb
Sermâye-i cezâ hem odur halka yevm-i dîn”*
G281/227-4
*“O kim kendi gibi miskîne havfindan sücûd eyler
O **kuldur** “leyse fi'd-dâreyni gayrullah “ Hudâ söyler”*
K43/3-4

5) *Dervîş*

Nokta-i hâl; nokta, tasavvufta hakiki birlik ve tüm çokluğun aslı anlamında kullanılır (Uludağ, 2012:279). Asıl var olan ve bir olanı bulan dervîşin gönlü

²² “*Ey kulum bana gel dilden it rücu*” ifâdesi ile Fecr süresi 28. âyet kısmen yer almıştır. Âyetin meali şu şekildedir: “*Rabbine dönüver, sen razı, O da senden razı olarak*” (KK, Fecr, 28).

huzûrla doludur. Çünkü bir olan ve eşi benzeri olmayan Allah'tır, her şey onun birliğinde başlar yine onda biter. Bu bakımdan beyitte safânın ne geçmişte ne gelecekte olmadığı ânda gizli bulunduğu ve ânından zevk almak gerektiği ifade edilir. Dervîşin yaptığı da anından zevk almaktır.

*“Çün noktâ-i hâl oldu safâ-yı dil-i **dervîş**
Koy mâzî vü müstakbeli zevk eyle sen el-ân”*

G295/242-2

*“O **dervîş** almadı menzil ki hâkimlerden esb ister
Hudâ'ya tekve itmez kim ki halkı müttekâ söyler”*

K43/3-8

*“Hakkî dedi **dervîşim** feryâdına dil-rîşim
İmdâd ki bi-hoşum cârımdasın ey Rûhî”*

G341/294-7

6) Dânâ

Dânâ, bilgili olmak anlamıyla beyitlerde yer almaktadır. Şâir, bir beyitte *Dîvân*'ının aşk ehline yoldaş ve *Dîvân*'ın vereceği ince nüktelerin lezzetiyle âşıkları ârif ve dânâ etmesi için Allah'a dua eder. Bir beyitte Allah'tan her şeyi isteyen rûh, his ve akıl ile dânâ olur.

*“İlâhî sen bu dîvânı enîs-i ehl-i aşk it kim
Rumûz-ı lezzetinden âşık olsun ârif ü **dânâ**”*

G79/1-6

*“Hakikat sırrını pîr-i mugândır kâşif ü **dânâ**
“Lehû fazla lâ ehli'n-nühâ ilmen ve irfânâ”*

G85/8-1

*“Kim ki nâdân oldu indinden eder **dânâ** anı
Kim ana dâniş satarsa gayreti nâdân eder”*

G171/103-6

7) Kalender, Der-be-der

Der-be-der ve kalender aynı anlama gelen iki kavram olup dünyâdan ilgisini kesmiş serseri bir şekilde gezen kişiye denir. *Dîvân*'da bu anlamıyla söz konu edilmiştir. Şâir, Allah'ın gerçeğin kendisi olduğunu anlamak için kalender meşrebli olmayı ister. Kalender, dünyâdan yüz çevirdiği için çevresinde gördüğü şeyler bir hayâlden ibarettir.

*Kalender meşreb ol Hakkî hakikat anla bir Hakk'ı
Hayâl ü gölge bil halkı kamu taklîd ü efsâne”*

G323/273-7

*“Der-be-der gezme gönül gârına gel ey Hakkî
Ki ben ol yâr ile bu halvet-i gâra geldim”*

G273/218-7

8) Ma'sûk

Ma'sûk'un güzelliği ile dolu bu âlemde herşey âşığa sevgili gibi görünür. Âşıkların himmetiyle, nazarıyla iki dünyâ onlara görünmez. Ma'sûk 'un iyiliğiyle ve kalbine verdiği bir tecellî ile görebilir.

*“Nazar-ı himmet-i uşşâka görünmez dü-cihân
Hüsn-i Ma'sûk ile hayretde o şeydâ görünür”*

G163/94-6

Âşıktâ bir dîvânelik hâli ma'sûk'ta güzel bir bîgânelik hâli olur. Allah, hem âşık hem de Ma'sûk 'tur.

*“Aşk cânın tabîb-i hâzıkıdır
Gâhî ma'sûk ü gâhî âşıkıdır”*

A69/13

*“Gayr-ı ma'sûk isteyen ma'sûkdan magbûn olur
Ol şütürde sof u mâhîden bilir ancak fülüs”*

G201/138-6

*“Nedir uşşâkın evzâ'ı hemân dîvânelik etmek
Nedir ma'sûkun etvârı güzel bîgânelik etmek”*

G235/175-1

9) Merd-i Hudâ

Merd-i Hudâ, şarâpsız sarhoş olur, kebapsız tok olur. Uyku gibi bir âdeti yoktur, hiçbir şeye şaşırmas sadece hayrânlık duyar. Toprakta saklanan gizli bir hazînedir. Sadece bir gazelde özelliklerine yer verilen merd-i Hudâ, Allah dostu anlamında kullanılmıştır.

*“Merd-i Hudâ vâlih ü hayrân olur
Merd-i Hudâ âdetidir terk-i hâb”*

G125/50-2

*“Merd-i Hudâ küfr ile dîn lübbüdür
Merd-i Hudâ'ya çe hatâ çe savâb”*

G125/50-5

10) Meczûb

Şâir, meczûbun gözünden iki dünyâyı cezbe hâlinde dolaşmak ve her iki dünyâyı temâşâ etmek isteyince zamân ve mekân namına bir şey kalmaz. Çünkü zamâna ve mekâna hükmü geçer.

“Tayy eder cezbe ile cân dü-cihânı bir dem
Çeşm-i **mezcûb**da kalmaz ne zemîn ü ne zamân”

G291/238-6

11) Mürîd

Kelime anlamı olarak mürîd, “isteyen talep eden”; tasavvufî anlamda ise “iradesi olmayan, iradesinden soyutlanan, iradesini kullanmayan” demektir (Uludağ, 2012: 263). Bir beyitte mürîdin isteğinin neden “Yuhibbühüm” olduğu sorulmaktadır. Belki hûrşîd, mürîdin cân aynasına bakmıştır da mürîd yuhibbühüm demiştir ifâdesi ile mürîdin isteğinin yuhibbühüm olması hûrşîdin cân aynasına bakması gibi güzel bir nedene bağlanmıştır. Yuhibbühüm âyeti Kur’ân’da Maide süresi 54. âyette geçmektedir “ve onları severler” anlamındadır.

“Yuhibbühüm” neden olmuşdur ol murâdı **mürîd**
Ola ki âyîne-i cânâ bakdı ol hûrşîd

G141/70-1

“Dilde Hakkı bulan tahavvül-i hâl
Olur ol geh **mürîd** ü geh mürted”

G139/65-5

“Reşâd odur ki olur mürtefi’ mevâni’i vasl
Visâl odur ki olur müttehid **mürîd** ü murâd”

G139/68-3

12) Pîr, Pîr-i Mugan

Yaşlı ihtiyar anlamında olan pîr, Dîvân’da şeyh ve mürşit olarak geçmektedir. Eğer aşk pîrinin ilim yükünü taşıyan bir hamele olsan gizli açık bütün sırlara vakıf olursun. Gönül derinliklerine gönülden bazen haber gelir. Fakat pîr in bedeni bu haberleri bir genç gibi kaldırarak gücü yoktur.

Hâmil-i haml-i ulûm-ı **pîr**-i aşk olsan eger
Mahzen-i esrâr olursun hâvî-i sırr u alen

K59/6-21

“Çün **pîr**-i aşk imiş seni irşâd iden müdâm
Bul dilde anı hâzır u sen gaflet itme hâ”

K63/7-25

“O meyden iç ki eder **pîri** nev-cevân ol mey
O meyden iç ki cevânı eder cevân cevân”

G293/241-5

13) Rind

Bir beyitte şâir, bazen puthânede bazen Beyt-i Harâm’dadır. Şâir, azen rind bazen de bir memur olduğunu ifâde eder. Rind, sadece bir beyitte yer almıştır. Rind, insanların söylediklerine aldırmandan keyfince yaşayan, gönlü ilim-irfan ile dolu olan ve İlâhî takdire rize gösteren kâmil insandır (Uludağ, 2012:297).

“Gehî çü hâne-i esnâm u gâhî beyt-i harâm
Gehî tamâm olurum **rind** ü gâhî muhtesibim”

G267/210-4

14) Sâkî

Gümüş kadar parlak göğüslü sâkîler ellerinde altından kadehlerle saf saf olurlar. Sâkîlerin yüzü güneş gibi parlak aya benzetilir. Korku ve ümit arasında kalmak istemeyen kişi, sâkîden aşk şarâbını ister.

“Sîm-ber **sâkî**ler olmuş saff saff elde câm-ı zer
Yüzleri bedr olmuş mihre mukâbil pür-safâ”

G103/27-4

“Aşkın şarâbın ver bana tâ kalmasun havf u recâ
Endîşelerden kıl rehâ mest it o meyden **sâkîyâ**”

G113/38-1

Dünyâyı arkasında bırakan kişiye baki olan sâkî, bir deryâ doldurur. Bir beyitte sâkî, gönül bahçesinin bağbanı olarak tasvir edilir. Gönül, aşk bağı olarak görülür. Bu gül bahçesinin suyunu sâkî verir.

“Gönüldür bâg-ı aşk ey Hakkî ancak
O **sâkî**den bulur bu gülîstân su”

G315/265-9

İnsân bedeni bir kadehe benzetilir. Kadehe benzeyen bu cesede rûhların şarâbından verilir. Bu hayât şarâbını sâkî verir. Sâkî, *Dîvân*’da sevgili olarak hayâl edilir.

“Çün sagâr-ı ecsâda tolar bâde-i ervâh
Aşkındır o **Sâkî** ki virir bâde-i cânı”

G343/295-6

“Aşkın çün olur âşîka deryâları **sâkî**
Hayy olur o bâkî”

Müs31/1-49

“Çün bağ-bân-ı ravzâ-i her cân u dil odur
Bulmuş revân-ı Hakkî o **sâkî**yle hoş bekâ”

G91/13-7

15) Sâlik

Tasavvuf yoluna girmiş kişiye sâlik denir (Cebecioğlu, 2004: 227). Sâlik girdiği yolda gerçekleri arar. Dünyâ, bir kesret âlemidir. Bu kesret içinde vahdeti bulmak zordur. Fakat aşk eleme olmasa sâlikin rehberliği güzeldir.

“Kesretde kalup vahdetine yol bulamazdı
Aşkın eleme olmasa hoş rehber-i **sâlik**”

G225/165-3

“Eltâfin ile lezzet-i esrârı bulur dil
Bir cezbe ile **sâlik**-i etvâr oluruz biz”

G183/116-8

16) Seyyid

Seyyid, sadece bir beyitte Hz. Âdem'in âlemin efendisi olması yönüyle söz konu edilmiştir.

“**Seyyid**-i âlemdir Âdem gayrıdan sevdâyı kes
Zâhidin vehmi irakdan gerçi sevk eyler feres”

G201/137-1

17) Sûfî

Tasavvufun doğuşu Hz. Peygamber (SAV)'e dayanır. Hz. Peygamber (SAV)'in yaşam tarzı ve fakir olan sahabenin kaldıkları yerde ilimle meşgul olunurdu. Hz. Peygamber (SAV), Ehl-i Suffe ve ashâbının yaşam tarzı tarikatlara ilhâm olmuştur. Bu nedenle şâir, bir beyitte Ehl-i Suffe'nin sûfîleri olduğunu söyler. Yine sûfî bir beyitte aynanın tasviri olarak görülür. Aşağıdaki beyitte de sûfî ve zâhid karşılaştırmasını görmekteyiz.

“Su’âl-i **sûfî**-i sâf oldu âşık u ma’şûk
Kelâm-ı zâhid-i hod-bîn kamu hayâl ü muhâl”

G245/186-3

“Henüz âyîne-i tasvirdir ol sûret-i **sûfî**
Eger nakşî hayâl itdiyse hüsn-i hûr u gilmânı”

K47/4-8

“Biz **sûfî**-i suffice-i safâyız
Hem zîr-i kabâ-yı Kibriyâ’yız”

G195/131-1

18) Şeydâ

Şeydâ ve Mecnûn, iki beyitte bir arada kullanılırken aşk ve şeydâ bir ikili hâlinde başka bir beyitte yer almıştır. Şâir, *Dîvânı*’nı çılgın âşıklar için bir dost olarak görür.

“Bu Vahdet-nâmenin tenhâ bu mısra’ oldu târîhi
Îlâhî-nâme-i Hakkî enîs-i âşık-ı **şeydâ**”

G79/1-7

Allah, kendi aşk kadehinde kalan son damlayı toprağa döktü; bu cur’a biraz aklı olan Mecnûn’un aklını başından aldı çılgın bir deli yaptı. Aşağıdaki beyitte yaratılış hadisesine bir telmih yapılarak Hz. Âdem’e rûh üflenmesinden bahsedilmiştir.

“Kendi câmindan hemân bir cur’a dökdü hâke ol
Zû-fünûn-akl hem mecnûn-ı **şeydâ** kıldı aşk”

G219/157-3

“Sen cânı peydâ eyledin Mecnûn u **şeydâ** eyledin
Geh mest-i Leylî eyledin geh mest-i Mecnûn-ı likâ”

G91/14-2

“Nazar-ı himmet-i uşşâka görünmez dü-cihân
Hüsn-i Ma’şûk ile hayretde o **şeydâ** görünür”

G163/94-6

19) Şâkird

Dîvân’da sadece bir beyitte geçen şâkird, kendini sûret aynasında bir tûtî olarak bilir.

“O tûtî misli kendin bildi bu mir’ât-ı sûretde
Ki **şâgird** olmuş öz nakşına üstâd-ı suhan-dânı”

K47/4-4

20) Şeyh- Pîş

Tasavvufta bir tekkede müritleri olan ve onlara önderlik eden kişiye denir (Pala,1998: 375). Şâire göre şeyh, tevhîd sırlarını ifşâ ettiği için günahının karşılığı olarak şeyh olmuştur.

“Kim ehl-i kesrete ifşâ-yı sırr-ı vahdet eder
Ol halka **şeyh** olur cürme bu cezâ düşmüş”

G209/144-8

Şeyh, zâhid ve âşığın beraber yer aldığı bir beyitte âşık her zamân aşkın gamını çekmek ister, zâhid ve şeyh ise halk ile ilgilenmeye memur edilmiştir. Bir beyitte Allah pîş olarak tahayyül edilmiştir. Bir gönle gece bir misafir gelmişse gönül uyumaz. Pîşin nakışlarını seyreder. Allah dostu olan, vaktini uyumakla geçirmez. Kendi iç âleminde kâinatta Allah’ın varlığının delilleri olan nakışları seyreder.

“Cümle bir aşk ile mest oldu ayân **şeyh** ile Şabb
Cümle bir hükm ile pest oldu revân âlî vü dîn”

G299/246-5

“Arzû-yı gam-ı aşk eyler o âşık her dem
Şeyh ü zâhid beled ehliyle mükerrerdir bil”

G241/182-6

“Mihmânın olan gönül uyumaz
Seyr eyler o bu nukûş **pîşin**”

G283/229-6

21) Tercemân

Tercemân, çevirmen demektir. Dil, bir beyitte aşkın tercümanlığını yapar. Hakk, kalbe bazı ma’nâlar verir. Bu ma’nâları ifâde etmek lisânın vazifesidir. “Ene’l-Hakku’l-Mübîn” söyleyen Nâsır-ı Mansûr idi. Söyleyen Nâsır, tercümânı Mansûr’du.

“Nâsır-ı Mansûr idi derdi ene’l-Hakku’l-mübîn
Söyleyen Nâsır’dır andan **tercemân** Mansûr olur”

G151/79-6

“Aşk ki bî-keyf ü kem cümleyedir bîş ü kem
Söylese akla hikem Hakkî olur **tercemân**”

G299/245-7

“Ter ü tâze olunca hem çü lisân
Dil gibi aşka **tercemân** oldum”

G279/225-6

22) Zâkir

Zâkir, Allah'tan başka her şeyi unuttur, dil ile değil kalben zikirle meşgul olur.

“Mâsivâyı çün ferâmuş eyledin
Zâkir oldun anı bî-nutk-ı lisân”

G301/248-2

23) Zâhid

Zâhid, kaba ham sofu anlamında olup dünyâyâ rağbet etmeyen dâ'mâ cenneti isteyen kişidir. Divân edebiyâtında şâirler, dâ'mâ zâhidin karşısına ârif ya da âşığı koymuştur. Zâhidin amacı cennet ve içindekiler iken âşık ve ârifin isteği cennetin sahibi olmuştur. Bu bakımdan zâhid, aşktan anlamadığı için her zamân alay konusu olmuştur. Koca Ragıp Paşa mısralarında zâhid için aynı ifâdeleri kullanmaktadır.

“Tecellî neş'esin ehl-i şikem idrâk kâbil mi
Behişt andıkca zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler”
(Demirbağ, 1999:231)

“Su'âl-i sûfi-i saf oldu âşık u ma'sûk
Kelâm-ı zâhid-i hod-bîn kamu hayâl ü muhâl”
G245/186-3

Dîvân'da da üstte bahsettiğimiz şekliyle yer alan zâhid, dünyânın sahibine meyletse görmesi gerekenleri görür. Bu bakımdan ârif, şehâdet denizinde iken zâhid bu denizin hayâl ve evhâmlarla dolu sâhilindedir. Zâhidin kelâmı da boş ve hayâlden ibarettir.

“Ger aşk-ı cihân-gîrine meyl eylese zâhid
Olurdu müşâhid”

Müs27/1-23

“Cây-ı zâhid sâhil-i vehm ü hayâl
Cân-ı ârif gark-ı deryâ-yı şühûd”

G143/72-4

“Arzû-yı gam-ı aşk eyler o âşık her dem
Şeyh ü zâhid beled ehliyle mükerremdir bil”

G241/182-6

2.1.2.2. Tasavvuf Büyükleri

1) *Attâr*

Attâr'ın söyledikleri bir denizdeki inciler olarak ifâde edilir. Şâir, bir beyitte sevgiliye kavuşmanın arzusunu hoş kokulu bir nefese benzetir. Rüzgâr hafifçe esince bu temiz kokular alınır ve güzel kokuları satan kişi olur. Rüzgâr, edebiyâtımızda sevgilinin kokusunu getirir. Attâr bir beyitte güzel koku satan anlamında kullanılırken bir başka beyitte ise Feridüddin Attâr ismen anılmıştır.

*“Hemân bir bahrdendir bunca lü'lü’
Eger Molla eger **Attâr** söyler”*

G156/84-6

*“Müşgin-nefes olmuş dem-i şevkînla bu Hakkî
Tayyib nefehâtınla çü **Attâr** oluruz biz”*

G183/116-9

2) *Cüneyd (Cüneydî Bağdadî)*

Cüneyd; Şiblî ve Edhem'in birlikte yer aldığı bir tek beyitte yer almıştır. Cüneydî Bağdadî, Şiblî ve İbrahim b. Edhem tasavvuf büyüklerindendir.

*“O dem kim sen cemâlin seyr edersin
Cüneyd ü Şiblî vü Edhem görünmez”*

G185/118-3

3) *Edhem, İbn Edhem*

İbrâhim b. Edhem, Belh sultânının oğludur. Kısa bir süre tahtta kaldıktan sonra tahtı bırakır. Rivâyete göre bir gün ava çıkar. Av sırasında bir ceylan görür ve peşine takılır. “*Yâ Edhem biz seni bunun için mi yarattık*” nidasını duyar ve üzerindeki taç ve kaftanını bırakır (İslam Ansiklopedisi, 2000: 293-294). Dîvân şâirleri tarafından daha ziyâde bu yönüyle dile getirilen İbrâhim b. Edhem bir beyitte aşk şarâbından içtiği için Allah'ın İbn Edhem'e tecellî kıldığı ifâde edilir.

*“O meyden **İbn-i Edhem** çünkü içdi
Ana kıldı tecellî nûr-ı a'zam”*

G269/213-5

*“O dem kim sen cemâlin seyr edersin
Cüneyd ü Şiblî vü **Edhem** görünmez”*

G185/118-3

“Misâl-i **İbn-i Edhem** sen bu âlem mülkünü koysan
Olursun şâh-ı mülk-i dil irer cânın o Cânân’a”
G323/273-5

4) **Hallâc, Mansûr, Nâsır**

Hallâc-ı Mansûr, menkıbeleriyle meşhur olmuş tasavvuf büyüklerindendir. Edebiyatımızda daha ziyâde ene’l-Hak sözü, idam ve menkıbeleriyle ifâde edilen Mansûr, *İbrâhim Hakkı Dîvânı*’nda suhan-ı dâr, resen ve ene’l-Hak yönüyle söz konusu edilir. Bir beyitte Şiblî ve Hallâc ile beraber yer alarak aşkın sırrı olarak söz konusu edilirler. Başka bir beyitte Ene’l-Hakku’l-mübîn söyleyen Mansûrdu. Fakat Nâsır söyledi, Mansûr tercüme etti. Hak, Mansûr’un kalbinde o kadar yer etmiş ki Mansûr sadece Hakk’ın tercümanlığını yaptı. Mansûr, kalbine gelenleri bir sarhoşluk hâliyle dilinden ene’l-Hak olarak söyledi. Söyleyen aslında Mansûr değil, söyleten Allah’tır. Bu söyleminin neticesi olarak Mansûr gibi hâlet-i rûhiye içine giren darağacı yolu görünür. Muhabbet şarâbını içen kişinin bir beyitte Mansûr olabileceği ifâde edilir.

“Nâsır-ı **Mansûr** idi derdi ene’l-Hakku’l-mübîn
Söyleyen Nâsır’dır andan tercemân **Mansûr** olur”
G151/79-6

“Şarâb-ı nâb-ı muhabbet içsem ey Hakkî
O cân-ı cân ile el-hakk müdâm **Mansûr**’um”
G277/223-7

“Leşker-i rûh-ı revân içre **Mansûr** oldun
Ol sebebdan suhan-dâr ü resen söylersin”
G281/228-5

5) **İsmail Tillovî, Fakirullah**

İsmail Fakirullah Hz. Tillo (Aydınlar)’da yaşamış âlimlerden biridir. Hem İbrâhim Hakkı’ya hem de babası Dervîş Osman’a mürşitlik yapmıştır. Daha sonra İbrâhim Hakkı, İsmail Fakîrullah’ın halifesi olmuştur. *Marifet-nâme* adlı eserinde İbrâhim Hakkı, mürşidinden ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Beyitlerin genellikle mahlas kısmında söz konusu edilen İsmail Fakîrullah, bir mürşit olarak yer almaktadır. Bir beyitte İsmail Fakîrullah’ın gavs-i ulvî olduğunu ve Hakkî, tercemânı olduğunu ifâde eder. İsmail Fakîrullah’ın seyrle meşgul bir ârif olduğunu ve onun için *sâkî-i cân* ve *ey Rûhî* ifâdelerini kullanan şâir, İsmail Fakîrullah’ın rûhunu,

içinde güller, yaseminler olan bir cennete benzetmiştir. İbrahim Hakkı, “*ey rûhî*” redifli gazeli şeyhi için yazmıştır. Bu gazelde şeyhi için: “*Ayn-ı ayanım, rûh-ı revanım, ömr-i mezîdim, genc-i nihânım*” vb. ifâdeler kullanır.

“*Sâkî-i cân çün Fakîrullah olur Hakkî müdâm
Ravzâ-ı cânın tolu güldür semendir yasemen*”

K61/6-32

“*Sen ayn-ı ayanımsın varımdasın ey Rûhî
Bel rûh-ı revânımsın yârımdasın ey Rûhî*”

G341/294-1

Şâir, kendisinin sırlara vakıf olmuş bir âşık olmasını İsmail Fakîrullah sayesinde olduğunu ifâde eder. Bir beyitte Hakkî yaratılmış olan her şeyle yoldaş olmuştur. Çünkü “*Hakkî Fakirullah olur*” ifâdesinden hareketle Şâirin “*fenâ fi’ş-şeyh*” yaptığı anlaşılmaktadır. Tasavvufta “*fenâ fi’ş-şeyh*” ya da fenâ fi’l-pir olarak kullanılan bu kavram; “*Dervîşin pîrinde fânî olması. Müridin kendi şahsi irade ve arzularını yok edip yerine şeyhinin irade ve arzusunu koymasını*” (Uludağ, 2012: 134) ifade eder.

“*Hakkî hâzırdır Fakîrullâh ile
Cân-ı âgâh u dil-i ayyârımız*”

G193/127-7

“*Buldu Hakkî dilde tenhâ sohbetin
Sen Fakîrullâh ey Yûsuf-ı zâr*”

G147/75-9

“*Fakirullah Hakkî’den ayân seyr eyleyen ârif
Ayân ehlidir ol neyler beyân ü akl ü burhânı*”

K53/4-69

6) Şiblî (Ebû Bekr eş-Şiblî)

Cüneyd ve Edhem ile aynı beyitte yer alan Şiblî başka bir beyitte ise Hallâc ile beraber ifâde edilmiştir. Beyitte Şiblî, Cüneydî Bağdadî’nin Şiblî’ye²³ dair söylediği söz bağlamında ifâde edilmiştir. Şiblî, Tasavvuf ’un bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Aşağıdaki beyitte Şiblî’nin sırrının aşk olduğu ve

²³ Şiblî, Abbasi halifesi Muvaffak’ın hâcipliğini ve daha sonra Rey’e bağlı Dünbâved’de valilik yapmıştır. Valiliği sırasında sûfilerden Hayr en-Nessâc’ın sohbetlerine katılmıştır. Bu sohbetlerden etkilenerek valiliği bırakmış ve tasavvufa yönelmiştir. Hayr en-Nessâc tarafından Cüneyd-i Bağdadînin yanına gönderilir. Şiblî, tasavvuf eğitimini Cüneyd-i Bağdadî’nin yanında tamamlar. Şiblî’nin tasavvufta ulaştığı makâmın bir göstergesi olarak Cüneyd-i Bağdadî, “*Her topluluğun bir tacı vardır, sûfilerin tacı da Şiblî’dir*” ifâdelerini kullanmıştır. *El-Lûma* isimli eser Şiblî’ye aittir (İslam Ansiklopedisi, 2010: 125).

Cüneydî Bağdadî'nin ifadesiyle sûfilerin tacı olduğu ifade edilir. Aşağıdaki beyit bağlamında Cüneydî Bağdadî'nin Şiblî için söylediği “*Her topluluğun bir tacı vardır, sûfilerin tacı da Şiblî’dir.*” söze telmih yapılmıştır.

“*Aşkdır sırr-ı **Şiblî** vü Hallâc
Cümle server serine olmuş tâc*”

A71/10

“*O dem kim sen cemâlin seyr edersin
Cüneyd ü **Şiblî** vü Edhem görünmez*”

G185/118-3

2.1.2.3. Tasavvuf Ehli

1) Ehl-i Nefs

Gönül ehli ve nefis ehlinin beraber bulunduğu beyitlerde şâir, iki kavramı karşılaştırma gereği duyar. Nefsine uyan adam aşktan mahrum kalırken gönül ehli aşk ile kuvvetlenmiştir. Nefs ehli için açlık bir zindân iken gönül ehli için açlık hoş bir meydandır. Bir beyitte aşk, nefis ehli için bir utanç ve hastalık vesilesi olarak görülür. Bu hastalığın ilacı şehvet olarak ifade edilir. Başka bir beyitte ise her şeyi boş veren adam için nefisde odur, gönülde tutulduğu hastalıkta odur. Hâlbuki gönül dertli olursa gönlün şifâsını Hakk verir.

“***Ehl-i nefis** oldu aşkdan mahrum
Ehl-i dil aşk ile mü’eyyed olur*”

G151/80-8

“*Fâriğ der **ehl-i nefis** ü benem mübtela-yı dil
Dil derd-mend olursa Hakk eyler devâ-yı dil*”

G249/191-1

“***Nefs ehline** gerçi açlık olmuş zindân
Ammâ o gönül ehlinedir hoş meydân
Açlıkda gönül safâ bulur lezzeti cân
Pes cû’dur ehl-i Hakk’a Hakk’dır ihsân*”

R403/59

2) Ehl-i Hâl, Hâl ehli

Hâl ehli, vahdet şarâbından içip o sarhoşlukla ma’nâ âlemlerine giren kişidir. Onun sözünde akşam ve yarın yoktur. Onun için mutluluk yaşadığı andadır.

“Çün **ehl-i hâl** hadîsinde ems ü ferdâ yok
Safâ-yı vaktidir ol hâl ü gayrı sevdâ yok”

G223/163-1

Dilberin güneş gibi parlayan yüzüne tutulan hâl ehli'nin gönlü nûrlarla dolu olur. Başka bir beyitte hâl ehli gizli sırları görünce vecde gelir semâ' etmeye başlar.

“Pertev-i hûrşîd-i vech-i dilbere müştâk olan
Ehl-i hâlin gönlü pür-envâr olur vakt-i seher”

G155/85-5

“**Ehl-i hâl** itmezdi vecdinden semâ
Olmasa râz-ı ma'îyyet müstebîn”

G291/237-4

“Nezzâre eyler ehl-i nazar muntazır değil
Ferdâya **ehl-i hâl** olanın intizârı yok”

G225/164-5

3) **Ehl-i Zevk**

Zevk sahibi anlamına gelen ehl-i zevk, beyitlerde aşk şarâbını zevkle içmiş ve bunun lezzetine varmış kişi olarak tasvir edilir. Ehl-i zevkin gönlü aşk şarâbıyla dolan bir kadeh olarak hayâl edilir. Gönül aşk şarâbıyla dolunca zamân zamân gizli bir gıda olur. Gönle dolan şarâp ehl-i zevk için ekmek ve sudan daha değerli bir besin olarak düşünülmüştür. Bu aşk şarâbının lezzetini alan zevk ehli için bu lezzet seher vakti yaptığı bir münâcâtı olmuştur.

“Zevkinle tolsa cân u gönül âb u nânı kor
Hamrındur **ehl-i zevke** nihân dem- be-dem gıdâ”

G81/2-8

“Hayret-i aşk ile kendin bilen **ehl-i zevkin**
Lezzet-i cânı Münâcât-ı seher-gâh olmuş”

G207/142-7

4) **Ehl-i Dil, Gönül Ehli**

Tasavvufta ehl-i dil ârifler için kullanılır. Semâ'nın ne olduğunu kim nerden bilsin. Semâ'ı ancak ehli dil bilir. Ehli dilin gönlü, gönül dünyâsına döndüğü için gönle gelen İlahî sırların etkisiyle semâ etmeye başlar.

“Semâ'ı neylesün ol kimse bilmez
Bilenler **ehl-i dildir** dil-sitândır”

G159/90-

Bir beyitte ehl-i aşk ile birlikte yer alan gönül ehlinin gönlü sırlarla dolarken aşk ehlinin gönlünde de sevgilinin yüzü görünür. Gönül ehline sahip oldukları Allah tarafından verilir. Eğer Allah'ın cemâlini örten bir örtü olmasaydı, gönül ehlinin bedeni parça parça olurdu. Hz. Musa'nın Allah'ın cemâlini görmek istemesi ve yansımalarının görülmesiyle Tûr dağının parça parça olması hadisesi hatırlatılmıştır.

*“Ehl-i dil cismi olurdu pâre pâre misl-i Tûr
Olmasa zâhir cemâli üzre mazhardan nikâb”*

G117/42-3

Aşk, gönül ehli için sonsuz bir âlemken başka bir beyitte gönül ehli denize benzetilir. Ehl-i dilin bulunduğu mecliste vahdetin sırlarından bahsedilirken onun olmadığı mecliste sözün bir sinek kadar değeri yoktur. O söz ancak bir vızıltıdan ibarettir.

*“Sırr-ı vahdet söylemek mümkündür olsa ehl-i dil
Ehl-i dilden gayrı ger meclisde olmazsa meges”*

G201/137-3

Ehl-i dil, bayram gelsin diye beklemez, Ârifin her saati bir başka bayramdır. Gönlünün genişliği sevgilinin aşkının sofrasıyla daha da genişlemiştir. Gönül ehli, her zamân bu sofranın gönül konuğu olmuştur. Ayın parlaklığı, gönül ehlinin yükselmesine yardım eden bir Burak olur.

*“Çün bisât-ı dilde bast olmuş simât-ı aşk-ı Hakk
Ehl-i dil âlemde olmuş dem-be-dem mihmân-ı dil”*

G251/192-8

*“Burak-ı ehl-i dil olmuş çü rûşenâ-yı mâh
Urûc-ı rûhî zarûranla ba'de nısfı'l-leyl”*

G253/196-5

*“Yem-i nutkun ayrı cândır bu lisân çü nâvdândır
Gönül ehli bahriyândır gam-ı nâvdân görünmez”*

G199/135-4

5) Ehl-i Hakk

Ehl-i Hakk tabiri Tasavvufta ârifler için kullanılmıştır. Bir beyitte herkes, dünyâdan nasibi kadar alırken ehli Hakk'ın nasibi de mutluluğu da Hakk'tır. Başka bir beyitte de Allah, dünyâyâ yakın olarak görülür. Hâlbuki ehli Hakk, bunu kendi cânında açıkça görmüştür. Aşağıdaki beyitte Kur'ân'da Kaf süresi 16. âyette geçen “biz ona şâhdamarından daha yakınız” âyetine telmih yapılmıştır.

“**Ehl-i Hakk** cânında bulmuşdur ayân
Nûr-ı Hakk'ı âleme bî-çün karîn”

G291/237-2

“Herkesin âlemde mikdarıncadır hazzı hemân
Ehl-i Hakk’ın hazzı Hakk’dır ehl-i cismin muşt-ı gil”

G243/184-5

“Nefs ehline gerçi açlık olmuş zindân
Ammâ o gönül ehlinedir hoş meydân
Açlıkda gönül safâ bulur lezzeti cân
Pes cû’dur **ehl-i Hakk**’a Hakk’dır ihsân”

R403/59

6) **Ehl-i Nazar**

Hakikatin akıl ve istidlalle bilineceği görüşünde olanlara ehl-i nazar denir (Uludağ, 2012: 118). Gözlerde sevgiliyi görecek aşk yok. Fakat perdeler arkasında nazar ehli için bir görünür, bir kaybolur. Yaratılan her şeyde sevgilinin yansımaları görülür. Bazen nazar ehline yansımaların iç yüzü görünür. Başka bir beyitte gönül yansımaların arkasındakileri görmesine rağmen hâlâ gözü dilberdedir. Bu yansımalarla yetinmeyen nazar ehli dilberin kendisini görmek ister.

“Çün dîdelerde tâkat-ı dîdârı aşk yok
Eyler bu perdelerde **nazar ehline hırâm**”

G261/205-2

“Nezzâre eyler **ehl-i nazar** muntazır değil
Ferdâya ehl-i hâl olanın intizârı yok”

G225/164-5

“Oldukça bu peykerde cism olmuş idi perde
Hâlâ gözü dilberde **ehl-i nazar** olmuş dil”

G251/193-5

2.1.2.4. Tasavvufî Yer Kavramları

1) **Arş, Urûş**

Cân, aşk, murg olarak hayâl edilen arş, Allah’ın tecellî ettiği yer anlamında beyitlerde yer almıştır. Gönül, Rahman’ın tecellî ettiği yerdir. Bu bakımdan gönül kâmil insânın arşıdır. Bu arş cennetten daha güzel bir yere sahiptir. Cennetten daha güzel yeri görünce bu sarây kimin sarâyıdır, diye sorarlar.

“Yüceldi kasr-ı cinânın çü sakf-ı **arş-ı Mecîd**
Kimin bu kasr ile kâşânesin sorarsın sen”

G289/235-7

“O kim dil âleminde kûy-ı **arşullah** mukimidir
Sevâd-ı a’zam-ı Beytû’l-Harâm’a rüstâ söyler”

K45/3-21

“Çek derd ü hüzn ü gam hemân tâ bulasın sen de ayân
Eflâk ü **arş-ı a’zâmı** “es-sabru miftâhu’l-ferec”

G133/60-2

2) **Bazâr**

Âşık, mest olduğu bir anda bazâra gelir. Bu çokluk yerinde vahdeti görür. Âşık, sarhoşluk hâliyle bu çoklukta birliğin olduğu bu pazâr yerini görünce o zamân ne kadar çâresiz olduğunu anlar. “Kesrette vahdet denilen, Bir'in, çoktaki görünüşüne bâzâr denir” (Cebecioğlu, 2004: 34). Said Nursî, *Şualar* adlı kitabında kesrette vahdeti şöyle ifâde etmektedir:

“Nasıl ki bir meyve, faydalılığı cihetiyle tamam ağacının mâlikine bakar. Ve çekirdeği cihetiyle bütün o ağacın eczâ ve âza ve mahiyetine nazar eder. Ve bütün emsâlinde aynı bulunan yüzündeki sikkesi cihetiyle o ağacın bütün meyvelerini temâşâ eder: ‘Biz biriz ve bir elden çıkmışız; bir tek Zâtın malıyız. Ve birimizi yapan, elbette umumuzu o yapar’.derler. Öyle de: Daire-i kesretin nihayetlerindeki zîhayât ve zîhayâtın ve hususân insanın yüzündeki sikke ve kalbindeki fihristiyet ve mahiyetindeki neticelik ve meyvelik cihetiyle, doğrudan doğruya bütün kâ’inâtı Kabza-i Rububiyyetinde tutan Zâta bakar ve vahdetine şehâdet eder” (Said Nursî, trs:19).

Bu ifâdeler doğrultusunda dünya yerinin bir pazar yeri olduğu ve bu pazar yerinde teşhir edilen her şeyin bir elden çıktığı ve kesrette vahdet durumu aşağıdaki mısralarda dile getirilmiştir.

“Çü âşık mest iken **bâzâra** varsa
Hadîs-i hâne-i nâçâr söyler”

G155/84-4

“Dükkânı âşıkın bilmez ki sensin kân u dükkânı
Ne hâcet seyr-i **bâzâr-ı** cihân **bâzârımız** sensin”

G283/230-2

3) Bağ, Bûstân

Gönül, aşk bağı olarak tasvir edilir. Bu bağıın suyunu ancak sâkî verebilir. Gönül, artık ayrılık acısı çekmek istemez yâre kavuşmak ister. Yâre kavuşan gönül; bağ, gül ve bahar yeri hâline gelir. Dünyâ, bir bağ olarak tasvir edilirken ayrıca aşk bağı olarak düşünülen cennet yerine varmak isteyen âşık, Hz. Âdem'i veya âdemoğlunu sabırsız bulmuştur. Beyit her iki yoruma müsaittir. Beyitten hem Hz. Âdem hem de insan (âdem) anlaşılabilir.

“Gönüldür **bâg**-ı aşk ey Hakkî ancak
O sâkîden bulur bu gülistân su”

G317/265-9

“Kad iste sen çü serv-i sehi **bâg**-ı aşka gel
Kim gözin eyler Âdem'i bu çarh hem helû”

G213/150-3

Acaba Mecnûn deli midir ki iki Leylî sever. Bağ ve onun içindeki üzüme muhabbet etseydi ya. Mecnûn, zaten iki Leylî yüzünden deli olmuştur. Mecnûn'un sevdiği iki Leylî; birinci Leylî, Allah'ı bulmasına vesile olan Leylî; diğer Leylî, Mecnûn'u çılgın bir âşık yapan Allah'tır. Leylî'yi bulan Mecnûn için dünyâ ve içindekiler tat vermez. Şâirin “*aceb delidir o Mecnûn*” ifâdesinde güzel bir tecahül-i ârif örneği görülmektedir. Bağ ve onun içindeki üzüm ile dünya ve onun tatlı lezzetleri ifade edilerek dünya bir bağ; üzüm ise dünya nimetlerine teşbih edilir.

“*Aceb delidir o Mecnûn ki iki Leylî sever*
*Niçün mahabbeti bir **bâğ** u bir inebde değil*”

G253/195-6

“*Bâğbân-ı dilsin ey sâkî müdâm*
*Revnâk-ı âlemsin ey **bâğ** u bahâr*”

G147/75-6

“*Nedir âyîn-i irfân içre ey Hakkî cevân-merdlik*
*Dıraht-ı **bâg**-ı irfânı hikemden pür-semer kılmak*”

G221/159-7

4) Beyt, Hâne, Ev

Gönül, ten, cisim, dünyâ ve kalp eve benzetilir. Daha ziyâde **dünyâ ve gönlün eve** benzetilmesi yönüyle anlatılır. Dünyâ, **hâne-i zulüm, hâne- hâb, hâne-i azab, matem evi** olarak kullanılır. Gönül, aşk ile ölümsüz olduğundan bir ev olarak düşünülen ev, Hudâ'nın evidir.

*“Gönül ki aşk ile hayydır o mevdi görmez hiç
Hemîşe arş-ı Hudâ’dur o **hâne**-i ma’mûr”*

G173/105-6

En üst mertebeye ulaşmak için dünyâ, aşılması gereken bir tepedir. Dünyâ, bir misafirhânedir. Dünyâ evinin misafiri insândır. İnsân, yaratılış itibariyle su ve topraktan oluşmuştur. Bu bakımdan nefesine düşkün adam, vücûd azalarının duvarını toprak eylemiş. Hâne-i zulüm olan dünyâ yerinde asıl yaratıcıyı görmez. İnsân, toprak olsa da insânın fitratının gereğini sergilemesiyle toprak gibi kesif bir maddeden sıyrılır, insân olmanın şerefine ulaşır.

*“Şikem-perver ki pür-hâk etlemiş dîvâr-ı a’zâsın
O kalmış **hâne**-i zulümde görmez şems-i tâbânı”*

K49/4-15

*“Çü hân-ı mîre med’üvv olmadın nânı cevîn besdir
Ki mihmân-**hâne**-i Hakk’dır cihân hâk oldu mihmânı”*

K49/4-29

*“Bu kurb u bu’d bahr u berrle mahcûb oldu çeşm-i ser
Ki her dem **hâne**-i hâb olmuş oldur asl-ı hirmânı”*

K51/4-36

5) Dergâh

Dergâh, tekke veya âsitâne demektir. Zahirî anlamda sefere çıkan ayrılık cehennemine düşerken iç âleminden bir sefer gerçekleştiren de asıl manevî bir dergâha kavuşur.

*“Sakar-ı firkate düşmüş sefer-i zahir iden
Sefer-i bâtın iden vâsıl-ı **der-gâh** olmuş”*

G205/142-2

Bir beyitte cisim, rûha giydirilen nakışlı bir perdeye benzetilirken rûh da bu nakışlı elbiseyi giyen bir dergâha teşbih edilir. Cân, gönül Cânân’ının dergâhının perdedârıdır. Allah ile kul arasında perdeler vardır ki cân, bu perdelerden biridir. *Dîvân*’da dergâh, daha ziyâde manevî bir açıdan sevgilinin olduğu yer anlamında ifâde edilmiştir. Gerçek anlamda dergâhta mürşit ve mürîd bulunur. Fakat beyitlerde ifâde edilen anlamda manevî dergâhta mürşit olarak Allah, mürit olarak Allah aşkı ile yanmış kullar yer almıştır.

“Cismdir bir perde-i pür-nakş cân **dergâhına**
Cân nedir bir perde-dâr-ı **der-geh-i** Cânân-ı dil”
G249/192-4

“Mukarreb-i der ü **dergâh-ı** Kibriyâ iken ol
Bu dâm-ı kibr ü riyâ içre mübtelâ düşmüş”
G207/144-3

“Hemân sen ol gecelerde murâkib-ı **dergâh**
Ki tâ o bahr-i mahabbetten ire cezbe sana”
G103/26-2

6) **Gülzâr, Gülistân, Gülşen**

Gülşen-i vuslat, ma'nâ gülşeni, ebr-i gülistân şeklinde yer alan gülşen, **cennet** olarak tasvir edilir. Karşısına bir tezat oluşturması açısından dünyâ, bir zindân yeri olarak ifâde edilir. Bazen gönül, bir gül bahçesi olarak tasvir edilir ki bu bahçenin içinde güller açar bülbüller öter. Gül bahçesinin dışındaki dünyâ, bir **dikenlik yeri** olarak tasvir edilir.

“O ma'nâ **gülşeninden** kim dönüp bu sûrete baksa
Olur âb u revân zencîr ü sahn-ı bâg zindânı”
K51/4-52

“Çü Hakkî hem gül ü hem bülbülüm bu **gülşende**
Dilim vasf-ı baharımdır eylerim tekrâr”
G169/101-9

“O kim hoş-hâl ü sâkindir bu cism-i teng-i muzlimde
Gönül mülkine seyr itsün ki dildir **gülşen-i** zibâ”
G105/29-4

7) **Hâne-i Hammar, Hankâh**

Sadece bir beyitte kullanılan hâne-i hammâr kalbin mekânı olarak görülür.

Şeyhin ya da müşşidin kaldığı tekkeye âsitâne ya da hankâh denir (Türer, 2015:147). Sadece bir beyitte kullanımına yer verilen hankâh medrese ile beraber yer almıştır.

“Uyan o **hâne-i hammâr-ı** âşîka yüz tut
Bu rûh râhatı ecliçün iste andan râh”
G135/62-2

“Gönül ko medreseyi resm-i **hânkâh** arama
Bu resm ü râhı burak senden özge râh arama”
G323/272-1

8) Kafes, Akfâs

Tasavvufî olarak beden ve nefis-i emmâre anlamına gelen kafes, (Uludağ, 2012:202) *Dîvân*'da beden anlamıyla kullanılmıştır. Beden kafesinde sıkışıp kalan cân, bir kuş olup özgür olmak, beden elbisesini bırakmak ister. Bu kafeste kalan cân, korkulardan dolayı dâ'mâ hastadır. Kafeste hapsedilen aslında Ankâ kuşudur. Anka'nın yeri kafes değil Kâf Dağı'dır. Anka kuşu, rûh olarak hâk-dân, insân olarak hayâl edilmiştir. İnsanın bir ankâ olarak Kaf Dağı'nda olmasının gerektiğinin ifâdesiyle insanın olması gereken yerin dünyâ ve beden kafesi değil aslî vatan olduğu anlatılmak istenmiştir.

“O Kâf-ı kurbı koydun bu **kafes**de habs olup kaldın
Revâ mıdır ki Ankâ'nın yeri bu hâk-dân olmuş”

K35/2-2

“Aşk yemi cân eder cânları sarhoş eder
Murg **kafes**den geder ol tâyerandır leziz”

G145/74-4

“Habs-i **kafes**de cân-ı gârib eyler arzu
Cezb eyle Hakkî bendeni kıl aşka âşinâ”

K35/1-32

9) Kâ'be, Harem, Beytü'l- Harâm, Kible

Cisim, kible olarak tasvir edilir. Su ve toprak bu cismin malzemesi olarak düşünülmüştür.

“Aşk mihrâb-ı cân u dildir hem
Kible-i cism âb u gildir hem”

A69/15

Gönül, dünyâya sırtını dönünce kalbi Allah'ın evi olmakla beraber kiblesi de Allah olmuştur. Bu bakımdan kiblesini bulan kişi aşk şarâbını içmiş Allah'ın rızâsını kazanmıştır.

“**Beyt-i Hudâ**'yı dil bulan cânına kible aşk olan
Oldu o menbâ'u'r-rızâ içdi şarâb-ı Kibriyâ”

G81/2-9

“Mâsivâ kalmasa bir dilde o **Beytullah**'dur
İlm ü hikmetle tolu mülk-i bekâ olmuştur”

G153/83-4

“Cevr-i seferdir âyîne-i kalb saykalı
Ger seyr-i **Ka’be**’dir seferin ger reh-i gazâ”

K63/7-19

10) Kûy

Dîvân edebiyâtında kûy, sevgilinin mahallesi olarak ifâde edilir. Âşığın sevgiliyi görmek için gitmek istediği yerdir. İbrahim Hakkî’nın mısralarında kûy, Allah’ın kâmil insânın kalbine konuk olduğu yerdir. Dîvân edebiyatında sevgilinin bulunduğu yer kûy olarak ifâde ediliyorsa aynı şekilde Allah’ın konuk olduğu kâmil insânların kalbi bir kûy olarak ifâde edilir.

“O kim dil âleminde **kûy**-ı arşullah mukimidir
Sevâd-ı a’zam-ı Beytü’l-Harâm’a rüstâ söyler”

K45/3-21

“Aşkın misâl-i savlecân çün **kûy**-ı ser-gerdân bu cân
Andan döner dil her zamân geh pür-tarab geh pür-belâ”

G91/14-3

“Ey gönül bu **kûy**-ı Cânân’dır gerek cândan ferâğ
Fârig ol cân u cihândan tutma Cânân’dan ferâğ”

G215/152-1

11) Kenâr

Tasavvufî olarak sırları anlayıp bu hâlde kendini denetleme hâline devam etmeye kenâr denir (Uludağ, 2012:210). Allah ile dostu arasında bazı hâller meydana gelir ki bu sırların bulunması ve korumasına devam etmek için kenâr aranır. İfade edilen anlamıyla kenâr, beyitlerde Allah’ın verdiği sırların farkına varma ve bu hâli devam ettirme anlamıyla kullanılmıştır.

“Sen ol miyânı ki vardın kenârda aradın
Ale’d-devâm o bana dür-**kenâr**dır bi’tâb”

G213/151-3

“Kim ki varlıktan fakat bu âlemi bilmiş hemân
Aşk bahrinden ana ancak görünmüş bir **kenâr**”

K55/5-7

“Peder **kenâr**ını terk itdi Yûsuf-ı Ken’ân
Seferle Mısır’a azîz oldu anda müstesnâ”

G97/20-5

12) Menzil, Menâzil

Konak yeri ve makâm anlamına gelen menzil, beyitlerde de bu anlamlarla paralel bir şekilde yer almıştır. İnsânın yeri izzetin en yüksek yeri iken insân, dünyâyı bir konaklama yeri olarak seçmiştir. Aşk, her dem âşığın yol arkadaşı, yolu ve konakladığı bir yer olmuştur. Şâirin niyeti makâm atlamaktır. Onun için en güzel makâm Kibriyâ'nın yanında bir yer olmuştur.

*“Menâzil-i heves olduysa kat' ey Hakkî
Makâmını harem-i Kibriyâ edersin sen”*

G307/256-7

*“Gelir çün fikrine bu **menzilin** kim sâkin olmuşdun
Ana hem şefkât eylersin ki bunda şeh-nişân olmuş”*

K37/2-17

*“O dervîş almadı **menzil** ki hâkimlerden esb ister
Hudâ'ya tekye itmez kim ki halkı müttekâ söyler”*

K43/3-8

13) Meydân

Âşıkların meydanı feleklerin çok ötesinde sevgilinin cilvelerinin görüldüğü ve bu dünyâ, âşıkların ait olduğu yer değildir. Tasavvufî bir kavram olan meydan, âşıkların sevgiliyi temâşâ ettikleri makama verilen isimdir (Uludağ, 2012: 248).

*“Cilve-gâh-ı mâ-verâ-yı çarhdır **meydânımız**
Bu cihân gayr-ı cihândır biz cihân-ı diğëriz”*

G191/125-3

*“Aşk **meydânında** merd olmakdan özge kâr yok
Anda cândan geçmelidir gayrı bir güftâr yok”*

G223/161-1

*“Nefs ehline gerçi açlık olmuş zindân
Ammâ o gönül ehlinedir hoş **meydân**
Açlıkda gönül safâ bulur lezzeti cân
Pes cû'dur ehl-i Hakk'a Hakk'dır ihsân”*

R403/59

14) Mescit

Sadece bir beyitte kullanımına yer verilen mescit ibâdet edilen yer anlamında kullanılmıştır.

“Gönül beyt-i Hudâdır gafletinden cây-ı dîv olmuş
Ki bir zahmet girer it bulsa ger bir **mescidi vîrân**”

G301/249-6

15) Mekân

Mekân, kevn kavramıyla daha ziyâde bir terkeb hâlinde yer alır. Kevn ü mekân ile dünyâ ifâde edilir. Yer olarak da kullanımına yer verilen mekân, bî-mekân kullanımıyla mekândan münezzeh olan Allah için kullanılmıştır.

“Fariğ olsa kendi kendinden gönül
Şâhid mezkûrı buldu **bî-mekân**”

G301/248-4

Âşık, cân kulağıyla dinlerse dünyânın aşk gürültüsüyle dolduğunu işitecektir. Başka bir beyitte aşk, bir define olarak hayâl edilir. Aşk, öyle bir definedir ki dünyâ, bu hazineyi içine alamayacak kadar küçüktür.

“Gönlüm ayağı geçdi aşkın definesine
Öyle büyük define kevn ü **mekâna** sığmaz”

G197/132-3

“Ol gül-şen-i unuttun külhende **mekân** tutdun
Çok toz u tütün yuttun çık zevk it o gülşende”

G317/267-3

“Uyanmak ister ol sultân ki şâdân
Uyumuşdur **mekânı** gülsitândır”

G159/90-2

16) Mihrâb

Bir beyitte kullanımına yer verilen mihrab, aşk olarak hayâl edilerek aşk, gönül ve cânın mihrabı olarak görülür.

“Aşk **mihrâb**-ı cân u dildir hem
Kible-i cism âb u gildir hem”

A69/15

17) Meyhâne, Humhâne, Şarâb- hâne

Dostların sohbet meclisi olan meyhâne, vahdet meyhânesi olarak düşünülür ve bin âlem bu sohbet meclisi için imar edilir.

“Bin cihân ma'mûrdur **meyhâne**-i vahdete çün
Hûş u hestidir hatâ mesti vü pestîdir savâb”

G115/40-6

Lütûf şarâbı ve kahır zehri ile kâseler dolar, taşar. Bu âlemde aşk şarâbını içen âşığın mutluluk naraları işitilir. Bazen âşığın gönlü bir meyhâne olarak tasvir edilir. Bir beyitte vahdet şarâbını içen âşık bu sarhoşlukla dünyâdan vazgeçer, gönül meyhânesine kapanır.

“Çün cihândır aşk-ı Hakk **meyhânesi** eşya müdam
Hamd-ı lütfu zehr-i kahrından tolu çün kâs ü tâs”
G199/136-2

“**Şarâb-hâne-i** aşk oldu âlem etdi hurûş
Hezâr na’ra-i âşık hezâr beyt ü sürûd”
G141/69-4

“Çarhındasın mestâne sen devrinle hem ferzâne sen
Çün aşk ile **humhâne** sen hoş raks edersin dâ’imâ”
G111/36-2

18) Sahra, Deşt, Badiye, Beyabân

Dünyâ çölüne avlanmaya gelen insân, değerli bir şâhin kuşuna benzetilir.

“Söyleme kıssa-i ta’tîli ki yokdur ta’tîl
Bâz-ı şâhum ki bu **sahrâya** şikâra geldim”
G273/218-2

Aşk yoluna girmek isteyeneye öğüt veren şâir, ne kadar büyük bir bedene sahip olursa olsun aşk yolunun aşılması zor bir çöl olduğunu ifâde eder.

“Târî k-ı aşka gidersen tenin za’îf olsun
Ki kat’ı **bâdiye** müşkildir olsa merd-i cesîm”
G271/215-4

Bir çöl hayâl eden şâir, çöldeki kuruyan kuyuyu aşka benzetiyor. Gönlün bu susuzluktan kurtulması aşk deryâsından kana kana içmesi ile olur. Dünyâ ve gönül çöle benzetilmiştir.

“Göründü dilde bir **sahrâ** ki aşk andan bedîd olmuş
O deryâdan bu cân tolmuş zevk-i mezîd olmuş”
G205/141-1

“Geldi ol çevgân-ı rûhânî ki **deşt-i** rûhda
Her taraftan bin gönül topun revân gerdân eder”
G171/103-2

“Bu akl-ı cüz’i bir Mecnûn’dur ol **sahrâ-yı** vahdetde
Ki aşkın sarsarı yeksân eder vuslatla hicrânı”
K49/4-33

19) Savma'a

Birkaç beyitte söz konusu edilen savma'a **ibâdetgâh** anlamıyla kullanılmıştır.

“Ger **savma'a**da va'de-i didârın olursa
Tâ rûz-ı ebed mu'tekif-i gâr oluruz biz”

G183/116-7

“Var oku **savma'a** da vird okursan ey Hakkî
Ki bezmimizde hemân samt var ü gavga tok”

G255/163-7

20) Şehr

Ten ve gönlün şehre benzetildiği beyitlerde cân iline sefer kılmak için ten şehrinden sıyrılmak gerekir. Beyitlerde cân ve rûh kullanımları aynı anlamı ifâde etmektedir. Rûhun serbest kalması için ten elbisesinden sıyrılması gerektiği ifâde edilmektedir. Şehr, tasavvufî anlam itibariyle “*mutlak varlık*”ı ifade etmek için kullanılır (Uludağ, 2012: 331).

“Geç evvel arzulardan pes andan aşka ol ma'il
Dilersen **şehr**-i tenden cân iline hoş sefer kılmak”

G221/159-5

“Ger murad olsa müyesser o ademşehrinde
Pes niçün **şehr**-i 'ademden bu diyâra geldim”

G273/218-5

“Gel içeri ten **şehr**ine hayretle gark ol nehrine
Bul aşkı anın mihrine mey-hâne ol meyhâne ol”

G239/180-6

21) Vadi, Verâ

Tasavvufta vadi velilerin ve nebilerin kalbi; verâ ise Allah'ın insânlara uzak olması anlamında kullanılır (Uludağ, 2012: 370, 380). Aşk ehli, aşk yoluna o vadilerde girer ve gönül bir vadiye benzetilir. Vadi, bir yer anlamıyla beyitlerde yer almıştır. Vera, **öte yer** anlamında söz konusu edilmiştir.

“**Vâdî**-i dilde tereddüd iden olmaz mahrûm
Ki o sî-murgdan ol Kâf-ı perr bulmuşlar”

G163/93-5

“Ne **vâdî**de hırâm etsen gönül kâminca hurremsin
Ne mevzi'de sükûn etsen dil andan kâm-rân olmuş”

K37/2-13

“Cânımız görmüş idi anı **verâ**-yı envâr
Ol sebebdendir anın verdi bu Yâ Nûre’n-Nûr”

G179/112-3

“Gönül Hakk’a teveccüh kıl sen ol kendinle bigâne
Vefâ-yı cism ü cânı bil **verâ**-yı şem’ ü pervâne”

G323/273-1

22) Virâne

Hazîneler vîrânelerde saklıdır. Bu bakımdan kalpteki nefs-i nâtika hazine içinde saklı özün özü olarak görülür.

“Kalbinde nefs-i nâtıkayı bil lûb-i libâb
Virâne içre genc misâl itmiş hicâb”

G119/44-1

Kesret âlemi olarak tasvir edilen dünyâda mahzun olan gönle dostun cilvelerinin yansımalarını görmek teselli olur. Bir diğer dizede dünyanın virân olmuş bir yer olduğu ifade edilir. Virâne misal dünyayı insanın baykuş gibi beklememesi öğütlenir. Çünkü insan, Allah’ın yarattığı en değerli varlıktır. Söz konusu ifadeleri İ. Hakkı, “Çün Şeh’in şahinisın” şeklinde ifade eder. İnsan için baykuş; dünya için virâne istiareli bir kullanım olmuştur. Bir beyitte vîrâne dünyâ olarak tasvir edilirken içindekilerde seyyâr olarak tasvir edilir. Vîrâne, **dünyâ ve gönül** olarak ifade edilmiştir.

“Kesr olup mahzun olan dil cilve-gâh-ı Dost olur
Kim güneş **vîrâne**yi hoş bî-muhayâ toldurur”

G167/99-2

“ Bu cihân **vîrâne** sen baykuş misâli bekleme
Çün Şeh’in şahinisın uç var o Şâhenşâh’a sen”

G309/257-2

“Sen kendine bigâne ol her vech ile **vîrâne** ol
Andan mey-i aşk ile tol peymâne ol peymâne ol”

G239/180-2

23) Vatan

Vatan, beyitlerde Ahiret yurdu anlamında kullanılmıştır.

“Ezel bilen anı şimdi bu hâlde bulsa ne dir
Vatandan ayrı bu gurbetde hasretâ düşmüş”

G207/144-5

“Mihnet-i gurbetdesin bu teng-nây-ı cisimden
Çık fezâ-yı dilde aşkı bul odur hubbu 'l-**vatan**”

K59/6-8

“Hoş o demler kim sürerdi cânımız Cânân ile
Ol **vatan**dan düşmüşüz bu gurbete nisyân ile
Hayf kim Dost'u unutmuş kalmışız düşmân ile
Gelmişiz dünyâ degirmânında nevbet bekleriz
Dâne-i ten un olunca murg-ı cân anlarız”

Mh357/2-5

24) Zindân, Sicn

Dünyâ ve kapalı bir yer anlamında kullanılmıştır. İnsan, zindânda eğer Hakk'ın huzûrunda ise orası zindân değil gül bahçesidir.

“Huzûr-ı Hakk ile **zindân** dahi gülîstândır
Gönülde olsa enâniyyet olmaz anda safâ”

G99/23-5

Bazen rûh, âlemi seyr etmek ister. Bu seyr işinin daha önce kalpte gizli âlemlere yapılan bir yolculuk olduğu ifâde edilmişti. Aynı şekilde şâir, bu seyâhatin gönülden yapılmasını ister. Çünkü rûh, gönülden çıktığı zamân dünyâ da beden de bir zindândır.

“Ey rûh seyr-i âlem-i imkân nene gerek
Dilden seyâhat eyle bu **zindân** nene gerek”

G231/171-1

“**Zindân**-ı cismi yık da çık eyvân-ı dilde bak
Feyz-i ezel nüzûlî yeridir fezâ-yı dil”

G249/191-8

“Yeter bu **sicn**-i âb u gül cihân-ı dilden âgâh ol
Cinân ü arş u ferşi hep gönülden seyr kıl her an”

G305/253-7

2.1.2.5. Tasavvufî Kıyafetler

1) Hırka

Bir beyitte seccade ve tespihle beraber kavram olarak yer alırken diğer bir beyitte dünyâyı bir hırka olarak kullanmak anlamıyla yer almıştır. Abdullah Dîhlevî, üç çeşit hırkadan bahsetmiştir. Tasavvuf yoluna giren kişiye biat hırkası denen ilk hırkası müridliğe kabulü vesilesiyle verilir. Verilen bu ilk hırkanın başka bir yerden

alınması caiz görülmemiştir. İkinci hırka, teberrük hırkası üçüncü hırka ise icazet hırkası olup sadece şeyhten alınması uygun bulunmuştur (Dihlevî, 2015: 369).

“Kim ki andan **hırka** geydi varlığın hark eyledi
Kim ki andan lokma yer ol dem anı Lokmân eder”
G171/103-3

“Yürü kıl **hırka** gibi rehn-i harâbât
Niçün sâlûs tek der-jendesin sen”
G297/244-8

2) Kabâ

Hırka ve elbise anlamına gelen kabâ, beyitlerde elbise anlamıyla kullanılmıştır. Şeri’at insân için bir elbise olarak düşünülürken diğer bir beyitte dünyânın varlığı cihânın rûhu olan insân için bir elbise hükmüne geçmiştir. Başka bir beyitte hava, zerre gibi dolunca güneş bu zerrelere elbise olmuştur.

“Bir **kabâ**dır kâmet-i insâna bu şer’-i şerîf
Aşk ana atlas bitâne akl ana nakş u nigâr”
K57/5-28

“Bu cihânın varlığı başdan başa
Olmuş ol cân-ı cihâna çün **kabâ**”
G99/22-7
“Zerre gibi tolmuş hevâ şems anlara olmuş **kabâ**
Varlıkları bulmuş fenâ hûrşîde karşı çün kamer”
G161/91-4

3) Abâ, Delk-pûş

Yoksulluk ve takvânın bir alâmeti olan abâ, mürîd ve müşidler tarafından giyilmiştir. Kalın bir kumaştan yapılmış olup uzun ve bol bir elbisedir (Uludağ, 2015: 17). Delk-puş, abâ demektir.

“Merd-i Hudâ pâdişeh-i **delk-pûş**
Merd-i Hudâ kenz-i hafî fi’t-turâb”
G125/50-4
“**Abâ**-yı fakr u kabâ-yı gınâyı fark eyler
O cân ki fakr u fenâ-yı likâdan almadı hazz”
G213/149-5

4) Post

Post, tarikat şeyhlerinin oturduğu makama denir (Cebecioğlu, 2004: 213).

*“Libâsât-ı cihândan çık hemân bir **posta** ol kâni’*

Ki âşık arzu-yı fakr eder her dem fenâ söyler”

K47/3-30

*“O bir **post**dur kim tolu hult u hündür*

Anı cân mu sandın ki virdin ana dil”

K65/8-8

5) Külâh, Ridâ, Dâmân

Külâh, dervîşlerin başlarına taktığı bir serpuştur. Ridâ, bir beyitte sadece örtü anlamıyla kullanılmıştır. Bir beyitte sâkî ve mey ile mahbûb ve mutrib arasında bir anlam ilişkisi kurulurken gönül de bir dâmen olarak düşünülmüştür.

“Bizümle zâtın olur çünkü mürtedî vü nihân

*Hicâbımız biziz ammâ sana **ridây**ız biz”*

G183/117-3

“Mezâr içinde olur âkıbet serin pâmâl

*Ne fark olursa **külâh**ın nemed yahud dîhîm”*

G271/215-3

*“Diler bu himmetim kim kendi kendimden çeküp **dâmân***

Giribân-ı tahayyürde kalam hoş bî-ser ü sâ mân”

G301/249-1

“Sâkî vü mey hem mahbûb u mutrib

*Dildir kamu tut dil **dâmen**inden”*

G313/261-6

6) Sof, suf, Nemed

Renksiz kabâ yünden yapılmış elbise demek olan suf, sadece bir beyitte deve yününden yapıldığı ifâdesi anlaşılmaktadır. Nemed, keçe ve kaba demektir.

“Gayr-ı ma ’şûk isteyen ma ’şûkdan magbûn olur

*Ol şütürde **sof** u mâhîden bilir ancak fülüs”*

G201/138-6

“Mezâr içinde olur âkıbet serin pâmâl

*Ne fark olursa külâhın **nemed** yahud dîhîm”*

G271/215-3

“Ömrümüzün rûz u şebi ag u karadır sebebi

*Âyînesin aşka hele koy bu gılâf-ı **nemedi**”*

G347/300-2

2.1.2.6. Tasavvuf kavramları

1) Aşk

İbrâhim Hakkı Dîvânı’nda aşk bahsine önemli ölçüde yer ayrılmıştır. Şâirin aşka dâir bakış açısını anlayabilmek açısından diğer bir eseri olan *Mârifet-nâme* adlı eserinden bir bölüm ile örneklendirmek aşk bahsinin İbrahim Hakkı ekseninde anlaşılması açısından olumlu bir sonuç ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle *Marifet-nâme*’den bir kısım alarak konuya İbrâhim Hakkı penceresinden bakılması hedeflenmiştir:

“Aşk, sonsuz bir deniz olup dalgaları cihândaki şeylerdir. Aşk, demiri mum, taşı kum, toprağı ateş eder, gökleri yırtar. O hazretin nûru pâk aşkın kendisi idi. Onun için levlâke (sen olmasaydın gökleri, kâinâtı yaratmazdım) hitabı ile şereflendi. Aşkın ulvîsine gökler, aşağı olanına toprak misaldir. Âşığın sebâtına dağların sarsılmazlığı örnektir. Aşk bir denizdir ki, felekler ve unsurlar onda köpük gibidir. Aşk olmasaydı, cihân donmuş olurdu. Eflâk-ı anâsır ve mevâlid, onsuz muattal ve hareketsiz kalıp mahv olurlardı. Aşk, insânın gönlünde vefâlı bir dosttur. Kalp, velinin karargâhıdır. Beden ona posttur. Hayvan ve cânavarlar bile bilirler ki, aşk ne tatlı cândır. Çünkü her şeyin varlığı ve hayâtı, zevk ve lezzeti ondadır” (İ. Hakkı, 1980:636).

Bütün zerreler, aşk hafakanından sarhoş olurken hava, aşkla coşar ve dalgalar buhar olur. Gece ve gündüz aşk ile döner, felekler raks ederken toprak hayret içinde kalır. Aşk ile şevk içinde çâresiz vadilere düşer. Hayrette kalan toprak söylemiyle esasında insân kastedilmiştir. *Marifet-nâme*’den aldığımız üstteki paragraf bağlamında *Dîvân*’da da aynı şekilde aşk söz konusu edilmiştir.

“Aşkınla hevâ cûş eder emvâc olur ebhur
Şevkınla kamu pür”

Müs25/1-13

“Aşkın düşürür şevk ile vadilere nâcâr
Her âb u revânı”

Müs25/1-14

“Aşkınla döner rûz ile şeb raks eder eflâk
Hayrette kalur hâk”

Müs25/1-9

Vâhid-i Mutlak olan Allah'ın aşkıyla dünyânın bütün sırları çözülür. Allah'ın nûruyla ortaya çıkan eşya ve esmâ aşk ile isimleşmiştir.

*“Aşkınla mu'ammâ-yı cihân hâll olur ancak
Ey Vâhid-i Mutlak”*

Müs27/1-15

*“Nûrunla zuhûr itdi çü eşyâ ile esmâ
Aşk oldu müsemmâ”*

Müs27/1-21

Aşksız olmak belânın kendisi, aşk ile belâ bal olur, aşk ile her türlü sıkıntıya tahammül edilebilir.

*“Aşkınla tahammül kılınır yükle ne kim var
Her bâr-ı girânı”*

Müs29/1-40

*“Aşkınla belâ bal olur âteş gül ü gül-zâr
Oldur zer-i kânı”*

Müs29/1-42

Akıl ve nefsten rûhunun kayıtsız olmasını isteyen âşık, iki cihânda da sevgilinin aşkıyla âşinâ olmak ister.

*“Bîgâne eyle rûhumu bu akl u nefsdan
İki cihânda kıl beni aşkınla âşinâ”*

K33/1-14

Rûhuna beden elbisesi ağır gelen âşık için cismânî lezzetler nedir ki âşık, vecd ve hâl ister.

*“Ger olsa aşk-ı rûhânî nedir lezzât-ı cismânî
Âşık vecd ü hâl ister teni bâr-ı girân olmuş”*

K41/2-51

Vahdet çölünde Mecnûn gibi azıcık aklıyla dolanan âşık için vuslat da hicrân da aynıdır. Vahdet çölü dünyâ yeri; âşık ise bu çölde sevgiliyi arayan Mecnûn olarak düşünülmüştür.

*“Bu akl-ı cüz'i bir Mecnûn'dur ol sahrâ-yı vahdetde
Ki aşkın sarsarı yeksân eder vuslatla hicrânı”*

K49/4-33

İlimlerin en önemlisi gönül ilmi olup aşktan öğrenilir. Aşkın pîri olmak ancak Hakk'ın ihsânı olan sırlarını anlamakla olur.

*“Ehemm-i ilm ilm-i dildir anı aşkdan öğren
Ki pîr-i aşk remzin anlamaktır Hakk’ın ihsânı”*

K53/4-66

Hız. Âdem dem-i Hudâ olarak görülürken âlemin varlığı temiz bir aşkla başlamış yaratılan her şeyin ilki olmuştur.

*“Ey aşk-ı pâk cümleye sen oldun ibtida
Âlem seninle buldu vücûd ey dem-i Hudâ”*

G79/2-1

Aşk, emânettir sırrını ifşâ etmek ihânet olarak görülür. Çünkü aşkı ancak muhatabı anlayabilir. Hodbîn adam ne bilsin İlahî kelâmın inceliğini. Âşığa aşktan dolayı belâ gelse Allah’ın inâyetidir.

*“Hadîs-i aşk emânetdir anı ifşâ hıyanettir.
Ne bilsün âkil-i hod-bîn kelâm-ı âşık-ı Mevlâ”*

G105/29-8

*“Ey dil inâyetdir sana ger aşkdan gelse belâ
Aşk-ı mecâzidir hevâ aşk-ı hakîki muntehâ”*

G107/32-1

Cihân, Allah’ın aşkının yansımalarının görüldüğü yerdir. Âşık, her an Allah’ın huzûrunda olacakmış gibi hazır olur. Bu bakımdan aşkın huzûrunda olmaktan ötürü varlığından eser kalmazken güneşin açığa çıkmasıyla duvarının gölgesi mahvolur. Huzûr, tasavvufî bir kavram olarak beyitlerde Allah’ın huzûrunda hazır bulunmayı ifâde eder. Bu bakımdan huzûrda olan âşıktaki varlığından bir eser kalmıyorsa Allah’ın varlığının bir yansımasıyla insân olarak tasvir edilen bu duvarın bir gölgesi bile kalmaz. Beyit, Hız. Mûsâ’nın Tûr dağında Allah’ı görmek istemesi ve Allah’ın güzelliğinin yansıması ile Hız. Mûsâ’nın kendinden geçmesi dağın parçalara ayrılması durumunu hatıra getiriyor.

*“Huzûr-ı aşk ile kalmaz bu varlığımdan eser
Zuhûr-ı şems ile mahv oldu sâye-i dîvar”*

G169/101-7

*“Emvâc-ı koyup gark-ı yem-i aşk ola mutlak
Ol bahr-ı safâ içre ola kalbi musaffâ”*

G95/17-8

*“Beyân-ı akla gelmez çünkü sırr-ı aşk hâmûş ol
Ki her ne aşk söyler akl ana çün ü çirâ söyler”*

K45/3-23

2) ‘Adem

“Yokluk ve hiç”. “*Tas. mâsivâ, zulmet, şer, bâtil, çirkin*” (Uludağ, 2102: 22). Said Nursî, *Lem’alar* adlı eserinde ‘adem ve vücûd arasında bir kıyas yaparak şu bilgileri verir:

“*Adem şerr-i mahz, vücûd hayr-ı mahz olduğunu, ehl-i tahkik ve ashâb-ı keşif ittifak etmişler. Evet, ekseriyet-i mutlaka ile hayr ve mehâsin ve kemâlât, vücûda istinad eder ve ona râcidir. Sûreten menfî ve ademî de olsa esası sübûtîdir ve vücûdîdir. Dalâlet ve şer ve musibetler eve mâsiyetler ve belâlar gibi bütün çirkinliklerin esası, mayası ‘ademdir, nefydir. Onlardaki fenalık ve çirkinlik, ‘ademden geliyor. Çendan sûret-i zâhirîde müsbet ve vücûdî de görünseler esası ‘ademdir, nefydir*” (Said Nursî, 1976: 66).

Bazen yokluktan binlerce cân uçar. Bir yaydan binlerce ok atılır, bu oklar sanki boşluğa atılmıştır. Yani, atılan okların herhangi bir tesiri yoktur. Aşağıdaki beyit *boşa kürek çekmek* deyimini hatıra getirmektedir.

“Çün dem-be-dem ‘**ademden** uçar bin tuyûr-ı cân
Bir yaydan atılır gelir onca hezâr tîr”

G157/88-4

“Mümkün ki teng-nâ-yı ‘**ademden** gelir değil
Vâcib ki cılve-gâh-ı ayâna komaz o kâm”

G261/205-3

3) Âteş

Cehennemın yakıcı âteşi, aşk ve sevgi ateşi anlamında söz konusu edilmiştir. Âşığın gönlü sevgiliye kavuşma aşkıyla yanar. Kalp, bir Tûr dağına köpük köpük olması yönüyle benzetilir. Musa peygamberin Tûr-ı Sinâ dağında Allah ile buluşması ve konuşmak istemesi ve dağın bu buluşması sonucu toz hâline gelmesi anımsatılmıştır.

“*Rûha çün dilden göründü âteş-i aşk-ı likâ
Kûh-ı Tûr-ı kalbe vardım habbezâ lî-habbezâ*”

G103/27-1

Başka bir beyitte aşkın cihânı yakan gizli âteş olduğu ifâde edilir. Diğer bir beyitte ise şâir, kendini gökyüzündeki şaşaalı yıldızlara benzetirken bedeninin de âteş olduğunu ifâde eder.

“Ol âteş-i pinhân ki cihânı yakan oldur
Eflâki tolu dûd u şerâr anla da seyr it”

G131/57-5

“Selâmet bulmuş ol ârif ki teslîm-i kazâ olmuş
Ger âteş yağsa râzıdır gönülden habbezâ söyler”

K45/3-14

“Âteş-i aşk içre zâhirdir kişinin rütbesi
Cevher-i zer-pûte-i zer-gerde olmuş âşikâr”

K55/5-17

4) Ayne'l-Yakîn, Hakka'l-Yakîn

Sadece bir beyitte kullanımına yer verilen ayne'l-yakîn gözle görerek inanmak; hakka'l-yakîn yaşayarak öğrenmek anlamıyla ilişkili kullanılmıştır.

“Üç türlü yakîn vardır: İlme'l-yakîn; Bir şey hakkında hebere dayanan kesin bilgi. Ayne'l-yakîn, Bir şey hakkında gözle elde edilen kesin bilgi. Hakka'l-yakîn, bir şey hakkında o şeyi yaşayarak onunla haşır neşir olarak elde edilen kesin bilgi. Ayne'l-yakîn, ilme'l-yakînle bilindikten sonra Hakk Te'alâ'yı müşahade etmekten ibarettir. Bu müşahade, sâlikin fena oluşunu gerektirir. Ayne'l-yakîn, ilme'l-yakînin perdesidir. Hakka'l-yakîn, tayin ortadan kalktıktan ve ta'yin edilen de yok olduktan sonra Cenâb-ı Hakk'ı görmekten ibarettir. Onun bu görmesi hakkı Hakk ile görmektir. Onunla değil. Yakîn, kesin ve apaçık bilgi. Şüphe ve tereddüde mahal olmayan doğru ve gerçek. Vakaya uygun başka türlü imkânsız ve değişmeyen inanç. Delillere değil iman gücü ile apaçık olarak görme” (İmam- Rabbanî, 1999: 632).

“Bildiğin ayne'l-yakîndir gördüğün hakka'l-yakîn
Âlem olmuş gâr-ı yârın cümle olmuş yâr-ı gâr”

K57/5-26

5) Âdem

Âdem, *insân, var olmak, varlık* anlamıyla beyitlerde söz konusu edilmiştir. Âdem, güzellerin bakmaya doyamadığı bir aşk aynası olarak görülür. Gönülde İlahî aşk isteyen kişinin rûhani bir varlık olması gerekir. Âdem, bâkî olan Allah'ın güzelliğinin yansımaları olarak görülür.

“Bilirsin ki mir'ât-ı aşk olmuş âdem
Güzeller cemâline turmuş mukâbil”

K65/8-13

*“Dareyn-i Hakk bir anda niçün virmez âdeme
Ger vehm olınsa buhl ana ol fikirdir hata”*

K63/7-30

*“Mazhâr-ı Zât u sıfât âdem ü âlemdir bil
Câm-ı Cem kim işidirsен dil-i âdemdir bil”*

G241/182-1

6) Âfet

Dünyâ, bir fenâ dalgası gibidir. Bu dalgalar içindeki balık, insân olarak tasvir edilir. İnsânın bu dalgalardan çıktığı yer bir âfet sâhili olarak görülür. Âfet, zarar ve musibet anlamıyla bir beyitte kullanılmıştır.

*“Çü nâsa nâs olur âfet bu nâsı ol nâsî
Ki Rabb-i nâs ile bulsun dil üns olup mesrur”*

G173/105-3

*“Gönülde Hâlık’a zâhirde hâlka teslîm ol
Muhâlif olma ki şöhretdür âfet ü şer ü şûr”*

G173/105-4

*“Vir imdi kendini mevc-i fenâyâ kim hûta
Bulunmaz âfet-i sâhilde gayr-ı bahr-ı melâz”*

G145/73-3

7) Âşinâ

Âşık, akıl ve nefsten geçip Allah aşkını bilmek ister. Karınca bir deryâyâ düşünce Allah’ı ezelden tanıdığını söyler. Dünyâ bir deryâ, insân bu deryâda bir karınca olarak hayâl edilmiştir. Âşinâ, “benliğinden uzaklaşarak nefesine bigâne (ve el) olarak Hakk’a yaklaşan sâlikin onunla tanışması, onun tanışı (âşinâ) olmasıdır” (Uludağ, 2012: 48).

*“Neye benzer bizim ol zât-ı pâkî vasfımız gûyâ
Düşüp deryâyâ bir mûr ol hadîs-i âşinâ söyler”*

K43/3-2

Eğer insân her şeyin sebepler dairesinde yaratıldığını ve yaratanı bilse sıkıntı çekmez. Aynı şekilde deryâ içinde yeşeren reyhan, yağmurun yağıp yağmadığını anlamaz. İnsân, bir rahmet denizinde sebeplerin yaratıcısı olarak Allah’ı bilen bir reyhan olarak tasvir edilir.

*“Müsebbib âşinâsından sebeb fevt olsa çekmez gam
Ki deryâdan biten reyhan ne bilsin kaht-ı bârânı”*

K51/4-44

*“Bahri çü mevvâcdır küll-i şey emvâcdır
Hep ana muhtâcdır Hakkî sen ol âşinâ”*

G97/19-7

*“Habs-i kafesde cân-ı gârîb eyler arzu
Cezb eyle Hakkî bendeni kıl aşka âşinâ”*

K35/1-32

8) Âyet, Âyât

Dünyâ, bir tevhîd denizi, içindekilerde Allah’ın varlığını ve birliğini okutturan âyetler olarak görülür. Halîl-i Hudâ olan Hz. Âdem, yaratılış açısından bakıldığı zamân yaratılışı insânlara okutturan bir heykel olarak ifâde edilir. Âyet ile tasavvufî anlam olarak ifade edilen Allah’ın zat ve isimlerinin ortaya çıkmasıdır (Uludağ, 2012: 54).

*“Halîl-i Hudâ misl-i fitratla fehm it
Ki âyât-ı Fâtır bulunmuş heyâkil”*

K67/8-22

*“Aşkdır sır-ı nefy ü hem isbât
Bahr-ı tevhîd odur kamu âyât”*

A71/17

*“Eger mümkün değilse Zâtını görmek ayân Bârî
Okurum Mushâf’ı âfâk u enfûsden bu âyâtı”*

G343/296-4

9) Ahlâk, Hulk

Gönülden sefer yapan kişi eğer Allah’ı istiyorsa kendi huyundan vazgeçer, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanır. Aşk yoluna giren kişi için Allah ahlâkı ile ahlâklanması önemli görülmüştür. “Allah ahlâkı ile ahlâklanınız”²⁴ hadisine yer verilen beyitte ahlâk, din ve mezhep olarak görülmüştür. Ayrıca güzel ahlâkın bir tanımının verildiği Abdülhakîm Arvasî (k.s)’nin *Tasavvuf Bahçeleri* adlı kitabında güzel ahlâk olarak “büyük peygamber ahlâkına vâris olmak” şeklinde bir ifâde görmektediriz (Abdülhakim Arvasî, 1997: 85).

*“Hıfz-ı zâhir mûcib-i ihmâl-i bâtındır hemân
Hıfz-ı hüsn-i hulk idüp cismi nigejbân olma hiç”*

G135/61-5

²⁴ Bu hadisle bağlantılı olarak Hz. Peygamber(SAV) için Kalem süresi 4. âyetinde Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: “Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzerindesin” (Nevevî, 1981: 471).

“Ko sûreti sefer-i sûret eyle ey Hakkî
Hûyundan eyle sefer **hulk**-ı Hakk huy ola sana”
G97/20-9

“**Hulk**-ı bed nâr-ı sakardır ki yakar sahibini
Gönli cennetdir o kim oldu kamu **hulkı** güzel”
G257/199-5

10) Asl, Fer'

Varlığın temeli aşk ve bütün varlık aşktan olmuştur. İnsânlığın babası olan Hz. Âdem, cihânın aslı olarak bazen şâh elbisesi bazen de fakirlik elbisesi giymiştir. Bir beyitte aslın Allah'ın varlığı olduğu ifâde edilmektedir. *Dîvân*'da asl ve fer' temel esas ve kök anlamıyla kullanılırken Allah, her temeli ve aslı, daha sonra Hz.Âdem'i -insânlığın babasını- asl olarak ifâde etmektedir.

“Sen akl-ı küll ü **asl**-ı cihân iken ey Peder
Gıydin libâs-ı şâhı dahi kisvet-i gedâ”
G81/2-4

“Ey cân yeter habs-i cihân seyrân-gehindir lâ-mekân “
Hakkî nedir bu hâkdan **fer**'i bırak gel **asl**ına
G101/24-9

“Sen âşık-ı Vedûd ol **asl**-i ziyân u sûd ol
Semâye-i şühûd ol bahr ol dahi musaffâ”
G107/30-5

11) Ahsen-i Takvîm

İnsânın en güzel sûrette yaratılması anlamıyla ahsen-i takvim, beyitlerde söz konusu edilmiştir. Ahsen-i takvîm ile alakalı olarak Kur'an'da Tîn süresi dördüncü âyetde mealen şu ifâdeler yer almaktadır: “*Muhakkak ki biz insânı en güzel bir biçimde yarattık*” (KK, Tîn, 4).

“Çü sensin **ahsen-i takvîm** ü harfîn ebced-i âdem
Seninle oldu müstahrec hisâb-ı çarh u devrânı”
K47/4-6

“Hudâ çü Âdem'i hâlk itdi sûreti üzre
Bulundu **ahsen-i tahvîm** için siyâdetimiz”
G189/124-3

12) Burak

Ayın gece yarısından sonraki parlaklığı gönül ehline rûhunun miracını yaşatan bir Burak olmuştur. Aşk meydanına gitmeye değer bir binek olmayınca ten Burak'ıyla gidilir.

“**Burak**-ı ehl-i dil olmuş çü rûşenâ-yı mâh
Urûc-ı rûhı zarûranla ba'de nısfı 'l-leyl”

G253/196-5

“Aşk meydânına lâyük yog idi bir merkeb
Ten **Burâk**'ıyla revân bûs u kenâra geldim”

G273/218-4

“Himmet **Burâk**'ı cânı çarha çıkardı anı
Seyer eyledük cihânı seyrânımızdır imdi”

G345/298-4

13) Bâtın, Zâhir, İzâh, Zuhûr

“Hakk, insan kalbindeki gizli şeyleri bilir. Bazen sahibi bile kalbinde gömülü gizli şeyleri bile bilemez. Bazen melekler bile onları okuyamaz; ancak alîm sıfatıyla Allah bilir. Kalbin bir zâhiri (dış yüzü) bir de bâtinî (iç yüzü) vardır. Batın da öyle... Onun da bir zâhiri bir de bâtinî halinde... Batnın batınından sonra 'ebtan-bâtından daha bâtin' gelir. Onun da bir zahiri ve bir bâtinî mevcut... Ondan sonra 'fuad' denilen mahrem kalb noktası gelir ki Allah'ın nazarına hedeftir” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 90).

Bazı beyitlerde bâtin ve zahir, Allah'ın isimlerinden biri olarak alınmıştır. Bâtın; gizli ve gizli âlem; zahir ise bâtinin zıddı olarak görünen, âşikâr olan anlamında kullanılmıştır. Aşk hoş, bir meyvedir. Akıl onun kabuğudur. Bu bakımdan Allah, akli zahir aşkı bâtin etmiştir.

“Aşk bir hoş meyvedir kim lübb ü kısrı aşk u akl
Aşkı **bâtın** akli **zâhir** eylemiş bir perde-dâr”

K57/5-27

Dünyâyı bir vahdet yüzü olarak seyretmek gerekir. Çünkü Hudâ'nın aşkı dünyâ yüzünde zuhûr etmiştir.

“Cihân-ı dîde-i vahdetle seyr kıl Hakkî
Zuhûr-ı aşk-ı Hudâ’dır Hudâ’dan eyle hayâ”
G101/23-9

Ezelî sevginin yansıması aşk ile ortaya çıktı. Bu yüzden aşkın güzelliğine aşk, secde etmektedir.

“Çü aks-i hubb-i ezelden **zuhûra** geldi bu aşk
Hezâr yüzden eder hüsn-i aşka aşk sücûd”
G141/69-3

Şâir, görünmeyen güneşi bâtın, iç âlemlerinde seyrederek. Gizli bir vahdet çokluk içinde ortaya çıkar. Siyah bir duman içinde bir parıltı görünür.

“Göründü kesret-i **zâhird**e vahdet-i **bâtın**
Revân çü dūd-ı siyâh içre şu’le-i cevâl”
G255/197-5

“Âteş-i aşk içre **zâhirdir** kişinin rütbesi
Cevher-i zer-pûte-i zer-gerde olmuş âşikâr”
K55/5-17

“Berk ura tâ **bâtın**ında mâh u mihr-i ma’rifet
“Lâ uhibbu’l-âfilîn’ de kim senindir Zü’l-Minen”
K59/6-7

14) Bekâ

Fenâ kâsesi, âb-ı bekâ ile doludur. Bu sebepten emâneti sahibine vermek gerekir. Bekâ, bir su gibi düşünülerek bir kâseye benzetilen fenâ içine dolmuştur.

“Vir Hakk’a bu emâneti sen zinde ol ebed
Âb-ı **bekâ** ile tolıdır kâse-i fenâ”
K61/7-5

Şâirin fâni ve bâkî olmak istemesindeki amaç kavuşmadır. Bu bakımdan sınıllanacak bir yer yoksa siperin bir anlamı yoktur.

“Benim fenâ vü **bekâ**dan murâdum oldu likâ
Penâhın olmasa ey şeh siperde fa’ide yok”
G221/160-3

Beyitlerde kalıcı olmak, ebedî olmak anlamıyla kullanılan bekâ, bir beyitte Allah’ın bâkî olması ve kimsenin ona bâkî olmak hususunda ortak olmayacağı ifâde edilir.

“Olmaz sana bir kimse **bekâ** içre müşârik
Ber-vechin olur bâkî vü bâkî ola hâlik”

G225/165-1

Bir beyitte Allah’ın aşkında fâni ve bâkî olmak istendiğini belirtilir. Bu beyitte fenâfillah²⁵ kavramının ifâde edildiği görülmektedir.

“Aşkında fâni olmadır iyyâke na’budu
Andan **bekâ** seninledir iyyâke nesta’in”

G281/227-5

“Vir Hakk’a bu emâneti sen zinde ol ebed
Âb-ı **bekâ** ile tolıdır kâse-i fenâ”

K61/7-5

“Cevher vücûd-ı aşkdır ol mâ-**bekâ** araz
Fevt olsa bulunmaz ana gayrı şey ivâz”

G209/146-1

15) Basîret

Gönlün Tûr’a benzetildiği bir beyitte nazar kılmak için gaflete kapılmadan gerçekleri göreceğ bir göze sahip olmak gerekmektedir.

“Gönül Tûrına gel çeşm-i **basîret**le nazar kıl kim
Nebî Mûsâ’nın ahvâli nedir ol Tûr u Mîkatı”

G343/296-5

Ayn-ı basîret, çeşm-i basîret kullanımıyla beraber yer alan basîret, yaratılanı görebilme yeteneği olarak kullanılmıştır. Eğer basîret gözlerine sahip olsaydı şâir, cihân zerrelerinde Hakk’ın feyizlerini seyredebilirdi.

“Olsa ger ayn-ı **basîret** seyri derdin dem-be-dem
Feyz-i Hakk’ı cümle zerrât-ı cihâna muttasıl”

G243/184-6

“**Basîret** didesin aç âlemin ma’nâsını seyr it
Ki ol gül vasfı her hârın dilinde dâstân olmuş”

K43/2-6

“**Basîret** olmasa tâ kim cemâlini göresin
Bak imdi sûretine tâ misâlini göresin”

G313/262-1

²⁵ Allah’ın zâtında ve sıfatında fâni olmaya fenâfillah denir. Fenâfillah, sûfinin ulaşmayı istediği bir makamdır. Bu makam için her şeyi terk eder. Tasavvufta her şey Allah’tan gelmiş, Allah’a dönecektir. Bu nedenle bütün varlık Allâh’ın varlığından ibârettir (Pakalın, 1993: 599).

16) *Bast, İnbisât – Kabz, İnkibâz*

Kabz ve bast birlikte kullanılan kavramlardır. Kabz hâli, kişinin emin olduğu bir şeyden korkması; bast ise kişinin korktuğu bir şeyden emin olup ferahlamasıdır (Cebecioğlu, 2004: 141). Bu bakımdan şâir, acaba gönül bundan haberdar mıdır, diye sorar.

“*Aceb aceb ki Hudâ’dan dil olmadı âgâh*
Ki kabz u bast ile kalbi mukalleb ezhardır”

G177/109-6

Gönülde kabz u bast hâli olduğu zamân insânda bir hâl değişikliği meydana gelir. Bir beyitte kabz u bast, med-cezir hadisesine benzetilir. Med-cezir olayı gibi dalgaların hızla gelip yavaşça çekilmesi ve bir an hiç gelmemesi gibi kabz u bast da aynı şekildedir.

Gönül, bazen deryâdır bazen de katredir. Bazen yıldız bazen de bir ateş topudur. *Kuşeyrî Risâlesi*’nde kabz ve bast hâlinin nasıl olduğu tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Buna göre kabz ve bast “*bulunulan durumda gerçekleşen bir durumdur.*” Yine devamla kalbte meydana gelen kabz hâlinde kul ne olduğunu bilmez. Böyle bir durumda bu hâle sabredip beklemek gerektiği söylenir. Bast hâlinde de aynı durum geçerlidir. Bast hâlinde bulunan kişni edeb ve sükûnet hâli içinde olması tavsiye edilir (Kuşeyrî, 2013: 187, 188).

“*Cezr ü meddür bu ki gâhî bahr u gâhî katreyüz*
Bast u kabz-ı dildir ol kim geh leheb gâh ahkeriz”

G191/125-4

“*Aceb aceb ki Hudâ’dan dil olmadı âgâh*
Ki kabz u bast ile kalbi mukalleb ezhardır”

G177/109-6

“*Farzın edâ idende virir kalbe inbisât*
Î’râz idende dost hem el-kalbu inkibâz”

G209/146-6

17) *Bâtıl, Butlân*

Yokluk anlamında kullanılan bâtıl, bir beyitte Hakk’tan başka şeyler bâtıldır demekle kalbi bir levhaya benzeterek başka nakışların bu levhada işlenmesinin bâtıl olduğunu ifâde etmektedir.

*“Levh-i dilden mahv kıl cümle nukûş-ı gayrı kim
Hakk’dan özge her ne bilsen hak değil **bâtıldır** ol”*

G245/187-8

*“Görünür hâlet-i nez’ içre ervâh u melekler hem
Ki cân çıkmakdadır ol dem gelir bu cisminde **butlân**”*

G305/253-4

*“Aldanma zıll-ı zâ’ile talma hayâl-i **bâtula**
Bul dilde aşk-ı akdemi “es-sabru miftâhu’l-ferec”*

G133/60-6

18) Besmele (Bismillah)

Bismillah her hayrın başıdır. Her işe besmele ile başlanır (Said Nursî, 1979:

5) Allah, her işini kün (ol) ile yapar insan ise besmele ile yapar (Uludağ, 2012: 73). Şair, gönlünde kurulan bir aşk sofrası tasavvur eder. Gönül, sevgilinin sürekli bulunduğu yerdir. Âşık, her zaman gönlünde sevgiliyi arar ve sevgiliyi gönülde bulmak ister. Sevgilinin gönle gelmesi ile büyük bir aşk sofrası kurulmuştur. Bu sofrada sevgiliye kavuşmak için şâir, besmele çeker. Besmele her hayrın başı olduğu için sevgiliye kavuşmak da hayırlı bir iş olduğu için şâir, böyle hayırlı bir kavuşma için besmele ile başlamayı uygun görür.

*“**Bismillâh** ey muhibb-i likâ cûy-ı dil-nişîn
Bast itdi dilde sofra-i aşk-ı dil-âferîn”*

G281/227-1

19) Cezb

Cezbe, bir beyitte bin amelden hayırlı görülür. Cezbe ile cân iki dünyâyı uçarak geçer. Bu bakımdan cezbe hâlinde olan meczûbun gözünde zamân kavramı geçerliliğini yitirir. “Allah’a koşmak. İlâhî inâyet gereği olarak Cenâb-ı Hakk’ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan herşeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması” (Uludağ, 2012: 89).

*“Çü bir **cezbedir** bin amelden güzel
Nişândır amel cezbe edür bî-nişân”*

G309/258-6

*“Tayy eder **cezbe** ile cân dü-cihânı bir dem
Çeşm-i meczûbda kalmaz ne zemîn ü ne zamân”*

G291/238-6

Beyitlerde cezbe, **çekmek ve Allah’a koşmak** anlamında kullanılmıştır. Hakk’ın dergâhını isteyen kişiye muhabbet denizinden Hakk’ın cezbesi gelir.

“Hemân sen ol gecelerde murâkıb-ı dergâh
Ki tâ o bahr-i mahabbetten ire **cezbe** sana”

G103/26-2

“Habs-i kafesde cân-ı gârîb eyler arzu
Cezb eyle Hakkî bendeni kıl aşka âşinâ”

G35/1-32

“İrişmiş **cezbe**-i Rabbâni kılup mi ’râc-ı rûhânî
Sen anla ayn-ı aşk anı ’yerâhu ’n-nâsu insânâ”

G85/8-6

20) Cilve

Bu cihânda bütün zerreler güzelliğiyle kendini gösteren Allah’tan bütün kalplere nida ve kulaklara ses gelir.

“Sensin cihânda **cilve** iden cümle zerreden
Senden gelir kulûba nidâ gûşa hem sadâ”

G81/2-6

Âşıklar güzelliğin cilvelerini görünce ona talip olurlar. Cilve, Allah’ın güzelliğinin nazlı bir şekilde dünyâda ve insânda görülmesi şeklinde beyitlerde ifâde edilmiştir.

“Cemâl’in **cilvesi** çün zâhir oldu
Kamu uşşâka hûbân oldu matlûb”

G125/51-4

“Cemâl-i nefis-i nutk-ı **cilvesin** seyr eyle insândan
Ki nâz ü şîve vü gonc delâl-i her cevân olmuş”

K41/2-47

“Çün bu eşyâ her biri bir **cilvesi** mir’âtıdır
Bu merâyâdan kulûba keşf-i esmâ kıldı aşk”

G219/158-4

21) Cilâ

Gönül, ten elbisesi giydiği için zulüm altındadır. Bu bakımdan aşk ile gönül rûha ulaşabilir. Bir aynaya benzetilen rûh, aşk ile parlamıştır. Bir başka beyitte ab-ı hayâtı bulmakla gönül kederleri temizlenmiştir. Cilâ, **parlamak** anlamıyla beyitlerde söz konusu edilmiştir.

“Âyîneci mükedder eder bir yüzden anın
Kim ol kederdir âyîneye mâye-i **cilâ**”

K63/7-29

“Gönlümüz zulmet-i tenden hoş irişdi cânâ
Senden ey aşk her âyîne **cilâ** bulmuşdur”

G175/108-6

“Riyâzet âb-ı hayâtı safâsını bulsan
Gönül kudûretini hep **cilâ** edersin sen”

G307/256-6

22) Cemil, Cemâl

Güzellik anlamıyla İbrahim Hakki'nın mısralarında yer alan cemâl, aşkın aynası olarak görülür. Şâir, ne zamân güzelliğin vasfını söylerse bütün zerrelere “amenna ve saddakna” (iman ettik ve doğruladık) derler.

“**Cemâl**'in vasfını her dem ne vechiyle ki söylersem
Kamu zerrât ederler hem ki âmennâ ve saddaknâ”

G81/3-3

Aşkın güzelliği kesret perdesi altında gizlenirken Cennetteki gönül ehli ise Cânân'ın güzelliğini seyrederek Cânân'ın cemâlini görenler için cennet yeri bir nûr yerine dönmüştür. Cemâl, Allah'ın güzelliği anlamında beyitlerde söz konusu edilmiştir.

“**Cemâl-i aşkı** nihân itdi perde-i kesret
Fe-mâ sivahu alâ vechihi 'l-cemîli nukûb”

G119/43-4

“Temâşâ-yı **cemâl-i** nefis-i küllî kıl feleklerden
Ki tahrîk eyler eflâki o nûr-ı ahterân olmuş”

K41/2-48

“**Cemâl-i** Lâ-yezâli cân gözüyle dilde seyr eyle
Ki akl-ı lüill ana hayrân o nûr-ı müste'an olmuş”

K41/2-50

23) Cevher, 'Araz

Aşk iki dünyânın imarı olarak görülürken Hz. Âdem'in temiz rûhunun da cevheridir. Bu bakımdan cevher aşkın varlığı olarak görülür. İnsân, bir cevher olarak görülür. Şâir, uzun bir arayıştan sonra cevherin insân olduğunu anlamıştır.

“Aşk bünyâd-ı her dü-âlemdir
Cevher-i pâk-i rûh-ı Âdem'dir”

A73/12

*“Felek melekde yoğ insân misali bir **cevher**
Hezâr-bâr aradum anı bulmuşam derrâk”*
G233/173-6

Dünyâ, aşk belirtilerinin görüldüğü bir yerdir. Aşk, bu belirtilerin görüldüğü cevherdir. ‘Araz belirtir; cevher ise ilâhî nefestir (Uludağ, 2012: 42, 88).

*“**Arazdur** âlem olmuş **cevher-i aşk**
Gönül cevherdedir elhamdulillâh”*
G317/266-8

*“**Cevher** vücûd-ı aşkdır ol mâ-bekâ ‘**araz**
Fevt olsa bulunmaz ana gayrı şey ivâz”*
G209/146-1

*“O kim öz **cevherin** seyr itmemiştir
Ol a’ mâ kim o şems andan nihândır”*
G159/90-5

24) Cihâd-ı Ekber

Nefs ve hevâya karşı muhâlefet eden kişi nefsine cihâd-ı ekber ilan eden bir askere benzetilir.

*“Hılâf-ı nefis ü hevâ vird-i ehl-i vahdetdir
Cihâd-ı ekberidendir muhabbet içre ferîd”*
G141/70-4

25) Cefâ, Cevr

Gönül, kerim olan sultanın aşkından ötürü cevır ü cefâ bulmuştur. Gönülün her türlü eziyet ve sıkıntı sonucu hasta olması Kerim olan Sultan’ın aşkının gönle dolması ve bu aşkın hikmetle dolu olmasındandır.

*“Aşk-ı Sultân-ı Kerîm anla velî hikmeti var
Hasta dil andan eger **cevr ü cefâ** bulmuştur”*
G175/108-3

Her kusurun affı Hakk’tan istenir. Kul, Allah’tan her zaman vefâ görür. Buna mukabil kul her zaman bir sıkıntı verir. Şâir, kendisine cefâdan kaçmaması yönünde telkinde bulunur. Çünkü Hakk adamı eziyet ve sıkıntıdan ötürü safâ bulmuştur.

*“Ey dil dilersen özrünü sen iste Hakk’dan dâ’imâ
Andan gelir her dem vefâ senden geder her dem **cefâ**”*
G109/33-1

İnsanın dünya zahmeti o kadar çoktur ki bu dünya zahmetinin ömrü Âhret âleminde geçirilecek zamana eş değer görülmektedir. Yani, dünya yerinin zahmeti ne kadar çok ise Âhret yurdunda geçirilecek ömür, dünya zahmetine mukabil daha uzundur. Asıl vatandan ayrılıp dünya yerinde her türlü zahmeti çeken insan için dünya yeri, vatandan ayrı düşmenin verdiği cefânın lezzetini verir.

“Zahmet-i dünyâ kadardır ni’met-i ukbâ sana
Gurbetin **cevri** kadar lezzet virir dâr u diyâr”

K55/5-13

“Aşk-ı Sultân-ı Kerîm anla velî hikmeti var
Hasta dil andan eger **cevr ü cefâ** bulmuştur”

G175/108-3

“Kabz u bast ol bahrdandır her nefes
Andan oldu her **cefâ** vü her vefâ”

G99/22-8

26) Döldül

Şâh-ı Döldül olarak yer alan Döldül, gönülde bir süvari olarak düşünülmüştür.

“Ten hârından nüzûl ederse bu cân
Şâh-ı **Döldül**-süvâr olur ey dil”

G241/181-4

27) Devrân

“Devrân, dönmek demektir. Cehri zikir tarikatlarında dönerek yapılan zikre devran denir” (Cebecioğlu, 2004: 63). Meleklerin arş etrafında dönmesi hacıların Ka’be etrafında dönmesi, gezegenlerin güneşin çevresinde dönmesi devrandır. Bu yüzden şâir, zamânın dönerek yaşlı bedenini gençleştirdiğini ifâde eder.

“Gerçi zamân **devrân** ile pîr itdi cismim şân ile
Gönlüm cevândır cân ile pîr ü cevânı neylerem”

N79/3

Bir beyitte güneşin devranına değinilir. Mah-ı tabân olarak görülen sevgili, gönülde yüzünü gösterince güneşin devranıyla ayın yüzü seyredilir.

“Dilden o meh-i tâbân gösterdi yüzin rahşân
Mihriyle idüp **devrân** ben seyr-i kamer kıldım”

G279/224-4

“Çü sensin ahsen-i takvîm ü harfin ebced-i âdem
Seninle oldu müstahrec hisâb-ı çarh u **devrânı**”

K47/4-6

“Ey mutrib-i hoş-elhân kıl sırr-ı aşkı tıbyân
Raks eylesün dil ü cân **devrânımızdır** imdi”

G345/298-3

28) Esmâ

Esmâ ve müsemmâ olarak bir beyitte isim ve isimlendiren anlamıyla yer almıştır. Dalgaların her bir tanesi isme örnektir. Dalgaların olduğu deryâ isimlendirilmiştir.

“Add-i emvâc olmuş **esmâya** misâl
Bir müsemmadır o deryâ-yı havâ”

G99/22-6

Herkes imkânı nisbetinde aşkın adından haz alabilir. Bu nedenle aşk, ruhların kıblesini esmâ ile isimlendirir. Esmâ ile ortaya çıkan anlam Allah’ın en güzel isimleriyle isimlenmedir.

“Çünkü herkes hasbû’l-imkân aldı hazzın ismden
Kible-i ervâhı **esmâdan** müsemmâ kıldı aşk”

G219/158-5

“Dilde kalmaz zikr-i **esmâ** vü sıfat
Zât-ı mezkûr olsa cânında ayân”

G301/248-5

“Her gönül bir mazharından buldu nûr-ı vâhidi
Âdemindir ‘alleme’l-**esmâ** vü Musâ’nın kabes”

G201/137-2

29) Enâniyyet, Benlik, Hod-bîn

Enâniyyet, benlik ve gurur anlamında beyitlerde söz konusu edilmiştir. “Benlik, kişinin herşeyi kendisine bağladığı ve dayandırdığı gerçek” (Uludağ, 2012: 122). Kişi, Hakk’ın huzurunda iken o zindan yeri bir gülistan olmuştur. Fakat gönülde enâniyyet varsa bu zindanda bir safâ olmaz.

“Huzûr-ı Hakk ile zindân dahi gülistândır
Gönülde olsa **enâniyyet** olmaz anda safâ”

G99/23-5

“O kim cismiyle bağlanmış **enâniyyetle** tolmuştur
Ol ehl-i resm ü âdetdir ana söz kalmamış aslâ”

G105/29-6

“Cümle yüzden sana yüz virmişim ey cân-ı peder
Sen **enâniyyeti** koy hüsn-i nazardan söyle”

G325/275-4

30) Ene'l-Hakku'l-Mübin

Ene'l-Hakku'l-Mübin, Hallâc-ı Mansûr ile özdeşleşmiş bir söylemdir. Sadece bir beyitte Mansûr ile birlikte kullanılmıştır.

“Nâsır-ı Mansûr idi derdi **ene'l-Hakku'l-mübîn**
Söyleyen Nâsır'dır andan tercemân Mansûr olur”

G151/79-6

İbrahim Hakki'nın dizelerine mukabil Hallâc-ı Mansur şu dizelerde ene'l Hakk anlayışını dile getiriyor:

“Ben **ene'l-Hak** savtını terk itmezem
İş bu meydânda dururam gitmezem”

“Çünkü bana Hak'dan oldu halvetiüm
Gitdi fûrkat irdi rûz-ı vuslatum”

(Tatçı, 1994: 34-35)

31) Evhâm, Vehm

Evhâm bir perde olarak aşkın güzelliğini örter. Fakat akıl delîli yardıma yetişince evhâm perdesi paramparça olur.

“Akl burhânı gibi ger hüsn-i aşk olsa ayân
Perde-i **vehm** ü hayâl ü zannı eyler târ u mâr”

K57/5-30

Bir beyitte evhâm maskara olarak görülür. Evhâmı ve aklı bir kenara bırakan âşık, iki cihânda kendi benliğinden geçmiş dostu sefer kılmıştır.

“**Vehm** ü fehm ü aklı koymuş âşık-ı âlî cenâb
Dü-cihândan kendiden ol Dosta kılmışdır sefer”

G165/97-6

Bir beyitte evhâm tevhide göre küfür olarak görülür. Aşkın yolu korku ve tehlikelerle doludur. Evhâm yapmak gereksizdir.

“Tevhîde göre **vehm**-i düyi küfrdür ancak
Taklîde göre ikilik isbâtı olur zeyn”

G285/232-3

“Bu gönül bende iken arz u semâya düşdüm
Bilmedim kendimi **evhâm**-ı sivâyâ düşdüm”

G273/217-1

“Dareyn-i Hakk bir anda niçün virmez âdeme
Ger **vehm** olınsa buhl ana ol fıkirdir hata”

K63/7-30

32) Edeb, Erkân

Edep, tasavvufta bazı kuralları yerine getirmeyi ifade eder (Uludağ, 2012:116). Sûfilerin önem verdiği edepler şunlardır:

“Kalplerini temizlemek, sırlarının hal ve yönelişlerine dikkat etmek, sözlerini yerine getirmek, içinde bulunduğu vaktin hakkını korumak, vaktin gereğini yapmak, kalbe gelen boş düşüncelere fazla iltifat etmemek, yüce Allah’tan bir şey talep ettikleri ve İlâhî huzurda bulundukları zaman güzel edep içinde olmaktır” (Kuşeyrî, 2013: 538). Gönülde dört erkânın neden yapıldığını anlamak için evveli, ahiri, zâhiri ve batını bilmek gerekir.

“Evveli bil âhiri bil zâhiri bil bâtını
Andan anlarsın neden yapıldı çâr-**erkân**-ı dil”

G251/192-5

“Bu hâk-i fakrdan gönlümde bir hoş köşk yaptım ki
Anın az yimek içmek az söz az uykudur **erkânı**”

K51/4-41

“Eflâk ile devr ider çü encüm her an
Te’sîr idiüp imtizâc eder bu **erkân**
Dört tâb-ı muhalif olsa memzûc ey cân
Hem ma’den ü hem nebât olur hem hayvân”

R385/8

33) Emânet

Âşığın cânında neler var denilmez. Çünkü âşığa aşk sözü bir hikmet ve emânet olarak verilmiştir. Emâneti bir deve gibi yüklenen cânıdır. Cân, *Kalu Belâ* ve *Elest Bezminde* Allah’a verdiği sözü bir sorumluluk olarak yüklenmiştir.

“Suhân-ı aşk ki hikmetdir **emânet**dir
Cân-ı âşıkda neler var dinilmez asla”

G115/39-3

“Cândır çeken şütür gibi haml-i **emâneti**
Bu cism ü akl u nutk eder ibâ verâ-yı aşk”

G217/156-4

34) **Fakr u Fenâ**

Şâir, fakr u fenâyı isteyerek fakr ehlinden olmak ister. Fânî olan kişi Allah yolunda aşkı ve belâyı bulur.

“**Fakr u fenâyı** ver bana fakr ehli eyle kim
Fânî olan yolunda bulur aşk ile belâ”

G35/1-29

Fakirlik toprağıyla gönlünde güzel bir sarây yapan şâir, aslında fakirlik toprağıyla insânın yaratılışının toprak olması ve toprağın kesif ve basit bir madde olması yönüne vurgu yapmıştır.

“Bu hâk-i **fakr**dan gönlümde bir hoş köşk yaptım ki
Anın az yimek içmek az söz az uykudur erkânı”

K51/4-41

Fakr u fenâyı isteyen kişi beka hazînesinde mutluluğu bulur. Fakr u fenâ, fakirlik ve yokluk anlamıyla kullanılmıştır. Akıllı insân varlığının devam etmesini ister. Bu bakımdan fakr u fenâyı talip olmuştur.

“Varlık diler ehl-i akl u dâ'im
Biz tâlib-i **fakr** ile **fenâyız**”

G197/131-5

“Cân aşk odına yansa sakardan emîn olur
Fakr u fenâyı irse bulur devlet-i hulûd”

G143/71-6

“Libâsât-ı cihândan çık hemân bir posta ol kânî'
Ki âşık arzu-yı **fakr** eder her dem **fenâ** söyler”

K47/3-30

35) **Fazl**

Evliyâ, özellikle vahdet şarâbı içer. Hudâ'nın lütûf şarâbını içen evliyâ şarâbın verdiği coşkununla galeyana gelir.

“Husûsâ hamr-ı vahdet kim içerler evliyâ anı
Hudâ'nın humm-ı **fazl**ından hurûşıyla eder galyân”
G303/251-3

Allah'ın fazlının bir hümâ²⁶ olarak düşünüldüğü bir beyitte hümâ, gölgesini lütfuyla âşıkların başına salar. Fazl, beyitlerde **lütûf**, **ihsân** anlamında kullanılmıştır.

“Ben hümâyım sâyemi **fazl**ımla saldım başına
Ben gönül mülkinde sultân eylerim âşık seni”
G335/286-8

“Bu cismin hânesi altında bir genç-i nihân var kim
Anın kânıdır ancak küntü kenz-i **fazl**-ı Yezdânî”
K51/4-45

“Lisânı bî-lisânlıktır bu **fâzıl** kâmil üstâzın
Yazık âlemde yog anın lisânın anlar akrânı”
K53/4-62

36) Fehm, Derk, İdrâk

Aklın ilmi tefekkürle olmaktadır. Bu tefekkür ise ders ve anlayış ile olur. Âşıkta akıl ve anlayış bulunmaz. Akıl ve anlayış âşığın en büyük düşmanlarıdır.

“Gönülden hacc-ı aşka var ki oldur kible-i her cân
Refik-i akl u **feh**m olma ki oldur âşık düşmân”
G305/253-1

Bir beyitte beden elbisesi güzel bir şekilde yaratılmış olan yüzden açılırsa o zamân yüzün gerçek güzelliği ortaya çıkınca âlem idrak edilir. Fehm ve idrâk beyitlerde anlayış ve anlama olarak ifâde edilmiştir.

“Nikâb-ı cism o güzel cân yüzünden olsa cüdâ
Yüzün görüp hem edersin bu âlemi **idrâk**”
G229/168-5

“Zebân-dân aşkdır anın rumûzun **feh**m eden âşık
Derûnı levh-i mahfûz oldu anın şamtı kitmânı”
K47/4-3

“İste sende anı ki cisme virir
Rûh u **idrâk** ü hiss olur dâna”
G111/35-6

²⁶ Hümâ; devlet kuşu, talih kuşu anlamında Dîvân edebiyâtında çok sık kullanılmıştır. Ayaklarının olmadığı sürekli uçtuğu ve yere konmadığı rivâyet edilir. Hümâ'nın göklerde uçuşu ile gölgesi kimin başına düşerse o kişinin padişâh olacağına inanılmıştır (Pala 1998:194).

37) Fahr, Gınâ

Âşık, fakirse fakirliğin zenginliğiyle övünür. Fânî olursa kavuşma şarâbından içerek ebedî hayâtı elde eder. Aynı şekilde Hz. Peygamber (SAV)’in zenginliği sevmediği ve “**fakirlik övüncümdür**” hadisine bir beyitte yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle âşıkların fakr u fenâ istemesi ve bunu bir zenginlik olarak görmesi Hz. Peygamber (SAV)’in fakirliğiyle övünmesine bağlanabilir.

“Fakr içinde **fahr**ı bil yoklukda hem bul varlığı
Dîn derûn-ı küfrdür vahdet derûn-ı merd ü zen”

K59/6-13

“Âşık fakîr olursa **fahr u gınadadır**
Fânî olursa hamr-ı likâdan bekâdır”

G163/95-1

“Abâ-yı fakr u kabâ-yı **gınâyı** fark eyler
O cân ki fakr u fenâ-yı likâdan almadı hazz”

G213/149-5

38) Feyz, Füyûzât, Fâ’iz

Şâirin, gül bahçesi olarak gördüğü cânı, Allah’ın gönlüne verdiği feyizli su damlacıklarıyla yeşermiş güzelleşmiştir. Beyitlerde bereket ve Allah’ın kulun kalbine verdiği bazı hususlar, durumlar feyz olarak ifâde edilmiştir.

“Neşv ü nemâyı şebnem-i **feyzinle** buldu hoş
Gülzâr-ı cân Hakkî-i miskînin ey Samed”

G139/66-7

“Cihân cümle fânîdir ânen fe-ânen
Hakk’ın **feyzidür** cümleye gaym-ı hâtıl”

K67/8-29

“Senden gelir cihâna **fuyûzât-ı** Hakk müdâm
Ancak sana ukûl u nüfûs eyler iktidâ”

G79/2-3

39) Fikir, Efkâr

Misafiri olduğu bu konak yeri ve bu yerde misafir olduğu insanın aklına düşer.

“Gelir çün **fikrine** bu menzilin kim sâkin olmuşdun
Ana hem şefkât eylersin ki bunda şeh-nişân olmuş”

K37/2-17

Fikir defterinin ne olduğunu gönül bilmek istemez. Fakat akıl kalemi fikir defterini yokluk suyuyla mahvetmiştir.

“Gönül çün bilmemek zevkin bulur her defter-i **fikri**
Ki yazmış kilik-i akl anı eder mahv âb-ı nisyânı”

K53/4-63

Akranlarının mezarına giden kişi düşüncelere dalar. Bir kadehe benzetilen insân bedeni ma’na şarabıyla dolar. Beyitlerde fikir, **düşünmek** anlamıyla kullanılmıştır.

“Var mezâristân-ı akrânında bir **fikir** eyle kim
Câm-ı cismi nevbetiyle râh-ı ma’nâ toldurur”

G167/99-3

“Hayrân olalı aşk-ı Cemâl’ine bu aklım
İdrâk nedir **fikr** ile güftârı da bilmem”

G259/203-5

“Çü nik-**fikr** ile bilmedin cânı tenden
Aceb **fikr-i** kâsır aceb cehl-i kâmil”

K65/8-5

40) Gayb, Şehâdet

Tasavvufî anlamı ile “gayb, Allah’ın vasıtasız baktığı âleme; Allah’ın, insân vasıtasıyla baktığı âleme de şehâdet âlemi” denir (Cebecioğlu, 2004: 90). Beyitlerde bu anlamlar ile paralel bir kullanım söz konusudur. Bir beyitte şehâdet denize benzetilirken içindeki timsahlar lâ olarak düşünülmüştür. Başka bir beyitte gaybın uçan bir şey olduğu ifade edilir. Gayb, bilinmeyen, gizli anlamıyla aşağıdaki beyitte söz konusu edilmiştir.

“Ol tâ’ir-i **gaybî** sana ger sâye bıraktı
Sîmurg-ı cihân hem nazarında meges oldu”

G347/301

“Eger kaldırsa ser bahr-ı **şehâdet**den neheng-i lâ
Teyemmün farz olur Nûh’a cihânı tutsa tufanı”

K51/4-39

“Ayb arayan gözden hemîn her nakşdan pâksin yakîn
Ol göz ki olmuş **gayb**-bîn senden görür timsâlleri”

G339/292-2

41) Genc

Genc, hazîne anlamında beyitlerde kullanılmıştır. Fakat bu hazîne gizli bir hazînedir. Beden bir eve benzetilirken bu evin altında gizli bir hazîne saklanmıştır. Bu hazîne Allah'ın kuluna lütfettiği kulluk makâmıdır. Tasavvufî olarak genc, *kulluk makâmı* demektir (Uludağ, 2012: 146).

“Bu cismin hânesi altında bir **genc-i nihân** var kim
Anın kânıdır ancak küntü kenz-i fazl-ı Yezdânî”

K51/4-45

“Gerekdir dâhil olmak lâ derûmuna ki illallâh
Nişân-ı **genc-i pinhânı** derûn-ı ejdehâ söyler”

K45/3-18

“Peşîmândır o ârif evvel âhir
Ki mâra sîrr-ı **genc-i yâr** söyler”

G155/84-3

42) Gaflet

Gaflet, uykuya benzetilir. Gaflet uykusu basîret gözünü bağladığı için gönülde güneş örtüsüz bir şekilde doğmuş, fakat gaflet uykusu bu güneşin görülmesine engel olmuştur.

“Hâb-ı **gaflet** bağlamış halkın basîret çeşmini
Yoksa ol hûrşîd-i dâ'im dilde toğmuş bî-hicâb”

G115/40-3

Başka bir beyitte ise sevgili gönüldedir; fakat gafletten ötürü gönül sevgiliyi görememektedir. Tasavvufî anlamının söz konusu edildiği beyitlerde gaflet, nefsin arzularına uyan kişinin bir dalgınlık ve dikkatsizlik yaşaması ve görmesi gerekeni görememesi yönüyle ifâde edilmektedir (Cebecioğlu, 2004: 87).

“Dildedir dildâr dâ'im sanma bir dem dûr olur
Gerçi dil **gaflet**de andan dem-be-dem mehcûr olur”

G149/79-1

“Hasretâ kim oluruz her gice **gaflet**le cûdâ
Uyanık devlet anın kim ola şeb yârı Hudâ”

G83/6-1

“Ne lütfu var bir alay kalbi hasta-bestelerin
Koy ehl-i **gaflet** ü cehli sen eyle dilde huzûr”

G173/105-2

43) Gark

Bir dalga gibi bu deryaya batan kişi bilir ki dalga denizle vardır, başka derya yoktur. Mevc, Allah'ın bu dünyâda görülen tecellîleri; deryâ ise Hakk'ın sonsuz olan sıfat ve zat makamıdır (Uludağ, 2012: 64, 246). Buradan hareketle dünyâ yüzünde görünen her mevcudât Allah'ın zatı ve sıfatının bir yansıması iken bunlar üzerinde görülenler ise Allah'ın varlığını gösteren tecellîleridir.

“Misâl-i mevc bu deryâya **gark** olan bildi
Ki mevc bahr ile var oldu gayrı deryâ yok”
G225/163-6

Başka bir beyitte ise ten bir şehir olarak düşünülmüş ve âşık, bu şehirde akan bir nehir içine hayretle dalmıştır. Beyitlerde gark, **batmak** anlamında kullanılmıştır.

“Gel içeri ten şehrine hayretle **gark** ol nehrine
Bul aşkı anın mihrine mey-hâne ol meyhâne ol”
G239/180-6
“**Gark**-ı deryâ-yı vücûd olsa dil eyler seyr-i bahr
Seyr-i emvâc eyler ol kim sâkin-i sâhildir ol”
G245/187-5
“Muhît-i aşka **gark** (ol) âşinâ-yı rûhdan haz al
Gönülden gayrı mahv olsun anınla tanı hem âni”
K47/4-12

44) Gayret

Gayret, kıskanma ve sakınma anlamında tasavvufî bir kavramdır. Gayret üzerine tasavvuf âlimlerinin yorumları bulunmaktadır. Şiblî, gayreti beşerî ve İlâhî gayret olmak üzere iki tür olduğunu ifâde eder. Şiblî'ye göre “Beşerî gayret, insânın nefsinin keyfî için olur. İlâhî gayret ise Cenâb-ı Hakk'ın sevdiklerinin kalplerinin kendisinden başka her şeyden koruması için olur” (Şiblî, 2013: 489).

“Kim ki nâdân oldu indinden eder dâni anı
Kim ana dâniş satarsa **gayreti** nâdân eder”
G171/103-6
“Hakkî yeter seyr-i aded mir'at-ı dilde bul ehad
Yoksa gazab eyler meded **gayretle** ol Sultânımız”
G181/114-7
“Dil beytine sığmaz andan özge
Dil anladı **gayret-i** Hudâ'yı”
G345/297-3

45) Gavs, Gıyâs

Beyitlerde gavs, yardım etmek ve sığınmak olarak ifâde edilmiştir. Bir beyitte şâir, eğer kendisi gönülden sevgiliyi arayan ve ona koşan biriye o zamân aşk ehline ulvî bir yardımdan haber veren kişi olarak kendini görür.

“Hakkî eger cûyendesin dilden ana pûyendesin
Aşk ehline gûyendesin ver **gavs-ı** ulvîden haber”

G161/91-7

“Oldu senden cümleye avn ü **gıyâs**
Buldu senden rûh-ı gaybi inbi’âs”

G131/58-1

“Yâr-ı gârın **gavs-ı** ulvî olmuş ey Hakkî müdâm
Revnâk u güftârımızdır zînet-i eş’ârımız”

G187/120-7

46) Hikmet, Hikem

Her yer hikmet meyvelerinin yetiştiği ağaçlarla doludur. Bu bakımdan dünyâda var olan her şey bir sağlam âyet hükmündedir. Hey’et-i âleme hikmet nazarıyla bakmak gerekir. Hikmet aşağıdaki beyitte **görülenlerin gerçek olduğunu bilerek bakmak** anlamında kullanılmıştır.

“**Hikmetle** nazar ede nedir hey’et-i âlem
Çok âyet-i muhkem”

Müs31/1-57

Gönül ehlinin canının gıdası (bkz. kût) hikmet olur. Yani, gönül ehli için gönle verilen manevî gıda bir hikmet olmuştur. Buna karşılık hayvânî cisim de ot ve su ister. Diğer bir beyitte ehil olmayan kişilere gönle gelen bazı haller, hikmetler izhar edilince gönül, hikmetin ifşası neticesinde gönle gelen hâllerden mahrum kalır.

“**Hikmet** olmuş kût-ı cânı ehl-i dil
Cism-i hayvânî diler âb u çerâ”

G99/22-2

“Gönülden **hikmeti** nâ-ehle izhâr eyleyen zâlim
Kalır mahrûm o hikmetden dili muzlim olur a’mâ”

G105/29-7

“Kamu cânibden eşcârı toludur meyve-i **hikmet**
Hurûş eyler hevâ-yı şükr ile murg-ı hoş-elhânı”

K51/4-43

47) Hakikat, Hakâyık

Hakikat, “yüce Allah’ın rabliğini kâ’inâta müşâhede etmektir. Yüce Allah’ın hükmettiği, takdir ettiği, gizlediği ve açığa vurduğu hükümlerini müşâhede etmektir” (Kuşeyrî, 2013, 226). Dünyâda yaratılmış olan her şeyin sırrını keşfeden kişi, hakikat zemininde kendisi için sağlam bir zeminin temellerini atar.

“Eger **Hakâyık**-ı eşyâyı kâşif oldunsa
Kodun zemîn-i hakîkatde çok metîn bünyâd”

G141/68-6

Hakikatin bir sır olarak görüldüğü başka bir beyitte bu sırrı pir-i mugan keşfetmiştir.

“**Hakîkat** sırrını pîr-i mugândır kâşif ü dânâ
‘Lehû fazla lâ ehli’nnühâ ilmen ve irfânâ’ ”

G85/8-1

“**Hakîkat**de enhâr u bahr oldu bir şey
İki zann eder anı ehl-i sevâhil”

K67/8-27

“Dilersen bundan a’lâ olasın bir rütbe seyr eyle
Hakîkat cümle zâhir ayn-ı bâtın bî-gümân olmuş”

K43/2-65

48) Halvet, Halvet- Ender- Encümen

Aşk, gönül yalnızlığı içinde bir cânândır. Halk içinde ise sürekli sevgiliyi arayan kişidir. Bundan dolayı âşık sevgiliye gönülden rızâ göstermek için halvete talip olur. Yalnız kalmak ister. Sultân, gönül tahtına gönül halvette iken gelmiştir.

“Aşk dil **halvetinde** cânândır
Bilmeyen halk içinde cûyandır”

A69/16

“Âşık olur tâlib-i **halvet** ki tâ
Göstere dil-dâre dilinden rızâ”

G85/7-7

Halvete girildiği zamân uzletinde beraberinde yapılması istenir. Çünkü uzlet kalbin insânlardan; halvet ise bedenlerin dış dünyâdan uzaklaşmasıdır. Bu bakımdan her ikisinin de beraber yapılmasındaki maksat kalbin bazı düşüncelerden arındırılıp temizlenmesi içindir. Kalbin ilacı olarak halvet uygun görülmüştür. Halvet için yapılacak zikirler vardır. Seyr ü sülûk yoluna giren kişi önce dil ile zikir yapar. Dil ile başlayan zikir sonra kalp ile devam eder ve en son zikir kalpten bütün vücûda

yayılır (El-Hasenî, 2014:444). Halvet ender-encümen kavramı sadece bir beyitte kullanılmıştır. Şâir, Allah'ın lütfunun lezzetine varınca halktan uzak Hakk'a yakın yaşadığını ifâde etmiştir.

“*Buldu Hakkî lezzet-i câvîdi luf-ı Hakk ile
Câna çün oldu müyesser **halvet-ender-encümen***”

G297/243-7

“*Anın çün bend eder **halvet** kapısın şehden ehl-i dil
Ki murg-ı üns uçar gördükde hây hây-ı sultânı*”

K53/4-53

“*Çü sır-ı aşka oldum dilde mahrem
Gözümde **halvet** oldu cümle âlem*”

G269/213-1

49) *Hâl, Hâlet*

Şâir, suskunluğunu koruyarak gönlüne Allah'ın verdiği hisleri ifşâ etmek istemez. Ayrıca kalbe Allah tarafından bir ihsân hâli verilir. Tasavvuf âlimleri tarafından hâl ve makâm arasında benzerlik olduğu görüşü hâkimdir. Fakat Suhreverdî *Avarifü'l-Maârif* adlı eserinde bu iki kavram arasındaki farklılığı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Suhreverdî şöyle demektedir:

“*Hâle ‘hâl’ denmesi; onun aynı şekilde kalmayıp değişmesinden dolayıdır. Makâm da “makâm” denmesi; sabit oluşu ve istikrarından dolayıdır. Bazen bir şey bizzat hâl iken sonra makâm olur. Mesela, kulun içinden nefsinin muhasebe arzusu gelir. Sonra bu arzu nefsin sıfatlarının ona galip gelip bastırmasıyla ortadan kalkar. Sonra tekrâr gelir, tekrar gider. Kul devamlı bu muhasebe hâlini korumaya çalışır. Sonra nefsin sıfatlarını ortaya çıkarmasıyla hâl değişir. Bu durum, Kerîm olan Allah'tan kula yardım ulaşınca, muhasebe hâli üstün gelip nefis bilerek muhasebe nefse hâkim oluncaya ve onu zaptedinceye kadar devâm eder. Böylece muhasebe onun vatani, istikrâr yeri ve makâmı olmuş olur. Artık o, muhasebe hâlinden sonra muhasebe makâmında olur*” (Suhreverdî, 2013: 592).

“*Bu kalbe nâ-geh ey cân kıldun bu **hâli** ihsân
Cûdundan özge el-ân asla sebep görünmez*”

G187/121-6

Başka bir beyitte ise hâl gerçek anlamıyla kullanılarak ölüm hâli içinde rûhların ve meleklerin görüldüğü ifâde edilmektedir.

“Görünür **hâlet**-i nez’ içre ervâh u melekler hem
Ki cân çıkmakdadır ol dem gelir bu cismine butlân”

G305/253-4

Dervîşin gönlünün safâsı hâl noktası olmuştur. Bu bakımdan ânını yaşar. Dervîşin hâl noktasında olması dervîşin sadece bulunduğu anı yaşadığı şeklinde yorumlanır. Hâl, aşağıdaki beyitte durum anlamında kullanılmıştır.

“Çü nokta-i **hâl** oldu safâ-yı dil-i dervîş
Koy mâzî vü müstakbeli zevk eyle sen el-an”

G295/242-2

Başka bir beyitte Mecnûn’a hâlinin nasıl olduğu sorulmuş. Yârin ayrılık acısıyla Mecnûn, bu nasıl bir sözdür, dedi. Hâl, aşağıdaki beyitte durum ve kalbe Allah tarafından verilen hisler şeklinde yorumlanabilir. Yâr, aynı şekilde görünürde Leylîdir. Fakat yâr, asıl Sevgilidir.

“Biri dedi nicedir **hâl**-i kalbin ey Mecnûn
Fîrâk-ı yâr ile mecnûn dedi ne sözdür bu”

G315/264-5

“Cemâl-i akl-ı küllî aşk çeşmiyle temâşâ kıl
Ki ol teşvîr ü şevk u vecd ü **hâl** ü hâfakân olmuş”

K41/2-49

“Ey gönül **ahvâl**imi bir kerre teşhis eyle sen
Ki karîn-i aşk u cânsın yâ refik ü nefis ü ten”

K57/6-1

50) Hayret, Hayrân

Bir beyitte aşk ilminin zikirle olduğu korunması ve tekrâr edilmesi ancak hayretle olmaktadır. Eğer Allah şevk verirse bir kişiye o zamân kalbe hayret yoluyla gidilir. Hayretin bir yola benzetildiği beyitte Allah’ın bazı tecellîler verdiği ve bu tecellîler yolundan ilerleyerek kalbe gitmek gerektiği ifâde edilir.

“Hakk Te’âlâ şevk virdiyse sana
Gel heman **hayret** yolundan kalbine”

G101/25-1

Bir beyitte aşk ve hayret yol gösterici olarak görülür. Başka bir beyitte zevk ehli kendini aşkın hayreti ile bilmiştir. Hayrete tutulmak için akıldan vazgeçmek gerekir.

“**Hayret-i aşk ile kendin bilen ehl-i zevkin**
Lezzet-i cânı münâcât-ı seher-gâh olmuş”

G207/142-7

Bir diğer beyitte bir levhaya benzetilen yüzlerdeki nakışlara hayret edilmektedir. Hayret beyitlerde şaşırmak ve yaratılanların şaşkınlık oluşturmaya yönüyle ele alınmıştır.

“**Hayret**deyim ki bunca nukûş aceb nedir
Levh-i suverde olmuş o meşhûd-ı hâss u âmm”

G261/205-4

“Cemâl-i Lâ-yezâli cân gözüyle dilde seyr eyle
Ki akl-ı lüll ana **hayrân** o nûr-ı müste’an olmuş”

K41/2-50

“Hakkî eger kâm alur aşkı gönülde bulur
Hüsnüne **hayrân** olur kim ana andır lezîz”

G145/74-7

51) Havf u Recâ

İbrahim Hakkî'nın mısralarında havf u recâ, **korku ve ümit** anlamıyla kullanımı söz konusu edilmiştir. Seyyid Arvasî, korkunun üç derecesi olduğunu ifade etmektedir:

“Birincisi, imânın şart ve gereği olan, ‘eğer inananlarsanız, korkarsınız.’ meâlindeki âyetin işaret buyurduğu korkudur. İkincisi, İlmin gerektirdiği korku olan haşyettir: ‘Şüphesiz, kullarından âlim olanlar, Allah’tan haşyet duyar...’ İlâhî ifâdesi buna işarettir. Korkunun üçüncü derecesi de; marifetin şartı olan heybettir: ‘Allah, sizi kendisinden sakındırır’ meâlindeki âyet, ezelî kudret sahibi Zât’ın sebebi olduğu heybet ve azamete işaret eder” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 73).

Havf u recâdan bir eser kalmaması için aşk şarâbını içmek gerekir. Allah aşkının beyitte havf u recâyâ sebep olduğu ifade edilmektedir.

“Ol kim ulüvv-i himmet ile geçdi cümleden
Havf u Recâyâ koymuş o aşk-ı Hudâ’dadır”

G163/95-5

Bir başka beyitte korkusuz olarak ve hevâdan sıyrılmış bir hâlde aşk deryâsına dalmak gerektiği ifade edilir. Aşk deryâsı ise köpük gibidir. Aşkın en yoğun olduğu yer aşk deryâsıdır.

“Aşk deryâsına sal kendini **havf** itme sakın
Geç hevâdan ki yem-i aşka habâb-âsâsın”

G311/260-2

“Aşkın şarâbın ver bana tâ kalmasun **havf u recâ**
Endîşelerden kıl rehâ mest it o meyden sâkîyâ”

G113/38-1

“Bu akl u vehm işidir cehl ü hüzn ü **havf** hatar
Ko aklı aşk ile ol kim odur bu câna menâs”

G209/145-2

52) Hayâl, Heyûlâ, Hayâlât

Mutasavvıflar, Allah dışındaki her şeyin bir hayâlden ve gölgeden ibaret olduğunu düşünürler (Uludağ, 2012:162). *Dîvân*’da hayâl, Allah’tan başka her şeyin bir yokluk içinde olduğunu ifâde etmektedir. Hayâtı veren ve devamlılığını sağlayan Hayy ve Hayy u Kayyûm ile ancak bâkî bir hayât bulunabilir. Bu bakımdan dünyâ içindeki varlıkların yokluk hali içinde olduğu ve dünyâ yeri bir serap olarak tasvir edilmiştir.

“Hayy var ol Hayy u Kayyûm ile bul bâkî hayât
Kim bu varlıktır adem mahza **hayâl**dir çün serâb”

G115/40-7

“**Hayâl** olmaz ser-i ârifde zîrâ çün güneş tâbı
Düşer mir’âta kalmaz gayrı sûret görmek imkânı”

K47/4-9

“**Hayâl** kuvveti keşf-i hakikat eyleyemez
Ki bu lûgat görünür hem kıyâs-ı akl ile sâz”

G145/73-5

53) Hevâ, Heves

Ehli Vahdetin zikri, nefis ve hevâyâ²⁷ muhâlefet bir zikirdir. Allah aşkı ile nefisle yapılan mücadele, bir askerin düşmanla yaptığı savaşa benzetilir. Bu âlemde her gönülde bir heves vardır. Fakat gönül, her zamân aşk arzusunu istemiştir. Beyitte **istek ve arzu** anlamıyla ifâde edilmiştir.

²⁷ Şeyh Abdulkadir Geylânî, hevâ hakkında *Tasavvuf Yolu* adlı kitabında şu ifâdelere yer verir: “Kalp kapısında kapıcı ol. Cenabı Hakk’ın gir dediği yere gir, çık dediği yerden çık. Kalbinden çıkar hevâyı bir daha oraya sokma. Hevâyı kalpten çıkarmak ona muhâlefet etmek, her hâlükârda ona uymamakla olur. Onu kalbe sokmak da onu takip etmek ve ona uymakla olur” (Geylânî, trs:34).

*“Hılâf-ı nefis ü **hevâ** vird-i ehl-i vahdetdir
Cihâd-ı ekber idendir muhabbet içre ferîd”*

G141/70-4

*“Her gönülde bir **heves** vardır ki bu âlemden velî
Gönlümüz her dem **hevâ**-yı aşka itmiştir heves”*

G201/137-6

*“Înân-ı nefis-i nefîsi **heves**lere virme
Mahabbet eyleye tâ kim sana hep ehl-i sedâd”*

G141/68-5

54) **Hamûş, Samt**

Bir beyitte aşktan ötürü dehşete düşen âşık bir suskunluğa bürünür. Bir beyitte ise sevgili gönle gelince hikmet şarâbı verir ki bu gönülde konuşan sadece dilber olduğu için Hakkî'ye susmak düşer. Hâmûş, **susmak ve sükût etmek** anlamıyla yer almıştır.

*“Hakkî hemân **hâmûş** ol hikmet meyiyle hoş ol
Kim söyleyen bu dilde ol dilber oldu bu şeb”*

G123/48-9

*“Beyân-ı akla gelmez çünkü sır-ı aşk **hâmûş** ol
Ki her ne aşk söyler akl ana çün ü çirâ söyler”*

K45/3-23

*“Âşık hemân **hâmûş** olur kim aşktan medhûş olur
Ey Hakkî ger hâl ehlisen terk eyle fikr-i mâ-mezâ”*

G109/33-7

55) **Himmet**

Şâir, ezelden beri himmetinin yüksek bir gaye olduğunu ifâde eder. Bu dünyâya sevgilinin güzel yanağı ve saçını seyretmeye geldiğini ifâde eder. Allah, sevgili olarak kişileştirilmiştir. Sevgilinin yanağı ile güzellikler, zülfü ile sevgiliye olan aşkın verdiği zorluk ve sıkıntı yolu teşbih kullanılarak ifâde edilmiştir.

*“**Himmetim** çünkü bülend oldu ezelden hâlâ
Hoş temâşâ-yı rûh u zülfî nigâra geldim”*

G273/218-3

*“Nice mest-i mey-i tevhîd olur dîn **himmet** kim
Hudâ rızkın virir halka hudâvend-i atâ söyler”*

K43/3-5

“Ey dil kanı ol cân ki ola **himmet-i âlî**
Deryâları nûş eyleyüp ol kanmaya aslâ”

G95/17-7

56) *Hâtır, Havâtır*

Dost, kalbe gelir ve görünür. Hâlbuki sûfî, hâtıra gelenleri reddeder. “Kalbe gelen hitaba havâtır denir. Bazen şeytânî, nefsânî olduğu gibi Rahmânî ve meleki olabilir” (Cebecioğlu, 2004: 108). Bir beyitte şâir, kalbine gelenlerin Hakk’tan geldiğini ve bunu kabul etmesi gerektiğini ifâde eder. Hâtıra gelenler Rahmânî ise kabul edilir.

“Nüzûl eyler **hevâtır** kalbe Hakk’dan
Kabul it cümleye de merhabâ hoş”

G207/143-3

Bir başka beyitte de yine hâtırın -kalbe gelenler- kalpten bir an bile uzak tutulmaması gerektiği şeklinde bir ifâdeye yer verilmektedir.

“Bu dideden nice mestur olur o aşk-ı Cemîl
Ki bir nefes degül asla bu **hâtır**ımdan dûr”

G173/105-8

“Çü gelmez **hâtıra** pervâ-yı ağıyâr
Gönül şürîde hem şeydâdır ey dost”

G129/54-5

“Dahi zâhirsın ü **hâtırsın** ey Dost
Niçün sûfî eder nefy-i **havâtır**”

G147/76-3

57) *Hıfz*

Tasavvufî olarak evliyânın günah işleme konusunda ısrar durumunun devam etmemesi hâlidir. Peygamberlerin gûnahtan kendilerini koruma hâline ismet, gûnahsızlık hâli denir. Ermişlerin buna karşılık hıfz sıfatı vardır. Hıfzın diğer bir anlamı kalbe gelen sır ve yüce hâllerin korunmasıdır (Uludağ, 2102: 166). Aşağıdaki beyitte aşk hâlinin gönülde saklanması gerektiğine vurgu yapılır. Fakat aşk, gönle sığmaz.

“Derdim ki hâl-i aşkı **hıfz** eylerim gönülde
Gördüm muhiti hergiz bir navdâna sığmaz”

G197/132-4

İnsanın iç dünyasında âlemin özüne doğru bir seyr yapabilmesi için göz nûru olarak ifâde dilen çok değerli ve önemli bazı şeylerin ifşa edilmeyip korunması gerekir. Muhtemelen şâirin gözünün nûru olarak ifâde ettiği şey, Allah tarafından kalbe gelen bazı hâllerdir. Bu hâller korunursa o zamân iç âlemlerden batınî bir seyr yapılabilir.

*“Bu çeşmin nûrunu **hıfz** eyle zâyi’ kılma zâhirde
Ki tâ bâtında lübb-i âlemin hoş kılasın seyrân”*

G305/253-2

*“Derd-i aşk-ı dilde **hıfz** it virme râh agyâra kim
Künc-i vîrân içre gayr-ı genc-i pinhân hoş değil”*

G239/179-2

*“**Hıfz**ınla cehennem odı yakmaz bizi hergiz
Nûrunla ayân râfi’-i ağyâr oluruz biz”*

G183/116-5

58) Halk

Halk, insânın ahsen-i takvîm sûretinde yaratılması ve Hz. Âdem’le ilişkili olarak ve **yaratmak** anlamı ile beyitlerde söz konusu edilmiştir.

*“**Halk** oldu çü mûr u ben Süleymân
Ey Hakkî sen ol benimle mesrûr”*

G173/104-7

*“Hudâ çü Âdem’i **halk** itdi sûreti üzre
Bulundu ahsen-i tahvîm için siyâdetimiz”*

G189/124-3

*“**Halk** eyledin ey Hudâ bu ibret-gâhı
Eflâk u anâsır u bu şems ü mâhı
Kur’ân’da dedin “fe-semme vechu’llâhi”
Îlâhi ‘erine’l-eşyâ’e kemâhi”*

R383/5

59) Hark

“Sâliki fenâ hâline sevk eden orta halli tecelliler, başlangıçta şimşek gibi parlar, sonuçta Zât’ta yok olup gider” (Uludağ, 2012: 159). Aşağıdaki beyitte muhtemel bahsedilen hırka giymek ile Allah aşkından dolayı aşka tutulan kişi anlatılmış olabilir. Aşk hırkasını giyen kişi aşk ile varlığını yakar bitirir. Aşk ile varlığın yanıp bitmesi hark olarak ifâde edilir. Buradan yola çıkarak aşağıdaki beyitle fenâfillah mefhumuna vurgu yapılmıştır.

“Kim ki andan hırka geydi varlığın **hark** eyledi
Kim ki andan lokma yer ol dem anı Lokmân eder”

G171/103-3

60) **Hadd**

Hadd, beyitlerde **sınır** anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki dizelerde şâir, Allah’ı hamd ü senâ etmeye kendi lâayık görmediğini söyler. *Haddim değil* ibaresiyle şâir, yerini, sınırını bildiğini ifade ederek “*haddini bilmek*”deyiminin kullanımına yer vermiştir.

“**Haddim** değil ki hamd ü senâ eyleyem sana
Lâyıktır eylesen yine sen kendine senâ”

K31/1-1

“Şu ’ûn-ı bî-**hadd** ile aşk eder zuhûr müdâm
Gönülde hâll olur andan hezâr müşkilimiz”

G195/130-5

“Ne **haddi** var bu hâkin nice tevhîd-i Hudâ söyler
Ne mümkündür ki şemsi zerre medh eyler senâ söyler”

K43/3-1

61) **Hicrân, Fırak, Firkat**

Şâir, bir beyitte ayrılığın gamını çekmediğini ifade eder. Çünkü gönül, aşk ile sevgili ile beraberdir. Vasl ve hicrân, kavuşmak ve ayrılmak, mahcup âşığa has olan bir özelliktir. Bu mısralar ile âşığa ait bir özelliği öğreniriz. Âşığın aslî vatanından uzak düşmesi ve mihnet yeri olan dünyâya gelmesi sevgiliden ayrılması hicran; dünyâda iken gönlüne konuk olan sevgilinin huzûrunda hazır olması ile âşık, sevgiliye vasl olmuştur. İbrahim Hakkı’nın mısralarında böyle ayrılık ve kavuşma temalarına çok sık rastlamaktayız.

“Vasl **hicrân** vâsf-ı hass-ı âşık-ı mahcûbdur
Hakkî ârifdir ki bulmuş vasl-ı **hicrândan** ferâg”

G215/152-7

“Bu akl-ı cüz’i bir Mecnûn’dur ol sahrâ-yı vahdetde
Ki aşkın sarsarı yeksân eder vuslatla **hicrânı**”

K49/4-33

“Hezâr şükr ki **hicrân** gamından âzâdım
Gönül ki aşk iledir hem-nişîn ü hem-zânû”

G315/264-3

62) Hüsni, Ahsen

Tasavvufî anlam olarak hüsni, “Zâttaki kemaldır ki sadece Hakk’da bulunur. Âlemdeki bütün güzellikler, onun güzelliğindendir. Hüsni, İlâhî güzelliştir” (Cebecioğlu, 2004: 126). Vücûd aynasından görünen cânın bir misalidir. Bu bakımdan güzeller Allah’ın cemâlinin yansımalarıdır.

“Vücûd âyînesinden zâhir ol cânın misâlidir
Anın aks-i cemâlidir güzeller **hüsni** hem ânı”

K51/4-49

Dünyâ, Allah’ın güzelliğine hayran olmuştur. Allah, herkese Cânân olmuştur.

“Cihândır **hüsni**üne hayrân ki sensin cümleye Cânân
Zehî muhsin zehî ihsân zehî şems-i cihân-ârâ”

G81/3-5

“Kûh-ı vâdî cümle sahrâ **hüsni**-i vechinden müdâm
Cennet-i A’lâ misâli tolmuş envâr u ziyâ”

G103/27-3

“Akl burhânı gibi ger **hüsni**-i aşk olsa ayân
Perde-i vehm ü hayâl ü zannı eyler târ u mâr”

K57/5-30

63) Hûş der-dem

Hûş-der-dem, Nakşilik yolunun bir kavramı olarak bilinir. Sâlik’in her nefesini şuur hâlinde ve uyanık olarak almasıdır. Kendisi de bir Nakşibendî şeyhi olan Seyyid Arvasî, hûş-der-dem kavramına şu yorumu getirmektedir:

“İnsânın nefesleri ‘he’ sesi ile girip çıkıyor. Bu ‘he’ ‘hüviyet’in ‘he’sine işarettir. Demek ki insân, her nefeste zikredicidir; ancak bunun ma’nâsı ve şuurundan gâfil olduğu için bu zikirde sayılmaz. Böyle zikir, uykudaki konuşmaya benzer. Uyuyanın uykusunda konuştukları, nasıl, ma’nâsını düşünmekten uzak olduğu için hiç bir kıymet ifâde etmezse; zikirde şuur hâlinde olmadıkça itibardan düşüktür” (Abdülhakim Arvasî, 1997:101).

“Az ye az içi az uyu hem zikr-i kalbi eyle kût
Vehm ü fehm ü fikri nefy it kim gönül bulsun sükût
Ölmeden öl kim seni hayy ide Hayy-ı Lâ-yemût
Hûş-der-dem ya’ni her dem Hakk’ı bul halkı unut

Bahr-ı aşka tal deminden dem-be-dem tol ey gönül”

Mus351/1-2

64) *Huzûr*

“*Huzûr tabirinden tasavvuf ehlinin kullanımında Hakk ile hazır olmak ma'nâsı kastedilir. Orta halli bir sâlikin Hakk ile huzûru, halktan gaybûbetle yani, halktan ayrılmak ve birlikte bulunmamakla olur. Hak ile huzûr, sâlikin kalbine Hakk zikri geliğ baştanbaşa onu aplatmış olarak sâlikin Rabbinin huzûruna çıkmış gibi olmasından ibarettir*” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 50). Sırta vakıf olan her an gönlünde huzûr eder ve sûretlerin çokluğunda vahdeti görür.

*“Bu sırta vakıf olan dil **huzûr** eder her dem
Bulur bu kesret-i sûretde vahdeti tenhâ”*

G101/23-8

Bir beyitte zamân, bir gece yarısından sonraki huzûr meclisine benzetilir. Çünkü gece yarısından sonra Hakk, kâmil insanın kalbine gelir. Her an sevgilinin huzûruna çıkacakmış gibi hazır olmak gerekir.

*“Cihânı aşk ile şûr anla ba'de nısfı 'l-leyl
Zamânı bezm-i **huzûr** anla ba'de nısfı 'l-leyl”*

G253/196-1

*“Cân ki pür-şevk ü mahabbetdir ider zevk u huzûr
Ol nihân-hâne-i vahdet toludur nûr sürûr”*

G169/102-1

*“**Huzûr**-ı Hakk ile zindân dahi gülistândır
Gönülde olsa enâniyyet olmaz anda safâ”*

G99/23-5

65) *Hayâ*

Hayâ, utanmak demektir. Beyitlerde de **utanmak** anlamı söz konusu edilmiştir. Bir beyitte Hz. Peygamber (SAV)'in, hayâ²⁸ve hilm sahibi olduğu ifade edilirken başka bir beyitte ise Hakkî'nin Hakk ile beraber bulunduğu ve huşû ile onun rızâsını gözleyip utanması gerektiği ifade edilir.

²⁸ Hz. Peygamber(SAV) Bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Hayâ(utanmak) îmândandır.” Zünnun-ı Mısıfî hayâ için şu ifâdelere yer vermiştir: “Hayâ, yüce Rabbine karşı yaptığın önceki hatalarının sıkıntısıyla birlikte kalpte bulunan heybet (Mevlâ'nın azameti karşısında titreme) hâlidir”. Yine İbn-i Atâ hayâ hususunda şöyle demiştir:“En büyük ilim, heybet (yüce Allah'tan çekinme) ve hayâdır. Kalpten hayâ ve heybet gittiği zamân onda bir hayır kalmaz” (Kuşeyrî, 2013: 424, 425).

“Çün Hakk seninledir dahi sen hoş anınla ol
Gözle rızâsın eyle **hayâ** andan it huşû”

G213/150-6

“Mürdeyi sandın diri halk ile kaldın geri
Zindeden oldun beri Hayy’dan utan kıl **hayâ**”

G95/19-4

“Cihân-ı dîde-i vahdetle seyr kıl Hakkî
Zuhûr-ı aşk-ı Hudâ’dır Hudâ’dan eyle **hayâ**”

G101/24-9

66) **Hırs**

Cihân baştanbaşa bir lokmadır. Kişi hırs yapınca bu lokma gizli bir su olmuştur. Eğer bu hırs tan vazgeçilirse bu dünyâ deryâsından her an su içilebilir. Hırs, **tutku** anlamı söz konusu edilerek işlenmiştir.

“Ehl-i dil **hırs** u şehveti hoşdur
Oldu makbûl ü hûb çün gül ü hâr”

G157/87-2

“Cihân başdan başa bir lokmadır çün
Ana **hırs** eyledin oldu nihân su”

G315/265-5

67) **Hilm**

Öfke hâlinde sakin olmayı ifade eden hilm, yumuşak huylu olma anlamını ihtiva eder (Uludağ, 2012: 170). Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamberin ilim, hilm ve lütûf kaynağı olduğu ifadesine yer verilir. Bu özelliklerinden dolayı Hz. Peygamber’in güzel ahlaklı oluşuna vurgu yapılır.

“Ol idi mazhar-ı eltâf ü ilm ü **hilm** hem menba’
Ki hüsn-i hulk ile tolmuşdu ol cân ol kerem kânı”

N75/5

“Mahlûk-ı Hudâ’ya şefkat it rahmet bul
Eblehlere **hilm** ü hürmet it rahat bul
Sen herkese rıfk u rağbet it rif’at bul
Ger idemedinse uzlet it izzet bul”

R409/73

68) *İnsân, İns, Nâs, Beşer*

İnsânda vefâ yoktur. Bu bakımdan ona güvenilmez. Nefs-i nâtika²⁹- konuşan nefis veya akıl- insânın bütün hayâtını ihata eden bir denize benzetilir. İnsân, bu denize intisap eder.

“*Bahr-ı hayât-ı cümledir ol nefs-i nâtika*
İnsân hakîkatı ana eyler hoş intisâb”

G119/44-3

Bir başka dizede nefs-i natıkanın insâna şeref ve izzet verdiği ifâde edilir. Eğer aşk gönülde bir karar kılsa nefsi natıka bir izzet ve şeref verebilir. İnsana nefs-i natıkanın izzet ve şeref vermesi aşkın bir kalpte karar kılmaması gibi güzel bir nedene bağlanmıştır.

“*Çü nefs-i nâtika insâna verdi izz ü şeref*
E’azz ü eşref olur aşk iderse dilde karâr”

G169/101-2

Cân, insân bedeninde hapsolmayı kendi istemiştir. İnsân zannedildiği gibi su ve topaktan değil Hakk’ın emriyle olmuştur.

“*Cân tene meyl ü ta’allukla tenezzül eylemiş*
Rûh-ı insân emr-i Hakk’dır sanma âb u gildir ol”

G245/187-3

“*Cemâl-i nefs-i nutk-ı cilvesin seyr eyle insândan*
Ki nâz ü şîve vü gonc delâl-i her cevân olmuş”

K41/2-47

“*Hevâ-yı ahz u i’tâdır iden ser-geşte insânı*
Bu da ’vâya delîlimdir su tolabının efgânı”

Müf379/3

69) *İbret*

Cihân, sayfaları hikmetlerle dolu bir hikmet kitabı, içindeki harfler olan felekler ve unsurlar kudret harfleri olarak düşünülünce bütün bunlar bir araya toplandığı zamân Allah’ın kelimeleridir. Bu bakımdan bu terkihi düşünüp ibret almak gerekir. İbret, **ders almak** şeklinde ifâde edilmiştir.

²⁹ Konuşan nefis veya akla denir (Cebecioğlu, 2004: 200).

*“Hakkî bu cihânı bil kitâb-ı hikmet
Eflâk ü anâsır-ı hurûf-ı kudret
Terkîb-i mevâlid-i kelâm-ı izzet
Fehm it kelimât-ı Rabb’i al çok **ibret**”*

R385-9

*“Âlem çü kûh-ı Tûr’dur zerre-be-zerre nûrdur
A’mâdan ol mestûrdur **ibret**le sen seyr eyle hâ”*

G87/10-5

*“Nandan boş olan kimesne pür-hikmetdir
Gönül gözü uyanık işi **ibret**dir
Açlık ki tamâm hiffet ü iffetdir
Her derde şifâdır ol tene sıhhâtıdır”*

R403/57

70) **Înâyet, Avn**

Lütûf ve yardım anlamı söz konusu edilmiştir. Aşkın sultanı, Allah, gönül tahtını hükmü altına alır ve her şeye inâyet eder. Aşağıdaki mısralarda bu inâyet, lütûf olarak yer almıştır.

*“Taht-ı dilden hükm idüp sultân-ı aşk
Cümleye **avn u inâyet** eylemiş”*

G205/140-7

Âşık için aşk, Allah’ın inayetidir. Çünkü Allah’ın lütfu âşığa bir mutluluk vesilesi ve hidâyet olmuştur. Diğer bir mısradaki âşığa ne belâ gelse bu Allah’ın bir lütfu olarak bilinir.

*“Âşıka aşk işi **inâyet**dir
Cân sürûrudur ol hidâyetdir”*

G165/96-1

*“Ey dil **inâyet**dir sana ger aşkdan gelse belâ
Aşk-ı mecâzidir hevâ aşk-ı hakîki müntehâ”*

G107/32-1

*“**Înâyet**inle nazar kıl bana ki yok hünerim
Înâyet eylemesen hem hünerde fâ’ide yok”*

G221/160-7

71) **İhsân**

İhsân; “Allah’a onu görüyormuş gibi ibâdet etmektir” (Uludağ, 2015: 231). Her zamân Allah’ın huzûrunda olmanın bilincinde olmaktır. Cân, bir gül bahçesi olarak Allah’ın ihsânıyla hayât denizinden bir katre ile hayât bulmuştur. Allah’ın

insânın bedenine üflediği hayât ile bu beyitte Allah'ın Hayy, hayât veren yönü öne çıkarılmıştır.

“Cân gülistânısın ey bahr-ı hayât

Hüsn-i **ihşân**ınla buldun iştihâr”

G147/75-7

“Câzibesin sûz-ı dil-efrûzsun

Gamzesin ü muhsin ü **ihşân** da sen”

G287/233-3

“Var iken âlemde Hakkî böyle bir âl-i makâm

Kible-i cân olmalıdır hüsn ü hem **ihşân**-ı dil”

G251/192-9

72) İlham

Gönül, aşk ile dolunca bir cennet yerine döner. Cennet yerinde ilham veren Mevlâ'dır. Cennet yeri hâline gelen gönle Allah'ın verdiği ilhamlar vesilesiyle gönül, binlerce ma'nâ ile dolar. Gönül, Allah'ın sırlarının dolduğu bir yer olarak tasavvur edilerek cennete benzetilir. Bu nedenle gönülde Allah'tan başka bir şeye yer vermemek gerekir.

“Dil aşka oldu me'vâ **ilhâm** eder o Mevlâ

Her dem hezâr ma'nâ cân-perver oldu bu şeb”

G123/48-8

“Gitsün gönülden mâsivâ kalsun hemân aşk-ı Hudâ

Fâş itme sen esrârı tâ **ilhâm** ide Sübhân'ımız”

G191/126-6

“Her sözün **ilhâm** olur emrine dil râm olur

Ey dem-i ikrârımız dilde gamındır neşât”

G211/148-6

73) İkrâr

Bir tarikata giren müridin şeyhine söz verip bağlanmasına ikrâr vermek denir (Cebecioğlu, 2004: 131). Gönüllerde Allah'ı ta'zim eden şâir, İnkârının olmadığını; fakat Allah'a ikrârının, sözünün, olduğunu söyler. Bir diğer mısralarında şâir, kalbinin sürekli bir değişim, dönüşüm hâlinde olduğunu söyler. Bu sebepten inkârı da ikrârı da bilmediğini söyler.

“Sana ta'zîm eder dillerde Hakkî

Dir inkârm yog **ikrâr**ım sen oldun”

G229/167-9

“Çün kalb-i tekallübde mukallebledir ancak
İnkâr nedir bilmedim **ikrârı** da bilmem”

G259/203-6

“Devlet-i fakrı bulan ehl-i fenâ
Her ne dir kavlinedir **ikrârımız**”

G193/127-6

74) **İstiğfâr**

Kalbe gelen gam, kederden dolayı Hakkî, günah işlediğinin düşünür. Bu günahın izâle olması için istiğfâr etmek gerekir. Çünkü şâir, gönül hoşluğunu her hayrın alameti olarak görmektedir.

“Gelse gam bil ki günâh işledin **istiğfâr** it
Hakkî dil hoşlığı her hayra nişân zâhirdir”

G181/113-7

75) **İhlâs**

Avâmın ihlâsındansa ârifin riyâsı efdâldir. Bunun sebebi ise beyitten hareketle ârifin riyâ durumunun Hakk’ın koruması olduğu ifade edilir. *Kuşeyrî Risâlesi*’nde, İhlâs hakkında şu ifadeler yer verilmiştir:

“İhlâs için kulun yaptığı taat ve ibadetten kastının sadece Allah Tealâ olmasıdır. Kul taatiyle sadece yüce Allah’a yaklaşmayı istemelidir. Onunla insanlara gösteriş yapmak, insanların yanında bir övgü kazanmak, birinin sevgisini çekmek yahut Allah Tealâ’ya yaklaşmanın dışında her hangi bir şeye ulaşmak gibi bir hedefi olmamalıdır” (Kuşeyrî, 2013: 415).

“İhlâs-ı avâmdan riyâ-yı ârif
Efdâldir o bin mertebe olma ânîf
Ârif ki riyâ eder o hıfz-ı Hakk’dır
Mahcûb-ı hulûsı nefis içündür hâ’if”

R399/47

76) **Kurb- Bu’d**

Kurb ve bu’d, uzaklık ve yakınlık anlamıyla ifâde edilmiştir. “Kurb derecelerinin ilki, ta’at, ve ibadetlere yakınlaşmaktır. Bu’d ise mukaddes Şeriat ölçülerine karşı alakasızlık ve ayrılık içinde taat ve ibadetten uzaklaşmak; yani, hidayet ve hakikate ermekten uzak düşmektir” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 61-62). Birbirine zıt olarak kullanılan bu kavramlardan kurb, bir beyitte Allah’a yakın olmanın ancak fakr u fenâ ile olabileceği söylenir. Bu’d için ise noktayı bilip

noktaya bakıp noktada olmak gerektiği söylenir. Fakat yapılmaması gereken bir şeyin noktadan ayrılma sebebi olabileceği ifâde edilir.

“Nokta bil noktaya bak nokta ol andan gayrı
Her ne kim eylesen oldur sebab-i **bu’d** u sahat”
G211/147-4

“O Kâf-ı **kurbı** koydun bu kafesde habs olup kaldın
Revâ mıdır ki Ankâ’nın yeri bu hâk-dân olmuş”
K35/2-2

“Aşk için **bu’d u kurb** yeksandır
Ve hüve’l-ânhûm kemâ-kândır”

A75/1

77) Kalem

“Ayrıntılı ilim. Mürekkep halinde bulunduğu sürece ilim özet (mücmel) haldedir. Mürekkep kaleme geçince ilim ayrıntılı (mufassal) hale gelir. Mürekkep halindeyken özet olan bilgiler yazıya dökülünce ayrıntılı hale gelir” (Uludağ, 2012: 204). Aşağıdaki mısralarda gönül levhasından aşk ilmini öğrenmek gerektiği ifade edilir. Çünkü gönül, hikmet ile dolmuşsa ayrıntılı bir ilim ve lisan görünmez.

“Yürü sen bu levh-i dilden o ulûm-ı aşkı öğren
Dile tolsa hikmet andan **kalem** ü lisân görünmez”
G199/135-5

“Aşk arş oldu ferş ü levh ü **kalem**
Buldu andan şifâyı derd ü elem”
A71/16

“Dost isbu’ı beyninde çü bî-hod **kalemim** ben
Şi’ri yazarım defter-i eş’ârı da bilmem”
G259/203-4

78) Keşf

Yaratılmış olan her eşya Allah’ın cilvelerini gösteren bir aynadır. Aynalardan kalbe esmânın keşfinin yansıması aşk sâyesinde olmuştur. Keşf, **bulmak, açığa çıkarmak** anlamında kullanılmıştır.

“Çün bu eşyâ her biri bir cilvesi mir’âtıdır
Bu merâyâdan kulûba **keşf-i** esmâ kıldı aşk”
G219/158-4

*“Hayâl kuvveti **keşf**-i hakikat eyleyemez
Ki bu lûgat görünür hem kıyâs-ı akl ile sâz”*

G145/74-5

*“Şerh-i aşk-ı Hakk’dır eş’ârım şu’ûr it bî-füsûs
Keşf olur çün aşk-ı rûhânî bî-irşâd u dürüs”*

G201/138-1

79) **Kahr**

Lütûf ve kahrın bir tezat hâlinde yer aldığı beyitlerde kahr, *perişan etmek* anlamıyla ifâde edilmiştir. Allah’ın lütfuyla dünyâ cennet yeri olurken kahrı ile bir cehennem yerine döner.

*“Sulhunla nûr-ı âlem ü cenginle nârsın
Lutfunla bihişt ü **kahr**ın ider düzâhı”*

G81/2-7

*“Lutfunla rahm-ı mâder olur çün behişt hoş
Kahrınla teng olur bize vüs’at-ı fezâ”*

K35/1-27

*“Mestler lutf u **kahr**ı fark itmez
Mest-i âşk olmuşuz sabâh u revâh”*

G137/63-4

80) **Kesr, Kesret**

Kesretin dikenlik olarak, vahdetin ise bir gül olarak tasavvur edildiği bir beyitte ârifin gözünden dünyâ dikenleri ve gülleri olan bir gül bahçesi olarak hayâl edilir. Yunus Emre’ye ait olan aşağıdaki dizeler için Necmüddin Kübra, şu yorumu yapar:

“Ken’an ili kesret ve çokluğu temsil etmektedir. Bu kesretin içinde Yusuf bulunmaz. Ken’an aradan çıkınca ortada Yusuf’tan başka bir şey kalmadı. Görünenler hep onun zatı ve sıfatı oldu” (Kübra, 1996: 60).

*“Yitirdim Yusûf’ı Ken’an ilinde
Yusûf bulundu Ken’an bulunmaz”*

Ârifin gözüne görünen kesret, onun sevgiliye ulaşmasında ve sevgiliyi görmesine engeldir. Bu engel kalkarsa sevgili, ayan beyan görülecektir.

“Hâr-zâr-ı **kesret** içre verd-i vahdet seyr iden
Ârifin çeşminde Hakkî âlem olmuş lâle-zâr”

K57/5-33

Başka bir beyitte yarasa güneşin ışığından anlamayacağı için Vahdet sırrının ifşâ edilmemesi gerektiği ifâde edilir. Vahdet güneşine baktığı hâlde göremeyen insânların bir yarasaya benzetildiği görülmektedir. Yarasa ile insân arasında yapılan karşılaştırma daha çok aydınlık ve karanlık, zulmet ve nûr karşılaştırmasına benzemektedir.

“Ziyâ-yı şemsi hafâfiş neyler ey Hakkî
Bu sırr-ı vahdeti **kesret**de itme hiç ifşâ”

G103/26-7

“Cemâl-i aşkı nihân itdi perde-i **kesret**
Fe-mâ sivahu alâ vechihi 'l-cemîli nukûb”

G119/43-4

“Çü bahr-ı nâ-mütenâhi müdâm olur mevvâc
Hicâb-ı vahdet-i yemdir bu **kesret-i emvâc**”

G133/59-1

81) Kan, Hûn, Dem

Kan, tasavvufta daima Hallâc için kullanılır ve Hallâc'tan itibaren kullanılmıştır. Hallâc-ı Mansûr asıldığı zaman vücudundan akan kanlar ene'l-Hak yazmıştır. Hallâc-ı Mansûr'u kanlar içinde görenler hâlinin neden olduğunu sorarlar. Mansûr, şu mânidâr sözleri sarfeder: “ Aşkla kılınan iki rekâtın aptesti kanla alınmazsa sahih olmaz” (Uludağ: 2012: 206). Aşağıdaki beyitte acayip birnehre benzetilen gönülde bazan su bazen de kan görüldüğü ifade edilir. Ne kadar gönülde birseyr gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin başaka bir sevgilinin cilvesi bu gönülde olmaz.

“Nehr-i acîb olmuş derûn geh su görünür gâhî **hûn**
Geh bâde olmuş la 'l-gûn geh şîr ü geh şehd ü şifâ”

G91/14-8

“Ecnebîlik sürmesin gözden yudum **kan** yaş ile
Kande seyr itdimse gayr-ı cilve-i dil-dâr yok”

G223/161-4

“Ey murg-ı arş nice tutuldun bu dâma sen
Safra vü **hûn** u balgam u sevdâda hoş musun”

G301/250-2

82) *Karâr*

Cân balığı ten toprağının içinde kalmak istemez. Aşkın genişliğine dalıp hoş bir şekilde sebat etmek ister. İnsanın bir toprağa, bu toprak beden içinde hapsedilen rûhun bir balığa benzetildiği görülmektedir. Balık ve can arasında yapılan teşbih, her ikisinin de bir yerde sabit duramayışı yönüyle olmuştur. Balığın bir elden kayması gibi rûhun da ten toprağından ayrılması yönüne vurgu yapılmıştır.

“Çü hâk-i tende **karâr** eylemez bu cân hûti
Muhît-i aşka talup anda hoş **karâr** ederim”

G259/202-3

Şâir, dünyâyâ gönül vermek istemez. Çünkü dünyâ gönlün karar kılacağı bir yer değildir. Bundan dolayı gönül ancak aşta karar kılabilir.

“Cihân cây-ı **karâr** olmaz ana dil virmem ey Hakkî
Fedâ-yı aşkdır cânım bir an ansız **karârım** yok”

G223/162-9

Başka bir dizede gönülde yerleşen ve gönle rahatlık veren hakikatler vardır ki gönül bir an kararsızlık içine düşer. “Hâlin hakikati konusunda tereddüdün kaybolmasına **karâr** denir” (Cebecioğlu, 2004: 149).

“Cân-ı âlemsin dahi ayn-ı ayân
Âlemi şevkınla kıldun bî-**karâr**”

G145/75-3

“Elâ ey cân-ı cân sensiz **karâr** itmem bir an sensiz
Bana gamdır cihân sensiz murâdım sensin eşyadan”

G287/234-4

“Bir an **karâr** idemez firkatinle cân ey dost
Seninle hayy olur ancak bu rûh-ı insânî”

G327/278-2

83) *Kerâmet*

Kerâmeti evliyâ, mucizeyi peygamberler gösterir. Peygamberlerin mucizeleri dışında meydana gelen harikulade olaylar kerâmet olarak adlandırılır. Kerâmeti gösteren velî zât, diğer insânlardan ayrı bir fazilete sahiptir. Bir olayın kerâmet olabilmesi için dünyânın kanununa aykırı bir hâlin olması gerekir (Kuşeyrî, 2013: 642).

“Güzel sûret ü kâmet güzel rûz-ı kıyâmet
Güzel lütf u **kerâmet** güzel nûr-ı tecellâ”

G113/37-2

“Devlet-i fakrî Îlâhî bana ihsân it kim
Ol **kerâmet** sebeb-i izzet ü tahsînîmdir”

G151/81-3

“Gönülde eylesen ahvâl-i aşk u cânı nihân
Ayân **kerâmet** olur aşk u rûh-ı cevher-i pâk”

G229/168-6

84) Kemâl

Mükemmellik ve olgunluk anlamıyla beyitlerde söz konusu edilen kemâl, daha ziyâde tasavvufî anlamı yönüyle kullanılmıştır. **Allah’ın sıfat ve eserlerinden tenzîh etmek** anlamıyla ifade edilmiştir (Cebecioğlu, 2004: 153). Bir beyitte Cânân’ın güzelliğini vasıflandırmaya sözlerin yetmeyeceği söylenir. Cânân’ın güzelliğinin mükemmelliğini açıklamak için iki cihân yetmez.

“Vasf-ı cemâl-i cânân nutk u beyâna sığmaz
Şerh-i **kemâl-i** hüsnî iki cihâna sığmaz”

G197/132-1

“**Kemâlât-ı** vehmî vü hâlât-ı hissî
O vuslatdan olmuş sana cümle hâ’il”

K65/8-6

“Bu aşk-ı pâkden al hoş basîret ey Hakkî
Ki tâ anınla hem anın **kemâlini** göresin”

G313/262-7

85) Kesb

Kesp, kazanmak ve çalışmak demektir. Hâli kazanmak için tefekkür gerekir. Rûz-ı kesb kavramı kıyâmet gününü ifâde etmek için kullanılır.

“Hem mâlik-i kuvâ-yı ibâd oldu rûz-ı **kesb**
Sermâye-i cezâ hem odur halka yevm-i dîn”

G281/227-4

Bir beyitte gönül levhasında mâsivâ nakışlarını bırakmamak gerektiği söylenir. Çünkü âşığın gönlü sevgilinin uğrak yeridir. Bu yüzden gönülde sevgiliden başkasına yer yoktur. Kalp, masiva nakışlarından arınınca her türlü ilmin mahalli olur.

“Bu levh-i dilde nukûş-ı sivâyı koyma geder
Safâ-yı kalb iledir **kesb**-i ilm-i mektebimiz”

G193/128-6

“Mükedder cismi koy gel kalbine **kesb**-i safâ eyle
Ki dil âyîne-i kuds oldu ten hâkister-i hızlân”

G305/253-3

“Tefekkür **kesb** içündür hâl bu kim sen
Hemân başdan başa îsâr olursun”

G307/255-3

86) Kelâm

Sûfî ve zâhidin karşılaştırılmasının yapıldığı bir beyitte sûfnin sorusu âşık ve ma’şûk üzerine olurken; zâhidin sözü hayâlden ibaret bir gurur timsali olur. Kelâm, söz olarak ifâde edilmiştir.

“Su’âl-i sûfî-i sâf oldu âşık u ma’şûk
Kelâm-ı zâhid-i hod-bîn kamu hayâl ü muhâl”

G245/186-3

“Her hâlde meyl idelim Rabbü’l-Erbâb’a
İsmiyle nazm idelim **kelâm** ahababa
Hem hamd idelim Müfettihü’l-Ebvâb’a
Peygambere çok salât ü hem ashâba”

R383/1

87) Kût

Kût, “manevî bir gıda” olarak ifâde edilmiştir (Cebecioğlu, 2004:161). Aşağıdaki beyitte insanın her lokmasını büyük bir iştahla yemekle gönlünün gafletle dolduğu ifade edilir. Hâlbuki iştahla yemek, hayvana has bir durum olmalıdır. Şâir, bu durumu hatırlardan çıkarmayıp ruhuna manevî bir gıda almanın yolunu tutar.

“Her lokma ki sen şerehle yersin anı
Gafletle tolar gönül olur zulmânî
Hayvâna ver ol lezzet-i âb u nânî
Hakkî anı yâd idüp ye **kût**-ı cânı”

R401/55

“Hikmet olmuş **kût**-ı cânı ehl-i dil
Cism-i hayvânî diler âb u çerâ”

G99/22-2

“Dü-cihânın **kût**-ı cânı hamr-ı vahdetdir hemân
Nûş edersin mülhâk oldun merdüm-i âgâha sen”

G309/257-4

88) *Levlâke*

Levlâke³⁰, sen olmasaydın demektir. Beyitlerde levlâke kudsî hadîsinin sadece ilk kelimeleri kullanılmıştır.

*“Teni ko sen seni cân bil ki cân-ı âlemsin
Dahi hulâsa-ı takdir ü zübde-i **levlâk**”*

G229/168-3

*“Kemâl-i illet-i gâ’iyye nev’-i insândır
Delîli Hakkî edersen taleb oku **levlâk**”*

G233/173-7

89) *Lübb*

Aşkın bir meyve olarak tasavvur edildiği bir dizede bu meyvenin çekirdeği aşk, kabuğu akıl olarak ifâde edilmiştir. Aşkın bir çekirdeğe, aklında bir meyvenin kabuğuna teşbih edildiği görülmektedir. Kavramlar anlamlı bir bütünlük hâlinde düzenli bir şekilde alt alta getirilerek leff ü neşr sanatını oluşturmuştur.

*“Aşk bir hoş meyvedir kim **Lübb** ü kısr aşk u akl
Aşkî bâtın akli zahir eylemiş bir perde-dâr”*

K57/5-27

*“Heyûlâ sûretin koydum ki irdim **lübb**-i ma’nâya
Heyûlâdan bu sûretdir mücerred perde-dârım yok”*

G223/162-5

*“Kalbinde nefs-i nâtıkayı bil **lübb**-i libâb
Vîrâne içre genç misâl itmiş hicâb”*

G119/44-1

90) *Lâ-şey’*

Bir beyitte lâ şey’, bir hiç hükmünde görülmüştür. Bu bakımdan nefsinin bir hiç olduğunu bilen kişi Allah’ı bilir. Lâ şey’, **hiçbir şey** anlamında sadece bir beyitte kullanılmıştır.

*“Nefsini **lâ şey’** bilen dil hakk bilir âgâh olur
Rû’yet sem’ü kelâmı her işi Allah olur
Cümle eşyadan ana bir an temâşâ-gâh olur
Kande olsa Hakk onunla dâ’imâ hem-râh olur
Hâzır-ı Hakk ol huzûr it gâfil olma el-amân her zamân”*

Muh355/1-6

³⁰ “Sen olmasaydın sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” لولاك لولاك لما خلقت الافلاك

91) Lütûf, Eltâf, Kerem

Kahır ve lütûf kavramlarının bir arada kullanıldığı beyitlerde lütûf, “*kulu Hakk'ın taatına yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şey*” olarak tanımlanır (Cebecioğlu, 2004:168). Söz konusu eserde de bu anlamlar bağlamında ifade edilmiştir.

Sevgilinin lütûflarıyla gönül, sırların lezzetine varır. Bir cezbe ile sâlik olur. Kalbe gelen hoş sözler ve lütûflar Allah'ın dilemesi ile verilir. Kulun bu kalbe gelen güzel şeyleri kazanmak için çalışmasına gerek yoktur ve bu hâller bir lütûf olarak görülür.

*“Eltâfın ile lezzet-i esrârı bulur dil
Bir cezbe ile sâlik-i etvâr oluruz biz”*

G183/116-8

Necmüddin Kübra lütûf hakkında şöyle söyler:

“Bazı sûfiler de şöyle derler: Bütün işlerimde sevgilimi vekil ettim, dilerse beni yaşatır, dilerse öldürür. Bunlara göre lütûf ve kahr aynı şeydir. İkisi de mahbûbdan kaynaklanmamaktadır. Aradaki kayd ve perdeler aradan kalkınca her ikisinin aynı şey olduğu görülür” (Kübra, 1996: 66).

Aşağıdaki mısralarda dünyâ Hakk aşkının meyhânesi olarak hayâl edilir. Bu meyhânedен kâse kâse içilen şarâp lütûf ve kahr şarâbıdır. Yani, bu meyhanede içilen kahr ve lütûf şarabı aynıdır.

*“Çün cihândır aşk-ı Hakk mey-hânesi eşyâ müdâm
Hamr- lütf u zehr-i kahrından yolu çün kâs ü tâs”*

G199/136-2

Başka bir beyitte gönle lütûf ile bakmak gerektiği ifâde edilir. Diğer bir beyitte ise aşk cihân halkı için bir lütûf olarak görülür.

*“Lutf ile baksan dile dil pür olur zevk ile
Ey gam u gam-hârımız dilde gamındır neşât”*

G211/148-4

*“Ey aşk cihân halkına sen lutf u keremsin
Bu hüsn-i cihân-gir ile sen cümleye cânân”*

G295/242-4

“Gönlümüz memleketindir **kereminle hoş tut**
Mâlikü ’l-Mülksün ol mülk sana olmuştur”

G153/83-5

92) *Lâ – Mekân*

Mayası toprak olan insân, dünyâ ile sınırlandırılmıştır. Öncelikle insanı sınırlandıran bedenidir. İnsan, beden elbisesinden çıkarsa mekânla kayıtlı olmayacağı için ilk yaratılışındaki pâk olan rûhuna kavuşur. Lâ-mekân, **mekânsız** anlamıyla dizelerde yer almıştır. Tasavvufta beden elbisesinden sıyrılmış ve bazı hakikatlere ulaşmış kişilere lâ-mekânî denir (Uludağ, 2012:227).

“Egerçi beste-i kevn ü mekândır bu ten-i hâki
Velâkin rûh-ı pâk aslın diler kim **lâ-mekân**”

K41/2-55

“Aşk şeh-bâz-ı **lâ-mekânî**dir
Nükte-i sırr-ı kün-fekânîdir”

A71/1

“Ey cân yeter habs-i cihân seyrân-gehindir **lâ-mekân**
Hakkî nedir bu hâkdan fer’i bırak gel aslına”

G101/24-9

93) *Mâsivâ, Sivâ*

Allah’tan başka her şey demektir. Gönülden Allah dışındaki sevgileri çıkarmak gerekir. Nefs ile bir mücadelenin yapıldığı gönülden Allah’a bir sefer yapılırken beden de yapılması gerekir.

“Tenden Hudâ’ya dilde seferdir cihâd-ı nefis
Kat’-ı tarîk Ka’be-i cân u tayy-ı **mâsivâ**”

K63/7-20

Bir beyitte bir gönülde karar kılmak isteyen aşk için mâsivânın izin vermeyeceği ifâde edilir. Çünkü aşkın olacağı gönülde sevgiliden başkasına yer yoktur.

“Aşk her ne gönülde kılrsa karâr
Mâsivâ koymaz anda cümle yakar”

A69/2

Mâsivânın olmadığı gönül, Beytullah’a benzetilir. Bu gönülde sadece Allah aşkına yer verilmelidir. Çünkü Allah aşkının yer aldığı gönül ilim ve hikmet yuvası hâline gelmektedir.

“*Mâsivâ* kalmasa bir dilde o Beytullahdur
İlm ü hikmetle tolu mülk-i bekâ olmuşdur”

G153/83-4

“Gitsün gönülden *mâsivâ* kalsun hemân aşk-ı Hudâ
Fâş itme sen esrârı tâ ilhâm ide Sübhân’ımız”

G191/126-6

“Sen vâcibü’l-vücûd ile mahv oldu mümkünât
Ol mihrsin ki zerrelerindir bu *mâsivâ*”

K33/1-4

94) *Mâ’il, Meyil*

Ma’il; meyletmek, yönelmek demektir. Gönül, sevgiliye kavuşmayı istiyorsa sevgiliden başkasını bırakıp aşka yönelmelidir. Kişinin fark etmeden doğal olarak kendi aslına dönmesidir meyil. Aşk; insânın aslı, ilk yaratılışıdır.

“Eger vasl-ı dildârı istersen ey dil
Hemân gayrı terk eyle ol aşka *mâ’il*”

K65/8-1

Başka bir beyitte her ne kadar insan sûreti toprak altında uyumuş olsa da sonuç olarak her şeyden haberdar kalbi, kendisi Kibriyâ’ya yönelmiştir. Beyit, insân rûhunun toprağa benzetilen bir beden elbisesi içine hapsedilmesini ve insânın bunu unutmayıp aslına ilk yaratılışına dönmek istemesini ifâde etmiştir. İbrahim Hakkı’nın mısralarında meyil, bu bakış açısıyla ele alınmıştır.

“Egerçi sûreti tahte’t-türâb olur hufte
Zamîr-i âgehî hoş *meyl-i* Kibriyâ eyler”

G175/107-6

“Eger vasl-ı dildârı istersen ey dil
Hemân gayrı terk eyle ol aşka *mâ’il*”

K65/8-1

“Aşk ehli manend-i melek hoş huy u hem hoş bû olur
Câmı eder *meyl-i* felek gönlünde ol meh-rû olur”

G167/98-1

95) Mahv

Yaratılmış olan her şey Vacibü'l-vücûd ile yok oldu. O, öyle bir güneş ki mahlûkât zerreleridir. Mahlûkâtın birliğinin vacip olan Allah'ın varlığında yok olmasının ifâde edildiği beyitte her varlığın Allah'ın varlığında fani olması ifâde edilmiştir. Mahv, beyitlerde **yok olmak** anlamında söz konusu edilmiştir. Mahv ve isbat tasavvufta birlikte kullanılan kavramlardır. *Kuşeyrî Risalesi*'nde mahv mefhumuna ilişkin şu ifadeler yer verilir:

“Mahvın kalpteki gafleti, görünürdeki hataları ve sırlardaki hastalıkları yok etmek gibi bölümleri bulunmaktadır. Mahv ve isbat ilâhi kudretle meydana gelir. Buna göre mahv, Hakk'ın örttüğü ve silip yok ettiği şeydir. İsbat ise Hakk'ın ortaya çıkartıp var ettiği şeydir” (Kuşeyrî, 2013: 210).

“Bir adam Şiblî'ye, Sizi üzüntülü bir hâlde görüyorum; O (Allah) seninle, sen de O'nunla değil misin, bu üzüntünün sebebi ne? Diye sorunca Şiblî şöyle demiştir: ‘Ben onunla birlikte olsaydım kendimi bulur ben olurum; fakat ben O'nda mahv (fâni) olmuş durumdayım.’ Şiblî'nin mahv hususundaki bakış açısı Allah'ın varlığında fâni olmak şeklinde yorumlanabilir (Kuşeyrî, 2013: 211).

*“Sen vâcibü'l-vücûd ile **mahv** oldu mümkünât
Ol mihrsin ki zerrelerindir bu mâsivâ”*

K33/1-4

Hakkî, varlığında yok olup fenâ bulmak ister. Kendi varlığında yok olan cân, varlık levhalarını açıkça okuyabilir. Cân, varlığını bir tarafa bırakıp fenâ bulunca yaratılmış olanları Hakk'ın gözüyle görebilir.

*“**Mahv** olsa cân okur o âdem levhini ayân
Mahv eyle cânı koyma cehâletde ey Vedûd”*

G143/71-5

*“Levh-i dilden **mahv** kıl cümle nukûş-ı gayrı kim
Hakk'dan özge her ne bilsen hak değil bâtıldır ol”*

G245/187-8

*“**Mahv** idüp varlığını aşk ile var ol Hakkî
Aşksız pâdişeh olsan dahi sen lâlâsın”*

G311/260-7

96) Muhabbet

Hamr-ı muhabbet, bahr-ı muhabbet, derd-i muhabbet vb. şekilde yer alan muhabbet, kulun Allah’a sevgisi ve Allah’ın kuluna sevgisini ifâde eder. Said Nursî *Sözler* isimli eserinde muhabbet hakkında şu ifâdelere yer vermiştir:

“İnsanın havfe ve muhabbete âlet olacak iki cihaz fitratında dercolumuştur. Ala külli hâl ol muhabbet ve havf, ya halka ya Hâlık’a müteveccih olacak. Hâlbuki halktan havf ise elim bir beliyettir. Halka muhabbet dahi belâlı bir musibettir. Çünkü sen öylelerden korkarsın ki sana merhamet etmez veya senin istirhamını kabul etmez. Şu hâlde havf elim bir belâdır. Muhabbet ise; sevdiğin şey ya seni tanımaz Allah’a ismarladık demeyip gider” (Said Nursî, 1979:331).

Muhabbetle dolu olan cân, zevk ve huzûr içindedir. Vahdetin gizli evi nûr ile doludur. Vahdetin gizli olduğu kalp bir vahdet evine benzetilmiştir.

“Cân ki pür-şevk ü **mahabbet**dir eder zevk u huzûr
Ol nihân-hâne-i vahdet toludur nûr sürûr”

G169/102-1

“Güdâz eyler **muhabbet** nakd-ı kalbin kalıbında hoş
Töker Cibrîl’e nakdin çünkü hâlis oldu zebânı”

K47/4-13

“Hemân sen ol gecelerde murâkib-ı dergâh
Ki tâ o bahr-i **mahabbetten** ire cezbe sana”

G103/26-2

97) Ma’nâ

Ma’nâ, *hakikat ve sır ve ma’rifet* demektir (Uludağ, 2012:236). Sûret dikenliğine benzeyen beden elbisesi içinde olan kişi, gül ister. Fakat gül isteyen kişinin gönlü, ma’nâ gülşenine dönmüştür. Sanki gönlün bu ma’nâ âlemi hâline geldiğinden haberi yoktur.

“Gözüm tâ key bu hâristân-ı sûretten gül istersin
Gönüldür gülşen-i **ma’nâ** ki ol pür-gül-ruhân olmuş”

K39/2-34

Başka bir beyitte basîret gözünü açarak âlemin gerçeğini seyretmek gerektiği ifâde edilir. Gönül, aşk şarâbını içince vahdet meclisi yerine döner. Vahdet meclisine benzetilen gönülde başka ma’nâ yoktur.

“Gönül içdi ki mey-i aşkı bezm-i vahdet olur
Hadîs-i aşk ol dilde gayrı **ma’nâ** yok”

G225/163-2

“Nakş-ı sûretten güzer kıl aşk-ı **ma’nâ** iste kim
Bahr-ı aşkın mevcidir sûret budur doğru suhan”

K59/6-12

“Basîret didesin aç âlemin **ma’nâsını** seyr it
Ki ol gül vasfı her hârın dilinde dâstân olmuş”

K43/2-69

98) Melâmet

Sadece bir beyitte kullanımı söz konusu olan melâmet, **kınama** anlamında kullanılmıştır. “Melâmet, selameti terk etmektir. Kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir” (Uludağ, 2012: 241). Bedeniyle dünyânın melâmetlerini çeken kişi gönül ve cânında onu mutlu eden güzel bir ay bulur.

“Cismimle cihân içre çekdimse **melâmetler**
Buldum dil ü cân içre zîbâ kamer-i ferruh”

G137/64-3

99) Ma’rifet, İrfân

Bahr-ı irfân, mihr-i marifet kullanımlarına yer verilen marifet, **bilmek, tanımak** anlamıyla beyitlerde söz konusu edilmiştir. Tasavvufta dört kapı olarak bilinen dört mertebe vardır. Bu dört kapı birbirinden ayrı olmaz. Tarikat, hakikat ve marifet, şeriatın olmasına bağlıdır. Bu bakımdan islâmı anlama ve yaşama yani, takva boyutunda bir islami yaşam sonucunda dört mertebe ortaya çıkmıştır. İnsanların dinin emirlerini günlük yaşamlarına uygulayarak normal bir şekilde yaşamasına şeriat adı verilir. Bu yaşam tarzına takvanın ilave edilmesi tarikat olarak ortaya çıkar. Hakikat; takva ve veranın olduğu yaşam şeklidir. Bu durumun en son aşaması marifettir. Marifet aşaması ise takva, vera ve kişinin yaşamında varolan bilgi aşamasıdır (Cebecioğlu, 2004: 172). “Hacı Şa’ban Velî bu dört mertebeyi şöyle anlatır: Şeriat beden için, tarikat kalp için, hakikat ruh için, ma’rifet Hakk içindir” (Cebecioğlu, 2004: 172). İbrâhim Hakkı, muhtelif beyitlerinde üstte anılan kavramlara ayrı olarak yer vermiştir. Aşk, irfân ve ilim hazînesi olarak görülür. Aşk, gönülden âşığa perdesiz olarak görünür. Gönül, bu vesileyle irfân deniziyle mest olmuştur.

“Aşk bî-perde zuhûr itdi çün dilden âşıka
Mest olup toldu derûn-ı bahr-ı **irfân** oldu hoş”

G203/139-7

“Ölüm aşk içre yeğdir zinde olmakdan bu akl ile
Ki aşkın şânı **irfân**dır bu akl andan remân olmuş”

K41/2-63

“Yâri agyâr sanûr kendüyi bilmez câhil
Şükr kim **ma’rifet**-i nefis ile yâra geldim”

G273/218-6

100) Mazhar

Hız. Peygamber (SAV)’in karakter özelliklerinin yer aldığı *kerem kânı* redifli na’de Hız. Peygamber (SAV), Allah’ın lütûflarının görüldüğü kiş, ilim ve hilmin menba’ı olarak ifâde edilmektedir.

“Ol idi **mazhar**-ı eltâf ü ilm ü hilme hem menba’
Ki hüsn-i hulk ile tolmuşdu ol cân ol kerem kânı”

N75/5

Gönülden sevgilinin yüzünü seyreden kişinin gönlünde sevgili latif, saf ve temiz bir şekilde görülür. Mazhar, **bir şeyin görüldüğü yer** olarak ifâde edilmiştir.

“Tamâm çehre-i hûbun gönüldedir seyr it kim
Dil oldu **mazhâr**-ı tam ü lâtif ü sâfî vü pâk”

G227/166-4

“Çün mu’ayyendir bu **mazhar** gayr-i zâhirdir velî
Ayn-i zâhirdir muzâhir fî’l-hakîka ve’l-hisâb”

G117/42-4

“Ehl-i dil cismi olurdu pâre pâre misl-i Tûr
Olmasa zâhir cemâli üzre **mazhardan** nikâb”

G117/42-3

101) Mücerred

Şâir, cevherinin mücerred olduğunu ve iki âlemde de bir hayâlden ibaret olan cevheriyle her şekle girebildiğini ifâde eder. İki âlemde de her şekle giren insanın cevheri kesif bir madde olan insan toprağına hapsedilen rûhtur. Aşağıdaki beyitle insan rûhunun hareket özgürlüğüne yanı sıra ayrıca başka bir şeklinin de olabileceğine vurgu yapılır.

“Cevherim gerçi **mücerred**dir iki âlemde
Hem heyûlâ gibi her şekl ile ben cilve-gerim”

G267/212-3

Başka bir beyitte şâir, bedeninden sıyrılır. Âlemleri mücerred olarak seyrederek. Mücerred, tarikat ehlinin kendini dünyâdan soyutlaması demektir (Cebecioğlu, 2004: 188). Beyitlerde de bu anlam ile söz konusu edilmiştir.

“Gehî **mücerred** olup dü-cihânı seyr ederim
Bu hâk ü âbı koyup Hakkî pür-hevâ olurum”

G259/201-9

“Agyâr lebi râyihâsı kalmaya sende
Aşk içre **mücerred** olasin yek-dil ü yektâ”

G93/17-2

“Sipîhr-i kevkebimizdir bu çarhdan bîrûn
Ki oldı rûh-ı **mücerred** sipîhr-i kevkebimiz”

G193/128-2

102) Mevcûdât

Mevcûdât, varlıklar ve yaratılanlar demektir. Sadece bir beyitte yer almıştır.

“Cemâl ü aşkı Hudâ’dan bulur bu **mevcûdât**
“Îlâhi ente Îlâhi velâ Îlâhe sivâk”

G233/173-3

103) Mertebe, Makâm

Tasavvufî anlamı ile makam, “müridin, tarikat menzillerinden kazandığı manevî mertebesidir. Mesela; ‘filan mürid, tevekkül veya hamd makamındadır, filan da fark ve cem’ makamındadır’ denilir. Hâsılı her müridin makamı, cehd ve gayretiyle kazandığı, tevekkül ve benzeri ma’nâların meydana gelmesinde yerleşmiş olduğu mevki nisbetidir” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 34). Çokluk içinde vahdete itimad edilir ve sınırları korunur. Haddini bilen kişi mertebelerin hükümlerini kabul eder.

“Velî **merâtibin** ahkâmını kabul eyler
Emîn-i vahdet eder kesret içre hıfz-ı hudûd”

G139/67-4

Başka bir beyitte akıl ne kadar yüksek bir rütbe de olsa aşk makâmı yüce bir rütbe değil bir makâmdır. Makâm, **merhâle** anlamı söz konusu edilerek ifâde edilmiştir.

“Egerçi rütbe-i akl oldu âlî
Makâm-ı aşk hem a’lâdır ey dost”

G129/54-6

“Velî **merâtibin** ahkâmını kabul eyler
Emîn-i vahdet eder kesret içre hıfz-ı hudûd”

G139/67-4

“Hüsni görmeğe bir cân görücü göz lâzım
Kanda bu **mertebe-i** çeşm-i cihân-bînimdir”

G151/81-2

104) **Mihnet, Mihen**

Mihnet-i gurbet olarak ifâde edilen dünyâ, asıl vatanından ayrı düşen kişi için bir eziyet yeridir. Dünyâ bir bir mihnet ve zindan yeri, insan bedeni ikinci bir zindan yeridir. Aşkı bulup aşk ile gönül fezâsına çıkmalıdır. Çünkü vatan sevgisi gönülde aşkı bulmaktır.

“**Mihnet-i** gurbetdesin bu teng-nây-ı cismden
Çık fezâ-yı dilde aşkı bul odur hubbû’l-vatan”

K59/6-8

Aşağıdaki dizede ise cânın benliğinden ötürü belâ ve sıkıntıya düştüğü söylenir. Fakat ne zamân ki cân, benliğinden sıyrılırsa belâdan bir kurtuluş bulur.

“Belâ vü **mihnete** düşmüş bu cân bu benlikden
O kim yoğ oldu belâdan hemîşe buldu halâs”

G209/145-3

“Sendeki derd ü belâ vü **mihnete** bakma sakın
Kim bulur kalbin cefâlardan vefâ-yı hayreti”

G331/283-3

“Bu yüzde **mihnet** ü elem ol yüzde zevk-i cân
Bu yüz kamu kudûret ü ol ol yüz kamu safâ”

K63/7-28

105) **Murâd**

Maksat, dilek istek anlamlarını ihtiva eden murad, tasavvufta mürid ve murâd beraber kullanılan kavramlardır. Tasavvufta her müritin Allah’ın murâdı olduğu ifade edilir. Allah dilemesi ve isteği ile mürit olmuştur. Allah’ın isteği ve irâdesi sonucunda mürid, bütün engelleri aşip Hakk’a ulaşan kimsedir (Uludağ, 2012: 256). Şâirin fânî oolması ve bekâ bulmayı istemesindeki amaç, kavuşmaktır.

“Benim fenâ vü bekâdan **murâdum** oldu likâ
Penâhın olmasa ey şeh siperde fa’ide yok”

G221/160-3

“Ger **murâd** olsa müyesser o ‘adem şehrinde
Pes niçün şeh-i ‘ademden bu diyâra geldim

G273/218-5

“Reşâd odur ki olur mürtefi’ mevâni’i vasl
Visâl odur ki olur müttehid mürîd ü **murâd**”

G139/68-3

106) Nazar

Nazar, bakmak demektir. “Mürşidin müridine manevî yolla bakışı demektir. Bu bakış, feyzin akmasına ve intikâline sebeptir” (Cebecioğlu, 2004:196). Âlem aynasına bir toz olarak yapışan evham ve hayâl, bir nazar ile aynadan uçar, gider. Evham ve hayal, bir toza benzetilmiştir.

“Çün **nazardan** tayy olur tomâr-ı evhâm u hayâl
Pâk olur mir’ât-ı âlem cümle kalmaz bir gubâr”

K57/5-31

Sevgilinin yüzünü görmek isteyen gönlüne bir baksın. Gönül, bu nazar itibariyle Hz. Musâ gibi bir âşık; gönül ise bir Tûr olmuştur.

“İste sen dîdâr-ı Dildâr’ı **nazar** kıl gönlüne
Hazret-i Mûsâ gibi cân âşık u dil Tûr olur”

G149/79-4

Başka bir beyitte Yakup peygamberin gözlerinin açılması Hz. Yûsuf’un gömleği vasıtasıyla nazar etmesiyle Yakup Peygamberin gözleri açılır.

“Âleme açmadılar çeşm-i heves çün Ya’kûb
Tâ ki pirhen-i Yûsuf’la **nazar** bulmuşlar”

G161/93-2

Nazar sahibi ârif, gönülden dostu sefer yapar. Bu bakımdan benliğinden habersiz olmuştur. Aşk sultânı gizliden kalbe nazar edince âşık bu nazar vesilesiyle sultânın gizli sırlarını öğrenmiştir.

“Çün haremden kalbe kıldı bir **nazar** sultân-ı aşk
Cân-ı âşık mahrem-i esrâr-ı sultân oldu hoş”

G203/139-7

Nazar, beyitlerde *bakmak*, *Allah'ın kulun kalbine bazı hâller vermesi* ve *velinin nazarı* şeklinde söz konusu edilmiştir.

“Açarsın temâşâ-yı ruhsâr-ı hübâ
Nazar kim budur mâh u mihre mişâkil”

K65/8-7

“Ne nîk-bahtsın ey dil sana gelir bu nidâ
Derûnuna **nazar** it kim açıldı bâb-ı Hudâ”

G103/26-1

“Dil şu'le-i şevkindan tutdu şerer-i ferruh
Şems-i ruhuna bulmuş aşk u **nazar**-ı ferruh”

G137/64-1

107) Nefs

Hudâ'nın kudretini bilmeyen kişi zanneder ki onun tabiatıdır. Nefs-i nebâtî ve neşv ü nema ile kuvvet bulur. Nefs-i nebâtî kullanımına yer verilen beyitte bitkilerin büyümesini sağlayan nefis anlamında kullanılmıştır.

“Rûh-ı **nefsi** nebâtî seyr it ezhâr ü fevâkihden

Cemâl-i **nefs**-i hayvânîyle her hayvân cihân olmuş”

K41/2-46

Bir başka beyitte nefsin nefis-i şehvânî olduğu ifâde edilerek onun ölü bir durum olduğu ve açlıkla hayât bulacağı ifâde edilir. Nefs, bir beyitte kötü huyların ve yakıcı ateşin olduğu bir cehennem olarak ifade edilir.

“Gören açlıkda görmüşdür eger aşkı eger rûhu
Alan açlıkda almışdır künûz-ı **nefs**-i insânî”

K49/4-20

“Eğer cennet dilerse nefsdan geç gönlüne gel kim
Cehennem **nefs**dir bed-hûylarıdır nâr-ı sûzânı”

K51/4-50

Bir beyitte nefisle cihâdın önemine vurgu yapılırken yapılan sefer, Ka'be yollarını kat etmeye benzetilir. Hz.Peygamber (SAV) bir cihat dönüşü “küçük cihattan büyük cihâda dönüyoruz” ifadelerini kullanarak savaşın küçük; fakat nefis ile mücadelenin savaştan daha büyük bir cihat olduğunu ifade etmiştir.

“Tenden Hudâ'ya dilde seferdir cihâd-ı **nefs**
Kat'-ı tarîk-ı Ka'be-i cân u tayy-ı mâsivâ”

K63/7-20

Nefs için **nefs-i hasis**, **nefs-i behimi**, **merkep** benzetmeleri yapılır. Nefs-i nâtık, nefis-i adû, nefis-i kâmil gibi kavramların kullanımına yer verilmiştir. Allah'ın huzûrundan uzaklaşmaya nefis, sebep olur. Bu bakımdan gönül hânesinde aşk isteyen kişi nefisânî heveslerinden sıyrılmalıdır.

“Hakkî hemîşe Hakk ile ol dilde bul sürûr
Zevk-i huzûrdan seni **nefs** olmasın menû”

G213/150-7

Nefs ve hevâya tâbi olan ten elbisesine esir olmuştur. Aşk yolunun mahkûmu olan kişi asıl sultân odur.

“**Nefs** ü hevâya tâbi’ olan ten esîridir
Sultân odur ki olmuş o mahkûm-ı rây-ı aşk”

G219/156-6

“Unutsa **nefs** bu adetleri gönül hoş olur
Safâ-yı kalb ile bul vecd ü hâli eyle nebâz”

G145/73-7

“Ârif oldur kim görür nefsin bilir Hakkî hemân
Ol ki **nefs**in görmedi bunda hem anda kûr olur”

G151/79-7

108) Nutk

Nutk, söz anlamında kullanılmıştır. Aşk, edalı bir söze benzetilirken başka bir beyitte nutk, bir denize benzetilir.

“Aşk vasfını sorma benden aşkdan sor sen yine
Aşk edâ-yı **nutka** gaym-ı dür-feşândır şübhesiz”

G199/134-5

Aşağıdaki dizelerde gökyüzünde bir bulut olan gönülden akan yağmur taneleri bir söz olur, dil oluşundan indiği söylenir. Yağmur tanelerinin gökyüzündeki bulutlardan rahmet olup yağması gibi gönle gelen Hakk'ın güzel ve latif hâlleri bereketli söz (yağmur) damlacıkları olarak dilden çıkar. Gönülün bir buluta, sözün bereketi yönüyle yağmur tanelerine ve dilin de bir su oluşuna benzetildiği görülmektedir.

“Dil sehâb-ı âsumândır sîneler tam üstüdüür
Nutk bârândır lisân mizâbına nâzildir ol”

G247/188-3

“Cemâl-i nefis-i **nutk**-ı cilvesin seyr eyle insândan
Ki nâz ü şîve vü gonc delâl-i her cevân olmuş”

K41/2-47

*“Kim ki bilmiş nefsin olmuş mâsivâdan rûhı pâk
Nutm-ı pâkinden safâ bul kim dile vâsıldır ol”*

G247/188-6

109) Nefh, nefehât

Mâsivâdan geçen kişi Hakk’a yönelirse Hudâ’nın nefesi ona ulaşır. Bir başka beyitte İsrâfil’in sûr borusu nefh-i Hudâ ile dolmuştur. Sûra üflendiği zamân berzah âlemi aşk yerine döner. Nefh, üfleme, Hz. Âdem’e ve insânlığa hayât vermiş bir nefes olarak beyitlerde yer almıştır.

*“Hakkî gel in ü ânı koy iki cihân u cânı koy
Hakk’a teveccüh eyle tâ erişe **nefha**-i Hudâ”*

G83/5-6

*“**Nefh**-i cân-bahşdır ol nefha-i rûhânî kim
Her işi “kün fe-yekün” dur dime mevkûf-ı ilel”*

G257/200-3

*“**Nefha** benim sûr benim ravzâ benim hûr benim
Nâr benim nûr benim olma cüdâ kıl istifâ”*

G111/34-6

110) Nokta

Aşk ilmine vakıf olan gönül, bir noktadan binlerce risâle yazabilir. Noktanın ilim olarak görüldüğü bir beyitte noktanın mahiyetini anlamayanların onu kesret zannettiği söylenir.

*“Eger ilm-i aşkı gönülden okursan
Yazarsın o bir **nokta**dan bin resâ’il”*

K65/8-16

Noktanın oluşum basamaklarına yer verilen bir beyitte nokta önce bir çizgi sonra bir harf, daha sonra binlerce harf olur. Noktaların değişmesi gibi sûretlerde değişir. Tasavvufî bir derinliğe sahip olan bu beyitle, Varlıktan çokluğa bir gidişat hayâl edilmiştir. Bazı beyitlerde çoklukta vahdeti görmek ifâde edilmişti. (Bkz. Bâzâr) Bu beyitte tam aksi birlikten çokluğa doğru bir yöneliş vardır. Her şeyin varlığının bir olan Allah’a dayandırılması söz konusudur.

*“**Nokta** hatt oldu vü hatt harf olup ol oldu hurûf
Çünkü tebdîl-i suver kıldı vü tagyîr-i nukat”*

G211/147-2

*“Hutût-ı şeş-cihet andan görünür **nokta**-i mevhûm
Küre-i nuh-felek merkez gibi ender meyân olmuş”*

K37/2-11

*“Nokta-i ilmi kesîr anladı çün eblehler
Hakkî ol yârdır agyâr dinilmez aslâ”*

G115/39-8

111) Nefes

Nefes, “gayb âleminde gelen İlâhî lütûf ve esintilerle kalbin rahatlamaıdır. Nefes sahibi olanlar, işin sonuna gelmiş kimselerdir. Ebu Ali Dekkâk şöyle demiştir: Ârife, nefes hali (rahatlık) verilmez; Çünkü onun işlerinde genişlik ve müsamaha yoktur. Sevene ise nefes (feyiz, destek ve rahatlama) lâzımdır. Çünkü ona nefes verilmezse gücü yetmediğinden yük altında helâk olur” (Kuşeyrî, 2013: 227). Aşk, Rahmânî bir nefestir ve Allah’ın emrinden yaratılmıştır. Bu bakımdan insan ruhuna verilen hayât, Allah’ın emriyle yaratılan aşktan olan bir nefestir. Şâir, nefesin hak olduğunu ve nefesin ruha verilip hayvânî ruhun çıkmasını istemektedir.

*“Aşkdır ‘min emri Rabbi’ nefh-i Rahmânî
Ol nefesdendir hayât-ı rûh-ı insânî
Hoş nefes hakdır ko çıksun cân-ı hayvânî
Tek bu dil Dildâr’ı bulsun mutmâ’in olsun
Tek bu cân Cânân’a irsün aşk ile tolsun”*

Muh361/3-6

Cân, hevâdan geçse nefes dalgalarının denizinde ikamet eder. Bu vesileyle hayat o ay’ı bulur ve o denizden istifade eder. Hevâ, tevriyeli kullanılmıştır. Hevâ ile hava ve nefes ifade edilir. Fakat beyit tasavvufî açıdan izah edilirse insan bedenine hapsedilen rûh, nefsin emri altına alırsa o zaman kalbe gelen İlâhî lütuflara mazhar olur. Kalbe gelen İlâhî feyizler nefes olarak ifade edilir. Nefes, bir denizde bulunan dalgalara benzetilir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi deniz, varlık; dalga ise Allah’ın varlık denizinde görülen tecellîleridir. (Bkz. Habab, Katre) Yani, kalbe gelen nefes, kalpte Allah’ın tecellîleridir.

*“Hevâdan geçse cân mevci nefes bahrinde sakindir
Hayât ol mâhı bulmuş kim o yemden müstefid olmuş”*

G205/141-2

Aşk ile geçen her an bir nefestir. Bu aşk nefesi kalbe bir parlaklık verse kâfidir. Hayvânî nefis kötüdür; fakat nefes aşk ve cânıdır.

*“Aşkın demi her bir nefes bu kalbe saykal vursa bes
Bil aşk u cânıdır hem-nefes nefsi-i behîmîdir fenâ”*

G101/24-8

“Asl-ı her nagme çü Hakk’ın **nefes**-i rahmetidir
Hakkî bu nagmeden ol zevk-i nevâya düşdüm”

G273/217-7

“ Bir **nefes** âsûde olmaz âşık-ı didâr-ı yâr
Âfitâb-ı aşk için bir sâye-i dîvâr yok”

G223/161-2

112) Perde, Nikâb, Hicâb

Perde, örtü demektir. Âlem, Allah’ın nûrunun dolduğuna dair sağlam delillerle doludur. Fakat **lâ** örtüsü âlem yüzünü kapatmıştır. Allah’ın nûrunun görülmesini engelleyen örtü yok anlamındaki “**lâ**” ya benzetilmiştir. Âlem, Allah’ın varlığına dair delilleri gösteren bir yüz olarak tasavvur edilmiştir. Bir başka beyitte evhâm ve hayâl bir perde olarak görülür.

“Çün nûrun oldu mesned-i illâdan âşikâr
Setr etdi vech-i âlemi cümle **nikâb**-ı lâ”

K33/1-3

Sevgili yüzünden örtüsünü açınca onun yüzünün nûrundan dünyâ zahir olmuştur. Bir başka beyitte ise perde gurura benzetilir. Bu gurur perdesini ârifler yıldırımıyla yakmıştır. Berk, ârife verilen parlak ışıklardır. Parlak ışıklar tecellîlerdir. Bu tecellîler gönülde ortaya çıkmıştır.

“Berkımızla yakmışız biz hod-nümâlık **perdesin**
Gayreden pinhanız ammâ dilde peyda olmuşuz”

G195/129-3

“Şîrîn olur dil şûr ise nezdik olur cân dûr ise
Bî-**perdedür** ol nûr ise şevk ile vuslât-cûr olur”

G167/98-5

“Çün **nikâb** açdı cemâlinden o mihr-i bî-zevâl
Oldu mahv anlar gönülden gitdi cümle mâsivâ”

G103/27-5

113) Riyâzet

Riyâzet, sadece bir beyitte âb-ı hayâtın lezzetini bulmanın bir yolu olarak görülmüştür. Nefsi terbiye etmek için zor şeyler önüne konur ki nefsin kendini faydalı olan şeylere alıştırabilmesi için gereklidir. Az yeme, az uyuma, uzlet, sürekli zikir ve ibadetle meşgul olmak nefsin terbiye olması için yapılanlardır. Bütün bunlar riyâzet ya da erbain olarak bilinir. Bunun dışında çile çıkarmak sefere çıkmak da riyâzet şekillerindendir (Uludağ, 2012:297). Riyâzet hakkında yer alan bu ifâdeler

ışığında İbrâhim Hakkı'nın mısralarında “az yemek, az uyumak, az konuşmak,” insanlardan uzak kalmak, sefer, zikir ve tefekkür vb. mefhumların çok sık kullanarak sürekli olarak riyâzetin tavsiye edildiği görülmektedir. Tasavvuf ilminin önemli âlimlerinden Eşrefoğlu Rûmî riyâzet için şunu söylemektedir: “*Nefs-i emmâreyi zindâna at, riyâzet evinde tâ ki bendine düşe. Ve eğer böyle etmiyecek olursan, sen onun bendindesin*”. Nefsin bu durumu için mânidâr bir İran sözüne yer verilir: “*Gafil olma, yaramaz nefsin pusuda oturduğundan ki nâgâh bir devin tuzağında helâk olursun*” (Er-Rûmî, 1996: 292). Ve bu ifâdelere ilaveten tâlibin her zamân nefsin hilelerinden haberdar olması ve riyâzet üzere olması gerektiği bir beyitte ifâde edilir.

*“Riyâzet âb-ı hayâtı safâsını bulsan
Gönül kudûretini hep cilâ edersin sen”*

G307/256-6

114) Rû'yet

Nefsini bilen ârifin her işi Allah'ı görmek, işitmek ve Allah kelâmı olmuştur. Rû'yet **görmek** anlamında ifâde edilmiştir.

*“Nefsini lâ şey' bilen dil hakk bilir âgâh olur
Rû'yet sem'ü kelâmı her işi Allah olur
Cümle eşyadan ana bir an temâşâ-gâh olur
Kande olsa Hakk onunla dâ'imâ hem-râh olur
Hâzır-ı Hakk ol huzûr it gâfil olma el-amân her zamân”*

Muh355/1-6

115) Rû'ya, Düş

Kalbe gelen hallerin ve zihinde tasavvur edilen düşüncelerin hayal edilmiş haline rüya denir (Kuşeyrî, 2013: 704). İbrahim Hakkı mısralarında rû'ya olarak varlığı gerçek olan Allah dışındaki herşeydir. İnsanlar uyuyup düş görürken Kerem-i Kibriyâ daima uyanıktır.

*“Hâlk varup uykuya **düş**ler görür
Bulmuş uyanık Kerem-i Kibriyâ”*

G85/7-5

Şâir, düşünde kendisini nazlı bir servi, yüzünü bir gülbahçesi, bedenini de yasemin olarak görmüştür. Servi ve gülistan tasavvufî kavramlardır. Servi, dik duruşuyla elife benzer ve “Bir”i ifade eder (Uludağ, 2012: 1499). Kendisini salına

salına yürüyen nazlı bir servi olarak gören Hakkî, “Bir”in tecellîlerinin kendisinde görüldüğünü ifade etmek istiyor. Çünkü tasavvufta inşâ ahsen-i takvîm süretinde yaratıldığı için serviye benzetilir. Yüzünü gülbahçesine benzetmekle şâir, Gönlündeki marifet ve irfanın yüzüne aksettiğini ve marifetten ötürü bedeninin de yasemin gibi güzel koktuğunu ifade etmek istemiştir.

“*Düşde gördüm kendimi dersen misâl-i serv-i nâz
Vechimi hem çün gülîstân cismimi çün yasemîn*”

G315/263-7

Dünya içindekilerle bir hayalden ve uykudan ibarettir. Eğer insan dünyanın bir düşten ibaret olduğunu bilseydi, bu kadar üzülmeydi.

“*Kamu dünyâ vü mâfihâ hayâl ü hâbdır ammâ
Eger huftu bileydi düşdür andan pür-gam olmazdı*”

G337/288-5

“*Mevcûd-ı hakîkisin ü ma’dûmdur eşyâ
Çün sâye vü rû’yâ*”

Müs25/1-3

116) Rahmet

Rahmet-i bî-intihâ, gülşen-i rahmet, nefes-i rahmet vb. kullanımlarla Allah’ın rahmetine işaret edecek şekilde söz konusu edilmiştir.

“*Ey aşk u ey cân-ı cihân ey mübtedâ vey müntehâ
Eyer rüste-hîz-i nâgehân vey rahmet-i bî-intihâ*”

G87/10-1

“*Ol dil ki nesîmim anda esdi
Ol gülşen-i rahmet oldu mesrûr*”

G171/104-4

“*Mahlûk-ı Hudâ’ya şefkat it rahmet bul
Eblehlere hilm ü hürmet it rahat bul
Sen herkese rıfk u râğbet it rif’at bul
Ger idemedinse uzlet it izzet bul*”

R409/73

117) Rızâ, Rızâ

Rızâ, hoşnut ve memnun olma hâli demektir. Rızâ kaynağı olan rûh, her derde deva olarak görülür. Cân kulağıyla âgâh nidasını duyan kişi servi gibi raks ederek razı olmanın zevkini duyar. Allah rızâsı için yüz parçaya ayırsalar, gönül her türlü sıkıntıya teslim ve rızâ göstermiştir. Her işin Allah’tan geldiğini bilen ârif, bu

sıkıntılara razı olmuştur. Bu bakımdan her zamân Hakk'ın rızâsı gözlenir. *Dîvân* 'da rızâ, *Allah'tan gelene rıza göstermek ve memnuniyetle karşılamak* söz konusu edilerek yer almıştır.

“Gûş-ı cân ile işidir o nidâyı âgâh
Raks eder serv misâli çü bulur zevk-i **rızâ**”

G83/6-3

“İmâm-ı Sevrî bir gün Râbi'a-i Adeviye'nin de bulunduğu bir yerde: 'Allahım, bizden râzı ol' diye dua etti. Râbi'a-i Adeviye: 'Sen Allah'tan râzı olmadığın hâlde, Allahu Teâlâ'nın senden râzı olmasını istemekten utanmıyor musun?' Dedi. Sevrî: 'Estağfirullah' dedi. Orada bulunan Câfer b. Süleyman Ed-Dab'i: 'Kul, ne zamân Rabbisinden râzı olur?' Diye sorunca, Rabi'a: 'Ni''met ve sevinci aynı olduğu vakitte' diye cevap vermiştir.” Ayrıca Hz. Ömer'in rıza hâli de şu ifâdelerdedir: 'İster darlık ve ister bolluk olsun, her ne hâl üzere olursam olayım, buna asla aldırış etmem" (Gazâlî, 2014:145).

“**Rızâ**-yı Hakk içündür dâ'îma ef'âl ü akvâli
İbâdullah'a ikrâmı kamu bî-imtinân olmuş”

K37/2-26

“Selâmet bulmuş ol ârif ki teslîm-i kazâ olmuş
Ger âteş yağsa **râzı**dır gönülden habbezâ söyler”

K45/3-14

“Hakk rızâsıyla bizi eyleseler yüz pâre
Ana hem dil tolu teslîm ü **rızâ** olmuştur”

G153/83-2

118) Râh

Râh, yol anlamı söz konusu edilerek kullanıldığı gibi bir beyitte tenleri rûh olarak hayâl edilenlerin cânları kadeh olarak düşünülmüş. Kadehle ilişkisi bakımından aşk, şarâp olarak kadehin içine dolmuştur. Râh, *yol ve şarâp* anlamında kullanılmıştır.

“Bu tenleri ervâhdır ol cânları akdâhdır
Aşk anlara hoş-**râh**dır kim bilmediler nef" ü zar”

G161/91-6

“Her dem gâm-ı aşk hâsılımdır
Hem **râh** u tarîk u menzilimdir”

G153/82-1

“Uyan o hâne-i hammâr-ı âşîka yüz tut
Bu rûh râhatı ecliçün iste andan **râh**”

G135/62-2

119) Seyr, Seyrân

İbrahim Hakkî'nın mısralarında seyr, Hakk'a **yürümek ve manevî yolculuk yapmak** şeklinde ifâde edilmiştir. Bir beyitte şâir, niyetinin dünyâ değil Hakk'a doğru bir sefer yapmak olduğunu ifâde eder. Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayât* adlı kitabında “*Aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yolunun Yüce Mevla'ya doğru bir seyr ve seyahat edenlerin yoludur. Buradaki seyr, bir hükümden hükme, bir halden diğer bir geçmek demektir ki manevî bir geçiş, manevî bir seyahattır. Sâlikinde ilk günden son ana kadar yaptığı iş bu seyr kelimesinin içindedir. O sürekli olarak segiliye doğru hareket halindedir. Bu, Ka'be'ye doğru giden bir kimsenin hareketine benzer ki, oraya ulaşınca harekette son bulur. Fakat tasavvuf anlayışında nihayet 'seyr ilellah' (Allah'a doğru seyr) da sözkonusudur. 'seyr fillah' (Allah'ta seyr) da böyle bir durum yoktur. Ka'be'ye ulaşan yolculuğu sona erer; fakat o binanın ve o yerin sırları son bulmaz*” demektedir (Kübra, 1996: 42).

Beyitlerde de bu yolculuklar bağlamında söz konusu edilmiştir. Bir beyitte ârif, gönlünden aşkın güzelliğine doğru bir yolculuk yapar. Her gönlün seyâhati, hâli kadardır. Vahdet ehlinde bir mutluluk hâli oluşurken çokluk âlemine dalmış kişide bir gurur hâli olur.

“Niçün ârif gönülden taşra çıksun **seyre** kim dâ'im
Açılmış gonçe-i dilden anın yüzbin gülîstânı

K51/4-51

“Cihân-ı dîde-i vahdetle **seyr** kıl Hakkî
Zuhûr-ı aşk-ı Hudâ'dır Hudâ'dan eyle hayâ”

G101/24-9

“Hâr-zâr-ı kesret içre verd-i vahdet **seyr** iden
Ârifin çeşminde Hakkî âlem olmuş lâle-zâr”

K57/5-33

120) Sefer

Çorak bir toprağa benzetilen insân bedeninden başlayan sefer, âb-ı hayât içmekle son bulur. Seferle hayât suyunu içen gönülde bir mutluluk hâli ortaya çıkar. Gönülünde Allah'a doğru bir sefer yapan kişi zaten Allah'ın huzûrunda olduğu ve aşk

sohbeti yaptığı için ayrıca cismen bir sefere gerek yoktur. **Yolculuk** anlamı söz konusu edilen beyitlerde sefer, **Kalp ile Allah'ı zikrederek yapılan manevî yolculuk** olarak ifâde edilmiştir.

“Bu hâk-i şûreden eyler **sefer** iç âb-ı hayât
Gönülde sadr-ı safâ bul yeter bu saff-ı ni'âl”

G247/189-6

İmam Gazalî, *El- Mürşidü'l-Emîn* adlı eserinde iki çeşit seferden bahseder: “Biri zahiri sefer, öbürü de batını sefer .. Zahiri sefer, yani yolculuk; yeryüzünü gezip dolaşmaktır. Bâtını sefere gelince, o da bizzat Allahü Te'âlâ'ya manen yönelmektir. Her iki seferi birden şu âyet-i kerime ifâde eder: ‘Onlara yeryüzünde ve nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz’ (Fussilet, 53). En büyük sefer, yani yolculuk, içten Allahü Te'âlâ'ya yönelmektir. Böyle bir yolculuğa çıkan ebedi ve sonsuz yolculuğa çıkmıştır. Bunun gezdiği yerler, ‘arzı yer ve gök kadar geniştir’ diye tarif edilen Cennet’e benzer” (Gazalî, 2013: 145).

“Cevr-i **sefer**dir âyîne-i kalb saykalı
Ger seyr-i Ka'be'dir **sefer**in ger reh-i gazâ”

K63/7-19

“Ey ârif-i sâhib-nazar kıl dilden ol dosta **sefer**
Benlikden ol sen bî-haber tâ olasın yârânımız”

G181/114-3

“Geç evvel arzulardan pes andan aşka ol ma'il
Dilersen şehr-i tenden cân iline hoş **sefer** kılmak”

G221/159-5

121) Seyâhat

Seyâhati kalple ve gönülle yapan kişi, âlemi içindekilerle müşâhede etmek ister. Beden zindânından sıyrılıp kalp ile bir gezintiye başlayan gönül, bir huzûr hâli içinde olmuştur. Beyitlerde Allah'ın varlığının sikkelerini âlemde müşâhede etmek isteyen kişinin yapmak istediği seyâhat, **gezinti** şeklinde ifâde edilmiştir.

“Kalbinle kıl **seyâhat** ü ehl-i sa'âdet ol
Ehl-i sakardır ehl-i sefer kıl sen inzivâ”

K63/7-22

“Ey rûh seyr-i âlem-i imkân nene gerek
Dilden **seyâhat** eyle bu zindân nene gerek”

G231/171-1

122) Sabr

Bir amaca ulaşmak için ölümü bile göze almak anlamında kullanılan **baş koymak** deyimini uyumamak anlamıyla beyitte ifâde edilmiştir. Bir gece sabredip uyumayıp beklemelidir ki o başın üzerine saadet kuşu konsun. Abdulkadir Geylânî, sabrı üç türlü olarak ifâde eder:

“Birinci sabır: Allahîn emirlerini yerine getirmek ve yasaklarını yapmama konusunda sabır göstermek. İkinci sabır: Allah’ın bir kul üzerinde tecellîleri görüldüğü zamân ve bazı belalara uğradığı zamân sabretmektir. Üçüncü sabır ise Allah’ın kula verdiği her vaade inanarak verileceği zamâna kadar sabırla beklemek” şeklinde sabır ifâde edilmiştir (Geylânî, 2009: 1056).

“Bir gece **sabr** eyle yere koyma baş
Murg-ı sa’adet kona tâ başına”

G85/7-3

Yılandan kaçma ki ejderhayı görmeyesin. Kişi hâline şükretmeli ki büyük sıkıntılardan korunmuş olsun. Sabr, **dayanmak, başa gelen musibetlere şikâyet etmeden geldiği yeri bilerek dayanmak** anlamı söz konusu edilmiştir.

“Kılma yılandan firar görmeyesin ejdeha
Eyle yerinde karar hâline **sabr** eyle”

G95/19-1

“Zulmet-i ibtilâda bil nûr-ı velâyı **sabr** kıl
Âb u hayâta Hızr-ı dil fi’zulûmât irer hemân”

G311/259-3

“Aldanma zıll-ı zâ’ile talma hayâl-i bâtıla
Bul dilde aşk-ı akdemi “es-**sabru** miftâhu’l-ferec”

G133/60-6

123) Sî-murg, Ankâ

Aşk, Kaf Dağı’nın kuşu olan sî-murga benzetilir. Bütün âlem ma’nâ âlemi olarak tedkik edilmiştir. Aşkın erişilmez ve görülmez bir mevhum olduğu sî-murg bağlamında ifâde edilmiştir. Bir başka beyitte de Sî-murg’un gönül vadisinde olduğu ifâde edilerek vadi ve sî-murg arasında bir ilişki kurulmuştur. Gönül, bir vadiye benzetilmiş ve Sî-murg gönül vadisine ulaşan kâmil insâna teşbih edilmiştir.

*“Vâdi-i dilde tereddüd iden olmaz mahrum
Ki o sî-murgdan ol kâf-ı perr bulmuşlar”*

G163/93-5

Ankânın yeri Kaf Dağı’dır. Fakat Ankâ, dünyâ kafesinde kapalı kalmıştır. Hâlbuki ankânın yuvası feleğin doruğunda bir yerdir. Şâir, bir beyitte gönlünü Kaf Dağı olarak görerek kendini Kaf Dağı’nda bir Ankâ olarak hayâl eder. Bir beyitte insânın niçin her uğursuz baykuşa yâr olduğu sorgulanır.

*“Güzel **ankâ** gibi gel kûh-ı Kâf’a
Niçün her bûm-ı şûma yâr olursun”*

G307/255-6

*“Aşk **sî-murg**-ı kûh-ı Kâf olmuş
Cümle ma’nâda mûşikâf olmuş”*

A69/18

*“Ol tâ’ir-i gaybî sana ger sâye bıraktı
Sî-murg-ı cihân hem nazarından meges oldu”*

G347/301-2

124) Sûret, Suver

Sûret; şekil, biçim, çeşit demektir. Dünyâya bakılsa çok şekil vardır. Fakat aslında her şey bir birliğin etrafında toplanmıştır. Yine, beyitte sûretlerin çokluğu ile vahdetin olması bağlamında çoklukta vahdet ifâde edilmiştir (Bkz. Bâzâr).

*“Bakılsa **sûrete** çokdur bu bir değil lâkin
İki değüldür ehaddir hemîşe ol ma’nâ”*

G101/23-7

Hayr ve şerrin bir vakti yoktur. Vahdet nûrunun kalbe gelmesi için bir vasıtaya ihtiyacı yoktur. Vahdet nûru kalbe gelirken bir şekle bürünmeden gelir.

*“Hayr u şer fark olmaz asla ne bahâr u ne hazân
Nûr-ı vahdet kalbe inse bî-nukûş u bî-**suver**”*

G165/97-4

*“Gerçi bî-**sûret** cenâb-ı aşkdır
Cümle sûretten velî eyler vürûd”*

G143/72-5

*“Ehl-i aklı âlem-i **sûrette** koy
Âşıka ma’nâ yüzünden kıl nidâ”*

G103/25-6

125) Sebep

Hiz. Peygamber'in (SAV) gece kıldığı namazlardan ötürü ayağının şişmesi korkudan değil aşkın coşkunluğundan olduğu bir beyitte ifade edilir. Sebep; **araç**, **vasıta** anlamı söz konu edilerek ifade edilmiştir. Başka bir beyitte kalbe gelen hâllerin bir ihsân olduğu ve bu durumun cömertlikten başka bir sebebi olmadığı ifade edilir.

“Pây-ı Mahbûb-ı Hudâ şişdi kıyâm-ı şebden

***Sebebi** cuşış-i aşk idi değil havf u recâ”*

G83/6-4

“Bu kalbe nâ-geh ey cân kıldun bu hâli ihsân

*Cûdundan özge el-ân asla **sebeb** görünmez”*

G187/121-6

“Devlet-i fakrî İlâhi bana ihsân it kim

*Ol kerâmet **sebeb**-i izzet ü tahsînimdir”*

G151/81-3

126) Sohbet

Sohbet; “hasbihâl etme, söyleşme ve arkadaşlık” demektir (Uludağ, 2102:321). Hakkî, halk ile konuşmaktan bir şey bulamayınca تنها bir köşeye çekilip *Dîvân*'ını yazdığını söyler.

*“Bu Hakkî der çü halkın **sohbetinden** bulmadım lezzet*

Kütüb cem'iyetiyle ülfet itdim bir zamân تنها”

G79/1-3

Bir başka beyitte yine Hakkî, yalnız İsmâil Fakirullah ile sohbet ettiğini ifade eder. Mürşidin kalbinde yer alan kabiliyetleri sohbet vasıtasıyla mürîde aktarılır. Beyitten hareketle İbrâhim Hakkî'nın İsmâil Fakirullâh'ın sohbetleri neticesinde yetiştiği görülmektedir.

*“Buldu Hakkî dilde tenhâ **sohbetin***

Sen Fakirullâh ey Yusûf-ı zâr”

G147/75-9

Ve Hiz. Peygamber (SAV)'in ashâbını bu yolla yetiştirdiği bilinir. Buna ilişkin Bediüzzamân Said Nursî, *Sözler* adlı eserinde Hiz. Peygamber'in (SAV) sohbeti hakkında özetle şu ifâdelere yer vermektedir: Hiz. Peygamber (SAV)'in sohbetinin bir iksir olduğu ve onun sohbetinin senelerce yapılacak bir seyr ü sülûka karşılık geldiği ifade edilir. Bunun sebebi Hiz. Peygamberin sohbetinin bir boyanma

ve yansıma hâli olduğu ve bu hâl ile Hz. Peygamberin sohbetinde bulunanların büyük bir mertebeye ulaştığı söylenir. Celalettin Suyûtî gibi velî zâtların, Hz. Peygamberin sohbetine uyanık veya yakaza âleminde iken katılsalar bile yine sahabe mertebesine ulaşamadıkları ifâde edilir. Bunun sebebi sahabe Hz. Peygamber ile nebi yönüyle; velîler ise Hz. Peygamberin velîlik yönüyle sohbetinde bulunurlar (Said Nursî, 1979:458). Hz. Peygamber'in sohbetinin ne kadar te'sirli olduğunu göstermesi açısından bir örneğe yer verilir:

“Bir bedevî adam, kızını sağ olarak defnedecek derecede bir kasâvet-i vahşiyânede bulunduğu hâlde gelip bir saat sohbet-i Nebeviye'ye müşerref olur. Daha karıncaya ayağını basamaz derecede bir şefkat-i rahîmâneyi kesbederdi. Hem câhil, vahşi bir adam, bir gün sohbet-i Nebeviye'ye mazhar olur, sonra Çin ve Hind gibi memleketlere giderdi. Mütemeddin kavimlere muallim-i hakâik ve rehber-i kemâlât olurdu” (Said Nursî, 1979: 458).

*“İlahî İzzetin Hakkî enîs it kalbime aşkı
Ki anın **sohbeti** zevkiyle ola kul u kurbân”*

K53/4-67

*“Ey Hakkî **sohbet** eyleme bîgânelerle kim
Kalsın seninle vâkı'a-ı âşinâ-yı dil”*

G249/191-9

*“**Sohbet-i** aşkla kıl dilde huzûr ey Hakkî
İtme cismine sefer dilde huzûrdan söyle”*

G325/275-7

127) Sâye, Gölge

Her şeyin şâh ve ayın gölgeleri olduğu belirtilirken bir beyitte Allah'ın huzûrunda bulunan kişinin varlığından bir eser kalmadığı belirtilir. Güneşin ortaya çıkmasıyla bir duvara benzetilen insân bedeninin bir gölgesi bile kalmaz. Sâye; **gölge ve Allah'ın gölgesi** yani “hakikatin gölgesi” anlamında bir mefhumdur (Uludağ, 2012: 308). Beyitlerde de bu anlam yönüyle söz konusu edilmiştir.

*“Huzûr-ı aşk ile kalmaz bu varlığımdan eser
Zuhûr-ı şems ile mahv oldu **sâye-i dîvar**”*

G169/101-7

“Çün *sâye-i mehiz dahi hem sâye-i şehiz*
Ey yâr-ı gâr u her-dem-i hem-râh merhabâ”

G91/13-5

“*Gâfilin kalbidir ama görmez ol nûrî ayân*
Zulmet-i sûretde olmuş sâyelerle mübtelâ”

G103/27-6

128) *Sıdk*

“*Sıdk; İçte ve dışta doğruluk, işin temelidir. Her iş onunla tamam olur, her işin nizamı ondadır*” (Kuşeyrî, 2013: 419). Eğer kişi, gönülden ve candan doğrulukla dinlemiş ise o zaman âşıkların sözünden bir harf dinlemek yeterli olur.

“*Kıldinsa dil ü cândan eger **sıdk** ile isgâ*
Uşşâk sözünden sana bir harf bes oldu”

G347/301-4

“*Zannımca yakın o **sıdk**la sıddıkım*
Tavhîd-i vücûd ile tolu tahkikim
Her rütbede çün vücûd eder hükm-i diğer
Pes hıfz-ı merâtib itmesem zındıkım”

R389/23

129) *Sır, Esrâr*

Sır; gizem, esrâr, gizli şey anlamında bir mefhum olup tasavvufta sır, rûhlar gibi insan bedenine konan latifeler olarak ifade edilir. Sır, Sûfilerin anlayışına göre sır müşahedenin; rûh, mahabbetin; kalpler ise marifet ve irfanın yeri olarak belirtilir. Sûfiler göre sır kişinin bildiği şeydir. Yine Allah ile kul arasında gizli olan hallere de sır denmiştir (Kuşeyrî, 2013: 234-235). Aşağıdaki beyitte gönülde sırra vakıf olan kişinin kesret içinde vahdeti bulduğu ve daima gönülde Allah karşısında huzurda bulunduğu ifade edilir.

“*Bu **sır**ra vakıf olan dil huzûr eder her dem*
Bulur bu kesret-i sûretde vahdeti tenhâ”

G101/23-8

Bir kesret olarak görülen insan bedenini bırakmak gerekir ki Hakk’ın birliğinin sırlarını görebilmek mümkün olsun. Sırlarının görülmesi yüz gizli âyetin câna bildirilmesi şeklinde olmaktadır. Âyet ile ifade edilen ma’nâ, Hakk’ın zât ve isimlerinin insan rûhunda veya gönlünde ortaya çıkması anlaşılmalıdır.

*“Kesrette cismi terk it tâ **sırr**-ı vahdet-i Hak
Vahy ide câna her dem yüz âyet-i hafîyi”*

G335/287-2

Ten bir kürsiye benzetilerek ten elbisesi içinde bulunan gönül, nûr levhasına benzetilir. Nur levhalarına benzeyen gönülde Hüdâ'nın sırları yazılmıştır.

*“Bu kürs-i ten üzre gönül levh-i nûrdur
Kim yazmış anda **sırr**-ı Hudâ'yı hüdâ-yı dil”*

G249/191-5

*“Ger savt-ı cihân perdesi **sırr**ın tanıdınsa
Bildin ki hakikat neden ister bu mecâzı”*

G339/291-3

*“Olsa gönülde huzûr vuslât-ı cândır lezîz
Tolsa dil ü cân sürur **sırr**-ı nihandır lezîz”*

G145/74-1

130) Safâ

Kalp aynasına düşmandan bir toz gelmezse kalp, her dem yârin güzelliğine karşılık bir zevk hâli içindedir. Bir beyitte gönül, bir aynaya teşbih edilir. Gönül, safâ ile dolduğu için bu zevk hâlini, Cânân'ı câna göstermekle ifade edecektir. İbrahim Hakkı'nın mısralarında safâ, gönle gelen sevgili ile olmanın verdiği bir zevk ve keyif hâlini ifade etmek için kullanılmıştır.

*“Mir'ât-ı dilde koyma keder seni gider
Cânân'ı câna göstere tâ kim **safâ**-yı dil”*

G249/191-3

*“Hudâ'dır mâni' u mu'tî felekle hiç kârım yok
Safâdır hâtırım iki Cihândan bir gubârım yok”*

G223/162-1

*“Mir'ât-ı kalbe gelmese agyârdan gubâr
Her dem cemâl-i yâre mukâbil **safâ**dadır”*

G165/95-8

131) Şehvet

Şehvet, şâirin ifâdesiyle kalbin en gizli yerinden gelen bir kasvetdir. Bu kasvetin sebebi açlık ile nefsin terbiye edilmesidir. Aşağıdaki dizelerde de açlık vesilesiyle kişinin ilim vi hilm sahibi olup Allah ahlakı ile ahlaklandığı görülmektedir.

“Şu’bdan kalbe kasvetdir gelen hem **şehvet** ü nahvet
Bulur cû ehli ilm ü hilm olur ahlâk-ı Rabbânî”

K49/4-24

Bir başka dizede şehvet, bir deve benzetilir. Bir başka beyitte gönül ehlindeki şehvet ve hırs hoş kabul edilir. Şehvet bedeni arzular ve nefsin hoşlandığı şey anlamında kullanılmıştır. Gönül ehli için hoş görülen şehvet, İlahî aşka duyulan şiddetli bir arzu şeklindedir.

“Seyr-i dîdâr-ı arûs-ı aşk olur kalbe muhâl
Olsa âgûşunda hâ’il dîv-i **şehvet** çün vesen”

K59/6-16

“Ehl-i dil hırs u **şehveti** hoşdur
Oldu makbûl ü hûb çün gül ü hâr”

G157/87-2

“Aşk-ı rûhânî olur pâk ol karışmaz nesneye
Aşk-ı **şehvetdir** hemân ser-mâye-i âgûş u bûs”

G201/138-3

132) Şükür

Dünyânın her yeri hikmet meyvelerinin asılı olduğu ağaçlarla doludur. Hoş nağmeli bir kuş gibi coşkunklukla teşekkür edilir. Kulun Allah’ın nimetlerini dile getirip övmesi şükür olarak ifâde edilir. Beyitlerde de bu anlam çerçevesinde ele alınmıştır.

“Kamu cânibden eşcârı toludur meyve-i hikmet
Hurûş eyler hevâ-yı **şükür** ile murg-ı hoş-elhânı”

K51/4-43

Adulkadir Geylânî, şükür için şunları söylemektedir:

“Gevşeklik ederek şükür ipinin ucunu bırakmamalı. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem: ‘Nimet vahşi hayvan gibidir; onu şükürle bağlayın’ buyurmuştur”. Şükürün bir tanımına yer veren Abdulkadir-i Geylânî, “Şükürü lütfedenin Allah Te’âla olduğunu itirâf etmek, her zamân bunu kendi nefsine telkin etmektir.” şeklinde ifâde etmiştir (Geylânî, trs: 94).

“Aşk **şükri** kesretinden olmuşum fersûde-dil
Şükürden saykal bulur âyîne-i jengâr-dâr”

K55/5-20

“Hudâ ’ya **şük**r ki oldum refîk-i ehl-i kemâl
Kamu hakîm ü halîm ü selîm ü hûb hısâl”

G255/197-1

“**Şük**r ile yir ü gögi tolturdum
Çün zemîn idim âsûmân oldum”

G279/225-4

133) Şevk

Şevk, özlem demektir. Ay, güneş ve bütün yıldızlar ilahî aşk özlemiyle her dâim dönerler. Allah’a kavuşma özlemiyle dalgalar ve deniz galeyana gelir.

“Aşkınla hevâ cûş eder emvâc olur ebhur
Şevkînla kamu pür”

Müs25/1-13

Bir beyitte şâir, *İlahî-nâme* adlı eserini aşkın verdiği bir özlemle yazdığını ifâde eder. Yine bir beyitte Hakkî gönülden aşkın kölesi olduğunu ve her dâim zevk ve şevkten her anının yeni bir eğlence olduğunu dile getirir.

“İlahî vasf-ı aşkın yazdı çün **şevk**înla bu ednâ
İlahî-nâme nâm ile kabul it bunu ey Mevlâ”

G79/1-1

“Hakk Te ’âlâ **şevk** virdiyse sana
Gel hemân hayret yolundan kalbine”

G101/25- 1

“Cihân semâ’-ı muhabbet tolmuş ey Hakkî
Bu **şevk**-i hâl ile zevk eyleyen nihân eyler”

G159/89-7

134) Tefekkür

Tefekkür, düşünme ve muhakeme etmek anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte tefekkür bir olarak telakki edilmiştir. Ve tefekkürün akılla yapıldığı ifâde edilir.

“**Tefekkür**ledir lîk aklın ’ulûmı
Gerekdir ana ders ü fehm-i mesâ’il”

K67/8-18

Akıl, tefekkür ile dolarken aşk ile büyük bir hayret ortaya çıkar. Aşağıdaki beyitte tefekkürün yanısıra tedebbür kavramına yer verilmiştir. Tedebbür de tefekkür gibidüşünme ve muhakeme etmek demektir. Tedebbürün tasavvufî anlamı şudur: “İnsanın nefsi ve hali üzerinde düşünmesi” (Uludağ, 2012: 348).

*“Akl oldu pür-**tefekür** aşk oldu pür-tahayyür
Âkil kılar **tedebbür** âşık eder telâla”*

G107/30-2

*“**Tefekkür** kesb içündür hâl bu kim sen
Hemân başdan başa îsâr olursun”*

G307/255-3

135) *Temâşâ*

Beyitlerde Allah’ın cemâlini ve yaratıklarını seyretmek ve müşâhede etmek anlamında söz konusu edilmiştir. Aşk güzelliğini dilberin yüzünde gösterdi. Sonra aşk, aşığın gözünden dönüp güzelin yüzünden kendini seyretti.

*“Kendi hüsnün vech-i dil-berden hüveydâ kıldı aşk
Çeşm-i âşıktan dönüp anı **temâşâ** kıldı aşk”*

G219/157-1

*“**Temâşâ**-yı Cemâl-i nefis-i küllî kıl feleklerden
Ki tahrîk eyler eflâki o nûr-ı ahterân olmuş”*

K41/2-48

*“Cemâl-i akl-ı küllî aşk çeşmiyle **temâşâ** kıl
Ki ol teşvîr ü şevk u vecd ü hâl ü hâfakân olmuş”*

K41/2-49

136) *Tecerrüd*

Tecerrüd, *sıyrılmak* anlamında kullanılmıştır. Aşk hâlinde fakirlik ile övünmek şâir için bir tecerrüd elbisesidir. Bu bakımdan şâir, beden elbisesine hiç itibar etmediğini söyler.

*“Bu külhenden geçen ehl-i kana ’at vardı hammâma
Tecerrüd eyleyüp izzetle pâk oldu ten ü cânı”*

K53/4-57

*“**Tecerrüddür** libâsım fakrdan fahrım bu aşk içre
Libâs-ı cisme ol yüzden benim hiç i ’tibârım yok”*

G223/162-4

137) *Tayy*

“Tayy, Arapça dürülmek anlamını ifâde eder. Allah’ın, dostlarına bahşettiği kerametlerden biri de, Miraç gecesinde Haz Peygamber’in (SAV) yaşadığı türden olmak üzere onlara bir anda uzun mesafeler kat’ ettirmesidir” (Cebecioğlu, 2004:264). Aşağıdaki beyitte hâl, vecd ve sevinç hâline sâlik, bir seyr ü sülûk sonucu geçmiş ve gelecek zamânda yaptığı yolculukla ulaşmıştır.

*“Hazâ sülûkudur aceb pür-hâlet ü vecd ü tarab
Tayy eyledin bir demde hep ger mübtedâ ger müntehâ”*
G111/36-4

Aşağıdaki beyitte de cezbe ile cânın iki dünyâyı bir anda geçmesi vurgulanır.
Bu beyitle “tayy”ın hem zamân hem de mekân ile yapıldığı görülmektedir.

*“Tayy eder cezbe ile cân dü-cihânı bir dem
Çeşm-i meczûbda kalmaz ne zemîn ü ne zamân”*
G291/238-6
*“Çün nazardan tayy olur tomâr-ı evhâm u hayâl
Pâk olur mir’ât-ı âlem cümle kalmaz bir gubâr”*
K57/5-31
*“Olmadı bâdiye-i dûri vü mehcûri tayy
Olmadıkça Mecnûn Leylî vü Leylî Mecnûn”*
G299/246-6

138) Tevâzu’

Tevâzu, bir beyitte **alçakgönüllü olmak** şeklinde ifâde edilmiştir. “Nefsi tanıyıp ciddi olarak alçaltıma, tevhid hürmetine nefsi yüceltme, Cüneyd, tevâzû’u kanadı indirmek, kenarı kırmak olarak tanımlar” (Cebecioğlu, 2004: 272).

*“Tevâzu’ eyle mahlûk-ı Hudâ’yı senden a’lâ bil
Ki züill ü iftikâr evc-i alâya nerdübân olmuş”*
K39/2-29

139) Tarîk, Tûruk

Tarîk-ı Hudâ, tarîk-ı aşk, tarîk-ı fakr gibi kullanımlarla yer alan tarîk, beyitlerde **yol** anlamı ifâde edilerek kullanılmıştır. Bir beyitte fakr u fenâ yolunu tutan kişinin bekâ âleminin yolunu tuttuğu ifade edilir.

*“Tarîk-ı fakr u fenâyı tut ol bekâya revân
Girüye bakma hemân gayrı pîş-gâh arama”*
G323/272-2

İnsanın değer verdiği ömür sermayesini yüce bir mahal için sarfetmesi gerekir. Yapılması gereken, aşkla muhabbetle ve tarikle terk-i vücûd yapılarak a’lâ mahalle ulaşılır. Tarîkın aşağıdaki anlamı; bir hedefe ulaşmak için sistemli bir yol takip etmek veya sistemli bir programı takip etmektir.

*“Azîz ömrünü a’lâ mahâlline sarf it
Tarîk u aşk u mahabbetde eyle terk-i vücûd”*
G139/67-2

*“Tarîk-ı aşka gidersen tenin za’if olsun
Ki kat’ı bâdiye müşkildir olsa merd-i cesîm”*

G271/215-4

*“Her dem gâm-ı aşk hâsılımdır
Hem râh u tarîk u menzilimdir”*

G153/82-1

140) Tevekkül

Eşrefoğlu Rûmî’nin ifâdesinde tevekkül etmenin sabır şartına bağlandığı görülmektedir. “Rızık için tasa çekip tâattan ve ibâdetten geri kalmak edepsizliktir. İş olsun olmasın sen tevekkül etmeye devâm et. Tevekkül için gerekli şartlardan biri sabırlı olmaktır. Sabırlı olmayan asla tevekkül edemez” (Er-Rûmî, 1996: 258). Şâir, aşağıdaki mısralarında kana’at mülkünü bulunca tevekkül tahtını elde ettiğini ifâde eder. Aslında şâir, bu tahta oturan gizli bir sultan olmuştur.

*“Taht-ı tevekkül bulmuşam mülk-i kanâ’at almışam
Mahfice sultân olmuşam câh-ı ayânı neylerem”*

N77/17

*“Sen Hakk’a tevekkül kıl
Teslîm ol ü rahat bul
Her işine râzı ol
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler”*

Muh365/6-2

*“Sen Hakk’a tevekkül eyle hoş rahât bul
Tefvîz-i umûr idüp ana teslîm ol
İncinme kazâsına rızâ ver her yol
Koy her gamı dem-be-dem gamıyla hoş tal”*

R393/34

141) Tecellî

Gönül sarâyının kemeri Cennet-i A’lâ’dan daha yücedir. Çünkü gönül sultânı gönle lütfuyla tecellî etmiştir. “Gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nûrlara tecellî denir. Her ilâhî ismin tecellî ettiği yere ve yöne göre, tecellî kendisinden çıktığı gaybler yedidir” (Cebecioğlu, 2004: 265).

*“Cennet-i A’lâ’dan a’lâdır hûm-ı eyvân-ı dil
Anda lütfuyla tecellî eyler ol sultân-ı dil”*

G249/192-1

İbrâhim b. Edhem'in aşk şarabından içmesi sonucunda nûr-ı a'zâmın tecellî ettiği ifâde edilir.

*“O meyden İbn-i Edhem çünkü içdi
Ana kıldı **tecellî** Nûr-ı a'zam”*

G269/213-5

*“Güzel sûret ü kâmet güzel rûz-ı kıyâmet
Güzel lütf u kerâmet güzel nûr-ı **tecellâ**”*

G113/37-2

*“Bu nâr-ı lâle vü nevr-i çiçekle tâze eder
Bu cılve-gâhda ol şîve-i **tecellî**yi”*

G331/282-4

142) **Terk**

Dil-dâra kavuşmak isteyen gönül, gönülden aşka meyletmeli ve aşk dışındaki her şeyi terk etmelidir. Yani, bir mâsivâ gerçekleştirmelidir.

*“Eger vasl-ı dildârı istersen ey dil
Hemân gayrı **terk** eyle ol aşka mâ'il”*

K65/8-1

Bir beyitte çekilen tüm sıkıntı ve eziyetlerin zevk ve safâya ulaşmak için olduğu ifâde edilir. Eğer bu zevk alma durumu terk edilirse her şey zehir olur. Beyitlerde terk **bırakmak** olarak ifâde edilmiştir.

*“Cümle cefânın aslıdır zevk u safâlar istemek
Terk-i telezzüz eylesen zehr güvâr olur sana”*

G99/21-6

*“Âşık hemân hâmûş olur kim aşktan medhûş olur
Ey Hakkî ger hâl ehlisen **terk** eyle fikr-i mâ-mezâ”*

G109/33-7

*“Aşkın murâdıdır idesin **terk-i** ihtiyâr
Âşık ki baht-ı yâr ola hiç ihtiyârı yok”*

G225/164-3

143) **Teveccüh**

Teveccüh, “Allah’a yönelme (*teveccüh-i tam*) bir ölü gibi ondan başka herhangi bir varlığa ve davet eden herşeyden yüz çevirmek demektir” (Kübra, 1996: 62). Beyitlerde şeyhin ya da kulun Allah’a yönelmesi şeklinde ele alınmıştır. Gönül, hangi yöne bakışlarını çevirse O sevgiliyi bulur. Sevgilinin yüzü aynada yansımış, gözler de sevgilinin aynaya yansıyan yüzünü ayna edinmiştir.

“Ne semte kılssa **teveccüh** gönül o mâhı bulur
Ki vechi âyine âyine kılmuş a’yânı”

G327/278-6

“Hakkî gel in ü ânı koy iki cihân u cânı koy
Hakk’a **teveccüh** eyle tâ erişe nefha-i Hudâ”

G83/5-6

“Gel ey Hakkî sen a’lâya tenezzül itme dünyâyâ
Teveccüh eyle Mevlâ’ya odur ferzânelik etmek”

G235/175-7

144) Teslîm

Ârif, kadere teslîm olunca rahatlamıştır. Ârifin başına ateşler de yağsa buna rıza göstermiştir. Aynı şekilde Allah rızası için yüz parçaya ayrılssa da kâmil insan, gönülden rıza ve teslimiyet göstermiştir.

“Selâmet bulmuş ol ârif ki **teslîm**-i kazâ olmuş
Ger âteş yağsa râzıdır gönülden habbezâ söyler”

K45/3-14

“Hakk rızâsıyla bizi eyleseler yüz pâre
Ana hem dil tolu **teslîm** ü rızâ olmuşdur”

G153/83-2

“Anın ki sûz-ı sînesi yok şevk-i yârdan
Teslîm-i rûh idende o ya hasretâdadır”

G163/95-3

145) Uzlet

Uzlet, **halktan uzaklaşmak ve benliğinden uzaklaşmak** anlamında ifâde edilmiştir. Bir beyitte nefis ve hevânın muhâlifî olarak vahdet ehlinin yaptığı dualar uzlet olarak görülür. Buna ilave olarak *Kitabu’z-Zühd*’de uzlet için şu ifâdeler bulunur: “İnsânlarla tanışmayı azaltın. Tanımadığınız kimseleri tanımak için uğraşmayın. Tanıdığınız kimseleri de tanımazlığa verin. Zararlı yırtıcı hayvandan kaçtığınız gibi insânlardan kaçın. Cumadan ve cemaatten ise asla geri kalmayın” (Beyhakî, 2005: 108). Beyhakî’nin uzlet ifadelerine karşılık İbrahim Hakkı, hemen hemen aynı ifadeleri kullanır. “Cihanı halka vermek, nasdan müstağni olmak, kütüple hoş-sohbet kılmak” İbrahim Hakkı’nın mısralarında yer verdiği bu ifadelerin hepsi uzlet kavramını ifade eder.

“Mahlûk-ı Hudâ’ya şefkat it rahmet bul
Eblehlere hilm ü hürmet it rahat bul
Sen herkese rıfk u rağbet it rif’at bul
Ger idemedinse **uzlet** it izzet bul”

R409/73

“Hakkî bu cihânı halka ver izzet kıl
Müstağni olup bu nâsdan **uzlet** kıl
Yârâna bedel kütüble hoş-sohbet kıl
Hikmetle gönülde dem-be-dem ülfet kıl”

R411/80

146) Uyku, Hâb, Nevm

Uyku, gaflet uykusu ve âdet uykusu olarak iki kısımdır. Bu uykular hoş görülmemiştir. Çünkü uyku için ölümün kardeşidir, ifadesi uygun görülmüştür. Buna ilaveten sûfiler demişlerdir ki; “Eğer uykuda bir hayır olsaydı, cennette uyku olurdu” (Kuşeyrî, 2013: 705). Kişi, uykuda iken beden hareketsiz bir vaziyette olduğu için rûhun beden elbisesinden ayrılıp hareket özgürlüğünü elde ederek âlemleri daha kolay seyredebilir.

“Temâşâ kıl ki **uyku** vakti çün bu ten mu’attaldır
Uçarsan hoş hevâda seyr edersin âlemi âsân”

G305/253-5

Gönül arzusu ile ölmek uyku gibi kolaydır. Bu bakımdan ölmek doğum tarihi olmuştur.

“Dil kâmu üzre mevt olur âsân misâli **nevm**
Târih-i mevlidindir o ma’nâda merhaba”

G63/7-14

“**Hâb** u hûr itdi âşık-ı mehcûr kendiden
Vuslatdadır o demde ki bî-**hâb** u hûrdır ol”

G255/198-2

“O cân kim gaflete talmış hayâl ü **hâb** ile kalmış
Uyansa **hâb**-ı gafletden esamm ü ebkem olmazdı”

G337/288-6

147) Vefâ

İnsânda vefâ olmadığı için ona güvenilmez. Bu bakımdan cân ve gönülden Allah’a güvenmek gerekir. Allah aşkı’nın vefâ hazînesi olarak ifâde edildiği bir beyitte vefâ sabrı tükenmiş bir rüzgâra, Allah’ın vefâsı ise bir hazîneye benzetilir.

*“Bî-sebât oldu yakîn bâd-ı vefâsı yokdur
Bî-vefâyı hoş eder aşk-ı Hudâ kân-ı vefâ”*

G83/6-6

Dünyâ yolculuğunda birçok menzilde konaklayan kişi cihân halkı içinde vefâlî bir söz işitmez.

*“Bunca ki kıldın tavâf rûy-ı zemîni güzâf
Halk-ı cihân tolu laf hiç bulunur mu vefâ”*

G95/19-2

Başka bir beyitte gönül dostun ayrılığından dolayı ahengini kaybeder. Hâlbuki gönül, hoş nağmesini vefâlî yârinden ayrı düştüğü için kaybetmiştir. Beyitlerde vefâ, **samimi söz ve bağlılık** anlamı söz konusu edilerek ifâde edilmiştir.

*“Gönül ki dost firâkıyle bî-nevâ düşmüş
O yâr-ı gârı vefâ-dârdan cüdâ düşmüş”*

G207/144-1

*“Âşık-ı aşk ol ü dil-berle dil virme sakın
Bî-vefâlarla gönülde gamı şad tüy itme”*

G325/274-8

*“Ahd eyledim ki aşka vefâ eyleyem müdâm
Hoş geçdi ömr ü ahdimiz anınla mâ-entekâz”*

G209/146-2

148) Vahdet, Tevhîd

Necmüddin Kübra “*Tasavvufî Hayât*” isimli eserinde vahdet hakkında şunları söyler: “*Aslında kâinatta çokluk değil vahdet hâkimdir. Bu, pencerelerden giren güneş ışığına benzer. Birkaç tane pencere olunca birkaç tane de ışık var gibi geliyor bize. Aslında ışık da bir tanedir güneş de*” (Kübra, 1996: 37). Kâ’inat, bir halvet yeri, vahdetde bir yol olur. Bu nedenle bir mağara ya da bir çöle ihtiyaç yoktur.

*“Vahdet ki meşrebindir olur halvetin cihân
Tercih-i gâr u kûh u beyâbân nene gerek”*

G231/171-2

Vahdet sahrasında olan kişi cüz’i akıl verilmiş bir mecnûndur. Aşkın şiddetle esen rüzgârı ayrılığı da kavuşmayı da aynı kefeye koymuştur. Vahdet sahrası olarak ifâde edilen yer dünyâ yeridir. Bu sahrada cüz’i bir akılla dolaşan kişi insândır. Mecnûn, vahdet çölünde vahdeti bulmuş kişi ve Leylî ve Mecnûn aşk hikâyesinin kahramanı olan Mecnûn olarak tevriyeli kullanılmıştır. Esasında Mecnûn’da bu çölde vahdeti bulmuş bir mecnûndur.

“Bu akl-ı cüz’i bir Mecnûn’dur ol sahrâ-yı **vahdet**de
Ki akın sarsarı yeksân eder vuslatla hicrânı”

G49/4-33

“Cihân-ı dîde-i **vahdet**le seyr kıl Hakkî
Zuhûr-ı aşk-ı Hudâ’dır Hudâ’dan eyle hayâ”

G101/24-9

“Kâsâtü küllü hizbin” mest itdi cümle hâlkı
Mest itdi Hakkî cânın **tevhîd**-i Hakk Te’âlâ”

G107/30-7

149) **Vücûd, Mevcûd**

Vücûd, varlık ve benlik anlamında olan bir mefhumdur. “*Tasavvufî olarak en mükemmel anlamdaki vecd hâli; Hakk’ı bulma, erme. Sâlik, beşeriyetinden tam olarak fânî olunca Hakk’ı bulur. İnsanın kendinde bir varlık görmesi, kibir. Senin vücûdun öyle bir günahtır ki başka hiçbir günah onunla mukayese edilemez. Zirâ gerçek varlık Hakk’ın varlığıdır*” (Uludağ, 2012: 383).

İmam Rabbanî Vahdet-i Vücûd hakkında şunları söylemektedir:

“*Bir bilme. Allah’tan başka varlık olmadığının idrak ve şuurunda olma. Gerçek varlık birdir. Oda Hakk’ın varlığıdır. Ondan başka hakiki vücûd sahibi bir varlık, ondan başkaa kaim bî-nefsihî bir varlık yoktur. Diğer varlıkların vücûdu, onun vücûduna nisbetle bir hiç hükmündedir. Çünkü onların varlıkları, onun varlığına bağlıdır. Bu kevn âlemindeki eşya, onun mazharıdır. Yani zuhur mahallidir. Dolayısıyla eşyanın varlığı, gölgenin varlığı gibidir. Nasıl eşya olmadan gölge olmazsa onun varlığı olmadan eşyanın varlığı düşünülemez. Onun vücûdu yanında eşyanın varlığı yok hükmündedir*” (İmam Rabbanî, 1999: 99).

Kader, her şeyi kuşatan bir ilimdir. Yaratılacak olan her şey varlık sahasına gelmeden önce kader her şeyi kuşatan bir ilim olarak vardı.

“İlmin muhit-i cümledir andan olur kader
Eşya **vücûda** gelmeden evvel odur kazâ”

K35/1-22

“Nûş itdi çü vahdet meyini sûfî-i sâkî
Tevhîd-i **vücûd** eyledi ol görmedi şey’eyn”

G285/232-6

“Her ne kim ma’dûm olur sen itme temenni
Her ne ki **mevcûd** olur sen itme tasarruf”

G215/153-2

150) Vasl, Visâl, Vâsıl, Vûslât

“Vâsıl, Hakk’a eren, ermiş. Bunun için vâsıl-ı Hakk deyimi kullanılır. Vasl, gaib olana (Hakk’a) ermek; Visâl, sıkıntıda ve rahatken Hak’la birlikte olma makamıdır” (Uludağ, 2012: 374, 375). Şevk ve iştîyak ne kadar çok olursa Hakk’a kavuşmak o kadar zevk verir. Kişi ne kadar susamışsa kavuşma zevki o kadar lezzet verir.

“Çog olsa şevk o kadar zevk-i **vasl** olur sevdân
Ne denli teşne isen lezzeti ol kadar bulasın”

G289/236-8

Aşağıdaki beyitte dünyanın dünyâ ehline ait olduğu kâmil insanın yerinin gönül âlemi olduğu ifâde edilir. Çünkü dünyâ hem ayrılık hem de sevgiliye kavuşma yeridir.

“Cihânı ehline ver Hakkî âlem-i dile gel
Ki ol cihân-ı firâk oldu bu cihân-ı **visâl**”

G247/189-7

“Eger **vasl**-ı dildârı istersen ey dil
Hemân gayrı terk eyle ol aşka mâ’il”

K65/8-1

“Kemâlât-ı vehmî vü hâlât-ı hissî
O **vuslat**dan olmuş sana cümle hâ’il”

K65/8-6

151) Vecd

“Vecd, aşk ve muhabbet ma’nâsındadır. Vecd sahibine vâcid denilir. Halin başlangıcında sâlikin, zikrinden önceki vasfı, tevaccüddür. Bundan sonra da vecddir. Vecd, hiçbir kasd ve kazanma gayreti olmaksızın hüznün ve sevgiden sâlikin kalbine gelen haldir. Büyük müşşidler, vecdi tevaccüdden ayırarak vecdin; düşünme, istem ve zorlanma olmaksızın kalbe gelen bir teessür ve infial hali ve zikir emârelerinin erişilmez neticeleri olduğunu, kat’i bir ölçü halinde ifâde etmişlerdir” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 43). Külli aklın güzelini aşk gözüyle temaşa etmek gerekir. Çünkü o; şevk, vecd, hal ve hafakan olmuştur.

“Cemâl-i akl-ı küllî aşk çeşmiyle temâşâ kıl
Ki ol teşvîr ü şevk u **vecd** ü hâl ü hâfakân olmuş”

K41/2-49

“Çü bulmuş **vecd** ü hoş-hâli unutmuş kıl ü boş kâli
Mukaddem baht odur tâlî “le kad kâne’llezi kânâ””

G85/8-5

“Unutsa nefis bu adetleri gönül hoş olur
Safâ-yı kalb ile bul **vecd** ü hâli eyle nebâz”

G145/73-7

152) Zevk

Zevk ve safâ istemek aslında cefâ istemekle eşdeğer olarak görülür. Önce zevk sonra şürb en son rey hali meydana gelir. Bu bakımdan zevk ve şürb hâli daima birlikte ele alınır. Zevk ve şürb hâlinin birlikte olmasının sebebi; Önce Allah’ın kuluna verdiği feyz ve muhabbetten bir tata alınır. Tat aldıktan sonra feyz ve muhabbet içilir ve sonunda bir doyma hâli meydana gelir (Kuşeyrî, 2013: 209). Bu hâlin en güzel örneği Yahya b. Muaz ve Bayezid-i Bistami arasında geçen mektuplaşmadır:

“Yahyâ b Muaz, Bayezid-i Bistâmîye bir mektup yazarak, kendi hâlinde şöyle bahsetti: “Burada öyle bir adam var ki muhabbet kesesinden bir kere içti, ondan sonra hiç susamadı.” Bayezid’de ona şu cevabı yazıp gönderdi: “Senin hâlinin zayıflığına şaşırdım. Burada öyle biri var ki, dünyâda ki bütün denizleri içtiği hâlde ağzını açmış daha yok mu diyor” (Kuşeyrî, 2013: 209). Âşık için en büyük zevk, kalbin sevgilinin aşkıyla her zamân dolu olması ve aşk sarhoşluğu içinde olmaktır.

“Besdür ey Hakkî emîn-i sırr-ı Hakk ol tâ müdâm
Rûhına **zevk** ü safâ bahş ide ol Ni’me’l-Mu’in”

G315/263-9

İnsân, asıl sığınılacak yere sığınmamış, hırsın mekânı ve bir oyun yerinden ibaret olan dünyâ zevkine meylini salmıştır. Hâlbuki âşığın murâdı bu dünyâ yeri değildir. Aşağıdaki beyitte “Bu dünyâ hayâtı bir eğlenceden ve bir oyundan başka değildir”³¹ âyetine telmih yapılmıştır.

“Bu nâ-murâdı-i uşşâkı nice âdet eder
Esîri **zevk**-i melâhî olan harîs-i melâz”

G145/73-4

“Kim gamla yanıp **zevk** bulup cân ola çün nâr
İtr ola duhânı”

Müs29/1-44

³¹ Kur’ân-ı Kerim’de En’am 32, Ankebut 64, Hadid 20. âyetlerde geçmektedir.

“Ümîd-i zevk ile telh itme kâmin koy bu lezzâtı
Gönül bezminde zevk it kim safâsı râygan olmuş”
K39/2-35

153) Zikir

Hiz. Peygamber (SAV), her işinde nâm-ı Rahmanı zikrederdi. Hiz. Peygamber (SAV)'in açıktan zikir yaptığı ve tekke ve zaviyelerde, medrese ve mescidlerde zikrin açık yapıldığı rivâyet edilmektedir (Bican, 2014: 408). Yine Yazıcıoğlu Ahmet Bicân, *Envârü'l-Âşıkîn* adlı kitabında zikrin açık olarak yapılması hususunda şu ifâdelere yer vermiştir:

“Kur'anı sesli okumak başlı başına bir ibâdettir. Amma zikri açık bir şekilde yapmanın te'siri fazladır. Şunun için ki Allah bazı kimselerin kalbini günah işlemekle taş benzetmiştir. Böylece bu gönül taşı kırıp içinden marifet çeşmelerini ve hikmet pınarlarını akıtmak için zikirle kuvvetlice vurmak gerekir” (Bican, 2014: 408).

Bir beyitte gece gündüz Allah'ı zikreden Hakkî'nin gönlüne bazı hâller verildiği ifade edilir. Dil ile değil aşk hâliyle zikir ve dua edilir. Beyitlerde zikir, **Allah'ı anmak** anlamı söz konusu edilerek işlenmiştir.

“Zikr-i Hakk'dan gelir dile hâlet
Hakkî zikr eyle Hakk'ı leyl ü nehâr”
G157/87-7
“Lisân-ı kal ile zikr itme Hakk'ı ey Hakkî
Ki aşk-ı hâl ile hem zikr ü hem senâ eyler”
G175/107-9
“Çün cemel zikr-i cemâlinle o kim raks itmez
Ana nâm itme ke'l-enâm ki andandır edall”
G255/199-2

154) Zindegi, Zinde

Hayât anlamı söz konusu edilerek yer alan zinde, bazı beyitlerde ölüm ile birlikte yer alarak bir zıtlığı ifâde etmek için kullanılmıştır. Bazen âb-ı zindegi kullanımına yer verilirken bazen de Allah'ın Hayy ismiyle birlikte beyitlerde yer almıştır. Bir beyitte dünyâ, bir beden olarak Hiz. Âdem'le hayât bulan bir yer hâline gelir. Bu bakımdan insân dünyâ yerine gelmekle gamla hayât dolu olmuştur. Aşağıdaki beyit iki yoruma da açıktır. Hiz. Âdem'in dünyâya cânlılık getirmesi veya

insân bedeni dünyâyâ benzetilerek insânın hayâtlanması şeklinde **cism-i cihân** terkinde bir tevriye sezdirilmektedir.

“Olur cism-i cihân Âdem’le zinde
Bu gamdan **zindedir** hem cânı âdem”

G269/213-8

“Mevt irâdet oldu sana âb-ı **zindegi**
“Mut kable ente mûte” buyurmuş reh-nümâ”

K63/7-12

“Hızr mislî **zinde** ol âb-ı hayât-ı aşkdan
Çün çünîn tâ-key çekersin habs-i cism-i çün çenen”

K59/6-23

155) Zarf

Tasavvufta beden zarf, rûh mazruf olarak görülür (Cebecioğlu, 2004: 296). Bu bakımdan bir beyitte ten muhabbet zarfı olarak görülür. Yani, ten rûhu içine alan bir zarf, rûh tenin içinde kalmakla bir mazruf olur.

“Ten **zarf-ı** mahabbetdir dil gül-şen-i vahdetdir
Cân hacle-i vuslatdır feth olsa der-i rûze”

G319/268-6

Başka bir beyitte kalp tîn zarfına benzetilir. Kalp, incire benzeyen bir zarfa şekil yönüyle benzetilir. Kalbin ma’nâ âleminde her türlü güzelliği alıp bu güzellikleri içinde saklaması gibi incirin de en güzel tatları içinde saklaması yönüyle bir benzerlik kurulur.

“Ol safâ bir zevk-i bî-çündür ki her nakşa gelir
Kalb o ma’nâdan bulur hoşluk koy olsun **zarf-ı tîn**”

G313/263-2

“Sözünde bûy-ı aşk-ı Hakk var ey Hakkî
Ne olsa **zarfda** oldur hemân tereşşuh iden”

G307/254-7

“Çün nokta elif oldu elif oldu hurûf
Her harfde elif başka sıfatla mevsûf
Zarf oldu elif anda nokta mazrûf
Pes nokta çekilmekle olur söz me’lûf”

R385/13

156) Zulmet, Zulümât, Zalâm

Dünyâ karanlık bir yer olarak görülür. İnsân, asıl dosttan ve aslî vatanından ayrılmış dünyâ semtine düşmüştür. Nûr ve zulmetin bir arada kullanıldığı bir beyitte

nûrun gündüz kadar açık, zulmetin de gece kadar karanlık olması yönüyle bir tezat ilişkisi kurulmuştur.

“Leyl ü nehâr cem’ olmaz bir zamânda kim
Cem’i **zalâm** u nûr değil mümkün ü revâ”

K65/7-31

Bir başka beyitte ise insân bedeni zulmet olarak ifâde edilmiştir. Diğer bir beyitte gecenin karanlığı siyah bir horoza benzetilir.

“Dik-ı siyeh göze şeb **zulmeti**
Dadmasa dil lezzet-i helvâ-yı şeb”

G123/49-5

Gâfilin kalbi nûru açık bir şekilde göremez. Çünkü sûret karanlığında gölgelerin yansımalarına tutulmuştur. Zulmet beyitlerde karanlık ve maddî âlem şeklinde ifâde edilmiştir.

“Gâfilin kalbidir ama görmez ol nûrı ayân
Zulmet-i sûretde olmuş sâyelerle mübtelâ”

G103/27-6

“Hemân kendini sal o deryâ-yı nûra
Ki tâ kalmasun sende bu **zulmet-i zıll**”

K67/8-25

“**Zulmet-i cism** içinde sen hoş sefer-i dil eylesen
Mahv olup andan içesin âb-ı hayât-ı zü-bekâ”

G83/5-2

2.1.2.7. Cân, Gönül, Dil Kavramları

1) Cân ve Teşbihleri

Beyitlerde cân, **rûh ve nefis** anlamları ile kullanılmıştır. Bir beyitte ten güzelliğinin bir yokluktan ibaret olduğu ve onu bırakıp cânı istemek gerektiği ifâde edilir. Cân, bu beyitte rûh anlamı ile kullanılmıştır.

“Gönülden iste **cânı** hüsn-i tenden geç ki hiçtir bu
Ger olsa şems-i **cân** tâbân olur âfâk-ı mestânı”

K51/4-48

Cân, bir dünyâ gibi görülerek dünyânın varlığı cân için bir elbise olmuştur.

“Bu cihânın varlığı başdan başa
Olmuş ol **cân-ı** cihâna çün kabâ”

G99/22-7

Başka bir beyitte ten, temiz bir ekmek toprağına benzetilirken cân bir hayât suyu olur, bu toprağı cânlandırır. Cânın hayât suyu olarak toprak bedene su vermesi kalpteki sırların âşikâr olmasına sebep olur.

*“Olmazsa tende hâk-i nân sâfî olur bu âb-ı cân
Esrâr olur kalbe ayân bulur kamu derdin devâ”*

G101/24-3

*“Sen ol mi’ mâr-ı cân u dil yıkılsun kasr-ı âb u gül
Ki bin genc-i nihân zâhir olur hafr olsa bünyânı”*

K47/4-10

*“Zahr-ı âyîne mahfice nigâh eyler ana
Cân virir zevk ile çün ol ruh-ı zîbâ görünür”*

G163/94-3

a) Âlem, Arş, Bülbül

Cân bir âlem olarak görülürken bu âlem bir safâ denizine benzetilir. Ten sûreti bu safâ denizi olan cân âlemini ten elbisesi giydirerek avucunun içine almıştır.

Nefsini bir tarafa bırakmış ve cisim mülkünü yıkmış kişi cânın arşına merdiven kullanmaksızın çıkmıştır. Nefsin sıkılan bir boğaza cismin bir mülke benzetildiği görülür.

Cânın bir bülbül ve tenin bir kafes olarak hayâl edildiği beyitte cân fânî olanı bırakıp bekaya uçmak isteyen bir kuş gibi görülür.

*“Âlem-i cân bahr-ı safâ sûret-i ten kefdir ana
Tebredir anı bu yana cünbiş-i mevc-i mededi”*

G347/300-4

*“O ki mülk-i cismi yıkmış o gülû-yı nefsi sıkmış
Dahi arş-ı câna çıkmış ana nerdübân görünmez”*

G199/135-3

*“Ey bülbül-i cân kalma habs-i kafes-i tende
Fânî olanı alma bâki ara sen sende”*

G317/267-1

b) Bezm, Cihân, Dimâğ

Meclise benzetilen cân, düşmanın sıkıntısını görmeyen bir yer olarak ifâde edilir.

Cân ve gönül dünyâsı su ve kil ile nakşedilir. Bu kil ve su ile nakşedilen cân, iki dünyâdır. Cân sadece bir beyitte dimağ olarak Veyse'l-Karanî'nin kokusunu hatırlatması yönüyle ifâde edilir. Veyse'l- Karanî Hz. Peygamber (SAV)'i görmeye gitmiş fakat göremeden dönmek zorunda kalmıştı. Bu bakımdan Hz. Peygamber (SAV), onun kokusunu, evine geldiği zamân almış ve geldiğini anlamıştı. Bu nedenle beyitte geçen reyh-i Rahmânî ifâdesi Veyse'l-Karanî ile özdeşleşmiştir.

“Şehr-i dil bî-kesret-i nâ-cins tenhâdır gice
Bezm-i cân bî-zahmet-i agyâr olur vakt-i seher”

G155/85-2

“Ey **cân-ı cihân** nisbet-i yâdın dil ü **câna**
Ruhsâr-ı gül üstinde çü bâd-ı seher oldu”

G329/279-3

“Reyh-i Rahmânî Yemen'den ki o hazret buldu
Cân dimağına dem-i Veys ayândan geldi”

G339/290-6

c) Perde- dâr-ı der- geh-i Cânân-ı dil

Cisim, cân dergâhı için nakışlı bir perde olarak düşünülür. Yine aynı beyitte cân, gönül sultânının dergâhının perde-dârı olarak görülür.

“Cismdir bir perde-i pür-nakş cân dergâhına
Cân nedir bir perde-dâr-ı der-geh-i Cânân-ı dil”

G249/192-4

d) Göz, Dîde, Çeşm, Gülzâr

Sevgilinin güzel yüzünün ziyası kalbe iner. Sevgilinin mükemmelliği bir ay gibi cân gözüne görünür. Âlem sevgilinin cilveleriyle doludur. Konuşmak yerine cân gözünü açmak gerekir.

“Bağla dehenin açıla tâ **dîde-i cânın**
Âfâkı tolu cilve-i yâr anla da seyr it”

G131/57-2

Zamân zamân gönlü bir meyhâneye çeviren cân, gül bahçesinin sâkîsi olarak ifâde edilir.

“Ey Pâdişâh-ı akl u cân vey **cân gözüne** tûtiyâ
Bir sürme ihsân kıl hemân tâ **çeşm-i cân** bulsun ziyâ”

G91/14-1

*“Sâkî-i gülzâr-ı cânsın dem-be-dem
Gönlümü meyhâne itdin âkıbet”*

G129/55-8

*“Neşv ü nemâyı şebnem-i feyzinle buldu hoş
Gülzâr-ı cân Hakkî-i miskînin ey Samed”*

G139/66-7

e) Hâcle-i Vuslât, İl, Kible, Ka’be

Cân bir beyitte kavuşmanın gelin odası olarak ifâde edilirken başka bir beyitte ise ten şehrinden ayrılıp cân iline sefer yapıldığı görülür.

Tenden sıyrılıp Hudâya gönülden sefer yapmak isteyen kişi cân Ka’be’sinin yolunu geçer. Cân iyilik ve ihsânların kiblesi olarak görülür.

*“Ten zarf-ı mahabbetdir dil gül-şen-i vahdetdir
Cân **hacle-i vuslat**dır feth olsa der-i rûze”*

G319/268-6

*“Geç evvel arzulardan pes andan aşka ol ma’il
Dilersen şehr-i tenden cân iline hoş sefer kılmak”*

G221/159-5

*“Çekmedi keş-me-keş-i redd ü kabul-i halkı
Hakkî kim **kible-i cân** heman Allah olmuş”*

G207/142-9

*“Var iken âlemde Hakkî böyle bir âl-i makâm
Kible-i cân olmalıdır hüsn ü hem ihsân-ı dil”*

G251/192-9

f) Murg, Mihrâb, Mir’at, Nây, Râh-ber

Cân kuşu bazı sırları söyler. Fakat bu sırlar bir yük olarak görülür. Cân kuşu kafesten kurtulup sahibine ulaşmak ister. Cân ile rûhun kastedildiği bu beyitte kafes ten elbisesi; cân kuşu ise rûhun bedenden ayrılıp asıl sahibine kavuşması ile ölüm ifâde edilmiştir.

*“Tîz uç eriş hemân ey **murg-ı cân** o sahibine
Halâs bul bu kafesden açılsın ol per ü bâl”*

G247/189-5

Aşkın cân mihrabı olarak görüldüğü beyitte kil ve su cismin kiblesi olarak ifâde edilir. Bir beyitte sevgilinin güzel yüzü cân aynasından seyredilir. Başka bir beyitte de cân aynasından güneşin kendisi görünür. Bir neye benzetilen cân aşkın

demoyle kendinden geçmiştir. Bir diğeri beyitte cân gönle yol gösteren bir kılavuz olarak tasavvur edilir.

“Aşk **mihrâb-ı cân** u dildir hem
Kible-i cism âb u gildir hem”

A69/15

“Cemâl-i pâkini **mir’ât-ı cân**da seyr itdi
Mahabbet eyledi hem şâhid oldu hem meşhûd”

G141/69-2

“Cânımız **nây** gibi kendiden olmuş fâriğ
Dem-i aşkınla pür it kim o hevâ olmuşdur”

G153/83-6

“Ten zinde-i cân oldu vü cân zinde-i Cânân
Cân râh-ber-i dildir ü dil **râh-ber-i cân**”

G295/242-1

g) Ravzâ, Semâ

Aşkın gül bahçesinde esen bir rüzgâr olarak ifâde edildiğı bir beyitte şâir, bu rüzgârın etkisi ile gül bahçesi aşk rüzgârı sayesinde bir nev-bahar olmuştur. Bu esen rüzgâr sayesinde cân cennetinde binlerce gül açar. Bir başka beyitte ise aşka ulaşmak ve rûha hükmedebilmek için cân semâsına çıkmak gerektiğı ifâde edilir.

“Nesîm-i gülşen-i aşk itdi nev-bahar beni
Açıldı **ravzâ-i cân** içre gül hezâr hezâr”

G169/101-8

“Bu güzel hoş kolu yâ Rabb ne cihândan geldi
Ta nesîm-i seher ol **ravzâ-i cân**dan geldi”

G337/290-1

“Çıkdık **semâ-yı cân**a irdik bu aşk u âna
Hükm eyleyen cenâna Cânân’ımızdır imdi”

G345/298-5

h) Sultân, Sî-murg, şütür, şems, Tûtî, Yem

Cân, sultânının aşkı, gönlünde aşk sultânının tahtı olarak görüldüğü beyitte ayrıca aşk cihân hükümdarı, gönül sultânın memleketi olarak ifâde edilir.

“Çün aşkıdır **sultân-ı cân** hoş taht-ı sultândır gönül
Aşk oldu hâkân-ı cihân iklim-i hâkândır gönül”

G247/190-1

Âşığın cânının bir sî-murga benzetildiği beyitte sî-murg her hevâda uçmaz. Hevâ kelimesinin hem hava hem de nefis anlamında kullanılan hevâ olarak iki anlamı çağrıştıracak şekilde kullanımı görülmektedir. Bir beyitte cânın verilen emâneti bir deve gibi yüklenmesi vurgulanmıştır. Cân, bir güneşe benzetilerek cânın dünyâ sahasını nûruyla doldurduğu ifâde edilir. Cân, bir beyitte tûtîye benzetilmiş başka beyitte cân, içinden cevherler alınan bir denize benzetilmiştir.

*“Sî-murg-ı cân-ı âşık her bir hevâda uçmaz
Per-vâz-ı şeh-peri çün heft-âsmâna sığmaz”*

G197/132-2

*“Cândir çeken şütür gibi haml-i emâneti
Bu cism ü akl u nutk eder ibâ verâ-yı aşk”*

G217/156-4

*“Murg-ı dil perrân olup bulsa hevâ-yı hayreti
Şems-i cân nûruyla pür eyler fezâyı hayreti”*

G331/283-1

*“Biz muhibb-i kameriz devr-i kamerden söyle
Tûtî-i cânâ hem ol şehd ü şekerden söyle”*

G325/275-1

*“Yüz kere eger yansa bu ten bana gam gelmez
Aldum çü yem-i cânâdan a'lâ güher-i ferruh”*

G137/64-4

2) Gönül ve Teşbihleri

Gönül, ârifin sevgiliyi seyre çıktığı yerdir. Gönül goncasından yüzlerce gül bahçesi açılır. Gönül, göncaya benzetilmiştir.

*“Niçün ârif gönülden taşra çıksun seyre kim dâ'im
Açılmış gonce-i dilden anın yüzbin gülistânı”*

K51/4-51

Gönül, enâniyyetle dolmuşken aşkın verdiği izzet sayesinde gönül mülkünde şâir, sultan olduğunu söyler. Gönülün mülke benzetildiği bu beyitte şâir, kendini bu mülkün sultanı olarak görmüştür.

*“Enâniyyetle hor olmuşken irdi aşkdan izzet
Gönül mülkinde sultân oldum aslâ i'tizârım yok”*

G223/162-6

Aşka en yakın olan gönül olduğu için aşk ilmini gönül okur. Bu gönülde bir noktadan binler risaleler yazılır. Denize benzetilen vücûd, kadehin dibinde kalan tortu gibidir. Gönül, aşk şarâbını içtiği için bir tortu gibidir.

“**Gönül** odur ki mey-i aşkı içince ey Hakkî
Misâl-i cur’â-i câmı olur bu bahr-ı vücûd”

G141/69-7

Gönül, dostunu zevk ile tanır çünkü sürekli dostla beraberdir. Sevgiliye vasıl olmakla gül bahçesine dönen gönülde bülbül gibi binlerce nağmeler söyler. Beyitlerde gönül, **kalp** anlamında kullanılmıştır.

“**Gönül** Dost’ın tanur tenhâ cihânda
Adû güm-kerdedir elhamdülillah”

G317/266-4

“Çün fezâ-yı aşk bulmuş hoş bahâr-ı sermedi
Her taraf bülbül hezâr olmuş **gönül** gülzârımız”

G187/120-2

“Bu bûm-ı cisme bu vîrâne-yi virüp gederim
Gönülde gül-rûhuma nağme-i hezâr ederim”

G259/202-6

a) Arş-ı a’zam, Ayağ

Gönül, Mevlâ’ya ulaşılacak bir yüce arş olarak görülür ki gönlün pâk olması gerekir. Başka bir beyitte ayağ veya kadeh olarak iki anlamı çağrıştıracak şekilde kullanılan ayağ, gönlün benzeyeni olarak ifâde edilmiştir. Gönül kadehi, aşk şarâbını içince aşk definesini elde ederek kendinden geçmiştir. Aşk definesi öyle bir definedir ki dünyâya sığmaz. Kevn ü mekâna sığmayan Allah olduğu için büyük aşk definesi ile Allah aşkı ifâde edilmiştir.

“Gönül ki pâk ola Mevlâ’ya **arş-ı a’zâmdır**
Ger olsa gayr ile meşgul olur o dâr-ı belâ”

G99/23-6

“Gönlüm **ayağı** geçdi aşkın definesine
Öyle büyük define kevn ü mekâna sığmaz”

G197/132-3

b) Bahr, Bâb-ı Mevlâ

Gönlün bir deniz olarak hayâl edildiği denizde ördek, gemi ve gemici de beraber yer almıştır. Gönül, Mevlâ’ya açılan bir kapı olarak düşünülür. Bu kapı

Mevlâ'nın aşkı ile açılır ve oraya ancak sevgili girebilir. Başka sevgiliye bu gönülde yer yoktur.

“Gönül **bahrinde** çün murgâb üzresin
Sefîne minnet-i mellâh tâ-key”

G333/285-3

“Gönül kim **bâb-ı Mevlâ**'dır yog andan taşra bir şuglum
Anın aşkıdır ancak dilde bir gayrı nigârım yok”

G223/162-3

c) **Bürehne, Beyt-i Hudâ**

Gönülde başka bir fikre yer verilmemelidir. Çünkü gönül açık ve şeffaf bir yerdir. Bürehne, **açık ve yalın** anlamıyla beyitte söz konu edilmiştir. Bir başka beyitte gönül beyt-i Hudâ olarak görülür. Eğer gaflete düşerse gönül, beyt-i Hudâ olmaktan çıkar, habis varlıkların mekânı hâline gelir.

“Endîşe itme dilde koma fikri ey hâbir
Zîrâ **bürehnedir** gönül endîşe zemherîr”

G157/88-1

“Gönül **beyt-i Hudâ**'dır gafletinden cây-ı dîv olmuş
Ki bir zahmet girer it bulsa ger bir mescîd-i vîrân”

G301/249-6

d) **Bâğ-ı aşk, Fezâ**

Bir aşk bağı olarak tasvir edilen bu bahçenin suya ihtiyacı vardır. Gönülün susuzluğunu ancak bir sâkînin elinden içeceği su giderebilir.

“Gönüldür **bâğ-ı aşk** ey Hakkî ancak
O sâkîden bulur bu gülistân su”

G315/265-9

Ten hapishânesinde hasta bir şekilde hapsolan gönül, gönlün fezasına çıkarak mecâlini görmek ister.

“Şikeste-beste bu sicn-i ten içre habs olma
Gönül **fezâsına** çık tâ mecâlin göresin”

G313/262-6

e) **Gülistân, Gülzâr**

Gönül gülistânı, Allah'ın güzelliğini görmenin verdiği bir aşkla süslü bir yer olmuştur. Başka bir beyitte gönül, aşkı bulunca gönül bahçesi aşkı terennüm eden binlerce bülbülle dolmuştur.

“Cemâl-i aşk bezetmiş gönül **gülistânın**
De akla zevk ile kılsun teferrüc-i dîdâr”

G169/101-4

“Çün fezâ-yı aşk bulmuş hoş bahâr-ı sermedi
Her taraf bülbül hezâr olmuş gönül **gülzârımız**”

G187/120-2

f) Göz, Hâne-i Mâtem

Şekillenmiş bir toprak olan insân, ağzına kadar nûrla dolmuştur. Bu bakımdan gönül gözünü açıp temâşâ etmek gerekir.

“Açup gönül **gözünü** her yana temâşâ kıl
Ki bu musavver-i hâki leb-â-leb olmuş nûr”

G173/105-7

Gönül aşktan mahrum kalırsa bir ölüden farksız olur. Bu bakımdan aşkın olmadığı gönül bir matem evi gibidir.

“Olsa mahrûm gönül aşktan ol meyyit der
Sanma anı gönül ol **hâne-i matemdir** bil”

G241/182-3

g) Hulâsa-i âlem, İklîm-i Hâkân, Şâh-ı Cüyân

Gönül, âlemin özü ve feleklerin tacıdır. Fakat bunu anlamadığı için âlemin özü ve feleklerin tacı olmak faydasız olmuştur.

“Gönül **hulâsa-ı âlemsin** efser-i eflâk
Velî ne fâ'ide kim kendin itmedin idrâk”

G229/169-1

Gönlün, sultânın tahtı olarak hayâl edildiği bir beyitte gönül hem hakanın memleketi hem de aşkı arayan bir şâh olmuştur.

“Çün aşkdır sultân-ı cân hoş taht-ı sultandır gönül
Aşk oldu hâkân-ı cihân **iklîm-i hâkândır** gönül”

G247/190-1

“Deryâ vü gevher aşkdır hem mısır u şeker aşkdır
Âlemde sürûr aşkdır ol **şâh-ı cüyandır** gönül”

G247/190-2

h) Kal'a, Kân-ı İrfân, Levh-i Nûr

Nefs, gönül kalesine hükmeden bir düşman olarak görülür. Eğer cefâ çekilmezse gönülden bir ite benzetilen nefis çıkmaz.

“Çün itdi hükm gönül **kal**’asında nefs-i adû
Cefâ çekilmese çıkmaz derûndan ol seg-sâr”

G177/110-2

Gönül, aşkın mekânıdır. Bu bakımdan gönle dildarın aşkı dolmalıdır ki gönül bir irfân denizi gibi olsun.

“Hakkî gönüldür aşka yol var ol nefes bahriyle tol
Sen dilde didârınla ol çün **kân-ı irfân**dır gönül”

G249/190-7

Tenin bir kürsiye benzetildiği bir beyitte gönül nûrlarla yazılmış levhalara benzetilir. Bu levhalara yazılan nûrlar Hudâ’nın sırları ile yazılmıştır.

“Bu kürs-i ten üzre gönül **levh-i nûr**dur
Kim yazmış anda sırr-ı Hudâ’yı hüdâ-yı dil”

G249/191-5

ı) Maşrık, Mülk

Gönül, güneşin battığı yer olan maşrık (batı) olarak tasvir edilir. Eğer gönülden Hakk’ın sevgisi çıkarsa sevgilinin güneşinden yansıyan ışık olmasa yıldızlar mahvolur.

“Tülû’ idince gönül **maşrık**ından ey Hakkî
Nücûmu mahv eder al mihr-i bî-Zevâl-i Habîb”

G117/41-9

İnsân, rûhuna zulmeden dar bir cisim içinde sıkıntı içindedir. Hâlbuki insan, gönül mülkünü seyrederse gönül, güzel bir gül bahçesi gibidir. Başka bir beyitte gönül, Mâlikü’l-mülkün mülkü ve mekânı olmuştur.

“O kim hoş-hâl ü sâkindir bu cism-i teng-i muzlimde
Gönül **mülk**ine seyr itsün ki dildir gülşen-i zibâ”

G105/29-4

“Gönlümüz memleketindir kereminle hoş tut
Mâlikü’l-Mülksün ol mülk sana olmuştur”

G153/83-5

“Ben hümayım sâyemi fazlımla saldım başına
Ben gönül **mülk**inde sultân eylerim âşık seni”

G335/286-8

i) Me'vâ-yı Cânân, Meyhâne, Sarây, Taht-ı Sultân

Cânân'ın yeri cânın gönlüdür. Gönül, dâ'mâ Cânân'ın cenneti olmuştur. Sâkî, cân bahçesinde zamân zamân aşk şarâbı dağıtır. Bu nedenle gönül, bir meyhâneye dönmüştür.

*“Derûn-ı cânıdır ancak cây-ı Cânân
Müdâm olmuş gönül **me'vâ-yı Cânân**”*

G303/252-1

*“Sâkî-i gülzâr-ı cânın dem-be-dem
Gönlümü **meyhâne** itdin âkıbet”*

G129/55-8

*“Gel ey Hakkî gönül **mey-hânesine**
Ki hoş büyüyle hoş hummâr olursun”*

G307/255-7

Şâir, hâlini anlattığı manzûmesinde bedeninden vazgeçmiş, gönlünü asıl bulduğu sevgilinin yansımalarının olduğu bir sarây hâline getirmiştir. Bir başka beyitte gönül, sultânın tahtı olarak ifâde edilir.

*“Ten beslemekden sapmışam gönlüm **sarayın** yapmışam
Hûrşîdim anda tapmışam ben ahterânı neylerem”*

Vh79/4

*“Çün aşkdır sultân-ı cân hoş **taht-ı sultandır** gönül
Aşk oldu hâkân-ı cihân iklim-i hâkândır gönül”*

G247/190-1

j) Sâhil-i deryâ-yı bî- nihâyet, Sühûr

Gönül, sonu görünmeyen bir deryânın sâhili olarak hayâl edilir. Gönül, zamân zamân bu deryânın dalgalarına ihtiyaç duyar.

*“Gönül ki **sâhil-i deryâ-yı bî-nihâyetdür**
O bahr mevcinedir dem-be-dem gönül muhtac”*

G133/59-3

Kıyâmet günü, ilk başta uzun gelir. Ve şâir, böyle bir durumda kendini bir karanlığın içindeymiş gibi tasavvur eder. Sonra şâir, gönülde seher vaktinin doğuşu gibi bir sahur vakti olmasını ister.

*“Şebim çü rûz-ı kıyâmet tavîl olur ilkin
Gönül **sühûrunu** ister seherde fa'ide yok”*

G221/160-4

k) Şîr-i Hûdâ, Şâh, Şâh-ı cüyân, Tûr

Eğer bu dünyâ arsası görünse akıl horozu nerede olduğunu unutur. Bu yüzden gönül, Hudâ'nın aslanı, nefis ise merkebidir.

*“Gönül ki **şîr-i Hudâ**'dır bu nefis merkebidir
Bu dîk-ı akl unudur ger görünse arsa-ı küll”*

G253/194-6

Bir beyitte gönül, dilberle beraber olduğu için şâh olmuşken başka bir beyitte gönül aşkı arayan bir şâha benzetilmiştir.

*“Dil ü dilbersen ırag olma hemân sen senden
Olmasun kimsede şuglün ki gönül **şâh** olmuş”*

G205/142-4

*“Deryâ vü gevher aşkdır hem mısır u şekker aşkdır
Âlemde sürûr aşkdır ol **şâh-ı cüyandır** gönül”*

G247/190-2

Tûr dağında Hz. Mûsâ'nın o an ki hâlinin nasıl olduğunu bilmek isteyen gönül basîretli bir gözle Tûr dağına benzeyen gönlüne nazar eder.

*“Gönül **Tûr**ına gel çeşm-i basîretle nazar kıl kim
Nebi Mûsâ'nın ahvâli nedir ol Tûr u mîkâtı”*

G343/296-5

l) Taht, Taht-ı Sultân, Tıfl

Aşk, cânda cânân gönül tahtında bir sultân olarak ifâde edilir. Başka bir beyitte dünyânın lezzetleri kıymetsiz olarak görülür. O'nun katında gönül tahtında O'ndan başka sultânı kim bulmuştur.

*“Çün aşkdır sultân-ı cân hoş **taht-ı sultân**dır gönül
Aşk oldu hâkân-ı cihân iklim-i hâkândır gönül”*

G247/190-1

*“Aşk der kim cânda Cânân'ın benim
Hem gönül **taht**ında sultânın benim”*

G265/209-1

*“Cihânın izzet ü lezzetleri bî-kadr ü kıymetdir
Anın indinde kim bulmuş gönül **taht**ında bir sultan”*

G301/249-5

Mektepte aşkın piri ve suskunluk hazînesi olmak öğretilir. Bu yüzden gönül bu ilimleri öğrenmiş bir çocuk olarak ifâde edilir.

“Gönül **tıfl** oldu pîr-i aşk üstâd-ı zebân-dânı
Sevâdü’l-vech dersi oldu miskînlik debistânı”

K47/4-1

“Mu’allim pîr-i aşk u künc-i samt olmuş ana mekteb
Sebak nâdânlig u gönlüm anın **tıfl-ı sebâk-hânı**”

K53/4-61

m) Top, Virâne, Yatağ-ı şîr-i aşk

Rûh, bir çöle benzetilir. Bir çöl olarak hayâl edilen rûh çölünde rûhaniler cirit onar ve gönül de bu çölde cirit sopalarının ordan oraya sürüklediği bir top olarak görülür.

“Geldi ol çevgân-ı rûhânî ki deşt-i rûhda
Her taraftan bin gönül **topun** revân gerdân eder”

G171/103-2

Cân ve dil bir hâne olarak tasavvur edilirken bu hânenin en derin köşesi olan gönül, bir vîrâne olmuştur. Başka bir beyitte ise her gönülde bir aşk yattığı ifâde edilerek gönül, aşk aslanının yatağı olarak ifâde edilir.

“Cân u dilde hâne itdin âkıbet
Gönlümü **vîrâne** itdin âkıbet”

G129/55-1

“Her gönüldür çün **yatağ-ı şîr-i aşk**
Her dile Hakkî ri’âyet eylemiş”

G205/140-9

3) Dil- Derûn ve Teşbihleri

Aşk; gönül nûru, şevk ateşi olarak görülür. Aşk dil yalnızlığı içinde gönle gelen sevgilidir. Hakkî aşk ilmîne vakıf olmayı gönülden ister. Az yemek ve az içmek bir düstur hâline gelir ki aşka karşı gönül iştîyakla dolu olsun. Birçok yüzde vahdeti bulan gönül bir sırra vakıf olmuş, gönlü her daim sevgili karşısındaymış gibi huzûrda bekler. Doğusu ve batısı olmayan güneş gönüllerde doğsa güneşin karşısında zerreler gibi raks etmek kârlı bir ticaret olur. Aslında Allah aşkı bir gönülde doğarsa güneşin ışığından parlayan zerreler gibi gönülde yer alan her bir zerre İlahî aşkın nûrundan şevke gelir.

“Şark u garbı olmayan şems itse **dillerde tulu**’
Zerre mislî raks olur ol şemse karşı kârımız”

G187/120-3

Bir beyitte Âdem’in âlem, âlemin Âdem olduğu ve insândaki hoş nefes odor. Âdemden insâna geçen hoş nefes aşktır. Aşk, her gönülde en mahrem olan ve kalbe mutluluk verendir. Dil, sevgilinin en güzel şekilde ağırlandığı bir misafirhânedir.

“Âlem odor Âdem odor âdemdeki hoş-dem odor
Her **dilde** hem-mahrem odor anınla şâdândır gönül”

G247/190-3

“Sen ol mi’ mâr-ı cân u **dil** yıkılsun kasr-ı âb u gül
Ki bin genc-i nihân zâhir olur hafr olsa bünyânı”

K47/4-10

“Aşk oldu **dilde** mihmân rûh oldu şâd u handân
Toğdı o mâh-ı tâbân **dil** enver oldu bu şeb”

G123/48-7

a) Âyîne, Mir’at, Âyîne-i kuds

Dil, şeh-i Cebbâr’ın lütfunu gösteren bir aynadır. Bir beyitte gönül aynasında seyr eden kişi ehad olanı bulmalıdır. Çünkü sultânın gazabına uğrayabilir. Diğer bir beyitte dil kutsal bir ayna olmuştur. Çünkü gönül beden elbisesini çıkarmış kabine yönelerek safâyı kazanmıştır.

“Hakkî yeter seyr-i aded **mir’at-ı** dilde bul Ehad
Yoksa gazab eyler meded gayretle ol Sultânımız”

G181/114-7

“**Mir’ât-ı** dilde koyma keder seni gider
Cânân’ı câna göstere tâ kim safâ-yı dil”

G249/191-3

“Mükedder cismi koy gel kalbine kesb-i safâ eyle
Ki dil **âyîne-i kuds** oldu ten hâkister-i hızlân”

G305/253-3

b) Âlem, Beyt-i Hudâ, Hâne-i Hudâ, Beyt-i bâb, Beytullah

Gönül, bir âlem gibi saf bir ayna olmuştur. Sultan bir ayna gibi âlemi yansıtan gönülde bu gönül âleminin ahvâlini seyr eder.

“Sultân odor ki seyr eder ahvâl-i âlemi
Mir’ât-ı sâf ola ana **âlem-nümâ-yı** dil”

G249/191-6

Diğer bir beyitte dil bir eve benzetilir. Bu evde hapsolan cân kuşu aşkı bulmak için bu kafesten çıkmak ister. Başka bir beyitte gönül, dostun olduğu yer olarak karşımıza çıkar. Diğer bir beyitte içinde mâsivâ olmayan gönül, ilim ve hikmetle dolu bir ev olmuştur.

*“Feth it cihân-ı aşka bu dil **beyt-i bâbını**
Tâ murg-ı cân kafesden ede evce irtikâ”*

K35/1-31

*“Dost’un dilerse iste derûnundan bul karîb
Dil **hâne-i Hudâ**’dır anı sanma sen cüdâ”*

K63/7-24

*“Mâsivâ kalmasa bir dilde o **beytullahdur**
İlm ü hikmetle tolu mülk-i bekâ olmuştur”*

G153/83-4

*“Dil **beyt-i Hudâ**’dır anı pâk eyle sivâdan
Kasrına nüzûl eyler o Sultân gecelerde”*

G319/269-7

c) Bedr, Bağ

Bir aya benzetilen dil, bir engel sonucunda gölgelenmiştir. Diğer bir beyitte de dil bir bağ gibi hayâl edilir ki bu bahçede şekil benzerliğinden dolayı âlem bir top gibi düşünülmüştür. Ayrıca bu bahçede topla oynayan bir kedi hayâl edilmiştir.

*“Ne hâ’il oldu ki dil **bedri** münhasif olmuş
Niçün o mihr ziyâsın bu meh talebde değil”*

G253/195-4

*“Gönül gözinde ırag u yakın berâber olur
Ki tob-ı âlem olur **bâg**-ı dilde misl-i kedü”*

G315/264-4

d) Beyt-i Aksa, Cilve-gâh

Beyt-i Aksa’ya benzetilen derûn, aynı beyitte Hz. Süleymân ile birlikte zikredilmiştir. Kesret âlemi olan dünyâda dil bu kesret içinde mahzun olmuştur. Bu bakımdan gönül kesret âlemi içinde Vahdetin cilvelerini görerek bu âlemi bir cilve-gâh edinmiştir.

*“Hayâlin cânâ sultândır gönülde hoş-hırâmândır
Gelür gûyâ Süleymân’dır derûn-ı **Beyt-i Aksâ**’dan”*

G287/234-5

“Kesr olup mahzun olan dil **cilve-gâh**-ı Dost olur
Kim güneş vîrâneyi hoş bî-muhayâ toldurur”

G167/99-2

e) Çehre, Der, Dâmen, Elvân

Dil, bir çehreye benzetilirken bu gönül yüzünde aşk ikâmet etmektedir.

“Aşk **dil** çehresinde oldu mukim
Kim ki âşıktır ana yokdur bîm”

A69/14

Gönül kapısı binlere sürgü ile sürgülüdür. Kilitli gönül kapısı aşk kilidi ile açılır. Gönülün kapıya; aşkın bu kilitleri açabilecek bir anahtara benzetildiği görülmektedir.

“Hezâr-kufl **der**-i dilde gerçi câ eyler
Kilid-i aşkı taleb kıl kamuyı lâ eyler”

G175/107-1

Dil bir beyitte damene benzetilerek mutrip ve sâkî ile birlikte yer almıştır. Dilde aşk her zamân başka bir şekilde ortaya çıkar. Bu bakımdan bir renk olarak düşünülen dil her zamân başka bir renkte olur. Hem renk hem de hile, tuzak kullanımıyla renk, iki anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır.

“Sâkî vü mey hem mahbûb u mutrib
Dildir kamu tut dil **dâmen**inden”

G313/261-6

“Dilde aşk eyler çü her dem başka reng ile zuhûr
Lâ-cerem her demde başka reng olur **elvân-ı dil**”

G251/192-6

f) Eyvân, Eflâk, Fermân, Fezâ

Fezâ ve eyvân mefhumlarının kullanıldığı bir beyitte feza ve sarây dilin benzeyenidir Bir fezaya benzetilen gönül, ezel feyizlerinin indiği yerdir. Bu feyizlerden nasiplenmek için beden zindânından çıkıp gönül sarâyından bakmak gerekir.

“Zindân-ı cismi yık da çık **eyvân-ı dilde** bak
Feyz-i ezel nüzûlî yeridir **fezâ-yı dil**”

G249/191-8

“Cennet-i A'lâ'dan a'lâdır hûm-ı **eyvân-ı dil**
Anda lütfuyla tecellî eyler ol sultân-ı dil”

G249/192-1

Şâir, beden zindânından seferle çıkmaya niyet eder. Cân ve dil felekleri ona hoş bir yol ve geçit olur.

*“Ey hâce bu zindândan ben azm-i sefer kıldım
Eflâk-i dil ü cândan hoş râh-güzer kıldım”*

G277/224-1

Dil tahtında hakikat sultânı hükmeder. Bütün cânlar sevgiyle ve ibâdetle gönül fermânını yerine getirir.

*“Çünkü dil tahtında sultan-ı hakikat hüküm eder
Cümle cânlar hubb u tâ’atle tutar **fermân-ı dil**”*

G249/192-3

g) Gülşen, Gülşen-i Vahdet, Hâne, Beyt

Aşkın yüzü temâşâ edildiği için gül bahçesi olan gönülde kevserler akmaktadır. Başka bir beyitte ten muhabbet zarfı, dil ise vahdetin gül bahçesi olmuştur.

*“O kim hoş-hâl ü sâkindir bu cism-i teng-i muzlimde
Gönül mülkine seyr itsün ki dildir **gülşen-i zibâ**”*

G105/29-4

*“Kulsan temâşâ dîdâr-ı aşkı
Kevserler akar dil **gülşeninden**”*

G313/261-4

*“Ten zarf-ı mahabbetdir dil **gül-şen-i vahdetdir**
Cân hacle-i vuslatdır feth olsa der-i rûze”*

G319/268-6

Bir beyitte gönül, kapısı olan bir eve benzetilirken başka bir beyitte gönül içinde bulunanlar dumana benzetilir. Bu duman içinde nûr bir parıltı olarak yer almaktadır. Nûr, duman bulutu içine gizlenmiş, gönül hânesi bir ışık bulamaz.

*“Cânın çü şu’ledir heman nûrundan ekserdir duhân
Dûd içre nûr olmuş nihân **dil-hânesi** bulmaz ziyâ”*

G101/24-4

*“Nefsânî olma âdem-i rûhânî ol eger
Dil **hânesinde** Hakkî dilerse likâ-yı aşk”*

G219/156-7

*“Sakın ey yâr-ı mihmân-dâr uyuma
Gelür dil **beytine** dil-dâr uyuma”*

G321/271-1

h) Hânümân, Hacle

Gönül, dil-rubâ ile yalnız kalmak istenilen bir misafirhâne olarak düşünülmüştür. Bir beyitte Hakkî, nefs-i natıkaya, bir gelin odasına benzeyen gönülde aşkla olmaktan ötürü hoş musun şeklinde bir soru yöneltir.

“Dil şehir olur çü cânlara ol mihr olur ayân
Dil **hânümândır** eylese halvet o dil-rubâ”

G91/13-4

“Hakkî sorar seni sana ey nefs-i nâtika
Dil **haclesinde** aşk ile tenhâda hoş-musun”

G303/250-9

ı) Hirmen, Kâf, Kenz

Dünyâya gönül harmanından bakıldığı zamân dünyâ bir çör çöp yeri gibi görünür. Bir başka beyitte gönül Kaf Dağı’nda bir Ankâ gibi olmuştur. Diğer bir beyitte gönül hazînelerine ulaşmak için fakr u fenâ bir araç olarak görülür.

“Hakkî nazar kıl kim cümle âlem
Çör çöp gibidir dil **hirmeninden**”

G313/261-7

“**Kaf-ı dilde** olmuşum Ankâ-misâl
Kerkes-i murdâr-hârı istemem”

G277/222-5

“**Kenz-i dil** fethidir çü fakr u fenâ
Ne sorarsın ki feth-i bâb kanı”

G347/299-8

i) Levh, Levh-i Mahfûz

Gönül, İlahî ma’nâların yazıldığı bir levh olarak görülür. Başka bir beyitte gönül

levhinden aşk ilmi öğrenilir. Aşk ilminden gönle hikmet dolarsa bu hikmetleri yazmaya kalem ve lisân yetmez. Bir başka beyitte gönül levh-i mahfûza benzetilir.

“Bu **levh-i dilde** nukûş-ı sivâyı koyma geder
Safâ-yı kalb iledir kesb-i ilm-i mektebimiz”

G193/128-6

“Yürü sen bu **levh-i dilden** o ulûm-ı aşkı öğren
Dil tolsa hikmet andan kalem ü lisân görünmez”

G199/135-5

“Zebân-dân aşkıdır anın rumûzun fehm eden âşık
Derûnı **levh-i mahfûz** oldu anın şamtu kitmânı”

K47/4-3

j) Bisât, Mihmân, Mahzen

Gönül halısında Hakk aşkının sofrası geniş bir şekilde serilmiştir. Gönül ehli zamân zamân âlemde bu sofranın misafiri olmuştur. Bisât ve mihmân kavramlarının aynı beyitte kullanıldığı ve gönlün hem bisâta hem de mihmâna benzetildiği görülmektedir.

“Çün **bisât-ı dilde** bast olmuş simât-ı aşk-ı Hakk
Ehl-i dil âlemde olmuş dem-be-dem **mihmân-ı dil**”

G251/192-8

Gönül, yaratılış hazînelerini içinde barındıran bir mahzen olarak tasavvur edilmiştir.

“Sıgmam dedi Hakk arz u semâya
Kenzüm bilindim dil **mahzeninden**”

G313/261-2

k) Mesken, Micmer

Gönül, aşkın seyredildiği bir mesken olarak ifâde edilir. Cân, hoş kokulu bir ıtr olarak tasavvur edilirken gönül de cân ıtrının içinde yakıldığı tütsü kabı olarak hayâl edilir.

“Kevn ü mekândan geç kalbine gel
Seyr eyle aşkı dil **meskeninden**”

G311/261-3

“Ol nûr u nâr-ı âlem oldu sürûr ü mâtem
İtr itdi cânımı hem dil **micmer** oldu bu şeb”

G123/48-6

l) Mülk, Şâh-ı mülk, Ma'den, Murg

Dil, bir beyitte İbrâhim b. Edhem’le birlikte yer almıştır. Âlem mülkünden vazgeçen kişinin İbrâhim b. Edhem gibi gönül mülkünün şâhı olabileceği ifâde edilir. Diğer bir beyitte Gönül mülkünün hâkimi aşk olduğu için aklın gönül mülküne sahip olamayacağı ifâde edilir.

“Misâl-i İbn-i Edhem sen bu âlem mülkünü koysan
Olursun **Şâh-ı mülk-i dil** irer cânın o Cânân’a”

G323/273-5

“Dil **mülkini** feth eyleyemez akl-ı müvesvis
Ol mülke bu aşk oldu hemân hakîm ü vâlî”

G337/289-5

İlahî aşk gizli bir hazîne olduğu için gönül madeninden görünür. Bir başka beyitte gönül bir kuşa benzetilir.

“Genc-i nihândır bî-hadd ü pâyân
Olmuş nümâyân dil **ma’deninden**”

G313/261-5

“**Murg-ı dil** perrân olup bulsa hevâ-yı hayreti
Şems-i cân nûrıyla pür eyler fezâyı hayreti”

G331/283-1

m) Menzil-i Cânân, Manzar-ı Rahmân

Gönül, her an Rahman’ın görüldüğü yerdir. Bu yüzden gönül, irfân cenneti olduğu için Cennet-i A’lâ’dan daha yücedir. Gönül, aşağıdaki dizelerde Cânânın menzilini dışarda arar. Fakat menzil gönülde cân içindedir.

“**Menzîl-i Cânân’ı dil** hâricden eylerken taleb
Cân içinde buldu anı kim ana menzildir ol”

G245/187-2

“Gönülde Hakkî bil her an ki dildir **manzar-ı Rahmân**
Hem oldur cennet-i irfân yücedir arş-ı a’lâdan”

G287/234-7

n) Nazar-gâh, Nazar-gâh-ı Hudâ

Dil, Hudâ’nın seyredildiği bir nazar-gâhtır. Bunun için varlıktan başka her şeyi atmak gerekir.

“**Nazar-gâh-ı Hudâ**’dır dil anı sen varlığından sil
Çün oldu saf kalbin bil gerek mestânelik etmek”

G235/175-5

“Dildir çü **nazâr-gâh-ı refî-i şeh-i hâzır**
Nâzırdır o Sultân ü budur manzar-ı ‘âlî”

G337/289-2

o) Ravzâ, Revzen, Pencere, Sefîne, Sagâr

Bir cennet yerine benzetilen gönül, susuz kalmıştır. Sâkînin bu gönle su vermesi beklenir. Nefsin ten iğnesinden geçmesiyle gönül penceresinden gül bahçesi görünür. Başka bir beyitte beden elbisesinden çıkmanın mümkün olmadığı ifade edilir. Bu bakımdan gönül penceresinden seyr yapılmalıdır.

“Kesildi **ravza-i dilden** hemân su
Gel ey sâkî kerem kıl el-emân su”

G315/265-1

“Çün geçti nefsim ten süzeninden
Gülşen göründü dil **revzeninden**”

G311/261-1

“Çün cismden ey mutlak hükmünde değil çıkmak
Dil **penceresinden** aç bak seyr eyle o revzende”

G319/267-8

Gönül aşk denizinde bir gemi olarak hayâl edilir. Bir dizede gönül kadehi aşk şarâbıyla dolunca sâkînin rûhunun güzelliği apaçık görünür.

“Aşk bahrindedir **sefîne-i dil**
“Lâ hatar fîhi lâha li'l-mellâh”

G137/63-2

“Tolsa dil **sagârı** ey Hakkî mey-i aşk ile hoş
Anda hüsn-i ruh-ı sâkî ne hüveydâ görünür”

G163/94-7

ö) Semâ, Sehâb-ı âsumân

Gönlün hâli bir semâ gibidir. Zeminden semâya kadar nasıl farklı konak yerleri varsa aynı şekilde gönülde de bazen gelen hâllerden ötürü menziller değişebilir. Semânın rûh hâlinin değişmesi gönül de hâlden hâle girer.

“Hâl-i dil misl-i **semâdır** bu lisândır yer gibi
Bu zemînden tâ semâya fark çok menzildir ol”

G247/188-2

Bir beyitte gönül, gökyüzünde bir bulut olarak hayâl edilir. Gönül bulutundan yağan yağmur damlaları söz olarak lisân oluğundan akar.

“Dil **sehâb-ı âsumândır** sîneler tam üstüdür
Nutk bârândır lisân mizâbına nâzildir ol”

G247/188-3

p) Şehr, Şems-i Enver

Bir beyitte gönül, gece kadar تنها bir şehre benzetilir. Bir beyitte de gönül, güneşin nûrlu parıltılarının yansıdığı yer olarak görülür.

*“Şehr-i dil bî-kesret-i nâ-cins tenhâdır gice
Bezm-i cân bî-zahmet-i agyâr olur vakt-i seher”*

G155/85-2

*“Bu câmi beyt-i ekberdir **derûn-ı şems-i enverdür**
Behişt ü ayn-i kevserdir tolu vildân u hûradan”*

G287/234-6

r) Taht, Tercemân

Hz. Süleymân, taht, karınca ve sultân kavramları ile birlikte yer alan gönül, aşkın üzerinde oturduğu bir taht olarak ifâde edilir. Bir diğer beyitte aşk sultânı gönü tahtından hükmeder. Şâir, lisânın güzel ve hayât veren yönünü görünce gönülden aşkın tercümanlığını yapar.

*“Aşk dil **tahtı** üzre sultândır
Misl-i mûruz biz ol Süleymân’dır”*

A71/2

*“**Taht-ı dilden** hükm idüp sultân-ı aşk
Cümleye avn u inâyet eylemiş”*

G205/140-7

*“Ter ü tâze olunca hem çü lisân
Dil gibi aşka **tercemân** oldum”*

G279/225-6

s) Vâdi, Zinde-i aşku’l-Habîb

Gönlün vâdiye benzetildiği beyitte gönül; vâdi, sî-murg ve kâf dağı ile beraber yer almıştır. Gönül, Sevgilinin aşkının verdiği hayât ile ihya olmuştur.

*“**Vâdî-i dilde** tereddüd iden olmaz mahrûm
Ki o sî-murgdan ol Kâf-ı perr bulmuşlar”*

G163/93-5

*“Bu mürde diller arasında kalbim ölmüş iken
Dil oldu **zinde-i aşku’l-Habîb** ihyânî”*

G327/278-3

2.1.2.8. Sevdâ

Gönül, dostun aşkında pervâsızdır. Dostu sevmek bir sevdâdır. Aşk, ezelden beri sevdâ şarâbı doldurur. Bazen şarâbın tortusunu lütfederek doldurur. Sevdâ, beyitlerde **îlâhî aşk ve aşırı sevgi** anlamı söz konusu edilerek kullanılmıştır.

“Aşk ezelden gönlüme hoş **hamr-ı sevdâ** toldurur
Gâh dürd eyler kerem gâhî musaffâ toldurur”

G167/99-1

Bir başka beyitte süveydanın sevdâ ile dolu olduğu ifâde edilir. Süveyda ve sevdâ aynı kökten gelen kelimelerdir. Her iki kavram siyahlık anlamına gelir. Süveyda kalpte bulunan siyah nokta demektir. Bu siyah nokta kalbin en değerli noktası olarak görülür. Bu bakımdan sevdânın dolu olduğu yer süveyda olarak beyitte ifâde edilir. Süveyda cânın cevheri ve deryânın en değerli incisidir.

“Çün süveydâ toptolu **sevdâsıdır**
Cevher-i cânım dürr-i deryâsıdır”

G167/100-1

“Nâr-ı **sevdâ**-yı muhabbetdedir ol bahr-ı hayât
Aşkdır berzah-ı câmi’ demidir nefha-i sûr”

G171/102-5

“Zülfi **sevdâsında** rencûr olmuş iken şükr kim
Cân yüzün gördü gönülden şâd u handân oldu hoş”

G203/139-5

2.1.2.9. Yâr, Yârân

Yâr, sevgili ve dost demektir. Beyitlerde de bu anlamlar çerçevesinde söz konusu edilen yâr, bir beyitte aşk olarak görülür. Aşktan başka yâr edinmemek gerekir. Çünkü hiçbir şeyin vefâsı yoktur. Bir beyitte şâir, yârân ve ahibbâ dahi istemez. Onun için aşk şarâbını içmek yeterli gelmiştir. Âşığın sürekli yalnız olduğu zannedilir. Fakat âşık, gönülde sevgiliyle dost olduğu için yalnız değildir.

“Eger tenhâdır anı sanma tenhâ
Ki dildârıyla dilde **yâr** olandır”

G161/92-3

“Ey ârif-i sâhib-nazar kıl dilden ol dosta sefer
Benlikden ol sen bî-haber tâ olasın **yârânımız**”

G181/114-3

*“Aşkın ahvâlidir esrâr denilmez aslâ
Genc-i pinhân gerek ey yâr dinilmez aslâ”*

G115/39-1

2.1.2.10. Dünyâ, Cihân, Âlem, Kevn, Kâinât ve Teşbihleri

Dünyâ, insânın esas vatanından ayrılıp geldiği gurbet yeridir. Bu gurbet yerine gelen insân, sevgiliden ayrılmanın verdiği bir üzüntü ve şaşkınlık ile dünyâ çölünde yolunu kaybetti. Sevgiliyi bulmak isterken önüne pek çok oyalayıcı engeller çıktı. Bu engeller âşğın Sevgiliye ulaşmasını zorlaştırdı. Bu anlatılanlardan ayrı olarak dünyâ bir hikmet kitabı; içinde yaratılmış olan her şey insânın hikmet nazarıyla bakması ve okuması gereken hikmet kitabının sayfaları olmuştur. Bir beyitte âlem içinde bulunanlar, muhkem (başka bir ihtimali olmayan) âyetler olarak görülür. Bu âyetler hikmet nazarıyla okunmalıdır.

*“Hikmetle nazar ede nedir hey’et-i âlem
Çok âyet-i muhkem”*

Müs31/1-57

Dünyâ içindekilerle insânı oyalayan ve sahte güzelliğiyle kendine meftûn eden bir yerdir. Bu bakımdan dünyâ aşkı olan kişinin bir arpa kadar değeri yoktur.

*“Cihân-ı aşkda bin cân bir arpayı değmez
Bizümle yokdur işi kim ki fikr-i cân eyler”*

G159/89-5

Bu dünyâdan vazgeçip diğer dünyâyâ oynayarak mutlu bir şekilde gitmek gerekir. Aşk, kendi yüzünü âşğın dünyâyı seyreden gözüyle seyreder. Bir beyitte şâir, dünyâdan geçip vahdet şarâbını içerek kalp meyhânesine göçmek ister. Dünyâ, **kederlerle dolu bir ev** olarak hayâl edilir. Bu yüzden ne bu dünyânın misafiri ne de bu dünyânın sâkini olunur. Abdulkadir Geylânî dünyâ için şu benzetmeyi yapmıştır:

“Dünyânın kökü acı, ucu tatlıdır. O, sarısabır ağacı gibidir ki ilk meyvesi acı, son meyvesi bal gibi tatlıdır. Kişi onun acısını yudumladıkça tadını alamaz. Acıya (arının iğnesine) katlanmadıkça bal elde edilemez” (Geylânî, trs: 94).

*“Hakkî bu âlemden giçüp mey-hâne-i kalbe göçüp
Ol hamr-ı vahdetden içüp mestâne ol mestâne ol”*

G239/180-7

“Buldum anda Pâdişâh-ı **âlem** ü cân-perveri
Bir lâtif ü cân-fezâ kim hoş-likâdır dil-rubâ”

G103/27-2

“Hudâ’dır mâni’ u mu’tî felekle hiç kârım yok
Safâdır hâtırım iki **Cihândan** bir gubârım yok”

G223/162-1

1) **Âlem-i Likâ, Arsa (Ars-ı Hâk, Arsa-ı küll)**

İki cihânın bir aynada görüntüsü aynıdır. Dünyâ aynada görünen âlem-i likânın yüzü olmuştur. Dünyâ, ahiret âlemine kavuşmak için bir vasıta olarak görülür.

“Birdir iki cihân ki bir âyînedir hemân
Zahri bu âlem oldu yüzü **âlem-i likâ**”

K63/7-26

Bir toprak arsaya benzeyen dünyâ yeri, leylâ’nın hikâyesiyle dolar. Hikâyesi anlatılan Leylâ görünmeyen sevgilidir. Leylî anlam itibariyle karanlık, gece demektir. Leylî ile görünmeyen sevgili olarak Allah’ın ifâde edilmesi söz konusudur. Mecnûn şâhsında ise dünyâ çölünde Allah’ı arayan ve bu yolda her türlü eziyete katlanan âşıkların ifâde edildiği görülmektedir. Damen-çâk kavramıyla bağlantılı olarak melâmet kavramının ima edildiği görülmektedir.

“Nedir hikâyet-i Leylî ki toldu **arsa-i hâk**
Ne idi hâlet-i Mecnûn-ı mest-i dâmen-çâk”

G233/173-1

“Cemâlin isteyen ancak bizi görür ey şâh
Sana bu **arsada** hem çetr ü hem livâyız biz”

G183/117-4

“Gönül ki şîr-i Hudâ’dır bu nefis merkebidir
Bu dîki akl unudur ger görünse **arsa-ı küll**”

G253/194-6

2) **Arz, Bi’s-e’l-Karîn, Bâzâr**

Gönül, gamlarla dolu ve garip olmuştur. Bu bakımdan gönlün yeri arz değildir.

“Namaz olmuş anın çün mü’minün mi’râcı her saat
Ki başı **arza** vaz’ etmek urûc-ı âsumân olmuş”

K39/2-30

Dünyâ ve ahiret karşılaştırmasının yapıldığı bir beyitte dünyâ belâ ve kötülüklerin olduğu yer olarak tasvir edilir.

“Bu cihân dârü’l-belâdır ol cihân dârü’s-sürûr
Bu cihân **bi’s-e’l-karîn** ü ol cihân ni’me’l-karâr”

K55/5-12

Dünyâ, insânın alışveriş yaptığı bir pazar yeri olarak görülür.

“Dükkânı âşkın bilmez ki sensin kân u dükkânı
Ne hâcet seyr-i **bâzâr-ı cihân** bâzârımız sensin”

G283/230-2

3) Cihân-ı Fâni, Câh-ı Zillet, İzz ü câh-ı Fâni

Bir beyitte fâni dünyâyâ gönül vermeyip bâki olan âlemde cân ve gönülden beka bulmak gerektiği ifâde edilerek cihân-ı fâni ile dünyâ ifâde edilmiştir.

“Hakkî **cihân-ı fâni**ye dil virme fâni ol
Tâ âlem-i bekâda bula cân u dil bekâ”

K65/7-32

“Bu bâkî aşkı taleb kıl **cihân-ı fânide**
Bu arzû ile ver cân de “her çi bâd âbâd”

G141/68-4

Cân ve akıl dünyâyâ olan sevginin verdiği hırsla fânileşmiştir. Bu bakımdan izz ü câh-ı fâni olan bu dünyâ zillet yeridir. Ateşten sakınır gibi bir zillet yeri olan dünyâdan sakınmak gerekir. İzz ü câh-ı fâni ve câh-ı zillet kavramları aynı beyitte dünyâ bir zillet ve hırsın mekânı olarak ifâde edilmiştir.

“**İzz ü câh-ı fâni** olmuş züill-i akl u câh-ı cân
Ey azizim câh-ı zilletden hazer kıl görme nâr”

K55/ 5-5

4) Darü’l- Belâ, Deyr-i Cihân, Dâr-ı Gurûr, Dehr

Dünyâ bir beyitte belâ yeri olarak görülürken başka bir beyitte dünyânın bir tarafının manastır diğer tarafının ise gurur olduğu ifâde edilmektedir. Deyr-i cihân ve dâr-ı gurur terkiplerinin beraber yer aldığı beyitte asıl seyrân-gehin dünyâ değil sürûr yeri olan ahiret âlemi olduğu ifâde edilmiştir.

“Bu cihân **dârü’l-belâdır** ol cihân dârü’s-sürûr
Bu cihân bi’s-e’l-karîn ü ol cihân ni’me’l-karâr”

K55/5-12

*“Bu kühen **deyr-i cihân** sûretidir dâr-ı gurur
Vaktidir kim ola seyrân-gehimiz mülk-i sürûr”*

G179/112-1

Dünyâ için kullanılan isimlerden bir olan dehr, bir beyitte Hakkı inkâr eden câhil bir yer olarak görülürken başka bir beyitte insân dünyânın cevheri olarak ifâde edilir.

*“İşit ol **dehr-i nâdânı** kim inkâr eder Hakkı
Bu çarh u tab’a bağlar bu mevâlidi hatâ söyler”*

K43/3-9

*“Katreyiz âlemde lîkin dilde deryâ olmuşuz
Cevheriz **dehrin** bisâtı üzre yek-tâ olmuşuz”*

G193/129-1

5) Dâm-gâh-ı Mihen, Âşiyân-ı Hatar, Mezbele

Bir beyitte bir arada bulunan dâm-gâh-ı mihen, âşiyân-ı hatar ve mezbele kavramları dünyânın benzeyeni olarak yer almıştır. Mihnet tuzaklarıyla dolu olarak hayâl edilen dünyâ her türlü tehlikelerle dolu bir kuş yuvasına benzetilir. Bu kuş yuvasına hapsedilen akıllı kuş bu dünyâ çöplüğünden kurtulmak ister.

*“Gel uç bu **mezbeleden** murg-ı zeyrek ol ey
Ki **âşiyân-ı hatardır** bu **dâm-gâh-ı mihen**”*

G305/254-2

*“Cihândır **mezbele** sîm ü zeridir seng-i istincâ
Ana dest-i tama’ urmaz o kim pâk oldu dâmân”*

K53/4-55

6) Dâr, Diyâr

Dâr, diyâr, gurbet kavramlarının yer aldığı bir beyitte dünyânın bir gurbet yeri olduğu belirtilerek dünyânın bir zahmet yeri olduğu ve dünyâ kadar bir lezzet verdiği ifâde edilir. Şâir, iki dünyâyı da istemediğini sadece dildârı istediğini bir beyitte ifâde eder. Bir başka beyitte de bu dâr içinde hiç kimse olmadığı sadece bâki olan Allah’ın olduğu ifâde edilmiştir.

*“Zahmet-i dünyâ kadardır ni’met-i ukbâ sana
Gurbetin cevri kadar lezzet virir **dâr u diyâr**”*

K55/5-13

*“Bu **dâra** geldim o **dîdâra** yoksa ey dil-dâr
Ne beklerim bu sakarda makarda fâ’ide yok”*

G221/160-2

“Ger murad olsa müyesser o ‘adem şehrinde
Pes niçün şeh-i ademden bu **diyâra** geldim”

G273/218-5

“Dü-cihânı ehline virdim hemân

İsterim dil-dârı **dârı** istemem”

G277/222-4

7) **Degirmân, Fânî Mekân, Gayr**

Bir değirmene benzeyen dünyâ nöbet yeri olarak görülür. Şâir, bir beyitte yokluk şehrinde olmak kolay olsaydı eğer o zamân bu diyâra niçin geldiğini sorgular.

“Âsiyâb-ı cismi bu nefis eylemiş toz u duman
Ayn-i Beytullah iken dil itmişiz gayr-ı gümân
Maksad-ı akşâ-yı koymuş kılmişiz meyl-i cihân
Gelmişiz dünyâ **degirmanı**nda nevbet bekleriz
Dâne-i ten un olunca murg-ı cânı anlarız”

Muh357/2-4

Şâir arz-ı hâlini ifâde ettiği manzûmenin bir beytinde Cânân ilinden geldiğini fani mekânı istemediğini ifâde eder.

“Cânân ilinden gelmişem **fânî mekânı** neylerem
Ol mülke meylim salmışam ben bu cihânı neylerem”

Vh77/10

Dünyâ sevgiliye kavuşmak isteyen gönlün terk etmek istediği gayr, mâsivâdır.

“Eger vasl-ı dildârı istersen ey dil
Hemân **gayrı** terk eyle ol aşka mâ’il”

K65/8-1

8) **Gâr-ı Yâr, Gurbet**

Âlem, her yerde görünmeyen yârin sikkelerinin görüldüğü yer olarak görülür.

Ezeli bilen kişi ezel anını şimdi bu hâlde görse o zamân vatandan ayrı bu gurbete düştüğüne üzülür, vatan hasreti çeker.

“Ezel bilen anı şimdi bu hâlde bulsa ne dir
Vatandan ayrı bu **gurbet**de hasretâ düşmüş”

G207/144-5

*“Bildiğin ayne’l-yakîndir gördüğün hakka’l-yakîn
Âlem olmuş **gâr-ı yârın** cümle olmuş yâr-ı gâr”*

K57/5-26

9) Hân, Hâne-i Zulûm, Hâne-i Hâb, Hân-ı İlâhî

Dünyânın bir beyitte yeme içme yeri olmadığı ifâde edilirken bir diğer beyitte beden azalarını karnını tika basa doldurarak bir toprak derecesine getiren kişi bir zulüm evi olan dünyâda asıl parlayan güneşi göremez. Başka bir beyitte dünyâ bir uyku evi olarak ifâde edilir. Bir diğer beyitte dünyâ Allah’ın evi olarak görülür.

*“Redd eyle havâtırî namaz kıl ey cân
Yolda yoluna bak ü boş itme seyrân
Hıfz eyle lisânî çün görürsün yârân
Hem **hân** üzerinde batnın itme şeb’ân”*

R405/62

*“Şikem-perver ki pür-hâk eylemiş dîvâr-ı a’zâsın
O kalmış **hâne-i zulûmde** görmez şems-i tâbânî”*

K49/4-15

*“Bu kurb u bu’d bahr u berrle mahcûb oldu çeşm-i ser
Ki her dem **hâne-i hâb** olmuş oldur asl-ı hırmânî”*

K51/4-36

*“Zehî bâbâ aceb **hân-ı ilâhî**
Ki âlem halkıdır andan mühennâ”*

G89/12-8

10) Hayme-i Sahrâ, Hadîs-i Hâne-i Nâçâr

Bir kâinât içinde büyük bir aşk şehri hayâl eden şâir, gökyüzünde dokuz feleğin her bir katını tantanalı ve şaşaalı bir âlem olarak hayâl eder. Dokuz feleğin dokuzuncu katı arş olarak adlandırılır. Arşta ise şehriyârın tahtını düşünen şâir, tahtın ayakları olarak çölün çadırı olarak isimlendirdiği dünyâdır.

*“Tumtûrâk-ı nûh-felek şehir-i azîm-i aşk ile
Hayme-i sahrâdır ol bu pâ-yı taht-ı şehriyâr”*

K55/5-8

Dünyânın hâne-i naçâr benzetmesi ile sonradan yaratılan bir çâresizlik yurdu olduğu ifâde edilir.

*“Çü âşık mest iken bâzâra varsa
Hadîs-i hâne-i nâçâr söyler”*

G155/84-4

11) *Hâne-i Gaflet, Hâk-dân, Harâb, Harâbât*

Gaflet evi olarak düşünölen dünyâ yerinden gönöl, dışarı çıktığı zaman gerçekten Beytü'l-Ma'mûr'u³² daha yakın bilir.

“Gönöl bu **hâne-i gaflet**den itse taşra hırâm
Yakîn bilir ki hakikatde Beyt-i Ma'mûrum”

G277/223-5

Bir beyitte cânân, gönle bir sâkî olarak gelse gönöl gül bahçesine döner.
Rahmanın cenneti olan gönle dünyâ görünmez.

“Dile sâkî olsa Cânân dil olur gül ü gülistân
Ola çün riyâz-ı Rahmân ana **hâk-dân** görünmez”

G199/135-2

Dünyâyı bir hırka olarak giyen insân, bu harâbât olarak ifâde edilen dünyânın esiri olmuştur. Başka bir beyitte harabat ilminin bir nefes olduğı ifâde edilir.

“Yürü kıl hırka gibi rehn-i **harâbât**
Niçün sâlûs tek der-jendesin sen”

G297/244-8

“Ger ilm-i **harâbât** sana hem-nefes oldu
Bu ilm ü hüner cümle katında heves oldu”

G347/301-1

“Mest kendin ara sorar halka
Dür ki ol bî-hod u **harâb** kanı”

G345/299-3

12) *İbret- gâh, Kesret, Kervân- serâ*

Bir başka beyitte ise Allah'ın felekler, unsurlar, güneş ve ay'ı yaratmakla insân için dünyâyı bir ibret yeri hâline getirdiğı ifâde edilir.

“Halk eyledin ey Hudâ bu **ibret-gâhı**
Eflâk u anâsır u bu şems ü mâhı
Kur'ân'da dedin 'fe-semme vechu'llâhi'
'Îlâhi “erine'l-eşyâ'e kemâhi””

R383/5

³² Beytü'l- Ma'mûr, Firdevs cennetinde bir yerdir. Hz. Âdem tarafından yapıldığı rivâyet edilen Beytü'l- Ma'mûr, Ka'be'nin üstünde meleklerin ibâdet etmek için yöneldikleri ve Ka'be'ye benzeyen bir yapıdır (Pala, 1998: 69).

Dünyâ, içi hayâl ve gafletle dolu bir kesret âlemi olarak görülür. Diğer bir beyitte dünyâ, gelen ve gidenlerin dertlerinin nağmelerinin söylendiği bir kervân olarak ifâde edilir.

“Çü **kesret** âlemi hâb u hayâl-i zıldır aldanma
Yorulma yok yere gel sen sana bir var yetmez mi”
G349/303-2

“Cihân **kervân-serâdur** geldi bin cân gitdi derdiyle
Ko hüzn ü firkati gel dilde hüsn-i aşka ol hayrân”
G305/253-8

13) Kevn ü Fesad, Kûh-ı Tûr

Bir fesat yeri olarak görülen dünyânın şânı fâni olmasıdır. Yine bir beyitte âlem nûr zerreleriyle dolu Tûr dağı olarak hayâl edilir.

“**Kevn ü fesâd** âleminin şânıdır fenâ
Bu şeş cihetde gayre ta 'alluk nedir hevâ”
K61/7-1

“Gönül tiz eyle vedâ'-ı cihân-ı **kevn ü fesâd**
Semâ-yı rûha sefer kıl mübarek bâd”
G139/68-1

“Âlem çü **kûh-ı Tûr**'dur zerre-be-zerre nûrdur
A'mâdan ol mestûrdur ibretle sen seyr eyle hâ”
G87/10-5

14) Kevn ü Mekân

Bir beyitte dünyâ, kevn ü mekân olarak ifâde edilerek sevgilinin yüzünden yansıyan nûrların görüldüğü yer olarak söz konusu edilir. Bir başka beyitte büyük bir hazîne olarak görülen aşkın kevn ü mekâna sığmayacağı ifâde edilir. Diğer bir beyitte dünyânın aşk noktasıyla yazıldığı ifâde edilir.

“Gönlüm ayağı geçdi aşkın definesine
Öyle büyük defîne **kevn ü mekâna** sığmaz”
G197/132-3

“Ol zamândan ki nikâb atdı yüzünden cânân
Nûr-ı vechinden anın **kevn ü mekân** zâhirdir”
G179/113-2

“Ey mühendis nedir ol tefrika-ı nokta vü hatt
Bil hat-ı **kevn ü mekân** nokta-ı aşk oldu fakat”
G211/147-1

15) *Libasât-ı Cihân, Mâtem Evi*

Âşık fakr elbisesi olan postu giymek için dünyâ elbiselerini çıkarır. Başka bir beyitte dünyâ her gelenin ağladığı bir matem evi olarak hayâl edilir.

“*Libâsât-ı cihândan çık hemân bir posta ol kâni’
Ki âşık arzu-yı fakr eder her dem fenâ söyler*”

K47/3-30

“*Zemin **matem** evidir her gelen kendi başın ağlar
Anadan toğduğu sa’atde seyr it tıfl-ı giryani*”

K49/4-30

16) *Merkez-i Hâk-i Menzil, Mezra’*

İnsân, vatanını bırakmış bu toprak merkezi bir menzil edinmiştir. Kur’ân ve sünneti rehber edinip ameli bir tohum olarak dünyâ arazisine eken kişi mahsulünü yine bu dünyâ sayesinde elde eder. Dünyâ, amellerin ekildiği bir mezra’ olarak görülür.

“*Senin zirve-i evc-i izzet yerindir
Niçün eyledin **merkez-i hâk-i menzil***”

K65/8-3

“*Kitâb u sünneti hıfz it amel tohumun zira’at kıl
Ki mahsul-i cihân-ı câna **mezra’** bu cihân olmuş*”

K37/2-24

17) *Mihmân-hâne-i Hakk, Menzîl, Mihnet-i Gurbet*

Dünyâ Hakk’ın misafirhânesidir. İnsân, bu misafirhânenin konuğudur. Başka bir beyitte bu misafir, bu dünyâ menziline gönül veren kişidir. Diğer bir beyitte de insân beden elbisesi içinde dünyâ mihnetini çeker.

“*Çü hân-ı mire med’üvv olamdın nânı cevîn besdir
Ki **mihmân-hâne-i Hakk**’dır cihân hâk oldu mihmânı*”

K49/4-29

“*Ey misâfir virme dil bu **menzile**
Kim çekersin fırkâtiyle ıztırâb*”

G121/46-6

“***Mihnet-i gurbet**desin bu teng-nây-ı cismden
Çık fezâ-yı dilde aşkı bul odur hubbî’l-vatan*”

K59/6-8

18) Misâl-i Tûr, Nakş u Nigâr, Rûy-ı Zemîn

Dünyâ bir beyitte Tûr dağı olarak görülür. Âlem, sevgilinin nakışlarının görüldüğü bahar coşkunluğunun görüldüğü bir yer olarak hayâl edilir.

“Âlem **misâl-i Tûr**dur her zerresi pür-nûrdur
Aşkınla cân mesrurdur bî-hoş olup ister likâ”

G113/38-5

“Bu âlemi **pür-nakş ü nigâr** anla da seyr it
Tûfân-ı gül ü cûş-ı bahâr anla da seyr it”

G131/57-1

“Bunca ki kıldın tavâf **rûy-ı zemîni** güzâf
Halk-ı cihân tolu laf hiç bulunur mu vefâ”

G95/19-2

19) Sahra-yı Vahdet, Sahn-ı Bağ Zindânı

Bir zindân olarak düşünülen dünyâ, bir bağa benzetilir. Bu bağ zindânı içinden akarsular akar. Dünyâ zindânı içinde akan akarsular bir zincire benzetilir. İnsân da bu zindânda güzel görünen fakat daha sonra çirkin yüzünü gösteren dünyânın mahpusu olarak hayâl edilir. Vahdet çölü olan dünyâ âşığın deli dîvâne Allah'ı aradığı yerdir.

“Bu akl-ı cüz 'i bir Mecnûn 'dur ol **sahrâ-yı vahdetde**
Ki aşkın sarsarı yeksân eder vuslatla hicrânı”

K49/4-33

“O ma 'nâ gülşeninden kim dönüp bu sûrete baksa
Olur âb u revân zencîr ü **sahn-ı bâg zindânı**”

K51/4-52

20) Sahra-yı Hadis, Sahra-yı İmkân, Sefîne

Dünyâ bir beyitte sonradan yaratılan bir çöle benzetilirken, Başka bir beyitte dünyâ bir imkân çölü olarak görülür. Dünyânın hadis ve imkân olarak görülmesi ve uçsuz bucaksız bir çöl gibi hayâl edilmesi ile Allah'ın varlığını ve birliğinin ispat eden delillerden hadis ve imkân delillerinin (Bkz. Sünnet) kullanımına yer verildiği görülmektedir.

“Çü tayy oldu **sahrâ-yı hâdis** görürsün
Kıdem mülkünü bulmuş ol demde mahmil”

K67/8-24

“Muhît-i kîdemden bilürsin ki olmuş
Bu **sahrâ-yı imkâna** bin nehr sâ'il”

K67/8-26

“Bahr-ı muhabbet içre cihân bir **sefînedir**
Ol bahr su değil ki hevâdır bilâ-hilâf”

G217/154-5

21) **Sahrâ-yı Temennâ, Şarâb-ı Vahdet, Şarâb-hâne-i Aşk**

Gönül ve cân dostun yolunda mutlu oldukları için temenni çölünde kalmak istemezler. Vahdet şarâbıyla dolu bir yer olarak söz konusu edilen dünyâ başka bir beyitte aşkın içildiği bir şarâphâne olarak hayâl edilir.

“Dil ü cân râh-ı tevellâda bulurlar tarabı
Koy bu **sahrâ-yı temennâyı** hiç olma mağrur”

G171/102-2

“Bu hâk-i pâk-i zemîn **pür-şarâb-ı vahdetdir**
Anı şarâb-ı tâhûr anla ba'de nısfı'l-leyl”

G253/196-6

“**Şarâb-hâne-i aşk** oldu âlem etdi hurûş
Hezâr na'ra-i âşık hezâr beyt ü sürûd”

G141/69-4

22) **Zemîn**

Semâvât ve zeminin beraber bulunduğu beyitlerde semâvât, semâ âlemlerini; zemin, semâ âlemi dışında kalan yeryüzünü ifâde etmek için kullanılır. Aşk şarâbından içen âşık için ne zamân ne de dünyâ vardır. Bir başka beyitte de zemin kazılmış bir çukura benzetilir.

“Nûrunla semavât ü **zemîn** eyledin izhâr
Hep kevn ü mekân”

Müs25/1-6

“Tayy eder cezbe ile cân dü-cihânı bir dem
Çeşm-i meczûbda kalmaz ne **zemîn** ü ne zamân”

G291/238-6

23) **Zemîn-i Hakikat**

Eşyanın gerçeklerini bulan kişi hakikat zemini olan dünyâda kendisi için sağlam bir yapı elde eder. Dünyâ, aşağıdaki beyitte hakikat yeri olarak görülür.

“Eger Hakâyık-ı eşyâyı kâşif oldunsa
Kodun **zemîn-i hakikat**de çok metîn bünyâd”

G141/68-6

24) Zindân, Siccîn

Zindâna hapsedilen kişi zindânda olduğu için uyanmak istemez. Çünkü uyansa zindânın bir yokluk yeri olduğunu görecektir. Bir beyitte yine dünyâ bir zindân gönöl ise cennete giden yol olarak ifâde edilir.

“Velî mahbûs-ı **zindân** olsa huft
Uyanmak istemez kim ol ziyândır”

G159/90-3

“Bu âlemi bil **siccîn** dildir reh-i illiyyîn
Kalbe nazar-ı cân-bîn virsün nazar-ı rûze”

G319/268-2

2.1.2.11. Sevgili ve Güzellik Kavramları

1) Çîn

Çîn; kıvrım, büküm demektir. Saba, hafif bir esintisiyle aşka benzetilen zülfün kıvrımlarından bir halka açmıştır. Aşkın zülfe benzetilmesi her ikisinin de zorluğu ifâde etmesi yönüyledir. Dîvân edebiyâtında zülf, çok sık konu edinir. Sevgilinin saçları hem çok uzun hem de gece kadar karanlıktır. Bu bakımdan âşığın sevgilisine ulaşması her zamân meşakkatli olmuştur. Aynı şekilde aşkın zülfe benzerliği de bu bakış açısıyla kurulmuştur. Zülfün kıvrımlı olması aşk yolunun engebeli ve aşılması güç zorluklarla dolu olduğunu ifâde eder.

“**Çin**-i zülf-i aşkdan bir halka açdı çün sabâ
Lem’a-i hüsn-i rûhu şem’-i şebistân oldu hoş”

G203/139-4

2) Zîb, Zîbâ

Güzel, süslü anlamı söz konusu edilerek kullanılan ziba, bir beyitte dilberin güzel yüzünü yüz aynanın gösterdiği ifâde edilir. Gönöl, saf bir ayna olursa o zamân Cânân’ın rûhunun güzelliği saf bir aynaya benzetilen gönölde görünür.

“Gönöl mir’ât-ı sâf olsa içinde
Görünür hoş rûh-ı **zîbâ**-yı Cânân”

G303/252-2

“Ol dil-ber-i **zîbâ** yine gösterse yüz ol âyine
Zülfi gibi düş pâyine var şâne ol şâne ol”

G239/180-3

*“Bu dâg-ı aşk ile zeyn eyle ser-te-ser cânın
Ki zîb-i sikke eder nakdini tamâm ayâr”*

G169/101-5

3) *Hûb- Hûbân*

Güzeller ve iyiler demektir. Sevgilinin güzelliğinin cilvesi görününce bütün âşıklar sevgiliye talip olur. Hûb, gül ve diken olarak düşünülür. Çünkü bir gül olarak tasvir edilen sevgilinin yolu dikenlerle doludur. Bu bakımdan gönül ehli için bu yolda hırs ve şevk göstermek güzel karşılanır.

*“Ehl-i dil hırs u şehveti hoşdur
Oldu makbûl ü hûb çün gül ü hâr”*

G157/87-2

Sevgilinin ezelden beri güzel olarak ifâde edildiği bir beyitte ezel güzelinin rüzgârı aşk nefesi olarak esmektedir. Bir başka beyitte güzelin yüzü gönülde seyredilir. Yine hubb-ı ezel terkibine yer verilerek her şeyin Allah’ın güzelliğiyle güzel olduğu ifâde edilir. Beyitlerde insânlar için kullanılan güzellik kavramları Allah için kullanılmıştır. Bir beyitte gönül tahtında hükmeden sultânın fermânlarının güzel bir ta’atle yerine getirildiği ifâde edilir.

*“Çü aks-i hubb-i ezelden zuhûra geldi bu aşk
Hezâr yüzden eder hüsn-i aşka aşk sücûd”*

G141/69-3

*“Nesîm-i hubb-ı ezel dilde aşk demleridir
Bu rîh-i râh ile rûh oldu nefis-i kâmilimiz”*

G195/130-6

*“Cemâl’in cilvesi çün zâhir oldu
Kamu uşşâka hûbân oldu matlûb”*

G125/51-4

4) *Delâl, Mehlikâ*

Delâl sadece bir beyitte işve ve naz anlamı söz konusu edilerek kullanılmıştır. Mehlikâ; güzel ve dilber anlamı ile beyitlerde yer almıştır.

*“Hemîşe sâkî-i cân ehl-i aşka keşf eyler
Hezâr lutf u melâhat hezâr hüsn ü delâl”*

G245/186-4

“Çarh-ı dilde mihr ü mâhımsın temâm
Meh-likâsın meh-likâsın meh-likâ”

G87/9-3

“Bu söziün mez-i dildir işit gûş-ı cân ile
Terk eyle cânı tîz bulunur **meh-likâyı dil**”

G249/191-2

“Ey Hakkî bu perde ref” olanda
Seyr eyle ki biz ne **meh-likâyız**”

G197/131-7

5) Dilber

Dilberin yüzündeki güneşin parlaklığına tutulan ehl-i hâlin gönlü nûrlarla dolmuştur. Sevdâ ve süveydanın (bkz. sevdâ) bir arada kullanıldığı bir beyitte dilberin temâşâ edildiği yer kalpte olan süveydadır. Aşk güneşinden nasiplenlen âşıklar için aşk şirin bir dilberdir.

“Âşık-ı hûrşîd-i aşkız bilmeyiz ahterleri
Dilber-i şîrînimizdir aşk-ı şîrîn kârımız”

G187/120-4

Bir beyitte âşıklar Züleyha gibi âşık, Yûsuf gibi dilber olduklarını ifâde ederler. Diğer bir beyitte dünyâda dilberden güzel şeylerin rivâyet edildiği ifâde edilir. Dilberin geldiği yer âşığın gönlüdür. Bu bakımdan dilber gönle latif bir cezbe verir. Beyitlerde dilber **sevgili** olarak yer almıştır.

“Ârif-i nefis oldu bir nefesde muhakkak
Çün dile **dilberden** irdi cezb-i telattuf”

G215/153-6

“Ne bilsün akl-ı ten-perver nedir lûtf-ı dil ü **dilber**
Kim ol külhenciye tayyib gülistân u sabâ söyler”

K45/3-24

“Bu iki peygâm o **dil-berden** hemân
Bu cihânda hoş rivâyet eylemiş”

G203/140-2

6) Dil-rubâ

Dil-rûbâ; gönül alan, sevgili demektir. İbrahim Hakkî'nın mısralarında Allah, için sevgili ifâdesi için dil-rûbâ, dilber, dil-dâr, mehlîkâ ve nigâr ifâdeleri kullanılmıştır. Bir beyitte gönül, içinde ay ve güneşin olduğu bir şehir olarak hayâl edilir. Bu gönül şehrinde cân, gönül alan sevgili ile yalnız kalmak ister.

*“Dil şehir olur çü cânlara ol mihr olur ayân
Dil hânümândır eylese halvet o **dil-rubâ**”*

G91/13-4

Bir beyitte ten kabrine gömülen kişiye aşka yoldaşlık ederse zamân zamân dil-rubânın hayâllerini kurabileceği ifâde edilir. Bir başka beyitte dil-rubânın dilber ve dil-dâr olduğu ifâde edilerek gönülde ve gözde nûrunun görüldüğü ifâde dedilir.

*“Dilber-ü Dildâr’sın ey **Dil-rûbâ**
Nûr-ı dil ü dîde-i ayân da sen”*

G287/233-2

*“Bu kabr-i tende hem ol aşk mûnis olsa sana
Dem-â-dem ol ne hayâlât-ı **dil-rubâ** eyler”*

G175/107-4

*“Buldum anda Pâdişâh-ı âlem ü cân-perveri
Bir lâtif ü cân-fezâ kim hoş-likâdır **dil-rubâ**”*

G103/27-2

7) Dil-dâr

Dildar, kalbe hükmeden sevgili demektir. Sevgilinin dudağından mest olmak isteyen kişi başka lezzetlere bûse kondurmaz.

*“Her lezzet ü her bûseye urma dudağın hâ
Dildâr lebinden olasın mest ü şeker-hâ”*

G93/17-1

Gönülde sevgili her zamân durmaz. Gönül, gaflete düştüğü zamân dil-dâr da gider. Bu yüzden gönül gaflet uykusundan uyandığı zamân sevgiliyi yanında hazır bulur. Gönülün dil-dârın saltanatı olarak ifâde edildiği bir beyitte arş-ı azîm olarak görülen gönülün her şekilde pâk olması gerekir. Diğer bir beyitte dünyâ nakışları sevgiliyi yansıtan bir ayna olarak görüldüğü bir beyitte gönülde sadece sevgiliye yer olabileceği ifâde edilir.

*“O dilde bulunmaz rûh-ı **dil-dârdan** özge
Kim nakş-ı cihândan olur ol âyîne hâlî”*

G337/289-3

*“Safâ-yı çehre-i **dil-dârı** kanda seyr eyler
O cân ki çeşm-i dili pür-gubârdır bi’t-tâb”*

G213/151-6

“Eger tenhadır anı sanma tenhâ
Ki **dildâr**ıyla dilde yâr olandır”
G161/92-3

8) Nigâr

Nigâr, güzel yüzlü sevgili demektir. İnsân, kendini bildiği zamân dünyânın dikenliklerle dolu bir gül bahçesi olduğunu görür. İnsân, kendini unuttuğu zamân ise yılanlar insân için nigâr olur. Diğer bir beyitte dünyânın baharın coşkunuğundan ötürü gül tufanına tutulduğu ifâde edilerek âlemin nigârın nakışlarıyla dolu bir yer olduğu ifâde edilir.

“Bu âlemi pür-nakş ü **nigâr** anla da seyr it
Tûfân-ı gül ü cûş-ı bahâr anla da seyr it”
G131/57-1

Gönül, ferahlamayı isteyemez. Çünkü gönül, nigâra meyletmiştir. Bu bakımdan bir av gibi aslanın pençesindedir. Nigârın gönlü, bir avı tuzağına düşüren aslan, gönlün de bir av olarak hayâl edildiği görülmektedir.

“Gönül ferah dileme gamdadır çü meyl-i **nigâr**
Ki pençe-i esed içre esîrsin çü şikâr”
G177/110-1

“Kim ki Hakkî cemâl-i aşkı görür
Cânına ol **nigâr** olur ey dil”
G241/181-9

“Latîf yâr ki hergiz uyuma anın ile
Huzûr idüp giceler ol **nigâr** için uyuma”
G321/270-3

9) Ebrû

Nûn ve kalemin yemin³³ olarak ifâde edildiği bir beyitte kalem elife, nûn ise kaşa benzetilir. Bu benzerlik şekil yönüyledir. Fakat tasavvufî anlamda Allah’ın sıfatlarına ebrû; Allah’ın ayrıntılı ilmine kalem, özet bilgiye nûn denir (Cebecioğlu, 2004: 206). Bu bakımdan gönül, her zamân dilberle yüz yüzedir.

“Kasemde nûn u kalemdir o kâmet ü **ebrû**
Ki dil hemîşe o Dilberle oldu rûy-be-rû”
G315/264-1

³³ Kur’ân’da Kalem süresinin ilk âyetinde nûn ve kaleme yemin edilerek şu ifâdelere yer verilir: “Nûn ve kaleme ve yazdıkları şeylere and olsun ki” (KK, Kalem, 1).

10) Şûh, Şîve

Şûh ve şîve, beyitlerde **eda ve naz** anlamı ile beyitlerde yer almıştır.

“Geh bây eder u miskîn
Geh hurrem ü geh gam-gîn
Geh **şûh** u gehî sengîn
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler”

Muh369/6-18

“Sefer mübarek olur aşk ederse istikbâl
O **şivelerle** melâhatla kılsa hüsn-i reşâd”

G139/68-2

“Aşk ile aklın işi yokdur açık söz söyleme
Şîr-i Yezdân **şîvesin** bildirme her rûbâha sen”

G309/257-6

2.2. Cemiyet

2.2.1. Tarihî ve Efsânevî Şâhsiyetler

1) Âzer

Âzer, Farsça bir kelime olmakla beraber ateş anlamındadır. Âzer, Hz. İbrâhim’in babasıdır. Beyitte Âzer put yapması, Hz. İbrâhim putları kırması yönüyle söz konusu edilir.

“Olma zinhar ol hevâlarda çü **Âzer** büt-tıraş
Çün Halîl-i Hakk hüviyyetde müdâm ol büt-şiken”

K57/6-6

2) Batlamiyus

Batlamyus, kozmoğrafya, coğrafya ve matematik alanında yetişmiş ünlü bir âlimdir (Pala, 1998: 60). Dîvân edebiyâtında ilim ve sanatı söz konusu edilerek yer almıştır. *İbrâhim Hakkı Dîvânı*’nda sadece bir beyitte ilim ve sanat yönüne atıfta bulunulmuştur.

“Hey’et-i ahlâkı dildir oldu ilm-i ehl-i dil
Hakkî ilm-i hey’eti bil san’at-ı **Batlâmiyûs**”

3) Cem, Cemşîd

Cem, dünyâyâ hükmetmesi, haşmeti, şarâp ve kadehi yönüyle beyitlerde ifâde edilmiştir. Beyitte Allah'ın zatının ve sıfatlarının görüldüğü yer, insân ve dünyâ olarak ifâde edilerek insânın gönlünün Cem'in kadehi olduğu dile getirilir. Bir beyitte Cem'in irfân şarâbından içen gönül, mahrem bir vahdet olduğu için bu sırdan bir söz söyleyemez.

“Çün Şarâb-ı nâb-ı irfân-ı içüp **Cem** olsa dil
Mahrem-i vahdetsin andan dime asla bir suhan”

G295/243-2

“Bi dahi haşmet-i **Cemşîd**-i bana vasf itme
Ki leb-i cur'a-keş-i Husrev ü Şîrînimdir”

G151/81-6

“Mazhâr-ı Zât u sîfât âdem ü âlemdir bil
Câm-ı **Cem** kim işidirsın dil-i âdemdir bil”

G241/182-1

4) Caliniyus

Caliniyus, hekimlikte yetişmiş Greklerin ünlü âlimlerinden biridir. Beyitte de hikmeti yönüyle ele alınmıştır.

“İttihâd-ı akl u ma'kûlu bilir bürhân ile
Kim ki olmuş behremend-i hikmet-i **Câliniyus**”

G203/138-8

5) Ebû Leheb, Ebû Cehîl

Ebû Leheb ve Ebû Cehîl, Hz. Peygamber (SAV)'in amcalarıdır. Hz. Peygamber (SAV)'in peygamberliğinin ilk yıllarında ona muhalefet etmiş ve onun zor gönler yaşamasına sebep olmuşlardır. Ve Hz. Peygamber (SAV)'in islam davetine olumlu bir yanıt vermemişlerdir. Bir beyitte her iki ismin beraber yer aldığı ve Ebû Cehîl'e nefsinin bir örtü olduğu ve her iki amcânın neden bir gaza ile şereflenmediği sorulur. Başka bir beyitte Ebû Leheb, cehennem ateşinin her kâfirin hesabını gördüğü fakat hiç birinin Ebû Leheb gibi olmadığı ifâde edilir.

“Dirler cehennem odı her kâfirî okudı
Nârın velî vukûdı her **Bû Leheb** görünmez”

G187/121-2

“Hicâb olursa **Ebû Cehl-i nefis** ana her dem
Niçün gazâ-yı **Ebû Cehl ü Bü Leheb**’de değil”

G253/195-2

6) Eflatun

Eflatun, edebiyâtımızda akıl ve hikmetin bir örneği olarak yer almıştır.

“Hudâ’dır sıhhat u zahmet viren her çend ü **Eflâtun**
Viri hilkât kıvamın halka ıslâh-ı gıdâ söyler”

K45/3-11

“Kim ki ser-mest-i câm-ı aşk değil
Ger **Felâtun** olursa hem redd olur”

G151/80-2

“Hikmet-i Lokmân u **Eflâtun**-ı ger cem’ eylesen
Zevk-i didârımla nâdân eylerim âşık seni”

G335/286-4

7) Fir’avn

Firavun, sadece bir beyitte Hz. Musa ile olan ilişkisi yönüyle yer almıştır.

“Çün ni’met-i **Fir’avn** el yaykadı Mûsâ
Deryâ-yı kerem verdi ana bir yed-i beyzâ”

G93/17-5

8) Havva

Âdem ve Havva’nın beraber yer aldığı beyitlerde ten, Âdem ve Havva için parlak bir elbise olurken akıl ve nefis Âdem ve Havva’da bir bütün olmuştur. Bir beyitte aşkın Âdem ve Havva’nın hüsnü olduğu ve cennette bir yer olduğu ifâde edilir.

“Aşkdır hüsn-i Âdem ü **Havva**
Mak’adu’s-sıdk-ı cennetü’l-me’vâ”

A71/11

“Bu tende Âdem ü **Havva** be-gâyet rûşen olmuştur
Velî ma’nâda akl u nefs-i külldür Âdem ü **Havvâ**”

G105/29-5

9) Hüsrev ve Şîrin

Hüsrev ve Şîrin'e sadece bir beyitte yer verilmiştir.

*“Bi dahi haşmet-i Cemşîd-i bana vasf itme
Ki leb-i cur'a-keş-i **Husrev ü Şîrin**imdir”*

G151/81-6

10) Leylâ – Mecnûn

Dünyâ çölünde Allah'ı arayan âşıklar, Leylâ ve Mecnûn olarak bir rûha büründürülür. Çöllerde³⁴ Leylâyı arayan ve her türlü sıkıntıyı göğüsleyen insân, Mecnûn şahsında ifâde edilirken Leylâ da ulaşılmak istenen sevgilidir. Bir beyitte Leylâ'nın yüzünde aşkın güzelliğini gören Mecnûn'un yüreğini bir ateşin yaktığı ifadesine yer verilir.

*“Vech-i **Leylî**'den göründü hüsn-i aşk
Sîne-i **Mecnûn**-ı hem yakdı ol od”*

G143/72-6

*“Bu akl-ı cüz'i bir **Mecnûn**'dur ol sahrâ-yı vahdetde
Ki aşkın sarsarı yeksân eder vuslatla hicrânı”*

K49/4-33

*“Sen cânı peydâ eyledin **Mecnûn** u şeydâ eyledin
Geh mest-i **Leylî** eyledin geh mest-i **Mecnûn**-ı likâ”*

G91/14-2

11) Nemrûd

Nemrûd, Hz. İbrâhim'i ateşe atan bir kral olarak bilinir. Beyitte de Nemrûd, Hz. İbrâhim'in ateşe atılması hikâyesinin bir parçası olarak ifâde edilir.

*“Ger Halîl'imsen emîn ol nâr-ı her **Nemrûd**'dan
Nâr içinde ben gülistân eylerim âşık seni”*

G335/286-3

³⁴Mecnûn leylâ'nın aşkından her yede Leylâ'yı aradı, Leylâ diye diye çöllere kendini attı. Mecnûn, leylâ demeye devam ederken leylâ, Mecnûn'un aramaya başladı ve ardınca çöle gitti. Sonra gelip Mecnûn'un yanına oturan leylâ kendini Mecnûn'a tanıttı. Sürekli Leylâ Leylâ diyerek inleyen Mecnûn bir süre sonra bayıldı. Mecnûn bayılmasına rağmen vücûd azaları Leylâ diyerek inliyordu. Mecnûn bir süre sonra kendine gelince Leylâ'ya bakıp “kimsin sen?” dedi.

“Leylâ: Aşk elinden hâlin nedir? Mecnûn cevaben: Hâlimden sana ne? Git, yanıma gelme. Yoksa sen de benim gibi deli olursun. Yâd mısın, biliş misin? Ben seni bilemedim, dedi.

Leylâ: Şu Leylâ diye istediğin benim. Ben Leylâyım. Beni niçin bilmezsin? Dedi. Mecnûn: Var ki âlem bana hep Leylâ oldu. Benim gönlüm Leylâlar ile doldu. Eger sen Leylâ isen ya bendeki bu Leylâ nedir” (Rûmî, 1996: 402)?

12) Vîs, Ramin

Vîs ve Ramin, sadece bir beyitte yer almıştır.

“Destinde bir iki pâre kerpiç
Veys oldu biri birisi **Râmin**”
G283/229-4

13) Züleyhâ

Yûsuf ve Züleyha’nın birlikte yer aldığı beyitlerde Züleyha’nın Yûsuf’a olan aşkı, âşık ve sevgili bağlamında ele alınarak tasavvufî bir anlam yüklenmiştir.

“Aşk-ı **Züleyhâ** ibtidâ olmazdı yûsuf’dan cüdâ
Çün oldu aşk-ı Hudâ Yûsuf’dan itdi inzivâ”
G109/32-3
“Âşıkız misl-i **Züleyhâ** dilberiz Yûsuf gibi
Biz bizi sevmekde Hakkî ferd ü tenhâ olmuşuz”
G195/129-7
“Dîde vü dîdârı fi’l-hakîka bir anla
Çeşm-i **Züleyhâ**’da idi tal’at-ı Yûsuf”
G215/153-4

2.2.2. Şâirler

1) Melihî

Melihî,³⁵ sadece bir beyitte aşk yönüyle ele alınmıştır.

“Biz bu aşk-ı **Melihî** vasf ederiz
Sandı Hakkî münşîd-i gazeliz”
G197/133-7

2.2.3. Meslek Kavramları

1) Asfâ-Asfiyâ

Asfâ, vezir demektir. Bir beyitte kendini aynada gören kişi kudretli olduğunu zanneder. Hâlbuki kudret aynaya bakan da değil ayna bir vezir gibi görünür.

³⁵ Melihî, Fatih döneminde yaşamış Dîvân şâiridir. Bir dîvân tertip etmeye fırsat bulamamıştır. Şiirlerindeki tema, aşk ve sevgilidir. Şiirlerinin oldukça samimi bir havası vardır. Birçok şâirin nazire yazdığı “Gönül ey vay gönül vay gönül ey vay gönül” isimli murabba Melihî’ye aittir (İslam Ansiklopedisi, 2004: 50).

“Kendiýi görse ol âyîne kudret bulunur
Anı seyr eylese ol âyîne **asfâ** görünür”

G163/94-2

“Hakkâ ki safâ-yı **asfiyâ** cû’ olmuş
Takvâ vü reşâd-ı etkîyâ cû’ olmuş
Hem fitnât-ı re’y-i ezkiyâ cû’ olmuş
Bel zirve-i cây-ı irtikâ cû’ olmuş”

R403/60

“Hakka ki ta’âm-ı enbiyâdır açlık
Hem hâl ü makâm-ı evliyâdır açlık
Hem safvet-i kalb-i **asfiyâ**dır açlık
Her derde devâ vü hoş-nevâdır açlık”

R403/61

2) Âyîneci

Aynayı parlatmak için keder cılası kullanılır. Bu keder cılası ile parlatılmış ayna, Aynacıyı kederlendirir.

“Âyîneci mükedder eder bir yüzden anın
Kim ol kederdir âyîneye mâye-i cilâ”

K63/7-29

3) Azîz, Emîr

Hız. Yûsuf’un Ken’an’dan ayrılıp Mısır’a azîz olması ile bir dizede vezir olarak ifâde edilir. Başka bir beyitte aşkın her türlü sıkıntısını çeken kişinin iki dünyâda da izzet sahibi olacağı ifâde edilerek azîz; izzet ve şeref sahibi olmak anlamıyla kullanılmıştır.

“Peder kenârını terk itdi Yûsuf-ı Ken’ân
Seferle Mısır’a **azîz** oldu anda müstesnâ”

G97/20-5

“Çü Mısır-ı aşk u mahabbetde sen **azîz**-i cihân
Degül bu Yûsuf-ı rûhın yeri gıyâbe-i cübb”

G119/43-3

“Zelîl-i aşk olan olmuş **azîz**-i her dü-cihân
Ki hükm-i Hakk iledir âlem içre her ne ki var”

G169/101-3

4) Ayyâr

Ayyâr, şehir eşkıyası ve dolandırıcı demektir. Sûfilere ayyar dendiği bilinmektedir (Uludağ, 2012: 59). İbrâhim Hakkı'nın mısralarında ayyar, gönle gelen ve gönlü dolandıran kişi olarak ifâde edilmiştir.

*“Rûşen-i rûzum olup şâdi-i gam-sûzum olup
Mâh-ı şeb-efrûzum olup ey meh-i ayyâr buyur”*

G149/77-5

*“Hakkî hâzırdır Fakîrullâh ile
Cân-ı âgâh u dil-i ayyârımız”*

G193/127-7

*“Ey dil-i dil-dârımız dilde gamındır neşât
Vey meh-i ayyârımız dilde gamındır neşât”*

G211/148-1

5) Azâd, Azâde

Azâde, serbest ve özgür olan demektir. Bir beyitte cihânda özgür olanların su ve toprağın müptelası olduğu ifâde edilir.

*“Aşkdır nâr u nûr-ı tâbende
Merd-i âzâdeyi eder bende”*

A69/7

*“Çün nefs-i behîmi kuluyuz kıl bizi âzâd
Kul eyle sana kıl gazab u şehvete mâlik”*

G227/165-6

*“Kuyûd-ı nefis ile bend olma tenden âzâd ol
Ki bülbülün yeri gülşendür istemez külhen”*

G307/254-6

6) Bennâ, Mi'mâr

Bennâ, mimar demektir. Bir beyitte aşk, çarh-ı azâmın mimarı olarak görülür. Diğer bir beyitte mimarsız evin nasıl bir yapı olacağı sorulur.

*“Sen ol mi'mâr-ı cân u dil yıkılsun kasr-ı âb u gül
Ki bin genc-i nihân zâhir olur hafr olsa bünyânı”*

K47/4-10

*“Mi'mârdan ayrı kalsa hâne
Yâ nice her işi ola ma'mûr”*

G171/104-2

“Yârimız dildârımız ey mahrem-i esrârımız
Çün bizi virâne kıldın hem sen ol **mi’ân**ımız”

G185/120-1

7) Bağ-bân

Bir beyitte bağban, cennetin bahçıvanı olarak bir başka beyitte sâkînin dâ’mâ gönlün bağbanı olduğu ifâde edilir.

“Çün **bağ-bân**-ı ravzâ-i her cân u dil odur
Bulmuş revân-ı Hakkî o sâkîyle hoş bekâ”

G91/13-7

“**Bâğbân**-ı dilsin ey sâkî müdâm
Revnâk-ı âlemsin ey bâğ u bahâr”

G147/75-6

8) Bend, Gulâm, Çâker

Aşkın bir sultân olarak ifâde edildiği beyitte aşk güzel yüzünü gösterince aşk yüzünü görenler de aşkın kölesi oldular. Kimi zamân da insân kendi benliğinin kölesi olur. Fakat kölesi olduğu benlik şüphe ve evhâmla doludur. Gulâm ve çâker, köle demektir.

“Aşkdır nâr u nûr-ı tâbende
Merd-i âzâdeyi eder **bende**”

A69/7

“Kendiden her kim gederse ayn-ı cândır şüphesiz
Bend olan benliğiyle pür-vehm ü gümândır şüphesiz”

G199/134-1

“Gönülden **çâker**-i aşkım ki cânımdır ana kurbân
Dem-â-dem zevk u şevkindan bana ayş-ı cedîd olmuş”

G205/141-4

9) Cellâd, Casûs

İdam etme vazifesi bir cellat olarak gamzeye verilir. Casus, sadece bir beyitte yer almıştır.

“Gamzemin **cellâd**ı katl itse seni
Çekme baş anda ki tâvânın benim”

G265/209-4

“Dahi **câsûs** olursan fikr misâli
Derûn-ı sînede gerdendesin sen”

G297/244-5

10) Düzd

Düzd, hırsız demektir. Ay yüzlü sevgililer, güneşten güzellik alan gece ortaya çıkan hırsızlardır.

*“Mâh-rûlar mihrimizden zerrece hüsn aldılar
Düzd-i şebdürler gedereler çün gelir hâkânımız”*

G187/122-4

11) Dühül-zen

İnsân bedeninin bir davula benzetildiği bir beyitte davulun ses çıkarması için bir davulcuya ihtiyaç vardır. Başka bir beyitte dünyâ bir davul olmuş bu dünyâ davuluna ses veren dühül-zen olarak yaratıcı tasavvur edilir. Dühül-zen beyitlerde davulcu olarak ifâde edilmiştir.

*“Gâh hâr olur dil gâhî gül gâhî olur hâll gâhî mül
Gâhî dühül-zen geh dühül tâ kim bula zahm-ı asâ”*

G91/14-6

*“Gönül dedi ki ne mümkün fîrâkın ey cânân
Dühül-zen olmasa hergiz gümüldemez bu dühül”*

G251/194-3

*“Kamu cihân dühül olmuş hemân dühül-zensin
Seninle olmasalar bağlanır cem’-i sübül”*

G251/194-4

12) Debbağ

Hayvan derilerini yüzen ve temizleyen kişidir.

*“Debâgat eylese gendîde cildi ol debâğ
Acı devâlar ile delk eder anı sad-bâr”*

G177/110-5

13) Esîr

İnsân, ten elbisesine hapsedilmiş bir esirdir. Beyitlerde de esîr bu şekilde ifâde edilmiştir.

*“Esîr-i nefis olandır abd abd-i ehl-i dil gerçi
Yedi iklîm olursa hem mutî’-i hükm-ü fermânı”*

K53/4-54

*“Gönül ferah dileme gamdadır çü meyl-i nigâr
Ki pençe-i esed içre esîrsin çü şikâr”*

G177/110-1

“Nefs ü hevâya tâbî’ olan ten **esîr**idir
Sultân odur ki olmuş o mahkûm-ı rây-ı aşk”
G219/156-6

14) **Fellâh**

Fellâh toprağı ekip biçen ziraat işleriyle ilgilenen kişidir. Beyitte dünyâ toprağından rızkını alan kişi olarak belirtilir.

“Buyurmuş Hakk ki maksûm oldu rızkın
Zemîni hafrın ey **fellâh** tâ-key”
G333/285-7

15) **Fâkih, Ferzâne**

Fâkih, fıkıh ilmine vakıf olmuş kişidir. Ferzâne, bilgili kimse olarak ifade edilir.

“Ger **fâkih** oldunsa fehm it “innehüm lâ yefkâhun”
Ger fakîr oldunsa sultân-ı cihansın bî-mihen”
K61/6-30

“Çarhındasın mestâne sen devrinle hem **ferzâne** sen
Çün aşk ile humhâne sen hoş raks edersin dâ’imâ”
G111/36-2

“Ey Fakîrullah bu Hakkî bendeni
Âşık-ı **ferzâne** itdin âkibet”
G129/55-9

16) **Fakîr, Gedâ**

Fakîr, dünyânın hiçbir sıkıntısını çekmemiş sultânıdır. Bir beyitte âşığın fakîr olsa da fahr ve zenginlik içinde olduğu ifâde edilir. Bir dizede gedânın fakr u fenâ mülkünü istediğı ifâde edilir.

“Sen akl-ı küll ü asl-ı cihân iken ey Peder
Gyidin libâs-ı şâhı dahi kisvet-i **gedâ**”
G81/2-4

“Âşık **fakîr** olursa da fahr u gınâdadır
Fânî olursa hamr-ı likâdan bekâdadır”
G163/95- 1

“Mülk-i fakr u fenâ **gedâ**larıyız
Hem selâtin-i mülk-i bî-hâleliz”
G197/133-5

17) Hâmil

Hâmil, bir beyitte aşk ilimlerini taşıyan kişi olarak görülür.

*“Hâmil-i haml-i ulûm-ı pîr-i aşk olsan eger
Mahzen-i esrâr olursun hâvî-i sırr u alen”*

K59/6-21

18) Hakîm

Aşkın sultân olarak görüldüğü bir beyitte dünyâ bir müştemilat olarak görülür ki aşk bu müştemilatın hakîmi olarak ifâde edilir.

*“Âşık olmakdan hazer kılmakdır emr-i mümteni’
Aşk sultândır ki **hakîm**dir cihânı müştemil”*

G243/184-2

*“O dervîş almadı menzil ki **hâkim**lerden esb ister
Hudâ’ya tekye itmez kim ki halkı müttekâ söyler”*

K43/3-8

*“**Hakîm** ikinci ziyâdır bu zılla âgâh ol
Vücûdu bir bil ü hiç olma aşkdan gâfil”*

G235/176-4

19) Hem-reh, Hem-râh

Hakk’ın aşkıyla yoldaş olan kişi benliğinden vazgeçer. Hem-reh beyitlerde yoldaş, yol arkadaşı olarak yer almıştır.

*“Hem şehir ü hem yabânda biz anınla **hem-rehiz**
Candur gulâm-ı mâder-i meh-rû-yı hoş-likâ”*

G89/13-3

*“Bir dem bu aşk-ı Hakk ile **hem-râh** olup koy benliği
Sen kendine bîgâne ol bul cümle halkı âşinâ”*

G109/33-6

*“Hakkî Fakîrullah’dır kim cümleye **hem-râh**dur
Anınla söz kütâhdır kâtı’dur ol bürhânımız”*

G193/126-7

20) Hâce

Hâce, beyitlerde şeyh ve mürşit olarak söz konusu edilmiştir.

*“O **hâce** gitdi bu sûret-perest olan gözden
O cân gören göze tebdil-i nev-kabâ eyler”*

G175/107-7

“Şârib-i şûrb-i Hudâ’dır cân u dil
Hâce zann eyler bıyıktır şâribeyn”

G293/239-4

“Hâcedir âyîneden tûtîye nutk öğreden
Âyîne yoksa neden murg ile söyler lisân”

G297/245-4

21) Kâşif, Kâtil

Kâşif, hakikat sırrını ve eşyanın hakikatini bulan kişidir. Bir denize benzeyen aşk içinde şâir, bir balık olduğunu ve aklını sâhil olarak ifâde eder. Bir sâhil olarak görülen akıl, kâtil rolündedir.

“Hakikat sırrını pîr-i mugândır **kâşif** ü dâna
‘Lehû fazla lâ ehli’nnühâ ilmen ve irfânâ”

G85/8-1

“Eger Hakâyık-ı eşyâyı **kâşif** oldunsa
Kodun zemîn-i hakikatde çok metîn bünyâd”

G141/68-6

“Aşk oldu çü bahr u ben çü mâhî
Bu sâhil-i akl **kâtilimdir**”

G153/82-4

“Aşkdır **kâşif**-i esrâr-ı hakâyık mutlak
Akl hâricdir açılmaz ana esrâr-ı derûn”

G299/246-2

22) Leşker

Bir asker olarak görülen aşk, güzelliğiyle arz ve semâya sığmazken aşığın gönlünü bir cennete çevirir. Leşker, asker olarak ifâde edilmiştir.

“Sıgmadı arz u semâya hüsn-i aşkın **leşkeri**
Bu aceb kime sîne-i uşşâkı me’vâ kıldı aşk”

G219/157-6

“**Leşker**-i rûh-ı revân içre Mansûr oldun
Ol sebebdan suhan-dâr ü resen söylersin”

G281/228-5

23) Külhenci

Akıl ve beden, dilber ve dilberin lütfunu bilmez. Ama Külhenci için dilberin lütfu temiz bir sabah rüzgârının estiği bir gül bahçesidir.

“Ne bilsün akl-ı ten-perver nedir lütf-ı dil ü dilber
Kim ol **külhenciye** tayyib gülistân u sabâ söyler”

K45/3-24

“Ol gülşeni koyup nice düşdün bu külhene
Külhâncılarla hüsn-i mudârâda hoş musun”

G303/250-4

24) Lâlâ

Lâlâ, padişâh ile bir beyitte yer almıştır. Aşksız bir kişi padişâh ise Hakkî de ancak bir lâlâ olabileceğini ifâde eder.

“Mahv idüp varlığını aşk ile var ol Hakkî
Aşksız pâdişeh olsan dahi sen **lâlâsın**”

G311/260-7

25) Münecim

Ay, güneş ve takvim gibi kozmografyanın unsurlarıyla beraber bulunan cân, münecim olarak görülerek Hakk’ın hükümlerinin oklarının adayı olduğu ifâde edilir.

“**Münecim** cânına çün nâmzeddir tîr-i hükm-i Hakk
Meh ü hûrşîd ü takvîmi eder mi red o peykânı”

K49/4-31

26) Muallim

Muallim, aşkı öğreten kişidir.

“**Mu’allim** pîr-i aşk u künc-i samt olmuş ana mekteb
Sebak nâdânlig u gönlüm anın tıfl-ı sebâk-hânı”

K53/4-61

“Bize ta’lîm eder **mu’allim-i** aşk
Biz bu ilm içre nâsî-i ameliz”

G197/133-2

27) Mizbân, Mihmân, Misâfir

Mizbân, misafir kabul eden kişi; mihmân ise misafir anlamını ihtiva etmektedir. Hakk’ın aşk sofrasında gönül zamân zamân misafir olmaktadır. Âşıkların eğlence meclisi için ev sahipliği yapılır.

“Edersin mizbânlık işret-i ervâh-ı uşşâka
Hem ervâhı mücerred rûhuna hoş **mizbân** olmuş”

K37/2-16

“**Misâfirdir** gam it izzet ana kim
Gide senden Hudâ’ya her belâ hoş”

G207/143-4

“Çün bisât-ı dilde bast olmuş simât-ı aşk-ı Hakk
Ehl-i dil âlemde olmuş dem-be-dem **mihmân**-ı dil”

G251/192-8

28) Şâhne, Mîr

Şâhne ve Mîr kavramlarının yer aldığı beyitte şâhne, zabıta müdürü; mîr, kumandan anlamında kullanılmıştır. Şâhne ve mîr korku veren kişiler olarak görülür.

“**Şahne** vü **mîr** ile ol bizi tahvîf eder
Bilmedi menzil-i sultân dil-i miskinimdir”

G151/81-5

“Bensiz eger itseler seni **mîr**
Bin türlü olursun îşâ’ ma’ mûr”

G173/104-5

“Varlığını koy ol fakîr olasin ana şehd ü şîr
Çünkü fakîre **mîr**den öşr-i zekât irer hemân”

G311/259-2

29) Muhbîr, Mucîd

Muhbir, haberci; mucîd, azâp illetini icat eden kişidir.

“Aşkdır bil ki **mûcîd**-i eşyâ
Cümle nûrundan oldular peydâ”

A73/11

“Dürlü dürlü azâbı hep banadır
İllet-i **mucîd**-i azâb imişim”

G267/211-7

“Ne mest-i bâde-i aşkım ne merd-i mestûrum
Ne **muhbîr**im ne de müstahberim aceb dûrum”

G277/223-1

“Mâdâm gönüldedir bu sözler sırdır
Her fikrini zikr eden dil mükessir
Gûş iki habîr ü dil çü bir **muhbirdir**
Ya’ni ki işitmek ikidir söz birdir”

R/405-63

30) Müezzîn

Müezzîn, seher vakti ezan okuyan kişidir.

“Seher **mü’ezzîn** eder zikr-i “*Faliku’l-isbâh*
Salâdır ehl-i dile der döşendi hân-ı salâh”

G135/62-1

31) Mühendis

Mühendis, nokta ve hatt arasındaki farklılığı ortaya koyan kişidir

“Ey **mühendis** nedir ol tefrika-ı nokta vü hatt
Bil hat-ı kevn ü mekân nokta-ı aşk oldu fakat”

G211/147-1

32) Mellâh

Mellâh, gönül denizinde gemici olan kişidir.

“Aşk bahrindedir sefîne-i dil
“Lâ hatar fîhi lâha li’l-**mellâh**”

G137/63-2

“Gönül bahrinde çün murgâb üzresin
Sefîne minnet-i **mellâh** tâ-key”

G333/285-3

33) Mahbûs, Mahkûm

Mahkûm, bir zindâna hapsedilmiş ve bir denizde dalga ve havanın esiri olmuş kişidir.

“Tâ-be-key **mahbûs** ârif u neng olursun aşka gel
Kalmasun kalbinde tâ kim âr-ı neng ü neng ü âr”

K57/5-23

“Velî **mahbûs**-ı zindân olsa hufte
Uyanmak istemez kim ol ziyândır”

G159/90-3

“Bahr ile bahrsın emvâc ile **mahkûm**-ı hevâ
Aşk ile ârif-i Hakk ilm ile Mevlâna’sın”

G311/260-3

34) Muhtesib, Nakkâş

Muhtesip, hesap işlerine bakan kişi; nakkâş, renkli nakışları yapan kişidir.

“Gehî çü hâne-i esnâm u gâhî beyt-i harâm
Gehî tamâm olurum rind ü gâhî **muhtesibim**”

G267/210-4

“Yed-i **nakkâş**dan bîrûn bulunmaz nakş-ı gûn-â-gûn
Aceb kim gördü bir Mecnûn ki i'râz itdi Leylâ'dan”

G287/234-2

35) Neccâr, Nigehbân

Neccâr, marangoz; nigh-bân, beden elbisesinin gözcülüğünü yapan kişidir.

“Hıfz-ı zâhir mûcib-i ihmâl-i bâtıdır hemân
Hıfz-ı hüsn-i hulk idüp cismi **nigehbân** olma hiç”

G135/61-5

“Haşeb tıraşı helâk sayılmaz ey Hakkî
Tıraşı maslâhatıdır anı bilir **neccâr**”

G177/110-7

Ne korkar kimseden hergiz ne gam yer
O kim bilmiş **nigeh-bânı** sen oldun

G235/174-5

36) Pâsbân, Ases, Pehlevân

Pâsbân, gizli bir hazîne üzerinde uyuyan bir yılanıdır. Pâsbân ve ases bekçi demektir. Pehlivan mertliğiyle aşkın yükünü omuzlayan kişidir.

“O mihmân-hâne-i hass-ı ilâhiden şeref bulsan
Görürsün gayr tek anı kamudan **pâs-bân** olmuş”

K37/2-19

“Genc-i pinhân üzre mâr-ı huftesin ey **pâsbân**
Misl-i mâr-ı hufte bî-cân eylerim âşık seni”

G335/286-6

“Ger subh-ı sa'adet sana gösterdi bir ikbâl
Zeylin yâ niçün keş-me-keş-i her **ases** oldu”

G347/301-3

“Âşk kâr-ı hufte-i nâzik-dil olmaz kim hemân
Âşk kâr u bâr-ı merd-i **pehlevân**dır şüphesiz”

G199/134-6

37) Rûvât

Rûvât, hadis rivâyet eden kişidir. Gönülde aşkın hadisi ortaya çıkmıştır. Fakat aşkın ne senedi ne de râvisi (hadis rivayet eden kişi) vardır.

“Dilde aşkın hadîsi vârid olur
Ne esânidi var anın ne **rûvât**”

G127/52-4

38) Reh-zen, Reh-ber

Reh-zen, yol kesen kişidir. Aşk, gönülde güzel bir rehber olarak görülür. Gönül, dışarı meyleder. Fakat gönülde sevgili rehber olarak bulunur. Rehber ise yol gösteren kişidir.

“Bulsa dil sultân-ı aşkı **reh-zen**-i dinden ne gam
Reh-ber-i dündan gâîdür yog anın için intizâr”

K57/5-22

“Zülfün zulûmâtından ol şa'şâ'-i vechin
Olmuş dilde aşk içre hoş **râh-ber**-i ferruh”

G137/64-2

“Ten zinde-i cân oldu vü cân zinde-i Cânân
Cân **râh-ber**-i dildir ü dil **râh-ber**-i cân”

G295/242-1

39) Ser-geşte

Gizli güneşi iç âleminde seyreden şâirin iç âlemi âvâre zerreler gibi ışıkla dolmuştur. Ser-geşte başı dönmüş, âvâre demektir. Dünya, avâre dönen – nasıl döndüğünü bilmeyen- bir değirmendir. Dünyanın kendini bilmez bir macera ile dönmesi sırlarla doludur. Dünyanın her bir dönüşü bir zaman olarak anlaşılabilir. Zaman değiştikçe dünya yeni maceralar yaşamaktadır. Dünya, bir değirmene; dönmesi ise bir maceraya benzetilmiştir.

“**Ser-geştesin** ey âsiyâ bilsem ne hâl olmuş sana
Biz mahremiz esrârına söyle nedir bu mâcerâ”

G111/36-1

“O şems-i bâtını bâtında seyr iden Hakkî
Misâl-i zerre-i **ser-geşte** pür-ziyâ düşmüş”

G209/144-9

*“Hevâ-yı ahz u i’tâdır iden ser-geşte insânı
Bu da ’vâya delîlimdir su tolabinın efgânı”*
Müf379/3

40) Seyyâh

Seyyâh, gönül sahrasında seyâhat eden kişi olarak ifâde edilir.

*“Seyrimiz sahrâ-yı dildir gayri yerden fâriğiz
Kendi sahrâmızda seyyâhız ki sahrâ olmuşuz”*
G195/129-2

*“Çü sen seyyâhsın seyyâh-zâde
Sana imdâd-ı her seyyâh tâ-key”*
G333/285-4

41) Sakkâ

Sakkâ, su dağıtmakla görevli kişidir. Cân, her zamân daha fazlasını ister. Cânân ise gece gündüz su dağıtan kişidir. Aşağıdaki beyitte “*hel min mezîd*” (Daha yok mu?) âyeti iktibas edilmiştir (KK, Kaf, 30).

*“Na’re-i cândır hemân “hel min mezîd”
Gerçi Cânân rûz u şeb sakkâsıdır”*
G169/100-3

42) Sâ’il

Kendi nefsinı bilmeyen câhil ve soru soran kişidir. Sa’il; soran, fakir anlamıyla söz konusu edilmiştir.

*“Kendi nefsin bilmeyen câhildir ol ârif değil
Her cevâbı kim o söyler mâ’nîde sâ’ildir ol”*
G247/188-5

*“Hakkî Hakk u halk arasında dâhilsin
Hor oldun eger halâyika mâ’ilsin
Müflissin eger bu nâsdan sâ’ilsin
Virdinse o Rabb-ı nâsa dil nâ’ilsin”*
R407/67

43) Şâhid, Şühûd

Cân aynasında Allah’ın güzel cemâlini seyreden kişi hem bu güzelliğe hayran kalır hem de güzelliğin şâhidi olur. Bir dizede âşıkların cezbeden ötürü sıkıntı ve zorluk içinde olduğu ifâde edilir. Bu durum âşıkların yüzünden yüzlerce işaretle bilinir.

“Ruhsâr-ı vahdet üzre dahi başka hüsn ile
Çeşm-i **şuhûda** geldi bu hâl ü hat-ı aded”

G139/66-3

“Cemâl-i pâkini mir’ât-ı cânda seyr itdi
Mahabbet eyledi hem **şâhid** oldu hem meşhûd”

G141/69-2

“Zahm-ı târi cezbeden ger hasta olsa ehl-i aşk
Şâhid anın çehresinden yüz nişândır şübhesiz”

G199/134-3

44) Şâkir

Şâkir, gönlü her zamân Allah aşkıyla dolu olduğu için şükreden kişidir.

“**Şâkir**-i aşk-ı Hudâ’yım dâ’imâ
Hep umûrunda kifâyet eylemiş”

G203/140-4

“Hakkî ana **şâkir** ol derûnu zâkir
Her hâlde anınla ol gönülden hâzır
Her şerde nice hayr var olasın nâzır
Pes her işine rızâda ol hoş-hâtır”

R393/33

45) Sayyâd

Aşk, insân kuşunu avlayan bir avcı olarak görülür. Sayyâd, başka bir beyitte yine aşk olarak görülür. Aşk, cihân avcısıdır. Avladığı av ise cândır.

“Aşk **sayyâd**-ı murg-ı insândır
Dahi cimâ’-ı her perîşândır”

A69/6

“Halkı sayd itmek içündür bu güleç yüz tatlı söz
Çünkü **sayyâd** olmadın gûyâ vü handân olma hiç”

G135/61-2

“Aşk **sayyâd**-ı cihandır ki şikârı cândır
Aşkdır bâz-ı necîb ü ana canlar usfûr”

G171/102-4

46) Süvâr

Süvâr, aşk atına binmiş yol alan aşk süvarisi olarak görülür.

“**Süvâr**-ı aşk olup havf itme yoldan
Ki esb-i aşk hoş-rehvâr olandır”

G161/92-5

“Ten hârından nüzûl ederse bu cân
Şâh-ı Düldül-**süvâr** olur ey dil”

G241/181-4

47) Tâcir

Aşkın tâcire benzetildiği bir beyitte bir yapı yıkılsa da sağlam kalsa da aşk tüccarı için kâr ve zararın aynı olduğu ifade edilir.

“**Tâcir-i aşkın** ziyânı ayn-ı ribh olmuş ana
Bu imâret münhedim oldukça oldu üstüvâr”

K55/5-18

48) Tabîb, Maraz-şinâs

Tabîbin, vakti gelen ölümden kurtuluş çâresi yoktur. Ancak hastaya bakarak tahminî bir sonuç söyleyebilir. Aşk, işini maharetle yapan bir doktor olarak görülür. Başka bir beyitte aşk, dertlere derman bulan bir tabip olmuştur. Maraz-şinâs, hastalığı bilen kişidir.

“**Tabîbin** mevtden yokdur necâtı vakti geldikte
Eğerçi ilm-i ebdân içre takvîm-i kuvâ söyler”

K45/3-12

“Aşk cânın **tabîb-i** hâzıkıdır
Gâhî ma’şûk ü gâhî âşıkıdır”

A69/13

“Hûyıyla hastayı zann eyler ol **tabîb-i** sahîh
Maraz-şinâs değildir nedendir adı hakîm”

G271/215-5

49) Üstâd

Aşk, her türlü ilmin pîri ve üstâdı olarak görülür. Bir beyitte kâmil üstâdın fazileti dilinde bir söz olmamasına bağlanır. Çünkü üstâdın dilini anlayacak kimse yoktur.

“Lisânı bî-lisânlıktır bu fâzıl kâmil **üstâzın**
Yazık âlemde yog anın lisânın anlar akrânı”

K53/4-62

“Aşk **üstâd** ü pîr-i her fenndir
Kalb-i uşşâk anınla rûşendir”

A71/4

“O tûtî misli kendin bildi bu mir’ât-ı sûretde
Ki şâgird olmuş öz nakşına **üstâd-ı** suhan-dânı”

K47/4-4

50) Vâlih

Vâlih, aşkın güzelliğine hayrân olandır.

*“Merd-i Hudâ **vâlih** ü hayrân olur
Merd-i Hudâ âdetidir terk-i hâb”*

G125/50-2

*“Aşk ehli sa’îd oldu dahi her demi bir îd
Çün aşk cemâlinedir ol **vâlih** ü hayrân”*

G295/242-7

*“Ebitü ‘inde Rabbî”den murâd ol hamr-ı vahdetdir
Anu nûş eyleyenler oldu mest ü **vâlih** ü hayrân”*

G303/251-6

51) Vâ’iz

Bir dizede vâ’izden usandırıcı bir hikâye anlatmasından ziyâde aşkın nüktelerini anlatması istenir.

*“Kim incidirse seni şeyh ü **vâ’iz**indir o hâr
Ki Hakk debâgâtıdır pâk olursun etme firâr”*

G179/111-1

*“Nükte-i aşkı bilürsn söyle ey **vâ’iz** bize
Merhâmet kıl itme tatvîl-i hikâyât-ı mümill”*

G243/184-3

52) Vâlî

Gönül mülkünde aşkın vâlî ve hakîm olduğu ifâde edilir.

*“Dil mülkini feth eyleyemez akl-ı müvesvis
Ol mülke bu aşk oldu hemân hakîm ü **vâlî**”*

G337/289-5

2.2.4. Diğer Meslek Erbâbı

1) Büt-tıraş

Put yapmak bir beyitte Âzer ile birlikte ele alınır.

*“Olma zinhar ol hevâlarda çü Âzer **büt-tıraş**
Çün Halîl-i Hakk hüviyyetde müdâm ol büt-şiken”*

K57/6-6

2) Câhil

Câhil, sırları ifşâ eden biri olarak görüldüğü için ona bir sır verilmez. Ayrıca câhil, kendi nefsinı bilmeyen kişi olarak da ifade edilir.

“Niçün sır söylerim ol **câhile** kim
İşidince anı zinhâr söyler”

G155/84-2

“Kendi nefsin bilmeyen **câhildir** ol ârif değil
Her cevâbı kim o söyler mâ'nîde sâ'ildir ol”

G247/188-5

3) Dîvâne, Cünûn, Âvâre, Deli

İnsânın aşktan dolayı bir dîvâne olacağı söylenirken başka bir beyitte gönlün bir deli gibi olduğu ve tek çârenin aşk olduğu ifade edilir. Bir beyitte şem' ve pervâne ikilisine yer verilerek pervânenin mumun ateşinde yanması gibi âşığın da aşk ile dîvâne olması istenir. Diğer bir beyitte Mecnûn, iki leylâ sevdiği için deli olarak görülür.

“Aşk ile **dîvâne** ol şem' ile pervâne ol
Cânına cânâne ol derdüne dermân sen ol”

G243/185-3

“Aceb **delidir** o Mecnûn ki iki Leylî sever
Niçün mahabbeti bir bâg u inebde değil”

G253/195-6

“Ey bülbül-i elhânı koydun o gülistânı
Kaldun unudup anı **âvâre** bu külhende”

G317/267-2

4) Gâfil

Gâfil, Allah'ı unutan kişidir. Gâfil olan kişi zanneder ki sıkıntılar halktan gelir. Halkın elindeki sıkıntıyı bir asâ gibi görür. Bir beyitte dedikodu yapmanın kalbi gaflete düşüreceği ifade edilir. Gaflette olan kalp, apaçık görünen nûrları göremez. Ancak karanlık yüzlerde gölgelerle yetinebilir. Bir beyitte ise vuslatın gül bahçesinde gâfil olan kişi gül bahçesinde olduğundan habersizdir.

“**Gâfil** olan cevri sanur halkdan
Halk ise destinde misâl-i asâ”

G93/15-5

*“Kalbi mukallible bil virme sivâya sebîl
Gâfil eder kâl u kîl hâzır ol eyle safâ”*

G95/19-3

*“Gâfilin kalbidir ama görmez ol nûrî ayân
Zulmet-i sûretde olmuş sâyelerle mübtelâ”*

G103/27-6

5) Gâlip

Hz. Peygamber (SAV)’in, Mekke’ye yaptığı seferden galip olarak dönmesine atıf yapılır. Bir beyitte âşık eşyanın sırlarına vakıf olarak âleme bakar. Bu bakımdan bu âlemde aşkın ilk harfi olan ‘ayn harfinin üstün geldiği ifâde edilir.

*“Habîb-i Hakk çü sefer kıldı Mekke’den maglûb
Seferle Mekke’yi feth itdi **gâlib** ol Mevlâ”*

G97/20-6

*“Ârif eşyâyı kemâhi seyr eder
Gâlib olmaz çün anın ‘aynına gayn”*

G293/239-6

*“Hakkî çü halîfe-zâdesin makbulsün
Her şey ki anı seversin ana kulsun
İnsânlık u hayvânlık u hakk u bâtil
Hep sende ne **gâlib**se hemân sen olsun”*

R391/27

6) Gam-hâr

Kalbe dolan üzüntüleri aşk, gam-hâr olarak alır. Aşk, gam çeken biri olarak tasavvur edilir. Bir iklime benzeyen vücûtta meydana gelen gamlar, dert çeken bir yoldaş olur.

*“Hem-demim yokdır velî aşk oldu **gam-hârım** ne gam
Dem-be-dem ki gam gehî dem kalbe tenhâ toldurur”*

G167/99-4

*“Her ne kim zehr idi iklim-i vücûd
Gamlar oldu hem bizim **gam-hârımız**”*

G193/127-3

*“Lutf ile baksan dile dil pür olur zevk ile
Ey gam u **gam-hârımız** dilde gamındır neşât”*

G211/148-4

6) *Gaddâr, Zâlim*

Zâlim, gönle Allah'ın verdiği hikmetleri, hikmetten anlamayan insânlara ifşâ eden kişidir. Hikmetin ehil olmayanlara ifşâ edilmesinden sonra hikmetten mahrum kalan gönül, zulme uğrayan, muzlim olan kişi olarak ifâde edilir.

“O **gaddâr** sûretten irâz edersin
Olur ol murâdın yine sende hâsıl”

K65/8-11

“Gönülden hikmeti nâ-ehle izhâr eyleyen **zâlim**
Kalır mahrûm o hikmetden dili muzlim olur a'mâ”

G105/29-7

7) *Gam-güsâr*

Yâr-ı gâr olan sevgili, Hakkî'nin sıkıntılarından dolayı teselli veren kişi olarak ifâde edilir. Sevgili, gam-güsâr olarak beyitlerde yer almaktadır.

“Evvelimiz Ahîrimiz Zâhirimiz zamîrimiz
Yâr ü Mürîd ü Pîrimiz Mûnis ü **Gam- güsârımız**”

G181/115-3

“Yâr-ı gârım **gam-güsârım** Hakkî bes
İstemem ben gayrı bârı istemem”

G277/222-7

8) *Güm-râh, Hâdim*

Güm-râh, gönülde aşkın yüzünü gördükten sonra tekrâr görmek için bekleme ateşi ile yanan yolunu şaşırılmış kişi olarak yer almıştır. Uyku, ilme hizmet eden kişi olarak bir beyitte ifâde edilir.

“Nakd iken aşk ile cân dilde o dîdâr el-ân
İntizâr odına yanmış o ki **güm-râh** olmuş”

G205/142-6

“Aşk-ı hakdır âşıkın çün yâr-ı gârı dem-be-dem
Hakkî ifşâ itme sırrın her dil-i **güm-râha** sen”

G309/257-7

“Tevhîd-i vücûda çünki hem-râh oldum
Ahkâm-ı merâtibinde **güm-râh** oldum
Çün zevk-i şuhûda irdim âgâh oldum
Her mertebesinde hoş ma'Allah oldum”

R389/22

“Çok uyumak oldu ilm ü fazlı **hâdim**
Nevvâm u ükûl olur alîl ü nâdim
Şeb kâ'im ü gündüzü dahi ol sâ'im
Tâ menba'-ı fazl u ilm olasin dâ'im”

R399/49

9) **Mu'tekif**

Mu'tekif, oruçlu bir hâlde itikâfa çekilen kişi olarak ifâde edilir.

“Ger savma'ada va'de-i dîdârın olursa
Tâ rûz-ı ebed **mu'tekif-i** gâr oluruz biz”

183/116-7

10) **Müflis, Müzlim**

Müflis, iflas etmiş kişidir. İbrahim Hakki'nın mısralarında insanlardan soran veya isteyen kişi müflis olandır. Çünkü asıl her şeyin istenmesi gereken merci Allah'tır. Bu bakımdan gönlünü insanların Rabbine veren kişi her şeye nâ'il olan kişidir. Muzlim için (Bkz. Zâlim).

“Hakkî Hakk u halk arasında dâhilsin
Hor oldun eger halâyika mâ'îlsin
Müflissin eger bu nâsdan sâ'îlsin
Virdinse o Rabb-ı nâsa dil nâ'îlsin”

R407/67

“Gönülde hikmeti nâ-ehle izhâr eyleyen zâlim
Kalır mahrûm o hikmetden dili **muzlim** olur a'mâ”

G105/29-7

11) **Mürted**

Gönülde meydana gelen hâlde oluşan değişikliklerden dolayı gönül bazen mürîd, bazen de mürted olmuştur. Gönül, dinden çıkan bir mürted olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Dilde Hakkı bulan tahavvül-i hâl
Olur ol geh mürîd ü geh **mürted**”

G139/65-5

“Bizümle zâtın olur çünkü **mürtedî** vü nihân
Hicâbımız biziz ammâ sana ridâyız biz”

G183/117-3

12) Medhûş

Aşktan ötürü suskunluğunu koruyan âşık, aşkın dehşetinden korkmuştur. Ayrıca aşk şarâbını içen ve aşkın verdiği sarhoşlukla korkuya kapılan kişidir.

“Âşık hemân hâmûş olur kim aşktan **medhûş** olur
Ey Hakkî ger hâl ehlisen terk eyle fikr-i mâ-mezâ”

G109/33-7

“Şarâb-ı aşkı iden nûş o mest olur **medhûş**
Zihî halâvet-i cân u zihî şarâb-ı Vedûd”

G139/67-3

“Tâ-be-key Hakkî'ya derler ki söz ifşâ itme
Neylesin Hakkî'yı **medhûş** ki sen söylersin”

G283/228-7

13) Enbiyâ, Nebî, Evliyâ, Velî

Enbiyâ, aşk sayesinde miracına ulaşan kişi; evliyâ aşk sayesinde hil'at giyen ve taç takan kişi olarak ifâde edilir. Enbiyâ ve evliyâ Allah'ın âlemi kuşatan denizinde her şeye âşinâ olan kişilerdir.

“**Enbiyâ** vü **evliyâ** hoş oldular
Akl-ı küll bahrinde cümle âşinâ”

G99/22-5

“Husûsâ hamr-ı vahdet kim içerler **evliyâ** anı
Hudâ'nın humm-ı fazlından hurûşıyla eder galyân”

G303/251-3

“Gel cân gözüün aç ey puser kıl **evliyâ**ya hoş nazar
Cân misli hep bî-pâ vü ser dil misli hep zîr ü zeber”

G161/91-1

14) Nâdân

Aşk, cân âleminin sultânı olunca aşkın nazarında akıl bir nâdân olarak görülür. Cân yakan nâdân, bir dost olarak kabul edilir.

“Aşk sultân-ı âlem-i cândır
Aşk indinde akl **nâdân**dır”

G149/78-1

“Kim ki **nâdân** oldu indinden eder dânâ anı
Kim ana dâniş satarsa gayreti **nâdân** eder”

G171/103-6

*“Ricâl-i fakrın idbârıdır ehl-i devlet ikbâli
Hakikat fakrdur devletle ikbâl olma **nâdânı**”*
K53/4-58

15) *Perde-dâr*

Bir meyve olarak hayâl edilen aşk, çekirdek; akıl kabuk olarak ifâde edilir. Perde-dâr aşkın gizli, aklın zahir olmasına karar veren kişi olarak görülür. Başka bir beyitte cismi cân için nakışlı bir elbise olarak perdeleyen kişi perde-dârdır.

*“Aşk bir hoş meyvedir kim lübb ü kısrı aşk u akl
Aşkî bâtın aklı zâhir eylemiş bir **perde-dâr**”*
K57/5-27

*“Cismdir bir perde-i pür-nakş cân dergâhına
Cân nedir bir **perde-dâr-ı** der-geh-i Cânân-ı dil”*
G249/192-4

*“Ne dilersem işle ümmîdimle kim
Perde-dâr-ı cürm-i bisyârın benim”*
G263/208-3

16) *Sebak-hân*

Bir mektep olarak ifâde edilen suskunluk hazînesinde aşkın pîri olan bir muallim bulunmaktadır. Bu mektepte ilim öğrenen olarak talebe yani, sebak-hân bulunmaktadır. Sebak-hân, ilim öğrenen talebe olarak söz konusu edilmiştir.

*“Mu’allim pîr-i aşk u künc-i samt olmuş ana mekteb
Sebak nâdânlık u gönümünün tıfl-ı **sebak-hânı**”*
K53/4-61

17) *Sâlûs, Senâ- hân, Şehid*

Sâlûs, dünyâ elbisesini hırka gibi giyen ikiyüzlü olarak görülen kişidir. Senâ-hân, güle methiyeler okuyan bülbül; şehit, Allah yolunda cân veren kişidir.

*“Yürü kıl hırka gibi rehn-i harâbât
Niçün **sâlûs** tek der-jendesin sen”*
G297/244-8

*“Cümle zerrât-ı cihâna aşkdır sârî müdâm
Ol sebeddendir güle bülbül **senâ-hân** oldu hoş”*
G203/139-6

*“Ey yâr-ı şu’le-i hârimuz ehlen ve merhabâ
Ey fânî-i **şehid**imiz ey mefhar-ı şühûd”*
G143/71-3

18) Tâlib

Talip, aşkın güzelliğini gönlünde isteyen kişidir. Bu nedenle tâlib, kendini bilmez zanneder; ama Hutun “ay”ına da talip olmuştur.

“Dilde hüsn-i aşkı **tâlib**dir kamu âlem velî
Kendüyi bilmez sanur matlûbudur mâh-ı Hutun”

K59/6-9

“Ey **tâlib**-i envâr-ı cân seyr eyle sen kûhsâr-ı cân
Ol bülbül-i gül-zâr-ı cân kıl kalbini gamdan rehâ”

G87/10-4

“Yârin ki kamu **tâlib** ü matlûb ola yek-renk
Ol biri bu gün nice hezâr anla da seyr it”

G131/57-3

2.2.5. Yer Kavramları

1) Âşiyân

Cân kuşu, kanatlarını açıp göklere pervâz etmek ister. Feleklerin en yüksek yeri ankâ için bir kuş yuvası olmuştur. Cân kuşu olarak insân rûhunun, gökyüzünün ankâ için bir kuş yuvasına benzetildiği görülmektedir.

“Per aç şevkinla hoş ey murg-ı cân eflâke pervâz it
Çü ankâsın sana evc-i felekler **âşiyân** olmuş”

K35/2-3

“Âlem-i kuds **âşiyân**-ı murg-ı rûh olmuşdu hoş
Böyle zîrek murg iken olmuş aceb câyı kafes”

G201/137-5

“Cenâh it bu iki kuvvetle pervâz eyle sen sende
Kadîmi **âşiyân**ın seyr edersin hoş cihân olmuş”

K35/2-6

2) Âsumân

Namaz, her saat mü'minin miracı olur. Beş defa başı secdeye giden mü'min, namaz vasıtasıyla semâya yükselmiştir. Hz. Peygamber (SAV), Mirac'a çıkarken ümmetine günde beş vakit namazı hediye olarak getirirken ümmetinde başını beş defa secdeye koyarak bu Miraç yolunu arşınlaması amacıyla bu kapıyı açık bıraktı. Bu bakımdan namazla semâ âleminde Miraç merdiveni ile çıkılır. Bir diğer beyitte ise aşk, semâ âleminde güneş gibi doğar.

“Namaz olmuş anın çün mü’minün mi’râcı her saat
Ki başı arza vaz’ etmek urûc-ı **âsumân** olmuş”

K39/2-30

“Geh zebûn-ı **âsumân**sın tâ ki tâlî’ şems ola
Geh rehîn-i gaym olursun tâ ki olsun katre-bâr”

K55/5-11

“Aşk **âsumân**-ı dilde tulû’ itse mihr-veş
Cânlarla misl-i zerre tolar hoş hevâ-yı dil”

G249/191-7

3) **Âsiyâ, Âsiyâb, Degirmân**

Değirmenin çarkının dönmesi gibi insânda bir değirmen gibi âvâre olarak döner. Diğer bir beyitte dünyâ bir değirmene benzetilir. Benzerlik her ikisinin ortak özelliği olan sürekli dönmesi yönüyle yapılmıştır.

“Ser-geştesin ey **âsiyâ** bilsem ne hâl olmuş sana
Biz mahremiz esrârına söyle nedir bu mâcerâ”

G111/36-1

“Ey Hakkî cânsın hem cihân hem bahr u hem âb-ı revân
Sensin değirmenci hemân hem dânesin hem **âsiyâ**”

G113/36-7

“Hoş o demler kim sürerdi cânımız Cânân ile
Ol vatandan düşmüşüz bu gurbete nisyân ile
Hayf kim Dost’u unutmuş kalmışız düşmân ile
Gelmişiz dünyâ **degirmân**ında nevbet bekleriz
Dâne-i ten un olunca murg-ı cân anlarız”

Muh357/2-5

4) **Put-hâne (Büt-hâne)**

Gönül, Allah’ın evi iken aniden bir putlara bir mekân olmuştur. Gönül, büt-hâneye benzetilir.

“Ni’met-i uz mâ-yı cem’iyyetde idin bir zamân
Düşdün andan bu azâb-ı gaflet ü cehle yamân
Âşinâ-yı Hakk iken bîgâne olduk bî-gümân
Ayn-ı Beytullâh iken **büt-hâne** olmuş dil hemân
Hâzır-ı Hakk ol huzûr it gâfil olma el-amân(her zamân)”

Muh355/1-1

5) *Bedîd*

Bir çöl olarak hayâl edilen gönülde aşk, suyu çekilmiş bir kuyuya benzetilir.

“Görüldü dilde bir sahrâ ki aşk andan **bedîd** olmuş
O deryâdan bu cân tolmuş zevk-i mezîd olmuş”

G205/141-1

6) *Bezm, Meclis*

Zamân, huzûr meclisine benzetilir. Bezm-i üns, vatan, insânların gurbet yeri olan dünyâ dışındaki asıl vatanları olan öte dünyâ anlatılmak istenir. Âşıklar muhabbet meclisinde sürekli mest olurlar. Âşıkların mest oldukları bu meclis vahdet şarâbının içildiği kavganın olmadığı daha ziyâde suskunluğun olduğu bir yerdir. Meclis, gece gündüz eğlencenin yapıldığı şarâpların dolduğu ve devredildiği bir yer olarak söz konusu edilmektedir.

“Humm-ı ezel bugşâdedir **bezm-i** ebed âmâdedir
Her dem kadehsiz bâdedir dâ'im döner devrânımız”

G181/114-5

“Var oku savma'a da vird okursan ey Hakkî
Ki **bezmimizde** hemân samt var ü gavga tok”

G255/163-7

“Müdâm **bezm-i** mahabbetde mest olur uşşâk
Cedelci mest değil mest-i müstâkimü'l-hâl”

G245/186-5

7) *Câ, Cây*

Cânlar, seyrân ile semânın en üst makâmının yolunu tutarken bedende bir avuç toprağı makâm edinir. Bir beyitte zâhidin makâmı olarak evhâm ve hayâl sâhili görülür. Bir beyitte de dünyâ figânların yükseldiği bir yer olarak görülür.

“Arûs olan diler âhenk ü şâdlık
Ki mâtem-hâneler **cây-ı** figandır”

G159/90-4

“Cânların seyranıdır fevka's-semâ'
Gerçi tenler tutdular hâk üzre **câ**”

G99/22-1

“**Cây-ı** zâhid sâhil-i vehm ü hayâl
Cân-ı ârif gark-ı deryâ-yı şühûd”

G143/72-4

8) Cilve- gâh

Kesret içinde mahzun olan kişi için gönül, dostun cilverinin görüldüğü bir cilve-gâh olur. Cilve-gâh, ayrıca İlahî cilverin nazlı nazlı görüldüğü yer olarak ifâde edilir.

“Kesr olup mahzun olan dil **cilve-gâh**-ı Dost olur
Kim güneş vîrâneyi hoş bî-muhayâ toldurur”

G167/99-2

“**Cilve-gâh**-ı mâ-verâ-yı çarhdır meydânımız
Bu cihân gayr-ı cihândır biz cihân-ı diğëriz”

G191/125-3

“Mümkin ki teng-nâ-yı ademden gelir değıl
Vâcib ki **cilve-gâh**-ı ayâna komaz o kâm”

G261/205-3

9) Cibâl, Cebel

Aşkın nağmelerinden gelen sırları dağılar anlarsa o zamân bir deve gibi raks etmesi gerekir. Cebel, aşkın nağmelerini anlayan yer olarak ifâde edilir.

“Sûretâ ger hafif çün kâhız
Lîk ma'nâda sanki bir **cebeliz**”

G197/133-3

“Nağme-i aşkdan anlarsa eger sırrı **cebel**
Sayılır naks **cebel** itmese ol raks-ı **cemel**”

G255/199-1

“Gehî misâl-i **cibâlim** gehî çü deryâyım
Gehî çü cennet ü gâhî çü nâr-ı mültehibim”

G265/210-3

10) Çar-sû, Dükkân

Sadece bir beyitte söz konusu edilen çar-sû, âlemin benzeyeni olarak alınır. Gönül bir dükkâna benzetilir.

“Çâr-sû-yı âlem içre cümleden
Evvel ü âhir hâridârın beni”

G263/208-2

“Dükkânı aşkın bilmez ki sensin kân u **dükkânı**
Ne hâcet seyr-i bâzâr-ı cihân bâzârımız sensin”

G283/230-2

“Koy nîk ü bed ü kânı
Aç dildeki **dükkânı**
Cân ver gam-ı aşkı al
Bul sendeki **dükkânı**”

M375/6

11) Deyr

Dünyâ yüzü bir manastıra benzetilir. Deyr, manastır anlamında bir kavramdır.

“Bu kühen **deyr-i** cihân sûretidir dâr-ı gurur
Vaktidir kim ola seyrân-gehimiz mülk-i sürûr”

G179/112-1

“Âşık-ı yârim anın çün bu diyâra geldim
Yoksa ben **deyr-i** cihân içre ne kâra geldim”

G273/218-1

12) Gâr, İn

Gâr, itikâf³⁶ yapılan bir yer olarak ifâde edilir. Cihân, halvet yapılacak yerdir. Şâire göre halvet için bir dağ, mağara veya çöle ihtiyaç yoktur.

“Ger savma’ada va’de-i didârin olursa
Tâ rûz-ı ebed mu’tekif-i **gâr** oluruz biz”

G183/116-7

“Sen olmayınca benim cânım **în** ü ânda ne sûd
Hoş olmayınca gönül bu ciğerde fâ’ide yok”

G221/160-5

“Vahdet ki meşrebindir olur halvetin cihân
Tercih-i **gâr** u kûh u beyâbân nene gerek”

G231/171-2

13) Hammam

Hammam, ehl-i kanâ’atın bulunduğu yer olarak ifâde edilmiştir.

“Bu külhenden geçen ehl-i kanâ’at vardı **hammâma**
Tecerrüd eyleyüp izzetle pâk oldu ten ü cânı”

K53/4-57

14) Hacle

Bir beyitte gönül gelin odası olarak görülürken diğer bir beyitte cân, kavuşma odası olarak ifâde edilir.

³⁶ İtikâf, bir fıkıh terimidir. “Bir mescidde ibadet niyetiyle ve belirli kurallara uyarak inzivaya çekilmek demektir” (Algül vd. , 2012: 404).

*“Hakkî sorar seni sana ey nefs-i nâtika
Dil **hac**lesinde aşk ile tenhâda hoş-musun”*
G303/250-9

*“Ten zarf-ı mahabbetdir dil gül-şen-i vahdetdir
Cân **hacle**-i vuslatdır feth olsa der-i rûze”*
G319/268-6

15) *Hamûn*

Bir sultâna ait yedi ovanın hayâl edildiği bir beyitte sultân, bir misafir olarak görülür. Hamûn ova demektir.

*“Bâlâ-yı heft-gerdûn eyvânımızdır imdi
Sultân-ı heft-**hâmûn** mihmânımızdır imdi”*
G345/298-1

16) *Hânümân*

Aşk sultânı özgür olduğu için ev bilmez. Bu bakımdan konacak bir evi olmayan aşkın gönlü semâdadır. Gönül, sevgiliyle yalnız kalınan bir ev olarak hayâl edilir.

*“Aşk sultânı **hânümân** bilmez
Olmuş âzâde nâm u şân bilmez”*
A71/3

*“Âşık ki yeryüzünde anın **hânümânı** yok
Her şeb cenâh-ı aşk ile gönlü semâdadır”*
G163/95-4

*“Ne **hânümân**ları bakmış bu aşk-ı âlemsün
Kimin bu âteş ile hânesin sorarsın sen”*
G287/235-2

17) *Havza, Kâr- gâh*

Havza, suyun şevkle aktığı yerdir. Kâr-gâh, iyi ve kötü şeylerin nakışlarının yapıldığı bir fabrika olarak düşünülür.

*“Su **havza**-i kudüm eyler şevk şevkiyle hücûm eyler
Hem nağme-i Rûm eyler hem raks-ı fireng eyler”*
G373/3

*“Hep işlerün hemîşe güzel hayr-ı mahzdır
Pes **kâr-gâh**ımızda olur nakş-ı nîk ü bed”*
G139/66-6

18) *Külhân, Külhen*

Külhan, hamam ocağı demektir. Bir beyitte gülistânı unutan bülbül, külhende âvâre bir şekilde kalır. Gülistân cennet; külhan, dünyâ olarak ifâde edilir. Beyitlerde gülşen ve külhan ikili olarak yer almış ve cennet cehennem tezaadı içinde verilmiştir.

“Tama’ çün âteş-i **külhen** diler zibl-i zer ü sîmi
Anı cem’ eyleyen ehl-i tama’ hor oldu **külhânı**”

K53/4-56

“Aşk mesti fariğ olmuşdur hayât u mevten
Gülşen ü **külhen** ana hoşdur yâ cennet yâ sakar”

G165/97-5

“Ey bülbül-i elhânı koydun o gülistânı
Kaldun unudup anı âvâre bu **külhende**”

G317/267-2

19) *Kûh*

Kûh-ı Kaf tamlaması şeklinde kullanılan kûh, ankâ kuşuna mekânlık eden bir yerdir. İnsânın da asıl olması gereken yerken insân nasılsa uğursuz bir baykuşla yârenlik eder. Bir başka beyitte gönül, sevgiliye kavuşmak isteyince belânın hedefi olur. Bu belânın en güzel kazancı kûh-ı belâdır. Gönül, Kâf dağının Sî-murg’u olarak ifâde edilir. İnsânın ulaşması gereken veya asıl olması gereken yer ve Kâf dağı olarak beyitlerde ifâde edilmiştir.

“Dil ver belâya kıldın ise da’vî-i velâ
Nakd-i vâlâya **kûh-ı** belâdur güzel mihekk”

G233/172-6

“**Kûh-ı** Kâf olsan dahi gökler gibi
Ben seni rakkâs u gerdân eylerim”

G263/207-3

“Güzel ankâ gibi gel **kûh-ı** Kâf’a
Niçün her bûm-ı şûma yâr olursun”

G307/255-6

20) *Künc, Mekteb, Debistân*

Gönül, içine gizli bir hazîneden başkasını alan virân olmuş bir zaviyeye benzetilir. Künc, bir zaviye ya da bucak olarak düşünülmüştür. Gönülün bir mektebe benzetildiği beyitte muallim ve öğrenciler de bulunmaktadır. Debistân, bir miskînlik medresesi olarak düşünülür.

“Gönül tıfl oldu pîr-i aşk üstâd-ı zebân-dânı
Sevâdü ’l-vech dersi oldu miskînlik **debistânı**”

K47/4-1

“Mu’allim pîr-i aşk u **künc-i** samt olmuş ana **mekteb**
Sebak nâdânlig u gönlüm anın tıfl-ı sebâk-hânı”

K53/4-61

“Derd-i aşk-ı dilde hıfz it virme râh agyâra kim
Künc-i vîrân içre gayr-ı genc-i pinhân hoş değil”

G239/179-2

21) Mahfil

Mahfil, doğu ve batı halkından olanların ma’nâ âleminde hazır bulunduğu yer olarak ifâde edilir.

“**Mahfil-i** ma’nâda hazır ehl-i şark u ehl-i garb
Sûretâ gâ’ibdür ehl-i Mekke’dan ehl-i Yemen”

K61/6-29

22) Makarr

Bir ev olarak düşünölen kalp, sevgilinin yeri olarak görölür. Kalp, sevgilinin karar kıldığı bir yer olarak düşünölür.

“Başların yakalarından nice ref’ itsünler
Hâne-i kalbi o mahbûba **makarr** bulmuşlar”

G163/93-4

“Bu dâra geldim o didâra yoksa ey dil-dâr
Ne beklerim bu sakarda **makarda** fâ’ide yok”

G221/160-2

“Sipîhr-i zîr-i kadem ile tâ cihân göresin
Bu hâne sakfını geç tâ ki bir **makarr** bulasın”

G289/236-4

23) Mezaristan, Kabir, Lahid

Bir kabir olarak tahayyöl edilen bedende aşk, cân yoldaşı olur. Bu kabirde aşkla beraber sevgili için ne hayâller kurulur. Bedenin kabre, aşkın bir dosta benzetildiği görölmektedir.

“**Lahid** nedir ki bu eflâke hem bu cân sığmaz
Geçince penç ü şeşi vâsıl-ı Hudâ olurum”

G257/201-7

“Bu **kabr-i** tende hem ol aşk mûnis olsa sana
Dem-â-dem ol ne hayâlât-ı dil-rubâ eyler”

G175/107-4

“Ölüp **mezâra** girüp terk idende yârânı
O mâr u mûrî sana aşk hoş-likâ söyler”
G175/107-3

24) Mahzen

Aşk pîrinin ilimlerini taşıyan kişi, aşkın sırlarının saklandığı bir mahzen olarak ifâde edilir. Ayrıca âlem sevgiliye ait sırların bir mahzeni olarak görülür.

“Âdem 'de kodun sırrına **mahzen** dil-i âgâh
Ol sana nazar-gâh”

Müs27/1-27

“Hâmil-i haml-i ulûm-ı pîr-i aşk olsan eger
Mahzen-i esrâr olursun hâvî-i sırr u alen”

K59/6-21

“Sıgmam dedi Hakk arz u semâya
Kenzüm bilindim dil **mahzeninden**”

G313/261-2

25) Mesken

Gönül, tıka basa muhabbetle dolan bir meskene benzetilir ki bu meskene hayâl ve başka şeyler giremez. Bir başka beyitte gönül meskeninden aşk seyredilir.

“Dil olsa aşk ile rûşen olur ma'şûka hoş **mesken**
Cemâliyle olur gülşen bilir meyhânelik etmek”

G235/175-6

“Gönül ki nûr-ı mahabbetle oldu mâl-â-mâl
Hayâl u zulmet-i gayr idemez anı **mesken**”

G305/254-3

“Kevn ü mekândan geç kalbine gel
Seyr eyle aşkı dil **meskeninden**”

G311/261-3

26) Mesîr, Mızrâb

Her zamân yokluk içinde güzel hayâller gösterilir. Bu bakımdan hayâlî olanlar için gösterilen yerler gezilecek yerler olarak ifâde edilir. Mesir, gezilecek yer; mızrab, suyun aktığı oluk anlamında kullanılmıştır.

“Her dem 'ademde gösterir ol bin güzel hayâl
Tâ bu hayâlîler ideler hem ana **mesîr**”

G159/88-6

*“Alur usûlünü mızrâbdan nagâre hemân
Usûl ile gönül ahvâlini ayân eyler”
G159/89-3*

27) Menba', Ma'den

Bir madene benzeyen gönül, sınırsız gizli hazînelerin ortaya çıktığı yerdir. Cânın, semâyâ ulaşmak istemesi asıl kaynağına ulaşması olarak kabul edilir. Asıl kaynak olarak rûhun özgür olup ahiret âlemine gitmesi olarak ifâde edilmiş olabilir. Cân, bir nehre benzetilir. Bir kaynaktan bu nehre su akmaktadır.

*“Cân azm-i semâ itdi tâ ma'denine yitdi
Ol semte ki cân gitdi ol semte nazar kıldım”
G279/224-2*

Kâ'inâtın yaratılışı kabuktan içe doğru bir şekil çizilerek ifâde edilir. Kabuk kısmında akıl ve cân bulunmaktadır. Âlem, dokuz felekten oluşur. Biraz içe doğru gelindiğinde dünyânın yaratılışında yer alan temel unsurlar olan anasır-ı erbaa'ya yer verilir. En son çekirdek kısmında ma'den, bitkiler ve hayvanlar yer almaktadır. Bütün bu tabakalar bir uyum içinde bir beyitte yer alır. Esasında dünyâ, bir insân olarak tahayyül edilir. Tıpkı insân gibi akıl ve rûh verilmiş bir canlı olan dünyâ, içindeki unsurlarıyla insânla benzer yönler taşımaktadır. Dünyâ insânın büyütülmüş bir örneği insân dünyânın küçültülmüş bir şeklidir. Dünyâ ve insân benzerliği ile taşıdığı unsurlar açısından dikkat çekicidir.

*“Bil evvel-i kâ'inât akl u cân dır
Pes âlem olan nüh-felek gerdândır
Pes âteş ü bâd u âb u hâk erkândır
Pes mâ'den ü pes nebât ü pes hayvandır”
R383-6*

*“Aşkdır nûr u menba'-ı envâr
Hem odur sırr u ma'den-i esrâr”
A71/15*

*“Aceb menba'dır ol kim cünbişinden
Tolar her dem nice bin nehr-i cân su”
G315/265-3*

28) Mehbût

Şâir, hatırında (bkz. hâtır) irfân zerrelere için bir mekân olmamışsa âriflerin sohbetinden aldığı dersin bir faydası olmadığını düşünür.

*“Mehbit-i irfân degülse hâtır-ı Hakkî
Ders-i avârif ne sûd u bahs-i ta’arrüf”*

G215/153-7

29) Nazâr-gâh

Âlem, ârifler için sevgilinin sırlarıyla dolu bir mahzen olarak sevgilinin seyredildiği bir nazar-gâhtır. Gönül, Allah’ın seyredildiği bir nazar-gâh olarak görülür. Bu bakımdan “anı varlığından sil” ifâdesiyle Allah’tan başka bir şeyi kalbe almamak anlamı çıkarılabilir. Gönül sevgilinin görüldüğü bir yer olduğu için her zamân huzûrda (bkz. huzûr) hazır olmak gerekmektedir.

*“Nazar-gâh-ı Hudâ’dır dil anı sen varlığından sil
Çün oldu sâf kalbin bil gerek mestânelik etmek”*

G235/175-5

*“Dildir çü nazâr-gâh-ı refî-i şeh-i hâzır
Nâzırdır o Sultân ü budur manzar-ı ‘âlî”*

G337/289-2

*“Hakkî Hak’dan gâfil olma hâzır ol eyle huzûr
Dil nazâr-gâh-ı Hudâ’dır saf kıl kim tola nûr
Şâh-tamalarından yakındır Hakk sana sen olma dûr
Vehm ü fehm ü fikri koy tal hayrte ol pür-sürûr
Hâzır-ı Hakk ol huzûr it gâfil olma el-amân her zamân”*

Muh355/1-7

30) Nigeris-tân

Bir cennet yeri gibi olan cânın, kendi nûrundan daha nûrlu olduğu ifâde edilerek gönül için güzel yüzünden daha güzel yüzlerin resimlendiği bir nigeristân benzetmesi yapılır.

*“Kendi nûrundan münevverdir behişt-âbâd-ı cân
Hüsn-i vechinden müzeyyendir nigeristân-ı dil”*

G249/192-2

31) Nav-dân, Mîzâb

Hakkî, bir su oluşuna benzettiği gönlünde aşkın hâllerini korumak ister. Fakat gönül bu hâllerin sığabileceği bir yer olarak geniş değildir. Yine söz bir denize benzetilerek bir cânlı olarak görülür. Bu sebepten lisân bir söz denizi olmuş su oluşundan akmıştır. Bu bakımdan gönül ehli sıkıntıları bir oluktan akıtmak yerine dışardan gelenleri içlerine akıtan deniz olarak hayâl edilir.

“Yem-i nutkundan ayrı cândır bu lisân çü **nâvdândır**
Gönül ehli bahriyândır gam-ı **nâvdân** görünmez”

G199/135-4

“Dil sehâb-ı âsumândır sîneler tam üstüdür
Nutk bârândır lisân **mizâbına** nâzildir ol”

G247/188-3

“Derdim ki hâl-i aşkı hıfz eylerim gönülde
Gördüm muhiti hergiz bir **navdâna** sığmaz”

G197/132-4

32) Penah, Melâz, Menâs

Dünyâ, bir deniz olarak içinde dalga, balık ve sâhil olduğu hâlde hayâl edilir. Bu dünyâ denizindeki dalgalar yokluk dalgaları olarak görülür. Bu yokluk denizinin bir sâhili olmadığı için ve sığınılacak başka bir deniz de olmadığından ancak dalgaların yutmasından korunmak için balığın karnına girmek gerektiği ifâde edilir. Tıpkı Hz. Yunus’un ³⁷denize atılması macerasında olduğu gibidir. Bu beyitle deniz, sâhil, dalga ve balığın uyumlu bir hâlde yer almasıyla hem tenasüp hem de telmih sanatının güzel bir örneği görülmektedir.

“Vir imdi kendini mevc-i fenâyâ kim hûta
Bulunmaz âfet-i sâhilde gayr-ı bahr-ı **melâz**”

G145/73-3

“Bu nâ-murâdi-i uşşâkı nice âdet eder
Esîr-i zevk-i melâhî olan harîs-i **melâz**”

G143/73-4

“Bu akl u vehm işidir cehl ü hüzn ü hayf hatar
Ko aklı aşk ile ol kim odur bu câna **menâs**”

G209/145-2

33) Püll

Dünyânın içindekiler ve yaratılmışlar bir nakkaşın elinden çıkmış nakışlar olarak görülür. Bu bakımdan bu nakışlar harfler ve bir sestten ibarettir. Bu yüzden dünyâ nakışlarını bırakıp nakkaşa yönelmek ve dünyâ köprüsünden geçmek gerektiği ifâde edilir.

³⁷ Hz. Yunus’un kavmi putlara tapardı. Hz. Yunus, kavmini îmâna davet eder; fakat kavmi kabul etmeyince Yunus peygamber kavminden ayrılır. Bir gemiye biner ve gemide bazı olaylar yaşanır, Hz. Yunus denize atılır. Bir balığın karnında bir süre kaldıktan sonra balık onu sâhile bırakır (Köksal, 1993:147-150).

*“Nukûşu koy su gibi cümle nakşu eyle kabul
Hurûf u savtı ko Hakkî cihâmı geç çün **pül**”*

G253/194-7

34) Suffe

Suffe, ashâbın eğitim gördüğü ve yaşadığı bir yerdir. Suffe, islâmî ilimlerin öğretildiği bir eğitim yuvasıdır. Beyitte bu anlam bağlamında ele alınan suffenin öğrencileri sûfiler olarak görülür.

*“Biz sûfî-i **suffe**-i safâyız
Hem zîr-i kabâ-yı Kibriyâ 'yız”*

G195/131-1

35) Seyrân-geh

Dünyâ, insân için bir zindândır. Bu zindândan kurtulup lâ-mekân olan, hiçbir şekilde mekânla kayıtlı olmayan bir âlemi seyrân-gâh hâline getirmek gerektiği ifade edilir.

*“Ey cân yeter habs-i cihân **seyrân-geh**indir lâ-mekân
Hakkî nedir bu hâkdan fer'i bırak gel aslına”*

G101/24-9

*“Bu kühen deyr-i cihân sûretidir dâr-ı gurur
Vaktidir kim ola **seyrân-geh**imiz mülk-i sürûr”*

G179/112-1

36) Sebil, Sübül

Aşk, cennetten bir çeşmedir. Bu aşk çeşmesinden akan aşk, gönlü kendisi için aşkın geçtiği yol olarak görülür.

*“Aşk çün aynı selsebîl olmuş
Her gönülden ana **sebil** olmuş”*

A71/18

*“Kamu cihân dühül olmuş hemân dühül-zensin
Seninle olmasalar bağlanır cem'-i **sübül**”*

G251/194-4

37) Serâb

Dünyâ, bir çöl olarak hayâl edilerek görülen serâb bir vahdet denizi olarak hayâl edilir.

*“Cihân **serâbı** olan bahr-ı vahdet olmuşdur
Sahîha azb-i fûrât ü marîza milh-i ücâc”*

G133/59-6

*“Zann iderdim ki âb-ı reyyânım
Vâkıf oldum hemân **serâb** imişim”*

G267/211-5

*“Yem-i zülâline nisbetle âlem oldu **serâb**
Cihândan eyle güzer tâ zülâlini göresin”*

G313/262-5

38) Sâhil, Sevâhil

Gönül, sonu olmayan bir denizin sâhilidir. Bu sâhildeki dalgalara gönül zamân zamân muhtaç olmuştur. Bir beyitte zâhidin yolu için evhâm ve hayâl sâhili ifâdesi kullanılır. Akıl bir sâhil olarak görülerek kâtil olduğu ve dalgalı ve coşkun denizlerin bile bir sâhilinin bulunduğu ifâde edilir. Aşk denizinde bir dalga olarak kendini gören şâir, bu denizde dalga olmaktan memnundur. Bu bakımdan bir sâhile çıkmak istemez.

*“Gönül ki **sâhil**-i deryâ-yı bî-nihâyetdür
O bahr mevcinedir dem-be-dem gönül muhtac”*

G133/59-3

*“Vir imdi kendini mevc-i fenâyâ kim hûta
Bulunmaz âfet-i **sâhil**de gayr-ı bahr-ı melâz”*

G145/73-3

*“Aşk oldu çü bahr u ben çü mâhî
Bu **sâhil**-i akl kâtilimdir”*

G153/82-4

39) Şebistân

Şebistân, gece ibâdeti için ayrılan oda demektir. İnsânın yaratılış hikâyesine bir atıf yapılarak rûhların yaratılmadan önce ezelde var olduğu, sabahına toprak ve su olarak aşkla yaratıldığı ifâde edilir.

*“Cân **şebistân**-ı ezelden tâ sabâh-ı âb u gil
Aşka yâr olmuşdu kim ansız bulunmaz cân u dil”*

G243/184-1

*“Âlem-i tahkîki bul mâh-ı **şebistân** sen ol
Enfûs ü âfâka tol verd-i gülistân sen ol”*

G243/185-1

“Çin-i zülf-i aşkdan bir halka açdı çün sabâ
Lem’a-ı hüsn-i ruhu şem’-i **şebistân** oldu hoş”

G203/139-4

40) Temâşâ-geh

Dilberin temâşâ edildiği yer, kalpte süveyda denilen yerdir. Âgâh, gönlünde Hakk’ı bilir ve nefesine bir hiç gözüyle bakar. Onun için Allah, cemâlini görmek ve bir kelâmını iştiktir. Bu bakımdan dünyâ, âgâh için eşya da Allah’ı temâşâ ettiği bir yerdir.

“Aşk sevdâsına düş manzâr-ı dil bekle gice
Kim **temâşâ-geh-i** dilber bu süveydâ görünür”

G163/94-4

“Nefsini lâ şey’ bilen dil hakk bilir âgâh olur
Rû’yet sem’ü kelâmı her işi Allah olur
Cümle eşyadan ana bir an **temâşâ-gâh** olur
Kande olsa Hakk onunla dâ’imâ hem-râh olur
Hâzır-ı Hakk ol huzûr it gâfil olma el-amân her zamân”

Muh355/1-6

2.2.6. Dağ İsimleri

1) Kaf Dağı

Kaf, sî-murg ve vadi üçlüsünün yer aldığı beyitte Kaf Dağı, Sî-murg’un mekânı olarak ifâde edilir. Gönlü bir Kaf Dağı’na benzeten şâir, kendisini Kaf Dağı’nda bir Ankâ gibi görür. Bu bakımdan leş yiyen bir akbaba olmak istemez.

“**Kaf**-ı dilde olmuşum Ankâ-misâl
Kerkes-i murdâr-hârı istemem”

G277/222-5

“O **Kaf**-ı kurbı koydun bu kafesde habs olup kaldın
Revâ mıdır ki Ankâ’nın yeri bu hâk-dân olmuş”

K35/2-2

“Aşk sî-murg-ı kûh-ı **Kâf** olmuş
Cümle ma’nâda mûşikâf olmuş”

A69/18

2) Tûr Dağı

Âlemin her zerresi Tûr dağındaki gibi nûr zerreleriyle doludur. Gönül ehli, Allah’ın cemâlini örten bir örtü olmazsa Tûr dağı gibi parça parça olmaktan korkar.

Diğer bir beyitte Dildârı gönlünde bulmak isteyen kişi için gönül, Tûr olarak cân ise Hz. Musa olarak telâkki edilmiştir. Bir beyitte “*Tûr-ı Sînî*” ifâdesiyle Tîn süresi iktibas edilmiştir.

“Âlem misâl-i **Tûr**dur her zerresi pür-nûrdur
Aşkınla cân mesrurdur bî-hoş olup ister likâ”
G113/38-5

“İste sen dîdâr-ı Dildâr’ı nazar kıl gönlüne
Hazret-i Mûsâ gibi cân âşık u dil **Tûr** olur”
G149/79-4

“Ey düşmen-i akl u cân-ı şîrîn
Ver nûr-ı Kelâm ü **Tûr-ı Sînî**”
G283/229-1

2.2.7. Ülkeler – Kavimler

1) Ülkeler

a) Aden, Hutten

Sevgilinin aşkına sahip olan kişinin sözü Aden denizinde bulunan bir inciye benzetilir. Aşkın güzelliğine gönlünde talip olan kişi Hutten ayını istediğini bilmez.

“Aşk-ı dîdârıyla ber-hor-dâr olan âgâh olur
Her sözü makbûl olur çün dürr-i deryâ-yı **Aden**”
K59/6-11

“Dilde hüsn-i aşkı tâlibdir kamu âlem velî
Kendüyi bilmez sanur matlûbudur mâh-ı **Hutten**”
K59/6-9

“Her sözün mihr ü mahabbetle hatâsız sözdür
Sen ki evsâf-ı rûhı mâh-ı **Hutten** söylersin”
G281/228-4

b) Cezâyir

Cezayir, hem ada hem de bir ülke ismi anlamında olan bir kelimedir. Muhtemelen İbrahim Hakki’nın mısralarında bir ada olarak yer almıştır. Adalar, denizin sükûnetini gösterir. Denizde dalgalanma vakti olduğu zaman başka deniz görünmez.

“**Cezâyir** gösterir bahrın sükûnı
Temevvüc vakti gayr-ı yem görünmez”
G185/118-5

c) *Ken'an, Mısır*

Ken'an, Hz. Yûsuf'un yaşadığı ve bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldığı ülkesidir. Hz. Yakup'un evi olarak anılır. Hz. Yûsuf'un Ken'an'dan ayrılıp Mısır'a gidişi ve Mısır azizi olması bir beyitte anlatılır. Beyitlerde Mısır, Ken'an, Hz. Ya'kup ve Yûsuf ile bağlantılı olarak yer almıştır.

*“Pîr-i **Ken'an** didesin bend eylemiş ağyârdan
Tâ ki bulmuş Yûsuf-ı güm-geştesin ender-kenâr”*

K55/5-14

*“Peder kenârını terk itdi Yûsuf-ı **Ken'ân**
Seferle **Mısır**'a azîz oldu anda müstesnâ”*

G97/20-5

*“Çü **Mısır**-ı aşk u mahabbetde sen azîz-i cihân
Degül bu Yûsuf-ı rûhın yeri gıyâbe-i cübb”*

G119/43-3

d) *Mekke, Yemen*

Yemen ve Mekke ülkelerinin yer aldığı beyitte Veysi-Karen'in Hz. Peygamber (SAV)'i görmek için Yemen'den kalkıp Mekke'ye gidişi ifâde edilir. Bir beyitte Mekke, Hz. Peygamber (SAV)'in Mekke fethi dolasıyla ele alınmıştır. (bkz. Hz. Muhammed (SAV))

*“Ma'nevîdir bu'd u kurb-ı dil ne hâcet sûrete
Tâ **Yemen**'den buldu dostun **Mekke**'de Veys-i Karen”*

K61/6-27

*“Habîb-i Hakk çü sefer kıldı **Mekke**'den mağlûb
Seferle **Mekke**'yi feth itdi gâlib ol Mevlâ”*

G97/20-6

*“Reyh-i Rahmânî **Yemen**'den ki o hazret buldu
Cân dimağına dem-i Veys ayândan geldi”*

G339/290-6

2) *Kavimler*

Hindu, Türk, Rum ve Rus milletleri isim olarak yer almıştır. İsevî, Hz. İsa'ya tâbi olan Hristiyanlara denir. İsevîlerin aşkının nefesinden eşiğin haz almadığından söz edilir.

*“Mâsivâdan nûr-ı Hakk manzûr-ı aşk-ı pâk olur
Gerçi ma'şûkundur ehl-i **Hind** ü **Türk** ü **Rûm** u **Rûs**”*

G201/138-5

“Har almadı nefes-i aşk-ı **Îsevî**den hazz
Bu fethi her hara virmez Müfettihü ’l-Ebvâb”

G121/47-4

“Su havza-i kudüm eyler şevk şevkiyle hücûm eyler
Hem nağme-i **Rûm** eyler hem raks-ı fireng eyler”

G373/3

2.3. Tabiat

2.3.1. Su ve Kavramları

1) **Âb, Mâ, Su**

Âb ve gilin beraber yer aldığı beyitlerde su ve topraktan oluşan **insân** kastedilir. Bazı beyitlerde bu ikili ile insânın yaratılış hikâyesi anımsatılır. Bir sarâyâ benzetilen insân sarâyı yıkılınca binlerce gizli hazîneler ortaya çıkar. İnsânın toprak ve su olarak bir sarâyâ malzeme yönüyle benzetildiği dikkat çekicidir.

“Sen ol mi ’mâr-ı cân u dil yıkılsun kasr-ı **âb** u gil
Ki bin genc-i nihân zâhir olur hafr olsa bünyânı “

K47/4-10

İnsân, su ve toprak esîridir. İnsân, ne kadar yüceltilse yine toprağa meyleder. Âb-ı hayât ve âb-ı reyyân olark beyitlerde söz konusu edilen âb ve Hızır’ın beraber bulunduğu bir beyitte aşk, **âb-ı hayât** olarak görülür. Aşk suyundan içen kişinin âb-ı hayâtı bulan Hızır gibi hayâtı bulacağı ifâde edilir. Fenâ kâsesi bekâ suyu ile doludur. Yine rûh için Hudâ’nın nûru yeterlidir. Rûha gıda olması için ekmek ve suya ihtiyaç olmadığı belirtilir.

“Vir Hakk’a emâneti sen zinde ol ebed
Âb-ı bekâ ile tolıdır kâse-i fenâ”

K61/7-5

Aşk, gerçek hacc ve zekât olarak görülürken susamış gönüllere hayât suyu olur. Gönül ehlinin doyacak kadar rızıklanması onun için bir hikmettir. Çünkü bir hayvan derecesine gelen beden ancak bir hayvan gibi su ve ot ister. İnsânın nefsî terbiye ile insân derecesine çıkması bunun tam aksi ile hayvan derecesine inmesi yönüyle bir tezat ilişkisi kurulmuştur.

*“Hikmet olmuş kût-ı cân-ı ehl-i dil
Cism-i hayvânî diler âb u çerâ”*

G99/22-2

Âşık için hayât suyu önemli değildir. Çünkü devamlı kalbine sevgilinin saf şarâbı dolar. Bir beyitte hayât suyunun Kevser’den içildiği ifâdesine yer verilir. İnsânın ezel gecesinin sabahında toprak ve sudan yaratıldığına bir beyitte yer verilir. Başka bir dizede insânın kendisini hayât suyu zannettiği ifâde edilir.

*“Ölmek gibi bu yandan togmak gibi o yandan
Âb-ı hayât iç andan kim Kevser oldu ölmek”*

G231/170-2

*“Cân şebistân-ı ezelden tâ sabâh-ı âb u gil
Aşka yâr olmuşdu kim ansız bulunmaz cân u dil”*

G243/184-1

*“Zann iderdim ki âb-ı reyyânım
Vâkıf oldum hemân serâb imişim”*

G267/211-5

2) Bahr, Bihâr, Ebhûr, Buhr, Deryâ, Deniz, Kulzüm, Yem

Aşk ile denizler şevke gelir, dalgalar aşkın şevkiyle coşar. Aşk, âşık için bir deryâ, sâkî ise hayât veren Hayy olur. Bir beyitte dünyânın Hz. Peygamber (SAV)’in nûruyla dolu olduğu ve Hz. Peygamber (SAV)’in irfân denizi olduğu ifâde edilir. Tasavvufta nefsi terbiye etmenin yollarından biri az yemek, açlıktır. Bu yüzden Hakk’ın huzûruna dolu bir mideyle varılmaz. Huzûra eren kişiler açlık sayesinde irfân denizinden ilimleri yudumlamıştır.

*“İren açlıktan irmişdir huzûr-ı hazret-i Hakk’a
Bilen açlıkda bilmişdir ulûmı bahr-i irfânı”*

K49/4-21

Âşıklar kendilerini Hudâ denizinde bilirler. Hz. Musâ’ya verilen mucizeler kerem deryâsından verilmiştir. Bu mucizelerden bir yed-i beyza mucizesidir.

*“Çün ni’met-i Fir’avn el yaykadı Mûsâ
Deryâ-yı kerem verdi ana bir yed-i beyzâ”*

G93/17-5

Safâ denizinde kalbi temizlemek için dalgaları bırakıp aşk denizine dalmak gerekir. Deniz için *aşk, muhabbet, safâ, musaffa, hayât, sahra, nâ-mütenahi, vahdet, cân, vücûd, şühûd, melâz, lütûf, nutk, irfân, efkâr* vb. benzetmeler yapılır.

Balık, denizden çıkmayınca kadar denizi görmez. İnsân varlığından sıyrılmalıdır ki bu denizden başka bir deryâ yoktur. Dünyâ, denize ve insân, balığa benzetilmiştir.

“Hût **bahrı** görmedi tâ çıkmadıkça **bahrden**
Varlığından çık ki bu **deryâdan** özge var yok”

G223/161-6

İnsân, Lemyezel güneşinin aksi, âlem ise Lâyezel denizinin dalgası olarak görülür. Bir denize benzetilen insân vücûduna dalan gönül, deryâyı seyreder. İnsân, deryânın dalgalarını seyreden ve sâhilde ikâmet eden biri olarak görülür. Dünyâ bir deryâya, içindekiler dalgaya benzetilmiştir.

“Gark-ı **deryâ**-yı vücûd olsa gönül eyler seyr-i **bahr**
Seyr-i emvâc eyler ol kim sâkin-i sâhildir ol”

G245/187-5

“Kimdir Âdem aks-i mihr-i Lemyezel
Âlem olmuş mevc-i **bahr**-ı Lâyezel”

G237/177-2

“Emvâc-ı koyup gark-ı **yem**-i aşk ola mutlak
Ol **bahr**-ı safâ içre ola kalbi musaffâ”

G95/17-8

3) Bârân

Deryâ içinde yetişen reyhan yağmurun yağmadığını ve bir kıtlığın olduğunu anlamaz. Dünyâ içinde yaratılan her şeyin bir sebebe bağlı yaratıldığını bilen kişi bir şeyin neden olmadığını sorgulamaz. Bu bakımdan yağmurun yağmama sebebini sebeplere âşinâ olduğu için anlamaz. Bârân, bu beyitte rızık ve nasip anlamıyla yer almıştır. Bir diğer beyitte yağmur ve ağlamak ilişkisine yer verilmiştir.

“Müsebbib âşinâsından sebeb fevt olsa çekmez gam
Ki deryâdan biten reyhân ne bilsin kâht-ı **bârânı**”

K51/4-44

“Ey ebr-i tîre rûzsun ü rüzgâr hem
Bârân misâli agla ger istersen incilâ”

K61/7-6

“Dil sehâb-ı âsumândır sîneler tam üstüdür
Nutk **bârân**dır lisân mizâbına nâzildir ol”

G247/188-3

4) *Ebr, Gaym, Sehâb*

Bir dizede bir ok olara hayal edilen bulut, gün ve akan zamân olarak görülür. Rüzgâr hem zamân hem de rüzgâr olarak iki anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır.

“Ey **ebr-i** tîre rûzsun ü rüzgâr hem
Bârân misâli agla ger istersen incilâ”

K61/7-6

Bulut, cümle yaratılmış için Hakk’ın bereketi ve lütfu olarak görülür. Bulutların gökyüzündeki hareketliğine dayanarak bulutların sefere çıktığı söylenir. İnsân rûhuna giydirilen elbise buluta benzetilir. Gönülde yer alan cân sözü, buluttan inen yağmur taneleri olan inciye benzetilir.

“Hakkî dil itsün sükût cân sözüdür kalbe tut
Ebr-i güher-bârımız dilde gamındır neşât”

G211/148-7

“Geh zebûn-ı âsûmânsın tâ ki tâlî’ şems ola
Geh rehîn-i **gaym** olursun tâ ki olsun katre-bâr”

K55/5-11

“Cihân cümle fânîdir ânen fe-ânen
Hakk’ın feyzidür cümleye **gaym-ı hâtıl**”

K67/8-29

5) *Habâb, katre*

Şâir, kendini muhabbet denizi içinde habab olarak görür. Habab, deniz üzerinde içi hava dolu su kabarcıklarıdır. Bir beyitte hâl, denizde bir damla olarak görülür. Bu katreler birleşince dalgalı bir denizi meydana getirir. Gönül ehlinin kalbine gelen hâller dolayısıyla bazen bir deryâ bazen de deryâ içinde bir damla olur. Bir beyitte insânın bir denizde katre olduğu ifâde edilerek benliğinden sıyrılması hâlinde bir damla değil bir deryâ olabileceği söylenir. Beyitlerde ifâde edilen deryâ, katre, dalga kavramları tasavvufî anlam itibarıyla söz konusu edilir. Deryâ varlık; katre, kâmil insân; dalgalar ise bu varlık denizinde Allah’ın görülen tecellîleri olarak söz konusu edilir.

“Aceb hâldir ki bir **katre** bu yemden
Hadîs-i kulzûm-i zehhâr söyler”

G155/84-5

*“Katre vü bahr oldu cem’ ortadan oldu kam’
Nûrunu hoş buldu şem’ gitdi aradan duhân”*

G297/245-2

*“Ceze ü meddür bu ki gâhî bahr u gâhî katre yüz
Bast u kabz-ı dildir ol kim geh leheb gâh ahkeriz”*

G191/125-4

6) Lücce

Lücce, engin deniz demektir. Bir beyitte şâir, aşkın vasfını güzellik denizine batmış olan kişiden sorar.

*“Bu aşk vasfını kimden sorarsın ey Hakkî
Ki bu muhiti bilendir garîk-i lücce-i hubb”*

G119/43-7

7) Nehir, Enhâr

Gönül, acayip bir nehir olmuştur. Bu gönül nehrinden bazen su bazen kan akar. Bir beyitte karın bir nehre benzetilir. Bu karından bir su gibi akan beden elbisesini ihya eden hayâttır. Ten bir şehre benzetilerek içinden akan bir nehir hayâl edilir.

*“Bu nehr-i şikemden gel nâzh olmalıdır her yıl
Tâ ‘aynı hayât-ı dil ten arzın ide ihyâ”*

G89/11-3

*“Nehr-i acîb olmuş derûn geh su görünür gâhî hûn
Geh bâde olmuş la’l-gûn geh şîr ü geh şehd ü şifâ”*

G91/14-8

*“Aceb menba’dır ol kim cünbişinden
Tolar her dem nice bin nehr-i cân su”*

G315/265-3

8) Seyl

Bir sel gibi aktığını ifâde eden şâir, sonunda aşk şarâbının etkisiyle vahdet denizine ulaşır. Ramazan ayının hızlı bir şekilde gidişinin sel gibi ağlayarak uğurlanması ifâde edilir.

*“Bu demleri gûş eyle meydîr bunu nûş eyle
Seyller gibi cûş eyle tâ kalbin ola deryâ”*

G89/11-5

*“Seyl misli revân oldum vahdet yemini buldum
Ol hamr ile hoş yoldum sî-âb-ı ciger kıldım”*

G279/224-3

*“Gitdi sıyâm ayı gel ağlayalım
Gönlümüzü pes neye bağlayalım
Seyl gibi teşyî'ine çağlayalım
Gel kılalım fîrkat ile çok fezâ'
Ey Ramazân şehri seni el-vedâ'”*

Muh365/5-6

9) Mevc, Emvâc

Aşk, bir deryâ akıl bu deryânın dalgaları olarak görülür. Bu bakımdan aşk denizi varken dalgalarla uğraşılmaz. Bir beyitte dünyâ bir varlık denizi, içindeki her şey Hakk'ın tecellîleri ve bu tecellîleri veren Allah'tır. Dalga, deryâ kavramlarının yer aldığı beyitte dalgalar, tecellî; deryâ, varlık denizi olarak konu edilmiştir.

*“Bahri çü mevvâcdır küll-i şey emvâcdır
Hep ana mutâcdır Hakkî sen ol âşinâ”*

G97/19-7

Nihâyetsiz bir denizde sürekli dalga bulunur. Bu dalgaların çokluğu vahdet denizinin örtüsüdür. Allah'ın dünyâda tecellîleri çok yoğun bir şekilde görülür. Bazen dünyâ içindeki kesret bu tecellînin yoğunluğunu örttüğü için tecellîler yoğun bir hâlde görülmez. Bu bakımdan dalgalar tecellîleri örten bir örtü olarak hayâl edilir.

*“Çü bahr-i nâ-mütenâhi müdâm olu mevvâc
Hicâb-ı vahdet-i yemdir bu kesret-i emvâc”*

G133/59-1

*“Ne mevclerdir o kim dem-be-dem pey-â-pey olur
Bulur bu cünbiş-i deryâdan anı sâhilimiz”*

G195/130-3

*“Kesret-i efrâd-ı envâ'-ı cihandır mevc-i bahr
Sen bu kesretten ol vahdet sırrını eyle kıyâs”*

G201/136-5

10) Zebed

Kâ'inat, bir köpük olarak görülürken bir beyitte insân hayâtı bir köpük gibi hayât denizinden akar.

*“Ol kadîm oldu mâsivâ muhdes
Ol muhit oldu kâ'inât zebed”*

G137/65-4

“Çün kesret-i **zebed**le deĝül bahr-ı muhteŝi
Vahdet muhitisin dü-cihândır sana **zebed**”

G139/66-4

“Cümle sıfatına hemân âyînedir sıfâtımız
Bahr-i hayâtsın revân misl-i **zebed** hayâtımız”

G185/119-1

11) Tufan

Yedi denizde tufan meydana gelirse gönül ehli yine bu denizin derinliklerinde bulunan bir sadeftir.

“Bu âlemi pür-nakş ü nigâr anla da seyr it
Tûfân-ı gül ü cûş-ı bahâr anla da seyr it”

G131/57-1

“Ger yedi bahr olsa **tûfân** çün sadeŝ ka’rındayız
Nüh-felek hem su kesilse biz çü revgan-ber-seriz”

G191/125-6

12) Cezr u Med

Gönle gelen hâller bir med-cezir gibidir. Bu hâller bazen yoğun gelir ki gönül bir deryâ gibi olur. Bazen az gelir ki gönül bir katre gibidir.

“**Cezr** ü meddür bu ki gâhî bahr u gâhî katreyüz
Bast u kabz-ı dildir ol kim geh leheb gâh ahkeriz”

G191/125-4

2.3.2. Deniz İsimleri

1) Kulzüm ü Zehhâr

Denizde olan katrenin bir hâl durumundan dolayı olup olmadığını ancak Kızıl Deniz³⁸söyler. Kızıl Denizin büyüklüğüne nisbeten Allah’ın katresinden bir katre vermesiyle ancak bir Kulzüm ü zehhâr olunabileceği ifâde edilir.

“Tâ seyr idelim şânların ey **kulzüm-i zehhâr**
Her ân-ı zamânı”

Müs27/1-20

³⁸ Büyük Okyanus ile birleşmiş bir denizdir. Kulzüm adını yakınındaki bir kasabadan almıştır. Firavun ‘un askerleriyle boğulduğu deniz olup üç yüz metreden fazla bir derinliğe sahiptir (İ.Hakkı, 1980: 184).

“Aceb hâldir ki bir katre bu yemden
Hadîs-i **kulzûm-i zehhâr** söyler”

G155/84-5

“Bir lem’a verirsen bize hurşîd oluruz hem
Bir katren ile **kulzûm-i zehhâr** oluruz biz”

G183/116-6

2) **Bahr-ı Muhît**

Aşk, bir beyitte Bahr-ı Muhit olarak ifâde edilir. Bahr-ı Muhit olarak ifâde edilmesindeki mantık aşkın Büyük Okyanus gibi uçsuz bucaksız sonu görünmeyen bir deryâ olduğunu mübalağalı ve somut bir şekilde ifâde etmek içindir.

“İkisi bir cinsdir lâ bil ki bir şeydir velî
Aşkdır **Bahr-ı Muhît** ü akldır mevc ü buhar”

K57/5-29

“O rûhu nûr-ı basît anla mevc-i **Bahr-ı Muhît**
Bu cismi koy ki budur zulmet ü has u hâşâk”

G229/169-6

3) **Bahr-ı Ummân**

Hz. Peygamber (SAV), için içinde hikmet incileri olan bir deryâ olduğu Bahr-ı Ummân ifâdesi ile belirtilir.

“Dem-i aşkı bulan fark eylemez idbâr u ikbâli
Berâber buldu bat üzmekde nehr ü **Bahr-ı Ummân**’ı”

K51/4-38

“Hevâdan söylemezdi nutk-ı pâki cümle vahy idi
Dür-i hikmetle idi **Bahr-ı Ummân** ol Kerem Kâni”

N77/7

4) **Dicle, Fırat, Ceyhûn**

Dicle, Fırat ve Ceyhûn nehirlerinin eğer yerlerinde bir deryâ gibi sabit kalsalardı sularının acı olabileceği ifâde edilmektedir.

“**Fırât u Dicle vü Ceyhûn** acı olurlar idi
Eger yerinde sükûn etselerdi çün deryâ”

G97/20-3

“Geldi ol **Ceyhûn** ki andan nûh-felek cevân eder
Geldi ol meh-rû ki mâh u zühreyi hayrân eder”

G171/103-1

“Baherden dūr iken enhâr **Fırat** u Şattdır
Yine şu bahre irişse ne **Fırat** ola ne Şatt”

G211/147-5

“Kalma susuz idüp figân **Dicle** yanında ey cevân
Cümle tarafda hoş-revân azb u **Fırât** irer hemân”

G311/259-4

2.3.3. Anâsır-ı Erbaâ

1) Hava

Cân Hümâ'sı zamânla kayıtlı olmayan bir havada uçmak ister. Fakat ne var ki zamân tuzağı ile bağlanmıştır. Cân bir kuşa benzetilirken zamân ise cân için tuzak olarak görülür. Bulutlar hava içinde sefere çıkarlar. Bu sefer sonucu yağan yağmur ile deniz suyu acılıktan kurtulmuş olur.

“**Havâda** ebre sefer kıldı çünkü bahr suyu
Halâs buldu acılıktan oldu çün helvâ”

G97/20-4

Bulutlarla dolu bir gökyüzü hayâl edilerek havanın kapalı olması ile bulutların kuşluk vakti güneşini gizlediği ifâde edilir. Bu kuşluk vakti güneşinin gizlenmesi tabiriyle güneşin batması ve gecenin gelmesi şeklinde anlaşılabilir. Bu beyitte geçen duhâ³⁹ kelimesi Kur'ân'da geçen bir sürenin adıdır.

“Seyr it mükedder olsa mâ ne su görürsün ne semâ
Pinhân olur şems-i duhâ gaym u tuman olsa **havâ**”

G101/24-6

“Zerre gibi tolmuş **hevâ** şems anlara olmuş kabâ
Varlıkları bulmuş fenâ hûrşîde karşu çün kamer”

G161/91-4

“Sî-murg-ı cân-ı âşık her bir **hevâda** uçmaz
Per-vâz-ı şeh-peri çün heft-âsmâna sığmaz”

G197/132-2

³⁹ Kur'ân'da Duhâ süresi ilk âyetler ve beyitte ifâde edilen anlam paralel yol izlemiştir. “Kasem olsun kuşluk vaktine. Ve sakin olduğu zamân geceye ki” (KK. Duhâ, 1, 2). Diğer bir süre olan Şems süresi ilk âyetlerde duhâ ve şems kavramları bir arada kullanılarak güneş ve aydınlığa yemin edilir (KK, Şems, 1).

2) Berk

Göz kamaştıran bir şimşek gibi gönül âlemini seyreden kişi için yaz, kış, yokuş ve gece gibi engeller yoktur. Âşıklar şimşekleriyle gurur perdesini yakar. Bu bakımdan her şeyden gizlenmiş gönülde ortaya çıkmışlardır. Âşığın gönlüne gelen hâller bazen vardır bazen yoktur. Bu hâllerin gönülde ortaya çıkması bir şimşeğe benzetilir.

*“Berkımızla yakmışız biz hod-nümâlık perdesin
Gayrıdan pinhânız ammâ dilde peydâ olmuşuz”*

G195/129-3

*“Berk ura tâ bâtınında mâh u mihr-i ma’rifet
“Lâ uhibbu’l-âfilîn” de kim senindir Zü’l-Minen”*

K59/6-7

*“Berk-i hâtif gibi dil âlemini seyr it kim
Anda yokdur yokuş u yaz u kış u rûz ile şeb”*

G121/45-5

3) Yel, Bâd, Rîh, Sabâ, Sarsar, Nesîm

Bir yele benzeyen rûh, beden toprağını ayağa kaldırmıştır. Gece olunca bedenden bir rüzgârın esmesi gibi rûh çıkar, gider. Nesîm ve rîh kavramlarının bir arada yer aldığı beyitte her iki kavram da rüzgâr anlamında kullanılmıştır. Gönülde aşk demlerini ezel güzelinin rüzgârı estirir. Aşk şarâbının estirdiği rüzgâr ile rûh mükemmel bir nefis olur.

*“Nesîm-i hubb-ı ezel dilde aşk demleridir
Bu rîh-i râh ile rûh oldu nefis-i kâmilimiz”*

G195/130-6

*“Rûh bir yeldir ki bu hâk-i bedeni kaldırmış
Gice ol hâk düşer çün olur ol bâd cüdâ”*

G83/6-5

*“Bî-sebât oldu yakîn bâd-ı vefâsı yokdur
Bî-vefâ-yı hoş eder aşk-ı Hudâ kân-ı vefâ”*

G83/6-6

4) Bâd-ı Sabâ, Bâd-ı Şimâl, Bâd-ı Seher

Bâd-ı sabâ, sabah esen hoş bir rüzgâr; bâd-ı şimâl, kederleri gideren sâfî bir rüzgâr; bâd-ı seher ise gülün yanağını okşayarak geçen bir rüzgâr olarak ifâde edilir.

*“Bâd-ı şimâli çün eser sâfî olur kalmaz keder
Bu saykal için her seher hoş hoş gelir **bâd-ı sabâ**”*

G101/24-7

*“İnne ’l-kulûbe fûrricet inne ’n-nüfûse züvvicet
İnne ’l-gumûme uhricet çün esdi hoş **bâd-ı sabâ**”*

G109/32-8

*“Ey cân-ı cihân nisbet-i yâdın dil ü cânâ
Ruhsâr-ı gül istinde çü **bâd-ı seher** oldu”*

G329/279-3

*“Gaftetden uyan ey dil kim **bâd-ı sabâ** geldi
Aşkın yeli esdi bil kim cânâ safâ geldi”*

G341/293-1

5) Toprak, Turâb

Merd-i Hudâ, toprak içinde gizlenmiş bir hazîne olarak ifâde edilir. Topraktan yaratılan beden elbisesinde uyuyan bu insân sûreti Allah’a yönelirse Allah’ın varlığını bilen bilge bir kişi olabilir. Bir beyitte toprak altında bulunan çadır sütunların çürümüş kemikler hâline gelerek döküldüğüne vurgu yapılır. Toprak olarak ifâde edilen insân bedenini ayakta tutan iskelet sistemi, sütunları olan çadıra benzetilmiştir. Bu bedeni ayakta tutan iskelet yapı ve üzerini örten etten yapı toprak altında çürür. Toprak altı ibaresi iki anlamı çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Birinci anlamı rûha giydirilen beden elbisesi toprak olarak ifâde edilmiştir. İkinci anlam olarak insânın öldükten sonra gömüldüğü toprak altı olarak ifâde edilmiştir. Bu yönüyle güzel bir tevriye sanatına yer verildiği görülmektedir. Çürümüş kemikler ifâdesiyle Kur’ân’da Yasin süresi 78. âyete “**kemikleri kim diriltebilir ki, onlar çürümüşlerdir**” telmih yapıldığı ve âyetin kullanımıyla da iktibas sanatına yer verildiği görülmektedir.

*“Sütûn-ı hıyem cümle tahte ’t-**türâb**
Dökülmüş hem olmuş **remîm-i izâm**”*

G279/226-4

*“Merd-i Hudâ pâdişeh-i delk-pûş
Merd-i Hudâ kenz-i hafî fi ’t-**turâb**”*

G125/50-4

*“Egerçi sûreti tahte ’t-**turâb** olur huft
Zamîr-i âgehî hoş meyl-i Kibriyâ eyler”*

G175/107-6

6) *Hâk*

Aşk yolunda bütün arzular terk edilir ve her taş bir altın adını alır. İbrahim Hakkı'nın mısralarında hâk olarak insân ifâde edilir. Mesela bir dizede bir avuç toprağı ışığıyla aydınlatan Allah, bu bir avuç toprağa insân adını verdi. Topraktan yaratılan insân bedeni dünyâ ile bağı bir durumdadır. Fakat rûh bu bağılıktan kurtulmak zamân ve mekân ile kayıtlı olmak istemez.

*“Mihrinle pür etdin bir avuç **hâki** dırahşan
İsmin dedin insân”*

Müs29/1-33

*“Egerçi beste-i kevn ü mekândır bu ten-i **hâki**
Velâkin rûh-ı pâk aslın diler kim lâ-mekân”*

K41/2-55

*“Ne haddi var bu **hâkin** nice tevhîd-i Hudâ söyler
Ne mümkündür ki şemsi zerre medh eyler senâ söyler”*

K43/3-1

7) *Gubâr*

Evhâm ve hayâlin bir toz olarak görüldüğü bir beyitte evhâm ve hayâl bir tomar hâline gelir. Bir tomar hâline gelen evhâm ve hayâl bakışlardan uzaklaşır. Böyle bir durumda âlem aynasında evhâm ve hayâl tozu görünmez.

*“Çün nazardan tayy olur tomar-ı evhâm u hayâl
Pâk olur mir'ât-ı âlem cümle kalmaz bir **gubâr**”*

K57/5-32

Gubâr cismi (beden) cân yüzüne konmuş bir tozdur. Cisim bir toz olarak rûha giydirilmiş bir elbise olarak görülür. Düşmandan bir leke veya bir toz gelmezse kalp aynası yârin cemâliyle her zamân mutludur.

*“Mir'ât-ı kalbe gelmese agyârdan **gubâr**
Her dem cemâl-i yâre mukâbil safâdadır”*

G165/95-8

*“Kelîm'e darb-ı asâ dökmek olmadı hâşâ
Velî garaz bu ki çıksun Kelîm'den o **gubâr**”*

G177/110-3

*“**Gubârlar** ki derûnunda nefis huylarıdır
Geder dil âyînesinden **gubârı** bul didâr”*

G177/110-4

8) Gil

Âb ve gilin birarada bulunduğu beyitlerde gil insânın mayası olarak görülür. Bir beyitte gil, insân sarâyının malzemesi olarak anlaşılır. Âb ve gil bir beyitte beden kiblesi olarak görülür. Bir diğer beyitte insân, dünyâda özgür olduğu hâlde su ve toprak olan bedeninin esîri olarak görülür. İnsân, toprak ve gilden oluşmuş bir hazîne içindeki değerli bir cevher olarak ifâde edilirken ayrıca ten elbisesi içinde saklı herkesin görebileceği bir güneştir.

“Çü âftâb-ı ayânsın zemîn-i tende nihân
Misâl-i gevher-i kânsın mukârin-i **gil** ü hâk”

G229/169-2

“Sen ol mi'mâr-ı cân u dil yıkılsun kasr-ı âb u **gil**
Ki bin genc-i nihân zâhir olur hafr olsa bünyânı”

K47/4-10

“Aşk mihrâb-ı cân u dildir hem
Kible-i cism âb u **gildir** hem”

A69/15

9) Balçık

Bir beyitte balçık, **güneş balçıkla örtülmez** atasözünün bir parçası olarak yer almıştır.

“Nikâbı olmaz ol vechin güneş **balçıkla** setr olmaz
Nikâbı var ise mihr-i ruhun hem nûrdur mutlak”

G217/155-2

10) Âteş, Nâr, Od, Âzer

Âteş, Hz. İbrâhim, aşk, külhen ve sevdâ ile özdeşleşmiş olarak yer alır. Ârif, kazaya rızâ gösterdiği için başına ateş yağsa gönülden iyi karşılar. Şâir, bir beyitte cehennem ateşinden sakınmak için zillet yolundan uzak durmak gerektiği yönünde bir uyarıda bulunur. Ateş bu beyitte cehennem ateşi olarak ifâde edilmiştir. Aşk bir beyitte belâ ateşi olarak yer alarak bu ateş içinde kalıp pişmek gerektiği ifâde edilir.

“Hakkî Hakk'ındır çün her iş kal ol belâ **nâr**ıyle biş
Her hâlde sen aşka yapış kıl “yef'alu'llah mâ yeşâ”

G109/32-9

“Eger cennet dilersen nefsdan geç gönlüne gel kim
Cehennem nefsdır bed-huylarıdır **nâr**-ı sûzân”

K51/4-50

*“Misl-i düzâh olur mi’de hulk-ı bed-nârı
Şikem pür olsa bed-ahlâk ile tolar âdem”*

G271/216-5

11) Ahker, Leheb, Hâkister, Kabes, Germ, Şerâr, Şu’le, Dûd, Duhân

Gönül bast u kabz (bkz. Bast u kabz) hâlinde iken bazen bir âteş alevi bazen de âteş kuru olmuştur. Ahker ve leheb aynı beyitte uyumlu bir şekilde yer alarak tenasüp oluşturmuştur.

*“Cezr ü meddür bu ki gâhî bahr u gâhî katreyüz
Bast u kabz-ı dildir ol kim geh leheb gâh **ahkeriz**”*

G191/125-4

Cân bir ateş alevi olarak görülerek nûrundan duhân yani şerler ortaya çıkar. Bu bakımdan gönül hânesinde bir duman içinde nûr gizlendiği için gönül hânesi bir ışık dahi göremez. Şu’le, duhân, dûd ateş kavramları olarak bir arada bulunmakla tenasüp sanatını meydana getirmişlerdir. Ayrıca duhan, dûd ve şu’lenin bir beyitte yer aldığı görülmektedir.

*“Cânın çü **şu’le**dir heman nûrundan ekserdir **duhân**
Dûd içre nûr olmuş nihân dil-hânesi bulmaz ziyâ”*

G101/24-4

Felekler, ateş ve kıvılcımlarla dolu bir yer olarak tasavvur edilir. Felek boşluğunda şaşaalı yıldız olan ârifler, bedenleriyle bir ateş gülü olarak görülür. Hâkister, ateş gülü demektir. Kabes, ateş anlamında kullanılan bir kelimedir. Beyitte **alleme’l-esmâ**’nın Hz. Âdem’in, **ateş**in ise Hz. Musâ’nın olduğu ifâde edilmektedir.

*“Bu felek cevfinden biz vâfir müşa’şa’ ahteriz
Âteşiz bu cism ile matmûre-i **hâkisteriz**”*

G191/125-1

*“Her gönül bir mazharından buldu Nûr-ı Vâhid’i
Âdem’indir alleme’l-esmâ vü Mûsâ’nın **kabes**”*

G201/137-2

*“Dil **şu’le**-i şevkindan tutdu **şerir**-i ferruh
Şems-i rûhuna bulmuş aşk u nazar-ı ferruh”*

G137/64-1

2.3.4. Zamân Kavramları

1) Devr

“Devr, Arapça dönmek demektir. Maddî olarak görülen şu âleme düşen bir mevcut, önce cemad(cansız), sonra bitki, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecellî eder ve sonunda da ‘insan-ı kâmil’ şekline dönüşür, Hakk’a vâsıl olur. İnsan-ı kâmile kadar olan çizgiye kavs-i nüzûl (iniş yarım dairesi) İnsan-ı kâmil ile başlayan Allah’a dönüş çizgisine (ulaşma) de kavs-i urûc (çıkış yarım küresi) denir. Kavs-i urûc ile varlık, vucûd-ı mutlaka yani, aslına döner. Mebde ve meâdden bahseden bu harekete devir denir. Buna ‘Bir’den gelen ‘çok’un tekrar Bir’e dönmesi denir” (Cebecioğlu, 2004: 63).

Şâirin arz-ı hâlini anlattığı manzûmesi bir devir örneği sayılabilir. Devr kavramının geçtiği beyitte şâir, zamânın seyâhatinden doyduğunu, dünyâdan sıkıldığını Ahiret âlemine olan iştîyakını dile getirerek beden hâpishânesinden ayrılmak istediğini ve aslî vatanına olan özlemini dile getirir. Bu durumda dünyâdan bağlarını kopardığı görülür. Bir beyitte de gönlün devir yapması zamân zamân gönül için kârlı bir ticaret gibi görülür.

“**Devr-i** zamândan toymuşam kevn ü fesâdı koymuşam
Darü’l-emânı duymuşam bu sîc u cânı neylerem”

Vh77/12

“Çarhındasın mestâne sen **devrinle** hem ferzâne sen
Çün aşk ile humhâne sen hoş raks edersin dâ’imâ”

G111/36-2

“Gönül kâmincadır ol câm-ı vahdet
Gönül kârıdır ol **devr-i** dem-â-dem”

G269/213-2

2) Dûhâ

Şâir, gece gündüz oruç ve namaz ile meşgul olması yönünde kendisine bir telkinde bulunur. Duhâ, kuşluk vakti demektir. Sadece bir beyitte kuşluk vakti güneşin bulutlar tarafından gizlendiği ifâde edilir.

“Seyr it mükedder olsa mâ ne su görürsün ne semâ
Pinhân olur şems-i **duhî** gaym u tuman olsa hava”

G101/24-6

3) *El'ân, Ems, Ferdâ, Hâl*

El'ân, şimdi; ems, geçen gün; ferdâ, yarın; hâl, şimdiki zamân anlamı söz konusu edilerek zamân kavramı olarak yer almıştır.

“Bu kalbe nâ-geh ey cân kıldun bu hâli ihsân
Cûdundan özge **el-ân** asla sebep görünmez”

G187/121-6

“Nakd iken aşk ile cân dilde o dîdâr **el-ân**
İntizâr odına yanmış o ki güm-râh olmuş”

G205/142-6

“Muzâri' mâzî vü **hâlsin** dahi tafsîl ü icmâlsin
Şeh-i pür-lutf u iclâlsin demîndir urvetü 'l-vuskâ”

G81/3-6

“Geçmişle geri kalma
Müstakbele hem talma
Hâl ile dahi olma
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler”

Muh 371/6-24

“O cân kim sana mâ'ildir dükenmez zevke nâ'ildir
Sana Hakkî ki vasıldır ne hâcet kıssa-i **ferdâ**”

G81/3-7

“Çün ehl-i hâl hadîsinde **ems** ü **ferdâ** yok
Safâ-yı vaktidir ol hâl ü gayrı sevdâ yok”

G223/163-1

“Nezzâre eyler ehl-i nazar muntazır değil
Ferdâya ehl-i hâl olanın intizârı yok”

G225/164-5

4) *Lahzâ*

Gönlün kâ'inâttaki binlerce nakşî anlama süresi sadece bir anlıktır. Lahzâ, göz açıp kapayıncaya kadar geçen süreyi ifâde eder.

“Her **lahza** ol vahy-i 'alâ ervâha eyler hoş nidâ
Dürd olma hâki itme câ pâk ol gel it azm-i safâ”

G101/24-1

“Hezâr nakş-ı çü bir **lahzâ** dil kabul eyler
Aceb ne nakş-pezîr oldu kalb-i kâbilimiz”

G107/31-1

“Her **lahzâ** nice renk ile çün zâhir olur aşk
Dil-berde eder nâzı o âşıkda niyâzı”

G339/291-6

5) **Mâzî, Müstakbel**

Mâzî, müstakbel ve el’ân zamân kavramlarının bir arada yer aldığı bir beyitte dervîşin gönlündeki mutluluğun sebebi nokta-i hâldir (bkz. nokta). Bu bakımdan dervîş, geçmiş, gelecek ve bulunduğu andan zevk alan kişidir.

“Çün noktâ-i hâl oldu safâ-yı dil-i dervîş
Koy **mâzî** vü **müstakbeli** zevk eyle sen el-ân”

G295/242-2

“Muzâri’ **mâzî** vü hâlsin dahi tafsîl ü icmâlsin
Şeh-i pür-lutf u iclâlsin demîndir urvetü ’l-vuskâ”

G81/3-6

“Geçmişle geri kalma
Müstakbele hem talma
Hâl ile dahi olma
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler”

Muh371/6-24

6) **Muzârî’**

Muzârî’, bir zamân kavramı olarak bir beyitte söz konusu edilmiştir.

“**Muzâri’** **mâzî** vü hâlsin dahi tafsîl ü icmâlsin
Şeh-i pür-lutf u iclâlsin demîndir urvetü ’l-vuskâ”

G81/3-6

7) **Leyl, Gece, Şeb**

Aşk şarâbı içen kişi için gece ve gündüz aynıdır. Gece ve gündüz, Allah isminin zikredildiği zamânlardır. Gece ve gündüz beyitlerde çoğunlukla birlikte kullanılmış olması yapılan işe bir ehemmiyet katmaktadır. Yapılan ibâdetin veya zikrin sürekliliğini ifâde eder. Gece kimi zamân sevgiliden ayrılma ve gaflete düşme zamânıdır. Gece rûhun bedeni bir rüzgâr gibi terk ettiği zamândır. Gece ibâdetle geçirildiği vakit sevgilinin beka hazîneleri görülür ve saadet kuşu başa konar.

“Uyuma sen bir **gece** ey meh-likâ
Tâ sana yüz göstere genc-i bekâ”

G85/7-1

“Bir **gece** sabr eyle yere koyma baş
Murg-ı sa’adet kona tâ başına”

G85/7-3

Gecelerde Hakk’ın dergâhına bağlanan kişi için muhabbet denizinden cezbe verilir. Düşman uyurken sevgilinin geldiği zamândır. Âşıklar gece uyumaz ki Cânân gecelerde gönül gözüne görünür. Gecenin karanlığı göze siyah bir horoz gibi görünür. Aşkın hâlleri akla dahi söylenmez. Bu sebepten aşkın hâllerini eşi ve benzeri olmayan sevgili her gece gizli olarak söyler.

“Âşıklar uyumaz gece sen hem uyuma kim
Gönlün gözüne görüne cânân **gece**lerde”

G319/269-6

“Hasretâ kim oluruz her **gice** gafletle cûdâ
Uyanık devlet anın kim ola **şeb** yârı Hudâ”

G83/6-1

“Gündüz olur kesb ü **gece** aşk-ı yâr
Âşık eder her **gece** zikr-i Hudâ”

G85/7-4

8) Neher, Gündüz, Rûz

Gece ve gündüz bir zamânda toplanm adığı gibi nûr ve zalâmın da aynı şekilde bir arada olması mümkün değildir. Gece, zulmetle gündüz ise nûr ile bir benzerlik kurmaktadır. Ayrıca gece ve gündüz; zulmet ve nûr tezat ilişkisi kurulmuştur.

“Leyl ü **nehâr** cem’ olmaz bir zamânda kim
Cem’i zalâm u nûr değil mümkün ü revâ”

K65/7-31

“Ol cân-ı cihânı ara sen sende bul anı
Ol zülf ü rûhı leyl ü **nehâr** anla da seyr it”

G131/57-7

“Zikr-i Hakk’dan gelir dile hâlet
Hakkî zikr eyle Hakk’ı leyl ü **nehâr**”

G157/87-7

9) Seher, Eshâr, Subh, Sabah

Seher, esen rüzgârın vaktidir. Gönül ehli için dünyânın bir huzûr yeri olması seherde müezzinin okuduğu **fâlikü’l- isbah** zikri sayesinde olmuştur. Aşağıdaki dizelerde En’am süresi 96. âyet iktibas edilmiştir. Âyetin meali şudur: “O Hâlık-ı Zîşân, sabahı yarıp çıkarandır” (KK, En’am, 96).

*“Seher mü’ezzin eder zikr-i ‘Faliku’l-isbâh
Salâdır ehl-i dile der döşendi hân-ı salâh”*

G135/62-1

Seher vaktinde aşk ehli, gözlerini açar ve seher vakti gönül, sırlarla dolar. Seher vakti uyanan âşık, sevgilinin yüzündeki örtüyü açmasıyla onu seyreder. Hakk, *isteyen yok mu?* Diyerek her gece nida eder. Gece kim ne isterse sabah istediğine kavuşur.

*“Hakk nida eyler ki “hel min sâ’ilîn” her nim şeb
Kim ne isterse o ber-hûrdâr olur vakt-i seher”*

G155/85-6

Sarhoşlar lütfu ve kahrı birbirinden ayırt edemezler. Çünkü aşk sarhoşluğu sabah akşam devam etmektedir. Gecenin ihya edilmesi sabaha kadar devam eder. Saadete benzetilen sabah, bir beyitte mutlu bir sabahla doğmak isteyen kişinin gece uyumaması gerektiği ifâdesine yer verilir. Uyumamakla sabaha kadar ibâdetle meşgul olmak gerekir.

*“Mestler lutf u kahrı fark itmez
Mest-i aşk olmuşuz sabâh u revâh”*

G137/63-4

*“Tulû’-ı subh-ı sa’âdet dilerse uyuma şeb
Sipîhr-i dilde o mihr-i ayân seher bulasın”*

G289/236-2

*“Ger subh-ı sa’âdet sana gösterdi bir ikbâl
Zeylin yâ niçün keş-me-keş-i her ases oldu”*

G347/301-3

10) Vakt, Evkât

Hâl ehli için bu gün yarın değil mutlu olduğu vakittir. Hâl ehli yaşadığı andan mutlu olan kişidir. Gönül, başkasına değil asıl sevgiliye meftûn olursa ve aşk için âmâde olursa o zamân kavuşma zamânıdır. Sûfiler, vakt için şunları söylemiştir: *“Sûfî vaktinin çocuğudur.”* Bazı sûfilerde *“vakit kılıçtır”* derler. Sûfiler, vakt ile *“içinde bulunulan zamanı kastederler.”* Ebu Ali Dekkak ise vakt için törpü ifadesini kullanır: *“Vakit bir törpü gibidir; seni bir anda yok etmez, yavaş yavaş parçalayıp ufalar”* (Kuşeyrî, 2013: 180-181).

*“Ey gönül üftâde ol gayriden âzâde ol
Aşk için âmâde ol tâ gele vakt-i visâl”*

G243/183-6

Ten elbisesi atılmaya hazır bir elbisedir. Ancak beden elbisesinden sıyrılınca âlem kolay bir şekilde seyredilir. Âlemin seyredildiği vakit uyku vaktidir.

“Çok menâzil kat edüp terk eyledik
Nutfeden geçince tâ **vakt-i şebâb**”

G121/46-5

“Şehr-i dil bî-kesret-i nâ-cins tenhâdır gice
Bezm-i cân bî-zahmet-i agyâr olur **vakt-i seher**”

G155/85-2

“Temâşâ kıl ki uyku **vakti** çün bu ten mu’attaldır
Uçarsan hoş hevâda seyr edersin âlemi âsân”

G305/253-5

11) Zamân, Ezmân, Rûzgâr

Zamânın bir tuzak olarak görüldüğü beyitte cân kuşu zamânla kayıtlı olmadan uçmayı ister. Gece yarısından sonraki zamân huzûr meclisi olarak ifâde edilir. Birbaşka beyitte dünyâyı rûh hâlinde cezbe ile geçen meczûbun gözünde zemin ve zamânın bir farkı yoktur.

“Hümâ-yı cân ki pervâz-ı hevâ-yı lâ-zamân ister
Velî n’etsün cenâhı beste-i dâm-ı zamân olmuş”

K41/2-56

“Ey gönül gafletden âgâh ol hazer kıl zinhâr
Mekr eder bîdâr haşm olmuş sana bu **rûzgâr**”

K53/5-1

“Aşkın misâl-i savlecân çün kûy-ı ser-gerdân bu cân
Andan döner dil her **zamân** geh pür-tarab geh pür-belâ”

G91/14-3

2.3.5. Mevsimler

1) Bahar, Nevbahar, Hazan

Dünyâ, bahar coşkuluğunun yaşandığı yer olarak görülür. Vahdet nûru nakışsız ve sûretsiz bir hâlde kalbe inerse hayır ve şer için baharın da hazanında önemi yoktur. Gönülde bir gül bahçesi hayâl edilir. Bu bahçede esen aşk rûzgârı sayesinde şâirin gönlünde güller açmıştır. Şâir, bu bahçenin hem gülü hem de bülbülü olduğunu ifâde eder.

“Nesîm-i gülşen-i aşk itdi **nev-bahar** beni
Açıldı ravzâ-i cân içre gül hezâr hezâr”

G169/101-8

“Çü Hakkî hem gül ü hem bülbülüm bu gülşende
Dilimde vasf-ı **bahar**ımdır eylerim tekrâr”

G169/101-9

“Çün fezâ-yı aşk bulmuş hoş **bahâr**-ı sermedi
Her taraf bülbül hezâr olmuş gönül gülzârımız”

G187/120-2

2) Yaz, Kış, Zemherîr

Yaz ve kış sadece bir beyitte zamân kavramı olarak yer almıştır. Gönülde yer alan endişe kışın en keskin soğuğu olan zemherire benzetilir.

“Endîşe itme dilde koma fikri ey hâbir
Zîrâ bürehnedir gönül endîşe **zemherîr**”

G157/88-1

“Berk-i hatîf gibi dil âlemini seyr it kim
Anda yokdur yokuş u **yaz u kış u rûz** ile şeb”

G121/45-5

2.3.6. Kozmik Kavramlar

1) Ahterân, Ahter, Nücûm, Encûm, Şihâb, Kevkeb

Gönül doğusundan doğan sevgilinin zevalsiz güneşi yıldızları mahveder. Gönül, içinde güneş, arş, ferş felek ve yıldızların olduğu bir âlem olarak görülür.

“Tülû’ idince gönül maşrıkından ey Hakkî
Nücûmu mahv eder al mihr-i bî-Zevâl-i Habîb”

G117/41-9

“Başkadır âlem-i dil mihr ü sipihri başka
Arş u ferş ü feleği başka çoğ anda **kevkeb**”

G121/45-4

“Âşık-ı hûrşîd-i aşkız bilmeyiz **ahter**leri
Dilber-i şirînimizdir aşk-ı şîrîn kârımız”

G187/120-4

2) Âfâk

Ufuklar, aşkın sesini bıraktığı yer ve yârin cilveleriyle dolu bir yer olarak görülür. Bu bakımdan cân gözüyle yârin cilvelerini seyretmelidir.

*“Bağla dehenin açıla tâ dîde-i cânın
Âfâkı tolu cilde-i yâr anla da seyr it”*

G131/57-2

Dünyâ yerinde sefer edip ufuklara da bir seyâhat yapan kişi görür ki sevgilinin güzelliğinde onun bir benzerini bulamaz. Eğer Allah’ın zatını görmek mümkün değilse o zamân âlemde, yerde ve ufuklarda yaratılanları bir âyet gibi okumak gerekir. Âlemin Mushafa, dünyâ içindeki yaratılmış olan mevcûdâtın bir âyete benzetildiği görülmektedir.

*“Eger mümkün değilse zatını görmek ayân bâri
Okurum Mushaf-ı âfâk u enfüsden bu ayâtı”*

G343/296-4

*“Aşkın bıraktı arsâ-i âfâka gulgule
Mihr-i cemâlin etdi bu zerrâtı rû-numâ”*

K33/1-5

*“Cihânı seyr idüp âfâka hem sefer kıldım
Nâzir-i hüsnünü çün görmedim dedim hâşâk”*

G229/168-2

3) Asmân, Gök, Sipîhr, Felek, Eflâk, Çarh, Gerdûn, Fezâ, Semâ, Semâvât,

Cev

Gökten yere inen ay öyle bir aydır ki onunla menziller nurlanmıştır. Dünyâ bir konak yerine benzetilmiştir.

*“Ne mâhdur bu ki gökden yere nüzûl itdi
Münevver oldu anınla bürûc u menziliz”*

G195/130-2

Âşığın cânı bir kuş olmuş havada uçmaz. Çünkü Aşk kuşunun kanatları yedi göğe sığmaz. Bir beyitte aşk güneşi gökyüzü kadar geniş olan gönülde doğar. Gönül, semâda olan bir buluta benzetilir. Bir beyitte yedinci gökte beş nöbet tutulduğu ifâde edilir. Yedinci gök denilen yer arştır. Arş, tasavvufta gönül demektir (Cebecioğlu, 2004: 23).

*“Yedinci gökte beş nevbet tutarsın
Cihânı haymenin berkinde sensin”*

G297/244-4

Allah aşkıyla gökyüzü hareket eder ve cân kuşu feleklere şevkle kanat açar. Bu yüzden felekler bir kuş yuvası olmuştur. Rûhânî aşklar feleğin üst katında davul

çalar. Çünkü aşk bir şehvettir. Bu bakımdan aşkın gizlenmesi gerekir. Gönül, aşkın himmetinin yüceliğini bulunca gökleri geçer.

“Aşk şehvettir o kim mecburuz ihfâsında biz
Aşk-ı rûhânî çalar fevk-i **felek**de tabl u kûs”

G201/138-4

“Ulüvv-i himmet-i aşkı bulup dil geçdi **eflâki**
Edâ-yı izzet ü lezzât-ı aşkı iktidârım yok”

G223/162-7

İnsân, dar bir cisimde hapsedilmiştir. Gurbette olan insân, gurbetin sıkıntısını çeker. Gönül fezasında aşkı bulmak gerekir. Çünkü vatan sevgisi gönüldedir. Gönül ve feza arasında sınırsız bir büyüklüğe sahip olması yönüyle bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Vatan sevgisi olarak ifâde edilen insânın aslî vatani olan ahiret yurdu. Mihnet-i gurbet denilen yer dünyâdır. Aşağıda yer alan beyitte “**vatan sevgisi imândandır**” hadisine kısmen yer verildiği görülmektedir.

“Mihnet-i gurbetdesin bu teng-nây-ı cisimden
Çık **fezâ**-yı dilde aşkı bul odur **hubbu’l-vatan**”

K59/6-8

“Per aç şevkinla hoş ey murg-ı cân eflâke pervâz it
Çü ankâsın sana evc-i **felek**ler âşiyân olmuş”

K35/2-3

“Tümtûrâk-ı nüh-**felek** şehir-i azîm-i aşk ile
Hayme-i sahrâdır ol bu pâ-yı taht-ı şehriyâr”

K55/5-8

4) **Kamer, Mâh, Meh, Bedr, Mâh- tâbân, Mâh-tâb**

Aşk, insânları aydınlatan bir güneş ve parlak bir aydır. Gümüş göğüslü sâkîler ellerinde altın kadehlerle yüzleri ay gibi parıldayarak güneşe karşı safâ ile durmuşlardır. Başka bir dizede aşk, gönle mutluluk veren bir misafir olarak görülür. Bu misafir, parlak bir ay olarak gönülleri nurlandırır.

“Aşk oldu dilde mihmân rûh oldu şâd u handân
Toğdı o **mâh-ı tâbân** dil enver oldu bu şeb”

G123/48-7

Bir toz olarak ifâde edilen beden, cân yüzüne konmuştur. Gubarın altında görünen bir ay vardır. İnsân bedeni bir toza benzetilerek rûha giydirilen bir elbise olduğu ifâde edilir. Tozdan elbiseyi giyen rûh içinde bir ayın parladığı görülmektedir. Mah-ı bî- nazîr, mâh söylemleriyle asıl sevgili olan **Allah** ifâde

edilmiştir. Bir beyitte şâir, Meh'in cemâlini istediğini söyleyerek kamerde bir fayda olmadığını ifâde eder.

*“Sîm-ber sâkîler olmuş saff saff elde câm-ı zer
Yüzleri **bedr** olmuş mihre mukâbil pür-safâ”*
G103/27-4

*“Hakkî bu akla söyleme ahvâl-i aşkı kim
Her şeb nihânı söyleye ol **Mâh-ı Bî-Nazîr**”*
G159/88-7

*“Cemâl'in isterim ey **Meh** kamerde fâ'ide yok
Sen olmasan bana hem-reh seferde fâ'ide yok”*
G221/160-1

5) *Kehkeşân, Zerre, Zerrât*

Kehkeşân, samanyolu demektir. Beyitte güneşin kendi yüzünü göstermesiyle samanyolunun da gökyüzünden temizlendiği ifâde edilir. Âlem, güneşin ışığı ve bu ışıkların yansıttığı zerrelerle doludur. Bu bakımdan insân da bu güneşin zerrelerini yansıtan saf bir ayna olarak görülür. Allah'ın feyzi bütün cihân zerreleriyle bir bütün hâlinedir. Eğer bir basîret gözü varsa zamân zamân bu feyiz zerreleri seyretilir.

*“Olsa ger ayn-ı basîret seyr iderdin dem-be-dem
Feyz-i Hakk'ı cümle **zerrât-ı** cihâna muttasıl”*
G243/184-6

*“Âlem çü kûh-ı Tûr'dur **zerre-be-zerre** nûrdur
A'mâdan ol mestûrdur ibretle sen seyr eyle hâ”*
G87/10-5

*“Âlem misâl-i Tûrdur her **zerresi** pür-nûrdur
Aşkınla cân mesrurdur bî-hoş olup ister likâ”*
G113/38-5

6) *Sabit, Seyyâr, Şihâb*

Gökyüzünün hareket eden ve sabit olan sakinleri vardır. Sabit ve seyyar bu sakinlerdendir. Sabit ve seyyar⁴⁰ aşk şevkiyle yanar ve bu şevk ile dönerler. Bir beyitte insân dünyâ vîrânesinde bir seyyar olarak görülür. Şihâb, atmosferde bir anda görünüp kaybolan gök taşı demektir. Her şihâbın bir dev gibi cismi yakacağı ifâde edilir.

⁴⁰ İbrahim Hakkı, Marifet-nâme adlı eserinde sabit yıldızlara sabit denmesinin sebebinin yıldızların sayısında bir değişiklik olmaması ve aralarındaki mesafenin değişmemesinden ötürü sabit adını aldıklarını ifâde etmektedir. Yıldızlara seyyar denmesi ise yıldızların hareketli olmasından ileri gelmektedir (İ.Hakkı, 1980: 101).

“Mi’râc-ı vasl-ı nâtıkayı dilde kıl taleb
Yoksa misâl-i dîv yakar cismi her **şihâb**”

G119/44-6

“Şevkânla yanar şems ü kamer **sâbit** ü **seyyâr**
Eyler deverânı”

Müs25/1-10

7) Şems, Âfitâb, Hurşîd, Mihr, Güneş

Mâsivâ, mihrin zerreleri olarak ifâde edilir. Bu bakımdan zerreler aşk ile güneşin ışıyla yetinir ve güneşin methini yaparlar. Çünkü güneş zerrelerde görünmüştür. Bu bakımdan dünyâyâ zerre gözünden bakmak gerektiği ifâde edilir. Cânın güneşe benzetildiği bir beyitte cân, mest olmuş ufukları ışıyla aydınlatır. Gönül, bir semâ âlemi olarak hayâl edilerek güneş bu âlemin sevgilisi olarak ifâde edilir.

“Çarh-ı dilde **mihr** ü mâhımsın tamam
Meh-likâsın meh-likâsın meh-likâ”

G87/9-3

Bir beyitte zerreden güneşe meyletmeyi öğrenmek gerektiği ifâde edilerek mertliği de pervânenen öğrenmek gerektiği söylenir. Beyit bağlamında şem’ ve pervâne hikâyesine bir atıfta bulunulduğu görülmektedir. Zerrenin güneşin ışığına meyletmesi pervânenin mumun etrafında dönmesine benzetilir. Her iki durumda benzerlik İlâhî aşk yönüyledir.

“Ta’allüm eyle her bir zerreden **hûrşîde** meyli sen
Er ol pervânenen öğren aceb merdânelik etmek”

G235/175-2

“Sen vâcibü’l-vücûd ile mahv oldu mümkünât
Ol **mihrsin** ki zerrelerindir bu mâsivâ”

K33/1-4

“Ne haddi var bu hâkin nice tevhîd-i Hudâ söyler
Ne mümkündür ki **şemsi** zerre medh eyler senâ söyler”

K43/3-1

2.3.7. Yıldız İsimleri

1) Sertân, Müşteri, Zühre

Sertan, yengeç burcu demektir. Müşteri⁴¹, Jüpiter gezegeni, zühre⁴² ise Venüs gezegenine verilen isimdir. Beyitlerde ay ile beraber yer alan yıldızlar olarak ele alınmıştır.

*“Sen Allahlık ol andan bil kamu hayrı kamu şerri
Mü’essir bir odur kimdir felek yâ mâh ü sertânı”*

K49/4-32

*“Ey reşk-i mâh u müşterî bizden nihânsın çün perî
Virdim dil ü cân ü seri ben hem sana kurbân şehâ”*

G87/10-2

*“Geldi ol Ceyhûn ki andan nûh-felek cevân eder
Geldi ol meh-rû ki mâh u zühreyi hayrân eder”*

G171/103-1

2.4. İnsân ve Eşya

2.4.1. Yiyecek ve İçecek Kavramları

1) Yiyecekler

a) Asel, Bal, Şehd, Engebîn

Her dikenlik içinde bir bal ve şeker yaratan Allah, ayrıca bu dikenliklere lezzet ve şifâ özelliği de vermiştir.

*“Her hâr-zâr içinde kodun şehd ü sükkeri
Hem şehd ü sükker içre kodun lezzt ü şifâ”*

K33/1-17

Aşk, bir cennet olarak hayâl edilir. Bu aşk cennetinde Kevser, içinde süt ve bal olduğu ifâde edilir. Hz. Peygamber (SAV)’in mübarek karakter özelliklerine yer verilen kerem kânı redifli manzûmenin bir beytinde Hz. Peygamber (SAV)’in bal,

⁴¹ Müşteri gezegeninin katı kamere yakınlığıyla altıncı sırada, güneşe yakınlığı itibariyle üçüncü sırada bulunur. Büyük gezegen ve saadet gezegeni olarak ifâde edilir (Hakkı, 1980:121).

⁴² Zühre, aya yakınlığı ile üçüncü katta, güneşe yakınlığıyla altıncı katta bulunan bir gezegendir (İ. Hakkı, 1980:130).

helva, kabak, sirke ve tirîd sevdiği ifâde edilir. Bir diğer beyitte acayip bir nehre benzeyen gönülde nehirden bazen şarâp akar bazen de süt, bal ve şifâ akar.

“Nehr-i acîb olmuş derûn geh su görünür gâhî hûn
Geh bâde olmuş la’l-gûn geh şîr ü geh şehd ü şifâ”

G91/14-8

Sevgilinin gönülde sebep olduğu gam, baldan şekerden daha lezzetli görülür. Bir beyitte ârifin gönlü bal deryâsına benzetilir.

“Bensiz sana **şehd** verseler hem
Bir **şehd** iledir hezâr zenbûr”

G173/104-6

“Telh iken olup şîrîn pür-mihr olup bî-kîn
Tolmuşdur o **şehd** ü tîn kand ü şeker olmuş dil”

G251/193-4

“Türş-rû olmadı zâhid-veş acı dirlikden
Merd-i ârif ki derûnı ola deryâ-yı **asel**”

G255/199-4

b) Et, Kebab, Mercimek Çorbası

Bir beyitte et ve ekmekten bir zevk geleceği ifâde edilir. Bir beyitte Allah dostunun kebab yemeden tok olduğu söylenir. Mercimek çorbası arpa ekmeği ile birlikte bir beyitte yer almıştır. Ekmek ve mercimek çorbası yemek için bir yere davet edilen Hz. Peygamber (SAV)’in gittiği yerde misafir olduğu ifâde edilir.

“Geh su nakşından gelir geh etmek ü **et**den o zevk
Ol sıfâtın perdesidir dilber ü zer esb ü zîn ”

G313/263-4

“Merd-i Hudâ sarhoş olur bî şarâb
Merd-i Hudâ hoş tok olur bî-**kebâb**”

G125/50-1

“Eger hubz-ı şa’îr u **mercimek çorbası** ekliyiçün
Olunsa da’vet olurdu o mihmân ol Kerem Kânî”

N75/14

c) Helvâ, Halva

İnsânın ney gibi olması ve neyin dudağının olması istenen bir beyitte ney gibi gönlün şeker ve tatlı içmesi istenir. Neyin tatlı nağmeler vermesine benzer olarak insân nefesinin de tatlı nağmelere sahip olması gerekir. Halva, tatlı demektir. Beyitlerde de tatlı anlamında işlenmiştir.

*“Hâlî ol u hâlî ol nây ol leb-i nâyı bul
Ney mislî deminden dol nûş it şeker ü **helvâ**”*

G87/11-2

*“O şîrîn nerm **helvâyı** kerem kıl
Ki bûyundan dil ü cân oldu şeydâ”*

G89/12- 2

*“Yerim **helvâ** dehensiz misl-i incir
Gönülde zevk edüp el urman aslâ”*

G89/12-3

d) Nân, Hubz-ı Şa’îr, Etmek, Nan u Şorba, Nan-ı Cevin

Hz. Peygamber (SAV)’in aç kaldığı zamânlarda karnına taş bağladığı bilinmektedir. Bu yüzden yemek isterse ona ekmek yerine taş verilir. Bir beyitte rûha gıda olarak Hudâ’nın nûru verilmektedir. Bu bakımdan nûr gibi bir gıda varken ekmek ve suya ihtiyaç olmadığı ifâde edilir. Hubz-ı şa’îr ve nan-ı cevin arpa ekmeğidir.

*“Habîbullah mübarek karnına taş bağladı ya’ni
Ta’âm isterse batnın vir ana taş virme sen **nânı**”*

K49/4-25

*“Çü hân-ı mîre med’üvv olmadın **nân-ı cevîn** besdir
Ki mihmân-hâne-i Hakk’dır cihân hâk oldu mihmânı”*

K49/4-29

*“Nûr-ı Hudâ olur çü gıda rûha dem-be-dem
Bu âb u **nânı** yükleme olmaz ana gıda”*

K61/7-9

e) Şeker, Sükker, Sekker, Kand, Tirîd

Aşk, şirin ve tatlı olarak görülür. Kendini bilen kişi için ölüm tatlı yüzünü gösterir. Aşk sözleri gönülde yer alan tatlı sözlere benzetilir.

Tirîd, et suyuna ekmek doğranarak yenilen bir yemektir. Hz. Peygamber (SAV)’in bu yemeği çok sevdiği ifâde edilir.

*“Derd-i aşk oldu bana şehd ü **şeker** ey Hakkî
Dilde ol gamdan elezz **sükker** eger var ise de”*

G329/280-7

*“Hâlî ol u hâlî ol nây ol leb-i nâyı bul
Ney mislî deminden dol nûş it **şeker** ü **helvâ**”*

G87/11-2

“Her lezzet ü her bûseye urma dudağın hâ
Dildâr lebinden olasin mest ü **şeker-hâ**”
G93/17-1

2) İçecekler

a) Şîr, Süd, Sirke, Şerbet

Kevser havuzunda bulunan süt, bazen gönülde yer alan nehirden akarsu ve şarâp gibi akmıştır. Sirkenin bulunduğu yer küp olarak ifâde edilir.

Gönülde şerbetin lezzeti vardır. Fakat aşk sarhoşluğundan ötürü gönülde yer alan lezzetli şerbet bir deryâ kadar içilir. Aşkın gamı, nimet; zehri ise bir şerbet olarak görülür. Bir beyitte “Onlara Rableri de gayet temiz bir şurup içirmiştir”⁴³ âyeti iktibas edilerek Allah’ın evvel, âhir, sâkî ve kadeh olduğu ifâde edilir.

“**Sekâhum Rabbühüm** hazır tâhûr ol **şerbet-i tâhir**
Odur evvel odur âhir odur sâkî vü peymâne”
G323/273-6

“Nehr-i acîb olmuş derûn geh su görünür gâhî hûn
Geh bâde olmuş la’l-gûn geh **şîr** ü geh şehd ü şifâ”
G91/14-8

“Küp kırıldı töküldü **sirke** tamâm
Nevha kıldım ki pür-ziyân oldum”
G279/225-2

2.4.2. Bitki Kavramları

1) Arpa, Buğday

Arpa, beyitlerde bir bitki kavramı olarak kullanılmaktan ziyâde bir şeyin değerli olmadığını ifâde etmek için kullanılmıştır.

Arpa ve buğdayın birarada bulunduğu bir beyitte dokuz felek bir değirmene benzetilerek insân bedeninin arpa ve buğday gibi una ihtiyacı olduğu ifâde edilir. Bu bakımdan insân dünyâ değirmeninde nöbet beklemek için aslî vatanından ayrılmıştır. Bir buğday tanesi olan insân, un olduğu zamân cân kuşunun mahiyeti anlaşılır.

⁴³ Kur’an- Kerim’de İnsân süresi 21. âyette me’alen şu ifâde yer almaktadır: “Onların üzerlerinde ince ve kalın dibadan yeşil esvap vardır. Ve gümüşten bilezikler ile bezedilmişlerdir. Ve onlara Rableri de gayet temiz bir şurup içirmiştir.”

İnsanın un olması ile insanın ölmesi anlatılmak istenir. Cân kuşu ile insan bedeninde haps edilen insan rûhu anlaşılmalıdır.

“Devr-i dâ'im çün döner bu âsiyâb-ı nüh-felek
Arpa buğda misli tenler lâ-büd un olsa gerek
Âlem-i ervâh-ı a'lâdan tenezzül ederek
Gelmişiz dünyâ degirmânında nevbet bekleriz
Dâne-i ten un olunca murg-ı cânı anlarız”

Muh357/2-2

“Cihân-ı aşkda bin cân bir **arpayı** değmez
Bizümle yokdur işi kim ki fikr-i cân eyler”

G159/89-5

“Hejdeh hezâr-ı âlem değmez bir **arpayı** kim
Cânân'dan özge kalmaz bir şey cenâna sığmaz”

G197/132-5

2) Ağaç, Dıraht, Eşcâr, Şecer

Kalp, her çeşit meyvelerin yetiştiği bir ağaç olarak hayal edilir. Kalp ağacının meyvesi bazen tatlı bazen gam bazen de safâ olmaktadır. Bazen dünya bir ağaç olurken bazende dünya hikmet meyveleriyle dolu ağaçların olduğu bir yer olur. Bu hikmet meyvelerinin asılı olduğu ağaçların dallarında hoş nağmeli bir kuş bulunur. Bu kuş, güzel sesiyle hikmet meyveleri için şükreder. Dünya içinde hikmet meyvelerinin asılı olduğu ağaçlar ifadesi ile yaratılmış olan her mevcûdâtın hikmetlerle dolu olması; hikmet ağacının dallarına konan şükürdâr kuş ile hikmetleri gören insan ifade edilmek istenmiştir.

“Kamu cânibden **eşcârı** toludur meyve-i hikmet
Hurûş eyler hevâ-yı şükr ile murg-ı hoş-elhânı”

K51/4-43

“Cândandır o dil beri
Kim buldu o dilberi
Âlem ki **dıraht** olur
Olmuşdur o dil beri”

M377/11

“Kalb olmuş öyle bir **şecer** kim vermiş envâ'-ı semer
Geh meyvesidir gül-şeker geh derd ü gam gâhî safâ”

G91/14-7

3) Erguvân, Gonçe

Hz. İbrâhim gibi saf bir nûr ile aşk ateşine düşen kişi erguvanların şâhı olduğunu görür. Ateş ve erguvan ikisi de kızıl olması yönüyle bir uyum arz etmektedir.

Vakti geldiği zamân düğümler, bir goncânın açılması gibi açılır.

“Cemâl-i nefis-i nutk-ı cilvesin seyr eyle insândan
Ki nâz ü şîve vü **gonc** delâl-i her cevân olmuş”

K41/2-47

“Çün İbrâhim’sin düş nâr-ı aşka nûr-ı mahz ol kim
Görürsün her ser-i mûyun çü şâh-ı **ergavân** olmuş”

K39/2-37

“Niçün ârif gönülden taşra çıksun seyre kim dâ’im
Açılmış **gonçe**-i dilden anın yüzbin gülîstânı”

K51/4-51

“**Gonçe** benim hâr benim yâr benim gâr benim
Âşk u dil-dâr benim olma cüdâ eyle safâ”

G111/34-4

4) Gül, Verd

Aşk ile belâ bal olur, aşkın ateşi gül ve gül bahçesi olur. Bir beyitte aşkı insân kabul ettiği için âlem güllerle dolu bir gül bahçesine dönmüştür. Basîret gözü ile âlemin manâsını seyretmelidir. Çünkü âlemde bulunan gülün özelliğinden ötürü gül dikenin dilinde bir destana dönüşmüştür.

“Basîret didesin aç âlemin ma’nâsını seyr it
Ki ol **gül** vasfı her hârın dilinde dâstân olmuş”

K43/2-69

Baharın coşkuluğunda açan güller bir tufana benzetilir. Binlerce gül cân cennetinde açılır. Bir bahçe hayâl eden şâir, bu bahçede hafif bir aşk rüzgârı estirmeyi ihmal etmez. Bir beyitte dünyadaki bütün zerreler için aşk, bulaşıcı bir hastalık olarak görülür. Aşkın bulaşıcı hastalık olma özelliğinden dolayı bülbül, güle olan aşkını ifâde eder.

“Cümle zerrât-ı cihâna aşkdır sârî müdâm
Ol sebebdendür **güle** bülbül senâ-hân oldu hoş”

G203/139-6

“Aşkınla belâ bal olur âteş **gül** ü gül-zâr
Oldur zer-i kânı”

Müs29/1-42

“Basîret didesin aç âlemin ma'nâsını seyr it
Ki ol **gül** vasfı her hârın dilinde dâstân olmuş”

K43/2-69

5) **Hâr**

Muvahhid kendinden geçerse gül ve diken arasında bir fark görülmez. İnsânın su ve toprak içinde hapsedilmesi gibi gül de diken içinde hapsedilmiş olarak kabul edilir. Bir beyitte âlem dikenlerle dolu bir yer olarak hayâl edilir. Bu bakımdan âşığın gönlü gül bahçesi olarak ifâde edilir.

“Ol nûş ki nîş içre nihandır anı fehm it
Geymişdir o gül kisvet-i **hâr** anla da seyr it”

G131/57-4

“O âlemde seng ü hâki la'l ü zer bulursun hem
O âlemde kamu **hârı** görürsün gülistân olmuş”

K37/2-12

“Muvahhid kendiden geçtiyse yek-reng oldu **hâr** u gül
Şarâb-ı aşkı içdiyse şeb ü rûz oldu yeksânı”

K51/4-37

6) **Hurma (Temr, Nahl), Rumman**

Bir beyitte nar ve hurmayla birlikte yer verilerek Hz. Peygamber (SAV)'in bu meyveleri kanaatle yediği ifâde edilir. Temr, hurma; rumman, nar demektir.

“Sa'adet hânesinde nice aylar yanmaz idi od
Kanâ'atle yer idi **temr ü rummân** ol Kerem Kânı”

N77/2

“Ol eldendir bu helvâ çün ol elden
Ye iç ey dil elden şîr ü **hur mâ**”

G89/12-4

“Çün dest-gir geldi el çal terennüm eyle
Raks it ki **nahl**-ı devlet sebz ü ter oldu bu şeb”

G123/48-5

7) **İncir, Tîn**

Şâir, tatlıyı incir gibi dudaksız yediğini ifâde eder. İncir ve ağız benzerliği şekil yönüyle yapılmıştır. Şâirin tatlı olarak yediği şey gönle gelen güzel hâllerdir.

“Yerim helvâ dehensiz misl-i **incir**
Gönülden zevk edüp el urman aslâ”

G89/12-3

“Telh iken olup şîrîn pür-mihr olup bî-kîn
Tolmuşdur o şehd ü **tîn** kand ü şeker olmuş dil”

G251/193-4

“Hakk febi yesmâ’ ve bî-yebsur
Buldıgıyçün nûrını bu mâ u **tîn**”

G291/237-3

8) **İneb, Karanfil**

Mecnûn, iki sevgili sevmesinden ötürü deli olarak nitelendirilir. Mecnûn iki sevgiliye âşık oluncaya kadar bir bağın tatlı bir üzümünü yese daha iyi oldurdu şeklinde bir ifâdeye yer verilmiştir. Karanfil, bir bitki ismi olarak yer almıştır.

“Bir meclis eyle bu’l-‘aceb ayş u tarab kıl rûz u şeb
Tolsun o hamr-ı bî-**ineb** bu şîşe-i ebdânımız”

G181/114-2

“Aceb delidir o Mecnûn ki iki Leylî sever
Niçün mahabbeti bir bâg u **ineb**de değil”

G253/195-6

“Biz bu şeh-râhda nesrîn ü **karanfil** bâsârız
Değiliz biz o şütürler ki deper yolda vahal”

G257/200-4

9) **Kabak**

Kabak, Hz. Peygamber (SAV)’in sevdiği bir sebze olarak yer almıştır.

“Severdi bal u helvâ hem **kabak** sirke tirîd ammâ
Toyunca yememişdi arpadan nân ol Kerem Kânı”

N75/18

10) **Lâle**

Bu dünyâ Allah’ın cilvelerinin görüldüğü yerdir. Bu cilve-gâhta tecellîlerin nazlı duruşuyla lâlenin ateşi çiçeklere hayât verir. Lâle ve Allah kelimelerinin ebced hesabıyla sayı değeri 66 ettiğinden lâle Allâh’ı ve onun birliğini ve güzelliğini simgeler. Bazen Allah kelimesi lâle gibi yazılır⁴⁴ (Uludağ, 2012: 226).

⁴⁴ Lâle: لآلئ, Allah: الله .

*“Bu nâr-ı **lâle** vü nevr-ı çiçekle tâze eder
Bu cılve-gâhda ol şîve-i tecellâyı”*

G331/282-4

11) Mısır

Aşk, mısır ve şeker olarak ifâde edilmektedir. Mısır ayrıca Hz. Yûsuf’un köle olarak gittiği ve sonra azîz olduğu yerdir. Fakat sadece bir beyitte bitki anlamı söz konusu edilmiştir. Hz. Yûsuf’un azîz olduğu Mısır ülke kavramı olarak Mısır başlığı altında anlatılmıştır.

*“Deryâ vü gevher aşkdır hem **mısır** u şekker aşkdır
Âlemde server aşkdır ol şâh-ı cûyandır gönül”*

G247/190-2

12) Nesrîn, Nergis

Nesrin, gam dikenliğinde gül ile birlikte yer alan bir çiçektir.

Nergis, sarhoşluk veren özelliğinden dolayı mest, câm ve mey ile birlikte yer almıştır.

*“O câm-ı **nergîs** ü mest ü leb-i mey reng-i sâkîden
Revân-ı Hakkî geh mest ü gehî mesrûrdur mutlak”*

G217/155-7

*“Biz bu şeh-râhda **nesrîn** ü karanfil bâsârız
Değiliz biz o şütürler ki deper yolda vahal”*

G257/200-4

13) Reyhan

Bir beyitte şâir, bir köşk hayâl ederek bu köşkün içinde bir gül bahçesi ve gül bahçesinin gül ve reyhanlarla dolu olduğunu ifâde eder.

*“Var ol köşk içre bir gülşen ki tolmuşdur gül ü **reyhân**
Anın reyhânı hoş hûy cân rızâsı verd-i handânı”*

K51/4-42

*“Müsebbib âşinâsından sebeb fevt olsa çekmez gam
Ki deryâdan biten **reyhân** ne bilsin kâht-ı bârânı”*

K51/4-44

*“**Reyhân** u gülde âb-ı revân misli seyr eder
Andan bu hâk-i teşnede bitmiş kamu giyâ”*

G91/13-6

14) Sîb

Sevgilinin çene altı bir elmaya benzetilir. Bu benzerlik şekil yönüyle yapılmıştır. Elmanın ince ve alt tarafından çok hafif bir şekilde kıvrılarak genişlemesi ve kıvrımlı olması yönüyle çene altı ve elma arasında bir benzerlik kurulmuştur.

*“O sîb-i gabgabın seyriyle eyvah itme kim dilde
Dökülmüş katre katre kan bulursun nâr-ı pistânı”*

K51/4-47

15) Servi

Edebiyatımızda sevgilinin boyu serviye benzetilir. Bu yüzden beyitlerde bir bağ tasavvur edilir. Bu bağ, aşk bağıdır. Bağ içinde servi, boyuyla durmaktadır. Şâir, kendini nazlı bir servi olarak rüyasında görür. Yüzünü gül bahçesi cismini de bir yasemen olarak görmüştür. Servi, mezarlıklara dikilen yaprağını dökmeyen bir ağaçtır. Şekil olarak düz bir elif görünümüne sahiptir. Mezarlıklarda olmasının sebebi dünyaya “Bir” olandan gelip yine “Bir” olana dönen insanın durumunu tasvir etmek içindir. Servinin duruşu da elif harfine benzemektedir. Bu duruşuyla servi, Allah’ı sembolize eder (Cebecioğlu, 2004: 236). Şâir kendisini nazlı bir servi olarak görür ki tasavvufi anlamda insân, güzel bir şekilde yaratıldığı için serviye benzetilir. Şâirin yüzünü gül bahçesine benzetmesi marifet ve irfânın yüzüne aksetmesi şeklinde yorumlanabilir.

*“Düşde gördüm kendimi dersen misâl-i serv-i nâz
Vechimi hem çün gülîstân cismimi çün yasemîn”*

G315/263-7

*“Kad iste sen çü serv-i sehi bâg-ı aşka gel
Kim gözin eyler Âdem’i bu çarh hem helû”*

G213/150-3

*“Kaddinden serv-i bustân oldu matlûb
Yüzünden mâh-ı tâbân oldu matlûb”*

G125/51-1

16) Yasemen, Semen

Yasemin ve servinin bir beyitte kullanılması boy benzerliğinden olabilir. Yasemin güzel kokulu beyaz çiçek açan sarmaşık gibi uzayan bir ağaçtır.

*“Aşka cân-bahş eyleyen buldu hayât-ı câvidân
Kim ana varın viren yâd olmadı aldı **semen**”*

K59/6-10

*“Sâkî-i cân çün Fakîrullah olur Hakkî müdâm
Ravzâ-ı cânın tolu güldür **semendir yasemen**”*

K61/6-32

*“Düşde gördüm kendimi dersen misâl-i serv-i nâz
Vechimi hem çün gülistân cismimi çün **yasemîn**”*

G315/263-7

17) Tütün

Tütün, bir beyitte dünyâya gelen kişinin dünyânın tozunu ve tütününü yutması şeklinde ifâde edilir.

*“Ol gül-şen-i unuttun külhende mekân tutdun
Çok toz u **tütün** yuttun çık zevk it o gülşende”*

G317/267-3

2.4.3. İlimler

1) Âdâb, Sarf, Nahiv, Mantık

Âdab, bir beyitte sarf, nahiv, mantık, hisâb, hikmet ile birlikte bir ilim olarak yer almıştır. Âdâb, edebiyât ilmi demektir. Sarf ve nahiv, Arapça dilbilgisi demektir. Mantık bir beyitte ilmî bir kavram olarak yer almıştır

*“Lugat bil **sarf u nahv u mantık âdâb**
Hisâb u hikmet ü hey’et-i suturlâb”*

Kt377/7

*“Fıkh-ı fakr u **nahv-i mahv** öğren hadîs-i aşkdan
Âşinâ-yı aşk ol andan söyle her dem bî-dehen”*

K61/6-31

2) Ebced, fen, Fünûn, Nakl, Kıyas

Ebced, bir ilim adı olarak yer almıştır. Aşkın bütün ilimler içinde fennî ilimlere sahip olduğu ifâde edilir. Kıyas, nakl ile birlikte akla hitap eden bir ilim olarak görülmüştür.

*“Aşk üstâd ü pîr-i her **fenn**dir
Kalb-i uşşâk anınla rûşendir”*

A71/4

*“Aşk manend-i erganun olmuş
Hep ulûm içre zû-**fünûn** olmuş”*

A71/6

*“Hazz-ı akl oldu **nakl** u bahs ü **kıyâs**
Cümlesi ders-i aşka **ebced** olur”*

G151/80-7

3) Felsefe

Gönül, en derin köşelerine felsefenin vesvesesini almaz. Felsefe vesvese veren bir ilim olarak görülür. Aşağıdaki beyitte “*nahnü akreb*” âyeti Kaf süresi 16. âyette geçmektedir. Beyitle paralel olarak âyette Allah “*ve andolsun ki, biz insanı yarattık ve ona nefsinin ne vesvese verdiğini de biliriz*” demektedir.

*“Esrâr u **nahnü akreb** olmuş gönülde muzmer
Pes dil derûna almaz vesvas-ı **felsefi**yi”*

G335/287-6

4) Fıkıh

Fıkıh bir beyitte meâni, şerî’at, hadis, tefsir ve tarikat ile beraber bir ilim olarak yer almıştır.

*“**Fık**h-ı fakr u nahv-i mahv öğren hadîs-i aşkdan
Âşinâ-yı aşk ol andan söyle her dem bî-dehen”*

K61/6-31

*“Me’ânî bil usûleyn-i şerî’at
Hadîs ü **fık**h u tefsir ü tarîkat”*

Kt377/8

5) Hadis, Hisab, Hikmet

Hadisin ravi ve senet kavramıyla birlikte yer aldığı bir beyitte gönülde aşkın hadisi, ravi ve senetle desteklenerek ortaya çıkmıştır. Hadisin sağlam ve güvenilir bir hadis olup olmaması ravi zincirinde yer alan hadis rivâyet eden kişilerin güvenilir olmasına bağlanır. Eğer zincir içerisinde bir sıkıntı varsa bu hadise itibar edilmez. Aşkın hadis olarak görüldüğü beyitte aşk bir ilim olarak görülerek bu ilmin kavramlarıyla desteklenmiştir. Hisab ve hikmet bir ilim olarak yer almıştır.

*“Lugat bil sarf u nahv u mantık âdâb
Hisâb u hikmet ü hey’et-i suturlâb”*

K377/7

*“Fıkıh-ı fakr u nahv-i mahv öğren **hadîs-i aşkdan**
Âşinâ-yı aşk ol andan söyle her dem bî-dehen”*

K61/6-31

*“Me’ânî bil usûleyn-i şerî’at
Hadîs ü fıkıh u tefsir ü tarikat”*

Kt377/8

6) İlm-i Hey’et, İlm-i bî-din

İlm-i hey’et, astronomidir. İlm-i bî-din, cehâlet olarak ifâde edilmiştir.

*“Hey’et-i ahlâkı dildir oldu ilm-i ehl-i dil
Hakkî **ilm-i hey’eti** bil san’at-ı Batlâmiyûs”*

G203/138-9

*“Cehli hikmet sanma sen ol **ilm-i bî-dîni** unut
Merdüm-i bînâ tutar her kûr u nâdândan ferağ”*

G215/152-5

7) Kimyâ

Kimyânın beyitlerde kullanımı çok farklı olmuştur. Bir beyitte kimyâ ve Sî-murg birlikte yer alarak kimyâ; Allah’ın zâtının Sî-murg ve kimya gibi dünyâda görülmeyen ulaşılması zor bir varlık olarak ifâde edilmiştir. Bir beyitte kimyâ, aşk anlamında kullanılmıştır. Başka bir dizede gül, diken ve toprağın karışımının kimyâ olduğu ifâde edilir.

*“Senden oldu hâr gül hem hâk zer
Kimyâsın kimyâsın kimyâ”*

G87/9-6

Kimyâ ilminin Hz. Peygamber (SAV)’den öğrenilmesi ifâde edilmiştir. Kimyâ ilmi Allah’ın sırlarını içine alan bir ilim olduğu için ancak bu sırları Allah katında yüksek bir makâmda olan kişiler bilir. Beyitten hareketle kimyâ, Hz. Peygamber (SAV)’in bildiği Allah’ın sırları anlamında kullanılmıştır.

*“Habîb-i Hak’dan öğren **kimyâ** hoş
Ne kim Allah ederse ver rızâ hoş”*

G207/143-1

Bir beyitte ise cân kimyasının su ve hayât suyundan oluştuğu ifâde edilir. Eğer aşk kimyâsı demiri altın yaparsa bu vücûd sermayesinde ma'nâ sikkelerinin bulunmasındandır. Aşk kimyâsı sayesinde demirin altın olması ifâdesiyle kimyânın bir ilim olarak çeşitli madenleri altına dönüştürme üzerinde çalışan ilim olarak ifâde edilmiştir.

“Nakd-i vücûd sikke-i ma'nâyıdır revân
Ger âhenin ederse zer ol **kimyâ**-yı aşk”

G217/156-2

“Zann-ı sebât u da'vî-i râhat nedir hayâl
İsmi cihânda zâtı çü sîmurg ü **kimyâ**”

K61/7-3

8) **Me'ânî**

Me'ânî, belâgat ilminin üç kolundan biridir (Pakalın,1993:424). Aşağıdaki beyite me'ânî, hadis, fıkıh, tefsir ve tarikat gibi şeri'atin usullerinden biri olarak ifâde edilir.

“**Me'ânî** bil usûleyn-i şerî'at
Hadîs ü fıkıh u tefsîr ü tarîkat”

Kt377/8

9) **Şerî'at, Şerh, Tarîkat, Tefsîr**

Şerî'at, bir usul ve yol olarak ifâde edilmiştir. Aşk ilminin bir nüktesinin okunmasıyla binlerce ciltlik tefsîr ve şerh eserleri olacağı ifâde edilmiştir. Tarîkat, bir beyitte ilim olarak ifâde edilmiştir.

“İlm-i aşkı oku ki nüktesinin
Şerh ü tefsîri bin mücelled olur”

G151/80-6

“**Şerh-i aşk-ı Hakk'dır eş'ârım şu'ûr it bî-füsûs**
Keşf olur çün aşk-ı rûhânî bî-irşâd u dîrûs”

G201/138-1

“**Me'ânî** bil usûleyn-i şerî'at
Hadîs ü fıkıh u **tefsîr ü tarîkat**”

Kt377/8

10) **Usûl ve Furû'**

Usûl, takip edilecek yol ve yöntem anlamını ihtiva eder. Sûfilere göre Allah'a giden yolda riayet edilmesi gereken bazı şartlar vardır ki bu usûl olarak ifade

edilir (Uludağ, 2012:364). Aşağıdaki beyitte usûl ve furû' birbirine bağlı bir zincir misal bir yöntem olarak ifâde edilmiştir.

*“Usûl ü furû' içre oldun müselleme
Velî olmadın fer'den aslâ vâsıl”*
G67/8-19

2.4.4. Sarhoşluk Kavramları

1) Aş, İşret

Aşk ve hâce, sarâya cân verir ve zevk ile yaşarlar. Hâce toprak olur yine içinden safâ nağmeleri duyulur. Şâir, bir meclis tasavvur eder. Bu mecliste gece gündüz eğlence vardır. Ve bu mecliste üzüm şarâbının beden şişesine dolduğu ifâde edilir. İnsân bedeninin bir şişeye benzetildiği beyitte bu şişeye dolan üzüm şarâbı aşk şarâbı olarak hissettirilmiştir.

*“Bir meclis eyle bul- ‘aceb aş u tarab kıl rûz u şeb
Tolsun o hamr-ı bî-ineb bu şişe-i ebdânımız”*
G181/114-2

Gönül evinin misafiri sevgili olunca gönül, bir eğlence meclisine döner. Bu mecliste mutluluk eksik olmaz. Gönül, bir eve, sevgilinin gelişiyile bu ev işret meclisine benzetilir.

*“Devr eder bâde ehl-i işretini
Meclis içindedir şarâb kanı”*
G347/299-4

*“Sarâya cân virir ol aşk u hâce aş eyler
Çü hâce hâk olur andan yine serâ eyler”*
G175/107-5

*“Kamu şâdlıkla hem işretle tolmuş
O dil beyti ki mihmânı sen oldun”*
G233/174-3

2) Bâde, Hamr, Mey, Rahîk, Şarâp, Mül

Şâir, kendini ezel şarâbının sarhoşluğunu taşıyan kişi olarak ifâde eder. Varlığında zeval olmayan aşkının güzelliğine âşık olduğunu söyler. Sürekli zühd ile meşgul olan kişinin artık zühdü bırakıp devamlı şarâp içen biri olması gerektiği söylenir bir dizede. Başka bir beyitte gönül nehrinden su, kan ve sütle beraber

şarâbın aktığı ifâde edilir. Şarâp, yakut renginde akmaktadır. Şarâp ve yakut kırmızı renktir ve her ikisi de renk benzerliği yönüyle ele alınmıştır.

*“Gerçi sen bundan mukaddem zühdi ile meşgul idin
İmdi bundan böyle zühdi koy ol müdâm **bâde** hor”*

G165/97-2

Vahdet her hangi bir rengi olmayan bir şarâba benzetilmiştir. Bu vahdet şarâbı ile dünyâ dolmuştur. Fakat kâse ve kadehin aralarındaki ihtilaftan dolayı vahdet şarâbı dünyâyı renkten renge boyamıştır. Vahdet şarâbının aslında bir renginin olmaması, kâse ve kadehin ihtilafından dolayı türlü renkler alması ve dünyânın renk renk olması güzel bir nedene bağlanarak ifâde edilmiştir. Hüsn-ü ta’lîl sanatının bir örneğine yer verilmiştir.

*“**Bâde-i bî-reng-i vahdetden cihân tolmuş velî**
Mehtelif renk itmiş anı ihtilâf-câm u kâs”*

G201/136-3

Şâir, bir beyitte *Dîvân*’ın şiirlerden oluştuğunu ifâde ederek bunu aşk şarâbının sızıntılarına bağlar. Çünkü âşıkları aşk şarâbıyla sarhoş eden kişi aşkın piri olarak görülür. Şâir, aşk şarâbından içtiğini ifâde ederek aşk şarâbının sızıntılarından dolayı bu şiirlerin ortaya çıktığını güzel bir nedene bağlamıştır.

*“Çü pîr-i aşkdır irşâd eden **hamrıyla** uşşâkı
O hamrın reşhâsıdır söyleyen bu şi’r-i dîvânı”*

K53/4-68

İlahî aşk, zevk ehli için gıda veren bir şarâp olarak görülür. Dünyâ içinde yaratılmış olan insân dışındaki varlıkların eşya olarak ifâde edildiği bir beyitte eşya ezel şarâbını içen bir kadeh olarak düşünülür. Bir beyitte vahdet şarâbını içen kişinin rûhu bu şarâbı yudumlayan bir kadeh olarak tasavvur edilir.

*“**Hamr-ı vahdetden içirdin tab’ıma**
Rûhumu peymâne etdin akıbet”*

G129/55-7

Aşk şarâbı gönülleri hüzne terk etmediği gibi gönüller aşk şarâbının verdiği ferahlıkla dolar. Aşk şarâbından akıl, hayât bulurken insânlar için aşk şarâbı rûh bahşeder.

*“**O hamrdan ki dil ü cânda koymaz ahzânı**
O hamrdan ki dile toldurur nice efrâh”*

G135/62-4

Âşık için hayât suyu gerekli değildir. Çünkü aşığın kalbi sevgilinin saf şarâbıyla dolmuştur. Şarâp bir beyitte hikmet olarak görülür. Aşk şarâbını içen gönül, varlık denizinde kadehin dibinde kalan bir tortu gibidir.

“Gönül odur ki **mey-i aşkı** içince ey *Hakkî*
Misâl-i cur’a-i câmı olur bu bahr-ı vücûd”

G141/69-7

Vahdet meclisinde aşk şarâbı içilir. Gönülde aşktan başka bir ma’nâ aranmaz. Beyitlerde şarâp ya vahdet ya aşk ya da muhabbet şarâbıdır. Bu yüzden vahdet şarâbını içen sûfî, Allah’ın varlığında bir birliğe sahip olduğunu görür. Ayrıca bir beyitte sekr ve hayret aşk şarâbının gerektirdiği hâller olarak görülür. Sekr hâli kendini kaybetmek demektir.

“*Muktezâ-yı mey-i aşk oldu çü sekr ü hayret*
*İster ol **mey** ki ben ü sen dimeyüp hudâ olam*”

G269/214-5

Şâir, bir beyitte gazelin aşk şarâbının sızıntısı olduğunu ifâde ederek bu saf şarâbının sonunun misk olduğunu ifâde eder. Bu saf şarâbın içildikten sonra hoş bir koku bırakacağı ifâde edilerek gazelinde okunduktan sonra hoş bir koku bırakacağı ifâde edilmektedir. Şâir, gazelini şarâp gibi hoş koku bırakmasına teşbih ederken gazelini aşk şarâbının sızıntıları olarak görmektedir. Ayrıca beyitte Mutaaffîf’in süresi 26. âyeti olan “*hitâmuhu misk*”⁴⁵ Âyetinin iktibas edildiği görülmektedir.

“*Bu gazel bir reşhadır ol **bâdeden***
*Bil rahîk ü eyle **miskiyyu’l-hitâm***”

G275/220-6

Mül, bir beyitte rengi yönüyle ele alınarak gül, la’l ve cevher ile birlikte yer almıştır. Şarâp, zevalsiz olan Allah’ın aşk şarâbı olarak ifâde edilerek bu şarâptan içmek için benliği bir tarafa bırakmak gerekmektedir.

“*Ol **şarâb-ı lâ-yezâliden** içüp*
Benliği koy nice bir kibr ü riyâ”

G101/25-3

Şâir bir beyitte eğer muhabbetin saf şarâbından cân kadehiyle içerse o zamân devamlı Mansûr gibi olabileceğini ifâde eder. Aşk şarâbını içen âşıktaki akıl aranmaz.

⁴⁵ Mutaaffîf’in 25 ve 26. âyetinde şu ifâdelere yer verilmektedir: “*Onlar, mühürlü hâlis bir şerbetten içirileceklerdir. Onun nihâyeti misktir. Artık ziyâde rağbet gösterenler, bunun hakkında rağbet gösterebilirler*” (KK, Mutaaffîf’in: 25, 26).

Aşk şarâbını içince akıldan vazgeçmek, aşk ile mutlu olmak gerektiği ifâde edilir. Dünyânın derdini unutmak, aşk derdine dalmak ve aşk şarâbıyla mest olmakla mümkün olduğu görülmektedir.

*“Şarâb-ı âşık-ı Hakk’dır gam u derd ü belâ çekmek
Ki ser-mest-i elesti her ne çekse hoş belâ söyler”*

K45/3-26

*“Pâk olsa hadesden dil erer Hakkî kadime
Hamr-ı ezeli nûş eder akdâh olur eşyâ”*

G95/17-9

*“Aşkın şarâbın ver bana tâ kalmasun havf u recâ
Endişelerden kıl rehâ mest it o meyden sâkîyâ”*

G113/38-1

3) Câm, Kadeh, Akdâh, Peymâne, Piyâle, Rûl, Sagâr

Ezel şarâbını içen eşyâ, bir kadeh olarak ifâde edilir. Sakiler ellerinde altından kadehlerle saf saf dizilirler. Cânlar, kadeh olarak başka bir beyitte ifâde edilir. Cisim bir kadehe benzetilerek bu kadehin ma’nâ yolu ile dolduğu ifâde edilir.

*“Var mezâristân-ı akrânında bir fîkr eyle kim
Câm-ı cismi nevbetiyle râh-ı ma’nâ toldurur”*

G167/99-3

Bir beyitte kadehin muhâlefet etmesinden dolayı dünyâ, vahdet renginden farklı renkler boyanmıştır. Nefs, fenâ kadehinden içmekle büyük bir haz alır. Fenâ bir kadeh olarak ifâde edilmiştir. Beyitte aklın bekâ mülkünden bir zevk almadığı ifâdesine yer verilmiştir.

*“Bu nefis meşrebi câm-ı fenâdan aldı hazz
Bu akl mezhebi mülk-i bekâdan almadı hazz”*

G211/149-1

*“Humm-ı ezel bugşâdedir bezm-i ebed âmâdedir
Her dem kadehsiz bâdedir dâ’im döner devrânımız”*

G181/114-5

*“Pâk olsa hadesden dil erer Hakkî kadime
Hamr-ı ezeli nûş eder akdâh olur eşyâ”*

G95/17-9

4) *Cur'a, Dürd, Cur'a-keş*

Allah, toprağa kendi kadehinin dibinde kalan son tortuyu döker. Bu bakımdan fennî ilimlere vakıf olan akıl, aşktan ötürü çılgın bir Mecnûn olur. Allah'ın insâna kendi nefesiyle hayât vermesi Allah'ın nefesini bir kadehe bu kadehin tortusu ise aşka benzetilmiştir. Ayrıca aşk şarâbını içen insânın Mecnûn gibi çılgın bir âşık olduğu ifâde edilerek Leylî vü Mecnûn hikâyesi hatırlatılmıştır. Mecnûn ile tevriye yapılmıştır. Çünkü Mecnûn hem hikâye kahramanı olan Mecnûn hem de aşk şarâbıyla deli dîvâne olan mecnûn olarak iki anlamda ifâde edilmiştir.

*“Kendi câmindan hemân bir **cur'a** dökdü hâke ol
Zü-fünûn-ı akl hem mecnûn-şeydâ kıldı aşk”*

G219/157-3

Varlık denizinde aşk şarâbını içen gönül, kadehin dibindeki bir tortu olarak görülür. Ezelden beri âşığın gönlüne dolan sevdâ şarâbı, bazen bir lütûf olarak şarâbın dibinde kalan son damla da dolar. Bu bakımdan Hüsrev ve Şirin, kadehin dibindeki tortuyu sürekli içen âşıklar olarak ifâde edilmektedir.

*“Bi dahi haşmet-i Cemşîd-i bana vasf itme
Ki leb-i **cur'a-keş-i** Husrev ü Şîrînimdir”*

G151/81-6

*“Gönül odur ki mey-i aşkı içince ey Hakkî
Misâl-i **cur'a**-i câmı olur bu bahr-ı vücûd”*

G141/69-7

*“Aşk ezelden gönlüme hoş hamr-ı sevdâ toldurur
Gâh **dürd** eyler kerem gâhî musaffâ toldurur”*

G167/99-1

5) *Humm*

Gönül sarâyı bir küp olarak hayâl edilir. Bu gönül küpüne gönül sultânının tecellîleri dolar. Gönül bir sarây ve küpe benzetilir. Gönlün bir küpe benzetilmesindeki sebep tecellîlerin veya ilâhî aşkın bir şarâp gibi gönül küpüne dolmasını ifâde eder. Bir yerde ezel bir şarâp küpü olarak ifâde edilirken başka bir beyitte küp, Hudâ'nın fazilet küpü olarak görülür.

*“**Humm**-ı ezel bugşâdedir bezm-i ebed âmâdedir
Her dem kadehsiz bâdedir dâ'im döner devrânımız”*

G181/114-5

“Cennet-i A’lâ’dan a’lâdır **hûm**-ı eyvân-ı dil
Anda lütfuyla tecellî eyler ol sultân-ı dil”

G249/192-1

“Husûsâ hamr-ı vahdet kim içerler evliyâ anı
Hudâ’nın **hum**-ı fazlından hurûşıyla eder galyân”

G303/251-3

6) **Hammâr**

Aşk şarâbını gönülden içen cân, bir meyhâneci olarak ifâde edilir.

“Uyan o hâne-i **hammâr**-ı âşıkâ yüz tut
Bu rûh râhatı ecliçün iste andan râh”

G135/62-2

“Hâne-i pür-şûruna gel âşık-ı mehcûruna gel
Teşne-i mahmûruna gel Sâkî-i **Hammâr** buyur”

G147/77-2

“Gönülden cûş eder aşkın şarâbı
Ki cân ehli dil-i **hammâr** olandır”

G161/92- 6

7) **Mest, Mestâne, Humâr**

Sarhoşluk, tevhîd şarâbı içilmesi sonucunda meydana gelmektedir. Allah’ın âşıklara verdiği aşk şarâbından ötürü gam, dert ve belâ çekmek gibi bir durum vardır. Fakat elest âleminde bu sarhoşluk verildiği için aşk belâsı hoş karşılanır. Korku ve ümit arasında kalan kişi bu durumdan kurtulmak için aşk şarâbından içmek ister. Aşk şarâbından içmek bir huzûr ve sarhoşluk vermektedir.

“Aşkın şarâbın ver bana tâ kalmasun havf u recâ
Endişelerden kıl rehâ **mest** it o meyden sâkîyâ”

G113/38-1

Âşık, sevgiliye cân u gönülden kavuşmak ister. Bu kavuşmanın sarhoşluğunu yaşar. Bu bakımdan sevgiliden gelen belâ bir lütûf olarak görülür. Aşk, perdesiz bir şekilde âşığın gönlünde ortaya çıkınca gönül, aşk sarhoşluğuyla dolmakla beraber gönül, bir irfân denizi olarak görülmektedir. Âşığın dostunu bulması muhabbet şarâbını içmekle mümkündür. Bu muhabbet şarâbı içmek aşığa bir sarhoşluk vermektedir.

“Şarâb-ı âşık-ı Hakk’dır gam u derd ü belâ çekmek
Ki ser-**mest**-i elesti her ne çekse hoş belâ söyler”

K45/3-26

*“Aşk **mesti** fariğ olmuştur hayât u mevtiden
Gülşen ü külden ana hoşdur yâ cennet yâ sakar”*
G165/97-5

*“**Mest-i** mey-i muhabbet olan dostunu bulur
Dil vormeyen bu aşka o dilberle kârı yok”*
G225/164-2

8) **Mutrib**

Mutrib, neşelendiren coşturan anlamında bir kelime olup tasavvufta kâmil insân için kullanılan bir ifâdedir. Aşkın mutribi anında zamân zamân vücûd zerrelere raks etmeye başlar.

*“**Mutrib-i** aşkın deminde dem-be-dem
Raksa gelmiş cümle zerrât-ı vücûd”*
G143/72-3

*“Sâkî vü mey hem mahbûb u **mutrib**
Dildir kamu tut dil dâmeninden”*
G313/261-6

*“Ey **mutrib-i** hoş-elhân kıl sırr-ı aşkı tıbyân
Raks eylesün dil ü cân devrânımızdır imdi”*
G345/298-3

9) **Meşreb**

Meşreb, içecek ya da bir hayât tarzı demektir. Her nefeste kalbin hâli ve tavrı değişir ve bir yol, tarz edinir. Bu bakımdan bir tarz ile bir yolu bir mezhep eder. Beyitlerde büyük ölçüde meşreb **yol ve tarz** anlamında kullanılmıştır.

*“Her nefes kalb-i mukallibden alur bir **meşreb**
Başka bir resm ile bir râhı eder mezheb”*
G119/45-1

*“Bu nefis **meşrebi** câm-ı fenâdan aldı hazz
Bu akl mezhebi mülk-i bekâdan almadı hazz”*
G211/149-1

*“Vahdet ki **meşreb**indir olur halvetin cihân
Tercih-i gâr u kûh u beyâbân nene gerek”*
G231/171-2

10) **Sarhoş, Serkeş**

Sarhoş ve serkeş olmak aşk sayesinde olmuştur. Allah adamı olan kişi şarâpsız sarhoş olmuştur.

“Ey aşk senden sarhoşum sensiz melûl ü nâ-hoşum
Senden nice ben **ser-keşim** kim baş u cân virdim sana”

G93/16-2

“Merd-i Hudâ **sarhoş** olur bî şarâb
Merd-i Hudâ hoş tok olur bî-kebâb”

G125/50-1

“Aşk yemi cûş eder cânları **sarhoş** eder
Murg kafesden geder ol tâyerandır leziz”

G145/74-4

11) Sekr, Sekrân

“Tasavvuf ehli, sâlikin, gıybet halinden sonra his ve şuur haline dönmesine sahv derler. Sahvın mukabili sekrdir ki kalbine doğan feyzin şiddeti yüzünden sâlikin, eşya ve hadiseleri hissetmekten tecritle gıybetine tasavvuf dilinde sekr denir. Sekr ile gıybet arasında fazlalık ve noksanlık bakımından fark ve değişiklik vardır. Sâlik, kendisini sekre götürücü hallerin, kalbini baştanbaşa kaplamaması halinde tam sekre ulaşamaz. Gıybetle his ve şuur dairesinde binbir renk içinde mertebesinden eksik olarak kendinden hisse yol bulan, sekr gösterişi içindeki sâliktir” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 51). Aşağıdaki beyitte sekr ve hayretten dolayı aşk şarabını içmenin zorunlu olduğu söylenir.

“Muktezâ-yı mey-i aşk oldu çü **sekr** ü hayret
İster ol mey ki ben ü sen dimeyüp hudâ olam”

G269/214-5

“Olur besbellü bir mest olsa bin hüşyâr beyninde
Ki reng ü bûy-ı refâtârıyla oldu zâhir ol **sekrân**”

G303/251-2

2.4.5. Musıkî Kavramları

1) Nağme, Nagâmât, Serâ, Elhân

Aşk, insân sarâyına cân verir. Fakat insân toprak olunca ondan yine aşk nağmeleri işitilir. Nağme lütfun hikâyelerini anlatmakla bitiremez. İnlemek ise kahrından şikâyet eder.

“**Nağme** lütfundan hikâyet eylemiş
Nâle kahrından şikâyet eylemiş”

G203/140-1

Eğer dağ, aşkın sırrını anlarsa bir deve gibi raks etmeye başlar. Şâir, bir beyitte eğer aşk şarâbı içerse gül bahçesinin nağmesini söyleyeceğini ifade eder. Dünyâ nağme söyleyen bir kervân olarak görülür. Bu bakımdan gelen gidenin dünyâ hakkında anlattıkları bir nağme olarak görülmektedir. Hoş nağmeli bülbülü gül bahçesinde bırakan insân dünyâ külhanında âvâre dolaşmayı tercih etmektedir.

“Ey bülbül-i **elhânı** koydun o gülistânı
Kaldın unutup anı âvâre bu külhende”

G317/267-2

“**Nağme**-i aşkdan anlarsa eger sırrı cebel
Sayılır naks cebel itnese ol raks-ı cemel”

G255/199-1

“Asl-ı her **nagme** çü Hakk’ın nefes-i rahmetidir
Hakkî bu **nagmeden** ol zevk-i nevâya düşdüm”

G273/217-7

2) Raks

Gece ve gündüz aşk ile döner, gökler bu aşk ile dönmeden ötürü raks eder. Bir dizede âgâhın işittiği nidanın tesiriyle servi gibi raks ettiği söylenir. Yine bir dizede güneşin dâ’mâ Hakkî’nin gönlünde bulunduğu ifade edilir. Bu bakımdan cânlar ve zerrelere şevk ile döner ve medh ederler. Raks, **dans etmek ve topluca zikretmek** anlamı söz konusu edilerek kullanılmıştır.

“Aşkınla döner rûz ile şeb **raks** eder eflâk
Hayrette kalur hâk”

Müs25/1-9

“Gûş-ı cân ile işidir o nidâyı âgâh
Raks eder serv misâli çü bulur zevk-i rızâ”

G83/6-3

“Hakkî gönüldedir o güneş kim ana müdâm
Cânlar çü zerre şevk ile **raks** u senâdadır”

G165/95-9

3) Rakkas, Raksân

Gönül halvetinde (bkz. halvet) aşktan başka bir şey olmazsa sadece sevgiliye yer olursa o zamân gönülde sine def çalar ve cân bir rakkas olur, dans eder. Sine ve cân kişileştirilerek gönülde bir eğlence meclisinin elemanları olarak görülmüştür. Bu cihândan vazgeçip diğer dünyâyâ dans ederek yani güle oynaya gidilir.

“Ey tûtî-i zîbâ-kafes vey bûlbûl-i şîrîn-nefes
Güldür çü can **rakkâs** pes sen kıl nevâ-yı cân-fezâ”
G109/32-5

“Ger olsa halvet-i dil gayr-ı aşkdan hâlî
Bu sîne def çalar ol dilde cân olur **rakkâs**”
G209/145-4

“Geç bu cihândan ey cân var ol cihâna **raksân**
Sen kaçma gerçi bir an şûr u şer oldu ölmek”
G231/170-3

4) Perde

Şâir, perdelerinden habersiz bir saz aleti olarak kendini görür.

“Sâz âletiyim **perdelerimden** haberim yok
Esrârî direm halka hem esrârî da bilmem”
G259/203-3

5) Safır

Safır, ıslık ve kuş sesine denir. Bir cân kuşuna benzetilen insânın sesi bir kuş sesi olarak hayâl edilir. Aşağıdaki beyitte iki âyet vardır ve ilk mısradaki Sâd süresi 18. âyetine; ikinci mısradaki Nûr süresi 36. âyetin iktibas edildiği görülmektedir. Âyetlerin me’alinden hareketle Allah’ın sabah akşam tesbih edildiği ifâde edilir. Bu pencereden bakıldığı zamân insanın bir kuş sesi gibi nahif olan sesiyle Allah’ı tesbih etmesine atıfta bulunulmuştur. Sâd süresi 17. âyetinde de Hz. Dâvûd’dan bahsedilmiş, sonra dağların “onunla beraber akşamleyin ve kuşluk vakti tesbih ederlerdi” âyetine⁴⁶ yer verilmiştir. Bununla insanın Allah’ı zikreden safır gibi olan sesinin dâvûdî bir ses olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür.

“**Safır-i** zikr ururam “bi’l-aşıyyi ve’l-işrâk”
Nedîm-i fikr oluram ‘bi’l-guduvvi ve’l-asâl”
G255/197-2

“**Safır-i** murg-ı cân esrâr söyler
Velî ana hem ol her bâr söyler”
G153/84-1

⁴⁶ “Dediklerine karşı sabret ve kulumuz kuvvet sahibi Dâvûd’u yâd et. Şüphe yok ki o, çok Hakk’a dönen bir zat idi. Muhakkakki dağları musahhar kıldık, onunla beraber akşamleyin ve kuşluk vakti tesbih ederlerdi” (KK. Sâd, 17, 18).

6) Terennüm, Terâne

Terennümün sadece bir beyitte şarkı söylemek anlamı söz konusu edilmiştir. Terâne ile bir beyitte feleğin zamân zamân tesbih-hân meleğin şevkiyle nağme söylediği ve raks ettiği ifade edilmektedir.

“Çün dest-gir geldi el çal **terennüm** eyle
Raks it ki nahl-ı devlet sebz ü ter oldu bu şeb”

G123/48-5

“Olmuş semâ-ı şevk ile tesbih-hân melek
Raks eyler ol **terâne** ile dem- be-dem felek”

G231/172-1

7) Güfte

Ceylanların gözüne şevk ile gazel okumayan kişi Mecnûn’un aşk bestesinden lezzet almaz. Mecnûn, Leylâ’ya olan aşkından dolayı çöllerde yaşamaya başlar ve çöldeki hayvanlara derdini anlatır. Mecnûn çölde bir ceylan yavrusu görmüş ve ceylanın gözleri sevgilisinin gözlerine benzediği için yanından ayrılmasını istemez. Bu beyitle *Leylî vü Mecnûn* hikâyesine bir telmih yapıldığı görülmektedir.

“Lezzet-i **güfte**-i Mecnûn’dan alır mu zevki
Şevk ile okumayan çeşm-i gazâlâlan gazel”

G255/199-3

2.4.6. Musikî Aletleri

1) Erganun, Rebâb, Dümtek, Âd, Çeng

Erganûn, bir musiki aletidir. Aşk, bir musiki aleti olan erganuna benzetilmiştir. Arap dilinde bulutun adı rebâb olarak ifade edilir. Birçok bulut, gül bahçesine su veren sâkî olmuştur. Cân ve gönül sâkisinin rebâbı bir bulut gibi görülür. Rebâb, bir musiki aletidir. Aşk, bir beyitte dümtek olarak ifade edilmektedir.

Diğer bir beyitte çeng ve âdun cân ve gönülden ne söylediğine dikkat çekilmek istenir. Çeng ve âd “**Ente Rabbî ente hasbî ya Vedûd**” demektedir. Başka bir beyitte de çeng bir **karına** benzetilir.

“Dinle cânndan kim söyler **çeng ü ûd**
“Ente Rabbî ente hasbî yâ Vedûd””

G143/72-1

“Aşk manendi **erganûn** olmuş
Hep ulûm içre zü-fünûn olmuş”

A71/6

“**Rebâb**-ı da ’vet-i bâz oldu bâz icâbet eder
Rücû’ eder mi tubûl ile padişâha gurâb”

G121/47-3

“Aceb halâvet-i pinhân virir hulüvv-i şikem
Misâl-i **çeng** olur âdem teni ne bîş ü ne kem”

G271/216-1

“Pür olsa ger şikem-i **çeng** o sâz mühmel olur
Ne nâle eyler o mühmel haşeb ne zîr ü ne yem”

G271/216-2

“Beli çü **dümtek**-i aşk anı söyledüp dir kıl
Gelür o gulgule şûrişle bin fîgân eyler”

G159/89-2

2) Sâz, Ney, Nây, Def

Şâir bir beyitte kendisini bir saz olarak görür. Bu saz bazı sırları söyleyen bir saz olarak ifâde edilir.

“**Sâz** âletiyim perdelerimden haberim yok
Esrârı direm halka hem esrârı da bilmem”

G259/203-3

“Pür olsa ger şikem-i çeng o **sâz** mühmel olur
Ne nâle eyler o mühmel haşeb ne zîr ü ne yem”

G271/216-2

“Aşkın tarabı gelse dile dinle o **sâzı**
Kim andan eder cümle felekler tek ü tâzı”

G339/291-1

Cânın ney gibi kendiliğinden içi boşalmıştır. Aşk nefesiyle içini doldurulurken içi hava ile dolmuştur. Hevâ kelimesi iki anlamı çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Hevâ ile hem hava hem de nefsanî arzular ifâde edilmiştir.

“Cânımız **nây** gibi kendiden olmuş fâriğ
Dem-i aşkınla pür it kim o hevâ olmuşdur”

G153/83-6

Karın boş olunca dert ile ney gibi inler. Karın boş olunca kalem gibi şiir söyler. Karın içi boş bir neye benzetilerek yer almıştır.

“Şikem tehî ol u derd ile inle **nây** misâl
Şikem tehî ol u eş'âr söyle misl-i kalem”

G271/216-4

“Eger hâli olursan varlığından
Şekerden **ney** gibi âgendesin sen”

G297/244-6

Def bir beyitte sîne tarafından çalınır.

“Ger olsa halvet-i dil gayr-ı aşkdan hâlî
Bu sîne **def** çalar ol dilde cân olur rakkâs”

G209/145-4

“Ayândır denn-i hamr olduysa bin denn arasında hoş
Kef ü **tefi**yle hoş eyler dem-â-dem cünbiş ü Efgân”

G303/251-4

2.4.7. Musıkî Makâmı

1) Nevâ

Tûtî ve bülbül, cân verici bir nağme verir, cân ve gül bir rakkas olur, dans ederler. Bu beyitte nevâ, nağme anlamıyla yer almıştır. Bir beyitte de tedbir ve irâdeyi elden bırakan kişi nizâm ve düzenin emirlerinden arzusunu almıştır. Nevâ, bu beyitte nizâm ve intizamlı hâl anlamı ile beyitte söz konusu edilmiştir.

“Ey tûtî-i zibâ-kafes vey bülbül-i şîrîn-nefes
Güldür çü can rakkâs pes sen kıl **nevâ**-yı cân-fezâ”

G109/32-5

Gönlün vefâlî yârinden ayrı düştüğü için nağmesini kaybettiği ifâde edilir. Gönlün ahengini kaybetmesi vefâlî yârden ayrılması gibi güzel bir nedene bağlanarak hüsn-ü ta'lîl sanatının güzel bir örneğinin verildiği görülmektedir. Bu beyit bağlamında nevâ ahenk anlamında beyitte söz konusu edilmiştir.

“Gönül ki dost firâkıyle bî-**nevâ** düşmüş
O yâr-ı gâr-ı vefâdârdan cüdâ düşmüş”

G207/144-1

Aşk, her an gönlü mest eden bir nağme olarak görülürken diğer bir beyitte nevâ, hayret nağmesi olarak görülür. Nevâ sadece bir beyitte musıkî makâmı olarak yer almıştır. Her nağmenin aslı Hakk'ın nefesi olarak ifâde edildiği beyitte şâir, bu nağmeden nevânın zevkine vardığını ifâde eder.

*“Asl-ı her nağme çü Hakk'ın nefes-i rahmetidir
Hakkî bu nağmeden ol zevk-i nevâya düşdüm”*

G273/217-7

*“Seninle izz ü sa'adet müyesser oldu bana
Benimle zâhir ü bâtında bî-nevâ olurum”*

G257/201-5

*“Ger hezârân devlet ü ni'met görürse ehl-i dil
Gelmez anın çeşmine ister nevâ-yı hayreti”*

G331/283-2

2.4.8. Hastalık Kavramları

1) Âlûde, Sârî

Kıdem denizi olarak görülen kalpte zamân zamân dalgalanmalar olmaktadır. Bu bakımdan bu dalgalardan geriye kalan kirli şeylerin bulaşması yazık olur. Kıdem, Allah'ın sıfatlarından olup Allah'ın ezelî oluşunu ifâde eder. Kalpte Allah'ın dâ'imi olarak bulunduğu ve kalbin, sevgilinin aşkıyla galeyana gelmesi dalgalanmalar olarak ifâde edilmiştir. Denizde meydana gelen dalgalanmalar denizi her türlü kirlilikten temizler. İnsân da bu kirlerin kendisine bulaşmasını istemez. Âlûde, bulaşmak anlamında beyitlerde söz konusu edilmiştir.

*“Dem-be-dem mevc urur ol bahrı kıdem kalbimde
Hayfdır levs-i hadeslerle ben âlûde olam”*

G269/214-2

Aşk, dünyâda bulaşıcı olan ve çok çabuk yayılan bir hastalık olarak görülür. Aşkın bulaşıcı olmasından dolayı bülbülün gülün methini yaptığı ifâdesine yer verilir.

*“Cümle zerrât-ı cihâna aşkdır sârî müdâm
Ol sebeddendür güle bülbül senâ-hân oldu hoş”*

G203/139-6

“Söz gönülden tayyib ü tâhir iner her sîneye
Sîne ger **âlûde** olsa anda hem bâtıldır ol”

G247/188-4

“Cûdıyla oldu fâ’iz-i ayân ins ü cinn
Lütfıyla oldu **sârî**-i etvâr cism ü cân”

G285/231-5

2) *Bimâr, Mariz, Maraz, Hasta, ‘Alîl, Dâ’, Emrâz, İllet*

Gönül, hasta olarak hayâl edilerek hastalığın tedavisi için bir denizin dalgaları gerekmektedir. Bir dizede gönlün Sultân-ı kerîm’in aşkından, sıkıntı ve üzüntüden dolayı hastalandığı ifâde edilir. Bu hastalığın bir hikmete bağlı olarak meydana geldiği ifâde edilir. Gönül, gam ve aşktan dolayı hastadır. Bir beyitte âşığın hasta olmasının sebebi olarak cezbe okları görülür. Fakat gönülde meydana gelen hastalıkların ve dertlerin dermanı olarak sevgili görülmektedir.

“Dil-i pür-derdimin dermanı sensin
Şifâ-yı cân-ı **bîmârım** sen oldun”

G227/167-2

Gönlün hasta düşmesinin sebebi olarak benlik görülmektedir. Bu hastalığın tedavisi ancak benliği aşka verip safâ denizine dalmakla olacaktır.

“Benliğimden ki gönül beste vü cân **hasta** idi
Ben beni aşka virüp bahr-ı safâya düştüm”

G273/217-4

İnsânın bir post olarak ifâde edildiği bir beyitte postun kan ve salyadan ibaret olduğu ifâde edilir. Bu bakımdan postun cân olarak görülmesinin yanlış olduğu sezdirilir. İnsân bedeni hastalıklarla dolu bir ev olarak tasvir edilir. Bir beyitte aşk, aşkı anlamayan kişi için bir ayıp ve hastalık olarak ifâde edilmektedir. Diğer bir beyitte bir kalpte bulunan cehâlet ve tembellik bir hastalık olarak belirtilir. Bu hastalığın izâle edilmesinin yolu ise aşk ateşiyle yanmaktan geçmektedir.

“Efsürde olsa cehl ü keselden tabî’atın
Aşk âteşiyle zâ’il olur ancak ol **maraz**”

G209/146-4

“Muammer olmag ister sıhhât ü devletle ten-perver
Velî âşık diler fakr u **maraz** mevt ü likâ (söyler)”

K47/3-31

“Gamıyla fânî olan dil demiyle bâkîdir
Marîz-i aşk olanı farzdur iyâdetimiz”

G191/124-6

3) Belâ, Dert, Elem, Gam

Hakk âşığı, aşktan ötürü dert ve belâlara⁴⁷ düçar olmuştur. Aşk ve belâ kavramlarının beyitlerde birlikte yer alması aşkın zor ve meşakkatli bir yol olmasındandır. Dünyâda kaybettiği sevgiliyi arayan âşığın belâlarla dolu dünyâ yerinde aşk yolunda belâ ve sıkıntılarla karşılaşması bir inâyet olarak görülür.

“Ey dil inâyetdir sana ger aşkdan gelse **belâ**
Aşk-ı mecâzidir hevâ aşk-ı hakîki müntehâ”

G107/32-1

Belâ, bir beyitte ateş olarak görülür. Bu durum aşkın yakıcı olmasından kaynaklanır. Ârife gelen belâ, bir lütûf olarak görülürken bir yerde benlik, belâ ve düşman olarak görülür. Aşkın belâ olarak görüldüğü bir beyitte aşk belâsı ile ölmek eşyaya bir lezzet vermektedir.

“**Belâ**-yı aşk ile ölmek elezz-i eşyâdır
Ki **derd**-i aşkı bulan bir devâdan almadı hazz”

G213/149-6

Bir beyitte belâ bir dağ olarak görülür. Gam, dert ve belânın kaynağının dünyâ aşkı olduğu ileri sürülmektedir. Bir ağaca benzetilen kalpte gam, keder ve safâ bir arada yetiştirilen farklı meyveler olarak ifâde edilir.

“Kalb olmuş öyle bir şecer kim vermiş envâ’-ı semer
Geh meyvesidir gül-şeker geh **derd ü gam** gâhî safâ”

G91/14-7

Şâir, bir beyitte tavır, ses ve yüzünde gizli bir derdin işaretlerinin olduğunu ifâde eder. Bir dizede gam, sultânın verdiği gamla içilen bir tevîd şarâbı olarak görülür. Gamın bir su oluğu olarak görüldüğü bir beyitte gönül ehli bir deniz olarak ifâde edilir. Bir başka beyitte gam, kalbe gelen bir misafirdir. Bu sebepten belâyı reddetmemek gerekir, hoş karşılamalıdır. Aşkın sıkıntıları, yol gösteren sâlik olarak ifâde edilir. Bu çekilen sıkıntılar sayesinde kesretten vahdete bir yol açılmıştır.

⁴⁷ Şeyh Abdülkadir Geylânî, belâ konusunda şu bilgileri vermektedir: “İman sahibi odur ki, bu belâ geldiği zamân sabreder. Allah yararsız hiçbir belâ indirmez. Her belâ bir iyiliğin öncüsüdür. Bu iyilik ya dünyâ için veya ahiret için olur” (Geylânî, 2014: 70).

“Kesretde kalup vahdetine yol bulamazdı
Aşkın **elem** olmasa hoş rehber-i sâlik”

G 225/165-3

“Fakr u fenâyı ver bana fakr ehli eyle kim
Fânî olan yolunda bulur aşk ile **belâ**”

G35/1-29

“Yog anda **derd** ü **gam** hayf u hatar mevt ü maraz asla
Dem-â-dem her dil ü cân ol cihânda şâd-mân olmuş”

K37/2-14

4) Dârû, İlaç, Devâ, Dermân, Merhem

Gönülde meydana gelen derdin ilacı olarak denizin dalgaları görülür. Aşk, her derde ve her sıkıntıya bir ilaçtır. Her derde Allah, bir bahâne ile devâ verir. Arşın aşk olarak hayâl edildiği bir beyitte ferş ise aşkı yazan bir kalem ve levha olarak görülmüştür. Dert ve elem aşk vesilesiyle şifâ bulmuştur.

“Aşk arş oldu ferş ü levh ü kalem
Buldu andan **şifâ**-ı derd ü elem”

A71/16

Hak âşığının derdi Allah aşkı ise o zamân Hak âşığı bu derdine bir derman istemez. Bu derdin lezzetine varmak ister. Bir dizede âşığın, aşk derdine talip olan kişi olduğu ifâdesine yer verilir. Âşığın ümidi ve dermanı olarak sevgili görülür. Bir beyitte fenâ yeri olarak görülen dünyâ, kavuşmanın reçetesi olarak görülür.

“**Dermân**-ı visâlin çü fenâ oldu ne çâre
Varlıkda seni tâlib olan bî-haber oldu”

G329/279-6

“İlâc-ı derd-i dil ancak o bahr mevci olur
Ne bahrdur o ki emvâcıdır **devâ** vü ilâc”

G133/59-4

“Al aşkdan ey dil cân gamı “es-sabru miftâhu’l-ferec”
Tâ bulasın ol **merhemi** “es-sabru miftâhu’l-ferec””

G133/60-1

2.4.9. Hastalıklar

1) Baş Ağrısı

Baş ağrısı ölüm için bir bahâne olarak görülür.

*“Baş ağrısı dir ölüm geldi düşdü ten Hakkî
Koy iddihân ü devâyı Hudâya gel ey yâr”*
G179/111-7

2) Humma, İdihan

Humma ateşli bir hastalıktır. Bir beyitte kesif olmak ve kederli olmanın verdiği mutluluktan ancak hummanın ateşiyle şifâ bulunur.

İddihan bir yaraya yağ sürmek anlamında olup bu anlam çerçevesinde bir beyitte söz konusu edilmiştir.

*“Her cân ki ol tenbel olur çün dürd-i hum ka' rın bulur
A' lâ-yı **humma** hoş gelir ger balsa küdretten safâ”*
G101/24-2
*“Baş ağrısı dir ölüm geldi düşdü ten Hakkî
Koy **iddihân** ü devâyı Hudâya gel ey yâr”*
G179/111-7

3) Mezkûm

Mezkûm, soğuk algnılığı demektir. Bir beyitte gam nezlesi şeklinde ifâde edilir.

*“Alamam fakr u fenâ râyihâsın ey Hakkî
Tâ ki **mezkûm**-ı gam-ı bûde vü nâ-bûde olam”*
G271/214-7

4) Zahm, Dâğ, Rîş

Cân, aşk yarası ile baştanbaşa süslenir. Aşk, bir yara olarak beyitte ifâde edilir. Bir beyitte âşığın cezbe oklarından dolayı yaralandığı ifâde edilerek bu yaranın izlerine âşığın yüzünde rastlanmaktadır. Dünyâ, sevgilinin cilverinin görüldüğü bir cilve-gâhtir. Bu cilve-gâhte Allah'ın birliğini kabul etmeyen ve Allah'a şirk koşan kişi en sonunda te'essüf yarası ile yanar.

*“Kim biri iki görür bu cılve-geh içre
Yaksa gerek âhir anı dag-ı te’essüf”*

G215/153-3

*“Zahm-ı tîri cezbeden ger hasta olsa ehl-i aşk
Şâhid anın çehresinden yüz nişândır şübhesiz”*

G199/134-3

*“Degül uşşâka lâyük zahm-ı tîğından hazer kılmak
Gerekdir aşk şemşîrine âşık cân siper kılmak”*

G221/159-1

2.4.10. Hayvan İsimler

1) Ankebût, Fâhte

Fâhte, güzel sesli yabani güvercin demektir. Dîvân edebiyâtında güvercin, servi ve kavak ile birlikte beyitlerde yer alır. Bir beyitte bülbül, vuslat alâmetini gül bahçesinde bulurken servi güvercin olmaksızın kû kû şeklinde inlemeye başlar. Bir beyitte de her sineğin güvercinin şevkle yaptığı tuzağına meyledemeyeceği ifâde edilerek bir kartalın çengeline benzetilen aşkın kadrini hiçbir avın bilemeyeceği söylenir.

*“Meyl-i dâm-ı ankebût-ı şevk edr mi her meges
Kadr-i çengâl-i ukâb-ı aşkı bilmez her şikâr”*

G55/5-16

*“Nişân-ı vuslâtı bulmuş hezâr gülşende
Çü servi fâhte bilmez figân eder kû kû”*

G315/264-2

2) Aslan, Şîr, Şîr- ner, Esed

İnsân kendini bildiği zamân bir sineği avlar. İnsân kendini unuttuğu zamân bir aslan onu avlar. Bir beyitte gönlün sevgiliye meyletmekten dolayı gam içinde olduğu ifâde edilerek gönlün bir aslanın pençesinde esir olduğu söylenir. Sevgili bir aslana benzetilerek gönlü pençeleriyle esir aldığı ifâde edilir. Diğer bir beyitte de her gönlün bir aslanın yatağı olduğu dile getirilir. Aşağıda verilecek olan beyitte ayrıca bir irsal-i mesel kullanımı olarak *her gönülde bir aslan yatar* örneğine yer verildiği görülmektedir. Aşk, aslanın yatağının benzeyeni olarak ele alınmıştır.

*“Her gönüldür çün yatağ-ı **şîr-i aşk**
Her dile Hakkî ri’âyet eylemiş”*

G205/140-9

Bir beyitte gönül, **şîr-i Hudâ**, kullanımıyla Allah’ın aslanı olarak görülürken başka bir beyitte **şîr-i Yezdân** kullanımı göze çarpmaktadır.

*“Kendine geldiğin zamân peşşeye hem şikârsın
Kendin unuttuğun zamân **şîr** şikâr olur sana”*

G97/21-2

*“Gönül ki **şîr-i Hudâ**’dır bu nefis merkebidir
Bu dîki akl unudur ger görünse arsa-ı küll”*

G253/194-6

*“Aşk ile aklın işi yokdur açık söz söyleme
Şîr-i Yezdân şîvesin bildirme her rûbâha sen”*

G309/257-6

3) At, Esb, Feres

Aşk yolunda giden kişi için aşk, bir at olarak hoş bir yol arkadaşlığı yapmıştır. At, aşkın benzeyeni olarak görülmektedir.

*“Süvâr-ı aşk olup havf itme yoldan
Ki **esb-i aşk** hoş-rehvâr olandır”*

G161/92-5

*“Seyyid-i âlemdir Âdem gayrıdan sevdâyı kes
Zâhidin vehmi ırakdan gerçi sevk eyler **feres**”*

G201/137-1

*“Geh su nakşından gelir geh etmek ü etden o zevk
Ol sîfâtın perdesidir dilber ü zer **esb** ü zîn”*

G313/263-4

4) Ahû, Gazâlân

Ceylan gözlere Mecnûn’un gazel okuduğu ifâde edilerek kimsenin Mecnûn gibi şevkle gazel okumayacağı anlatılır.

*“Hem mülk ü hem sultân olur hem Huld u hem Rızvân olur
Hem küfr ü hem îmân olur hem şîr ü hem **âhû** olur”*

G167/98-2

*“Lezzet-i güfte-i Mecnûn’dan alır mu zevki
Şevk ile okumayan çeşm-i **gazâlâna** gazel”*

G255/199-3

5) *Bülbül, Hezâr*

Cân, bir bülbül gibi inleyerek sevgilinin methini ve övgüsünü yapar. Bülbüle gülün özellikleri söylenir. Çünkü her dikene gül dememek için gülün özellikleri anlatılır. Her dikene gül denmemesi için bülbüle gülün özelliklerinin anlatılması ile bir olay güzel bir nedene bağlanmıştır.

“Hüsn-i gül vasfını şad-pâre **hezâra** söyle
İstemez çün gülü he hâra dinilmez asla”

G115/39-4

Şâir, gönlünde bir gül bahçesi hayâl ederek bu bahçede hem gül hem de bülbül olduğunu ifade eder. Bahçede baharın özellikleri sürekli tekrârlanır. Bir beyitte nefis ile kayıtlı ve bağlı olmayıp ten elbisesinden vazgeçmek gerekir. Aslında bülbülün yer gülşendir, dünyâ değildir. Ten elbisesini bırakması gereken bülbül olarak insân kastedilmiştir. İnsânın bülbüle benzetilmesi ile istiare sanatının güzel bir örneğine yer verilmiştir. Ayrıca dünyâ bir külhen, cennet ise bir gül bahçesi olarak ifade edilerek benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

“Kuyûd-ı nefis ile bend olma tenden âzâd ol
Ki **bülbül**ün yeri gülşendür istemez külhen”

G307/254-6

“Dil senden âbâdan olur hem gülşen-i handân olur
Cân **bülbülü** nalân olur eyler sana medh ü senâ”

G93/16-6

“Hüsn-i gül vasfını şad-pâre **hezâra** söyle
İstemez çün gülü he hâra dinilmez asla”

G115/39-4

6) *Balık, Hût, Mâhî*

Fenâ dalgasına bir balık gibi atlayan kişi âfet sâhilinde sığınacak başka bir deniz bulamaz. Hakkî bir beyitte kendisini aşk denizinde bir balık olarak düşünür.

“Vir imdi kendini mevc-i fenâyâ kim **hûta**
Bulunmaz âfet-i sâhilde gayr-ı bahr-ı melâz”

G145/73-3

Balık, kendini kuru yerden suyun içine atmaz. Çünkü saf denizin dalgalarının sesi kulağına hoş gelmiştir. Deniz ile varlık, dalgalar ile tecellîler ifade edilerek balık ile kâmil insân ifade edilmiştir. Bu anlamlar tasavvufî olarak ifade edilmektedir.

Kâmil insan, varlık deryâsına bir anda atlamaz. Çünkü varlık denizinde sevgilinin tecellîlerini görmüş veya işitmiştir.

“Niçün suya kurıdan kendin atmaz ol **mâhî**
Ki geldi gûşına hoş bâng-ı mevc-i bahr-ı zülâl”

G247/189-2

Cân, bir balık olarak görülerek aşk çevresine dalar, ten elbisesinden çıkar. Yukarıdaki beyitle benzerlik taşıyan bir beyitte şu ifâdelere yer verilir. Bir âşığın aşk sevdâsından vazgeçtiği görülmediği gibi varlık denizinden bıkmış bir balık görülmediği ifâde edilir. Balık olarak insan ifâde edilir.

“Acep kim gördü ki bir âşık ki vaz geçmiş bu sevdâdan
Acep kim gördü ki bir **balık** ki usanmış o deryâdan”

G287/234-1

“Gayr-ı ma’şûk isteyen ma’şûkdan magbûn olur
Ol şütürde sof u **mâhî**den bilir ancak fülüs”

G201/138-6

“Bu hırsı terk ederse cânın-ı **hût**
Varur bahrinde nûş eyler her an su”

G315/265-6

7) Baykuş, Bûm

Bir baykuş olarak görülen beden elbisesi ayrıca bir vîrâne-yi andırır. Dünyâ vîrânesini bekleyen insân, bir baykuşa benzetilir.

“Bu **bûm**-ı cisme bu vîrâne-yi virüp gederim
Gönülde gül-rûhuma nağme-i hezâr ederim”

G259/202-6

“Bu cihân vîrâne sen **baykuş** misâli bekleme
Çün Şeh’in şâhinisin uç var o Şâhenşâh’a sen”

G309/257-2

“Güzel ankâ gibi gel kûh-ı Kâf’a
Niçün her **bûm**-ı şûma yâr olursun”

G307/255-6

8) Bat

Bat, kaz demektir. Kaz, Büyük Okyanus ve nehirde yüzen hayvandır.

“Dem-i aşkı bulan fark eylemez idbâr u ikbâlî
Berâber buldu **bat** üzmekde nehr ü Bahr-ı Ummânî”

K51/4-38

9) Bâz, Şâh-bâz

Doğan kuşu, mekânla kayıtlı olmayan aşk olarak bir beyitte ifâde edilmiştir. Yine bir beyitte aşk temiz bir doğan kuşu olarak görülür. Dünyâ bir çöldür. Doğan kuşu ise bu çöle avlanmaya gelen kişi olarak ifâde edilir. Tasavvufî olarak doğan, Allah'ın veli zatlarını ifâde eder. (Cebecioğlu, 2004: 34)

*“Aşk sayyâd-ı cihândır ki şikârı cândır
Aşkdır bâz-ı necîb ü ana cânlar usfûr”*

G171/102-4

*“Söyleme kıssa-i ta'tîli ki yokdur ta'tîl
Bâz-ı şâhım ki bu sahrâya şikâra geldim”*

G273/218-2

*“Hayâl-i bâz misâli hayâl perdesini
Nikâb eder yüzine tâ hayâlini göresin”*

G313/262-4

10) Dîk, Harac

Siyah horoz, gecenin karanlığına benzetilir. Bu benzerlik gerçek anlamda renk yönüyle yapılmıştır. Zulmet iki anlamı ifâde edecek şekilde beyitte yer almıştır. Zulmet hem gecenin karanlığı hem de zulüm kullanımı ile yoruma açık bir kavramdır. Bir beyitte akıl, bir horoz akli olarak ifâde edilir.

*“Dîk-ı siyeh göze şeb zulmeti
Dadmasa dil lezzet-i helvâ-yı şeb”*

G123/49-5

*“Gönül ki şîr-i Hudâ'dır bu nefis merkebidir
Bu dîki akl unudur ger görünse arsa-ı küll”*

G253/194-6

11) Deve, Cemel, Şütûr, Üştûr, Şütürân, Nakâ

Başka bir sevgili isteyen kişi asıl sevgiliye aldanır. Bu yüzden deveden sof, balıktan bakır para çıkar. Bir beyitte emânetin yükünü çeken insân bir deveye benzetilir. Aşkın nağmesini devenin anladığı ve devenin bu nağmeleri anlamasıyla raks ettiği ifâde edilir.

*“Gayr-ı ma'sûk isteyen ma'sûkdan magbûn olur
Ol şütürde sof u mâhîden bilir ancak fülüs”*

G201/138-6

*“Cândir çeken **şütür** gibi haml-i emâneti
Bu cism ü akl u nutk eder ibâ verâ-yı aşk”*

G217/156-4

*“Çün **cemel** zikr-i cemâlinle o kim raks itmez
Ana nâm itme ke’l-enâm ki andandır edall”*

G255/199-2

12) **Dîv**

Şehvet, dev olarak bir beyitte ifâde edilirken diğer bir beyitte her yıldızın cismi bir dev gibi yakacağı ifâde edilir. Bir dev gibi yakmak ifâdesiyle beden büyük bir yanma ile yanacağı ifâde edilir ki bu ifâde ile bir mübalağa sezilmektedir.

*“Mi’râc-ı vasl-ı nâtıkayı dilde kıl taleb
Yoksa misâl-i **dîv** yakar cismi her şihâb”*

G119/44-6

*“Seyr-i didâr-ı arûs-ı aşk olur kalbe muhâl
Olsa âgûşunda hâ’il **dîv**-i şehvet çün vesen”*

K59/6-16

*“Gönül beyt-i Hudâ’dır gafletinden cây-ı **dîv** olmuş
Ki bir zahmet girer it bulsa ger bir mescîd-i vîrân”*

G301/249-6

13) **Ejdehâ**

Ağızdan Allah’ın varlığı ve birliğine dair bir söz çıkacak yerde “lâ” kelimesi yani hayır çıkmıştır. Bu yüzden lâ bir ejderha olur, iki dünyâ saadetini bir lokmada yer bitirir. Bir beyitte gönül bir ejdeha olarak görülerek ejdeha gizli hazînelerin alâmetlerini söyler.

*“Gerekdir dahil olmak lâ derûnuna ki illallah
Nişân-ı genc-i pinhân derûn-ı **ejdehâ** söyler” (Ejderha?)*

K45/3-18

Eğer benlik ejderhasının sırlarını ortaya çıkarabilirse kişi, bedende gömülmüş olan aşk sırrının hazînelerini bulacaktır. İnsân benliği bir ejderhaya benzetilmiş ve İnsân bedeni ayrıca bir hazînenin gömütü olarak düşünülmüştür. Bir beyitte de ejderha Hz. Musâ ile birlikte Hz. Musâ’nın asasının bir ejderha olup yılanları yemesi mucizesi bağlamında söz konusu edilmiştir.

*“Tevhîd edem seni der iken lâ açup dehen
Bir lokma eyledi dü-cihânı ol **ejdehâ**”*

K31/1-2

*“Kesr idersen ger tılsım-ı **ejdehâ**-yı benliği
Tîz bulursun genc-i sırr-ı aşkı medfûn-ı beden”*

K59/6-14

*“Kılma yılandan firar görmeyesin **ejdeha**
Eyle yerinde karar hâline sabr eyle”*

G95/19-1

14) Gurab

Gurab, karga demektir. Bir beyitte padişâh ve doğan kuşu ile birlikte yer almıştır. Doğan kuşu rebâbın davetiyle geri dönerken karga davul ile padişâha geri döner mi şeklinde bir soru sorulmuştur. Beyitte yer alan kavramların tamamıyla tasavvufî anlamı vardır. Bu yüzden doğan kuşu Allah’ın irşât etmek istediği kulları için gönderdiği veli; karga, irşât edilmek istenen maddî dünyânın zevklerine kapılmış kişidir. Beyitlerde padişâh olarak büyük çoğunlukla Allah ifâde edilmiştir.

*“Rebâb-ı da’vet-i bâz oldu bâz icâbet eder
Rücû’ eder mi Tubûl ile padişâha **gurâb**”*

G121/47-3

*“Hilâf-ı cinsi **gurab** ile habs olan tûtî
Misâl-i nefis-i behimiyle pür-belâ düşmüş”*

G207/144-6

15) Hamel

Hamel, kuzu demektir. Sadece bir beyitte burç adı olarak yer almıştır. Beyitte şâir, kendilerine verilen ilmin Hakk tarafından verildiğini ve yollarının Hakk’ın caddesi olduğunu ifâde eder. Buna dayanarak mart güneşinin değil sıcak bir nefesin kendilerini ısıttığını ifâde etmektedir.

*“İlmimiz dâde-i Hakk’dır yolumuz cadde-i Hakk
Nefh-i germi bir germ itdi değil şems-i **hamel**⁴⁸”*

G257/200-2

16) Eşek, Har, Mâde-hâr, Katır, Ester, Merke

Kalpler Allah’ın elindedir. Zamân zamân kalpleri açar ve bağlar. Bunu bilmeyen ve anlamayan kişinin eşek olduğu ifâde edilir. Dünyâ yeri uzun bir yoldur. Bu bakımdan bir eşeğe benzetilen **nefs**, bu uzun yol için tımar edilirse insân bir

⁴⁸ Hamel, Arapça kuzu demektir. Burçlardan birine isim olarak verilmiştir. Burca bu ismin verilmesinin sebebi yıldızın kuzuya benzemesidir. Güneş hamel burcunda olduğu zamân 21 Mart olduğu için gece gündüz eşitliği yaşanmaktadır. Hamel burcunda doğan kişiler yönetici karakterlidirler (Pakalın, 1993:718).

fenânın içine düşmüştür. İnsân nefsinin binek edineceği yerde nefis insânı bir binek olarak kullanır ki nefsinin uyan insân için dünyâ yolu nefis eşeğiyle alınmaz. Nefsin bir eşeğe benzetildiği dünyâ yerinin meşakkatli ve uzun bir yol olduğu ifade edilmiştir.

“Cihân tavîledir ashâb-ı nefsidir çü devâb
Kim itse **esteri** tûmâr işi fenâ düşmüş”

G207/144-7

“Kulûbı Tanrı dem-â-dem açar dahi bağlar
Bu işlerinden anı bilmeyen aceb **hardır**”

G177/109-3

“Şefkat it şehvet koy anı sana hûy itme
Âşık-ı pâk ol ü her **mâde-harî** bûy itme”

G323/274-1

17) Humâ

Cân, humâ olarak beyitlerde ifade edilir. Humâ, yere inmeyen gökyüzünde uçan bir kuştur. Humâ kuşunun gölgesinin kimin başının üzerine gelse o kişinin ilerde hükümdar olacağına yönelik bir inanç vardır. Ayrıca humâ, kemikle beslenen bir kuştur. Bu anlatılanlar bağlamında humâ beyitlerde ifade edilmiştir. Bir humâyâ benzetilen cân, mekânla kayıtlı olmadan göklerde uçmak ister. Bir beyitte humânın mübarek bir kuş olduğu gıdasının cehâlet kemiği değil irfân olduğu ifade edilir. Bir diğer beyitte de humânın gölgesi söz konusu edilerek humânın gölgesini âşığın başına salmasıyla âşığın gönül mülkünde bir sultân olduğu ifade edilir.

“Ferhunde murgdır dil ü irfân gıdâsıdır
Cehl üstühânı virme ki ekl itmez ol **hümâ**”

K61/7-8

“O cân ki kendüyi bilmiş **humâ**-yı arş olmuş
Tuyûr-ı cânâ bu ecsâmı bulmuş ol Akfâs”

G209/145-6

“Ben **humâ**yım sâyemi fazlımla saldım başına
Ben gönül mülkünde sultân eylerim âşık seni”

G335/286-8

18) Huffâş, Hafâfîş

Huffâş, yarasa demektir. Bir beyitte güneşin ışığını göremeyen kişi için kullanılmıştır. Bu yüzden güneşin ışığının mahiyetini anlamayan vahdet sırrını da

anlamaz. Bir diğerk beyitte de yarasanın kör olduğu ve güneşin ışığından nasiplenmeyeceğı ifâde edilir.

“Ziyâ-yı şems-i **hafâfîş** n’eyler Hakkı
Bu sırr-ı vahdeti kesretde itme hiç ifşâ”

G103/26-7

“Muhît-i cümledir nûr-ı semâvât u zemîn ammâ
Güneşden behre **huffâş** almadı çün kûrdur mutlak”

G217/155-3

19) **Kedü**

Şâir, bir beyitte gönlü bir bahçe olarak hayâl ederek bu bahçede kedi ve âlem topuna yer vermiştir.

“Gönül gözinde ırag u yakın berâber olur
Ki tob-ı âlem olur bâg-ı dilde misl-i **kedü**”

G315/264-4

20) **Kerkes**

Bir beyitte ankâ ile akbaba arasında bir kıyaslama yapılarak ankânın bir Kaf Dağı’na benzetilen gönülde yer aldığı akbabanın ise leş yiyen bir hayvan olmasına vurgu yapılmıştır.

“Kâf-ı dilde olmuşum ankâ-misâl
Kerkes-i murdâr-ı hârı istemem”

G277/222-5

21) **Kuş, Murg, Murgâb, Murgân, Tuyûr**

Kuş; *cân, insân, sa’âdet, rûh, mürde, arş, zeyrek ve dilin* benzeyeni olarak ifâde edilir. Kuş ile genellikle insân kastedilmiştir. İnsân ile olan benzerlikleri her ikisinin de hapsedilmiş olmasından ileri gelir. İnsân ten elbisesine hapsedilmiş, kuş ise bir kafese hapsedilmiştir. İnsân elbisesinin bir kafes olarak ifâde edildiğı bir beyitte cân kuşu, bir kafese hapsedilmiştir. Kuş, gönül kapısını açar, aşkı keşfeder ve en yüksek yerlere uçar. Bir beyitte ise dünyâ hikmet meyvelerinin olduğı ağaçlarla doludur. Güzel nağmeler söyleyen kuş, bu nimetlere şükreder. Güzel nağmeler söyleyen ve şükreden kişinin insân olduğı anlaşılmaktadır. Güzel nağmeler söyleyen kuş, zikreden insân için ödünç alınarak kapalı istiarenin güzel bir örneğı verilmiştir.

“Kamu cânibden eşcârı toludur meyve-i hikmet
Hurûş eyler hevâ-yı şükr ile **murg-ı hoş-elhânı**”
K51/4-43

Bir beyitte saadet kuşu kavramına yer verilerek saadet kuşu bir kişinin başına ancak gece yatmayıp vakini ibâdetle geçirdiği zamân konmaktadır. Cân kuşu bazı sırlara sahip bir kuş olarak görülür. Bir beyitte de ahiret âlemi rûhlar için bir yuva iken böyle anlayışlı bir kuşa benzetilen insânın neden dünyâ ve ten kafesinin yolunu tuttuğuna yönelik bir soru ile şaşkınlık hâli dile getirilir.

“Âlem-i kuds âşiyân-ı **murg-ı rûh** olmuşdu hoş
Böyle zîrek murg iken olmuş aceb câyı kafes”
G201/137-5

“Feth it cihân-ı aşka bu dil beyti bâbını
Tâ **murg-ı cân** kafesden ede evce irtikâ”
K35/1-32

“Bir gece sabr eyle yere koyma baş
Murg-ı sa’adet kona tâ başına”
G85/7-3

22) Mûr, Mûrân

Karınca, beyitlerde Hz. Süleymân ile birlikte büyüklük küçüklük tezaadını ifâde etmek için yer alırken bir beyitte Hz. Süleymân’ın karıncalar ile olan bir hikâyesine telmih yapılır. (Bkz. Hz. Süleymân) Bir beyitte dostları terk edip ölen kişi mezara girdiği vakit, ona mezarda yılanlar ve karıncalar aşkın güzelliğinden söyler.

“Aşk dil tahtı üzre sultândır
Misl-i **mûruz** biz ol Süleymân’dır”
A71/2

“Ölüp mezara girüp terk idende yârânı
O mâr u **mûr**ı sana aşk hoş likâ eyler”
G175/107-3

“Sen yakîn bil kim seni aşk eylemez rencide hiç
Eylemek rencide **Mûrân-ı** Süleymân hoş değil”
G239/179-4

23) Meges, Peşşe

Sineğin örümcek ağına meyil etmeyeceği bir beyitte ifâde edilirken diğer bir beyitte ise sinek avlamakla kalbi uğraştırmamak gerektiği ifadesine yer verilir. Yani, kalbi küçük şeylerle uğraştırmamak gerekir. Bu bağlamında *Sinek avlamak* deyimine yer verildiği görülmektedir.

Sadece bir beyitte yer alan peşşe, sivrisinek demektir.

“Kendine geldiğin zamân **peşşe**ye hem şikârsın
Kendin unuttuğun zamân şîr şikâr olur sana”

G97/21-2

“Meyl-i dâm-ı ankebût-ı şevk eder mi her **meges**
Kadr-i çengâl-i ukâb-ı aşkı bilmez her şikâr”

G55/5-16

“Kalbini mukayyed eyleme sayd-ı **meges**le kim
Ankâ hem âşiyânedir a'lâ-şikâr ana”

K61/7-7

“Sırr-ı vahdet söylemek mümkündür olsa ehl-i dil
Ehl-i dilden gayrı ger meclisde olmazsa **meges**”

G201/137-3

24) Pervâne

Şem' ve pervâne, Dîvân edebiyâtında çok sık kullanılan mazmûnlardan biridir. Tasavvufî anlam itibariyle şem', Allah'ı; pervâne, Allah'a kavuşmak isteyen âşığı temsil etmektedir. *Hakkî Dîvânı* 'nda da şem' açıklamamıza paralel olarak yer almıştır. Bir beyitte her bir zerrenin güneşe olan meylini öğrenen kişi mertliği ancak pervânedен⁴⁹ öğrenebilir. *Dîvân* 'da güneş, hiç şüphesiz Allah için kullanılan bir ifade olmuştur.

“Ta'allüm eyle her bir zerreden hûrşide meyli sen
Er ol **pervâne**den öğren aceb merdânelik etmek”

G235/175-2

“Her hileyi terk it hemân dîvâne ol dîvâne ol
Merdâne aşk odına yan **pervâne** ol **pervâne** ol”

G239/180-1

“Aşk ile dîvâne ol şem' ile **pervâne** ol
Cânına cânâne ol derdüne dermân sen ol”

G243/185-3

25) Peleng

Peleng, kaplan demektir. Bir beyitte su, hayret vadisinde her taşla mücadele ederek ilerken deryâsına kavuşmak için bir kaplanın avına kavuşmasına benzer bir vuslata erer. Hayret(bkz. hayret) vadisi insânın Allah'a ulaşmasında engellerle dolu

⁴⁹ Bir gün pervâne şöyle demiş: “Mahvolmaya niçin cân atıyorum biliyor musun? Çünkü O, varken ben olmasam da olur. Makkûl olan yâr odur; ben yanayım ki âşığın yanışı ona da geçsin (Sadi, 1989: 171).

dünyâ vadisidir. Bu vadiide her taşla mücadele eden Allah’a kavuşmak isteyen âşıktır. Âşığın vadiide ilerlerken mücadele ettiği taşlar, âşığın sevgiliye ulaşmasını engelleyen kesrettir.

“*Su vâdî-i hayretde her seng ile ceng eyler
Deryâsına vuslatda aheng-i **peleng** eyler*”

G373/1

26) Rûbâh

Rûbâh, tilki demektir. Tilki, Allah’ın şivesinin söylenmemesi gereken varlıktır.

“*Aşk ile aklın işi yokdur açık söz söyleme
Şîr-i Yezdân şîvesin bildirme her **rûbâha** sen*”

G309/257-6

27) Seg

Nefs, gönül kalesinde hükmeden bir ite benzetilir. Nefsin gönülden çıkması ancak gönlün cefâ çekmesiyle mümkün olmaktadır.

“*Çün itdi hükm gönül kal’asında nefş-i adû
Cefâ çekilmese çıkmaz derûndan ol **seg-sâr***”

G177/110-2

28) Şâhin

Şâhin, avdan ayrılıp niçin şâhına gitmez. Hâlbuki davullarla geri dönüş haberini verdiler.

“*Niçün şikârdan uçmaz şehine ol şâhin
Ki irci’î haberin viridler tubûl ü düvâl*”

G247/189-3

“*Bu cihân vîrâne sen baykuş misâli bekleme
Çün Şeh’in **şâhin**isin uç var o Şâhenşâh’a sen*”

G309/257-2

29) Tûtî

İnsân, kendini sûret aynasında bir tûtî olarak bilir. Şâir, bir yerde zâtını tûtî olarak ifâde eder. Tûtî, hocadan söz öğrenen kişi olarak ifâde edilir.

*“O **tûtî** misli kendin bildi bu mir’ât-ı sûretde
Ki şâgird olmuş öz nakşına üstâd-ı suhan-dânı”*

K47/4-4

*“Dîdelerden görürüm kendi cemâlim tenhâ
Tûtî-i zâtıma her dilde çü şehd ü şekerim”*

G269/212-5

*“Hâcedir âyîneden **tûtî**ye nutk öğreden
Âyîne yoksa neden murg ile söyler lisân”*

G297/245-4

30) **Timsâh, Neheng**

Timsah, başını şehâdet(bkz. şehâdet) nehrinden kaldıran lâ olarak ifâde edilir. Bir beyitte su hayret vadisinde akarken kurtuluşun tâ kendisi olarak eşyaya hayât veren olarak görülür. Timsah, akan suyu tatlı bir su bilmiş ve suyun zevkini çıkarır. Aşağıdaki beyitte Furkan süresi 53. âyetin kısmen iktibas edildiği görülmektedir. Ayrıca fîrat kelimesinin anlamı ve beyit içindeki anlamı itibariyle iki anlamı çağrıştıracak şekilde kullanımının olduğu görülmektedir. Fîrat’ın ilk anlamı bilinen Fîrat Nehri, İkinci fîratın anlamı ise tatlı su demektir. Aşağıdaki dizede bir tevriye örneği görülmektedir.

*“Su ayn-ı necât olmuş eşyaya hayât olmuş
Bel azb-ı fîrât olmuş ol zevk-i **neheng** eyler”*

G373/6

*“Eger kaldırsa ser bahr-ı şehâdetden **neheng**-i lâ
Teyemmün farz olur Nûh’a cihânı tutsa tufanı”*

K51/4-39

*“Çün hatâr yok neden bu havf u hazer
“Leyle fî’l-bahri gayrûna **timsâh**”*

G137/63-3

31) **Uşfûr**

Aşkın bir doğan kuşu olarak görüldüğü bir beyitte cânlar serçe kuşu olarak görülür.

*“Aşk sayyad-ı cihandır ki şikârı cânıdır
Aşkdır bâz-ı necîb ü ana cânlar **uşfûr**”*

G171/102-4

32) Yılan, Mâr

Yılan, bir beyitte bir atasözü içinde yer alarak *yağmurdan kaçarken doluya tutulmak* atasözünü anımsatmaktadır. Bu dizede yılan yağmur, ejderha dolu olarak sezdirilmiştir. Bir efsaneye göre yılanlar, yüz yıl yaşadıktan sonra ejderha olurmuş (Pala, 1998:262). Yılan ve ejderhanın büyüklük-küçüklük tezadı bağlamında yer aldığı görülmektedir.

Yılan, kendini bilmeyen insânın sevgilisi olarak bir beyitte ifâde edilirken başka bir beyitte ârif, sevgilinin hazînelerinin sırrını yılanı söyler. Yılan, Hz. Musa ve asâ ile birlikte yer alırken başka bir beyitte gizli hazîneler üzerinde uyuyan olarak görülür. Yılanın gizli hazîneleri koruduğu bilinen bir efsanedir. Ayrıca aşağıdaki beyitte yılanı has bir özellikle bağlantılı olarak bekçi kavramının kullanıldığı görülmektedir.

“Genc-i pnhân üzre *mâr-ı* huftesin ey pâsbân
Misl-i *mâr-ı* huftesin eylerim âşık seni”

G335/286-6

“Kılma *yılandan* firar görmeyesin ejdeha
Eyle yerinde karar hâline sabr eyle”

G95/19-1

“Peşîmândır o ârif evvel âhir
Ki *mâra* sırr-ı genc-i yâr söyler”

G155/84-3

33) Zenbûr

Zenbûr, eşek arısı demektir. Bir beyitte bal ile birlikte yer almıştır.

“Bensiz sana şehd verseler hem
Bir şehd iledir hezâr *zenbûr*”

G173/104-6

2.4.11. Vücûd Kısımları

1) Akıl, Ukûl, Hûş, Dimâğ, Hired

Akıl için *kilk-i akıl*, *akl-ı küll*, *pençe*, *züll-i akl*, *sâhil-i akl*, *keder-i akl*, *zû-fünûn-ı akl*, *vesvese-i akl* gibi ifâdeler söz konusu edilmiştir. Dünyânın sadece

görünenden ibaret olduğunu düşünen insânlar için “**kasır akıl**” yani, düşüncesi noksan ifâdesi kullanılır. Hâlbuki külli akıl, aşk gözüyle dünyâyı hayrânlıkla seyreder. Bir beyitte ise dünyâda bu akıl ile yaşamaktansa aşk ile ölmek daha hayırlı görülür. Bu akımdan irfân, aşkın şânı olarak görülürken bu şân aklın ürkmesine sebep olmaktadır.

“Ölüm aşk içre yeğdir zinde olmakdan bu **akl** ile
Ki aşkın şânı irfândır bu **akl** ile andan remân olmuş”

K41/2-63

Bir beyitte aşk, hoş bir meyve olarak görülür. Akıl bu meyvenin kabuğu olarak ifâde edilir. Bu sebepten aşk görünmeyen, akıl görünen olarak ifâde edilmiştir.

“Aşk bir hoş meyvedir kim lübb ü kısrı aşk u **akl**
Aşkî bâtın akli zâhir eylemiş bir perde-dâr”

K57/5-27

Bir dizede aşk bir deniz, akıl bu denizde dalga olarak görülür. Akıl ilmi, bir beyitte tefekkür olarak belirtilir. Bir beyitte Hz. Âdem, küllî aklın bir sûreti olarak ifâde edilir. Tasavvufa göre Hz. Âdem, küllî akıl; Havva, küllî nefsin sûretini ifâde eder (Uludağ, 2102: 34). Bir başka beyitte külli akıl ve külli nefsin ma’nâ yönüyle Hz. Âdem ve Havva olduğu ifâde edilir.

“Sen **akl**-ı küll ü asl-ı cihân iken ey peder
Gyidin libâs-ı şâhı dahi kisvet-i gedâ”

G81/2-4

Akıl, dâ’mâ sağlam adımlar atmak ister. Akıl yapmak istediği işlerde içtihad ve sağlam bir dayanak ister. Bu sebepten akıl, aşkı anlamaz. Bu akıl özelliklerinin karşısına aşk konmaktadır. Aşk, aklın tam zıddı bir tavır içerisinde görülür. Akıl, bir rütbe olarak görülürken aşk, bir makâm olarak akıldan daha yüce olarak görülmektedir.

“**Akl** istinâdı ister âşık me’âdı ister
Akl içtihadı ister âşık refik-i a’lâ”

G107/30-4

Bir beyitte de cüz’-i aklın küllî aklın düşmanı olduğu ifâde edilirken bir yerde akıl, bir kâtil olarak ifâde edilir. Buna ilişkin gönlün ve ruhun ten elbisesinde mutsuz olmasının sebebi olarak akıl görülür. Akıl, bu ifâdelere karşılık olarak vücût ikliminin sultânı olarak görülür.

*“Akldır sultân-ı iklîm-i vücûd
Lîk odur bîgâne-i esrârımız”*

G193/127-2

*“Akl bahâne-cûya eder âkil iktidâ
Âşık enîs-i renc ü belâdır bilâ-hilâf”*

G217/154-2

*“Şarâb-ı aşkı içüp akldan geç eyle safâ
Bu akl-ı kasır ile tâ-be-key keder bulasın”*

G289/236-7

2) *Aguş, Likâ*

İki dünyâ bir ayna gibi ifâde edilerek bu âlemin yüzü, kavuşma âleminin yüzü olmuştur. Dünyâ bu beyitte ahiret için bir semere olarak görülür. Bir beyitte âşığın fânî olduğu sürece kavuşma şarâbını içince bekâda olabileceği ifâde edilir. Likâ, kavuşma ve çehre anlamı ile beyitlerde söz konusu edilmiştir.

*“Seyr-i dîdâr-ı arûs-ı aşk olur kalbe muhâl
Olsa âgûşunda hâ'il dîv-i şehvet çün vesen”*

K59/6-16

*“Birdir iki cihân ki bir âyinedir hemân
Zahri bu âlem oldu yüzü âlem-i likâ”*

K63/7-26

*“Âşık fakîr olursa da fahr u gînâdadır
Fânî olursa hamr-ı likâdan bekâdadır”*

G163/95- 1

3) *Baş, Ser*

Bir beyitte dünyânın bir matem-hâne olduğu ve her gelenin kendisi için ağladığı ifâde edilerek “her koyun kendi bacağından asılır” atasözü sezdirilerek baş mefhumu kullanılmıştır. Bir beyitte yine baş ile ilgili bir atasözüne yere verilerek “ölüm gelince bu câna baş ağrısı bahâne” atasözü kullanılmıştır. Bir başka dizede çeşm-i ser ifâdesiyle baş, baş göz üstüne deymi ile kullanılmıştır. Ayrıca baş koyma, baş çekme, yere baş koyma, baştan ayağa deyimleri de kullanılmıştır.

*“Çün İbrâhim'sin düş nâr-ı aşka nûr-ı mahz ol kim
Görürsün her ser-i müyun çü şâh-ı ergavân olmuş”*

K39/2-37

*“Namaz olmuş anın çün mü'minün mi'râcı her saat
Ki başı arza vaz' etmek urûc-ı âsumân olmuş”*

K39/2-30

“Hayâl olmaz **ser-i ârifde zîrâ** çün güneş tâbı
Düşer mir’âta kalmaz gayrı sûret görmek imkânı”

K47/4-9

4) *Cisim, Ecsâm, Beden, Ebdân*

Cisim ve beden için **ev, teng-nâ, zulmet, cism-i hayvânî, cism-i teng-i muzlim, tabl-ı beden, câm-ı cism, cism-i reh-zen, şîşe-i ebdân, mülk-i cism, cism-i mürde, nikâb-ı cism, bûm-ı cism, mehd-i cism** vb. ifâdeler kullanılmıştır.

Bir çamurdan yaratılan insân, gurbet yeri olan dünyâda bir beden içine hapsedilir. Bu beden evi içinde Allah’ın lütfu olarak gizli hazîneler saklanmıştır. Fakat insân zamânla bedenine meyleder ve bu dünyânın zilletini çekmeye başlar. Hâlbuki beden elbisesi içinde bulunan hazîneleri bulmanın yolu benlik ejderhasının tılsımını kırmak ile mümkün olduğu ifâde edilir. Beden elbisesi insâna dar geldiği için bu elbiseden çıkmak, Hızır gibi aşkı bir hayât suyu olarak içmekten geçmektedir. Beyitlerde cismin rûha giydirilen bir elbise olduğu ve rûhun bu elbiseyi her daim atmak istemesi ve bedenın saklı hazîneler ile dolu olduğu vb. şekilde beden kullanımına yer verilmiştir.

Bir beyitte bedenın rûhlar âlemine sığmayacağı ifâde edilerek başka bir beyitte cismin insân için bir **zindân yeri** olduğu söylenir. Bu zindân yerinden kurtulmanın çâresi olarak ölüm görülmektedir. Bir yerde bedenın rûha giydirilen bir elbise olması güzel bir ifâde ile dile getirilerek beden için **cân yüzüne konmuş bir tozdur** ifâdesi kullanılır. Bir yerde de insân, ses çıkaran içi boş bir davul olarak görülür.

İnsân beden elbisesi içinde gönlünden sevgiliye bir sefer yapmak ister. Fakat gönül sevgiliye kavuşmayı dilerken cisim buna engel olmaktadır. Çünkü cisim araya giren bir **perde** olarak anlaşılmaktadır.

“Eyler gönül arzu-yı dîdâr
Hayfâ ki bu **cism** hâ’ilimdir”

G153/82-6

Aşkın bir hazîne olarak görüldüğü bir yerde aşk, bir deniz olarak görülen beden içinde saklı bir sadef olarak ifâde edilmektedir. Beden, bu sadefi hem saklayan bir deniz hem de sadefi içinde saklayan bir kabuk işlevi görmüştür.

“Genc-i aşk u hikmet ü fakr u fenâsın ey puser
Lutf u bahrîsin sade f misli **bedende** pür-hüner”

G165/97-1

Cisim bir **kadeh** ya da bir **şişeye** benzetilerek beden içine ma'nâ yolundan sevdâ şarâbı dolmaktadır. O kişi ki bir mülk olarak görülen bedenini yıkmış, nefesine hükmetmiş ve rûh arşına çıkmıştır. İnsânın nefesine hükmetmesi **nefsini sıkmak** tabiriyle ifâde edilirken cisim ise bir mülk olarak görülmüştür. İnsân rûhunun özgür olması için beden zindânından çıkması beyitlerde farklı söz çağrışımlarıyla ifâde edilmiştir.

“O ki mülk-i **cism-i** yıkmış o gülû-yı nefsi sıkmış
Dahi arş-ı câna çıkmış ana nerdübân görünmez”

G199/135-3

“Bir meclis eyle bu'l-‘aceb ayş u tarab kıl rûz u şeb
Tolsun o hamr-ı bî-ineb bu şişe-i **ebdânımız**”

G181/114-2

“Behiştin var iken dûzahdasın giryân ü bilmezsin
Ki ka'r-ı hâne-i **cisminde** medfun zerr-i kân olmuş”

K39/2-31

5) Ciger

Bir beyitte suya doymuş olan ciğerin vahdet denizinde de şarâba doyduğu ifâde edilir.

“Zerrât-ı kamu âlem ger olsa bana düşmen
Ne gam ban aşk olmuş hoş hem **ciger-i** ferruh”

G137/64-5

“Bir zamân gice gibi zulmete talmışlar idi
Tâ ki çâk-i **ciger** içinde seher bulmuşlar”

G161/93-3

“Seyl misli revân oldum vahdet yemini buldum
Ol hamr ile hoş taldum sîr-âb-ı **ciger** kıldım”

G279/224-3

6) El, Dest, Yed

Dest-i fenâ, dest-i tamâ gibi kavramlarla birlikte kullanılan el, bir beyitte kalbin insânın değil Allah'ın elinde olduğu ifâde edilir. Gâfil olan insân zanneder ki sıkıntı halkın elinde bir asâdır. Hâlbuki bütün asâlar hareketliliğini Allah'tan alır.

*“Çü dildir usbu’-ı lütfuyla kahrı beyninde
Kimin **yedinde** imiş dil ne şâha manzardır”*

G177/109-7

El, bir beyitte Hz. Musâ ile bağlantılı olarak yed-i beyzâ mucizesi ile ilişkili olarak yer almaktadır. Bir beyitte Allah’ın insânın gözünü bir inci gibi elinde bağladığı ifâde edilerek bu elin gözü bazen tuttuğu bazen attığı ve döndürdüğü ifâde edilir. Bu beyte göre el, göz kapağı anlamında kullanılmıştır. Göz içinde yer alan göz bebeği bir inci gibi hayâl edilerek gözün her türlü hareketini ve koruma işini yapan el, göz kapağı olarak düşünülmüştür.

*“Ol bağlamışdır çeşmini **destinde** sen incü misâl
Gâhî tutar gâhî atar geh döndürür ender-hevâ”*

G109/33-3

*“Mâ rameyte iz rameyte” dedi Hakk ol dostuna
Kim anın **desti** Habîb-i destidir bî-şekk ü zann”*

K59/6-24

*“Geh cânib-i hâba geder geh semt-i esbâba geder
Geh cânib-i şehir-i bekâ geh cânib-i **dest-i fenâ**”*

G91/14-4

7) Dudak, Leb, Fem, Dehan

Her lezzete ve her bûseye dudağın konmaması ancak dildârın dudağından mest olunması ve tatlılığı alması gerektiği ifâde edilir. Dudak, “*tasavvufta zahiren konuşma sıfatı, İlahî işaretler ve uyarılar, Hakk’ın kelamı*” anlamında kullanılmaktadır (Uludağ, 2012: 101). Aşağıdaki beyitten hareketle dudağın, her sözü söylemesi sadece sevgilinin sözünden mest olması ifâde edilmiş olabilir.

*“Her lezzet-ü her bûseye urma dudağın tâ
Dildâr **lebinden** olasın mest ü şeker-hâ”*

G93/17-1

Cân, sevgilinin dudağından her zamân başka bir cân almaktadır. Bu beyitle yine dudağın söz anlamında kullanıldığı görülmektedir. Başka bir dizede bir yaya benzetilen dudaktan sözün bir ok gibi çıktığı ifâde edilir.

*“**Fem-i âdemî** kemândır sözü ol gibi revandur
Atan anı cân-ı cândır amel-i kemân görünmez”*

G199/135-6

Bir başka beyitte susmuş olan dudak suskunluk kılıcını cenk için çekmiştir. Çünkü kendini bilmez adama cevap vermeye gerek olmadığı ifâde edilir. Kendini

bilmez adama cevap vermemek için susmak güzel bir nedene bağlanarak hüsn-ü ta'lil sanatının güzel bir örneğinin verildiği görülmektedir. Ayrıca suskunluğun bir kılıç olarak görüldüğü dikkat çekicidir.

“Cenk içre eyledi **leb-i** hâmûş-kâr tığ
Virmek cevâb merdüm-i nâdân nene gerek”

G231/171-4

Şâir, şekeri incir gibi dudaksız yediğini ifâde ederek bunun gönlüne zevk verdiğini söyler. Dudak ve incirin ağızlarının kapalı olması yönüyle bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Bir yerde ağız, hokka olarak görülmektedir. Bu benzerlik şekil yönüyle kurulmuştur.

“Yerim helvâ dehensiz misl-i incir
Gönülden zevk edüp el urman aslâ”

G89/12-3

“Leb-i Cânân’dan alur her dem o başka bir cân
Dahi her cân için ol demde gelir bir kâleb”

G121/45-3

“O câm-ı nergîs ü mest ü **leb-i** mey reng-i sâkîden
Revân-ı Hakkî geh mest ü gehî mesrûrdur mutlak”

G217/155-7

9) Diz, Dendân

Hz. Peygamber (SAV)’in oturuş şeklinin anlatıldığı bir beyitte Hz. Peygamber (SAV)’in, murabba oturması dizi üzerine diz bükmesi şeklinde ifâde edilir.

Dendân, inci ile olan benzerliği yönüyle beyitte söz konusu edilmiştir. Dendân, diş demektir.

“Yüzün tut bu **dizin** âyînesinden hoş temâşâ kıl
Ki bu sûret ki sen tutdun ne ma’nâdır anın şânı”

K47/4-5

“Murabba’ otururdu yâ **diz** üzre yâ dikerdi **diz**
Tolu âdâb idi peydâ vü pinhân ol Kerem Kânı”

N75/16

“Vaktinde ukde gonce misâli çün açılır
Pes iştigâl nâhun u **dendân** nene gerek”

G231/171-5

10) Deri, Lahm, Ebrû

Bir beyitte deri ve lahm terim anlamıyla kullanılmıştır. Ebrû, bir beyitte nûn harfine benzetilmiştir. Bu benzerlik ilişkisi şekil yönüyle yapılmıştır.

“Bir deriyim **lahm**den dûr olmuşum
Firkatiyle çekmişim ben çok azab”

G121/46-2

“Kasemde nûn u kalemdir o kâmet ü **ebrû**
Ki dil hemîşe o dilberle oldu rûy-be-rû”

G315/264-1

11) Gülû

Nefsin boğazının sıkılması ibaresinin geçtiği dizede nefsin terbiye edilmesi ifâde edilmiştir.

“O ki mülk-i cismi yıkmış o **gülû**-yı nefsi sıkmış
Dahi arş-ı câna çıkmış ana nerdübân görünmez”

G199/135-3

12) Gabgab

Gönülde sevgilinin bir elmayı andıran çenesi seyredilir. Gabgab, tasavvufi olarak gönülde sevgiliye dair ortaya çıkan şeylerin haz vermesi olarak ifâde edilir (Cebecioğlu, 2004: 87).

“O sîb-i **gabgab**ın seyriyle eyvah itme kim dilde
Dökülmüş katre katre kan bulursun nâr-ı pistânı”

K51/4-47

“Gönül olmaz ki sâ’atde bir emri tâlib
Dem-be-dem başka olur cân u çeşm ü dehân u **gabgab**”

G119/45-2

13) Göz, Çeşm, Dîde, Ayn, A’yan

Gönül güzû ile aşk seyredilir. Aşk gözüyle küllî aklın güzelliği seyredilirken **cân gözüyle** de gönülde Allah’ın bitmeyen güzelliği seyredilir. Âlemin ma’nâsı **basîret gözü** açılarak seyredilir.

Bir yerde mâsivâ sofrasında imsak eden oruçlu kişi gözlerini İsâ sofrasında açar ifâdesine yer verilmiştir. Bir beyitte de Hz. Yakup ile bütünleşen göz, Hz. Yûsuf’un hasretinden görmez olur. Gözlerin açılması da Yûsuf’un gömleği sayesinde olmuştur.

“Sıyâm-ı mâsivâllâh içre her şeyden eden imsâk
Açarsa **çeşm** o Îsâ sofrasına oldu nefsânî”

K49/4-26

Dünyâ dikenliği içinde vahdet gülünü seyreden ârifin gözünde dünyâ bir lâle bahçesi olarak görülür. Dünyânın kesret âlemi olarak bir dikenlik yerine benzetilmesi ve vahdetin bir gül olarak hayâl edildiği dünyânın bir lâle bahçesi olması... Bunların hepsi çoklukta birliği görmek olarak ifâde edilmektedir. Dünyânın bir lâle bahçesi olarak görülmesi ile Allah’ın varlığıyla bu kesret âleminde görüldüğüne bir delîl teşkil etmektedir. Lâle ile Allah’ın sembolize edildiği unutulmamalıdır.

“Hâr-zâr-ı kesret içre verd-i vahdet seyr iden
Ârifin **çeşminde** Hakkî âlem olmuş lâle-zâr”

K57/5-32

“Ta’alluk kes kamu hâhişden âzâd ol cehennemden
Gözün yum kendüne bak kim cenânın çün cinân olmuş”

K39/2-33

“Ey Pâdişâh-ı akl u cân vey cân **gözüne** tûtiyâ
Bir sürme ihsân kıl hemân tâ **çeşm-i cân** bulsun ziyâ”

G91/14-1

14) Kulak, Gûş

Dünyâ, aşk gürültüsü ile dolarken yârin aşkı cân kulağına nazlı nazlı söylenir. Kulağın bir deyim içinde yer aldığı görülür. İnsân, sırlarla dolu bir kadeh olarak görülür. Gözün ve kulağın bu sırlardan ötürü bağlanması gerekir. Bir beyitte balığın kulağına denizin dalgalarından hoş sesler geldiği için geldiği için kendini suya atmadığı ifâde edilir. Beyitlerde kulak, aşk gürültülerini ya da güzel sesleri işitir. Kulak, bir uzuv olarak yer almış ve kendi işlevini yerine getirmiştir.

“Niçün suya kurıdan kendin atmaz ol mâhî
Ki geldi **gûşına** hoş bâng-ı mevc-i bahr-ı zülâl”

G247/189-2

“Bu sözün mez-i dildir işit **gûş-ı cân** ile
Terk eyle cânı tîz bulunur meh-likâyı dil”

G249/191-2

“Bu cân **kulağına** pinhân dedi o Rahmet gül
Benimle ol dahi her dem tarabda şâd ol ve gül”

G251/194-1

15) Kalp, Yürek, Fuâd

Kalbin kazancı, kalpte olan gönül darlığının veya kararsızlığın bitmesi ile kalpte irfân sikkeleri ortaya çıkar. Bu sikkeler sayesinde rûhun bir hareket özgürlüğüne kavuştuğu ifâde edilir. Bundan dolayı kalbin kârlı bir ticaretin merkezi olduğu görülür. Kalp için *nakd, ayine, mir'at, hâne* vb. benzetmeler kullanıldığı görülmektedir.

Kalp, aşığın sevgiliyi seyrettiği sohbet ettiği ve sevgiliye kavuştuğu yerdir. Sevgili تنها gecelerde kalbe ziyarete gelir. Sevgili kalbe geldiği zamân kalp, cennet bahçesine döner ve sevgilinin gelişiyle beraber kalp bir marifet yeri olur. Ayrıca âşık seyr ü seferini kalpte gerçekleştirir. Âşığın gönlünde seyr ü sefer yapmasının sebebi kalbin bir kadehe benzeyen dünyâyı gösteren bir ayna olmasından ileri gelmektedir. Bu beyit bağlamında kalp dünyâda yaratılmış olan ilâhî sikkelerin görüldüğü bir ayna olarak görülür.

“Ârif ki dilde seyr ü sefer eyler ol müdâm
Mir'ât-ı **kalb**dir ana câm-ı cihân-nümâ”

K63/7-21

Kalp, bir beyitte her nevi meyvenin yetiştiği bir ağaç olarak görülür. Bu ağacın meyveleri bazen tatlı bazen gam bazen de mutluluktur. Akla gelen bazı fikirler kalbe üzüntü verir. Bu üzüntüleri gidermenin yolu dilber ve dilberin aşkının kalbe hayât vermesidir. Allah, eğer şevk verirse kalbe gelmenin yolu hayretten geçmektedir. Kalp sevgilinin güzel yüzünün aydınlığının görüldüğü yer olarak bir beyitte zikredilir. **Kalb-i mukallib** ifâdesine yer verilen bir beyitte kalpleri çeviren ve hâlden hâle sokan anlamıyla Allah'ın zikredildiği görülmektedir. Başka bir beyitte de kalplerin Allah'ın elinde olduğuna dair bir ifâdeye yer verilmiştir.

“Aceb aceb ki Hudâ'dan dil olmadı âgâh
Ki kabz u bast ile **kalbi** mukalleb ezhardır”

G177/109-6

Bir beyitte **kalbi donmuşlar** ifâdesine yer verildiği görülmektedir. Âlemin bir mutluluk hâli ile dolu olduğu ifâde edilerek kalbi donmuş olan insânların semâ' zevkinden yoksun olduğu anlatılır. Semâ', işitmek ve zikir yaparken dönme hadisesidir. Beyitle bağlantılı olarak dünyâda var olan mutluluk hâlinin işitilmesi ve

dünyânın Allah'ı zikrederek dönmesi ve kalbi donmuşların bu zikri yapmaktan uzak olduğu yorumları yapılabilir. Beyit her iki yoruma da açıktır.

“Kalbi donmuşlarda yok zevk-i semâ’

Yoksa âlem toptoludur bu sürûd”

G143/72-2

Düşmandan gelen tehlikeler bir toz olarak görülerek kalp aynasına yapışmasından endişe edilir. Bir beyitte ezel şarâbını içen kişinin kalbini Mevlâ, şirin sözlerle doldurur. Bu sebepten kalbin mâsivâdan arınmış olması gerekir ki sâkî, her gece bu kalbi deryâlarla doldursun.

Aşkın sultânı gizliden kalbe nazar edince âşğın cânı sultânın gizli sırlarının merkezi hâline gelir. Allah'ın kalbe nazar etmesinin yanı sıra insânın da kendi kalbine bakması ve kendini tanıması gerektiği ifâde edilir. Bir yerde kalp bir ilim merkezi gibi görülerek bu merkezin temel ilminin Tasavvuf olduğu ifâde edilir. Başka bir yerde kalp bir ev olarak görülerek bir vîrâne olmaktan çıkartılıp yeniden yapılandırılması sultânın sarâyı olarak görülmesine bağlanmaktadır.

“Hâne-i kalbin imâret kıl ki vîrân hoş değil

Mâsivâ-yı hâşâki tolsa kasr-ı sultân hoş değil”

G239/179-1

Bir yerde kalp, gemi gibi bir hâlden bir hâle döner. Bu dönüşümün sebebi Sevgilinin denizindeki hareketliliklerden kaynaklanmaktadır. Bu beyitten hareketle kalplerin Allah'ın elinde olduğu kalplerin sevgilinin verdiği bazı hâllerden ötürü hâlden hâle geçtiği ifâde edilir. Bu nedenle kalp sürekli hareket halinde olan bir gemiye benzetilir.

“Sefîne mislî kalbe inkılabı

Virir ol cünbişi deryâ-yı cânân”

G305/252-5

“Şu’bdan kalbe kasvetdir gelen hem şehvet ü nahvet

Bulur cû ehli ilm ü hilm olur ahlâk-ı Rabbânî”

K49/4-24

“Hayr u şer fark olmaz asla ne bahâr u ne hazân

Nûr-ı vahdet kalbe inse bî-nukûş u bî-suver”

G165/97-4

16) Kamet, Kad

Kamet, bazı beyitlerde servi ile birlikte yer almıştır. Bostandaki servinin istenen ve tercih edilen olmasının sebebi boyudur. Bir beyitte kalem ve kâmet birlikte yer alarak kalemin şekil yönüyle elife benzetilerek bu durum kamet ile kesinleştirilmiştir. Kalem, dik duruşu ile “elif”e nûn ise kavisli olması yönüyle kaşa benzetilir. Bu benzerlik şekil yönüyle yapılmıştır.

“Kasemde nûn u kalemdir o **kâmet** ü ebrû
Ki dil hemîşe o dilberle oldu rûy-be-rû”

G315/264-1

“Bir kabâdır **kâmet**-i insâna bu şer’-i şerîf
Aşk ana atlas bitâne akl ana nakş u nigâr”

K57/5-28

“**Kaddinden** serv-i bustân oldu matlûb
Yüzünden mâh-ı tâbân oldu matlûb”

G125/51-1

17) Kef

İnsân vücudu, aşkın avuçları içine aldığı bir kadeh gibi görülmektedir. Bu şarâp bazen hayât bazen âteştir. İnsânın vücûdunun aşkın avucunda olması insânın aşkla yaratılması olarak düşünülebilir. Bir kadeh olarak görülen vücûda dolan muhtemelen aşk şarâbıdır. Kef, avuç demektir. Beyitlerde de bir uzuv olarak kendi işlevi bağlamında kullanılmıştır.

“Vücûdumuz **kef**-i aşk içre misl-i sâğardır
Şarâb-ı gâhî hayât oldu gâhî âzerdir”

G177/109-1

“Ayândır denn-i hamr olduysa bin denn arasında hoş
Kef ü tefiyle hoş eyler dem-â-dem cünbiş ü efgân”

G303/251-4

“Cümle **kef** âb olsa gerek sâhil-i ya balsa gerek
Çünkü iki reng ile yek olmaz o bahr-ı ahadi”

G347/300-5

18) Mi'de

Mide, hayât lezzetini tadan yerdir. Yalnız bu lezzeti tatması için midenin boş olması gerekir. Bir yerde de toprağın ekmek olarak midede yandığı ifâde edilir. Bir başka yerde de mide kötü ahlâkın âteş olarak yandığı bir cehennem olarak görülür.

Midenin bir cehennem yeri olarak tasvir edilmesinin sebebi karnın dolu olmasından ileri gelmektedir. Bu ifâdelere karşılık mide oruçtan yanarsa âşğın sinesinin bu yakıcılık ile her zamân inleyeceği ifâde edilir.

“Bend eyle bu çeşmi ki budur ahvâl-i mağrur
Bu **mi’deyi** boş it bul o lezzât-ı müheyyâ”
G95/17-6

“Dimâğ u **mi’d**en oruçdan yanarsa ey âşık
Bu sîne sûziş ile nâleler eder her dem”
G271/216-3

“Misl-i düzâh olur **mi’de** hulk-ı bed-nârı
Şikem pür olsa bed-ahlâk ile tolar âdem”
G271/216-5

19) Muh

Muh, ilik demektir. Sadece bir beyitte kemik içinde yer alan bir madde olarak ifâde edilmiştir.

“Vücûd-ı üstühân ancak bu **muh** u magz içündür ol
Katı bî-magzudur ol kim murâdı üstühân olmuş”
K41/2-53

20) Mûy

Mûy, kıl demektir. Beyitlerde de bu anlamda kullanılmıştır.

“Çün İbrâhim’sin düş nâr-ı aşka nûr-ı mahz ol kim
Görürsün her ser-i **mûyun** çü şâh-ı ergavân olmuş”
K39/2-37

“Âteş-i aşkı **mûy** u penbeye sal
Gûş ü çeşm açılsın eyle safâ”
G107/31-3

21) Nâhun

Nâhun, tırnak demektir.

“Vaktinde ukde gonce misâli çün açılır
Pes iştigâl **nâhun** u dendân nene gerek”
G231/171-5

22) Parmak, Enamil, İsbu’ı

Hz. Peygamber (SAV)’in karakter özelliklerine ve yaşayış şekline dair bilgilerin verildiği manzûmede Hz. Peygamber (SAV)’in ekmeği lezzetle yediği ve

üç parmağıyla yaladığı ifâde edilir. Bu durum Hz. Peygamber (SAV)’in sünnetlerindendir. Bir beyitte de *parmaklarını ısırmak* ya da *parmağı ağzında kalmak* deyimine yer verilmiştir. Bir beyitte de şâir, dostun parmakları arasında gururdan eser olmayan bir kalem olduğunu ifâde eder.

“Yiyüp üç **parmağ**ıyla hem yalardı anı lezzetle
İçerdi üç nefesde âb-ı reyyân ol Kerem Kâni”

N75/14

“Çü dildir **usbu**’-ı lütfuyla kahrı beyninde
Kimin yedinde imiş dil ne şâha manzardır”

G177/109-7

“Dost **isbu**’ı beyninde çü bî-hod kalemim ben
Şi’ri yazarım defter-i eş’ârı da bilmem”

G259/203-4

23) *Pâ, Pây, Pâyân, Ayak*

Ayak, beyitlerde kendi işlevini gerçekleştiren bir uzuv bağlamında kullanılmıştır. Buna dayanarak Allah’ın sevgilisinin ayaklarının gece kıldığı namazdan ötürü şiştiği ifâde edilir. Bir beyitte ayak adım anlamında kullanılmıştır. Cân, varlığından bir adım dışarı atarsa o zamân bütün günahların ve kusurların affedileceği ifâde edilir. Ayak, beyitlerde deyim olarak kullanılmıştır. *Adım atmak*, *baştan ayağa* deyimleri içerisinde ayak kullanımına yer verilmiştir.

“Tumtûrâk-ı nüh-felek şehir-i azîm-i aşk
Hayme-i sahrâdır ol bu **pây**-ı taht-ı Şehriyâr”

K55/5-8

“**Pây**-ı Mahbûb-ı Hudâ şişdi kıyâm-ı şebden
Sebebi cuşîş-i aşk idi değil havf u Recâ”

G83/6-4

“Başdan **ayağa** aşk ile pür-nûrdur o kim
Derd ü belâ-yı aşk ile bî-**pâ** vü serdir ol”

G255/198-4

24) *Rûhsâr, Hudûd, Ruh*

Bir beyitte zülûf ile birlikte yer alan yanak, îmânı karşılayan ve aydınlık anlamında kullanılmıştır. Buna karşılık zülfün karanlık ve küfrü karşılamak için kullanıldığı görülmekle birlikte rûhsâr ve zülûf; karanlık ve aydınlık, îmân ve nûr bağlamında tezat olarak kullanılmıştır. Bir beyitte de vahdet bir yanağa benzetilir.

“O dem kim zülf ü **ruhsâr**ın göründü
Cihânda küfr ü îmân oldu matlûb”

G125/51-3

“Cemâlin seyr iden dil âşık oldu
Ruhundan mihr-i rahşân oldu matlûb”

G125/51-2

“**Ruhsâr**-ı vahdet üzre dahi başka hüsn ile
Çeşm-i şuhûda geldi bu hâl ü hat-ı aded”

G139/66-3

25) Sâ'id

Bir gümüşe benzetilen bileğin aklın pençesiyle ve hileyle bükülebileceği ifade edilir.

“O sîmîn-**sâ'id**-i şâhi eden el çek izz ü râhat bul
Ki aklın pençesin âhir bûker mekriyle destânı”

K51/4-46

26) Sadr, Sudûr, Sîne

Mecnûn, Leylâ'nın yüzünde aşkın güzelliğini görünce bu güzellik bir âteş olarak Mecnûn'un yüreğini yakar. Bu yüzden Leylâ ve Mecnûn hem gerçek hem de mecazî anlamlarıyla kullanılarak beyti iki anlamda yorumlanmaya müsait bir hâle getirmiştir. Bu bakımdan tevriye sanatının güzel bir örneği görülmektedir. Leylâ ve Mecnûn, gerçek anlamda birbirini seven âşıklardır. Mecnûn, Leylâ'ya kavuşamayınca kendini çöle vuran kişidir. Tasavvufî anlamda Leylâ; Mecnûn'un yani, Allah aşkı ile yanmış kişinin aradığı sevgilidir.

“Vech-i Leylî'den göründü hüsn-i aşk
Sîne-i Mecnûn-u hem yakdı ol od”

G143/72-6

Göğsün şifâ bulması binlerce zevk ve mutlulukla olmaktadır. Bir beyitte sîne Hakk'ın hüküm oklarının hedefi olan yer olarak ifade edilir. Bir başka beyitte de gönülde aşk olduğunda bu aşk şevkinden dolayı sîne, def çalmaktadır. Sîne, beyitlerde gerçek anlamıyla söz konusu edilmiştir.

“Tîr-i hükm-i Hakk'a her dem **sîneni** sen kıl hedef
Çünkü tîr-i hükm-i Yezdân der-kemândır şübhesiz”

G199/134-2

“Anın ki sûz-ı **sînesi** yok şevk-i yârdan
Teslîm-i rûh idende o ya hasretâdadır”

G163/95-3

“Ger olsa halvet-i dil gayr-ı aşkdan hâlî
Bu **sîne** def çalar ol dilde cân olur rakkâs”

G209/145-4

27) **Şikem, Karın**

Şikem, karın demektir. Beyitlerde de bu anlam bağlamında söz konusu edilmiştir. Bir beyitte karın içinin boş olması yönüyle bir ney olarak ifâde edilir.

“Mübarek **karnına** taş bağlar idi gâhî açlıktan
Fu’âdum olmasın der idi lerzân ol Kerem Kâni”

N77/1

“Bu nehr-i **şikemden** gel nazh olmalıdır her yıl
Tâ ‘aynı hayât-ı dil ten arzın ide ihyâ”

G89/11-3

“Misl-i düzâh olur mi’de hulk-ı bed-nârı
Şikem pür olsa bed-ahlâk ile tolar âdem”

G271/216-5

28) **Şâh-tamar**

Sadece bir beyitte kullanımına yer verilen şâhdamar, Allah’ın kuluna şâh damarından daha yakın olduğu ifâde edilerek kulun O’ndan uzak olmaması gerektiği söylenir. Aşağıdaki beyitte Kaf süresi⁵⁰ 16. âyetin kısmen iktibas edildiği görülmektedir.

“Hakkî Hak’dan gâfil olma hâzır ol eyle huzûr
Dil nazar-gâh-ı Hudâ’dır saf kıl kim tola nûr
Şâh-tamarlarından yakındır Hakk sana sen olma dûr
Vehm ü fehm ü fikri koy tal hayrete ol pür-sürûr
Hâzır-ı Hakk ol huzûr it gâfil olma el-amân her zamân”

Muh355/1-7

29) **Ten, Cild**

Hâk, kasr, arz, sicc, kabir, zulmet, gılaf, fenâ, şehir, zemin, hâr, mehd, kürsî, Burak, zinde-i cân, hâkister-i hızlân, sûzen, kısr, zarf-ı muhabbet, bağ,

⁵⁰ Kaf süresinin mealı: “Ve andolsun ki, biz insânı yarattık ve ona nefsinin ne vesvese verdiğini de biliriz ve biz ona şâh damarından daha yakınız” (KK, Kaf, 16).

mezbele, ebr kavramları ile ten arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Ten, insân bedeni olarak dünyâda rûhun hapsedildiği dar bir yer, bir hâpishâne olarak görülür. Tenin sarây olarak görüldüğü bir beyitte bu ten sarâyı yıkıldığı takdirde içindeki gizli hazînelerin ortaya çıkabileceği ifâde edilir. Bir yerde ten zulmet yeri olarak görülür. Başka bir beyitte ten elbisesi altında insân baştanbaşa bir cevher ile donatılmıştır (bkz. cevher).

Bir beyitte aşka meyleden kişi isterse ten şehrinde ayrılır, rûhuyla bir sefer gerçekleştirebilir. Aşağıda yer alan beyitte ten, bir şehir olarak cân ise bu şehrin bir ili olarak hayâl edilir.

*“Geç evvel arzulardan pes andan aşka ol ma’il
Dilersen şehir-i **tenden** cân iline hoş sefer kılmak”*

G221/159-5

Gönül, ten zemininde gizli ortaya çıkmış bir güneş olarak ifâde edilir. Cân, eğer ten eşeğinden inerse gönül, bir düldülün şâhı olabilir şeklinde bir ifâdeye bir yerde yer verilerek ten bir binek olarak söz konusu edilmiştir. Diğer beyitlerde ten beşik, kürsî olarak ifâde edilir. Tenin bir **Burak** olduğu beyitte aşk meydanına ten Burak’ı ile gidilmektedir.

Sevgilinin bir güneş gibi parlayan yüzünden kalbin ten bulutu tarafından kapatıldığı ifâdesine yer verilir. Güneşin yansımalarının görülmesi ten bulutu tarafından engellenmektedir. Sevgilinin yüzü güneşe, ten bir buluta benzetilmiştir.

*“Gerçi bildim dostum bilmecedir dâ’im velî
Şems-i dîdârından olmuş kalbe hâ’il ebr-i **ten**”*

G295/243-4

Bir beyitte gönlün kutsal bir ayna olmasının yanı sıra tenin bir âteş gülü olduğu ifâde edilir. Bir başka beyitte ten, bir külhen olarak ifâde edilerek bir bülbül gibi gül bahçesinde olması gerektiği söylenir. Nefsin ten iğnesinden geçtiği bir beyitte ifâde edilirken bir yerde de ten bir bağ olarak görülmektedir.

*“Çün geçdi nefsim **ten** süzeninden
Gülşen göründü dil revzeninden”*

G311/261-1

*“Sicn-i **tenden** çık bu hâki hâke ver
Pâksin Hakkî revân gel aslına”*

G105/28-8

“Mehd-i Süleymân için çekdi anı mihr için
Mehd-i **ten** oldun niçün mihr-i dil ü cân sen ol”

G243/185-2

30) Üstühân, Kemik

Vücûd kemiklerinin ancak bir ilik ile dolu olmaktan ibaret olduğu dile getirilir. Bir beyitte cehâlet kemiğinin Humâ için bir gıda olmadığı ifâde edilerek Hüma’nın irfân kemiğiyle beslendiği söylenir.

“Vücûd-ı **üstühân** ancak bu muh u magz içündür ol
Katı bî-magzudur ol kim murâdı üstühân olmuş”

K41/2-53

“Ferhunde murgdır dil ü irfân gıdâsıdır
Cehl **üstühânı** virme ki ekl itmez ol hüma”

K61/7-8

“Hakkî bunu bil ki sen fikrsin ancak
Bâkî kalanın **kemikle** kıldır ancak
Fikrin gül ise hemîşe gülsün el-hak
Gönülde fikr ise sen olsun mutlak”

R391/28

31) Yüz, Tal’at, Vech, Çehre, Rûy, Peyker, Dîdâr, Sîmâ

Her sözü makbûl olan kişi sevgilinin yüzünü görmenin verdiği aşktan dolayı bu aşkın ilmine vakıf olmuştur. Aşk ilmine vakıf olan kişinin sözü Aden incisi kadar değerli görülür.

“Aşk-ı **dîdârı**yle ber-hor-dâr olan âgâh olur
Her sözü makbûl olur çün dürr-i deryâ-yı Aden”

K59/6-11

Sevgilinin yüzünden perde aniden kalkınca ârifin gönlü irfân ile dolmuştur. Bir beyitte de Mecnûn’un, sevgilinin yüzündeki aşkı gördüğü için Mecnûn olduğu ifâde edilir. Bir yerde aşk güzel yüzünü gösterince aşkın güzelliğini gören kişinin aşkın kölesi olduğu ifâde edilmektedir. Beyitte köle ve sultân kavramları ile tezat yapıldığı görülmektedir.

“Çünkü gösterdi hüsn-i **vechini** aşk
Bendesi oldu kim ki sultândır”

G149/78-4

Ârifin temiz kalbinin bir aynaya benzetildiği bir beyitte sevgilinin yüzü bu aynaya yansımaktadır. Bir beyitte de Cânân, yüzünden örtüsünü açtığı zamân yüzünün nûrundan dolayı zamân da mekân da açıkça görülmektedir. Yüz, sevgili ve aşk ile bütünleşmiş olarak beyitlerde yer almaktadır.

“Ol zamândan ki nikâb atdı **yüzünden** Cânân
Nûr-ı vechinden anın kevn ü mekân zâhirdir”

G179/113-2

“Ârifin âyîne-i kalbi musaffâ görünür
Rûy-ı dildârı ol âyîne peydâ görünür”

G163/94-1

“Nikâb-ı cism o güzel cân **yüzünden** olsa cüdâ
Yüzün görüp hem edersin bu âlemi idrâk”

G229/168-5

32) Zebân, Dil, Lisân

Kâmil üstâdın sözü konuşmamak, suskunluktur. Bu bakımdan kâmil kişinin lisânını anlayan pek olmaz. Şâir, gül bahçesinin hem gülü hem de bülbülü olarak kendini görmektedir. Bu nedenle dilinde sürekli baharın özelliklerini tekrarlamaktadır. Yine şâir, bir sadef gibi ağzını bağlaması gerektiğini ifade ederek dilin ya da sözün cânın düşmanı olduğunu ifade eder. Ağız bir sadef; söz veya dilin bir düşman olarak görüldüğü dikkat çekmektedir.

“Bağla ey Hakkî dehânın hâmûş ol misl-i sadef
Kim ziyândur **zebânın** hasm-ı cândır şübhesiz”

G199/134-7

Sevgilinin her sözünün bir ilhâm olarak görüldüğü bir beyitte dil bu sözlerin emrine âmâde olmuştur. Aşk, her dilde söylenen bir söz olmuştur. Âşığın dilinde olan söz de aşktır.

“Güdâz eyler muhabbet nakd-ı kalbin kalıbında hoş
Töker Cibrîl’e nakdin çünkü hâlis oldu **zebânı**”

K47/4-13

“**Lisânı** bî-lisânlıktır bu fâzıl kâmil üstâzın
Yazık âlemde yog anın **lisânın** anlar akrânı”

K53/4-62

“Dilden dile bin tercemân varken ne söyler bu **lisân**
Çün cân u dildir hem-**zebân** nutk u beyânı neylerem”

Vh79/6

33) Zülûf

Bir beyitte zülûf ve yüz birlikte yer alarak küfür ve îmân arasında bir ilişki kurulmuştur. Zülûn küfre, yüzün ise îmâna benzetildiği beyitte bir leff ü neşr sanatına yer verildiği görülmektedir. Aynı benzerlik başka bir beyitte gece ve gündüz ile kurulmuştur. İfâde edilen bu benzerlikler bir beyitte bir araya getirilerek ifâde edilmiştir. Zülûf, beyitte **karanlık, zorluk, küfür** kavramlarını karşılamaktadır.

“Rûz u şeb senden bulur nûr u zalâm

Zülûf ü rûyun aksidir leyl ü nehâr”

G147/75-6

“Bu dâm u dâneye hergiz tenezzül eylemedi

Gönül ki oldu giriftâr-ı **zülûf** ü hâl-i Hâbîb”

G117/41-5

“O dem kim **zülûf** ü ruhsârın göründü

Cihânda küfr ü îmân oldu matlûb”

G125/51-3

2.4.12. Eşya Kavramları

1) Âsâ

Asa, Hz. Musâ ile birlikte dizelerde yer almaktadır. Hz. Musâ’nın âsâsının bir ejderha olmasına vurgu yapılır.

“Kelîmî ma’rifetiyle bilirdi hoş Hârûn

Ger olmasa o **asâ** hem anda yed-i beyzâ”

G103/26-5

“Kelîm’e darb-ı **asâ** dökmek olmadı hâşâ

Velî g’araz bu ki çıksun Kelîm’dan o gubâr”

G177/110-3

“Elden bu **asâyı** eyle likâ

Seyr eyle acayib-i semâyı”

G345/297-6

2) Ahenîn, Ahen, Pulâd

Ahen, demir demektir. Bir beyitte aşk kimyâsı sayesinde demirin altın olabileceği ifâde edilir.

“Nakd-i vücûd sikke-i ma'nâyîladur revân
Ger **âhenin** ederse zer ol kimyâ-yı aşk”

G217/156-2

“Ger **âhenin** ise dil saykal eyle hayret ile
Ki kâbil oldu ki âyîne ola bu **âhen**”

G307/254-5

3) Balta, Tebre

Bir beyitte ağaç, sabit yerinde durmayıp hareket hâlinde olsaydı o zamân baltanın ağacı kesme gibi bir zahmeti olmayacağı ifâde edilir.

“Eger şecer mütehârrik olaydı cây-be-câ
Ne bıçkı zahmi çekerdi ne **balta** ile cefâ”

G97/20-1

“Âlem-i cân bahr-ı safâ sûret-i ten kefdir ana
Tebredir anı bu yana cünbiş-i mevc-i mededi”

G347/300-4

4) Bâb, Ebvâb, Kapu, Der

Gönlüne nazar edip bakan kişi gönle gelen nida sayesinde gönülde Allah’a açılan kapılar olduğu görür. Bir beyitte Allah’ın kapıları açma yönüne vurgu yapılarak “**Müfettihü’l-Ebvâb**” sıfatına değinilirken başka bir beyitte de Fettâh ismine atıfta bulunulmuştur. Eğer kişi Hudâ’nın ihsân kapısını fethetmek isterse seher vaktinde gönül kapısında beklemelidir. Kapı beyitlerde mecâzi anlam yönüyle genel olarak **Allah’ın kapısı** olarak söz konusu edilmiştir.

“Gönül kim **bâb**-ı Mevlâ’dır yog andan taşra bir şuglum
Anın aşkıdır ancak dilde bir gayrı nigârım yok”

G223/162-3

“Feth it cihân-ı aşka bu dil beyti **bâbını**
Tâ murg-ı cân kafesden ede evce irtikâ”

K35/1-32

“**Bâb**-ı ihsân-ı Hudâ feth olmag istersen sana
Dil **kapusun** beklemek hoş kâr olur vakt-i seher”

G155/85-7

5) Bıçkı, Bisât

Bıçkı sadece bir beyitte ağaç ve balta ile birlikte yer almıştır. Dünyânın bir kilim olarak ifâde edildiği beyitte insân, bu sergi üzerinde biricik olan varlık olmuştur. Bisât, kilim demektir.

“Eger şecer mütehârrik olaydı cây-be-câ
Ne **bıçkı** zahmi çekerdi ne balta ile cefâ”

G97/20-1

“Katreyiz âlemde lîkin dilde deryâ olmuşuz
Cevheriz dehrin **bisâtı** üzre yek-tâ olmuşuz”

G193/129-1

6) Ceres

Ceres, zil demektir. Bütün azalar zikirle meşgul olunca fikir zili “Yâ Hû” olarak çalmaktadır. Beden, zikrini hû olarak çekmektedir.

“Çün cânda kalmaz bir heves dil zinde olur her nefes
Zikr eyle a'zâ çün **ceres** fikrin heman Yâ Hû olur”

G167/98-6

“Dilde dildârın misâli mahmil içre yârdır
Bu ma'îyyetden habî olmaz figân eyler **ceres**”

G 201/137-4

7) Çevgan

Rûh çölünde rûhânilerin çevgan sopasıyla gönlü bir top hâline getirip cirit oynadığı ifâde edilir.

“Geldi ol **çevgân-ı** rûhânî ki deşt-i rûhda
Her taraftan bin gönül topun revân gerdân eder”

G171/103-2

8) Dühül, Tabl, Tubûl

Tubûl, davul demektir. İnsân bedeni, bir davul olarak görülürken bir beyitte de dönüş haberi davul ve düval ile verilir.

“Gâh hâr olur dil gâhî gül gâhî olur hâll gâhî mül
Gâhî dühül-zen geh **dühül** tâ kim bula zahm-ı asâ”

G91/14-6

“Rebâb-ı da'vet-i bâz oldu bâz icâbet eder
Rücû' eder mi **tubûl** ile padişâha gurâb”

G121/47-3

“Aşk şehvetdir o kim mecburuz ihfâsında biz
Aşk-ı rûhânî çalar fevk-i felekde **tabl** u kûs”

G201/138-4

9) *Denn, Dûvâl*

Denn; fıçı, küp demektir. Bir beyitte bin tane fıçı içinde şarâp küpünün belirgin olduğu ifâde edilir. Bununla şâir, muhtemelen kesret içinde vahdeti ifâde etmiştir. Bir beyitte de küpün içinde sirke bulunduğu ifâde edilir. Dûval ise kayış demektir.

“Niçün şikârdan uçmaz şehine ol şâhin
Ki irci’î haberin viridler tubûl ü **dûvâl**”

G247/189-3

“**Küp** kırıldı töküldü sirke tamâm
Nevha kıldım ki pür-zîyân oldum”

G279/225-2

“Ayândır **denn-i** hamr olduysa bin denn arasında hoş
Kef ü tefîyle hoş eyler dem-â-dem cünbiş ü Efgân”

G303/251-4

10) *Fener, Misbâh, Çerâğ*

Dünyâ bir fener olarak görülür. Cân ise bu feneri yakan bir güneş olarak ifâde edilir. Bir beyitte de şâir, feneri içine alan bir hücre olarak kendini görmektedir.

“Cihân misâl-i **fener**dir ki şemsisin ey cân
Kimin bu şem’ ile pervânesin sorarsın sen”

G289/235-5

“Ger itmese bu merâyâdan ol cemâl zuhûr
Çerâğ-ı dîde-i Mecnûn kim itdi Leylâ-yı”

G331/282-3

“Eger ol şem’ olursa ben ana pervâneyim cândan
Eger **misbâh** olursa ol benim elbette mişkâtı”

G343/296-3

11) *Hayme, Hıyem*

İnsân bedeninde yer alan iskelet sistemi bir çadırın sütunları olarak ifâde edilir. Bir beyitte de cihân bir çadır olarak zikredilmiştir. Bir başka beyitte çadır bir padişâhın kuluna verdiği bir yardım olarak görülmektedir.

“Ne zâhirdir ol **haym**elerden nişân
Ne bâkîdir ashâbının gayr-ı nâm”

G279/226-3

*“Sütûn-ı **hiyem** cümle tahte't-türâb
Dökülmüş hem olmuş remîm-i izâm”*

G279/226-4

*“Ayân olur sana ol demde **hayme-i** sultân
O pâdişâhı bulursun dahi sipâh arama”*

G343/296-3

12) **Hatem**

Hatem, sadece Hz. Süleymân ve mülküyle beraber bir güç ve kuvvet tenasübü oluşturacak şekilde yer almıştır.

*“Niçün o mülk-i Süleymân ü **hatemün** ister
Ana ki devlet-i fakr u fenâ nigîn hoş ola”*

G327/277-3

13) **Kab, Kâse, Tâs**

Kab, bir şeyin içine konduğu bir kılıf şeklinde söz konusu edilmiştir. Kâse ve tas, kahır zehri ve lütûf şarâbıyla dolu olan eşyadır.

*“Vir Hakk’a bu emâneti sen zinde ol ebed
Âb-ı bekâ ile tolıdır **kâse-i** fenâ”*

K61/7-5

*“Çün cihândır aşk-ı Hakk meyhânesi eşyâ müdâm
Hamr-ı lûtf u zehr-i kahrından tolu çün **kâs ü tâs**”*

G199/136-2

14) **Kufl**

Kufl, sadece bir beyitte gönül kapısının binlerce sürgü ile kilitlendiğini ifade etmek için kilit anlamı söz konusu edilerek ifade edilmiştir.

*“Hezâr-**kufl** der-i dilde gerçi câ eyler
Kilid-i aşkı taleb kıl kamuyu lâ eyler”*

G175/107-1

15) **Lü’bet**

Lü’bet, oyuncak anlamında bir kavram olup sultânların, her şeyi nakşeden bir sanatçının elinde oyuncak gibi olduğu ifade edilir.

*“Ey sâni-i nakş-bend elinde
Lu’bet gibidir kamu selâtin”*

G283/229-5

16) Mehd

Tenin bir beşik olarak ifâde edildiği beyitte Süleymân'ın beşiği ifâdesine yer verilmektedir. Bir beyitte insân bedeni bir beşik olarak görülür.

*“Mehd-i Süleymân için çekdi anı mihr için
Mehd-i ten oldun niçün mihr-i dil ü cân sen ol”*

G243/185-2

*“Uyuma tıflı misâli bu mehd-i cismde sen cân
Ki âfitâb-ı kıyâmet göründü revzeneden”*

G305/254-1

17) Micmer

Micmer, buhurdan olarak cânı hoş bir koku gibi içinde barındıran bir eşyadır. İnsân rûhu güzel bir koku olarak ifâde edilir. Buhurdan olarak insân bedeni söz konusu edilmiştir.

*“Ol nûr u nâr-ı âlem oldu sürûr ü mâtem
İtr itdi cânımı hem dil micmer oldu bu şeb”*

G123/48-6

*“Bu nefehât-ı buhûr cânlara verdi sürûr
Cümle cihân toldu nûr ûd ile micmer nihân”*

G297/245-3

18) Mişkât

Gönül ehli, nûr kandili olarak bir yerde zikredilir. Bir beyitte de lambanın konduğu yer olarak ifâde edilir. Mişkât, içine lamba konan küçük hücredir.

*“Nûr-ı lâ-şarkî velâ-garbî bulan
Ehl-i dil mişkât-ı nûr olmuş yakîn”*

G291/237-6

*“Eger ol şem’ olursa ben ana pervâneyim cânndan
Eger misbâh olursa ol benim elbette mişkâtı”*

G343/296-3

19) Miftâh

Aşk, her kapıyı açan bir anahtardır. Bir beyitte sabır bir anahtar olarak görülür. Bu anahtar ile arş-ı azâmın ve mutluluğun kapısı açılır. Bir başka beyitte de gönül ehlinin arzularının kapılarını açacak anahtarın Allah'ın elinde olduğu ifâde edilir.

“Aşk **miftâh**-ı her-fütûh olmuş
Mûnis-i akl u kalb u rûh olmuş”

A73/2

“Çek derd ü hüzn ü gam hemân tâ bulasın sen de ayân
Eflâk ü arş-ı a’zâmı “es-sabru **miftâhu**’l-ferec”

G133/60-2

“Bu fethi seyr kıl **miftâh** tâ-key
O sâkî mesti ol bu râh tâ-key”

G333/285-1

20) **Mir’at, Merâyâ, Âyîne**

Sûfinin yüzü bir ayna gibidir. Çünkü hûri ve gılmanların hayâli bu aynaya yansımıştır. Vücûd aynası cânın bir yansıması veya bir benzeridir. Ârifin kalbi bir ayna gibi dünyâ kadehinin yansıdığı yer olduğu için ârif, gönlünde seyr ü sefer yapabilir. Bir beyitte insânın aşkı yansıtan bir ayna olduğu ve güzellerin Allah’ın güzelliğini yansıttığı bir aynadır. Bu sebepten her aynadan lûtûf ve kahrın yansımaları görülebilir.

“Bilirsin ki **mir’ât**-ı aşk olmuş âdem
Güzeller cemâline turmuş mukâbil”

K65/8-13

Bir beyitte dünyâ, Allah’ın aşkının yansıdığı bir yer olarak görülmektedir. Ayna, beyitlerde yukarıda söz edilen açıklamalar doğrultusunda yer almıştır.

“Yuhibbühüm” neden olmuşdur ol murâd-ı mürîd
Ola ki **âyîne**-i câna bakdı ol hûrşîd”

G141/70-1

“Her **âyîne**den lutf u kahrın görürsün
Tanursın cihânda odur Şâh-ı Âdil”

K65/8-14

“Cemâl-i pâkini **mir’ât**-ı cânda seyr itdi
Mahabbet eyledi hem şâhid oldu hem meşhûd”

G141/69-2

21) **Nerdübân**

Bir beyitte cisim mülkünü yıkmak ve nefsin boğazını sıkmakla cân arşına merdivensiz çıkılacağı ifâde edilir.

“Tevâzu’ eyle mahlûk-ı Hudâ’yı senden a’lâ bil
Ki züill ü iftikâr evc-i a’lâya **nerdübân** olmuş”

K39/2-29

*“O ki mülk-i cismi yıkmış o gülû-yı nefsi sıkmış
Dahi arş-ı câna çıkmış ana **nerdübân** görünmez”*
G199/135-3

22) Pirehen, Esbâb

Ten bir gömlek giyince aşktan uzaklaşmış olmaktadır. Ten, rûha giydirilen bir elbise olarak telakki edilmiştir. Bir beyitte de Hz. Yakup’un gözlerinin açılmasının Yûsuf’un gömleği sayesinde olduğu ifâde edilmektedir.

*“Âleme açmadılar çeşm-i heves çün Ya’kûb
Tâ ki **pîrâhen**-i Yûsuf’la nazar bulmuşlar”*
G161/93-2

*“Aşkdır nezdik iden dûrı vü yâdi âşinâ
Dûr olur bî- aşk iken ten giyseler bir **pirehen**”*
K61/6-26

*“Yamalıklar diküp **esbab**ına na’leyn giyüp dahi
Varıp her hastaya eylerdi dermân ol Kerem Kânı”*
N75/12

23) Pergâr

Pergâr, pergel demektir. Bir beyitte şekil yönüyle aşktan başı dönmüş zerrelere nispeten söylenmiştir. Aynı benzerlik başka bir beyitte de görülmektedir. Gönül, aşkın kuşattığı bir merkez olarak görülerek gamın da bir pergel gibi gönlü bir daire şeklinde içine aldığı ifâde edilir.

*“Zerrâtı kamu eyledi ser-geşte çü **pergâr**
Aşkın hafakanı”*

Müs25/1-12

*“Muhît-i aşka gönül merkez oldu gam **pergâr**
Cihânı terk ile tutdum bu ortalıkda kenâr”*

G169/101-1

24) Penbe

Penbe, Farsçada pamuk demektir. Penbe, beyitlerde kulağı kapatan bir pamuk veya bir örtü olarak anlaşılmaktadır. Bu pamuk sayesinde kulak bazı nağmeleri duyamamaktadır.

*“**Penbeyi** gûşdan çıkar al nagamât-ı cân-fezâ
Nefs-i hasîs-i koy sen ol âşık-ı pür-dem-i likâ”*
G83/5-1

*“Penbe olmuş kulakda kıl gözde
Fikr-i ferdâ ile gam-ı sevdâ”*

G107/31-2

*“Penbeyi gûşdan çıkar bang-ı necât irer hemân
Âb-ı siyaha olma yâr âb-ı hayât irer hemân”*

G311/259-1

25) Revzen, Pencere

Kıyâmet güneşi pencereden görülmektedir. Bir beyitte gönül bir pencere olarak ifâde edilirken bu pencereden lezzetli sözler işitilir ve gül bahçesi görülür.

*“Ben şeb derûna gitdim dil **revzenine** yitdüm
Lezzetli söz işitdim ammâ dü-leb görünmez”*

G187/121-3

*“Çün geçdi nefsim ten süzeninden
Gülşen göründü dil **revzeninden**”*

G311/261-1

*“Uyuma tıflı misâli bu mehd-i cismde sen cân
Ki âfitâb-ı kıyâmet göründü **revzeneden**”*

G305/254-1

26) Raht

Raht, at takımı demektir. Sadece bir beyitte kullanımına yer verilmiştir.

*“Andan özge baht u **rahtı** aramam
Zikr-i Hakk’dan gayrı kârı istemem”*

G277/222-3

27) Resen, Rişte, Silk

Resen, Mansûr ve darağacıyla birlikte yer alarak Mansûr’un idamını anımsatmıştır. Bir beyitte de söz bir iplik olarak görülür.

*“Hayıf kalmamış devr-i gerdûn ile
Geçen **silk-i** cemîyyet içre nizâm”*

G279/226-2

*“Leşker-i rûh-ı revân içre Mansûr oldun
Ol sebebdan suhan-dâr ü **resen** söylersin”*

G281/228-5

*“Kendini bildinse şâd ü munsıf ol ger diseler
Kılca yokdur kuvvetin kat’ itme ol sözden **resen**”*

G295/243-3

28) Sürâh

Sürâh, bir beyitte kadeh ile birlikte yer almıştır.

“Çü sen peymâne-i esrarsın ben it gözin gûşın
Ki **sürâh** olsa mümkün mi kadeh peymânelik etmek”

G235/175-4

29) Savlecân

Savlecân, cirit oynarken kullanılan ucu eğri bir sopadır. Beyitte aşk, bir savlecân olarak görülmüştür.

“Aşkın misâl-i **savlecân** çün kûy-ı ser-gerdân bu cân
Andan döner dil her zamân geh pür-tarab geh pür-belâ”

G91/14-3

30) Sûzen

Ten iğnesinden nefsin geçtiği ifâde edilen bir beyitte sûzen iğne anlamında kullanılmıştır.

“Çün geçdi nefsim ten **sûzen**inden
Gülşen göründü dil revzeninden”

G311/261-1

31) Sifâl

Gönülde var olan cevher hazînesinin çömleğin güzelliği ile geldiği ifâde edilir. Sifâl, çömlek demektir.

“Gönülde Hakkî cevâhir definesi var iken
Bu süfle tab’ ile gelmiş derûna hubb-ı **sifâl**”

G255/197-7

32) Seccâde

Bir beyitte seccade; hırka, imame ve tesbih ile birlikte yer almıştır.

“Hırka vü **seccâde** vü immâme vü tesbîhi koy
Suhre-i evhâm ü tesvîlât-ı şeytân olma hiç”

G135/61-4

33) Şiše

Her şişe, güneşin ışığının renginden dolayı temizdir. Şişe olarak kalp ifâde edilmiştir. Temiz olan ve güneşin ışığının yansımalarının olduğu yer kalptir. Bir beyitte vücût, aşk şarâbıyla dolan bir şişe olarak ifâde edilir.

“Pâkdır her **şişe** renginden ziyâ-yı âfitâb
Şişe elvânıyla zâhir olduğundandır hicâb”

G117/42-1

“Olmasaydı **şişe** elvânı o nûrun perdesi
Satver-i işrâkına müşkil bulurdu dîde tâb”

G117/42-2

“Bir meclis eyle bu ‘l-‘aceb ayş u tarab kıl rûz u şeb
Tolsun o hamr-ı bî-ineb bu **şişe**-i ebdânımız”

G181/114-2

34) Şâne

Şâne, tarak olarak bir beyitte zülûf ile birlikte yer almıştır.

“Ol dil-ber-i zîbâ yine gösterse yüz ol âyîne
Zülfi gibi düş pâyine var **şâne** ol **şâne** ol”

G239/180-3

35) Şem’

Dünyâya parlaklık ve aydınlık veren, gerçek nûrdur. Bu sebepten bir taklitten ibâret olan mum bir üfleme sonucunda söner. Dîvân edebiyâtında şem’ ve pervâne aşkı çok sık konu edilmiştir. Anlam olarak şem’ sevgiliyi, pervânede âşığı sembolize eder. Âşık sevgilinin aşkıyla döne döne sevgilinin aşkında benliğini yitirirken fenâfillaha ulaşır. Bir beyitte şâir, kendisini sevgilinin güzellik mumunda yakan bir pervâne olarak ifâde eder. Bir beyitte de şem’ ve pervâne bir **vadi** olarak hayâl edilir.

“Nûr-ı muhakkak cihânı eyledi rûşen
Şem’-i mukallid söner görürse o bir püf”

G215/153-5

“Gönül Hakk’a teveccüh kıl sen ol kendinle bigâne
Vefâ-yı cism ü cânı bil verâ-yı **şem’** ü pervâne”

G323/273-1

“Eger ol **şem’** olursa ben ana pervâneyim cândan
Eger misbâh olursa ol benim elbette mişkâtı”

G343/296-3

36) Tolap, Tesbih

Su dolabının inlemeleri bir davanın delili olarak görülür. Tespih, bir beyitte seccâde, imame ve hırka ile birlikte yer almıştır.

“Hırka vü seccâde vü immâme vü **tesbîhi** koy
Suhre-i evhâm ü tesvîlât-ı şeytân olma hiç”

G135/61-4

“Hevâ-yı ahz u i’tâdır iden ser-geşte insânı
Bu da ’vâya delîlimdir su **tolabının** efgânı”

Müf379/3

37) Top

Top, sadece bir beyitte cirit sopasıyla vurulan bir oyun aleti olarak görülür.

“Geldi ol çevgân-ı rûhânî ki deşt-i rûhda
Her taraftan bin gönül **topun** revân gerdân eder”

G171/103-2

38) Terazû

Terazinin bir beyitte ölçü anlamı söz konusu edilmiştir. Bu bakımdan aynayı kınamamak için yüzün temiz olması gerekir. Bir şeyin hakkını tam vererek teraziyi utandırmamak gerektiği ifâde edilir.

“Bâzâr idene rıtl u **terâzû-ü** zirâ’ım
Bâzâr idemem dürhem ü bâzârı da bilmem”

G259/203-2

“Pâk yıka yüzünü eyleme ta’n-ı mir’at
Nakdini geçkin idüp ayb-ı **terâzûy** (itme)”

G325/274-4

39) Yatağ, Câme

Her gönül, aşk aslanının yattığı bir yataktır. Gönlün yatağa, aşkın bir aslana benzetildiği görülmektedir.

“Her gönüldür çün **yatağ-ı** şîr-i aşk
Her dile Hakkî ri’âyet eylemiş”

G205/140-9

“*Câmeyi ver cânı al hayrete var aşka tal
Bî-dil ü bî-hîş kal ribh ola ayn-ı ziyân*”

G297/245-5

40) Zencîr, Selâsil

İnsâna dönüp bakan kişi görür ki insân, bir bahçe zindânında bağlı olan bir akarsu gibidir. İnsânın dünyâ denen zindânda hapsedildiği ve ömrünün bu zindânda akıp gittiği ifâde edilmektedir. Şâir, bir beyitte deli damarını bir zincire benzeterek bu damarın Şeyhi İsmail Fakirullah Hz. tarafında harekete geçirildiğini ifâde etmektedir.

“*Ol cünûn zencîrini tahrik edüp
Sen beni dîvâne itdin âkıbet*”

G129/55-2

Bir yerde Sevgilinin gül yüzüne güzel kokulu saçlarından zincir ile bağlayan aşkın, âşıkları sevdâ zincirine bağlı bir hâle getirdiği ifâde edilir.

“*O ma'nâ gülşeninden kim dönüp bu sûrete baksa
Olur âb u revân zencîr ü sahn-ı bâg zindânı*”

K51/4-52

“*Gül yüzine zülf-i müşginden selâsil bağlayup
Ehl-i aşkı beste-i zencîr-i sevdâ kıldı aşk*”

G219/157-5

41) Zünnâr, Zîn

Zünnâr, papazların kullandığı yün kuşağın adıdır. Zîn ise eyer demektir.

“*Olmadık biz büt-perest-i ârzû
Olmadı tûl-ı emel zünnârımız*”

G189/123-4

“*Geh su nakşından gelir geh etmek ü etden o zevk
Ol sıfâtın perdesidir dilber ü zer esb ü zîn*”

G313/263-4

2.4.13. Ziyâ ve Işık Kavramları

1) Ziyâ, Pertev, Revnâk, Nîrân

Dünyâ bir karanlıklar yeri olarak görülürken ahiret âlemi aydınlık ve ışıklı bir yer olarak görülür. Cân gözünün aydınlanması için göze bir sürme çekilmesi yeterlidir. Çöl, vadi ve dağlar sevgilinin yüzünün güzelliğinin yansıması sonucunda

nûrlar ve ışıklarla dolmuştur. Bir beyitte da şâir, iç âleminde gizli bir güneşi seyrettiği için başı dönmüş zerreler gibi ışıkla dolu olduğunu ifâde etmektedir. Ziyâ, **ışık** anlamı söz konusu edilerek beyitlerde yer almıştır.

“O şems-i bâtını bâtında seyr iden Hakkî
Misâl-i zerre-i ser-geşte pür **ziyâ** düşmüş”

G209/144-9

“Ey Pâdişâh-ı akl u cân vey cân gözüne tûtiyâ
Bir sürme ihsân kıl hemân tâ çeşm-i cân bulsun **ziyâ**”

G91/14-1

“Cânın çü şu ’ledir heman nûrundan ekserdir duhân
Dûd içre nûr olmuş nihân dil-hânesi bulmaz **ziyâ**”

G101/24-4

2) **Rûşen, Lem’a, Leme’an, Rahşân, Dırahşân**

Gönül aşktan ötürü yansa aşktan dolayı gönül aydınlanır ve gözlerde bundan dolayı bir aydınlık bulur. Âdem ve Havva’nın ten elbisesi içinde gayet parlak göründükleri söylenerek mânevî açıdan Âdem ve Havva’nın akl-ı küll ve nefis-i küll (bkz.akl) olduğu ifâde edilir. Beyitte de Hz. Âdem ve Havva’nın bu yönlerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Âşık, gönülde sevgilinin cemâlini seyredince gönülde parlak bir güneş ortaya çıkmaktadır. Beraberliğin sırrıyla herkese aşk, bir dost olmuştur. Bu bakımdan güneşin her zamân zerrelerden parladığına atıf yapılır.

“Hakkî eşyada anı seyr it kim
Mihri her zerreden **dırahşandır**”

G149/78-9

“Bu cân Cânân’a küfv olmak ba’id olmuşdu aklımdan
Velî mihr-i cihân her zerreden **rahşân** bedîd olmuş”

G205/141-3

“Dil olsa aşk ile **rûşen** olur ma’şûka hoş mesken
Cemâliyle olur gülşen bilir meyhânelik etmek”

G235/175-6

2.4.14. Devlet ve Hükümrânlık Kavramları

1) *Burûc, Ceng*

Gökten yere inen ay sayesinde burçlar ve menzillerin bu ay vesilesiyle nûrlarla dolduğu ifâde edilir. Dünyânın sevgili ile sulh içinde iken bir nûrlu âlem; fakat sevgiliye muhâlif olunduğu vakit ise bir kavga yerine veya savaş meydanına döneceği ifâde edilir.

*“Ne mâhdur bu ki gökden yere nüzûl itdi
Münevver oldu anınla **bürûc** u menzilimiz”*

G195/130-2

*“Sulhunla nûr-ı âlem ü **cenginle** nârsın
Lutfunla bihişt ü kahrın ider düzâhı”*

G81/2-7

2) *Çetr, Livâ, Sancak*

Şâh, çadır ve sancağın birlikte yer aldığı beyitte dünyâ şâhın sikkelerinin görüldüğü bir yerdir. Buradan hareketle şâhın güzelliğinin yansımaları olan ve bir şâhın varlığının delili olan sikkeler olarak çadır ve sancak görülmektedir. Ayrıca çetr ve livâ kavramlarının bir beyitte yer aldığı görülmektedir.

*“Cemâlin isteyen ancak bizi görür ey şâh
Sana bu arsada hem **çetr** ü hem **livâyız** biz”*

G183/117-4

*“Çünkü “Ahbebtu en u’ref” dedi ol Hayy u Vedûd
Aşk **sancağın** açup eyledi hoş azm-i zuhûr”*

G179/112-2

3) *Fermân*

Gönül, fermân veren şâhın fermânlarına teslim olmuştur. Çünkü cân ve gönülde aranan sevgili fermân veren sultândır. Buna ilaveten gönül tahtında sultân hükmeder ve cânlar güzel bir ibâdetle gönül fermânını yerine getirmektedir. Gönül tahtında hükmeden ve fermânlar veren sultân Allah’tır. Bu fermânları yerine getiren insândır.

*“Esîr-i nefis olandır abd abd-i ehl-i dil gerçi
Yedi iklîm olursa hem mutî’-i hükm-ü **fermânı**”*

K53/4-54

“Cânlarda çün cüyân odur dillerde hem gûyan odur
Şâhen-şeh-i **fermân** odur teslîm-i **fermandır** gönül”

G249/190-6

“Çünkü dil tahtında sultan-ı hakikat hükm eder
Cümle cânlar hubb u tâ’atle tutar **fermân-ı** dil”

G249/192-3

4) Hil’at

Hil’at, bir beyitte tac ile birlikte yer alarak aşkın evliyânın tacı ve hil’atı olduğu ifade edilmiştir.

“Aşk mi’râc-ı enbiyâ olmuş
Hil’at ü tâc-ı evliyâ olmuş”

A71/14

5) Devlet

Devlet, siyasi bir yapıya sahip olup bir toprak parçası üzerinde kurulan tüzel bir varlıktır. Ayrıca devletin **kudret, kuvvet, büyük nimet, saadet, baht** anlamları da mevcuttur. Devlet; **devlet-i ebedî, devlet-i fakr, devlet-i bâkî, devlet-i dert, nişân-ı devlet, devlet-i dâreyn** vb. kullanımlarla dizelerde yer almıştır. Bir beyitte bedenine tutkun insân, sağlık ve büyük nimetlerle uzun ömür sürmek isterken âşık, dâ’mâ fakirlik ve hastalık ister. Âşık, sevgiliye ölüm vesilesiyle kavuşmayı ister. Bu beyitten yola çıkarak devlet, nimet anlamını taşımaktadır.

“Muammer olmağ ister sıhhat u **devletle** ten-perver
Velî âşık diler fakr u m’araz mevt ü likâ (söyler)”

K47/3-31

Bir beyitte izzet kavramıyla yer alan devlet, kudret ve kuvvet anlamı ile öne çıkmaktadır. Bu beyitte kuvvet ve mutluluk izzet ve lezzet tamamen açlıkta görülürken açlık ehlinin sîmâsının nûrânî olduğuna değinilmiştir. Bir yerde devlet, saadet anlamı ile yer alarak gece gafletle uyumayıp uyanık olan kişinin yâr olarak Hudâ ile birlikte olmanın saadeti ifade edilir.

“Hasretâ kim oluruz her gice gafletle cüdâ
Uyanık **devlet** anın kim ola şeb yârı Hudâ”

G83/6-1

Üstte yer alan beyitle aynı gazel içinde yer alan diğer bir beyitte devlet, **devlet-i bâkî** ifâdesi ile ebedî nimetler ifade edilmiştir. Bir beyitte aşkın saadetini yakalayan kişinin ebedî olacağı ifade edilir. Bir dizede yine devlet, nimet anlamı ile

yer olarak **devlet-i fakr** ibâresi içinde fakirlik nimeti ifâde edilmek istenmiştir. Bir beyitte **devlet-i dert** ifâdesi ile âşığın sevgilinin aşkından gelen dert ve sıkıntılardan mutluluk duyması ve deva bulması ifâde edilir.

“Cânımız **devlet-i derdinle** devâ bulmuşdur
Gönlümüz saykal-ı aşkınla safâ bulmuşdur”

G175/108-1

Bir yerde **nişân-ı devlet** ifâdesiyle saadet anlamı söz konusu edilmiştir. Başka bir beyitte de **devlet-i dâreyn** ibaresiyle iki dünyâ saadeti ifâde edilmiştir. Devlet, beyitlerde **saadet, nimet ve kuvvet** anlamı söz konusu edilerek yer almıştır.

“Bulan açlıkda bulmuşdur fenâdan **devlet-i fakrı**
Duyan açlıkda duymuşdur rümûz-ı Sübhânî”

K49/4-19

“Kamu açlıkdadır **devlet** sa’âdet izzet ü lezzet
Olur cû ehli rûhânî dahi sîmâsı nûrânî”

K49/4-22

“Ricâl-i fakrın idbârıdır ehl-i devlet ikbâli
Hakikat fakrdur **devletle** ikbâl olma nâdânı”

K53/4-58

6) Kasr, Köşk, Kâşâne, Eyvân, Seray

Bir çamurdan yaratılan, su ve toprak gibi kesif bir malzemeden olan insân bedeni bir sarây olarak görülür. Gerçek anlamıyla bağlantılı olarak sarây, toprak ve su tenasüp oluşturmuştur. Bir beyitte ten bir sarây olarak görülür. Bir yerde fakirlik toprağıyla gönlünde bir köşk yapan kişinin sarâyının içi güller ve reyhanlarla doludur. Toprağın kesif ve donuk bir madde olması fakirlik kelimesiyle uyum sağlamıştır.

“Bu hâk-i fakrdan gönlümde bir hoş **köşk** yaptım ki
Anın az yimek içmek az söz az uykudur erkânı”

K51/4-41

Bir beyitte şâir, kendisini önce bir dane sonra bir bağ ve bostan olması en sonunda bir sarây olmasını şeyhi İsmail Fakirullah hazretlerinden dolayı olduğunu ifâde etmektedir. Bir yerde **kâşâne-i kalp** ifâdesi ile kalbin fenâ bulmasıyla imar edilecek bir sarây olabileceği ifâde edilir.

“Varlığıdır ki eder hâne-i kalbin vîrân
Fânî ol kim ola **kâşâne-i kalbin** ma 'mûr”

G179/112-5

Eyvân-ı dil ifâdesi ile başka bir beyitte gönlün melek, mülk ve gecenin tahtı olduğu ifâdesine yer verilir. Bir yerde de kasr-ı sultan ibaresiyle sultânın sarâyı anlamıyla sultân olarak Allah ifâde edilmiştir. Sultânın konuk olduğu yer kalp hânesidir.

“Çevremize nüh-felek devri eder ol çün gelin
Kim şeb ü mülk ü melek tahtıdır **eyvân-ı dil**(eyvânımız)”

G237/178-4

“Sen ol mi 'mâr-ı cân u dil yıkılsun **kasr-ı âb** u gül
Ki bin genc-i nihân zâhir olur hafr olsa bünyânı”

K47/4-10

“Var ol **köşk** içre bir gülşen ki tolmuşdur gül ü reyhân
Anın reyhânı hoş hûy cân rızâsı verd-i handânı”

K51/4-42

7) Kal'a

Bir kaleye benzetilen gönül kalesinin fethinden sonra çalınan davullardan aşk sesleri yükselmektedir. Fetih, davul, kale, sultan ve asker kavramlarının bir beyitte savaş kavramları olarak uyumlu bir düzen oluşturdukları görülmektedir. Bir başka beyitte de nefsin bir düşman olarak gönül kalesinde hüküm sürdüğü ifâde edilir.

“Sadâ-yı tabl-ı feth-i **kal'a-i dil** aşk nâmıdır
Odur sultân-ı her leşker ki çün şîr-i jiyân olmuş”

K41/2-58

“Çün itdi hükm gönül **kal'**asında nefs-i adû
Cefâ çekilmese çıkmaz derûndan ol seg-sâr”

G177/110-2

8) Kûs

Kûs, savaşlarda çalınan büyük davullara verilen isimdir. Sadece bir beyitte rûhânî aşkın feleklerin üstünde kûs çaldığı ifâde edilmektedir.

“Aşk şehvetdir o kim mecburuz ihfâsında biz
Aşk-ı rûhânî çalar fevk-i felekde tabl u **kûs**”

G201/138-4

9) Sikke

Sikke-i irfân, ifâdesine yer verilen bir beyitte varlıktan sıyrılmış bir kalpte irfân sikkelerinin olacağı ifâde edilir.

“Zer-i nakış-ayârı pûtede zer-ger güdâz eyler
Sezâ-yı **sikke**-i sultân olan zer imtihân olmuş”

K41/2-60

“Eger yogolsa varlık gill u gışşı nakd-i kalbinden
Görürsün **sikke**-i irfân ile rûhun revân olmuş”

K41/2-61

10) Tac, Dîhîm, Efser

Aşkın, Hallâc ve Şiblî gibi aşk ehlinin başına taç olduğu ifâde edilir. Bir beyitte de gönül, âlemin bir özeti ve feleklerin tâcî olarak görülür.

“Aşkdır sırr-ı Şiblî vü Hallâc
Cümle server serine olmuş **tâc**”

A71/10

“Mezâr içinde olur âkıbet serin pââmâl
Ne fark olursa külâhın nemed yahud **dîhîm**”

G271/215-3

“Gönül hulâsa-ı âlemsin **efser**-i eflâk
Velî ne fâ’ide kim kendin itmedin idrâk”

G229/169-1

11) Taht, Saltanat

Gönül tahtı üzerinde aşk bir sultândır. Şâir, arz-ı hâlini anlattığı manzûmenin bir dizesinde tevekkül tahtını bulduğunu ve bu tahtın gizli bir sultânı olduğunu ifâde eder. Bir yerde gönül bir taht hükmünde görülerek sultânın bu tahta geldiği ifâde edilir.

“Aşk dil **tahtı** üzre sultândır
Misl-i mûruz biz ol Süleymân’dır”

A71/2

“Pâk olsa dil hevâdan o arş-ı azîmdir
Dildâr-ı **saltanat**dır o dildâra ber-karâr”

G173/106-3

“Geldi bizim Sultân’ımız **taht**-ı dile Hâkân’ımız
Dil halvetinde cânımız gösterdi yüz Cânân’ımız”

G191/126-1

12) Kayser, Hüsrev, Şâh, Padişâh, Sultân, Selâfîn, Hâkân

Aşk, bir beyitte şâh olarak görülürken başka bir beyitte aşkın şâhı eğer bir kişiyi kabul ederse onun için cân vermek gerektiği ifâde edilir. Şeh, sevgiliye kavuşmak isteyen kişi için sığınılacak kişidir. Ayrıca insânın dönüş davullarının sesini duyduğu zamân yanına gitmesi gereken kişi şâh olarak bir beyitte ifâde edilmiştir. Bir beyitte emîr ve fakîrin karşılıklı konuşmalarına yer verilerek fakîrin sevgilinin mülkünde şâh olduğuna yer verilmektedir.

“Emîr der bu zamân yer ü bahre hükm ederim
Fakîr der ki **şeh-i mülki câvidân oldum**”

G275/221-3

Libâs-ı şâhi, şâh-ı sebz, şâh-ı aşk, şâh-ı cüyân, bâz-ı şâh, şeh-i mülk-i câvidân, azîmet ü hâkân vb. kavramların şâh ve hâkân ile birlikte beyitlerde yer almıştır. **Şâh-ı mülk-i dil** ifâdesine bir beyitte yer verilerek gönül mülkünün şâhı olmak İbrâhim b. Edhem gibi dünyâ mülkünden vaz geçmekle mümkün olmaktadır.

Allah dostu olan kişiler için **padişâh-ı delk-pûş** ifâdesi kullanılarak yamalı elbise giyenlerin yani, dervîşlerin padişâh oldukları ifâdesine yer verilmiştir. Şâir, bir beytinde cihânın padişâhı olduklarını fakat Allah’a kul olduklarını ifâde etmektedir. Bir başka beyitte de **aşk-ı pâdişeh-i kâm-kâr** ifâdesine yer verilerek âşıkların gece arzularını ve istediklerini âşıklara veren, bir aşkın padişâhı olduğu zikredilmektedir.

“İşitmedin mi ki şeb kâm alır kamu uşşâk
Bu **aşk-ı pâdişeh-i kâm-kâr** için uyuma”

G321/270-6

Gönül, bir taht gibi düşünülerek bu tahtın sultânı olarak aşk görülmüştür. Bir başka beyitte yine aşk cân âleminin sultânı olarak görülerek aşkın yanında aklın bir nâdân olduğu ifâdesine yer verilmektedir. Bir yerde sultânın uyuduğu yer olarak gül bahçesi ifâde edilir ki sultân bu yerde uyanmak istemez. Çünkü mutludur. Yukarıda aklın aşk yanında bir nâdân olduğu ifâdesine yer verilmişti. Başka bir beyitte de buna karşılık aklın vücût ikliminin sultânı olduğu ifâdesine yer verilmiştir.

“Akldır **sultân-ı iklim-i vücûd**
Lîk odur bigâne-i esrârımız”

G193/127-2

Aşkın sultânı gönül tahtında hükmederek her şeye inâyet etmiştir. Aşkın bir sultâna gönlün ise tahta benzetildiği görülmektedir. İbrâhim Hakkı'nın mısralarında gönül, her daim bir taht, bu tahtın sahibi de sultân olmuştur. Sultânın büyük bir çoğunlukla Allah olduğu görülmektedir.

“Aşk dil tahtı üzre **sultândır**
Misl-i mûruz biz ol Süleymân'dır”

A71/2

“Uyanmak ister ol **sultân** ki şâdân
Uyumuşdur mekânı gülsitândır”

G159/90-2

“Çün aşkdır **sultân-ı** cân hoş taht-ı **sultandır** gönül
Aşk oldu hâkân-ı cihân iklim-i hâkândır gönül”

G247/190-1

2.4.15. Savaş Aletleri

1) Yay

Zamân zamân binlerce insân ölürken bu ölüm olayı bir yaydan atılan binlerce oka benzetilir.

“Çün dem-be-dem ‘ademden uçar bin tuyûr-ı cân
Bir **yaydan** atılır gelir onca hezâr tîr”

G157/88-4

2) Şemşîr, Tîğ

İnsân, ten elbisesinden dışarı çıksa baştan aşağı bir cevher olduğunu fark edecektir. Hâlbuki insân bu elbise içinde tabiat kiriyle paslanmış bir kılıca benzer. Bir yerde kılıcın yarasından âşıkların sakınması doğru bulunmaz. Bunun yerine âşığı kılıç darbelerinin önünde siper etmek gerektiği ifâdesine yer verilmektedir. Bir yerde de ecel, ecel kılıcı benzetmesi şeklinde verilmektedir.

“Misl-i **şemşîriz** tabî'at jengine gark olmuşuz
Taşra gelsün ten gılâfindan ser-â-pâ cevheriz”

G191/125-2

“Degül uşşâka lâyık zahm-ı **tîğ**ından hazer kılmak
Gerekdir aşk **şemşîrine** âşık cân siper kılmak”

G221/159-1

“Nâka-i Hakk’ız amân itme ta’arruz bize kim
Kesmesin başını hışmıyle o **şemşîr**-i ecel”

G257/200-6

3) *Tîr (Ok), Peykân, Dâr*

Bir beyitte peykân ve ok birlikte yer almıştır. Hakk’ın hüküm oklarının hedefi olarak müneccim gösterilmektedir. Peykân, okun ucundaki sivri demir demektir. Cezbe oklarından dolayı âşıkta bir hastalık meydana gelirse bu âşığın yüzünden belli olmaktadır. *Tîr-i kazâ* ifâdesine yer verilen bir beyitte kaza oklarının bir siperinin olup olmadığı sorusuna yer verilir.

“Müneccim cânına çün nâmzeddir **tîr**-i hükm-i Hakk
Meh ü hûrşîd ü takvîmi eder mi red o **peykânı**”

K49/4-31

“Bağlasa ger halk saff büt gibidir her taraf
Cümlesi olmuş hedef-nâzır-ı **tîr**-i kazâ”

G97/19-5

“**Tîr**-i hükm-i Hakk’a her dem sîneni sen kıl hedef
Çünkü **tîr**-i hükm-i Yezdân der-kemândır şübhesiz”

G199/134-2

2.4.16. Şiir Kavramları

1) *Gazel*

Şâir, *Gazeliyyat* kısmının ilk gazelinde *Dîvân*’ın bir gazel dîvânı olduğunu ifâde etmektedir. Bir yerde şâirin, kendisinin gazel okuyan biri olduğunu zannettiği ifâdesine yer verilir. Bir başka beyitte de gazelin bir şarâptan akan bir katre olduğu zikredilerek bu şarâp damlalarının hoş kokulu bir mühür (miskiyyü’l-hitâm) olduğu ifâde edilir. Bu beyit bağlamında “**hitâmuhu misk**” âyetiyle Mutaaffifin süresi 26. âyet iktibas yapılmıştır.

“**Gazel** dîvânı oldu hikmet-i ehlullâh andan cân
İçüp hamr-ı muhabbet buldu hoş ünsiyet-i ma’nâ”

G79/1-5

“Bu **gazel** bir reşhadır ol bâdeden
Bil rahîk ü eyle **miskiyyu’l-hitâm**”

G275/220-6

“**Gazel** günleri veş üç yüz altmış altıya yitmiş
Seni tezkir için âlemde bu âsâr yitmez mi”

G351/303-8

2) *Dîvân, İnşâ, Mısra', Münşîd, Nazîre*

Şâir, *Dîvân*'ının bir gazel dîvânı olduğunu ilk gazelde ifâde ederken son gazeline de *Dîvânı*'nda yer alan gazellerin sayısını vermektedir.

Yine şâir, Allah dostlarının sözlerini şiir olarak ifâde ettiğini bazı şiirlerin tercüme bazısının da nazîre olduğunu ifâde etmektedir. Yine aynı gazelde *Vahdet-nâme*'nin bulunduğu mısra içinde bir gizli tarih olduğu ifâdesine yer verilmiştir.

“Çü pîr-i aşkdır irşâd eden hamrıyla uşşâkı
O hamrın reşhâsıdır söyleyen bu şi'r-i **dîvânı**”

K53/4-68

“Pes ehlullâh kelâmın cem' edüp haddimce nazm itdim
Ki bazı terceme bazı **nazîre** eyledim **inşâ**”

G79/1-4

“Gazel **dîvânı** oldu hikmet-i ehlullâh andan cân
İçüp hamr-ı muhabbet buldu hoş ünsiyet-i ma'nâ”

G79/1-5

“Bu Vahdet-nâmenin tenhâ bu **mısra'** oldu târîhi
Îlâhî-nâme-i Hakkî enîs-i âşık-ı şeydâ”

G79/1-7

“Biz bu aşk-ı Melihî vasf ederiz
Sandı Hakkî **münşîd**-i gazeliz”

G197/133-7

“Hoş altı ayda bed'ü hatm olundu nazm-ı **dîvânın**
Sen Ahsen Kal'alı'dan bu güzel eş'âr yitmez mi”

G351/303-7

3) *Şi'r, Eş'âr, Nazm*

Şâir, *Dîvân*'ının şiir dîvânı olduğunu ve şiirlerin aşk şarâbının damlaları olduğunu, şiirlerin bir hikmet olduğunu, şiirinin sözlerinin süslü ve parlak sözler olduğunu ve Hakk'ın aşkının bir şerhi olduğunu beyitlerinde ifâde etmektedir. Bir beytinde de şâir, kaleminin dostun elinde ve kendini bilen bir kalem olduğunu ifâde ederek sadece şiir yazdığını defterin ne olduğunu bilmediğini söylediği görülmektedir.

“Çü pîr-i aşkdır irşâd eden hamrıyla uşşâkı
O hamrın reşhâsıdır söyleyen bu **şî'r-i dîvânı**”

K53/4-68

“Hakikatde hikmetdir **eş'âr-ı Hakkî**
Fe-yâ ni'me kavlin ve yâ ni'me kâ'il”

K67/8-3

“Yâr-ı gârın gavs-ı ulvî olmuş ey Hakkî müdâm
Revnâk u güftârımızdır zînet-i **eş'ârımız**”

G187/120-7

2.4.17. Sihir – Harfler –Renkler

1) Sihir

a) *Tılsım, Efsun, Füsûs*

Tılsım-ı ejdehâ-yı benlik ifâdesi ile insânın varlığı ifâde edilir. İnsân varlığından geçerse bu varlık bedeni altında yatan gizli hazîneleri bulacağı ifâde edilir. Beden elbisesinin, rûhu esir alan tılsımlı bir ejderhaya benzetildiği görülmektedir. Şâir, bir beyitte şiirlerinin Hakk'ın aşkının bir açıklaması hükmünde olduğunu belirtirken şiirlerinde bir büyü eseri olmadığını ayrıca ifâde etmektedir. Bir yerde şâir, her gönülden Allah'ın hazînelerine giden gizli bir yol olduğunu, bu yolun varlık tılsımıyla kapandığını ifâde etmektedir.

“**Tılsım-ı** sûretin kesri değil mümkün bu kuvvetle
Anı feth eyler ol kim aşka irmiş kahraman olmuş”

K41/2-57

“Kesr idersen ger **tılsım-ı** ejdehâ-yı benliği
Tîz bulursun genc-i sırr-ı aşkı medfûn-ı beden”

K59/6-14

“Gerçi her dilden o genc-i Zât'a var bir gizli yol
Lîk bu benlik **tılsım** olmuş ana müşkildir ol”

G245/187-4

2) Harfler

a) Elif, Ba, Ta, Ayn, Şin, Gayn, Kaf, Nûn

Vahdetin birlik demek olduğu binlerce defa ifâde edilir. Bir beyitte de vahdet yanında putların bir ifâdesinin olmadığı vahdetin dik duruşunun elife, putun duruşunun elif önünde eğilmesine benzetilmesi harflerin şekilleri⁵¹ yönüyle olmuştur.

Şâir, hemen hemen her mısranın aşkla bağlayan aşk-nâme adlı manzmesinde aşkın⁵² yazımını ayn, şin ve kaf olarak ifâde eder. Ârifin eşyayı derinlemesine izlemesi eşyayı kemâhi seyretmek kavramıyla ifâde edilerek gayn harfinin ayn harfine üstün gelmeyeceği ifâde edilir. Bu ifâde ile aşk kavramı kastedilmiş ve bunun üzerine bir tozun konmasının mümkün olmayacağı ifâde edilir. Ayn, noktasız, gayn ise ayn üzerine konan bir noktalı harftir. Gayn ile bu aşka engel bir toz dahi olmayacağı ifâde edilir. ‘Ayn harfi ile aşk, gayn harfi ile aşk önündeki engeller kastedildiği için istiare yapılmıştır. Kaf ve nûn harfleri muhtelif beyitlerde açıklanmıştır. (Bkz. Kaf-Nûn-Kün, Kasem)

“Bâkî kalandır ol **elif**-i vahdet-i vücûd
Ger levh-i i’tibârdan olsa bu cümle hakk”
G233/172-4

“Aşkî bî-**ayn** ü **şîn** ü **kaf** anla
Asl odur akli sen güzaf anla”
A73/3

“Ârif eşyâyı kemâhi seyr eder
Gâlib olmaz çün anın ‘**aynına gayn**”
G293/239-6

“Kavl-i kündür bu zuhûrâta rümûz u rû-pûş
Yoksa pîraye-i sun’ında ne **kaf** oldu ne **nûn**”
G299/246-3

“Kasemde **nûn** u kalemdir o kâmet ü ebrû
Ki dil hemîşe o dilberle oldu rûy-be-rû”
G315/264-1

“Büt anla her ne ki vahdetten özgedir ya’ni
Elif yanında yazılmış misâl-i **ba-ta**-yı”
G331/282-6

⁵¹ Vahdetin bir elif olarak durumu ^۱, putun eğilmiş hâli ise بـ bu yazımda görüldüğü gibidir.

⁵² Aşkın Arapça yazımı عشق şeklinde olmaktadır.

3) Renkler

a) Renk, Elvân, Levn

Aşk şarâbını içen muvahhid kendinden geçtiği içen gülün de dikenin de rengi aynıdır. Renk, Dîvân şâirleri tarafından şiirlerde iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bundan dolayı hile ve renk anlamı söz konusu olan beyitte gül ve dikenin hilesi şeklinde okumak mümkündür. Vahdetin renksiz şarâbından dünyâ dolmuştur ifâdesine bir beyitte yer verilerek dünyâda var olan her şeyin aslının vahdet, birlik olduğu ifâde edilir. Bî-reng ifâdesiyle rengin olmaması yani aslının vahdete dayanması ya da birliğin rengini alması ifâde edilmiştir. Bir beyitte de renk gerçek anlamıyla söz konusu edilerek aşk derdinin rengiyle boyanmak ifâdesine yer verilmiştir. Bir başka yerde de aşk gönülde her zamân farklı renklerde görülür ifâdesi bulunmaktadır.

“Muvahhid kendiden geçtiyse yek-**reng** oldu hâr u gül
Şarâb-ı aşkı içtiyse şeb ü rûz oldu yeksânı”

K51/4-37

“Pâkdir her şîşe **renginden** ziyâ-yı âfitâb
Şîşe **elvânı**yle zâhir olduğundandır hicâb”

G117/42-1

“O câm-ı nergîs ü mest ü leb-i mey **reng-i** sâkîden
Revân-ı Hakkî geh mest ü gehî mesrûrdur mutlak”

G217/155-7

b) Beyaz, Beyzâ

İnsânın iç dünyâsı Hudâ’nın açık bir şekilde okunduğu bir kitaptır. Bu ışıklı sayfalar bazen beyaz bazen de siyah olmuştur. Gönlün bir kitaba benzetildiği ve bu sayfaların parlak olmasının îmân nûrundan kaynaklanarak beyaz olması; sayfaların siyah olması bazı sebeplerden ötürü mesela günah gibi bir sebepten ötürü kirlenmesi kastedilerek istiare sanatının güzel bir örneği görülmektedir. Bir yerde de feleğin beyaz olması yönüne atıfta bulunularak gönlün burada kanat çırpması istenir.

“Ayân kitâb-ı Hudâ’dır derûnun ey Hakkî
Zihî sahâyîf-ı tâbân zihî **beyzâ** u sevâd”

G141/68-7

“Bülend himmet ol ey dil sen öyle pervâz it
Ki **beyzâ-i** feleği sen de zîr-i perr bulasın”

G289/236-5

c) *Siyah, Sevâd, Sevdâ*

Gönül âleminde Arşullahın mahallesinin yerleştiği ifâde edilir. Buna karşılık Ka'be'nin büyüklüğü, siyahlığı da bir köy olarak görülür. Buna karşılık siyah beyaz tezaadının Arşullah ve Ka'be bağlamında renk yönüyle yapıldığı görülmektedir. Buna mukabil Gönlün Allah'ın arşı kadar saf ve temiz oluşuna ve Ka'be'nin ise renk yönüyle siyah oluşuna bir teşbih yapılmıştır.

*“O kim dil âleminde kûy-ı arşullah mukimidir
Sevâd-ı a'zam-ı Beytü'l-Harâm'a rüstâ söyler”*

K45/3-21

Bir yerde de gecenin karanlığı horoz siyahlığına benzetilir. Bir başka beyitte şâir, yine kesret-vahdet ilişkisine değinerek kesret içinde bir vahdet olduğunu ifâde eder. Kesretin durumu, güçlü bir ışık içinde siyah bir dumanın akmasına benzetilir. Bir beyitte âb-ı hayât ifâdesinin bir karşıtı olarak âb-ı siyah konmaktadır ki âb-ı siyah ile dünyâ, âb-ı hayât ile de âhiret âlemi kastedildiği için istiare sanatının güzel bir örneği görülmektedir.

*“Ayân kitâb-ı Hudâ'dır derûnun ey Hakkî
Zihî sahâyıf-ı tâbân zihî beyâz u sevâd”*

G141/68-7

*“Gönül tıfl oldu pîr-i aşk üstâd-ı zebân-dânı
Sevâdü'l-vech dersi oldu miskînlik debistânı”*

K47/4-1

*“Göründü kesret-i zâhirde vahdet-i bâtın
Revân çü dūd-ı siyâh içre şu'le-i cevâl”*

G255/197-5

d) *Hamrâ*

Aşk şarâbı dâ'mâ bâkî olan sâkîden istenir. Sâkînin doldurduğu aşk şarâbının rengi kırmızıdır. Aşk şarâbının kırmızı olması ile Allah'ın âşıklara aşk şarâbını zorlu ve meşakkatli bir yol olarak sunması ile aşk yolunun kanlı bir yol olduğu mübalağalı bir şekilde ifâde edilerek aşk yolunun ne denli zor bir yol olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca hamr ve hamrânın aynı kökten olması iştikak sanatını meydana getirmiştir.

*“Müdâm o Sâkî-i Bâkî'den iste ey Hakkî
O hamr-ı aşkı ki eşya o hamrâdır akdâh”*

G135/62-7

e) Sîmîn

Sadece bir beyitte sîmîn kullanımına yer verilerek şâhitlerin göğüslerinin gümüş renkli olduğu ifâde edilerek göğüslerin parladığı aslında söylenmek istenmiştir.

“O **sîmîn**-i sâ'id-i şâhidden el çek izz ü râhat bul
Ki aklın pençesin âhir bûker mekriyle destânı”

K51/4-46

f) Zerd, Sufr

Zerd, sarı anlamıyla bir beyitte renk olarak kullanılmıştır. Sufr ise Arapça'da sarı ve pirinç anlamında kullanılan bir kelimedir. Bir beyitte kurşun ile birlikte kullanılmıştır.

“Bî-kesb ü kâr olmuş kamu **zerd** ü nizâr olmuş kamu
Çün mest-i yâr olmuş kamu anlarda birdir hayr ü şer”

G161/91-2

“Cemâl-i cânı derûnunda seyr kıl ki bu ten
Cemâli âriyetdir misâl-i **sufr** u resâs”

G209/145-5

4) Oyunlar

a) Melâhi, Semâ', Bilmece

Melâhi, oyun ve eğlence demektir. İnsânın dünyâ denilen hırs yerinde bir oyun zevkinden ötürü esir olduğu ifâde edilir. Bu dünyânın bir oyun yeri olması ile Kur'ân'da yer alan Ankebût süresi 64. âyete⁵³ telmih yapıldığı görülmektedir.

“Bu nâ-murâdi-i uşşâkı nice âdet eder
Esîr-i zevk-i melâhî olan harîs-i melâz”

G143/73-4

Semâ', dinlemek, işitmek demektir. Semâ', “İlahileri dinleme, dinî musıkileri dinleme; raksetme, devran etme, dinlenen musikinin tesiriyle coşup dönme” demektir (Uludağ, 2012: 312).

Semâ', “dinleyenlerin daha çok taat ve ibadete şevklerini artıran ve Allah'ın, takva sahibi kulları için vaad ettiği ve hazırladığı dereceleri hatırlatan, her türlü

⁵³ “Bu dünyâ hayâtı bir eğlenceden ve bir oyundan başka değildir” (KK, Ankebut, 64).

bayağılık ve kötülüklerden sakınmayı, arınmayı telkin ile gönüllere safâ veren şiirlerin dinlenilmesi, makbul bir iştir” (Abdülhakim Arvasî, 1997: 94). Bir dizede dünyânın muhabbet semâ’ıyla dolduğu ifâde edilir. Başk bir beyitte ise semâ’ı ancak gönül ehlinin anlayacağı ifâde edilir.

Bilmece, bir bilinmeyen olarak ifâde edilmiştir.

*“Cihân **semâ**’-ı muhabbet tolmuş ey Hakkî
Bu şevk-i hâl ile zevk eyleyen nihân eyler”*

G159/89-7

*“**Semâ**’ı neylesün ol kimse bilmez
Bilenler ehl-i dildir dil-sitândır”*

G159/90-6

*“Ehl-i hâl itmezdi vecdinden **semâ**’
Olmasa râz-ı ma’iyyet müstebîn”*

G291/237-4

*“Gerçi bildüm dostum **bilmece**dir dâ’im velî
Şems-i dîdârından olmuş kalbe hâ’il ebr-i ten”*

G295/243-4

2.4.18. Zinet Eşyası- Kokular

1) Zinet Eşyası

a) Dürr, İnci, Lü’lü

Bir dizede Aden denizinin incisi olarak görülen insan, aşk vesilesiyle bilgili biri olmuştur. Bu bakımdan sözleri Aden incisi kadar değerlidir. Bir beyitte Hz. Peygamber (SAV)’in boş söz sarf etmediği sözünün Umman Deniz’inde bulunan hikmetlerle dolu inciler olduğu ifâde edilir. İnci ve gevherin bir arada bulunduğu bir beyitte aşk sözlerinin incisi ve cevherlerle dolu gizli bir hazîne olduğu ifâde edilir.

*“Aşk-ı dîdârıyla ber-hor-dâr olan âgâh olur
Her sözü makbûl olur çün **dürr-i** deryâ-yı Aden”*

K59/6-11

*“Hevâdan söylemezdi nutk-ı pâki cümle vahy idi
Dür-i hikmetle idi Bahr-ı Ummân ol Kerem Kânı”*

N77/7

“Ol kenz-i hafîdendir bunca **dür** ü gevherler
Hakkî ne aceb buldum bahr içre berr-i ferruh”
G137/64-7

b) Gevher, Güher, Cevher, Cevâhir

Eğer aşk denizinden bir gevher alınmışsa o zamân bunu insânların bilmemesi gerekir, saklanmalıdır. Kalpte bulunan süveyda denilen yer sevdânın asıl merkezidir. Bu sebepten cân cevheri, deryânın bir incisidir. Deryânın varlık anlamında olduğu daha önce ifâde edilmişti. Kalbin aşkın merkezi olmasından ötürü varlık denizinde bir inci olduğu ifâde edilmiştir.

“Çün süveyda toptolu sevdâsıdır
Cevher-i cânım dürr-i deryâsıdır”
G167/100-1

Bir dizede insânın, önceden kıymetli bir gevher iken dünyâ yerine gelerek değeri olmayan bir çamur hükmüne düştüğü ifâde edilir. Âb u gil ve gevher arasında parlaklık ve kesif olmak yönüyle bir tezat yapılmıştır. Âb u gil ile insan ifâde edildiği için istiare sanatına yer verilmiştir. Âb u gil, Tasavvuf edebiyâtında insân için kullanılan bir ifâdedir Bu kullanım insânın mayasından ileri gelmektedir. *Dîvân*’da gevher ile insân ifâde edilmek istenmiştir.

“Ol kenz-i hafîdendir bunca **dür** ü **gevher**ler
Hakkî ne aceb buldum bahr içre berr-i ferruh”
G137/64-7

“Bahâ vü kıymeti çok **gevher** iken evvelden
Gelip bu âb u gile şimdi bî-bahâ düşmüş”
G207/144-2

“Ey bahr-ı halâvet sen hoş terbiyet eylersin
Misl-i sade olmuş ten dürr ü **güher** olmuş dil”
G251/193-6

c) La’l

Dünyâda taş ve toprak, yakut ve altın olarak bulunabilir. Ayrıca bütün dikenlerin gülistan olduğu da görülebilir. Toprak ile ifâde edilen insandır. Tasavvuf ıstılahında la’l, “*dervişin gönlü;*” zer ise, “*riyazet, mücahede ve çileyi*” ifâde etmektedir (Uludağ, 2012: 226, 390). Buradan hareketle insanın yaptığı ibadetlerin (riyazet, mücahede, çile) neticesinde gönlü bir dikenlik yeri olmaktan çıkar ve bir gülbahçesine döner. lâ’l ve zer ile ifâde edilen insanın kat’ ettiği mertebedir.

*“O âlemde seng ü hâki **la’l** ü zer bulursun hem
O âlemde kamu hârî görürsün gülîstân olmuş”*

K37/2-12

*“Safâ-yı gevher ü la’l ü gül ü mül rengini seyr it
Ki âb-ı dest-i üstâd-ı tabî’at hoş-revân olmuş”*

K39/2-45

d) *Sîm*

Bir süprüntü yeri olarak görülen dünyâ yeri içindeki taşlar, kirli birer altın ve gümüş madenleridir. Çöplükte bulunan altınların bir çöp kadar hükmü yoktur. Âşığın gönlünde aşk izleri cân u gönülden dünyâyâ veda etmekle olmaktadır. Dünyâyâ veda etmek “*terk ü sîm u zer kılmak*” sözüyle ifade edilmiştir. Şâir, dünyâyı terk etmek ifâdesini kullanmak yerine işi daha değerli göstermek için kıymetli madenlere atıfta bulunarak dünyâyı terk ifâdesini dolaylı olarak kullanmıştır.

*“Geh tab’ına ol vaz’ eder sevdâ-yı **sîm** ü zer ü zen
Geh cânına hoş toldurur envâr-ı esrâr-ı bekâ”*

G109/33-4

*“Tama’ çün âteş-i külhen diler zibl-i zer ü **sîmi**
Anı cem’ eyleyen ehl-i tama’ hor oldu külhânı”*

K53/4-56

*“Nedir aşkın nişânı âşıkın gönlünde bil anı
Dil ü cânı vedâ itmekle terk-i **sîm** ü zer kılmak”*

G221/159-4

e) *Sadef*

Şâir, bir beyitte ağzını bağlaması gerektiğini ifade eder ve sadef gibi sessiz olması gerektiğini söyler. Gönül inci ve gevher olurken ten elbisesi de sadef giymiştir. Bir dizede âşık, varlık denizine düşen bir sadef gibi görülür.

*“Bagla ey Hakkî dehânın hâmûş ol misl-i **sadef**
Kim ziyânındur zebânın hasm-ı cândır şübhesiz”*

G199/134-7

*“Ey bahr-ı halâvet sen hoş terbiyet eylersin
Misl-i **sadef** olmuş ten dürr ü güher olmuş dil”*

G251/193-6

*“Çünkü düşdün ey **sadef** deryâımıza gam çekme kim
Çün **sadef** ben gevher-efşân eylerim âşık seni”*

G335/286-7

f) *Tûtiyâ*

Tûtiyâ, çinko ve göze sürülen bir çeşit ilaçtır. Beyitlerde de bir ilaç olarak yer almıştır. Cân gözünün ışıklanması için bir ihsân olarak göze tûtiyâ bir sürme niyetine çekilir. Bir beyitte tûtiyâ, insân toprağında yetişen bir bitki gibi görülerek insânda bulunan çinko madenine işaret edilmiştir.

“Ey Pâdişâh-ı akl u cân vey cân gözüne **tûtiyâ**
Bir sürme ihsân kıl hemân tâ çeşm-i cân bulsun ziyâ”

G91/14-1

“Hâk u pâk ol seni sen görme hiç
Tâ bite hâkinde güzel **tûtiyâ**”

G95/18-4

g) *Zer*

Zer, altın anlamında beyitlerde yer almıştır. Bir beyitte sâkîler ellerinde altından kadehler olduğu hâlde saf saf olurlar. Bir yerde de demirin aşk kimyâsı sayesinde altın olduğu ifâdesine yer verilir.

“Sîm-ber sâkîler olmuş saff saff elde câm-ı **zer**
Yüzleri bedr olmuş mihre mukâbil pür-safâ”

G103/27-4

“Geh tab'ına ol vaz' eder sevdâ-yı sîm ü **zer** ü zen
Geh cânına hoş toldurur envâr-ı esrâr-ı bekâ”

G109/33-4

“Âşıkların işi bil hâlis **zer** oldu bu şeb
Cân-ı hasûd-ı gâfil kûr-ı ker oldu bu şeb”

G123/48-1

2) *Kokular*

a) *Bûy, Müşg-i Tatar, Miskiyyü'l-Hıtam, Itr, Âd*

Gönül, sevgiliden bir koku alırsa ona iki dünyâ görünmez. Aşk sarhoşluğuyla sarhoş olursa aşkın renk ve güzel kokusundan dolayı yine bir sarhoşluk hâli ortaya çıkmaktadır. Şâir, sözlerinde Hakk'ın aşkının şarâbını içmenin verdiği bir kokuya sahip olduğunu ifâde eder. Aşkın her zamân şarâbı, sarhoş ettiği için artık şarâba gerek yoktur. Sarhoş olmanın yolu, gönül meyhânesinde aşkın kokusunu almaktan geçmektedir.

Müg-i Tatar, gönül ve cânâ ıtrılı kokular veren kişidir. Miskiyyü'l-hitâm(bkz. gazel) Aşk gamıyla yanıp bundan zevk alan cân, âteş yerine döner ki bu âteşten çıkan dumanlar hoş kokulu dumanlardır. Bir beyitte de ıtır, bir cân olarak gönül micmerine (buhurdanlık) konmaktadır.

*“Kim gamla yanıp zevk bulup cân ola çün nâr
İtr ola duhânı”*

Müs29/1-44

*“O şîrîn nerm helvâ yı kerem kıl
Ki **bûy**undan dil ü cân oldu şeydâ”*

G89/12-2

*“Âlemi mest eylemiş hoş-demlerin
İtr-ı cân u dilsin ey **müşg-i tatar**”*

G147/75-8

*“Renk ü **bûy**-ı cân u mey nûş itmeden
Dilde koymaz kayd u bend-i neng ü nâm”*

G275/220-4

*“Bu nefehât-ı buhûr cânlara verdi sürûr
Cümle cihân toldu nûr **ûd** ile micmer nihân”*

G297/245-3

*“Ne hevâdır bu nefes **itr**-dem-i aşk mıdır
Kim hayât-ı dil ü cân dem-be-dem andan geldi”*

G339/290-5

*“Sözünde **bûy**-ı aşk-ı Hakk var ey Hakkî
Ne olsa zarfda oldur hemân tereşşuh iden”*

G307/254-7

2.4.19. Yemin ve Dua Kavramları

1) Yemin

a) Billahi, Vallahi, Tallahi

Billahi, vallahi, tallahi yemin kavramları olup **Allah için** anlamını taşımaktadır.

*“Hakkî cemî-i halkdan müstagniyem **billâhi** ben
Hallâk-ı âlem var iken halk u zamânı neylerem”*

Vh79/7

*“Vallâh ki bu şeb uyku bana harâm olur kim
Murgâb-ı cân mekânı ol kevser oldu bu şeb”*

G123/48-4

*“Kim ki cânından ırag oldu işi âh olmuş
Nefsini ârif olan ârif-i **billâh** olmuş”*

G205/142-1

*“Vallahi güzel itmiş
Billâhi güzel itmiş
Tallâhi güzel itmiş
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler”*
Muh373/6-31

2) Du'â Kavramları

Âşıklar, kendilerini incitenler için de dua eden kişilerdir. Allah'ı aklından bir an bile çıkarmayan kişi, her zamân Allah'ın aklında bulunmaktadır. Buna dayanarak beyitte dua amaçlı olarak *Allahü vâli men valâk* ifâdesine yer verilmiştir. Gönül yalnız kaldığı zamân dua ve medh ü senâ eder.

*“İnciden nâdâna dostuz hem **du'â**lar eyleriz
Kim kamudan biz bize mahv-ı temâşâ olmuşuz”*

G195/129-6

*“Tâ ki dil halvet olup dost ile tenhâ kaldum
Hep **du'â** gitdi hemân medh ü senâya düşdüm”*

G273/217-6

*“Hakkî kulun **du'â**sı fenâdır fenâ hemân
Fakr u fenâyı bahş kıl âmîn yâ Mu'in”*

G281/227-9

a) El-Emân, El-Gıyas

El-emân, yardım istemek demektir. Bir beyitte “*küllî sırrın câveze 'l-isneyn*”⁵⁴ in bir söylenti olarak ortaya atıldığı ve iki dudak arasında el-emân ifâdesinin sır gibi tutulması gerektiği ifâde edilir. Bir beyitte el-gıyas ifâdesiyle birlikte yer alarak varlığıyla Allah'tan uzak kaldığını düşünen Hakkî, bundan ötürü bu varlığından imdat ederek yardım istemektedir. Bir beyitte şâir, yine el-aman dileyerek aşkın sırrının gizli kalması gerektiğini ifâde etmektedir.

⁵⁴ İki kişi arasındaki bütün sırlar duyulur.

*“Varlığım kılmış beni senden ba’îd
El-emân bu varlığımdan el-gıyâs”*

G133/58-6

*“Kesildi ravza-ı dilden hemân su
Gel ey sâkî kerem kıl el-emân su”*

G315/265-1

*“Hâzır ol kim ni’met-i cem’iyyet-i hâtır odur
Gâfil olma kim azâb-ı tefrika hâzır odur
Hakk’a cândan kıl teveccüh kalbine nâzır odur
Evvel ü Âhir odur Bâtın u Zâhir odur
Hâzır-ı Hakk ol huzûr it gâfil olma el-âmân her zamân”*

Muh355/1-2

b) Hamd u Senâ, Senâ

Allah’a dua, hamd ve senâda bulunularak bütün mevcûdâtın Allah’a yöneldiği ifâde edilir. Yine Hakkî, her şeyin bir yokluktan ibaret olduğunu anladığı için gönülden Allah’a Hamd ve senâda bulunduğunu söyler. Şâir, ilk kasidesinin giriş kısmında Allah’ı hamd ve senâ etmeye hakkının bulunmadığını dile getirerek kasideye bir giriş yapmaktadır.

*“Haddim değil ki hamd ü senâ eyleyem sana
Lâyıkdır eylesen yine sen kendine senâ”*

K31/1-1

*“Ne haddi var bu hâkin nice tevhîd-i Hudâ söyler
Ne mümkindür ki şemsi zerre medh eyler senâ söyler”*

K43/3-1

*“Sana hamd ü senâ olsun ki viridin gönlüme aşkın
Selâm olsun ana kim rûh-ı pâki aşkdır mahzâ”*

G79/1-2

c) Âmin, Hay Hû

Şâir, Allah’tan fakr u fenâ istedikten sonra âmin diyerek duasını noktalar.

Cân kuşu Allah’ın zikrini gördükçe uçmaktadır. Bu bakımdan **Hay Hû**, Allah’ın adının anıldığı bir zikir şeklidir.

*“Hakkî kulun du’âsı fenâdır fenâ hemân
Fakr u fenâyı bahş kıl âmîn yâ Mu’in”*

G281/227-9

“Anın çün bend eder halvet kapısın şehden ehl-i dil
Ki murg-ı üns uçar gördükde **hây hûy-ı sultan**”

K53/4-53

d) İstiskâ'

İstiskâ, su isteme ve yağmur duasına çıkmak demektir. Bir beyitte aşk, içmeye doyulmayan tatlı bir su olarak hayâl edilir. Cân, bu suyu içmek isteyen kişidir. İstiskâ, sadece bir beyitte yağmur duası anlamında olmayıp su isteme anlamında söz konusu edilmiştir.

“Kanmag olmaz ol zülâl-i aşkdan
Cânımızda anın **istiskâsıdır**”

G167/100-2

e) Salât u selâm, Sipâs

Salât u selâm, Hz. Peygamber (SAV) ve ashâbına dua etmek için kullanılmaktadır. Sipâs, bir beyitte dua etmek şeklinde ifâde edilmiştir.

“Hoş lisân-ı cümle zerrât-ı cihandır ol güneş
Her dem eyler varlığıçün hem sana vü hem **sipâs**”

G201/136-4

“Her hâlde meyl idelim Rabbü'l-Erbâba
İsmiyle nazm idelim kelâm ahababa
Hem hamd idelim Müfettihü'l-Ebvâb'a
Peygambere çok **salât** ü hem ashâba”

R383/1

2.4.20. Eser Adı

1) İlahî-nâme, Vahdet-nâme

İlahî-nâme ve Vahdet-nâme şâirin Dîvân'ına verdiği isimdir. Bunu Gazeliyyat kısmının ilk gazeline ifâde etmektedir. Allah aşkının özelliklerini en iyi şekilde yazdığını ifâde eden şâir, Dîvân'ının Allah tarafından İlahî-nâme adıyla kabul edilmesini istemektedir. Gazelin son beytinde de Vahdet-nâme'nin yazılı olduğu mısranın tarih olarak düşürüldüğü ve İlahî-nâme'nin çılgın âşıklar için bir dost olacağı ifâde edilir.

*“İlahî vasf-ı aşkın yazdı çün şevkânla bu ednâ
İlahî-nâme nâm ile kabul it bunu ey Mevlâ”*

G79/1-1

*“Bu Vahdet-nâmenin tenhâ bu mısra’ oldu târîhi
İlâhî-nâme-i Hakkî enîs-i âşık-ı şeydâ”*

G79/1-7

2.4.21. Tarikatlar

1) Nakş-bend

Hz. Peygamber (SAV), Hz. Ebubekir’e gizli zikir, Hz. Ali’ye sesli zikir yapmasını emretmiştir. Nakşibendilik, Hacı Muhammed Bahaeddin Nakşibend zamanında revaç bulmuş, ona nisbetle Nakşibendiyye adını alarak tarikat kisvesi altında sistemleşmiştir. *İbrahim Hakkı Dîvânı*’nda sadece iki beyitte Nakş-bend mefhumu söz konusu edilmiştir. Aşağıdaki beyitte canların nakş-bende meylettiği ifadesine yer verilir.

*“Nakş-bend-i câna cânlar câna hem mâ’ildir ol
Âkilin meyli lisânda âşıkâ hâsıldır ol”*

G247/188-1

*“Ey sâni-i nakş-bend elinde
Lu’bet gibidir kamu selâtîn”*

G283/229-5

2.4.22. Dîvân’da Yer Alan Atasözleri ve Deyimler

1) Atasözleri

Atasözleri sosyal olayların nasıl meydana geldiğini tarafsız bir bakış açısıyla ahlâk dersi vererek felsefî bir anlayışla ders verme amaçlı söylenen sözlerdir. Atasözleri bu vesileyle bir toplumda yer alan inanışları da gün yüzüne çıkarır. *İbrahim Hakkı Dîvânı*’nda da atasözlerine büyük ölçüde yer verilmiştir. Beyit içerisinde doğrudan atasözünün kendisi verilmeyip anlam yönüyle hissettirilmiştir. Atasözü kullanımında vezin kullanımına özen gösterilmiştir. Dîvân edebiyatında atasözünün karşılığı olarak irsal-i mesel terkibi kullanılır. İrsal-i mesel:

“Bir fikir veya mesajı anlaşılabilir kılmak ve muhatabı ikna etmek için doğruluğu herkesçe kabul edilen veya kabul edilebilecek olan bir örnek vermeye” denir (Coşkun, 2012:170).

“İşitmek ikidir söz birdir” sözü, “**söz gümüşse sukût altındır**” atasözünü hatıra getirmektedir.

*“Mâdâm gönüldedir bu sözler sırdır
Her fikrini zikr eden dil mükessir
Gûş iki habîr ü dil çü bir muhbirdir
Ya’ni ki **işitmek ikidir söz birdir**”*

R/405-63

“Baş ağrısı dir ölüm geldi düştü ten”; “**ölüm gelmiş bu cânê, baş ağrısı bahâne**”. Ölüm bu bedene gelince ilaç kullanmak gereksizdir.

*“Baş ağrısı dir ölüm geldi düştü ten Hakkî
Koy iddihân ü devâyı Hudâya gel ey yâr”*

G179/111-7

“Zemin matem evidir her gelen kendi başın ağlar”; “**her koyun kendi bacağından asılır**” atasözünü ifâde eder. İnsân dünyâya geldiğinde kendi imtihanı başlar. Kimse kimsenin yerine ağlamaz kimsenin günahını yüklenmez.

*“Zemin matem evidir her gelen kendi başın ağlar
Anadan toğduğu sa’atde seyr it tıfl-ı giryarı”*

K49/4-30

“Hân-ı mire med’üvv olmadın nan-ı cevin besdir”. Bu atasözüyle “**misafir umduğunu değil bulduğunu yer**” atasözünü hissettirmektedir.

*“Çü hân-ı mire med’üvv olamdın nânı cevîn besdir
Ki mihmân-hâne-i Hakk’dır cihân hâk oldu mihmânı”*

K49/4-29

Mal mülk sandığın mirasyedinin nasibidir. O yüzden mala mülke bu denli düşkün olmamak gerekir. Çünkü hiçbir şeyin sahibi insân değildir.

*“Kısmet- mîrâs-hordur mülk ü mal sanduğın
Hubb-ı mülk ü cem’i malı koy hiç itme i’tibâr”*

K55/5-2

“**Mirasa nereye gidiyorsun, demişler; esip savurmaya demiş**” atasözü beyitten hareketle anımsatılmıştır.

“*Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak*” atasözü aşağıdaki beyitte anlam içine gizlenerek yer almıştır.

“*Kılma yilandan firar görmeyesin ejdehâ* (Ejderhâ ?)

Eyle yerinde karar hâline sabr eyle”

G95/19-1

“*Her gönülde bir aslan yatar*” atasözü bir beyitte dağınık parçalar hâlinde yer almıştır.

“*Her gönüldür çün yatağ-ı şîr-i aşk*

Her dile Hakkî ri'âyet eylemiş”

G205/140-9

Aşağıda yer alan beyitte “*ne ekersen onu biçersin*” atasözü beyit içerisinde dağınık bir hâlde yer almış ve anlam bütün beyte yayılmıştır.

“*Kitâb u sünneti hıfz it amel tohmun zîra'at kıl*

Ki mahsul-i cihân-ı câna mezra' bu cihân olmuş”

K37/2-24

“*İnsan insanın kurdudur*” atasözü aşağıdaki beyitte “*insan insana âfet olur*” şeklinde ifade edilmiştir.

“*Çü nâsa nâs olur âfet bu nâsı ol nâsî*

Ki Rabb-i nâs ile bulsun dil üns olup mesrur”

G173/105-3

2) Deyimler

Söz konusu edilen eserde çok sayıda deyme yer verilmiştir. Deyimler bir benzetme amacı güdülerek kullanılırken mecaz ve doğrudan gerçek ma'nâ ifâde edilerek de kullanılmıştır.

“*Kurretü'l-ayn olmadıkça o nûr*

Lâtekurru'l-uyûnu fi's-salavât”

G127/52-3

Beyitte “*kurretü'l-ayn*” Arapça ifâde edilmiş bir deyimdir. Türkçe karşılık olarak *gözü aydın olmak* deyimidir.

Kendini bilmek deymi Tasavvuf erbâbınca çok yaygın kullanılan bir deyimdir. Bu deyim Hz. Ali'nin “*nefsini bilen Rabbini bilir*” sözüne dayandırılır (Gölpınarlı, 2004: 182). Kişinin kendini bilmesi tüm benliğini bir kenara bırakıp

acziyetini öne çıkarması ve Allah'ı bilmesidir. Beyitte de kişi güzel bir aşka tâlip olmuştur ve kendini bilmez sanır. Ama bu kendini bilmezlikle asıl sevgiliye talip olmuştur.

“Dilde hüsn-i aşkı tâlibdir kamu âlem velî
Kendüyi bilmez sanır matlubudur mâh-ı Hutên”

K59/6-9

Söz *makbûl* olmak deyimini farklı şekillerde kullanılır. **Söz geçirmek**, **söz sahibi olmak**, **söz geçmek** deyimleriyle hemen hemen aynı anlama gelir. Âşık sevgiliyi görme arzusuyla yanar ve onu her yerde arar. Bu arayış onu sevgili konusunda bilgili biri hâline getirir. Âşık bu bilgi ile dünyâ denizinde kıymetli bir inci olur ki bu aşığın her söylediğine bir değer katar. Aşığın ağzından Sevgili için dökülen sözler dünyâ denizinden dökülen inci gibi sözlerdir.

“Aşk dîdârıyla ber-hor-dâr olan âgâh olur
Her sözü makbûl olur çün dürr-i deryâ-yı Aden”

K/59/6-1

Kaf- Nûn-Kûn: Kaf ve nûn harfleri bir araya gelince **kûn** sözünü meydana getirir. Tasavvufî olarak kûn kavramı Allah'ın bir şeyi yaratmayı dilemesi ve ona ol demesi anlamıyla ifâde edilmektedir. Âyetle de ifâde edildiği gibi “O'nun emri bir şeyi murat ettiği zamân ancak ona ‘ol’ demesidir ki o da hemen oluverir” (KK, Yasin, 82). Kûn sözü var olan her şeyde bir işaret gibi görünür. Eğer Allah'ın sanatının bir güzelliği yoksa ne kaf ne de nun'a ihtiyaç vardır. **Kûn- fe yekûn** Allah'ın sanatını debdebeli bir şekilde gözlere gösterir.

“Kavl-i **kûndür** bu zuhûrâta rûmûz u rû-pûş
Yoksa pîrâye-i sun'ında ne **kâf** oldu ne **nûn**”

G299/246-3

Cân bahşeylemek deyimini **câna cân katmak** deyimini hatıra getirmektedir. Aşka cân veren aşkı bulan ebedi hayâtı bulur.

“Aşka **cân bahş eyleyen** buldu hayât-ı câvidân
Kim ana varın viren yâd olmadı aldı semen”

K59/6-10

Aşağıdaki beyitte “*haddim değil*” ifadesi **haddini bilmek** deyimini anımsatmaktadır.

“**Haddim değil** ki hamd ü senâ eyleyem sana
Lâyıkdır eylesen yine sen kendine senâ”

K31/1-1

<i>Adım at- (Ayak taşra çıkmak):</i> G179/112-4	<i>Baş göz üstüne:</i> K51/4-35
<i>Baş üstüne gel-:</i> M359/3-1	<i>Bâr çek-:</i> K55/5-3
<i>Baş çekme-:</i> G171/103-5, G265/209-4	<i>Baş koy-:</i> G85/7-3
<i>Baştan ayağa:</i> G255/198-4	<i>Cân bahş eyle-:</i> K59/6-10
<i>Cândan âgâh olmak:</i> G333/284-5	<i>Cân bul-:</i> K63/7-16
<i>Dehen bağlamak(Ağz bağla-):</i> G179/111-6, G199/134-7	
<i>El çek-:</i> K51/4-46	<i>Cânı çık-:</i> G313/263-6
<i>El kat-:</i> K77/13	<i>Gûş-ı cân ile işit-:</i> G249/191-2
<i>Hor ol-:</i> K53/4-56, G267/6-11 K31/1-1	<i>Haddim değil(Haddini bil-):</i>
<i>Hayran ol-:</i> K41/2-50 Muh365/5-5	<i>Kadir bil-:</i> G135/61-1,
<i>İtibar et-:</i> K55/5-2	<i>Karar it-:</i> G327/278-2
<i>Kendüyi bil-:</i> K59/6-9, G 243/185-7	<i>Kafa bul-:</i> G111/34-5
<i>Nihân tut-:</i> K53/4-59	<i>Nikap aç-:</i> G103/27-5
<i>Nazar et-:</i> G175/107-8, G103/26-1	<i>Razı ol-:</i> K63/7-18
<i>Nazar kıl-:</i> G181/114-3, G203/139-7	<i>Karıncayı incitme-:</i> G207/142-8
<i>Sırrı ifşa et-:</i> G297/243-6, G209/144-8	<i>Sözü makbûl ol-:</i> K59/6-11
<i>Sır ver-(sır söylemek):</i> G155/84-3, G185/118-2, G201/137-3	
<i>Yerinde karar eyle-:</i> G95/19-1	<i>Yüz suyu dök-:</i> G315/265-4
<i>Parmaklarını ısırma(Azz-ı enâmil):</i> G209/146-3	

SONUÇ

Erzurumlu İbrâhim Hakkı, 18. yüzyılda yaşamış dönemin önemli mutasavvıflarından biridir. Tahlîl çalışması yapılan eser, İbrâhim Hakkı'nın manzum eseri olan *İlâhî-nâme* adlı *Dîvânı*'dır. İbrâhim Hakkı'nın edebî ve âlim kimliğinin yansımalarını bulduğumuz *İlâhî-nâme* ayrıntılı bir şekilde tahlîl edilmeye çalışılmıştır. Bu tahlîl çalışması elbette yeterli değildir. Kanatimizce *İlâhî-nâme* üzerinde daha farklı çalışmalar yapılabilir. Özellikle tasavvufî kavramlar üzerine ayrıntılı bir çalışma ve seçilmiş beyitlerin şerhinden oluşan çalışmalar yapılabilir.

İbrâhim Hakkı'nın mısralarında veciz ifâdeler ve tasavvufî imgeler, önemli ölçüde yer bulmuştur. Şâirin *Dîvân* şâirleri tarafından kullanılan aruz kalıplarını büyük bir ustalıkla kullanması ve şiirin teknik yapısına hâkimiyeti şâiri, şiire hâkim bir sanatçı olarak göstermesi açısından kayda değerdir. Halk edebiyatı ürünü olan mânî ile İbrâhim Hakkı, halk şiiri türüyle örnek veren bir mutasavvıf âlim, şâir olarak diğer şâirlerden ayrılır. Ayrıca şâir, *Dîvân*'nda *kasa'id* kısmında devlet büyükleri, âlimler veya din büyükleri için bir kasideye yer vermemiş olması yönüyle farklı olmuştur. Şâirin *kasa'id* kısmında sadece Allah adına kasideler ve Hz. Peygamber için bir manzumeye yer verdiğini ifade etmeliyiz. Şâirin *İlâhinâme* adını verdiği *Dîvânı*'nda Allah sevgisini terennüm etmek istemesinin büyük bir etkisi olduğunu düşünüyoruz. Şâirin beyitlerinden edindiğimiz izlenime göre şâir için sadece bir sevgili vardır. O sevgili, hiç şüphesiz Allah olmuştur.

Din ve tasavvufu bir yaşam sitali olarak algılayan mutasavvıf şâirlerin manzumelerinde büyük bir ihtimalle nasihat, telkin ve irşad havası hâkim olmuştur. Bu anılan özellikler, tasavvufî şiirlerin temel taşlarındandır. Türklerin İslâmı kabulünden itibaren İslâmın irşad ve tebliğ edilmesi hususu bir amaç olmuştur. Bu anlamda Klasik edebiyat bu yolda büyük bir rol üstlenmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın yaşamına sirayet eden ve yaşamın bir gayesi olan din ve tasavvuf, *Dîvânı*'nda yer alan manzumelerde görülmektedir.

Şâir, özellikle Allah'ın varlığını ve birliğini anlattığı kasidelerinde mefhumları ince bir dil işçiliğiyle işler, anlam örgüsünü tamamlayacak inciler gibi yanyana dizer. Kasidelerinde şâirin Allah'ın varlığını ve birliğini ıspatlama ve

mevcûdât (sonradan yaratılmış olan her varlık) üzerinden adeta bir empresyonist bakış açısıyla kâ'inâttaki güzelliği kendi penceresinden gözler önüne sermeyi amaçlar. Şâir, okuyucuya âlemi müşahade ettirip varlığı mutlak olan Allah'ı anlatır. Yani, şâir okuyucuya manzum bir tefekkür yaptırmak ister. Bu yönüyle İbrahim Hakkı, tefekkürî bir bakış açısını şiirlerine önemli ölçüde yansıtabilmiştir, demek yanlış olmaz.

Yaptığımız tahlîl çalışmasıyla *Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı* üzerine daha farklı çalışmaların kapılarını aralıyacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, H.(1986).*Tasavvuf Tarihi*. Ankara: AÜ. Yay.
- Altıntaş H. (1981). *Marifetnâme’de Tasavvuf*. İstanbul: Hasankale İbrâhim Hakkı Hazretleri Cami ve Külliyesinin Yaptırma ve Yaşatma Derneği.
- Abdülhakim Arvasî. (1997). *Tasavvuf Bahçeleri*.(5. Basım). (çev. N.F. Kısakürek). İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- Abdülhakim Arvasî. (1997). *Râbita-ı Şerîfe* (8. Basım). (çev. N.F. Kısakürek). İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Tarih-Antoloji-Ansiklopedi.** (1988). İstanbul: Ötüken-Söğüt Yay. c.7.
- Ahmed b. Hüseyin Beyhakî. (2005). *Kitabü’z-Zühed*. (çev. E. Yıldırım). İstanbul: Semerkand Yay.
- Yazıcıoğlu Ahmed Bican. (2014). *Envârü’l- Âşikin* (çev. Ahmet Metin Şahin). İstanbul: Merve Yay.
- Bilmen, Ö. N. (trs.). *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli Âlisi*. Ankara: Akçağ Yay: 96
- Binark, İ. Sefercioğlu, N. (1977). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay:280.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yay.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1994). *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ* . İstanbul: Bedir Yay. c.1.
- Ahmed Cevdet Paşa.(2012). *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ’dan Peygamberler Tarihi*. (1. Baskı). (Haz. K. Erkan, İ. Coşkun). İstanbul: Çamlıca Yay.
- Çavuşoğlu, M. (1971). *Necati Bey Dîvânı’nın Tahlîli*. (1.Baskı). İstanbul: MEB Basımevi.
- Coşkun, M. (2012). *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*. (3. Baskı). İstanbul: Dergâh Yay. Çelebioğlu, A. (1988). *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yay: 869.
- Demirbağ, Ö. (2017). “Klasik Şiirimiz ve Kutsallar.” Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 6/ 14, s. 47-55.
- Demirbağ, Ö. (1999). *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*. Yayınlanmamış Dr. Tezi, YYÜ. SBE. Van.

- Rauf Ahmed Müceddidî. (2015). *Dürrü'l-Maarif (Marifet deryasından İnciler) Şeyh Abdullah-ı Dihlevînin Sohbetleri*. İstanbul: Semerkand Yay.
- Diclehan, Ş. (1980). *Kenzü'l-Fütûh Erzurum Hasankaleli İbrâhim Hakkı Hazretleri*. İstanbul: İbrâhim Hakkı Hazretlerinin Camii ve Külliyesini yaptırma ve Yaşatma Derneği.
- Doğanay, E.(2008). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Rûhu's-Şürûh*. YL Tezi. MÜ. SBE. İstanbul.
- Ahmed İbn Acibe El-Hasenî.(2014). *Fütuhatü'l İlâhîyye (İlâhî Fetihler)*. (Çev. Dilaver Selvi).İstanbul: Semerkan Yay. 444.
- İmam Gazalî. (2014). *İlâhî Muhabbet (Kitâbu'l Muhabbe ve's-Şevk ve'l- Üns ve'r-Rızâ)*. (Edt. A. ER). İstanbul: Bedir Yay. 145.
- Es'ad Mehmed Efendi. (2018). *Bağçe-i Safâ-Endûz*. (Haz. R. Oğraş). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. 3221. Kültür Eserleri Dizisi-472. www.kulturturizm.gov.tr. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (23.10.18)
- Fatin Davud. (2017). *Hafîmetü'l-Eş'âr*. (Haz. Ömer Çiftçi). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. 3218. Kültür Eserleri Dizisi-469. www.kulturturizm.gov.tr <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (23.10.18)
- Fazlıoğlu, Ş. (2005). "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı". Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (18), 115-173. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/divan/issue/25947/273360> (18.01.19)
- Fuzûlî. (1958). *Türkçe Divânı*. (Haz. K. Akyüz, S. Beken, S. Yüksel, M. Cunbur). Ankara: TTK Basımevi.
- Küçük, U. (2007). *Hüccetü'l-İslâm Zeynüddîn İmam Gazalî Hayâtı, Şahsiyeti, Eserleri, Te'siri Hizmetleri*. İstanbul: Bedir Yay.
- İmam Gazalî. (2017). *Gerçeği ArayanlarınYolu*. İstanbul: Gelenek Yay.
- İmam Gazalî. (2013). *El-Mürşidü'l-Emîn 'Îlâ Mev'izeti'l-Mü'minîn*.(Çev. A. Akçiçek). İstanbul: Bedir Yay.
- Abdulkadir Geylanî. (2009). *Günyetü't-Talibin Hakkı Arayanlar Kitabı*. (Çev. A. Akçiçek). İstanbul: SağlamYay.
- Abdulkadir Geylanî. (2014). *Fethü'r-Rabbânî (İlâhî Armağan)*.(Çev. A. Akçiçek). İstanbul: Bedir Yay.
- Abdulkadir Geylanî. (Trs.). *Tasavvuf Yolu (Başı ve Sonu)*. (Çev. A.Öztürk). İstanbul: Sağlam Yay.

- Abdulkadir Geylanî. (2015). *Fütuhu'l-Gayb Gizliden Sesler*. (3. Baskı). (Çev. A. Akçiçek). İstanbul: Kurtuba Yay.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: Inkılap Yay.
- Güneş, M. (2008). *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Dîvânı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap.
- İbrahim Hakkı Erzurumî. (1980). *Marifet-nâme*. (Çev. F. Meyan). İstanbul: Rehber Yay.
- Kabaklı, A. (2008). *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*. (2. Baskı). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- Kazar, M. (2010). *Erzurumlu İbrahim Hakkı hayatı, kişiliği ve Eserleri*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0 (16), Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/atauniilah/issue/2732/36353>. (18.01.19)
- Köksal, M. A. (1993). *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDVYay.16. c.1-2.
- Necmüddin Kübra. (1996). *Tasavvufî Hayat, Usûlu Aşere- Risâle ile'l-Hâim-Fevâihü'l-Cemâl*. (2. Baskı). (Haz. M. Kara). İstanbul: Dergâh Yay.
- Külekçi, N. (2002). *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı- Kişiliği- Eserleri- Şiirlerinden Seçmeler*. Erzurum: Toker Yay.
- Abdulkerim Kuşeyrî. (2013). *Kuşeyrî Risâlesi*. (çev. Dilaver Selvi). İstanbul: Semerkand Yay.
- Kılıç, Ü. (2010). "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Pasinler ve Köylerinin Demografik ve İskan Yapısı." Erzurum: A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 42. 241-257.
- Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*. Ankara: Kurgan Edebiyatı Yay.
- Mengi, M. (2000). *Divân Şiiri Yazıları*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yay.
- Ebu'l A'lâ El-Mevdûdî. (1987). *Tefhimu'l-Kur'an, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. İstanbul: İnsan Yay. c.7.
- Mevlanâ Celâleddin Rûmî. (1995). *Divân-ı Kebir'den Seçme Şiirler*. (Çev. M. B. Beytur). İstanbul: MEB Yay. c.3.
- Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya İbn-i Şeref En-Nevevî. (2015). *Riyâzü's-Sâlihîn Tercümesi, Salihler Bahçesi*. (Ter. S. Uçan). İstanbul: Çelik Yay. c.1,2,3.
- Said Nursî. (1979). *Risale-i Nur Külliyyatından Sözler*. İstanbul: Sözler Yay.
- Said Nursî. (trs.). *Risale-i Nur Külliyyatından Şualar*. İstanbul: Tenvir Neşriyat.
- Said Nursî. (1976). *Risale-i Nur Külliyyatından Lem'alar*. İstanbul: Sözler Yay.

- Özkan, A.(2003). *Başlangıcından Cumhuriyete Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Boyut Yay. 872. c.4.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yay. c.1-2.
- Pala, İ. (1998). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- İmam Rabbânî. (1999). *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*. (Çev. K. Yayla). İstanbul: Merve Yay. c.1.
- Eşrefoğlu Rûmî. (1996). *Müzekki'n-Nüfûs*. İstanbul: Merve Yay.
- Sadi-i Şirazî. (1989). *Bostan*. (Çev. H. İlaydın). İstanbul: MEB. Yay: 383.
- Şemseddin Samî. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Şihabüddin Ebu Hasf Ömer Sühreverdi. (2013). *Avarifü'l-Maarif: Gerçek Tasavvuf*. (çev. D. Selvi). İstanbul: Semerkand Yay. 592.
- Tarlan, A. N. (2013). *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*. (7.Baskı). İstanbul: Akçağ Yay. 14.
- Tatçı, M. (1994). *Şark İslam Klasikleri Niyazi, Mansûr-nâme*, İstanbul: MEB Yay.
- Tatçı, M. (trs). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. 3139. Kültür Eserleri 422 www.kulturturizm.gov.tr <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (23.10.18)
- Tavukçu, O. K.(trs). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*. www.kulturturizm.gov.tr - <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (23.10.18)
- Bursalı Mehmed Tahir. (1915). *Osmanlı Müellifleri*. (Çev. F. Yavuz, İ.Özen). İstanbul: Meral Yay. c.1.
- Mehmed Tevfik. (2017). *Kafî-i Şu'arâ*. (Haz: F.S. Oğuz, H. Koncu, M. Çakır). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. 3515. Kültür Eserleri Dizisi-532. www.kulturturizm.gov.tr <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (23.10.18).
- Türer, O. (2013). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. (3.Baskı). İstanbul: Ataç Yay.
- Çağrı, M.(2000). “İbrahim Hakkı Erzurumî.” *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay. 306-310, c. 21.
- Öngören, R.(2000). “İbrahim b. Edhem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-b-edhem#1> (13.01.2019).

- Gürer, D.(2010)."ŞİBLÎ, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sibli-ebu-bekir> (13.01.2019)
- Tosun, N. (2013)."Veysel Karanî" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/veysel-karani> (13.01.2019)
- Küçük, S. (2004). "MELÎHÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/melihi> (13.01.2019).
- Kaçar, M. Bir, A.(2008). "RUBU' TAHTASI", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rubu-tahtasi> (13.01.2019)
- Tosun, N. (2012). "ÜVEYSİLİK", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uveysilik> (13.01.2019).
- Algül, H. vd. (2012). *İlmihal İman ve İbadetler* .(19. Baskı). Ankara: TDV Yay. c.1. İmam Tirmizî, (Ebu İsa Muhammed bin İsa ibni'd-Dahhak).(2004). *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. (Hz. A. Parlıyan). Konya: Konya Kitapçılık. c.3.
- Uludağ, Süleyman. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. (2. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Uyan, A. (1983). *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Bereket Yay. c. 2.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNÎ'NİN SİSTEMATİK DİZİN

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF

A. DİN

- I. **Allah (Hudâ, Rabb):** 25/1-1, 3, 4, 11; 33/1-10, 39/2-29, 41/2-50, 43/3-1, 4, 5, 8, 10, 11; 45/3-19, 28; 49/4-19, 24, 32; 51/4-44, 45; 53/4-67, 55/5-8, 19; 57/5-21, 59/6-7, 15; 61/7-4, 9; 63/7-20, 24; 67/8-22, 30; 69/10, 73/6, 10, 16; 75/4, 77/10, 13; 79/1-1, 79/2-1, 81/2-9, 81/3-1, 2, 5, 6; 81/4-1, 3; 83/5-6, 7; 83/6-1, 4, 6; 85/7-4, 5, 85/8-2, 87/10-1, 6; 89/13-1, 97/20-8, 91/13-7, 91/14-1, 93/15-7, 93/17-4, 95/18-3, 7, 8; 97/20-5, 6, 99/23-3, 6; 103/26-1, 6, 101/25-2, 3, 5; 103/27-2, 5; 105/28-1, 105/29-8, 107/32-2, 109/32-3, 6; 109/34-1, 129/56-1, 141/68-7, 111/35-2, 113/38-3, 117/41-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 121/45-3, 121/47-4, 123/48-8, 123/49-4, 129/55-6, 129/56-1, 133/58-4, 135/62-7, 137/65-3, 139/66-1, 139/67-1, 141/70-2, 147/76-1, 3; 147/77-1, 2, 3, 4; 149/77-5, 6, 7; 149/78-3, 6; 149/79-3, 151/81-3, 155/85-7, 155/86-2, 3, 4, 5; 189/124-3, 191/126-6, 195/131-2, 157/87-3, 159/88-7, 163/94-6; 163/95-5, 167/98-6, 167/99-6, 7; 169/100-3, 6, 169/101-6, 171/102-3, 173/105-6, 175/107-6, 8; 175/108-3, 177/109-3, 6, 9; 177/110-3, 179/112-3, 6; 179/113-2, 181/114-1, 3, 7; 181/115-1, 2, 3, 4, 5, 6; 185/117-7, 189/122-6, 191/126-1, 6, 195/131-1, 197/132-1, 5, 7; 197/133-1, 199/134-2, 199/135-2, 201/138-1, 5, 203/139-1, 7; 203/140-4, 205/141-3, 207/142-9, 207/143-1, 4; 207/144-3, 209/145-1, 211/149-2, 215/152-1, 217/155-6, 223/162-1, 3, 8; 225/163-3, 229/168-7, 229/169-3, 235/175-7, 235/176-5, 237/177-2, 5; 237/178-7, 233/173-3, 235/175-5, 239/180-4, 241/182-1, 241/183-3, 243/184-7, 245/187-2, 4, 249/190-4, 249/191-3, 5; 249/192-4, 251/194-1, 253/194-6, 255/197-1, 257/201-7, 261/204-4, 7; 263/206-4, 265/209-1, 273/217-3, 5; 277/222-1, 279/224-5, 281/227-3, 9; 281/228-2, 3; 287/233-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 289/235-6, 8, 289/237-1, 291/237-9; 293/239-4, 295/242-1, 295/243-1, 6; 297/243-7, 299/246-1, 301/248-5, 301/249-6, 303/250-6, 303/252-1, 2, 3; 305/252-4, 5, 6, 7, 305/253-9, 307/256-1, 7; 309/257-1, 2, 3, 6; 309/258-1, 3; 311/260-3, 317/266-4, 319/269-2, 6, 7, 321/269-9, 321/270-5, 323/273-3, 5; 325/275-3; 327/278-3, 4; 331/281-3, 331/282-1, 7; 333/284-4, 337/289-2, 337/290-1, 339/291-5, 341/292-1, 7; 341/293-3, 343/296-6, 345/297-3, 345/298-5, 349/302-4, 5, 351/1-2, 353/1-4, 379/4, 333/284-4, 355/1-6, 7; 357/2-5, 359/3-1, 2, 3, 4; 361/3-5, 6; 363/5-1, 379/1, 365/6-2, 3; 367/6-4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; 369/6-14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22; 371/6-23, 24, 25, 26, 27, 28, 29; 373/6-30, 31; 377/13, 381/10, 383/1, 2, 3, 4, 5; 385/9, 10, 11, 12; 387/16, 389/22, 25; 391/26, 393/35, 395/40, 397/44, 403/58, 405/66, 407/67, 71; 409/73, 411/78, 79.
- a. **Bâkî:** 31/1-49, 85/9-1, 121/46-9, 135/62-7, 167/99-7.

- b. **Bârî, Mecîd, Cebbâr:** 27/1-28, 277/222-2; 289/235-7; 321/271-6, 349/303-4.
- c. **Celâl, Âdil:** 65/8-14, 337/289-1.
- d. **Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın:** 25/1-7, 147/76-2, 3; 239/179-6, 323/273-6, 355/1-2, 377/15.
- e. **Fettâh, Samed:** 135/63-1; 139/66-7, 347/300-3.
- f. **Hâlık:** 95/18-8, 173/105-4, 409/74, 75;
- g. **Hallâk:** 79/7, 369/6-15.
- h. **Hayy - Kayyûm:** 83/6-2, 95/19-4, 115/40-7, 131/58-3, 179/112-2, 195/130-7, 197/133-4, 213/150-5, 297/245-6, 305/253-9, 319/269-5, 321/271-3, 323/273-4, 351/1-2, 381/13, 399/50.
- i. **Hakk:** 37/2-25, 26; 43/3-9, 49/4-16, 18, 21, 29, 31; 53/4-66, 57/6-6, 59/6-24, 61/6-28, 61/7-5, 10; 63/7-30, 67/8-29, 31; 79/2-3, 83/5-4,5; 85/7-6, 9; 87/9-9, 95/18-9; 99/23-5, 109/33-1, 6; 119/44-7, 121/46-4, 9; 135/61-7, 153/83-2, 155/85-6, 165/95-7, 165/97-3,7; 169/101-3, 175/107-9, 177/109-9, 179/112-7, 185/117-7, 191/126-5, 193/127-1, 193/128-4,7; 199/134-2, 199/135-7, 199/136-1, 2; 201/138-1,5; 207/143-1, 3, 7; 213/150-1,6; 217/155-4, 225/164-1, 231/170-5, 235/176-7, 241/181-8, 243/184-5, 6, 7; 245/187-3, 8, 9; 249/191-1, 4; 251/192-8, 251/193-1, 3; 257/200-2, 6; 267/210-5, 6; 273/217-7, 277/222-3, 283/229-8, 289/237-1, 291/237-2, 3, 9; 297/243-7, 301/248-3, 8, 9; 303/251-7, 311/260-3, 313/261-2, 315/263-9, 321/270-9, 323/273-1, 3, 7; 327/276-7, 327/278-4, 7; 331/283-5, 335/287-1, 2, 3; 337/289-1, 343/296-6, 349/303-4, 351/1-1, 2, 3; 353/1-4, 5, 6, 7; 355/1-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 365/6-1, 2; 377/14, 15; 379/2, 387/16, 389/24, 391/31, 393/34, 36; 397/43, 45, 46; 399/47, 50; 403/60, 61; 407/67, 68; 409/72, 76.
- j. **Hakk Te'âlâ:** 101/25-1, 107/30-7, 335/287-4.
- k. **Mâlikü'l - Mülk:** 25/1-1, 153/83-5.
- l. **Rahmân-Rahîm, Rezzâk, Kerîm:** 49/4-28, 199/135-2, 243/185-6, 287/234-7, 303/251-7, 319/269-4, 323/273-4, 339/290-6, 353/1-4, 355/1-3, 361/3-6, 369/6-15, 383/2, 395/41, 411/79.
- m. **Vedûd:** 107/30-5, 141/69-1, 143/71-5, 143/72-1, 179/112-2, 243/185-4.
- n. **Vâhid (Ehad) - Kahhâr:** 25/1-1, 27/1-15, 139/66-1, 181/114-7, 201/137-2, 255/197-4, 333/285-8, 349/303-5, 353/1-5.
- II. **Melekler:** 167/98-1, 183/116-1, 221/160-9, 231/172-1, 237/178-4, 293/241-3, 305/253-4, 339/290-3, 357/2-1.
- a. **Cibrîl, Rûhü'l - Emîn:** 45/3-25, 47/4-13.
- b. **İsrâfîl:** 109/32-6.
- c. **Rızvân:** 167/98-2.
- III. **Kitaplar:**
- i. **Kur'ân (Mushaf):** 177/110-6, 335/286-9, 335/287-1, 343/296-4, 365/5-7, 411/79.
- IV. **Âyetler ve Hadîsler**

- a. **Âyetler:** 33/1-12, 19, 20, 21; 43/3-3, 4; 45/3-25, 53/4-59, 57/6-4, 59/6-7, 15, 18, 24, 25; 61/6-30, 63/7-12, 67/7-32, 81/2-5, 85/8-3, 4, 5, 6; 107/30-7, 109/32-8, 9; 121/46-1, 129/56-2, 131/56-3, 6; 133/59-6, 135/62-1, 139/66-5, 141/69-1, 155/85-6, 169/100-3, 179/112-2, 203/139-3, 225/165-2, 233/172-2, 235/176-1, 255/197-2, 257/200-3, 279/226-1, 281/226-5, 285/231-1, 2; 291/237-3, 291/238-1, 299/246-1, 315/263-8, 357/2-3, 383/5, 387/17, 407/68.
- b. **Hadîsler:** 63/7-13, 67/7-28, 67/18, 85/8-1, 7; 105/29- 9, 91/14-9, 113/38-6, 117/42-7, 119/43-4, 6; 127/52-3, 6; 127/53-1, 227/165-5, 7; 229/168-7, 229/169-4, 235/176-7.

V. Peygamberler:

- a. **Âdem:** 27/1-27, 47/4-6, 71/11, 73/12, 81/2-4, 5; 187/121-5, 189/124-3, 201/137-1, 2; 213/150-3, 247/190-3, 269/213-8, 325/275-2, 335/287-4, 343/296-1.
- b. **İbrâhim:** 39/2-37, 57/6-6, 67/8-22, 259/202-7, 263/207-6, 335/286-3.
- c. **İsâ:** 49/4-26, 89/12-5, 167/98-4.
- d. **Mûsâ:** 93/17-5, 103/26-5, 149/79-4, 177/110-3, 201/137-2, 259/202-7, 283/229-1, 343/296-5, 345/297-4, 7.
- e. **Ya'kûb:** 55/5-14, 161/93-2, 283/228-6.
- f. **Yusûf:** 55/5-14, 97/20-5, 135/61-6, 161/93-2, 195/129-7, 215/153-4, 283/228-6.
- g. **Süleymân:** 71/2, 149/78-2, 163/95-2, 173/104-7, 207/142-8, 239/179-4, 243/185-2, 287/234-5, 327/277-3.
- h. **Lokmân:** 171/103-3, 263/207-7, 335/286-4.
- i. **Hızır:** 59/6-23, 311/259-3.
- j. **Harûn:** 103/26-5.
- k. **Nûh:** 51/4-39.
- l. **Dâvûd:** 85/7-6.
- m. **H. Muhammed:** 31/1-61, 62; 49/4-25, 59/6-24, 75/4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18; 77/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 83/6-4, 97/20-6, 339/291-4.

VI. Tabîin

- a. **Veysî Karen (Veys):** 61/6-27, 28; 283/228-6, 339/290-6.
- b. **Ashâb-ı Kehf:** 143/71-7.
- c. **Ehl-i Beyt:** 75/13.

VII. Kader Kavramları:

- a. **Kazâ ve Kader:** 35/1-22, 93/15-7, 97/19-5, 325/275-5, 325/275-1, 2; 359/3-1, 379/1, 393/34.
- b. **Ezel:** 77/6, 79/2-2, 95/17-9, 105/28-7, 139/66-2, 145/74-5, 167/99-1, 181/114-5, 181/115-1, 195/130-6, 197/133-1, 207/144-5, 229/167-6, 241/183-3, 243/184-1, 249/191-8, 257/199-6, 257/200-7, 261/204-3, 273/218-3, 281/228-2, 317/266-9, 325/274-9, 333/285-6.
- c. **Ebed, Âbâd, Câvidân:** 37/2-20, 61/7-5, 79/2-2, 131/58-3, 139/66-2, 145/73-9, 159/89-6, 199/135-7, 181/114-5, 181/115-1, 183/116-7, 241/181-6, 243/185-4,

257/200-7, 275/221-3, 285/231-8, 295/241-8, 297/245-6, 255/198-5, 299/248-1, 311/259-5, 315/265-2.

d. **Baht, Tâli', Nevâlî:** 239/181-1, 241/182-4, 277/222-3, 281/227-3, 341/294-2, 363/4-7.

e. **Levh-i Mahfuz:** 47/4-3, 333/285-6.

VIII. Ahiret ve İlgili Kavramları:

a. **Ahiret, Me'âd, Âlem-i Bekâ, Vatan:** 65/7-32, 99/22-3, 119/43-6, 139/67-2, 143/73-1, 207/144-5, 261/205-7, 281/227-4, 281/228-2, 303/250-5, 319/267-7, 9; 351/1-3, 357/2-5.

1. **Berzah:** 171/102-5, 313/263-6.

2. **Maşşer(Rüste-hîz):** 87/10-1, 131/57-9.

3. **Rûhânî:** 41/2-51, 49/4-17, 22; 171/103-2, 181/114-6, 257/200-3, 333/284-5, 337/288-4, 341/293-2.

4. **Kıyâmet:** 113/37-2, 221/160-4, 277/221-7, 305/254-1.

5. **İlliyyîn:** 319/268-2.

6. **Sûr:** 109/32-6, 111/34-6, 171/102-5, 185/117-7, 277/223-4,

7. **Kâbe Kavseyn:** 303/251-5.

b. **Cennet, Cinân, Ravzâ, Riyâz, Cennât, Bihişti, Me'vâ, Huld:** 35/1-27, 39/2-31, 32; 45/3-16, 51/4-50, 55/5-12, 13; 61/6-32, 63/7-16, 71/11, 12; 81/2-7, 89/12-7, 91/13-7, 99/23-4, 103/27-3, 105/29-1, 111/34-6, 123/48-8, 127/54-2, 131/57-9, 149/79-3, 165/97-5, 167/98-2, 169/101-8, 175/108-2, 181/113-5, 191/126-5, 199/135-2, 217/156-3, 221/160-8, 231/171-3, 249/190-4, 249/192-1, 2; 257/199-5, 257/201-3, 265/210-3, 287/234-6, 7; 293/239-5, 295/242-8, 303/252-1, 315/265-1, 327/277-4, 337/290-1, 355/1-1, 4; 379/7, 409/74.

1. **Hûri- Hûrân- Hûr:** 41/2-54, 47/4-8, 111/34-6, 129/56-2, 159/79-3, 249/190-4, 253/196-2, 255/198-2, 279/226-5, 287/234-6, 327/277-4, 339/290-3.

2. **Gilmân:** 41/2-54, 47/4-8, 159/79-3, 191/126-5, 249/190-4.

3. **Tûbâ:** 385/10.

4. **Kevser, Şîr, Engebîn:** 71/12, 123/48-4, 231/170-2, 287/234-6, 299/247-6, 313/261-4, 317/266-1, 331/281-4, 349/302-7.

5. **Hulle:** 63/7-15.

c. **Cehennem, Cahîm, Düzâh, Sakar:** 39/2-31, 32, 33; 51/4-50, 63/7-16, 81/2-7, 143/71-6, 165/97-5, 175/108-2, 4; 177/108-7, 181/113-5, 183/116-5, 187/121-2, 205/142-2, 221/160-2, 257/199-5, 257/201-3, 265/208-7, 271/216-5.

d. Diğer İtikadî Kavramlar:

1. **Nûr, Envâr:** 25/1-6, 11; 27/1-17, 19, 21; 29/1-34, 31/1-56, 31/1-61, 33/1-3, 6, 8, 11, 39/2-37, 43; 41/2-48, 50, 62; 57/5-21, 61/7-9, 65/7-31, 67/8-25, 69/7, 12; 71/15, 73/11, 81/2-7, 81/4-4, 87/10-5, 6; 93/17-3, 101/24-4, 103/26-3, 6; 103/27-3, 109/33-4, 111/34-6, 111/35-2, 113/37-2, 113/38-5, 115/40-1, 117/42-2, 123/48-6, 123/49-4, 127/52-3, 129/56-1, 131/56-4, 133/60-3, 147/75-5, 147/76-7, 147/77-3, 149/79-3, 157/86-3, 157/87-3, 157/88-3, 163/94-5, 165/97-4, 167/98-5, 169/102-1, 179/112-3, 179/113-2,

183/116-1, 5; 201/136-6, 201/137-2, 201/138-5, 215/153-5, 217/155-1, 3; 219/157-7, 229/169-6, 237/177-8, 243/183-7, 249/191-5, 249/192-2, 251/194-2, 253/196-4, 255/197-4, 255/198-4, 267/212-2, 269/213-5, 281/227-6, 283/229-1, 285/231-3, 287/233-2, 287/234-6, 289/237-1, 291/237-2, 3, 5, 6; 297/245-2, 3; 301/250-1, 305/253-2, 305/254-3, 307/256-4, 311/259-3, 317/266-7, 331/283-1, 335/287-3, 337/289-1, 339/290-2, 341/292-7, 341/293-5, 341/294-6, 343/297-2, 347/300-3, 355/1-7, 363/5-2, 389/20.

2. **Rûh, Cenân:** 31/1-52, 33/1-14, 37/2-16, 39/2-33, 41/2-46, 61; 43/2-73, 47/4-12, 49/4-20, 23; 65/8-4, 73/2, 12; 79/1-2, 81/4-1, 83/6-5, 101/24-1, 111/34-5, 115/40-5, 119/43-3, 119/43-6, 123/48-7, 131/57-7, 131/58-1, 3; 135/62-5, 137/63-6, 7; 137/64-1, 145/74-5, 149/78-2, 161/91-6, 163/95-3, 171/103-2, 185/119-2, 189/124-4, 191/126-5, 193/128-2, 195/130-6, 195/131-2, 201/137-5, 219/158-5, 229/168-4, 229/169-6, 231/171-1, 243/185-6, 245/187-3, 247/188-6, 253/196-5, 267/212-2, 271/215-6, 273/218-3, 279/224-6, 281/226-5, 281/228-4, 285/231-8, 301/250-1, 303/252-2, 305/252-7, 305/253-4, 315/263-9, 317/266-7, 327/278-2, 333/285-8, 339/290-4, 339/291-4, 341/292-5, 345/298-5, 347/299-9, 357/2-1, 361/3-6, 391/29, 397/43, 44.

3. **Ölüm, Ecel, Mevt, Emvât, Memât, Merg:** 37/2-14, 41/2-63, 45/3-12, 47/3-31, 49/4-23, 63/7-12, 127/52-7, 145/73-9, 151/80-3, 165/96-2, 165/97-5, 173/105-6, 177/108-7, 179/111-7, 197/133-4, 213/149-6, 231/170-1, 6, 7; 257/200-6, 265/209-5, 271/215-7, 275/221-6, 295/241-8, 301/249-3, 341/293-3, 349/301-6, 387/17.

4. **Hayât:** 49/4-23, 57/6-4, 59/6-10, 61/7-4, 89/11-3, 95/18-6, 115/40-7, 119/44-4, 125/49-7, 127/52-7, 149/78-2, 165/97-5, 171/102-5, 177/109-1, 195/130-7, 205/141-2, 213/150-5, 231/169-7, 231/170-2, 271/215-6, 295/241-8, 305/253-9, 315/265-2, 335/287-3, 339/290-5, 361/3-6, 373/4, 387/17, 395/40, 399/50.

5. **Perî:** 87/10-2.

6. **Şeytân, İblîs:** 47/3-29, 299/247-4.

7. **Cinn:** 285/231-5.

IX. **Dinî Kavramlar:**

- a. **Namaz, Salât:** 73/5, 83/6-4, 377/18, 405/62, 383/3.

- a. **Mi'râç:** 71/14, 119/44-6, 335/287-1.

- b. **Refref:** 335/287-1,

- c. **Abdest, Vüzu':** 77/3.

- d. **Hades:** 93/17-3, 4; 95/17-9.

- e. **Secde, Sücûd:** 141/69-3, 185/119-7, 267/210-5, 275/219-5.

- f. **Salâ:** 135/62-1.

- g. **Vâcip:** 235/176-5, 261/205-3.

- h. **Seng-i İstincâ:** 53/4-55.

- i. **Teyemmüm:** 51/4-39.

- b. Oruç, Savm, Sıyâm, Rûze:** 37/2-25, 49/4-26, 73/5, 89/11-4, 271/216-3, 6, 7; 319/268-1, 365/5-4, 6; 383/3, 387/18.
1. **Deh-rûze:** 213/150-5.
 2. **İ'tikâf:** 363/5-2.
 3. **Terâvih:** 363/5-2.
 4. **Kandil:** 363/5-3.
 5. **Kadîr:** 363/5-3.
 6. **Temcîd:** 363/5-3.
 7. **İmsak:** 49/4-26.
 8. **Sühûr, Sehûr:** 221/160-4.
 9. **Ramazan:** 87/11-1, 363/5-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
- c. Zekât:** 73/4.
1. **Öşr-i Zekât:** 311/259-2.
- d. Hac:** 73/4, 305/253-1.
1. **Tavâf:** 95/19-2.
 2. **Kurbân:** 333/284-6.
- a. Diğer Dinî Kavramlar:**
1. **Ahkâm:** 139/67-4, 389/20, 22.
 2. **Amel:** 197/133-2, 199/135-6, 257/200-1, 309/258-6.
 3. **Burhân, Delîl, Huccet:** 125/51-6, 193/126-7, 203/138-8, 215/152-4, 233/173-7, 293/240-1.
 4. **Dîn:** 59/6-13, 125/50-5, 141/69-5, 151/81-1, 181/113-4, 193/128-7, 327/277-1.
 5. **Fetvâ:** 137/63-6.
 6. **Gazâ, Cihât:** 63/7-19, 20; 129/56-1, 185/119-6.
 7. **Günah, Seyyiât, Cürm, Sevap, Hasenât:** 69/3, 73/14, 127/52-5, 179/112-4, 181/113-7, 209/144-8, 263/208-3, 323/272-7.
 8. **Helal - Haram:** 123/48-4, 321/270-4.
 9. **Hayr- Şer:** 49/4-32, 161/91-2, 165/97-3, 4; 181/113-7, 199/136-1, 365/6-1, 379/1, 393/33, 409/74.
 10. **İbâdet - Ta'at:** 35/1-28, 41/2-54, 191/124-8, 363/5-2, 397/46.
 11. **Îmân:** 71/7, 125/51-3, 149/78-5, 167/98-2, 197/132-6, 287/233-7, 299/247-2.
 12. **İslâm:** 59/6-25, 71/7, 327/277-2.
 13. **İrşâd:** 53/4-68, 63/7-25, 201/138-1.
 14. **İctihâd:** 107/30-4.
 15. **İnzivâ:** 63/7-22, 109/32-3.
 16. **Kibir- Riyâ:** 95/18-3, 101/25-3, 175/108-2, 207/144-3, 305/252-6, 349/302-5, 399/47.
 17. **Kasem:** 315/264-1.
 18. **Küfür:** 59/6-13, 125/50-5, 125/51-3, 149/78-5, 167/98-2, 171/103-5, 181/113-4, 197/132-6, 299/247-2, 327/277-1, 2.
- a. Bût, Vesen:** 59/6-16, 97/19-5, 331/282-6.
- b. Lât:** 343/296-6.
- c. Şirk:** 43/2-67, 59/6-17.

- d. Müşrik:297/243-6.
19. Mezhep: 119/45-1, 193/128-7, 211/149-1.
20. Mübah: 137/63-6.
21. Mükellef: 335/287-5.
22. Nâzil, Nüzûl: 67/8-30, 117/41-1, 195/130-2, 207/143-3, 235/176-3, 241/181-4, 247/188-3, 249/191-8, 319/269-7.
23. Sünnet, Sünen: 59/6-25, 105/29-3.
24. Şer', Şeri'at: 105/29-3, 191/125-5, 377/17.
25. Şekk, Zann, Gümân: 31/1-58, 43/2-65, 59/6-24, 61/7-3, 101/24-5, 199/134-1, 215/152-4, 245/187-6, 267/211-5, 271/215-5, 277/221-7, 285/230-7, 293/239-4, 295/243-5, 353/1-7, 355/1-1, 357/2-4, 365/6-1, 393/35.
26. Urvetü'l- vuskâ: 81/3-6.
27. Vahy: 101/24-1, 355/287-2.

B. TASAVVUF:

I Tasavvufî Kişiler:

- a. Âşık, Ehl-i Aşk, Uşşâk: 29/1-32, 31/1-49, 37/2-16, 45/3-22, 26; 47/3-30, 31; 53/4-68, 69/12, 13, 14; 71/4, 8; 77/13, 79/1-6, 7; 81/3-1, 83/5-1, 5; 83/6-2, 85/7-4, 7; 85/8-4, 103/25-6, 7; 105/29-8, 9; 107/30-2, 3, 4, 5; 109/33-7, 111/34-4, 115/39-2, 3; 117/41-4, 119/43-2, 123/48-1, 123/49-2, 125/51-2, 4; 129/55-9, 131/56-4, 7; 135/62-2, 141/69-4, 143/71-7, 143/72-7, 143/73-1, 145/73-4, 6; 145/74-5, 147/75-4, 147/77-2, 149/78-6, 149/79-4, 151/80-9, 155/84-4, 155/85-1, 161/91-7, 161/92-1, 4; 163/94-6, 163/95-1, 2; 165/96-1, 2, 3; 165/97-6, 7; 167/98-1, 175/108-5, 181/115-5, 187/120-4, 193/127-1, 195/129-7, 197/132-2, 197/133-1, 199/134-3, 203/139-8, 215/152-7, 217/154-1, 2, 6; 219/157-1, 4, 6, 7; 219/158-1, 2, 7; 221/159-1, 2, 4, 6; 223/161-2, 225/164-3, 6; 235/175-1, 237/177-5; 237/178-7, 241/182-6, 7; 243/184-2, 245/186-3, 247/188-1, 255/198-1, 2, 3; 263/208-1, 269/212-7, 271/216-3, 273/218-1, 281/228-1, 283/230-2, 287/233-5, 287/234-1, 293/240-4, 5; 295/242-7, 299/247-1, 303/250-7, 305/253-1, 309/257-7, 319/269-6, 321/270-5, 6; 321/271-4, 323/274-1, 325/274-8, 331/283-5, 335/286-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 339/291-5, 6; 339/292-1, 343/295-5, 347/300-1, 3; 347/301-4, 359/3-4, 395/38, 407/68.
- b. Ârif, Avârif, Urefâ: 27/1-25, 41/2-64, 47/4-9, 45/3-14, 20; 49/4-16, 51/4-51, 53/4-69, 57/5-23, 63/7-21, 73/8, 79/1-6, 103/26-4, 111/34-7, 119/43-5, 125/50-6, 125/51-5, 143/72-4, 151/79-7, 153/83-1, 155/84-3, 155/85-4, 159/90-1, 161/92-2, 163/94-1, 165/95-7, 181/114-3, 205/141-6, 205/142-1, 211/147-6, 215/152-7, 215/153-6, 7; 215/154-1, 239/181-2, 255/199-4, 257/199-6, 269/212-7, 279/224-5, 287/233-6, 293/239-6, 295/242-8, 295/243-5, 311/260-3, 347/299-6, 353/1-6, 355/1-3, 367/6-12, 397/43, 399/47.

- c. **Âgâh**: 27/1-27, 53/5-1, 59/6-11, 105/29-3, 111/34-7, 125/50-6, 155/85-4, 177/109-6, 193/127-7, 205/142-5, 235/176-4, 303/252-3, 309/257-4, 333/284-5, 335/287-4, 337/288-7, 341/293-6, 355/1-3, 381/10, 389/22, 25.
- d. **Abd, Mutî', İbâdullah, Kul**: 37/2-26, 43/3-4, 53/4-54, 191/124-8, 213/150-1, 225/165-4, 227/165-6, 259/202-5, 281/227-4, 319/269-4, 379/4, 389/21, 391/26, 27.
- e. **Dervîş**: 295/242-2, 341/294-7.
- f. **Dânâ**: 79/1-6, 85/8-1, 111/35-6, 171/103-6.
- g. **Kalender/Der- be-der**: 273/218-7, 323/273-7.
- h. **Ma'sûk**: 69/10, 13; 107/32-2, 135/63-1, 143/72-7, 147/75-4, 163/94-6, 201/138-6, 219/158-1, 2; 235/175-1, 245/186-3, 269/212-7, 281/228-2, 287/233-5, 287/234-3, 299/247-1, 343/295-5, 407/68.
- i. **Merd-i Huda**: 125/50-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
- j. **Meczûp**: 291/238-6.
- k. **Mürîd**: 139/65-5, 139/68-3, 141/70-1, 181/115-3.
- l. **Pîr, Pîr-i Mugan**: 53/4-66, 68; 63/7-25, 71/4, 79/3, 85/8-1, 141/70-3, 181/115-3, 293/241-5.
- m. **Rind**: 267/210-4.
- n. **Sâki**: 31/1-49, 61/6-32, 91/13-7, 99/22-4, 103/27-4, 113/38-1, 121/47-2, 129/55-8, 135/62-7, 147/75-6, 147/77-2, 163/94-7, 167/99-7, 185/119-3, 199/135-2, 217/155-7, 241/182-7, 245/186-4, 269/213-3, 285/232-6, 313/261-6, 315/265-9; 323/273-6, 333/285-1, 343/295-6.
- o. **Sâlik**: 183/116-8, 225/165-3.
- p. **Seyyid**: 201/137-1.
- q. **Sûfi**: 47/4-8, 147/76-3, 195/131-1, 245/186-3, 285/232-6;
- r. **Şeyh - Pîş**: 119/44-7, 209/144-8, 241/182-6, 283/229-6, 299/246-5.
- s. **Şâkird**: 47/4-4.
- t. **Şeydâ**: 79/1-7, 81/3-1, 89/11-6, 89/12-2, 91/14-2, 163/94-6, 219/157-3.
- u. **Tercemân**: 43/2-73, 79/6, 151/79-6, 279/225-6, 299/245-7.
- v. **Zâkir**: 301/248-2.
- w. **Zâhid**: 27/1-23, 143/72-4, 201/137-1, 241/182-6, 245/186-3, 255/199-4,
- II Tasavvuf B y kleri:**
- a. **Att r**: 155/84-6, 183/116-9.
- b. **C neyd**: 185/118-3.
- c. **Edhem, İbn-i Edhem**: 185/118-3, 269/213-5, 323/273-5
- d. **Hallac, Mans r, N s r**: 71/10, 151/79-6, 277/223-7, 281/228-5.
- e. ** sma l Tillov , Fakirullah**: 43/2-73, 53/4-69, 61/6-32, 129/55-9, 147/75-9, 159/90-7, 193/126-7, 193/127-7.
- f. **Moll **: 155/84-6.
- g. ** ibli**: 71/10, 185/118-3.
- III Tasavvuf Ehli :**
- a. **Ehl-i Nefs**: 151/80-8, 249/191-1, 403/59.

- b. **Ehl-i Hâl, Hâl Ehli:** 109/33-7, 155/85-5, 185/118-2, 223/163-1, 225/164-5, 237/177-9, 291/237-4, 353/1-6, 363/4-7.
- c. **Ehl-i Zevk:** 81/2-8, 207/142-7.
- d. **Ehl-i Dil, Gönül Ehli:** 53/4-53, 54; 99/22-2, 117/42-3, 135/62-3, 151/80-8, 155/85-1, 157/87-2, 159/90-6, 161/92-6, 199/135-4, 201/137-3, 203/138-9, 205/141-6, 205/142-5, 251/192-8, 253/196-5, 291/237-6, 331/283-2, 403/59.
- e. **Ehl-i Hakk:** 243/184-5, 291/237-2, 8; 403/59.
- f. **Ehl-i Nazar:** 163/93-6, 225/164-5, 251/193-5, 261/205-2.

IV Tasavvufî Yer Kavramları.

- a. **Arş, Urûş:** 35/2-1, 45/3-21, 71/16, 99/23-6, 121/45-4, 133/60-2, 173/105-6, 173/106-3, 7; 199/135-3, 249/191-4, 287/234-7, 289/235-7, 301/250-2, 305/253-7.
- b. **Bâzâr:** 155/84-4, 283/230-2.
- c. **Bağ, Bûstân:** 51/4-52, 69/19, 97/21-5, 125/51-1, 129/55-5, 147/75-6, 147/77-4, 213/150-3, 221/159-7, 231/171-3, 253/195-6, 259/202-1, 265/208-8, 271/216-6, 307/256-4, 315/264-4, 315/265-7, 317/265-9, 359/3-1.
- d. **Beyt, Hâne, Ev:** 35/1-31, 37/2-19, 49/4-15, 49/4-29, 51/4-36, 45; 63/7-24, 81/2-9, 101/24-4, 109/34-2, 129/55-1, 141/69-4, 147/77-2, 155/84-4, 169/102-1, 173/105-6, 179/111-3, 4, 6; 179/112-5, 219/156-7, 233/174-3, 237/178-1, 239/179-1, 241/182-3, 253/195-5, 265/209-3, 267/210-4, 277/223-5, 287/234-6, 287/235-2, 289/236-4, 291/238-7, 301/249-4, 6; 321/271-1, 333/283-6, 345/297-2, 349/302-5, 355/1-1.
- e. **Dergâh:** 103/26-2, 205/142-2, 207/144-3, 249/192-4, 309/257-1.
- f. **Gülzâr, Gülistan, Gülşen:** 29/1-42, 31/1-50, 37/2-12, 45/3-24, 51/4-42, 51, 52; 69/1, 87/10-4, 93/16-6, 99/23-5, 105/29-4, 115/40-2, 121/47-2, 129/55-8, 139/66-7, 141/70-2, 147/75-7, 147/77-4, 159/90-2, 161/92-1, 165/97-5, 169/101-4, 8, 9; 171/104-4, 181/115-1, 187/120-2, 199/135-2, 231/171-3, 233/174-4, 235/175-6, 243/185-1, 257/201-6, 259/202-2, 7; 263/207-6, 265/208-8, 283/230-4, 5; 299/247-5, 303/250-4, 307/254-6, 307/256-2, 311/261-1, 315/263-7, 315/264-2, 317/265-9, 317/267-2, 3, 5; 319/268-6, 335/286-3, 337/288-7, 359/3-1, 371/6-23, 409/76.
- g. **Hâne-i Hammar:** 29/1-48.
- h. **Hankâh:** 323/272-1.
- i. **Kafes, Akfâs:** 35/1-31, 32; 35/2-2, 7; 109/32-5, 145/74-4, 157/88-5, 317/267-1, 201/137-5, 209/145-6.
- j. **Kâ'be, Beytü'l- Haram, Kible:** 27/1-24, 45/3-21, 63/7-19, 20; 69/15, 83/5-6, 153/83-4, 219/158-5, 251/192-9, 267/210-4, 305/253-1, 343/297-2, 355/1-1, 357/2-4, 389/25.
- k. **Kûy:** 45/3-21, 91/14-3, 215/152-1.
- l. **Kenâr:** 55/5-7, 97/20-5, 213/151-3, 225/164-4, 273/218-4.
- m. **Menzil, Menâzil:** 37/2-17, 43/3-8, 65/8-3, 121/46-5, 151/81-5, 153/82-1, 195/130-2, 245/187-2, 247/188-2, 307/256-7.
- n. **Meydân:** 191/125-3, 223/161-1, 273/218-4, 403/59.

- o. **Mescit:** 301/249-6.
- p. **Mekân:** 99/23-4, 159/90-2, 197/132-3, 293/240-5, 301/248-4, 303/250-3, 317/267-3, 339/290-2, 349/302-8, 407/68.
- q. **Mihrâb:** 69/15.
- r. **Meyhâne, Humhâne, Şarâb- hâne:** 111/36-2, 115/40-6, 129/55-8, 141/69-4, 199/136-2, 235/175-6, 237/178-7, 239/180-6, 7; 287/235-1, 295/241-7, 307/255-7.
- s. **Sahra, Deşt, Badiye, Beyabân:** 49/4-33, 97/20-2, 103/27-3, 123/49-1, 171/102-2, 171/103-2, 195/129-2, 205/141-1, 231/171-2, 271/215-4, 273/218-2, 299/246-6, 307/255-5.
- t. **Savma'a:** 183/116-7, 225/163-7.
- u. **Şehr:** 155/85-2, 221/159-5, 239/180-6, 273/218-5.
- v. **Vadi, Verâ:** 25/1-14, 37/2-13; 103/27-3, 163/93-5, 179/112-3, 323/273-1, 345/297-4, 373/1.
- w. **Virâne:** 119/44-1, 129/55-1, 167/99-2, 239/180-2, 259/202-6, 307/255-5, 309/257-2.
- x. **Vatan:** 207/144-5, 303/250-5.
- y. **Zindân, Sicn:** 51/4-52, 77/12, 99/23-5, 107/31-5, 159/90-3, 231/171-1, 249/191-8, 277/224-1, 305/253-7, 337/288-7, 403/59.
- V Tasavvufî Kıyafet Kavramları:**
- a. **Hırka:** 135/61-4, 171/103-3, 297/244-8.
- b. **Kabâ:** 57/5-28, 63/7-15, 99/22-7, 161/91-4, 175/107-7, 195/131-1, 213/149-5.
- c. **Sof, Suf:** 201/138-6.
- d. **Abâ:** 213/149-5.
- e. **Külâh:** 271/215-3.
- f. **Nemed:** 271/215-3, 347/300-2.
- g. **Delk-pûş:** 125/50-4.
- h. **Post:** 47/3-30, 65/8-8.
- i. **Ridâ:** 183/117-3.
- j. **Dâmân:** 301/249-1, 313/261-6.
- VI Tasavvuf kavramları:**
1. **Aşk:** 25/1-9, 12, 13, 14; 27/1-15, 16, 21, 23, 25; 29/1-32, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47; 31/1-49, 51, 59, 62; 33/1-5, 14, 15, 16; 35/1-23, 29, 31, 32; 37/2-9, 20, 23; 39/2-36, 37, 43; 41/2-49, 51, 57, 62, 63; 45/3-22, 23, 25, 27; 47/3-29, 49/4-33, 51/4-37, 38; 53/4-61, 66, 67, 68; 55/5-3, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 20; 57/5-21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30; 57/6-1, 2, 3; 59/6-8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21; 61/6-26, 31; 61/7-11, 63/7-23, 25; 65/8-1, 2, 12, 13, 16, 17; 67/8-20, 33, 34, 35; 69/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19; 71/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18; 73/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19; 75/1, 2, 3; 77/11, 14, 15, 16; 79/1-1, 2; 79/2-1, 81/2-9, 81/4-1, 83/6-4, 6; 85/7-4, 85/8-4, 6, 7; 85/9-1, 87/10-1, 89/11-6, 7; 89/13-1, 91/14-3, 93/16-1, 2, 4, 5; 93/17-2, 8; 95/18-5, 99/23-1, 9; 101/24-8, 103/27-7, 105/28-1, 2, 4, 105/29-1, 2, 3, 8; 107/30-

1, 107/31-3, 4; 107/32-1, 2; 109/32-3, 4, 9; 109/33-6, 7; 109/34-1,
 111/36-2, 111/36-5, 113/37-1; 113/38-1, 2, 3, 4, 5, 7; 115/39-1, 3; 115/40-8,
 119/43-3, 4, 5, 7; 121/45-6, 121/47-1, 4; 123/47-5, 6, 7; 123/48-7, 8;
 125/51-6, 7; 127/52-2, 4, 6, 7; 129/54-6, 7, 8; 129/55-3; 131/58-2, 133/60-1,
 6, 7; 135/62-7, 137/63-2, 4, 5, 6, 7; 137/64-1, 2, 5, 6; 139/67-2, 3;
 141/68-2, 4; 141/69-3, 4, 5, 7; 141/70-5, 6; 143/71-6, 7; 143/72-5, 6;
 143/73-2, 8; 145/74-4, 7; 145/75-1, 147/76-4, 7; 149/78-1, 2, 3, 4, 6, 7;
 149/79-4, 151/80-1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9; 151/81-1, 4, 7; 153/82-1, 2, 3, 4, 5, 7;
 153/83-6, 7; 155/84-7, 155/85-1, 157/86-6, 157/87-1, 4; 158/88-7, 159/89-
 2, 4, 5, 6; 161/92-5, 6; 163/93-6, 7; 163/94-4, 163/95-2, 4, 5; 165/96-1;
 165/97-1, 5; 167/98-1, 167/99-1, 169/100-4, 6, 7, 8, 9; 169/101-1, 2, 3, 4, 5, 6,
 7, 8; 171/102-4, 5; 171/103-7, 173/105-6, 8; 175/107-1, 2, 3, 4, 5, 9;
 175/108-1, 3, 4, 5, 6, 7; 177/109-1, 179/112-2, 181/114-1, 6; 185/117-7,
 185/118-2, 6; 185/119-2, 7; 187/120-2, 4, 6; 187/121-4, 187/122-2, 7;
 189/123-1, 2, 3, 6, 7, 9; 189/124-1, 4, 5; 191/124-6, 8; 191/125-7, 191/126-5, 6;
 193/128-5, 195/129-4, 195/130-1, 5, 6; 197/132-3, 4; 197/133-2, 4, 6, 7;
 199/134-4, 5, 6; 199/135-5, 199/136-2, 201/138-1, 2, 3, 4, 5, 7; 203/139-2, 6,
 7, 8, 9; 203/140-4, 5, 6, 7, 8, 9; 205/141-1, 4; 205/142-3, 6, 7; 209/145-1, 2, 4, 7;
 209/146-1, 2, 3, 4, 7; 211/147-1, 211/149-2, 213/149-4, 6; 213/150-3,
 213/151-5, 217/154-3, 4, 6, 7; 217/156-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 219/157-1, 2, 3, 4, 5, 6,
 7; 219/158-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 221/159-1, 2, 3, 4; 223/161-1, 2, 3, 7; 223/162-6,
 7, 8; 225/163-2, 4, 5; 225/164-1, 2, 3, 6; 225/165-3, 227/166-7, 229/168-
 6, 229/169-3, 231/170-1, 231/171-7, 233/172-7, 233/173-2, 3; 235/175-
 6, 235/176-7, 237/177-5, 7, 8; 237/178-1, 2, 3, 5, 6, 7; 239/179-2, 3, 4, 5, 6, 7;
 239/180-1, 2, 6; 239/181-1, 5, 6, 8, 9; 241/182-2, 5, 6; 241/183-3, 5, 6;
 243/184-1, 2, 3; 243/185-3, 4, 6, 7; 247/189-4, 247/190-1, 2; 249/191-6,
 251/192-6, 8; 253/196-2, 3, 7; 255/198-1, 3, 4, 6; 255/199-1, 6, 7; 259/202-3, 4,
 5, 7; 259/203-1, 5, 7; 261/204-5, 8; 261/205-1, 2, 6; 263/206-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7;
 263/207-1, 263/208-1, 265/209-1, 267/211-9, 267/212-1, 269/213-1, 6, 9;
 269/214-1, 3, 4, 5, 6; 271/215-4, 273/217-4, 273/218-4, 273/219-3, 275/220-1,
 5, 7; 277/223-1, 6; 279/225-1, 281/227-1, 281/228-1, 285/231-4, 6, 7, 9;
 285/232-5, 287/233-5, 287/235-2, 289/236-1, 6, 7, 9; 293/240-5, 6, 7;
 293/241-1, 295/242-3, 4, 6; 295/243-1, 297/244-1, 9; 297/245-1, 6, 7;
 299/246-1, 2, 5, 7; 299/247-6, 7; 303/250-7, 8; 305/253-6, 8; 307/254-7,
 307/256-3, 4; 309/257-6, 7; 311/259-5, 6; 311/260-2, 3, 4, 7; 311/261-3, 4;
 313/262-3, 7; 315/264-3, 317/265-9, 317/267-4, 321/269-9, 321/270-6,
 321/271-6, 7; 323/273-3, 325/274-2, 7, 8; 325/275-2, 3, 5, 7; 325/276-2, 3, 4;
 327/278-1, 3, 4, 5; 329/280-1, 6, 7; 331/281-4, 331/282-1, 7; 331/283-5,
 333/284-3, 4, 5, 6; 335/287-3, 7; 337/288-9, 337/289-5, 339/290-5, 7;
 339/291-6, 339/292-1, 341/293-1, 6, 343/295-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 345/298-2, 5, 7;
 347/300-1, 2; 349/302-3, 351/303-6, 351/1-1, 2, 3; 353/1-4, 5, 6, 7; 357/2-
 1, 6; 359/3-1, 2, 3, 4, 5, 6; 369/6-20, 375/4, 6; 379/3, 381/16, 387/19,
 391/29, 395/38, 39, 40, 41; 397/42, 43; 399/48, 405/65.

2. 'Adem: 157/88-4, 261/205-3.
3. Âteş: 29/1-42, 45/3-14, 53/4-56, 55/5-17, 19; 69/12, 103/27-1, 131/57-5, 177/108-7, 191/125-1, 209/146-4, 241/182-4, 265/209-7, 287/235-2.
4. Ayne'l-Yakîn, Hakka'l-Yâkîn: 57/5-26.
5. Âdem: 63/7-30, 65/8-13, 115/40-7, 199/135-6, 219/156-7, 229/168-4, 237/177-2, 241/182-1, 247/190-3, 271/216-5, 311/259-6, 327/278-5, 337/288-3, 341/293-6, 343/295-4, 353/1-5, 377/4, 397/42.
6. Âfet: 145/73-3, 173/105-3, 4; 311/259-7.
7. Âşinâ: 33/1-14, 35/1-32, 43/3-2, 47/4-12, 51/4-44, 61/6-26, 31; 69/10, 97/19-7, 99/22-5, 99/23-3, 109/33-6, 207/143-2, 211/149-3, 239/179-3, 355/1-1, 397/43.
8. Âyet, Âyât: 67/8-22, 71/17, 335/287-1, 2; 343/296-4.
9. Ahlâk, Hulk: 49/4-24, 75/5, 10; 97/20-9, 99/23-3, 135/61-5, 193/128-7, 203/138-9, 257/199-5, 271/216-5, 319/268-5, 337/288-9, 351/1-3, 355/1-3, 369/6-20, 373/6-30, 377/4, 383/4.
10. Asl-Fer': 73/19, 81/2-4, 83/4-7, 101/24-9, 107/30-5, 111/34-5, 185/119-2, 187/121-5, 243/185-4, 263/206-6, 325/275-2, 361/4-1, 2, 3, 4; 363/4-5, 6, 7.
11. Ahsen-i Takvîm: 47/4-6, 189/124-3.
12. Burak: 253/196-5, 273/218-4, 323/272-1, 345/298-4, 385/12.
13. Bâtın, Zâhir, İzhâr, Zuhûr: 25/1-7, 35/2-1, 43/2-65, 51/4-49, 55/5-17, 57/5-27, 59/6-7, 63/7-26, 67/8-20, 31; 75/2, 97/20-7, 101/23-9, 105/29-7, 9; 117/42-1, 4, 5; 125/51-4, 129/54-9, 135/61-5, 141/69-3, 163/94-3, 169/101-6, 7; 173/105-4, 9; 177/109-6, 179/112-2, 179/113-1, 2; 181/113-3, 4, 5, 6, 7; 195/130-5, 205/142-2, 209/144-9, 219/158-2, 3; 235/176-5, 6; 239/179-6, 251/192-5, 6; 253/196-7, 255/197-5, 259/203-7, 261/205-5, 265/209-8, 279/226-3, 285/231-3, 291/237-7, 291/238-4, 303/251-2, 305/253-2, 307/256-3, 309/258-8, 321/271-2, 331/282-3, 339/291-6, 355/1-2, 363/4-6, 405/62.
14. Bekâ: 59/6-18, 61/7-5, 65/7-32, 83/5-4, 85/7-1, 91/13-7, 91/14-4, 95/18-1, 109/33-4, 153/83-4, 163/95-1, 175/107-8, 177/108-7, 209/146-1, 211/149-1, 217/156-3, 221/160-3, 225/165-1, 237/178-3, 281/227-5, 307/256-4, 321/269-8, 323/272-2, 323/273-2, 327/276-5, 343/295-4, 343/296-2, 353/1-6.
15. Basîret: 43/2-69, 51/4-34, 103/26-4, 6; 115/40-3, 131/57-9, 217/154-4, 243/184-6, 313/262-1, 343/296-5.
16. Bast, İnbişât – Kabz, İnkibâz: 99/22-8, 177/109-6, 191/125-4, 209/146-6, 231/170-5, 251/192-8, 281/227-1.
17. Bâtıl, Butlân: 67/8-31, 133/60-6, 245/187-8, 247/188-4, 305/253-4, 391/27.
18. Besmele: 281/227-1.
19. Cezb: 35/1-32, 49/4-18, 85/8-6, 101/25-5, 103/26-2, 131/56-7, 183/116-8, 199/134-3, 215/153-6, 259/202-4, 261/204-2, 285/232-2, 291/238-6, 309/258-6.
20. Cilve: 81/2-6, 125/51-4, 131/57-2, 219/157-2, 4, 219/158-3, 4; 223/161-4, 327/278-5, 331/282-2.

- 21. Cilâ:** 175/108-6, 307/256-6.
- 22. Cemil, Cemâl:** 41/2-46, 47, 48, 49, 50, 54; 43/3-3, 45/3-28, 51/4-49, 65/8-13, 73/6, 81/3-3, 103/27-5, 119/43-4, 141/69-2, 141/70-2, 149/79-3, 165/95-8, 169/101-4, 185/118-3, 209/145-1, 5, 219/157-2, 219/158-1, 221/160-1, 229/168-4, 229/169-3, 235/175-6, 241/181-9, 245/186-1, 247/189-1, 253/196-7, 255/199-2, 259/203-5, 273/219-2, 277/223-6, 283/229-9, 295/242-7, 301/248-7, 313/262-1, 331/282-3, 337/289-1, 363/4-7.
- 23. Cevher, Araz:** 33/1-10, 55/5-17, 73/12, 159/90-5, 191/125-2, 5; 193/129-1, 209/146-1, 229/168-6, 233/173-6, 263/206-4, 5; 267/212-3, 307/256-5, 317/266-8, 329/280-3, 349/302-7.
- 24. Cihâd-ı Ekber:** 141/70-4.
- 25. Cefâ, Cevr:** 63/7-17, 93/15-5, 97/20-1, 99/21-6, 81/4-5, 109/33-1, 109/34-1, 111/34-7, 145/73-8, 175/108-73, 177/110-2, 191/124-9, 207/143-7, 227/167-5, 275/219-4, 331/283-3, 345/297-9.
- 26. Dûldûl:** 241/181-4.
- 27. Devrân:** 47/4-6, 79/3, 181/114-5, 279/224-4, 345/298-3, 357/2-3.
- 28. Esmâ:** 99/22-6, 103/26-3, 201/137-2, 219/158-4, 5; 287/234-3, 301/248-5, 335/287-4.
- 29. Enâniyyet, Benlik, Hod-bîn:** 99/23-5, 105/29-6, 105/29-8, 119/44-2, 181/114-3, 209/145-3, 223/162-6, 245/186-3, 245/187-4, 301/248-3, 325/275-4, 329/279-9.
- 30. Ene'l- Hakku'l- Mübîn:** 151/79-6.
- 31. Evhâm, Vehm:** 57/5-30, 31; 63/7-30, 65/8-6, 79/2, 135/61-4, 143/72-4, 165/97-6, 201/137-1, 209/145-2, 273/217-1, 285/231-8, 285/232-3, 325/276-2, 351/1-2, 357/1-7, 393/36.
- 32. Edeb, Erkân:** 251/192-5, 257/200-1, 265/209-9, 385/8.
- 33. Emânet:** 115/39-3, 217/156-4.
- 34. Fakr u Fenâ:** 35/1-29, 47/3-30, 31; 49/4-19, 51/4-40, 53/4-58, 59/6-13, 18; 61/7-1, 5; 83/5-4, 5; 83/6-7, 91/14-4, 95/18-1, 101/24-8, 127/53-6, 135/61-1, 139/66-5, 143/71-6, 145/73-3, 9, 151/81-3, 153/83-3, 155/84-7, 159/89-4, 161/91-4, 165/97-1, 183/115-7, 185/119-3, 197/131-5, 197/133-5, 201/136-7, 211/149-1, 2; 213/149-5, 213/151-1, 217/156-3, 221/160-3, 223/162-4, 237/178-3, 241/182-5, 255/198-5, 259/202-2, 271/214-7, 271/215-7, 281/227-9, 285/232-2, 297/245-6, 305/253-6, 323/272-2, 3; 327/276-5, 327/277-3, 329/279-6, 7; 343/296-2, 347/299-8, 353/1-6, 391/31, 407/70.
- 35. Fazl:** 53/4-62, 59/6-25, 139/66-1, 251/193-1, 303/251-3, 335/286-8.
- 36. Fehm, Derk:** 47/4-3, 59/6-20, 67/8-22, 111/35-6, 131/57-4, 141/69-6, 165/97-6, 173/105-1, 173/106-2, 197/132-7, 227/166-1, 229/168-5, 259/203-5, 295/243-1, 305/253-1, 331/283-4, 351/1-2, 355/1-7, 367/6-13, 381/ 9, 385/9, 385/10, 409/74.
- 37. Fahr, Gînâ:** 59/6-13, 163/95-1, 213/149-5, 213/151-1, 223/162-4, 225/164-6.

- 38. Feyz, Füyûzât:** 67/8-29, 79/2-3, 139/66-7, 183/116-1, 243/184-6, 249/191-8, 285/231-5.
- 39. Fikir:** 31/1-54, 64; 37/2-17, 18; 53/4-63, 59/6-20, 63/7-30, 65/8-5, 93/16-7, 109/32-6, 157/88-1,2; 159/89-5, 167/98-6, 167/99-3, 259/203-5, 273/217-5, 301/248-1, 9; 331/283-4, 349/302-4, 351/1-2, 355/1-7, 383/3, 391/28, 29, 30, 31; 405/63, 407/70.
- 40. Gayb, Şehâdet:** 51/4-39, 73/18, 77/4, 339/292-2, 347/301-2.
- 41. Genc:** 45/3-18, 47/4-10, 51/4-40, 45; 77/16, 85/7-1, 95/18-1, 115/40-5, 119/44-1, 155/84-3, 165/97-1, 185/119-2, 195/130-1, 225/164-6, 239/179-2, 245/187-4, 313/261-5, 325/275-2, 335/286-6, 349/302-5, 361/4-4.
- 42. Gaflet:** 53/5-1, 63/7-25, 69/4, 83/6-1, 115/40-3, 149/79-1, 2; 173/105-2, 175/108-4, 177/109-9, 273/217-3, 277/223-2, 5; 301/249-6, 319/269-3, 4; 321/271-2, 337/288-6, 341/293-1, 349/303-4, 355/1-1, 3, 365/5-7, 371/6-26, 401/55, 407/71, 409/76.
- 43. Gark:** 95/17-8, 143/72-4, 165/96-3, 191/125-2, 225/163-6, 239/180-6, 245/187-5, 251/192-7.
- 44. Gayret:** 171/103-6, 181/114-7, 345/297-3.
- 45. Gavs, Gıyâs:** 131/58-1, 133/58-6, 161/91-7, 187/120-7, 261/204-9.
- 46. Hikmet:** 31/1-57, 51/4-43, 65/8-15, 67/8-32, 77/7, 15; 79/1-5, 85/8-3, 99/22-2, 105/29-7, 115/39-3, 119/44-4, 123/48-9, 153/83-4, 165/97-1, 175/108-3, 203/138-8, 221/159-7, 263/207-7, 271/216-7, 319/269-2, 335/286-4, 367/6-7, 385/9, 411/80.
- 47. Hakikat, Hakâyık:** 31/1-62, 43/2-65, 53/4-58, 67/8-27, 32; 73/4, 85/8-1, 119/44-3, 141/68-6, 143/72-7, 145/73-5, 203/138-7, 235/176-2, 255/197-3, 277/223-5, 297/245-1, 299/246-2, 323/273-7, 339/291-3.
- 48. Halvet:** 53/4-53, 69/16, 85/7-7, 91/13-4, 191/126-1, 209/145-4, 225/163-3, 231/171-2, 269/213-1, 273/217-6, 273/218-7, 297/243-7, 351/1-3.
- 49. Halvet- Ender- Encümen:** 297/243-7.
- 50. Hâl - Hâlet:** 49/4-18, 57/6-1, 59/6-22, 65/8-6, 85/8-5, 95/17-6, 105/29-4, 111/36-1, 4; 115/39-1, 117/41-3, 5; 131/56-7, 139/65-5, 139/66-3, 145/73-7, 153/82-2, 155/84-5, 157/87-7, 157/88-3, 157/88-7, 159/89-7; 171/102-6, 175/107-9, 175/108-5, 187/121-6, 197/132-4, 207/144-5, 223/163-1, 229/168-6, 233/173-1, 241/183-1, 245/186-7, 247/188-2, 249/191-6, 251/193-3, 269/213-6, 293/241-1, 295/242-2, 303/251-1, 305/253-4, 307/255-3, 315/264-5, 323/272-6, 329/280-5, 331/281-7, 337/288-3, 339/292-1,7; 341/293-4, 343/296-5, 371/6-24, 383/3, 389/20, 403/61, 405/65.
- 51. Hayret, Hayran:** 25/1-9, 45/3-27, 57/6-4, 65/8-17, 77/6, 81/3-5, 101/25-1, 103/27-7, 133/58-7, 145/74-7, 151/80-5, 163/94-6, 171/103-1, 207/142-7, 215/152-3, 231/170-1, 237/178-7, 239/180-6, 243/185-7, 249/190-4, 251/193-7, 259/203-5, 261/204-4, 261/205-4, 269/214-5, 279/224-5, 295/242-7, 297/245-5, 6; 299/247-1, 303/251-6, 305/253-8, 307/254-5, 321/269-2, 8; 329/280-6, 331/282-7, 331/283-1, 2, 3, 4, 5; 333/283-6,

- 333/284-1, 335/286-2, 345/298-6, 351/1-1, 3; 353/1-4, 5, 6, 7; 355/1-3, 4, 5; 357/1-6, 371/6-25, 26; 381/16, 17, 389/21, 391/31.
- 52. Havf u Recâ:** 83/6-4, 113/38-1, 123/47-6, 7; 137/63-3, 161/92-5, 163/95-5, 191/126-5, 209/145-2, 257/201-2, 263/207-6, 279/224-6, 295/241-8, 295/242-3, 311/260-2, 325/276-2, 345/297-7.
- 53. Hayâl, Heyûlâ, Hayâlât:** 57/5-30, 31; 79/2, 109/33-2, 115/40-7, 117/41-3, 6; 133/60-6, 143/72-4, 145/73-5, 175/107-4, 223/162-5, 245/186-3, 267/212-3, 287/234-5, 289/236-6, 305/254-3, 313/262-4, 323/273-7, 331/282-2, 337/288-6, 339/290-3, 341/293-4, 349/303-2.
- 54. Hevâ, Heves:** 45/3-22, 57/6-6, 77/7, 107/32-1, 109/33-3, 141/68-5, 141/70-4, 153/83-6, 161/93-2, 167/98-6, 173/106-3, 175/108-5, 201/137-6, 205/141-2, 213/149-4, 219/156-6, 245/187-6, 249/191-7, 253/195-3, 289/236-6, 301/249-2, 303/251-7, 307/256-7, 309/257-1, 309/258-1, 4; 311/260-2, 3, 4; 331/283-1, 339/290-5, 347/301-1, 379/3, 393/36.
- 55. Hamuş, Samt:** 45/3-23, 53/4-61, 109/33-7, 123/48-9, 151/80-5, 155/84-7, 189/122-7, 199/134-7, 225/163-7, 231/171-4, 309/258-9, 325/274-5, 331/281-7, 335/286-9, 387/19.
- 56. Himmet:** 43/3-5, 95/17-7, 163/94-6, 163/95-5, 169/100-9, 185/117-7, 223/162-2, 7; 251/193-1, 273/218-3, 289/236-5, 301/249-1, 345/298-4.
- 57. Hatır, Havâtır:** 129/54-5, 135/61-1, 147/76-3, 173/105-8, 207/143-3, 215/153-7, 223/162-1, 303/251-1, 339/291-4, 355/1-2, 393/33, 389/25, 405/62.
- 58. Hıfz:** 37/2-25, 65/8-17, 105/29-2, 135/61-5, 139/67-4, 183/116-5, 197/132-4, 201/137-7, 203/139-9, 229/168-7, 239/179-2, 305/253-2, 377/4, 389/20, 23; 389/24, 399/47, 405/62.
- 59. Halk:** 173/104-7, 189/124-3, 383/5.
- 60. Hark:** 171/103-3.
- 61. Hadd:** 31/1-1, 43/3-1, 73/16, 79/1-4, 35/1-28, 203/140-5, 195/130-5, 313/261-5,
- 62. Hicrân, Firak, Firkat:** 49/4-33, 63/7-27, 121/46-2, 205/142-2, 215/152-7, 217/155-5, 251/194-3, 259/202-1, 291/238-4, 305/253-8, 315/264-3, 5; 327/278-2, 361/4-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 363/5-1.
- 63. Hüsn, Ahsen:** 39/2-43, 51/4-49, 57/5-30, 71/11, 73/13, 75/5, 77/6, 81/3-1, 5; 103/27-3, 113/37-1, 115/39-4, 119/43-5, 119/44-4, 135/61-5, 139/66-3, 141/69-3, 145/74-7, 147/75-4, 7; 149/78-4, 151/81-2, 163/93-6, 163/94-6, 7; 183/117-5, 187/122-4, 191/125-7, 197/132-1, 197/133-1, 219/157-1, 6; 219/158-6, 229/168-2, 231/170-4, 241/183-3, 243/185-5, 7; 245/186-1, 4; 249/192-2, 251/192-9, 251/193-7, 261/204-9, 263/207-4, 279/224-5, 281/228-3, 287/233-4, 289/235-6, 297/245-6, 303/250-4, 305/253-8, 325/274-6, 325/275-4, 327/278-5, 329/279-1, 329/280-1, 331/281-4, 339/291-5, 377/12, 13.
- 64. Hûş der – dem:** 351/1-2.
- 65. Huzûr:** 49/4-21, 99/23-5, 8; 107/31-7, 149/79-2, 157/88-3, 169/101-7, 169/102-1, 173/105-2, 213/150-7, 253/196-1, 273/219-1, 295/243-5, 303/250-6,

- 307/256-1, 325/275-7, 341/294-6, 349/303-4, 355/1-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 379/2, 389/25, 409/76.
- 66. Hayâ:** 59/6-17, 95/19-4, 101/24-9, 213/150-6, 321/270-5.
- 67. Hırs:** 157/87-2, 315/265-5.
- 68. Hilm:** 75/2, 409/73.
- 69. İnsân, İns, Nâs, Beşer:** 41/2-47, 57/5-28, 61/7-10, 69/4, 107/32-2, 111/35-7, 119/44-3, 155/85-9, 169/101-2, 173/105-3, 221/160-9, 229/168-4, 233/173-5, 245/187-3, 267/212-1, 275/219-6, 285/231-5, 293/240-1, 327/278-2, 361/3-6, 375/7, 379/3, 381/9, 391/29, 405/66, 407/67, 70, 71; 411/80.
- 70. İbret:** 87/10-5, 385/9, 403/57.
- 71. İnâyet, Avn:** 69/5, 107/32-1, 131/58-1, 165/96-1, 205/140-7, 221/160-7, 309/258-5, 311/259-7, 341/293-6.
- 72. İlham:** 123/48-8, 191/126-6, 211/148-6, 335/287-4.
- 73. İkrâr:** 157/87-4, 193/127-6, 211/148-6, 229/167-9, 259/203-6.
- 74. İstiğfâr:** 181/113-7.
- 75. İhlâs:** 399/47.
- 76. Kurb - Bu'd:** 35/2-2, 51/4-36, 61/6-27, 75/1, 97/20-8, 139/66-5, 223/161-5, 305/252-6.
- 77. Kalem:** 199/135-5, 271/216-4, 315/264-1.
- 78. Keşf:** 53/4-65, 69/3, 145/74-5, 201/138-1, 219/158-4, 245/186-4, 393/36.
- 79. Kahr:** K35/1-27, 65/8-14, 81/2-7, 137/63-4, 177/109-7, 8, 9; 181/113-5, 6; 199/136-2, 203/140-1, 211/148-3, 369/6-17, 393/35.
- 80. Kesr, Kesret:** 57/5-32, 57/6-2, 3, 59/6-14, 18; 77/8, 101/23-8, 103/26-7, 119/43-4, 133/59-1, 139/66-4, 139/67-4, 155/85-2, 167/99-2, 171/102-6, 7; 201/136-5, 205/141-5, 209/144-8, 225/165-3, 235/176-6, 255/197-5, 261/205-7, 285/232-5, 291/237-8, 317/267-4, 335/287-2, 7; 341/293-5, 349/303-2, 3; 353/1-6.
- 81. Kan, Hûn, Dem:** 65/8-8, 87/11-2, 91/14-8, 177/109-2, 217/154-7, 297/245-6, 223/161-4, 289/235-4, 339/292-3, 301/250-2.
- 82. Karâr:** 145/75-3, 169/101-2, 173/106-3, 213/151-4, 223/162-9, 247/189-4, 259/202-3, 287/234-4, 327/278-2.
- 83. Kerâmet:** 113/37-2, 151/81-3, 229/168-6.
- 84. Kemâl:** 65/8-6, 73/10, 197/132-1, 233/173-7, 313/262-7, 349/302-2, 381/15
- 85. Kesb:** 49/4-16, 85/7-4, 161/91-2, 193/128-6, 281/227-4, 283/230-1, 305/253-3, 307/255-3.
- 86. Kelâm:** 245/186-3, 383/1, 385/9.
- 87. Kût:** 49/4-17, 89/11-6, 99/22-2, 309/257-5, 401/55.
- 88. Levlâke:** 229/168-3, 233/173-7.
- 89. Lübb:** 57/5-27, 69/8, 119/43-5, 119/44-1, 5; 125/50-5, 223/162-5, 305/253-2, 317/266-6.
- 90. Lâ Şey':** 355/1-6.
- 91. Lütûf, Eltâf, İhsan, Kerem:** 27/1-28, 35/1-27, 45/3-24, 53/4-66, 65/8-10, 14, 15; 71/7, 75/4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18; 77/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9;

81/2-7, 81/3-5, 6; 89/12-2, 91/14-1, 93/17-5, 109/33-2, 113/37-2, 137/63-4, 147/75-7, 147/77-3, 149/78-7, 151/81-3, 153/83-5, 155/85-7, 165/97-1, 167/99-1, 173/105-2, 177/109-7, 8, 9; 181/113-5, 6; 181/114-1, 183/116-8, 183/117-6, 187/121-6, 189/124-2, 199/136-2, 203/139-1, 203/140-1, 5; 211/148-4, 243/185-4, 245/186-6, 247/189-1, 249/192-1, 251/192-9, 285/231-5, 287/233-3, 295/241-6, 295/242-4, 297/243-7, 315/265-1, 341/292-7, 365/5-7, 369/6-17, 383/2, 393/35, 403/59.

92. Lâ – Mekân: 41/2-55, 71/1, 101/24-9.

93. Mâsivâ: 33/1-4, 45/3-23, 28; 49/4-26, 63/7-20, 69/2, 95/19-3, 101/25-2, 103/27-5, 119/43-4, 121/46-9, 137/65-4, 153/83-4, 167/98-4, 167/99-7, 169/100-7, 179/112-7, 191/126-6, 193/128-6, 197/132-7, 201/138-5, 213/151-1, 239/179-1, 245/187-9, 247/188-6, 273/217-1, 285/231-8, 301/248-2, 313/263-5, 319/269-7, 349/302-4, 355/1-5, 387/16.

94. Mâ'il, Meyil: 27/1-23, 55/5-4, 65/8-1, 81/3-7, 153/82-5, 167/98-1, 175/107-6, 177/110-1, 203/138-7, 221/159-5, 235/175-2, 245/187-3, 247/188-1, 265/208-8, 309/257-5, 351/1-1, 357/2-4, 383/1, 393/32, 407/69, 409/72.

95. Mahv: 33/1-4, 47/4-12, 53/4-63, 61/6-31, 69/4, 83/5-2, 103/27-5, 117/41-9, 127/53-6, 143/71-4, 5; 167/98-7, 169/101-7, 179/112-6, 185/118-4, 185/119-6, 189/122-7, 195/129-6, 219/157-7, 237/177-8, 239/180-5, 245/187-8, 263/206-5, 7; 263/207-2, 269/214-4, 291/237-7, 291/238-5, 295/242-9, 311/260-7, 313/263-5, 323/272-7, 353/1-5.

96. Muhabbet: 47/4-13, 79/1-5, 103/26-2, 117/41-8, 119/43-3, 139/67-2, 141/68-5, 141/69-1, 2; 141/70-4, 145/74-6, 159/89-7, 167/98-4, 169/102-1, 5; 209/146-5, 213/149-7, 217/154-5, 225/164-2, 245/186-2, 5; 253/195-6, 267/211-4, 277/223-7, 281/228-4, 301/249-3, 303/250-7, 305/254-3, 319/268-6, 343/295-5, 345/298-2, 361/4-4.

97. Ma'nâ: 39/2-34, 40; 43/2-69, 70; 47/3-29, 51/4-52, 57/6-3, 59/6-12, 63/7-14, 69/18, 79/1-5, 81/4-1, 103/25-6, 105/29-5, 111/35-1, 123/48-8, 127/54-2, 157/86-5, 157/87-3, 167/99-3, 197/133-3, 217/156-2, 223/162-5, 225/163-2, 243/185-6, 261/204-6, 287/234-3, 291/237-5, 293/240-1, 303/250-5, 313/263-2, 359/2-6, 361/4-4, 379/4, 381/14, 385/10, 12; 395/40, 403/58.

98. Melâmet: 137/64-3.

99. Ma'rifet, İrfân: 41/2-61, 63, 64; 49/4-21, 59/6-7, 61/7-8, 103/26-5, 125/51-5, 149/78-5, 203/139-7, 8, 215/153-7, 221/159-7, 237/178-2, 243/185-4, 273/218-6, 275/219-5, 287/233-6, 287/234-7, 291/238-4, 293/239-5, 293/240-3, 295/242-8, 9; 295/243-2, 303/251-5, 355/1-3, 383/2.

100. Mazhar: 59/6-25, 75/5, 117/42-3, 4, 5; 201/137-2, 203/139-9, 227/166-4, 241/182-1, 283/229-9, 291/238-1, 329/280-1.

101. Mücerret: 93/17-2, 193/128-2, 223/162-5, 267/212-3, 327/277-1.

102. Mevcûdât: 233/173-3.

- 103. Mertebe, Makam:** 35/2-1, 129/54-6, 139/67-4, 151/81-2, 251/192-9, 259/203-7, 307/256-7, 389/20, 389/21, 22, 23; 397/45, 46; 399/47, 403/61.
- 104. Mihnet, Mihe:** 59/6-8, 63/7-28, 183/115-7, 209/145-3, 305/254-2, 331/283-3, 361/4-4, 413/82.
- 105. Murad:** 39/2-32, 139/68-3, 145/73-4, 173/106-2, 219/158-6, 221/160-3, 225/164-3, 273/218-5, 287/234-4, 303/251-6, 333/284-4, 351/1-1, 359/3-4, 379/2.
- 106. Nazar:** 57/5-31, 65/8-7, 103/26-1, 137/64-1, 149/79-4, 157/86-5, 161/91-1, 161/93-2, 163/94-6, 173/105-1, 9; 175/107-8, 181/114-3, 7, 255/198-1, 273/219-1, 279/224-2, 313/261-7, 313/262-2, 319/268-2, 325/275-4, 327/276-7, 327/277-7, 329/279-5, 337/289-1, 343/296-5, 347/301-2.
- 107. Nefs:** 33/1-10, 14; 41/2-46, 47, 48; 45/3-10, 49/4-17, 20, 23; 51/4-50, 53/4-54, 57/6-1, 59/6-18, 63/7-20, 75/7, 77/13, 83/5-1, 101/24-8, 105/29-5, 119/44-1, 3, 7; 141/68-5, 141/70-4, 145/73-7, 151/79-7, 169/101-2, 177/110-2, 4; 191/125-5, 195/130-6, 199/135-3, 205/142-1, 209/144-7, 211/149-1, 213/150-7, 215/153-6, 217/155-5, 219/156-6, 225/165-6, 227/166-2, 231/169-7, 241/181-8, 243/183-5, 247/188-5, 6; 249/191-1, 253/194-6, 253/195-2, 257/199-6, 273/217-5, 273/218-6, 285/231-8, 9; 293/239-3, 295/242-9, 299/247-4, 301/249-2, 303/251-7, 307/254-6, 311/260-4, 311/261-1, 319/268-3, 321/270-2, 323/273-2, 327/278-7, 331/282-7, 333/284-5, 333/285-8, 343/296-6, 347/299-6, 351/1-3, 353/1-5, 355/1-6, 357/2-4, 359/3-1, 367/6-10, 375/7, 381/11, 393/35, 36; 395/39, 40, 41; 397/46, 399/47, 399/50, 401/53, 54; 403/58.
- 108. Nutk:** 41/2-47, 77/7, 79/6, 147/77-3, 197/132-1, 199/135-4, 217/156-4, 247/188-3, 6; 297/245-1, 301/248-2, 391/29.
- 109. Nefh, Nefehât:** 83/5-6, 109/32-6, 111/34-6, 171/102-5, 183/116-9, 243/185-6, 257/200-2, 3; 277/223-4, 297/245-3, 359/3-4, 395/39, 41.
- 110. Nokta:** 37/2-11, 65/8-16, 8; 211/147-1, 2, 3, 4; 295/242-2, 385/13.
- 111. Nefes:** 75/4, 99/22-8, 101/24-8, 119/45-1, 121/47-4, 167/98-6, 173/105-8, 183/116-9, 201/137-7, 205/141-2, 215/153-6, 223/161-2, 249/190-7, 273/217-7, 339/290-5, 347/301-1, 361/3-6.
- 112. Perde, Nikâb, Hicâb:** 33/1-3, 33/1-8, 57/5-30, 67/17, 103/27-5, G115/40-3, 117/42-2, 3; 119/43-2, 4; 125/51-5, 129/54-4, 143/72-7, 155/85-3, 167/98-5, 179/113-2, 183/117-3, 189/123-5, 195/129-3, 203/139-8, 217/155-2, 229/168-5, 249/192-4, 251/193-5, 253/195-2, 255/197-3, 261/205-2 Mûs/25-3G85/7-5 G315/263-7 G337/288-5, 267/211-1, 3; 279/224-7, 285/230-7, 297/244-7, 313/262-4, 313/263-5; 317/266-3, 331/281-6, 339/291-2, 3; 347/299-6, 7; 393/36.
- 113. Razi, Rîzâ:** 37/2-26, 45/3-14, 51/4-42, 83/5-4, 6; 83/6-3, 85/7-7, 95/18-7, 97/20-7, 145/74-2, 153/83-2, 165/95-7, 181/113-5, 199/135-7,

- 207/143-1, 213/150-6, 321/271-3, 365/5-7, 365/6-2, 379/1, 393/33, 34; 397/45.
- 114. Râh:** 119/45-1, 135/62-2, 153/82-1, 161/91-6, 171/102-2, 211/147-6, 221/159-2, 239/179-2, 277/224-1, 309/257-1, 323/272-1, 333/285-2.
- 115. Riyâzet:** 307/256-6.
- 116. Rü'yet:** 355/1-6.
- 117. Rü'ya, Düş:** 25/1-3, 85/7-5, 315/263-7, 337/288-5, 411/81.
- 118. Rahmet:** 87/10-1, 171/104-4, 273/217-7, 355/1-3, 363/5-2, 409/73.
- 119. Seyr, Seyrân:** 35/2-1, 39/2-43, 41/2-46, 47, 50; 43/2-65, 69; 49/4-30, 51/4-51, 53/4-69, 57/5-33, 59/6-16, 63/7-19, 21; 65/8-15, 75/4, 77/4, 87/10-4, 5; 91/13-6, 99/23-4, 101/23-9, 101/24-6, 105/29-4, 119/43-5, 121/45-5, 125/51-2, 129/56-2, 131/57-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 141/69-2, 149/78-9, 149/79-3, 155/85-3, 157/88-3, 159/90-5, 163/94-2, 167/99-7, 171/102-6, 181/114-7, 185/118-3, 189/123-9, 195/129-2, 197/131-7, 203/139-3, 209/144-9, 209/145-5, 7; 211/147-6, 219/157-7, 219/158-3, 6; 223/161-4, 227/166-4, 229/168-2, 231/171-1, 3; 233/172-5, 233/173-4, 243/184-6, 245/187-5, 249/191-6, 251/193-7, 253/196-4, 257/200-1, 259/202-2, 269/212-6, 275/220-1, 5; 279/224-4, 5, 6; 283/229-6, 283/230-2, 293/239-6, 295/242-3, 305/253-2, 5, 7; 311/261-3, 317/266-3, 319/269-1, 2; 321/271-2, 329/279-2, 331/281-6, 333/285-1, 2; 345/298-4, 347/299-2, 7, 9; 357/2-3, 365/6-1, 3, 377/13, 399/48, 405/62, 409/74.
- 120. Sefer:** 63/7-19, 20, 21; 97/20-4, 5, 6, 7, 8, 9; 99/23-3, 4; 157/86-4, 165/97-6, 181/114-3, 205/142-2, 221/159-5, 221/160-1, 229/168-2, 247/189-6, 273/219-3, 279/224-1, 6, 319/268-4, 325/275-7, 351/1-3, 389/25.
- 121. Seyâhat:** 63/7-22, 231/171-1.
- 122. Sabır:** 85/7-3, 95/19-1, 239/181-3, 311/259-3.
- 123. Sî- murg, Ankâ:** 35/2-2, 3; 61/7-3, 7; 69/18, 163/93-5, 191/126-2, 197/132-2, 307/255-6, 277/222-5, 347/301-2.
- 124. Sûret, Suver:** 47/4-4, 9; 51/4-52, 59/6-12, 97/20-9, 101/23-7, 8; 103/25-6, 113/37-5, 117/41-8, 143/72-5, 157/86-5, 157/87-3, 165/97-4, 175/107-7, 185/119-5, 189/124-3, 211/147-2, 223/162-5, 255/197-4, 267/212-4, 285/231-2, 291/237-5, 305/254-4, 313/263-2, 6; 331/282-2, 333/285-2, 335/287-7, 353/1-6, 359/2-6, 361/4-4.
- 125. Sebep:** 51/4-44, 83/6-4, 139/66-5, 151/81-3, 179/112-3, 187/121-6, 211/147-4, 281/228-5, 347/300-2.
- 126. Sohbet:** 53/4-67, 79/1-3, 147/75-9, 165/96-4, 249/191-9, 325/275-7, 407/69, 407/70, 71, 411/80.
- 127. Sâye, Gölge:** 91/13-5, 169/101-7, 223/161-2, 235/176-1, 2, 3; 257/200-7, 267/210-7, 283/229-8, 313/262-2, 323/273-7, 335/286-8, 341/292-7, 347/301-2.
- 128. Sıdk:** 215/154-1, 347/301-4, 389/23.
- 129. Sırr, Esrâr, Râz:** 53/4-59, 60; 59/6-14, 21; 71/10, 101/23-8, 103/26-7, 109/33-4, 111/36-1, 115/39-1, 123/48-3, 129/54-9, 133/59-5, 135/60-7, 143/71-7, 147/76-6, 153/84-1, 155/85-1, 157/87-5, 161/92-7, 183/116-1, 185/120-1, 191/126-6, 193/127-

- 2, 201/136-5, 203/139-2, 7; 209/144-8, 211/148-5, 219/158-2, 235/175-4, 249/191-5, 259/203-3, 269/213-3, 285/231-7, 291/237-4,7; 297/243-6, 299/246-2, 307/255-1, 309/257-7, 315/263-9, 317/267-5, 321/271-2, 325/274-9, 325/275-5,6; 331/281-7, 333/284-3, 335/287-2, 339/291-3, 241/292-6, 343/295-5, 351/303-6, 389/24, 405/63.
- 130. Şehvet:** 49/4-24, 59/6-16, 65/8-2, 157/87-2, 201/138-2, 3, 4; 225/165-6, 289/236-9, 327/274-1, 337/288-4, 9; 375/4.
- 131. Şükür:** 51/4-43, 55/5-15, 20; 65/8-9, 141/70-6, 165/96-3, 203/139-5, 255/197-1, 273/218-6, 279/225-5.
- 132. Şevk:** 25/1-10, 13, 14; 31/1-50, 64; 41/2-49, 69/12, 79/1-1, 101/25-1, 113/37-1, 113/38-4, 137/64-1, 145/75-3, 159/89-7, 163/94-5, 163/95-3, 9; 167/98-5, 169/102-1, 183/116-4, 191/126-2, 229/168-4, 231/172-1, 237/178-7, 255/199-3, 257/201-2, 265/209-7, 289/236-8, 329/280-1, 341/292-7, 341/293-4, 349/302-3, 357/2-3.
- 133. Tefekkür:** 67/8-18, 107/30-2, 307/255-3, 385/7.
- 134. Temâşâ:** 41/2-48, 49; 51/4-34, 65/8-7, 93/17-3, 129/56-1, 173/105-7, 195/129-6, 219/157-1, 219/158-1, 7; 261/204-4, 273/218-3, 303/250-8, 305/253-5, 313/261-4.
- 135. Tecerrüd:** 53/4-57, 223/162-4.
- 136. Tayy:** 57/5-31, 63/7-20, 111/36-4, 291/238-6, 299/246-6.
- 137. Tevâzu:** 39/2-29.
- 138. Tarîk, Tûruk:** 63/7-2, 153/82-1, 153/83-3, 271/215-4, 323/272-2.
- 139. Terk:** 55/5-6, 65/8-1, 97/20-5, 99/21-6, 113/38-7, 121/46-5, 125/50-2, 135/61-3, 139/67-2, 169/101-1, 221/159-4, 225/164-3, 225/165-2, 231/171-7, 239/180-5, 241/183-2, 249/191-2, 263/207-2, 265/209-5, 315/265-6, 323/273-3, 323/274-3, 335/287-2, 7; 337/288-9, 341/293-4, 343/296-7, 367/6-13, 379/2, 387/17, 403/58.
- 140. Teveccüh:** 83/5-6, 85/7-9, 177/109-9, 201/137-7, 235/175-7, 323/273-1, 327/278-6, 329/279-5, 355/1-2, 411/78.
- 141. Teslim:** 55/5-3, 153/83-2, 163/95-3, 173/105-4, 239/179-7, 241/182-2, 249/190-6, 365/6-2, 393/34, 395/37, 409/74.
- 142. Tevekkül:** 77/17, 365/6-2, 393/34.
- 143. Tecellî:** 113/37-2, 249/192-1, 269/213-5, 331/282-4.
- 144. Temennâ:** 171/102-2, 215/153-2, 219/157-4.
- 145. Uzlet:** 409/73, 411/80.
- 146. Uyku, Nevm, Hâb:** 51/4-40, 51/4-36, 63/7-14, 85/7-5, 87/11-1, 91/14-4, 115/40-3, 123/48-4, 123/49-3, 125/50-2, 149/79-2, 155/85-4, 157/88-5, 159/90-3, 213/150-2, 253/196-7, 255/198-2, 271/214-6, 283/230-1, 289/236-6, 305/253-5, 319/269-1, 321/270-4, 321/271-2, 337/288-6, 341/293-3, 4, 6; 345/299-2, 349/303-2, 359/3-3, 399/48, 51.
- 147. Vefâ:** 61/7-10, 83/6-6, 85/9-1, 95/18-1, 95/19-2, 99/22-8, 109/33-1, 109/34-2, 119/44-4, 209/146-2, 215/154-1, 323/273-1, 325/274-8, 331/283-3.

- 148. Vahdet, Tevhîd:** 43/2-67, 43/3-1, 5; 49/4-33, 57/5-33; 57/6-3, 59/6-13, 71/8, 17; 77/8, 101/23-8, 9; 101/24-9, 101/25-5, 103/26-7, 107/30-7, 115/40-6, 129/55-7, 139/66-3, 4; 139/67-4; 147/76-1, 165/97-4; 169/102-1, 171/102-6, 183/116-2, 201/136-6, 7; 201/137-3, 205/141-5, 209/144-8, 213/151-2, 225/163-2, 231/171-2, 235/176-5, 239/180-7, 253/195-5, 253/196-4, 6; 255/197-5, 269/213-2, 279/224-3, 285/232-3, 4, 5, 6; 291/237-8, 295/243-2, 6; 303/251-3, 6; 309/257-4, 319/268-6, 323/273-2, 331/282-5, 6, 335/287-2, 341/293-5, 345/298-7, 353/1-6, 355/1-3, 381/14, 389/20, 389/22, 23, 24, 25.
- 149. Vücûd, Mevcûd:** 25/1-3, 35/1-22, 51/4-49, 73/19, G79/2-1, 113/37-5, 119/44-2, 139/67-2, 155/86-2, 165/97-3, 169/101-6, 177/109-1, 185/119-3, 7; 193/127-2, 3; 209/146-1, 215/153-2, 217/156-2, 229/169-4, 235/176-2, 4, 243/185-4, 245/187-5, 7; 255/197-4, 261/205-3, 269/212-6, 283/229-7, 285/232-6, 323/272-7, 341/293-5, 343/295-4, 389/22, 397/42.
- 150. Vasl, Visâl, Vâsil, Vûslât:** 49/4-33, 65/8-1, 111/34-5, 115/40-2, 119/44-6, 129/55-6, 139/68-3, 141/70-6, 145/74-1, 157/86-4, 167/98-5, 187/121-5, 205/142-2, 209/145-1, 215/152-7, 237/177-8, 243/183-6, 245/186-6, 7, 245/187-9, 247/188-6, 247/189-7, 255/198-2, 257/201-7, 277/223-2, 289/236-8, 307/256-2, 315/264-2, 319/268-6, 329/279-6, 333/284-1, 349/302-8, 363/4-7, 373/1, 407/68.
- 151. Vecd:** 41/2-49, 51; 49/4-18, 85/8-5, 111/36-4, 117/41-3, 145/73-7, 157/88-3, 185/118-1, 241/183-1, 291/237-4, 339/292-4, 383/3.
- 152. Zevk:** 29/1-44, 39/2-35, 49/4-18, 53/4-67, 55/5-4, 63/7-28, 69/12, 81/2-8, 83/6-3, 99/21-6, 113/37-1, 117/41-2, 135/61-3, 145/73-4, 145/74-6, 159/89-7, 159/90-1, 163/94-3, 169/101-4, 169/102-1, 185/118-1, 197/133-6, 205/141-1, 4; 211/148-4, 213/150-7, 231/170-5, 241/183-1, 247/188-7, 255/199-3, 257/201-1, 2; 271/215-6, 273/217-7, 279/224-5, 281/228-3, 285/231-8, 289/236-8, 295/242-2, 301/248-3, 305/253-6, 307/256-1, 313/263-2, 315/263-9, 317/267-3, 6; 329/279-7, 331/283-4, 333/284-5, 7; 335/286-4, 337/288-4, 339/292-4, 7; 349/302-3, 7; 353/1-6, 373/4, 381/15, 385/11, 389/22, 391/31, 405/65.
- 153. Zikr:** 57/5-21, 75/4, 85/7-4, 135/62-1, 157/87-7, 167/98-6, 175/107-9, 255/197-3, 255/199-2, 273/217-5, 277/222-3, 301/248-1, 3, 5; 307/256-1, 351/1-2, 355/1-4, 381/15, 383/3, 385/11, 405/63.
- 154. Zindegi, Zinde:** 41/2-63, 59/6-23, 61/7-5, 63/7-12, 95/19-4, 141/70-5, 159/90-1, 167/98-6, 269/213-8, 295/242-1, 295/243-1, 305/253-6, 311/259-5, 327/278-3.
- 155. Zarf:** 307/254-7, 313/263-2, 319/268-6, 387/13.
- 156. Zulmet, Zulûmât, Zalâm:** 31/1-56, 39/2-39, 63/7-27, 65/7-31, 67/8-25, 83/5-2, 103/27-6, 123/49-5, 137/64-2, 147/75-5, 161/93-3, 175/108-6, 229/169-6, 247/188-7, 253/196-4, 263/206-6, 269/214-4, 305/254-3, 311/259-3.

VII Cân, Gönül, Dil Kavramları

1) Cân: 27/1-17, 26; 35/2-3, 7; 45/3-27, 51/4-42, 48, 53/4-57, 59, 55/5-5, 57/6-1, 63/7-15, 17, 18, 20, 28; 65/7-32, 65/8-5, 8, 67/16, 69/9, 13, 15; 71/8, 75/5, 77/12, 79/3, 6; 79/1-5, 81/2-5, 8, 81/3-7, 83/6-3, 87/10-1, 2, 4, 6; 89/11-4, 89/13-3, 4; 91/13-7, 91/14-1, 2, 3; 93/16-2, 4; 95/18-5, 6; 99/22-2, 7, 9; 101/24-2, 3, 4, 8; 107/31-4, 109/33-4, 91/15-2, 93/16-2, 4; 95/17-7, 95/18-6, 107/30-6, 107/31-4, 107/32-2, 109/32-5, 113/36-5, 7; 113/38-3, 5; 115/39-3, 115/40-1, 5, 8; 117/41-1, 2, 8; 119/44-5, 7; 121/45-3, 121/47-2, 123/48-1, 123/49-4, 125/51-7, 129/54-8, 129/55-1, 8; 131/57-2, 7; 135/62-4, 137/63-7, 137/64-3, 4; 139/66-7, 141/68-4, 141/69-2, 141/70-1, 143/71-4, 5, 6; 143/72-1, 4; 145/73-8, 145/74-1, 2, 4, 6; 145/75-2, 3, 7; 147/76-7, 149/78-1, 6; 149/79-2, 4, 5; 153/82-5, 153/83-6, 7; 153/84-1, 155/85-1, 2; 157/86-4, 157/88-4, 159/89-5, 159/90-1, 161/91-1, 161/92-6, 7; 161/93-7, 163/94-3, 5; 163/95-9, 165/96-1, 167/98-1, 3, 4, 5, 7; 169/100-1, 2, 3, 7, 8; 169/101-8, 171/102-1, 2, 4; 171/103-7, 171/104-3, 173/105-5, 173/106-5, 175/107-7, 8; 175/108-1, 6, 179/111-2, 179/112-3, 4; 179/113-1, 181/114-1, 4, 6; 183/116-4, 183/117-5, 185/119-5, 187/121-1, 6; 187/122-1, 2; 191/126-1, 2; 193/127-7, 193/128-5, 195/130-7, 197/132-2, 7; 199/134-1, 7; 199/135-1, 3, 4, 6; 201/136-6, 203/139-5, 205/141-1, 2, 3, 4, 7; 205/142-1, 6; 207/142-7, 9; 209/145-1, 3, 4, 5, 6; 211/148-7, 211/149-2, 5, 7; 213/150-1, 2, 4; 213/151-6, 215/152-1, 217/156-4, 219/156-5, 221/159-1, 2, 3, 4, 5; 221/160-5, 223/161-1, 3; 223/162-9, 225/163-3, 225/164-1, 4, 227/167-2, 5; 229/167-6, 229/168-3, 5, 6; 231/170-1, 3, 4, 5; 233/173-4, 233/174-2, 4; 239/179-5, 7; 239/180-4, 241/182-7, 241/183-4, 243/184-1, 4; 243/185-2, 3; 245/186-1, 2, 4; 245/187-2, 3; 247/188-1, 247/189-1, 4, 5; 247/190-1, 249/190-4, 6; 249/191-2, 3, 7; 249/192-2, 3, 4; 251/192-9, 251/193-7, 251/194-5, 253/195-1, 255/198-3, 257/199-6, 257/200-3, 5, 257/201-7, 259/202-3, 261/204-9, 261/206-1, 263/206-2, 265/208-5, 265/209-1, 5; 269/213-4, 8; 271/215-7, 273/217-4, 275/221-4, 277/223-7, 277/224-1, 279/224-2, 5, 6; 279/225-7, 281/226-6, 281/228-3, 283/229-1, 2; 283/230-3, 285/231-5, 6; 287/233-1, 287/234-4, 5; 289/235-5, 6; 289/237-2, 291/238-2, 3, 4, 5, 6, 7; 293/239-3, 293/240-3, 5; 293/241-4, 295/242-1, 295/243-1, 5, 7; 297/244-7, 9; 297/245-1, 5; 299/247-5, 301/248-6, 7; 303/251-5, 303/252-1, 305/253-1, 4, 6, 8; 305/254-1, 309/257-4, 309/258-1, 3; 311/259-5, 311/260-4, 315/263-8, 315/265-3, 6, 8; 317/266-5, 6, 7; 317/267-1, 319/268-1, 2, 5, 6; 321/269-8, 323/273-1, 5; 325/275-1, 4; 325/276-3, 4; 327/278-1, 2; 329/279-3, 4, 5; 329/280-2, 3, 6; 329/281-2, 331/281-3, 5, 6; 331/283-1, 4; 333/284-4, 5; 333/285-6, 335/286-6, 335/287-2, 3; 337/288-6, 337/289-7, 337/290-1, 339/290-5, 7, 341/292-7, 341/293-1, 341/294-3, 343/295-5, 343/296-3, 343/297-1, 345/298-3, 4, 5; 347/300-4, 6; 347/301-4, 6; 349/302-3, 351/303-6, 353/1-7, 355/1-2, 357/2-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 359/3-1, 2, 3, 4, 5, 6; 363/4-6, 367/6-6, 369/6-21, 375/3, 6; 377/11, 13; 381/9, 383/6, 385/8, 11, 387/17,

18, 19; 395/38, 40, 41; 397/44, 399/48, 51; 401/55, 56; 403/58, 59; 405/62, 411/79.

1.a. Cân Teşbihleri:

- a. Âlem: 347/300-4.
- b. Arş: 199/135-3.
- c. Bülbül: 317/267-1.
- d. Bezm: 155/85-2.
- e. Cihân: 329/279-3.
- f. Dimağ: 339/290-6.
- g. Göz, Dîde, Çeşm: 91/14-1, 131/57-2.
- h. Gülbâr: 129/55-8, 139/66-7.
- i. Hâcle-i Vuslât: 319/268-6.
- j. İl: 221/159-5.
- k. Kible, Kâbe: 63/7-20, 207/142-9, 251/192-9.
- l. Murg: 153/84-1, 247/189-1, 5,
- m. Mihrâb: 69/15.
- n. Mir'at, Âyîne: 141/69-2.
- o. Nây: 153/83-6.
- p. Perde- dâr-ı der- geh-i Cânân-ı dil: 249/192-4.
- q. Râh-ber: 295/242-1.
- r. Ravzâ: 169/101-8, 337/290-1.
- s. Semâ: 345/298-5.
- t. Sultân: 247/190-1.
- u. Sîmurg: 197/132-2.
- v. Şütür: 217/156-4.
- w. Şems: 331/283-1.
- x. Tûtî: 325/275-1.
- y. Yem: 137/64-4.

2)Gönül: 27/1-17, 47/4-1, 12, 14; 51/4-50, 51, 53/4-61, 53/5-1, 57/6-1, 61/7-2, 10; 65/8-16, 69/2, 9; 71/18, 77/6, 79/3, 4; 79/1-2, 81/2- 8, 85/8-4, 89/12-3, 95/18-9, 97/20-8, 97/21-4, 99/23-3, 5, 6; 103/27-5, 105/28-1, 105/29-4, 7; 117/41-5, 9; 119/45-2, 125/50-6, 127/54-1, 4, 5; 129/55-1, 8; 133/59-3, 139/66-1, 139/68-1, 141/69-7, 145/73-8, 145/74-1, 7; 145/75-1, 149/79-2, 4; 153/82-6, 153/83-3, 5; 155/85-5, 157/86-7, 157/88-1, 159/89-3, 6; 161/92-6, 163/94-5, 163/95-4, 167/98-1, 167/99-1, 169/101-1, 4, 171/102-6, 171/103-2, 173/105-1, 4, 6, 7; 175/108-1, 2, 6; 177/110-1, 2; 183/116-4, 187/120-2, 189/123-7, 191/124-9, 191/126-6, 195/130-5, 197/132-3, 199/135-1, 4; 201/137-2, 6; 203/139-5, 205/140-6, 9; 205/141-4, 205/142-4, 207/144-1, 209/145-1, 211/149-3, 4; 213/151-4, 215/152-1, 217/154-7, 219/156-5, 221/159-4, 221/160-4, 223/162-3, 225/163-2, 5; 227/166-4, 229/168-6, 229/169-1, 239/179-5, 241/182-3, 243/183-7, 247/188-4, 7; 247/189-6, 247/190-1, 2, 3; 249/190-4, 5, 6, 7; 249/191-5, 251/194-3,

253/194-6, 253/196-3, 255/197-4, 7; 259/202-1, 2, 6; 261/204-1, 263/206-2, 263/207-7, 265/209-1, 265/210-1, 6; 269/213-2, 6; 271/215-6, 7; 273/217-1, 275/221-4, 277/223-3, 5; 283/229-6, 283/230-3, 285/231-6, 287/234-5, 7; 287/235-1, 289/236-1, 293/241-1, 295/242-6, 299/248-1, 301/248-4, 301/249-5, 6; 303/250-3, 303/252-1, 2; 305/253-1, 7; 307/255-7, 307/256-1, 309/258-2, 305/253-1, 7; 309/257-1, 309/258-2, 313/262-6, 313/263-5, 315/264-3, 4; 317/265-9, 317/266-1, 4, 8; 319/269-6, 323/272-1, 323/273-1, 4; 325/274-8, 327/277-1, 7; 329/279-2, 333/284-1,3; 333/285-3, 335/286-8, 9; 335/287-6, 337/288-2, 9; 343/295-5, 343/296-5, 7; 347/299-9, 349/302-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 351/1-1, 2, 3; 353/1-4, 5, 6, 7; 357/2-1, 359/3-2, 365/5-6, 367/6-11, 375/3, 379/5, 6; 381/8, 383/3, 389/25, 391/26, 28; 393/33, 395/39, 40, 41; 399/48, 50, 51; 401/53, 55, 56; 403/57, 59; 405/63, 407/71, 409/76, 411/80.

2.a. Gönül Teşbihleri:

- a. Arş-ı a'zam: 99/23-6.
- b. Ayağ: 197/132-3.
- c. Bahr: 333/285-3.
- d. Bâb-ı Mevlâ: 223/162-3.
- e. Bürehne: 157/88-1.
- f. Beyt-i Hûdâ: 301/249-6.
- g. Bağ-ı aşk: 317/265-9.
- h. Fezâ: 313/262-6.
- i. Gülistân, Gülzâr: 169/101-4, 187/120-2.
- j. Göz: 173/105-7, 327/277-7.
- k. Hâne-i Mâtem: 241/182-3.
- l. Hulâsa-i âlem: 229/169-1.
- m. İklîm-i Hâkân, Şâh-ı Cüyân: 247/190-1, 2.
- n. Kal'a: 177/110-2.
- o. Kân-ı İrfân: 249/190-7.
- p. Levh-i Nûr: 249/191-5.
- q. Maşrık: 117/41-9.
- r. Mülk: 105/29-4, 153/83-5, 335/286-8.
- s. Me'vâ-yı Cânân: 303/252-1.
- t. Meyhâne: 129/55-8, 307/255-7.
- u. Saray, Taht-ı Sultân: 79/4, 247/190-1.
- v. Sâhil-i deryâ-yı bî- nihâyet: 133/59-3.
- w. Sühûr: 221/160-4.
- x. Şîr-i Hûdâ: 253/194-6.
- y. Şâh, Şah-ı cüyân: 205/142-4, 247/190-2.
- z. Tûr: 343/296-5.
- aa. Taht, Taht-ı Sultân: 247/190-1, 265/209-1, 301/249-5.
- bb. Tıfl: 47/4-1, 53/4-61.

cc. Top: 171/103-2.

dd. Vîrâne: 129/55-1.

ee. Yatağ-ı şîr-i aşk: 205/140-9.

3)Dil- Derûn: 27/1-19, 27, 28, 29; 35/2-31, 47/4-2, 3, 10, 14; 51/4-40, 53/4-59, 60, 66; 55/5-20, 57/5-22, 59/6-9, 13; 61/6-27, 61/7-4, 8; 63/7-14, 20, 21, 23, 24, 25; 65/7-32, 65/8-1, 8, 12; 69/12, 14, 15, 16; 71/2, 77/14, 79/5, 6; 83/5-2, 3; 85/7, 2, 87/10-2, 7; 89/11-3, 6; 91/13-4, 91/14-3, 6; 93/16-5, 6, 95/17-7, 9; 97/21-4, 99/22-4, 101/23-8, 101/24-4, 103/26-1, 103/27-1, 105/29-4, 107/31-1, 107/32-1, 6, 7; 109/33-1, 115/40-3, 8; 117/41-3, 119/43-5, 119/44-5, 6; 121/45-4, 5, 6; 121/47-2, 5; 123/48-6, 7, 9; 123/49-4, 5, 6; 125/51-2, 5, 7; 127/52-4, 127/53-4, 127/54-2, 129/55-1, 131/56-3, 133/59-4, 133/60-1, 135/62-4, 137/63-2, 137/64-1, 3, 6; 141/68-7, 141/69-5, 141/70-3, 145/73-6, 145/74-1, 2, 147/75-8, 9; 147/76-5, 147/77-4, 6; 149/78-6, 149/79-1, 2, 3; 151/81-1, 5; 153/82-3, 153/83-1, 2, 4; 155/84-7, 155/85-2, 4; 157/87-5, 157/88-1, 161/91-1, 5; 161/92-1, 163/93-5, 7; 163/94-4, 7; 165/96-7, 167/98-3, 5, 6; 167/99-2, 5; 169/101-2, 9, 171/102-2, 3; 171/104-3, 4; 173/105-3, 175/107-1, 2; 177/109-2, 6; 177/110-4, 179/111-2, 181/113-6, 181/114-6, 7; 181/115-2, 183/116-8, 185/119-5, 187/120-3, 187/121-1, 3, 4; 187/122-2, 191/124-6, 191/125-4, 191/126-1, 193/127-7, 193/128-1, 6; 193/129-1, 195/130-4, 6; 197/132-6, 197/133-6, 199/134-6, 199/135-2, 5, 7; 201/136-6, 201/137-4, 7; 203/139-8, 205/140-8, 9; 205/141-1, 205/142-3, 4, 5, 6; 209/145-4, 5; 209/146-5, 211/148-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 213/150-1, 7; 213/151-6, 7; 215/153-6, 219/156-7, 221/159-4, 223/162-8, 9; 225/163-2, 3; 225/164-2, 227/166-1, 4; 227/167-2, 227/167-6, 7, 9; 231/170-6, 231/171-1, 7; 233/172-6, 233/174-2, 3; 235/175-5, 6; 235/176-1, 237/178-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 239/181-1, 2, 3; 241/181-4, 5, 6, 7, 8, 9; 241/182-2, 241/183-3, 243/184-1, 4; 243/185-2, 245/186-6, 245/187-1, 2, 4, 5, 8, 9; 247/188-2, 3; 247/189-7, 247/190-3, 249/190-6, 7; 249/191-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 249/192-1, 2, 3, 4; 251/192-5, 6, 7, 8, 9; 251/193-1, 3, 4, 5, 6, 7; 253/195-3, 4; 255/197-7, 255/198-3, 255/199-4, 257/200-5, 257/201-3, 261/204-9, 261/206-1, 263/206-2, 265/209-5, 267/211-3, 269/213-1, 269/214-1, 6; 273/217-6, 275/220-4, 277/222-2, 5; 277/223-2, 4; 277/224-1, 279/224-4, 279/225-6, 281/227-1, 281/228-1, 287/233-1, 2; 287/233-1, 2; 287/234-5, 6, 7; 289/236-2, 5; 293/239-4, 295/242-1, 2, 5; 297/244-5, 297/245-1, 299/246-2, 299/247-2, 301/248-3, 5, 6; 301/249-3, 303/250-9, 303/251-1, 303/252-1, 3; 305/253-3, 7, 8, 9; 307/256-5, 309/257-3, 7; 309/258-2, 311/259-3, 311/260-6, 311/261-1, 2, 3; 313/261-4, 5, 6, 7; 313/263-5, 315/264-1, 4, 6; 315/265-1, 7; 317/266-3, 7; 319/267-8, 319/268-2, 6; 319/269-7, 321/271-1, 323/273-5, 325/274-5, 8; 325/275-7, 327/276-7, 327/277-2, 4, 5; 327/278-3, 4; 329/279-1, 3, 4, 5; 329/280-1, 2, 3, 4; 331/281-3, 5; 331/283-1, 333/284-6, 7; 335/287-1, 3, 6; 337/288-1, 7; 337/289-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 339/290-5, 339/291-1, 5; 341/293-1, 7; 345/297-3, 345/298-2, 3, 347/299-8, 347/301-4, 349/303-1, 4; 351/1-3, 353/1-7, 355/1-1, 4, 6, 7; 359/3-1, 2, 3, 4, 5, 6;

367/6- 12, 373/9, 375/2, 6; 377/10, 11, 13; 381/9, 385/7, 11, 387/18, 19, 391/30, 393/33, 395/38, 39; 399/51, 403/58, 405/63, 64, 65, 66; 409/72, 411/78.

3.a. Dil Teşbihleri:

- a. Âyîne, Mir'at: 27/1-28, 29; 177/110-4, 181/114-7, 249/191-3.
- b. Âyîne-i kuds: 305/253-3.
- c. Âlem: 121/45-4, 5; 187/121-1, 247/189-7, 249/191-6, 337/289-4, 7.
- d. Beyt-i Hudâ, Hâne-i Hudâ, Beyt-i bâb, Beytullah: 35/2-31, 63/7-24, 153/83-4, 319/269-7, 321/271-1, 345/297-3.
- e. Bedr: 253/195-4.
- f. Bağ: 315/264-4.
- g. Beyt-i Aksâ: 287/234-5.
- h. Bisât: 251/192-8.
- i. Cilve- gâh: 167/99-2.
- j. Çehre: 69/14.
- k. Der: 175/107-1.
- l. Dâmen: 313/261-6.
- m. Elvân: 251/192-6.
- n. Eyvân: 249/191-8, 251/192-1.
- o. Eflâk: 277/224-1.
- p. Fermân: 251/192-3.
- q. Fezâ: 249/191-8.
- r. Gülşen, Gülşen-i Vahdet: 105/29-4, 313/261-4, 319/268-6.
- s. Hâne - Beyt: 35/1- 31, 101/24-4, 219/156-7, 321/271-1.
- t. Hânümân: 91/13-4.
- u. Hacle: 303/250-9.
- v. Hirmen: 313/261-7.
- w. Kâf: 277/222-5.
- x. Kenz: 347/299-8.
- y. Levh: 121/45-6, 193/128-6, 199/135-5, 245/187-8.
- z. Levh-i Mahfûz: 47/4-3.
- aa. Mihmân: 233/174-3, 251/192-8.
- bb. Mahzen: 311/261-2.
- cc. Mesken: 311/261-3.
- dd. Micmer: 123/48-6.
- ee. Mülk, Şâh-ı mülk: 323/273-5, 337/289-5.
- ff. Ma'den: 313/261-5.
- gg. Murg: 331/283-1.
- hh. Menzil-i Cânân: 245/187-2.
- ii. Manzar-ı Rahmân: 287/234-7.
- jj. Nazar-gâh, Nazar-gâh-ı Hudâ: 235/175-5, 337/289-2.
- kk. Ravzâ: 315/265-1.

ll. Revzen: 187/121-3, 311/261-1, 319/267-8.

mm. Sefîne: 137/63-2.

nn. Sagâr: 163/94-7.

oo. Semâ: 247/188-2.

pp. Sehâb-ı âsumân: 247/188-3.

qq. Şehr: 155/85-2.

rr. Şems-i Enver: 287/234-6.

ss. Taht: 71/2, 205/140-8, 249/192-3.

tt. Tercemân: 279/225-6.

uu. Vâdi: 163/93-5.

vv. Zinde-i aşku'l- Habîb: 327/278-3.

4)Sevdâ: 107/30-1, 109/33-4, 125/49-6, 127/54-1, 163/94-4, 167/99-1, 167/100-1, 171/102-5, 201/137-1, 203/139-5, 219/157-5, 223/163-1, 241/182-4, 287/234-1, 289/236-8, 303/252-3, 307/255-2, 319/268-4.

5)Yâr, Yârân: 115/39-1, 115/40-1, 135/61-1, 155/84-3, 155/85-4, 157/86-4, 161/92-3, 165/95-8, 181/114-3, 181/115-1, 3; 185/120-1, 193/127-1, 201/137-4, 213/149-4, 225/164-3, 243/185-7, 273/218-7, 295/243-5, 307/255-6, 321/271-1, 411/80.

6)Dünyâ, Âlem, Kevn, Kâinât: 25/1-1, 4, 27/1-18, 31/1-57, 35/1- 26, 31; 47/3-30, 49/4-27, 51/4-39, 53/4-55, 62; 55/5-7, 12, 13; 59/6-9, 61/6-30, 61/7-1, 3; 63/7-21, 26; 65/7-32, 65/8-14, 67/8-29, 69/1, 73/12, 77/10, 11; 79/7, 79/2-1, 3; 81/2-5, 7; 81/3-5, 81/4-2, 7; 83/5-5, 7; 83/6-7, 87/10-1, 5; 89/12-7, 8; 95/19-2, 6; 97/20-2, 8; 97/21-5, 99/22-7, 9; 99/23-4, 9; 103/25-6, 103/26-3, 103/27-2, 109/33-5, 113/38-5, 115/39-6, 115/40-1, 6; 117/41-2, 6, 7; 119/43-6, 121/45-4, 5; 121/46-4, 125/51-3, 127/52-2, 127/54-3, 129/54-8, 131/57-1, 5, 7, 9; 133/59-2, 6; 133/60-3, 135/62-6, 137/64-3, 5; 137/65-4, 139/68-1, 141/69-4, 143/72-2, 143/73-2, 145/75-3, 8; 149/79-5, 153/83-7, 155/86-2, 157/86-4, 6; 159/89-5, 7; 161/92-1, 161/93-2, 163/94-6, 163/95-2, 169/101-1, 3; 171/102-3, 4, 6, 7; 171/103-7, 173/105-9, 175/107-8, 179/111-2, 179/112-1, 179/113-1, 181/114-6, 183/117-1, 2; 185/118-4, 185/119-5, 187/121-1, 4, 5; 189/123-5, 191/125-3, 193/128-3, 5; 193/129-1, 195/131-4, 197/132-3, 199/135-1, 7; 201/136-4, 5; 201/137-1, 5, 6; 203/139-6, 203/140-2, 205/140-7, 205/141-3, 207/144-7, 211/149-3, 215/152-1, 215/153-5, 217/154-5, 217/155-6, 217/156-1, 221/160-6, 8; 223/162-1, 2, 8; 225/163-4, 5; 227/166-3, 6, 9; 227/167-3, 4; 229/168-2, 3, 5; 229/169-1, 4; 231/170-3, 231/171-1, 233/172-5, 233/173-4, 235/175-7, 235/176-1, 5, 7; 237/177-2, 5, 237/178-2, 239/180-7, 241/182-1, 243/184-2, 5, 6; 243/185-1, 5; 245/186-2, 245/187-7, 247/189-7, 247/190-1, 2, 3; 249/191-6, 251/192-8, 251/194-4, 251/194-7, 253/196-1, 255/197-3, 259/201-9, 259/202-2, 261/204-8, 261/205-6, 263/206-3, 5, 6; 263/208-2, 265/209-2, 267/212-3, 269/213-7, 271/215-1, 273/218-1, 275/221-1, 2; 277/222-4, 277/223-4, 279/225-7,

281/226-6, 281/227-2, 3, 6; 283/229-7, 283/230-2, 287/234-4, 287/235-2, 5, 6; 289/236-4, 291/237-2, 291/238-1, 3, 6; 291/239-2, 293/239-5, 293/240-1, 6; 295/242-4, 8; 297/244-2, 4, 7; 299/247-6, 301/250-1, 303/250-8, 305/252-4, 305/253-2, 5, 7, 8; 307/256-1, 5; 309/257-2, 3, 4, 309/258-1, 313/262-2, 3, 5; 313/263-6, 315/265-5, 317/266-4, 8, 9; 319/267-7, 9; 319/268-2, 319/269-2, 323/273-5, 325/276-3, 329/279-3, 331/281-3, 6; 331/282-7, 333/284-5, 7; 337/288-2, 3, 5; 337/289-3, 4, 6, 7; 337/290-1, 339/290-7, 339/291-2, 3; 341/294-3, 343/295-2, 343/296-1, 345/297-5, 345/298-4, 347/300-1, 4; 347/301-2, 349/302-6, 7, 8, 9; 349/303-1, 2; 351/1-1, 351/1-5, 357/2-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 359/3-3, 4, 5; 363/4-1, 375/9, 377/11, 379/6, 381/12, 383/2, 6; 385/9, 385/7, 385/12, 387/15, 16, 17, 18, 19; 389/ 20, 24; 391/26, 395/37, 40; 399/48, 51; 403/58, 411/79, 80; 413/82.

6.a. Dünyâ Teşbihleri:

- a. Âlem-i Likâ: 63/7-26.
- b. Âşiyân-ı Hatar: 305/254-2.
- c. Arsa: 183/117-4, 233/173-1, 253/194-6.
- d. Arz: 309/258-2.
- e. Bî'se'l- Karîn: 55/5-12.
- f. Bâzâr: 283/230-2.
- g. Cihân-ı Fânî: 65/7-32, 141/68-4.
- h. Câh-ı Zillet: 55/5-5.
- i. Darü'l- Belâ: 55/5-12.
- j. Deyr-i Cihân: 179/112-1, 273/218-1.
- k. Dâr-ı Gurûr: 179/112-1.
- l. Dehr: 43/3-9, 193/129-1.
- m. Dâm- gâh-ı Mihên: 305/254-2.
- n. Dâr: 55/5-13, 221/160-2, 223/161-7, 277/222-4, 341/294-3.
- o. Degirmân: 357/2-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
- p. Diyâr: 55/5-13, 273/218-5.
- q. Fânî Mekân: 77/10.
- r. Gayr: 65/8-1.
- s. Gâr-ı Yâr: 57/5-26.
- t. Gurbet: 55/5-13, 207/144-5, 357/2-5, 361/4-4.
- u. Hân: 405/62.
- v. Hâne-i Zulûm: 49/4-15.
- w. Hane-i Hâb: 51/4-35.
- x. Hân-ı İlâhî: 89/12-8.
- y. Hayme-i Sahrâ: 55/5-8.
- z. Hâne-i Nâçâr: 155/84-4.
- aa. Hâne-i Gaflet: 277/223-5.
- bb. Hâk-dân: 199/135-2, 309/258-4.
- cc. Harâb, Harâbât: 297/244-8, 303/251-5, 345/299-3, 347/301-1.

- dd. İbret- gâh: 383/5.
ee. İzz ü câh-ı fâni: 55/5-5.
ff. Kesret: 349/303-2.
gg. Kervan- serâ: 305/253-8.
hh. Kevn ü Fesad: 61/7-1, 77/12, 139/68-1, 259/202-2, 387/15.
ii. Kûh-ı Tûr: 87/10-5.
jj. Kevn ü Mekân: 25/1-6, 41/2-55, 179/113-2, 197/132-3, 211/147-1, 311/261-3, 349/302-8, 359/2-6.
kk. Libasât-ı Cihân: 47/3-30.
ll. Mâtem Evi: 49/4-30.
mm. Merkez-i Hâki: 65/8-3.
nn. Mezbele: 53/4-55, 93/17-3, 317/267-4, 305/254-2.
oo. Mezra': 37/2-24.
pp. Mihmân hâne-i Hakk: 49/4-29.
qq. Menzîl: 121/46-6.
rr. Mihneth-i Gurbet: 59/6-8.
ss. Misâl-i Tûr: 113/38-5.
tt. Nakş u Nigâr: 131/57-1.
uu. Rûy-ı Zemîn: 95/19-2.
vv. Sahra-yı Vahdet: 49/4-33.
ww. Sahn-ı Bağ Zindanı: 51/4-52.
xx. Sahra-yı Hadis: 67/8-24.
yy. Sahra-yı İmkân: 67/8-26.
zz. Sefîne, Sefîne-i Minnet: 217/154-5, 333/285-3.
aaa. Sahrây-ı Temennâ: 171/102-2.
bbb. Şarâb-ı Vahdet: 253/196-6.
ccc. Şarâb-hâne-i aşk: 141/69-4.
ddd. Zemîn: 25/1-6, 49/4-30, 103/26-6, 217/155-3, 253/196-6, 289/237-1, 291/238-6, 293/241-3, 297/244-3, 313/263-5, 333/285-7, 343/295-2, 343/297-2, 361/4-3.
eee. Zemîn-i Hakikat: 139/68-6.
fff. Zindan, Siccîn: 159/90-3, 319/268-2.
1. Sevgili ve Güzellik Kavramları:
a. Çîn: 203/139-4,
b. Zîb - Zîbâ: 163/94-3, 169/101-5, 239/180-3, 303/252-2, 343/296-1.
c. Hûb- Hûbân: 125/51-4, 141/69-3, 157/87-2, 195/130-6, 227/166-4, 241/183-3, 255/197-1, 255/198-3, 317/266-6, 343/297-1.
d. Delâl: 245/186-4.
e. Mehlikâ: 87/9-3, 197/131-7, 249/191-2, 333/283-6,
f. Dilber: 45/3-24, 93/16-7, 123/48-9, 155/85-5, 163/94-4, 181/115-4, 187/120-4, 195/129-7, 203/140-2, 215/153-6, 219/157-1, 4; 225/164-2, 225/164-2, 231/170-5, 239/180-3, 243/183-5, 251/193-5, 253/195-3, 287/233-2, 295/242-

3, 315/264-1, 317/266-1, 3, 325/274-8, 329/281-1, 2; 331/281-6, 339/291-6, 377/11.

- g. **Dil-rûbâ:** 87/9-2, 91/13-4, 103/27-2, 175/107-4, 287/233-2.
- h. **Dil-dâr:** 29/1-32, 85/7-7, 93/17-1, 111/34-4, 149/77-6, 149/78-6, 149/79-1, 2, 3; 155/85-3, 155/86-1, 161/92-3, 163/94-1, 173/106-3, 185/120-1, 201/137-4, 211/148-1, 213/151-6, 221/160-2, 223/161-4, 227/167-1, 233/174-2, 249/190-7, 265/208-9, 267/211-1, 273/217-2, 277/223-2, 277/222-4, 281/228-3, 283/230-5, 287/233-2, 319/269-3, 321/271-1, 325/274-5, 337/288-1, 337/289-3, 341/293-7, 349/303-1, 359/3-1, 2, 3, 4, 5, 6.
- i. **Nigâr:** 57/5-28, 131/57-1, 177/110-1, 223/162-3, 227/166-1, 241/181-9, 273/218-3, 321/270-3.
- j. **Ebrû:** 315/264-1.
- k. **Şûh:** 369/6-18.
- l. **Şîve:** 139/68-2, 287/233-4, 309/257-6, 329/279-2.

İKİNCİ BÖLÜM

CEMİYET

I Tarihi ve Efsânevî Şahsiyetler:

- a. **Âzer:** 57/6-6.
- b. **Batlamîyus:** 203/138-9.
- c. **Cem, Cemşîd:** 151/81-6, 241/182-1, 275/221-1, 295/243-2.
- d. **Caliniyus:** 203/138-8.
- e. **Ebû Leheb:** 187/121-2, 253/195-2.
- f. **Ebû Cehîl:** 253/195-2.
- g. **Eflatun:** 45/3-11, 63/7-13, 151/80-2, 263/207-4, 335/286-4,
- h. **Fir'avn:** 93/17-5.
- i. **Havvâ:** 71/11, 105/29-5.
- j. **Hüsrev – Şirin:** 151/81-6.
- k. **Melihî:** 197/133-7.
- l. **Leylâ – Mecnûn:** 49/4-33, 91/14-2, 103/25-7, 143/72-6, 169/100-7, 219/157-3, 233/173-1, 2; 253/195-6, 255/199-3, 287/234-3, 299/246-6, 315/264-5, 6; 331/282-3, 347/300-3, 411/78.
- m. **Nemrûd:** 335/286-3.
- n. **Vis – Ramin:** 283/229-4.
- o. **Züleyhâ:** 109/32-3, 195/129-7, 215/153-4.

II Meslek Kavramları:

- a. **Asfâ, Asfiyâ:** 163/94-2, 403/60, 61.
- b. **Âyîneci:** 63/7-29.
- c. **Azîz, Emîr:** 97/20-5, 119/43-3, 169/101-3, 191/124-8, 275/221-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
- d. **Ayyâr:** 149/77-5, 161/92-2, 193/127-7, 211/148-1.
- e. **Azâd, Azâde:** 69/7, 189/123-2, 195/131-4, G227/165-6, 243/183-6, 307/254-6, 323/273-3, 391/26.
- f. **Bennâ, Mi'mâr:** 47/4-10, 71/13, 171/104-2, 179/111-5, 185/120-1.
- g. **Bağbân:** 91/13-7, 147/75-6.

- h. **Bend, Çâker, Gulâm:** 53/4-53, 69/7, 89/13-3, 93/15-7, 123/49-4, 149/78-4, 183/117-2, 199/134-1, 205/141-4, 237/178-6, 273/217-1, 275/221-1, 297/244-1, 307/254-6, 319/268-1.
- i. **Cellâd:** 265/209-4.
- j. **Câsûs:** 297/244-5.
- k. **Düzde:** 187/122-4.
- l. **Dühül- zen:** 91/14-6, 251/194-3, 4.
- m. **Debağ:** 177/110-5.
- n. **Esîr:** 53/4-54, 143/73-4, 177/110-1, 219/156-6, 267/212-4, 269/214-1, 361/4-4,
- o. **Fellâh:** 333/285-7.
- p. **Fakîh:** 61/6-30.
- q. **Ferzâne:** 111/36-2, 129/55-9
- r. **Fakîr, Gedâ:** 61/6-30, 81/2-4, 97/19-6, 99/22-3, 163/95-1, 183/117-1, 197/133-5, 237/178-6, 275/221-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 311/259-2, 315/265-4.
- s. **Hâmil:** 59/6-21.
- t. **Hakîm:** 43/3-8, 235/176-4, 243/184-2, 255/197-1, 263/207-4, 271/215-5, 337/289-5, 385/7.
- u. **Hem-reh:** 89/13-3, 91/13-5, 109/33-6, 193/126-7, 221/160-1, 273/217-3, 333/284-5, 355/1-6, 389/22, 389/25.
- v. **Hâce:** 93/15-7, 175/107-5, 7; 197/133-1, 277/224-1, 293/239-4, 297/245-4.
- w. **Kâşîf:** 85/8-1, 141/68-6, 299/246-2.
- x. **Kâtil:** 153/82-4.
- y. **Leşker:** 219/157-6, 281/228-5.
- z. **Külhenci:** 45/3-24, 303/250-4.
- aa. **Lâlâ:** 311/260-7.
- bb. **Müneccim:** 49/4-31.
- cc. **Muallim:** 53/4-61, 197/133-2.
- dd. **Mizbân, Mihmân, Misafir:** 37/2-16, 18; 49/4-29, 75/14, 89/12-9, 121/46-6, 123/48-7, 207/143-4, 233/174-3, 251/192-8, 265/209-3, 217/215-1, 273/219-3, 283/229-6, 301/249-4, 315/265-4, 321/269-8, 321/271-1, 353/1-4.
- ee. **Mîr:** 49/4-29, 109/34-3, 151/81-5, 173/104-5, 311/259-2.
- ff. **Muhbîr:** 277/223-1, 405/63.
- gg. **Mûcid:** 73/11, 267/211-7.
- hh. **Müezzîn:** 135/62-1.
- ii. **Mühendis:** 211/147-1.
- jj. **Mellâh:** 333/285-3.
- kk. **Mahbûs, Mahkûm:** 57/5-23, 159/90-3, 219/156-6, 311/260-3.
- ll. **Muhtesib:** 267/210-4.
- mm. **Nakkâş:** 287/234-2.
- nn. **Neccâr:** 177/110-7.
- oo. **Nigehbân:** 135/61-5, 235/174-5.
- pp. **Pasbân, Ases:** 37/2-19, 335/286-6, 347/301-3.
- qq. **Pehlevân:** 199/134-6.

rr. Rûvat:127/52-4.
ss. Reh- zen: 57/5-22, 173/106-5.
tt. Rehber: 57/5-22, 137/64-2, 295/242-1, 329/281-1.
uu. Ser- geşte: 111/36-1, 209/144-9, 347/299-5, 379/3.
vv. Seyyâh: 195/129-2, 333/285-4.
ww. Sakkâ: 169/100-3.
xx. Sa'il: 247/188-5, 407/67.
yy. Şahne: 151/81-5.
zz. Şâhit, Şühûd: 107/30-5, 123/49-2, 139/66-3, 141/69-2, 143/72-4, 161/92-4, 185/119-3, 195/131-3, 199/134-3, 211/147-3, 295/243-5, 301/248-4, 303/251-1.
aaa. Şâkir: 203/140-4, 393/33.
bbb. Sayyad: 69/6, 135/61-2, 171/102-4.
ccc. Süvâr: 161/92-5, 241/181-4.
ddd. Tâcir: 55/5-18.
eee. Tabîb, Maraz-şinâs: 45/3-12, 69/13, 77/15, 181/115-5, 271/215-5.
fff. Üstâz: 47/4-1, 4; 53/4-62, 71/4.
ggg. Vâlih: 125/50-2, 295/242-7, 303/251-6.
hhh. Vâ'iz: 179/111-1, 243/184-3.
iii. Vâlî: 337/289-5.

Diğer:

1. Bût- Tıraş: 57/6-5.
2. Câhil: 155/84-2, 247/188-5.
3. Divâne, Cünûn, Âvâre, Deli: 69/4, 107/30-1, 109/34-2, 129/55-2, 137/64-6, 235/175-1, 237/178-7, 239/180-1, 243/185-3, 253/195-6, 307/255-2, 317/267-2, 323/273-3.
4. Gâfil: 65/8-4, 87/9-9, 93/15-5, 95/19-3, 103/27-6, 115/40-2, 123/48-1, 155/85-4, 235/176-4, 245/187-1, 251/193-3, 295/243-5, 319/269-3, 355/1-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7;
5. Gâlib: 97/20-6, 293/239-6, 391/27.
6. Gam - hâr: 105/28-5, 167/99-4, 193/127-3, 211/148-4, 227/167-3, 263/208-1.
7. Gaddar, Zâlim: 65/8-11, 105/29-7.
8. Gam – gûsâr: 181/115-3, 277/222-7.
9. Güm- râh: 205/142-6, 309/257-7, 389/22.
10. Hâdim: 399/49.
11. Mu'tekîf: 183/116-7.
12. Müflîs: 407/67.
13. Muzlim: 105/29-7.
14. Mürted: 139/65-5, 183/117-3.
15. Medhûş: 109/33-7, 139/67-3, 283/228-7, 293/241-3.
16. Nebî, Enbiyâ, Velî, Evliyâ: 71/9, 14; 99/22-5, 161/91-1, 303/251-3, 343/297-2, 403/61, 405/66.

17. **Nâdân:** 49/4-16, 53/4-58, 61, 149/78-1, 171/103-6, 195/129-6, 215/152-5, 231/171-4, 263/207-4, 335/286-4, 389/21.
18. **Perde - dâr:** 57/5-27, 223/162-5, 249/192-4, 263/208-3, 329/279-1.
19. **Sebak- hân:** 53/4-61.
20. **Sâlûs:** 297/244-8.
21. **Senâ- hân:** 203/139-6.
22. **Şehid:** 143/71-3.
23. **Tâlib, Matlûb:** 59/6-9, 87/10-4, 119/45-2, 131/57-3, 137/65-3, 181/115-5, 193/128-1, 195/131-3, 197/131-5, 211/149-3, 217/155-5, 235/174-7, 237/178-1, 291/238-7, 329/279-6.

III Yer Kavramları:

- a. **Âşiyân:** 35/2-3, 6; 201/137-5, 305/254-2.
- b. **Âsûmân:** 39/2-30, 55/5-11, 249/191-7, 343/297-2.
- c. **Âsiyâ, Âsiyâb, Degirmân:** 111/36-1, 113/36-7, 357/2-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
- d. **Put-hâne (Büt- Hâne):** 355/1-1.
- e. **Bedîd:** 205/141-1.
- f. **Bezm, Meclis:** 39/2-35, 155/85-2, 181/114-2, 5; 201/137-3, 255/163-2, 7; 245/186-5, 253/196-1, 303/250-5, 347/299-4.
- g. **Câ:** 97/20-1, 99/22-1, 101/24-1, 143/72-4, 159/90-4, 175/107-1, 201/137-5, 223/162-9, 301/249-6, 303/252-1, 403/60.
- h. **Cilve- gâh:** 167/99-2, 191/125-3, 215/153-3, 261/205-3, 331/282-4.
- i. **Cibâl, Cebel:** 197/133-3, 255/199-1, 265/210-3.
- j. **Çar-sû:** 263/208-2.
- k. **Dükkân:** 283/230-2, 375/6.
- l. **Deyr:** 179/112-1, 273/218-1.
- m. **Gâr, İn:** 83/5-7, 111/34-4, 183/116-7, 221/160-5, 231/171-2, 243/185-7, 263/207-2, 273/218-7, 299/248-1.
- n. **Hammam:** 53/4-57.
- o. **Hacle:** 303/250-9, 319/268-6.
- p. **Hamûn:** 345/298-1.
- q. **Hânûman:** 71/3, 91/13-4, 163/95-4, 287/235-2, 301/248-9, 331/281-5.
- r. **Havza:** 373/3.
- s. **Kâr- gâh:** 139/66-6.
- t. **Külhan, Külhen:** 165/97-5, 303/250-4, 307/254-6, 317/267-2, 409/76.
- u. **Kûh:** 33/1-15, 69/18, 87/10-5, 103/27-3, 191/126-2, 231/171-2, 233/172-6, 263/207-3, 307/255-6.
- v. **Künc:** 53/4-61, 239/179-2.
- w. **Mekteb, Debistân:** 47/4-1, 53/4-61, 193/128-6.
- x. **Mahfil:** 61/6-29.
- y. **Makarr:** 163/93-4, 221/160-2, 289/236-4.
- z. **Mezaristan, Kabir, Lahid:** 167/99-3, 175/107-3, 4; 229/168-1, 257/201-6, 7; 271/215-3, 375/9.
- aa. **Mahzen:** 27/1-27, 59/6-21, 311/261-2.

- bb. Mesken:** 235/175-6, 305/254-3, 311/261-3, 319/267-9.
- cc. Mesir:** 159/88-6.
- dd. Mızrâb:** 159/89-3.
- ee. Menba', Ma'den:** 75/15, 81/2-9, 83/5-4, 279/224-2, 313/261-5, 315/265-3, 383/6, 385/8.
- ff. Mehbît:** 215/153-7.
- gg. Nazar- gâh:** 27/1-27, 235/175-5, 337/289-2, 355/1-7.
- hh. Nigeristân:** 249/192-2.
- ii. Navdan, Mîzâb:** 197/132-4, 199/135-4, 247/188-3.
- jj. Penah, Melâz, Menâs:** 145/73-3, 4; 209/145-2, 221/160-3.
- kk. Pül:** 253/194-7.
- ll. Suffe:** 195/131-1.
- mm. Seyran- geh:** 101/24-9, 179/112-1.
- nn. Sebil, Sübûl:** 71/18, 251/194-4.
- oo. Serâb:** 133/59-6, 267/211-5, 313/262-5, 349/303-3.
- pp. Sâhil, Sevâhil:** 67/8-27, 133/59-2, 3; 143/72-4, 145/73-3, 153/82-4, 195/130-3, 227/166-7, 245/187-5.
- qq. Şebistân:** 203/139-4, 243/184-1, 243/185-1.
- rr. Temaşa- geh:** 163/94-4, 355/1-6.
- 1. Dağ İsimleri:**
- a. Kaf:** 35/2-2, 69/18, 163/93-5, 191/126-2, 263/207-3, 277/222-5, 307/255-6.
- b. Tûr:** 27/1-29, 87/10-5, 103/27-1, 113/38-5, 117/42-3, 131/56-7, 149/79-4, 283/229-1, 343/296-5.

IV Ülkeler – Kavimler:

1.a. Ülkeler:

- a. Aden:** 59/6-11.
- b. Cezâyir:** 185/118-5.
- c. Hutten:** 59/6-9, 281/228-4.
- d. Ken'an:** 55/5-14, 97/20-5.
- e. Mekke:** 61/6-27, 97/20-6.
- f. Mısr:** 97/20-5, 119/43-3.
- g. Yemen:** 61/6-27, 339/290-6.

2.a. Kavimler:

- a. Hindû:** 201/138-5.
- b. İsevî:** 121/47-4.
- c. Rûm:** 201/138-5, 373/5.
- d. Rus:** 201/138-5.
- e. Türk:** 201/138-5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TABIAT

V Su ve Kavramları:

- a. **Âb, Mâ, Su:** 25/1-14, 29/1-48, 39/2-42, 44; 47/4-10, 49/4-27, 51/4-52, 53/4-63, 59/6-23, 61/7-5, 9, 63/7-12, 73/4, 69/15, 75/14, 81/2-8, 83/5-2, 91/13-6, 99/22-2, 101/24-3, 6, 113/38-2, 117/41-4, 117/42-5, 125/50-3, 161/91-5, 185/119-5, 191/125-6, 195/130-7, 195/131-4, 207/144-2, 215/152-6, 217/154-5, 219/157-2, 231/170-2, 243/184-1, 245/187-3, 247/189-2, 6; 257/200-5, 259/201-9, 265/209-7, 267/211-5, 267/212-2, 289/236-6, 291/237-3, 5; 293/240-3, 295/241-7, 305/253-6, 7; 307/256-6, 311/259-1, 3; 311/260-1, 315/265-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 341/294-4, 343/295-3, 345/299-1, 347/300-5, 353/1-5, 383/6, 395/41.
- b. **Bahr, Bihâr, Ebhûr, Buhr, Deryâ, Deniz, Kulzûm, Yem:** 25/1-13, 31/1-49, 60, 61, 62; 33/1-15, 43/3-2, 49/4-21, 51/4-36, 39, 44; 55/5-7, 57/5-29, 59/6-11, 12; 67/8-25, 27; 77/7, 89/11-5, 89/13-1, 93/17-5, 95/17-8, 97/19-7, 97/20-3, 4; 97/21-4, 99/22-5, 6, 8; 99/23-2, 103/26-2, 107/30-5, 111/35-4, 113/36-7, 115/39-7, 115/40-8, 119/44-3, 123/49-1, 133/59-1, 2, 3, 4, 5, 6; 137/63-2, 139/66-4, 141/69-7, 143/72-4, 145/73-3, 147/75-7, 149/78-2, 155/84-5, 6; 165/97-1, 167/99-7, 167/100-1, 171/102-5, 7; 179/111-2, 185/118-5, 185/119-1, 191/125-4, 5; 193/129-1, 195/130-3, 199/135-4, 201/136-5, 203/139-1, 8, 205/141-1, 2; 211/147-5, 215/152-6, 217/154-5, 223/161-6, 225/163-6, 227/166-7, 237/177-2, 3, 4; 243/185-4, 6, 245/187-5, 6; 247/189-2, 249/190-7; 251/192-7, 255/199-4, 259/203-7, 261/204-5, 261/205-5, 6; 265/210-3, 269/214-2, 273/217-4, 275/221-3, 279/224-3, 283/230-6, 287/234-1, 289/235-4, 9; 295/242-5, 297/245-2, 305/252-5, 307/256-5; 309/258-7, 311/260-1, 2, 3; 313/262-5, 315/265-6, 7; 323/273-2, 333/284-1, 333/285-3, 335/286-7, 339/290-2, 341/292-5, 347/300-4, 5, 6; 351/1-1, 2, 3; 353/1-4, 5, 6, 7; 355/1-3, 373/1, 7; 385/12, 387/14, 16; 395/40, 41; 399/48.
- c. **Bârân, Matir:** 51/4-44, 61/7-6, 247/188-3, 373/7.
- d. **Ebr, Gaym, Sehâb:** 55/5-11, 61/7-6, 67/8-29, 97/20-4, 101/24-6, 115/40-4, 121/47-1, 2, 187/122-3, 211/148-7, 247/188-3, 267/211-2.
- e. **Habâb:** 267/211-4, 311/260-2, 381/13, 14.
- f. **Katre:** 51/4-47, 115/39-7, 145/74-3, 155/84-5, 183/116-6, 191/125-4, 193/129-1, 261/204-5, 267/211-4, 297/245-2, 311/260-1, 341/292-5.
- g. **Lücce:** 119/43-7.
- h. **Nehr, Enhâr, Şatt:** 31/1-60, 51/4-38, 67/8-26, 27; 89/11-3, 91/14-8, 211/147-5, 239/180-6, 315/265-3, 331/281-4.
- i. **Seyl:** 89/11-5, 279/224-3, 365/5-6.
- j. **Mevc, Emvâc:** 25/1-13, 57/5-29, 59/6-12, 95/17-8, 97/19-7, 99/22-6, 99/23-2, 133/59-1, 3, 4, 5; 145/73-3, 179/111-2, 195/129-4, 195/130-3, 201/136-5, 203/139-1, 205/141-2, 225/163-6, 227/166-7, 229/169-6, 237/177-2, 3, 4; 245/187-5, 6, 247/189-2, 251/192-7, 261/204-5, 261/205-6, 269/214-2, 309/258-7, 311/260-3, 343/295-3, 353/1-7, 385/12, 387/14, 16; 395/40, 41.

k. Zebed: 137/65-4, 139/66-4, 185/119-1.

l. Tûfân: 191/125-6.

m. Cezr u Med: 191/125-4.

1.A. Deniz İsimler:

a. Kulzüm ü Zehhâr: 27/1-20, 155/84-5, 183/116-6, 349/303-3.

b. Bahr-ı Muhit: 57/5-29, 229/169-6.

c. Bahr-ı Ummân: 51/4-38, 77/7,

d. Dicle: 97/20-3, 311/259-4.

e. Fırat: 97/20-3, 211/147-5, 311/259-4.

f. Ceyhûn: 97/20-3, 171/103-1.

VI Anâsır-ı Erbaâ:

i. Hava: 25/1-13, 41/2-56, 97/20-4, 99/22-6, 101/24-6, 161/91-4, 197/132-2, 245/187-6, 305/253-5, 331/283-1.

a. Berk: 59/6-7, 121/45-5, 195/129-3, 297/244-4, 367/6-13.

b. Yel, Bâd, Rîh, Sabâ, Sarsar: 45/3-24, 83/6-5, 6; 169/101-8, 171/104-4, 195/130-6, 203/139-4, 329/279-1, 337/290-1, 341/293-1, 349/301-6.

c. Bâd-ı Sabâ: 101/24-7, 109/32-8, 341/293-1.

d. Bâd-ı Şimâl: 101/24-7.

e. Bâd-ı Seher: 329/279-3.

f. Nesîm: 169/101-8, 171/104-4, 195/130-6, 337/290-1.

ii. Toprak, Turâb: 125/50-4, 175/107-6, 279/226-4.

1) Hâk: 25/1-9, 29/1-33, 41/2-55, 43/3-1, 47/4-11, 49/4-29, 51/4-41, 55/5-9, 10, 83/6-5, 91/13-6, 95/18-4, 99/22-1, 101/24-3, 9; 125/50-3, 129/55-4, 5; 143/71-4, 149/78-2, 175/107-5, 189/122-6, 219/157-3, 229/168-1, 233/173-1, 243/185-6, 247/189-6, 253/196-6, 259/201-9, 259/202-3, 265/209-7, 289/236-6, 291/237-5, 317/267-6, 375/4, 383/6, 397/43.

2) Gubâr: 37/2-9, 57/5-31, 32; 131/57-6, 165/95-8, 177/110-3, 4; 223/162-1, 277/222-6, 331/283-4.

3) Gil: 39/2-42, 47/4-10, 69/15, 207/144-2, 219/157-2, 243/184-1, 243/184-5, 245/187-3, 257/200-5, 267/212-2, 305/253-7.

4) Balçık: 217/155-2.

iii. Âteş, Nâr, Od: 29/1-44, 39/2-37, 42, 45/3-14, 51/4-50; 53/4-56, 63/7-17, 69/7, 12; 81/2-7, 109/32-9, 111/34-6, 123/48-6, 125/50-3, 131/57-9, 143/72-6, 157/87-3, 171/102-5, 177/109-1, 183/116-5, 187/121-2, 219/157-7, 231/170-6, 239/180-1, 241/182-4, 243/183-7, 255/198-6, 257/199-5, 263/207-6, 265/210-3, 269/214-4, 271/216-5, 297/245-1, 321/269-9, 331/282-4, 335/286-3, 341/294-6, 373/6, 383/6.

1) Ahker: 191/125-4.

2) Şu'le: 101/24-4, 137/64-1, 255/197-5.

3) Dûd, Duhân: 29/1-44, 101/24-4, 5; 131/57-5, 143/71-1, 255/197-5, 297/245-2.

4) Germ, Şerâr: 131/57-5, 137/64-1, 257/200-2.

5) Hâkister: 39/2-59, 191/125-1, 305/253-3.

6) Leheb: 191/125-4, 349/301-6.

7) Kabes: 201/137-2.

VII Zamân Kavramları:

- a. Devr: 77/12, 111/36-2, 213/151-5, 237/178-4, 269/213-2, 279/226-2, 325/275-1, 329/279-2, 347/299-4, 385/8.
- b. Dûhâ: 101/24-6.
- c. El'ân: 187/121-6, 205/142-6, 295/242-2.
- d. Ems: 223/163-1.
- e. Ferdâ: 81/3-7, 107/31-1, 2; 223/163-1, 225/164-5.
- f. Hâl: 81/3-6, 371/6-24.
- g. Lahzâ: 101/24-1, 195/130-4, 339/291-6.
- h. Leyl, Gece, Şeb: 25/1-9, 57/5-21, 65/7-31, 83/6-1, 4; 85/7-1, 2, 3, 4, 6, 9; 103/26-2, 123/48-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 123/49-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 131/57-7, 147/75-5, 147/77-1, 149/77-5, 155/85-8, 157/87-7, 159/88-7, 161/91-5, 161/93-3, 163/94-4, 163/95-4, 167/99-7, 169/100-3, 179/111-4, 181/114-2, 187/122-4, 193/128-3, 213/150-1, 221/160-4, 237/178-4; 253/195-7, 253/196-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 265/208-6, 265/209-6, 271/214-6, 289/236-2, 299/247-2, 319/268-7, 319/269-1, 2, 3, 5, 6, 7; 321/269-8, 9; 321/270-1, 2, 3, 5, 6, 7; 321/271-2, 3, 4, 6; 327/277-2, 337/289-4, 339/291-4, 345/297-4, 345/299-2, 347/300-2, 357/2-3, 365/5-5, 399/50.
- i. Neher, Gündüz, Rûz: 25/1-9, 57/5-21, 61/7-6, 65/7-31, 85/7-4, 113/37-2, 123/49-2, 125/49-6, 131/57-7, 147/75-5, 149/77-5, 157/87-7, 169/100-3, 181/114-2, 183/116-7, 189/122-6, 193/128-3, 221/160-4, 237/178-2, 265/208-6, 265/209-6, 271/214-6, 281/227-4, 319/268-7, 319/269-3, 321/269-9, 327/277-2, 333/285-8, 339/291-4, 347/300-2, 357/2-3, 365/5-5, 399/50.
- j. Muzâri': 81/3-6.
- k. Mâzi: 81/3-6, 295/242-2.
- l. Müstakbel: 81/3-6, 295/242-2, 371/6-24.
- m. Seher, Eshâr Subh, Sabah: 57/6-4, 101/24-7, 135/62-1, 135/63-1, 137/63-4, 155/85-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 161/91-5, 161/93-3, 221/160-4, 243/184-1, 251/193-7, 289/236-2, 299/247-2, 329/279-1, 3, 337/290-1, 347/301-3, 391/31.
- n. Vakt, Evkât: 45/3-12, 121/46-5, 155/85-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 179/112-1, 185/118-5, 215/152-3, 223/163-1, 241/181-7, 243/183-6, 305/253-5, 321/271-5, 335/286-5, 341/293-7, 379/1.
- o. Zamân, Ezmân, Rûzgâr: 41/2-56, 53/5-1, 57/5-21, 61/7-6, 65/7-31, 77/12, 79/3, 7; 79/1-3, 91/14-3, 151/81-1, 161/93-3, 179/113-1, 181/113-3, 223/162-2, 239/180-4, 249/190-5, 253/196-1, 263/208-4, 275/221-3, 291/238-6, 293/241-3, 301/248-8, 343/295-2, 355/1-2.

Mevsimler:

- a. Bahar, Nevbahar: 97/21-5, 131/57-1, 147/75-6, 165/97-4, 169/101-8, 9; 181/115-1, 187/120-2, 231/171-3, 259/202-1, 283/230-5.
- b. Hazan: 97/21-5, 165/97-4.
- c. Yaz: 121/45-5.
- d. Kış: 121/45-5.

e. **Zemherir:**157/88-1.

VIII Kozmik Kavramlar:

a. **Ahterân, Ahter, Nücûm, Encûm, Şihâb, Kevkeb:** 41/2-48, 67/8-21, 79/4, 117/41-9, 121/45-4, 187/120-4, 191/125-1, 193/128-2, 319/269-1, 363/5-3, 385/8.

b. **Âfâk:** 33/1-5, 131/57-2, 229/168-2, 243/185-1, 343/296-4, 413/82.

c. **Âsûmân, Asmân, Gök, Sipihr, Felek, Eflâk, Çarh, Gerdûn, Fezâ, Semâ, Semavât, Cev:** 25/1-6, 9, 11; 33/1-6, 16; 35/1-25, 27; 35/2-1, 3; 37/2-8, 9, 11; 41/2-48, 47/4-6, 49/4-32, 55/5-8, 9, 10; 59/6-8, 67/8-21, 79/2-2, 83/5-1, 99/22-1, 101/24-6, 103/25-7, 103/26-6, 103/27-2, 111/35-2, 3, 4; 111/36-2, 121/45-4, 129/56-2, 131/57-5, 133/60-2, 145/74-2, 163/95-4, 167/98-1, 4; 171/103-1, 183/117-5, 187/120-2, 189/123-3, 191/125-1, 3, 6; 193/128-2, 195/130-2, 195/131-2, 197/132-2, 201/138-4, 205/140-6, 213/150-1, 213/150-3, 213/151-5, 217/155-1, 3; 219/157-6, 223/162-1, 2, 7; 229/168-4, 229/169-1, 231/172-1, 237/178-4, 247/188-2, 3; 249/191-7, 8; 259/201-7, 263/207-3, 273/217-1, 277/224-1, 279/224-2, 279/225-4, 279/226-2, 289/236-2, 4; 289/237-1, 293/241-3, 297/244-4; 309/258-2, 8; 313/261-2, 313/262-6, 313/263-5, 317/267-6, 331/283-1, 337/290-4, 343/295-1, 343/297-1, 2; 345/298-1, 4, 5; 383/5, 385/9, 11.

d. **Kamer, Mâh, Meh, Bedr, Mâh- tâbân, Mâh-tâb:** 25/1-10, 35/1-25, 49/4-31, 32; 59/6-7, 65/8-7, 69/19, 87/9-3, 87/10-2, 6; 87/11-1, 103/27-4, 111/34-7, 117/41-1, 121/45-4, 123/48-7, 125/51-1, 131/57-6, 137/64-3, 149/77-5, 159/88-7, 161/91-4, 167/98-1, 171/103-1, 187/122-4, 195/130-2, 205/141-2, 205/142-3, 211/148-1, 219/157-2, 221/160-1, 243/185-1, 251/193-7, 253/195-4, 253/196-4, 5; 269/214-3, 279/224-4, 281/228-4, 325/275-5, 327/278-6, 329/279-2, 383/5.

e. **Kehkeşân:** 309/258-8.

f. **Zerre, Zerrât:** 33/1-4, 5; 35/1-24, 43/3-1, 67/8-30, 81/3-3, 87/10-5, 113/38-5, 137/64-5, 147/76-1, 149/78-9, 161/91-4, 165/95-9, 173/105-9, 175/106-7, 179/113-1, 187/120-3, 201/136-4, 203/139-2, 6; 205/141-3, 207/142-8, 209/144-9, 235/175-2, 237/177-5, 243/184-6, 249/191-7, 261/204-7, 291/238-1, 343/295-2, 343/296-1, 381/12, 385/11.

g. **Sabit, Seyyâr:** 25/1-10, 283/230-6, 307/255-5.

h. **Şihâb:** 119/44-6.

i. **Şems, Âfitâb, Hurşîd, Mihr, Güneş:** 25/1-10, 29/1-33, 33/1-4, 5, 6, 41/2-54, 43/3-1, 47/4-9, 49/4-15, 31; 51/4-48, 55/5-11, 59/6-7, 65/8-7, 69/19, 79/4, 81/3-5, 87/9-3, 87/10-6, 91/13-4, 97/20-2, 101/24-6, 103/26-7, 103/27-4, 5; 111/34-7, 113/38-3, 115/40-1, 3; 117/41-9, 117/42-1, 121/45-4, 125/51-2, 137/64-1, 141/70-1, 147/76-1, 155/85-5, 159/90-5, 161/91-4, 165/95-9, 167/99-2, 169/101-7, 173/105-9, 179/113-1, 183/116-6, 187/120-4, 187/122-3, 189/122-7, 201/136-4, 203/139-2, 205/140-6, 205/141-3, 205/142-3, 207/142-8, 209/144-9, 215/154-1, 217/155-1, 2, 3; 223/161-2, 227/166-9, 229/169-2, 235/176-1, 2, 3; 237/177-2, 3, 4; 239/180-6, 243/185-2, 245/187-7, 249/191-7, 251/193-7; 253/195-4, 255/198-3, 257/200-2, 7, 261/204-7, 267/210-6, 267/211-2, 279/224-4, 281/228-4, 287/234-6, 289/236-2, 299/247-5,

305/254-1, 4; 309/258-8, 313/262-2, 331/282-2, 331/283-1, 5; 337/289-4, 343/296-1, 345/299-1, 347/299-9, 383/5, 385/11.

1 Yıldız isimler:

- a. Sertân: 49/4-32.
- b. Müşteri: 87/10-2.
- c. Zühre: 171/103-1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN VE EŞYA

IX Yiyecek ve İçecek Kavramları:

i. Yiyecekler:

- a. Asel, Bal, Şehd, Engebîn: 29/1-42, 33/1-17, 71/12, 75/18, 91/14-8, 173/104-6, 211/148-2, 251/193-4, 255/199-4, 269/212-5, 275/221-6, 311/259-2, 313/263-3, 325/275-1, 327/277-5.
- b. Et: 313/263-4.
- c. Helvâ, Halva: 75/18, 87/11-2, 89/12-1, 2, 3, 4; 97/20-4, 123/49-5, 167/98-3, 301/249-4, 405/65.
- d. Kebâb: 125/50-1.
- e. Mercimek Çorbası: 75/14.
- f. Nân, Hubz- Şa'îr, Etmek: 29/1-48, 61/7-9, 75/14, 18; 81/2-8, 89/11-4, 113/38-2, 143/71-4, 195/130-7, 313/263-4, 315/265-4, 355/1-4, 375/8, 395/41, 401/55.
- g. Nan u Şorba: 45/3-16.
- h. Nan-ı Cevin: 49/4-29.
- i. Şeker, Sükker, Sekker, Kand: 33/1-17, 87/11-2, 93/17-1, 109/32-4, 165/96-3, 211/148-2, 231/170-1, 247/190-2, 251/193-4, 269/212-5, 275/221-6, 279/225-5, 283/230-4, 297/244-6, 299/247-7, 305/252-7, 311/259-5, 311/260-5, 325/275-1, 325/276-1, 327/277-5, 329/280-7.
- j. Tirîd: 75/18.

ii. İçecekler:

- a. Şîr, Süd: 71/12, 89/12-4, 91/14-8, 311/259-2, 327/277-5.
- b. Sirke: 75/18, 279/225-2.
- c. Şerbet: 295/242-5, 299/247-7, 323/273-6.

X Bitki Kavramları:

- a. Arpa: 75/18, 159/89-5, 197/132-5, 293/240-4, 309/258-8, 357/2-2.
- b. Buğda: 357/2-2.
- c. Ağaç, Diraht, Şecer, Eşcâr: 51/4-43, 91/14-7, 93/15-7, 221/159-7, 259/202-7, 345/297-4, 377/11.
- d. Erguvân: 39/2-37.
- e. Gül, Verd: 29/1-42, 39/2-34, 43/2-69; 51/4-37, 42; 61/6-32, 69/1, 19; 87/9-6, 91/13-6, 115/39-4, 117/42-5, 131/57-1, 4; 141/70-2, 147/77-4, 153/81-7, 157/87-2, 161/91-5; 169/101-8, 9; 199/135-2, 203/139-6, 219/157-2, 233/174-

4, 241/183-1, 3; 243/185-1, 251/194-1, 259/202-6, 259/203-1, 277/222-1, 329/279-3.

f. **Gonce:** 41/2-47, 51/4-51, 111/34-4.

g. **Hâr:** 43/2- 69; 51/4-37, 87/9-6, 111/34-4, 115/39-4, 157/87-2, 161/91-5, 161/92-1, 241/181-4, 241/183-1, 259/203-1, 277/222-1.

h. **Hurma, Temr, Nahl:** 89/12-4, 77/2, 123/48-5.

i. **İncir, Tîn:** 89/12-3, 251/193-4, 291/237-3, 313/263-2.

j. **İneb:** 181/114-2, 253/195-6.

k. **Karanfil:** 257/200-4.

l. **Kabak:** 75/18.

m. **Lâle:** 331/282-4.

n. **Mısır:** 247/190-2.

o. **Nesrîn:** 153/81-7, 257/200-4.

p. **Nergis:** 217/155-7.

q. **Rummân:** 77/2.

r. **Reyhan:** 51/4-42, 44; 91/13-6.

s. **Sîb:** 51/4-47.

t. **Servi:** 125/51-1, 161/91-3, 213/150-3, 219/157-2, 315/263-7, 8; 315/264-2.

u. **Tütün:** 317/267-3.

v. **Varak, Berg:** 33/1-18, 119/43-2, 221/160-6.

w. **Yasemen, Semen:** 57/6-5, 59/6-10, 61/6-32, 315/263-7.

XI İlimler:

a. **Âdâb:** 377/7.

b. **Ebcd:** 151/80-7.

c. **Fen, Fünûn:** 71/4, 6.

d. **Felsefe:** 335/287-6.

e. **Fıkıh:** 61/6-31, 377/8.

f. **Hadis:** 127/52-4, 377/8.

g. **Hisab:** 377/7.

h. **Hikmet:** 77/15, 377/7.

i. **İlm-i Hey'et:** 203/138-9.

j. **İlm-i bî-dîn:** 215/152-5.

k. **Kimyâ:** 61/7-3, 87/9-6, 207/143-1, 217/156-2, 255/198-6.

l. **Kıyâs:** 151/80-7.

m. **Mantık:** 377/7.

n. **Me'ani:** 377/8.

o. **Nakl:** 151/80-7.

p. **Sarf ve Nahv:** 61/6-31, 377/7.

q. **Şerî'at:** 377/8.

r. **Şerh:** 151/80-6, 201/138-1.

s. **Tarîkât:** 377/8.

t. **Tasavvuf:** 215/153-1.

u. **Tefsir:** 151/80-6, 377/8.

v. **Usûl ve Fûrû'**: 67/8-19.

w. **Yûnâniyân**: 77/15.

XII Sarhoşluk Kavramları:

a. **Ayş, İşret**: 175/107-5, 181/114-2, 205/141-4, 233/174-3, 347/299-4, 347/300-1.

b. **Bâde, Hamr, Mey, Rahîk, şarap, Mül**: 39/2-45, 43/3-5, 45/3-26, 51/4-37, 53/4-68, 63/7-21, 69/19, 77/14, 79/1-5, 81/2-8, 9; 89/11-4, 91/14-8; 95/17-9, 101/25-3, 113/38-1, 2, 117/41-4, 123/48-9, 129/55-7, 135/62-4, 6, 7; 141/69-7, 145/74-5, 161/91-5, 161/92-6, 163/94-7, 163/95-1, 165/97-2, 3, 167/98-4, 167/99-1 6; 181/114-2, 5; 183/116-2, 197/133-1, 6; 199/136-1, 201/136-3, 213/151-2, 217/155-7, 225/163-2, 233/173-2, 239/180-7; 245/186-2, 253/196-4, 6; 259/202-7, 269/213-5, 269/214-5, 275/220-1, 5, 277/223-1, 279/224-3, 279/225-3, 285/232-6, 287/235-1, 293/240-7, 293/241-1, 3, 4, 5; 295/241-7, 8; 295/243-2, 301/249-3, 303/251-3, 4, 5, 6, 7; 305/253-6, 307/254-7, 309/257-4, 313/261-6, 317/266-9, 325/276-1, 327/277-5, 341/292-5, 341/293-5, 343/295-6, 345/298-7, 345/299-3, 4; 349/303-3, 353/1-6, 405/65.

c. **Câm, Kadeh, Akdâh, Peymâne, Piyâle, Rıtl, Sâgar**: 95/17-9, 99/22-4, 103/27-4, 129/55-7, 135/62-7, 135/63-1, 141/69-7, 145/74-5, 151/80-2, 161/91-6, 163/94-7, 167/99-3, 177/109-1, 181/114-5, 195/131-3, 211/149-1, 217/155-7, 219/157-3, 233/173-2, 239/180-2, 241/182-1, 7, 245/186-1, 253/196-2, 259/203-2, 269/213-2, 3; 275/220-1, 6; 277/223-7, 289/235-9, 293/241-1, 323/273-6, 333/285-2, 341/294-4, 343/295-6.

d. **Cür'a, Dürd**: 101/24-1, 2; 141/69-7, 147/76-4, 167/99-1, 219/157-3, 289/235-9, 341/292-5.

e. **Cür'a- keş**: 151/81-6.

f. **Hum**: 181/114-5, 249/192-1, 303/251-3.

g. **Hammar**: 135/62-2, 147/77-2, 161/92-6.

h. **Humar**: 241/181-6, 273/219-1.

i. **Mest, Mestâne**: 41/2-54, 43/3-5, 45/3-26, 51/4-48, 89/11-4, 91/14-2, 91/15-1, 93/17-1, 103/25-7, 105/29-3, 107/30-7, 111/36-2, 115/40-6, 117/41-8, 137/63-4, 5; 139/67-3, 151/80-2, 153/83-1, 155/84-4, 157/87-4, 161/91-2, 165/97-5, 167/99-6, 195/131-3, 197/133-1, 203/139-8, 217/155-7, 219/156-5, 225/164-2, 233/173-1, 235/175-5, 237/178-3, 239/180-7, 241/181-6, 245/186-5, 257/199-6, 257/200-2, 275/220-1, 277/223-1, 287/235-1, 293/240-4, 293/241-1, 3; 295/242-5, 299/246-5, 303/250-7, 303/251-1, 2, 5, 6; 317/267-4, 319/268-5, 331/282-7, 333/285-1, 335/286-2, 335/287-7, 345/298-7, 345/299-3, 353/1-6, R383/4.

j. **Mutrib**: 99/22-4, 313/261-6, 345/298-3.

k. **Meşreb**: 119/45-1, 121/47-1, 193/128-1, 4; 211/149-1, 231/171-2, 3; 293/240-3.

l. **Sarhoş, Serkeş**: 93/16-2, 125/50-1, 145/74-4.

m. **Sekr, Sekrân**: 269/214-5, 303/251-2.

XIII Musikî Kavramları:

a. **Nağme, Nagâmât, Serâ, Elhân**: 83/5-1, 175/107-5, 203/140-1, 255/199-1, 259/202-6, 7; 273/217-7, 305/253-8, 317/267-2, 345/298-3, 373/5.

- b. **Raks:** 25/1-9, 83/6-3, 111/36-2, 113/36-5, 123/48-5, 143/72-3, 165/95-9, 187/120-3, 229/168-4, 231/172-1, 255/199-1, 2; 257/200-1, 325/274-7, 339/290-4, 343/295-1, 345/298-3, 373/3.
- c. **Rakkas, Raksân:** 109/32-5, 209/145-4, 231/170-3, 257/200-1, 263/207-3.
- d. **Perde:** 259/203-3.
- e. **Safir:** 153/84-1, 255/197-2,
- f. **Terennüm, Terâne:** 123/48-5, 231/172-1.
- g. **Güfte:** 255/199-3.
- 1) **Musikî Aletleri:**
 - a. **Erganûn:** 71/6.
 - b. **Rebâb:** 121/46-1, 121/47-1, 2, 3.
 - c. **Dümtek:** 159/89-2.
 - d. **Ûd:** 143/72-1.
 - e. **Çeng:** 143/72-1, 271/216-1, 2.
 - f. **Sâz:** 259/203-3, 271/216-2, 339/291-1.
 - g. **Nây, Ney:** 87/11-2, 153/83-6, 271/216-4, 297/244-6.
 - h. **Def:** 121/46-1, 209/145-4, 303/251-4.
- 2) **Musikî Makamı:**
 - a. **Nevâ:** 91/15-3, 109/32-5, 163/95-6, 207/144-1, 257/201-5, 273/217-7, 331/283-2, 403/61.

XIV Hastalık Kavramları:

- 1. **Alûde, Sârî:** 203/139-6, 247/188-4, 269/214-2, 285/231-5.
- 2. **Bimâr, Mariz, Hasta, 'Alîl, Dâ', Maraz, Emrâz, illet:** 37/2-14, 47/3-31, 113/37-7, 155/85-8, 161/92-4, 173/105-2, 175/108-3, 177/110-6, 179/111-6, 181/115-5, 191/124-6, 199/134-3, 201/138-2, 209/146-4, 227/167-2, 257/201-3, 265/208-5, 267/211-7, 271/215-5, 273/217-4, 321/270-4, 373/7, 399/49.
- 3. **Belâ, Dert, Elem, Gam:** 29/1-42,44; 33/1-18, 19; 35/1- 29, 37/2-14, 45/3-26, 63/7-23, 71/16, 77/15, 87/10-4, 91/14-3, 93/15-6, 9; 101/24-3, 107/30-1, 107/32-1, 109/32-9, 127/52-7, 133/59-4, 133/60-2, 145/74-6, 147/75-4, 151/81-1, 153/82-1, 153/83-1, 157/88-2, 161/92-2, 4; 165/96-4, 167/98-7, 167/99-4, 173/106-5, 177/110-1, 181/113-6, 181/114-1, 183/116-2, 187/120-6, 191/124-4, 6, 7; 191/126-2, 193/127-3, 199/135-4, 207/143-2, 4, 207/144-6, 209/145-3, 211/148-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 213/149- 7; 217/154-2, 6; 223/162-2, 225/165-3, 227/165-7, 231/169-7, 231/171-6, 233/172-6, 235/174-5, 7; 239/179-2, 239/181-3, 241/182-6, 249/191-1, 255/198-4, 257/199-6, 259/202-1, 263/208-1, 265/209-2, 269/213-6, 7, 8; 271/214-7, 271/215-7, 271/216-4, 273/217-2, 277/221-5, 7; 287/233-5, 293/240-7, 297/244-2, 299/247-7, 301/249-3, 4; 303/250-6, 303/251-5, 305/253-8, 307/256-3, 309/258-2, 311/260-4, 321/271-6, 325/274-8, 327/277-1, 327/278-1, 329/280-7, 331/283-3, 333/284-6, 335/286-7, 337/288-7; 339/292-3, 341/293-6, 345/298-2, 349/303-4, 351/1-1, 353/1-4, 355/1-3, 367/6-6, 7; 375/6, 377/14, 383/4, 393/34, 395/39, 399/50, 401/53, 403 /61; 407/68.

4. **Devâ, Dârû, İlaç, Derman, Şifâ, Merhem:** 33/1-17, 63/7-23, 71/16, 75/12, 77/15, 83/5-4, 91/14-8, 93/15-6, 93/16-7, 101/24-3, 133/59-4, 133/60-1, 167/98-7, 173/105-5, 177/110-5, 179/111-7, 181/114-1, 183/115-7, 191/126-2, 201/138-2, 207/143-5, 213/149-6, 217/154-6, 227/167-2, 235/174-7, 243/185-3, 249/191-1, 287/233-5, 307/256-3, 327/278-1, 329/279-6, 333/284-6, 353/1-4, 403/57, 61, 407/68.

1. Hastalıklar:

- a. **Baş Ağrısı:** 179/111-7.
b. **Hummâ:** 101/24-2.
c. **İddihân:** 179/111-7.
d. **Mezkûm:** 271/214-7.
e. **Zahm, Dâğ, Rîş:** 69/11, 91/14-6, 167/98-7, 169/101-5, 199/134-3, 215/153-3, 221/159-1.

XV Hayvan İsimler:

- a. **Ankebût, Fahte:** 55/5-16, 315/264-2.
b. **Aslan, Şîr, Şîr- ner, Esed:** 45/3-19, 67/2, 97/21-2, 167/98-2, 177/110-1, 205/140-9, 253/194-6, 309/257-6.
c. **At, Esb, Feres:** 43/3-8, 75/15, 91/14-5, 201/137-1, 313/263-4.
d. **Ahû, Gazâlân:** 167/98-2, 255/199-3.
e. **Bülbül, Hezâr:** 87/10-4, 93/16-6, 109/32-5, 115/39-4, 169/101-9, 203/139-6, 233/174-4, 241/183-1, 259/202-6, 259/203-1, 283/230-4, 307/254-6, 315/264-2, 317/267-2.
f. **Balık, Hût, Mâhî:** 145/73-3, 153/82-4, 201/138-6, 247/189-2, 287/234-1, 315/265-6.
g. **Baykuş, Bûm:** 259/202-6, 307/255-6, 309/257-2.
h. **Bat:** 51/4-38.
i. **Bâz, Şâh - bâz:** 71/1, 121/47-3, 171/102-4, 273/218-2, 277/222-6, 313/262-4.
j. **Dîk, Harac:** 123/49-5, 253/194-6.
k. **Deve, Cemel, Şütûr, Üştûr, Şütürân, Nakâ:** 161/91-3, 201/138-6, 217/156-4, 255/199-2; 257/200-1,6; 273/219-2.
l. **Dîv:** 59/6-16, 119/44-6, 301/249-6.
m. **Ejdehâ:** 45/3-18, 59/6-14, 95/19-1, 345/297-7.
n. **Eşek, Hâr, Mâde-hâr, Katır, Ester, Merkeb:** 75/15, 121/47-4, 151/80-3, 177/109-3, 207/144-7, 241/181-4, 253/194-6, 273/218-4, 323/274-1.
o. **Gurâb:** 121/47-3, 207/144-6.
p. **Hamel:** 257/200-2.
q. **Humâ:** 41/2-56, 61/7-8, 209/145-6, 331/283-5, 335/286-8.
r. **Huffâş, Hafâfiş:** 103/26-7, 217/155-3.
s. **Kedü:** 315/264-4.
t. **Kerkes:** 277/222-5.
u. **Kuş, Murg, Murgâb, Murgân, Tuyûr:** 35/1-32, 35/2-3, 51/4-43, 53/4-53, 61/7-8, 85/7-3, 123/48-4, 145/74-4, 153/84-1, 201/137-5, 209/145-6, 247/189-1, 5; 263/207-5, 297/245-4, 301/250-2, 305/254-2, 317/267-5, 331/283-1, 333/285-3, 335/286-5, 339/290-4, 357/2-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 385/11.

- v. **Mûr, Mûrân:** 43/3-2, 71/2, 149/78-2, 173/104-7, 175/107-3, 207/142-8, 239/179-4, 257/201-6.
- w. **Meges:** 55/5-16, 61/7-7, 201/137-3, 347/301-2.
- x. **Peşşe:** 97/21-2.
- y. **Pervâne:** 235/175-2, 239/180-1, 243/185-3, 289/235-5, 323/273-1.
- z. **Peleng:** 373/1.
- aa. **Rûbâh:** 309/257-6.
- bb. **Seg:** 177/110-2.
- cc. **Şahin:** 247/189-3, 309/257-2.
- dd. **Tûtî:** 47/4-4, 109/32-5, 207/144-6, 269/212-5, 283/230-4, 297/245-4, 325/275-1.
- ee. **Timsah, Neheng:** 51/4-39, 137/63-3, 373/6.
- ff. **Usfûr:** 171/102-4.
- gg. **Yılan, Mâr:** 95/19-1, 97/21-1, 155/84-3, 175/107-3, 335/286-6, 345/297-7.
- hh. **Zenbûr:** 173/104-6.

XVI Vücûd Kısımları:

- a. **Akıl, Hûş, Dimâğ, Hired:** 33/1-10, 14; 37/2-8, 41/2-49, 50, 63; 45/3-23, 24, 49/4-33, 51/4-46, 53/4-63, 69; 57/5-27, 28, 30; 67/8-18, 20; 71/7, 73/2, 79/2-3, 81/2-4, 81/4-1, 89/12-5, 91/14-1, 93/16-7, 99/22-5, 103/27-7, 105/28-7, 105/29-5, 107/30-2, 4; 111/34-5, 113/38-3, 115/40-6, 119/44-5, 123/47-6, 135/62-5, 145/73-5, 145/74-5, 145/75-2, 149/78-2, 153/82-4, 159/88-7, 165/97-6, 169/101-4, 191/125-5, 193/127-2, 197/132-7, 197/133-6, 201/136-6, 203/138-8, 203/139-1, 205/141-3, 209/145-2, 211/149-1, 215/152-3, 217/154-2, 219/157-3, 227/166-2, 235/176-2, 241/183-4, 253/194-6, 259/203-5, 263/206-3, 271/216-3, 283/229-1, 289/236-7, 293/240-4, 299/245-7, 299/246-1, 2; 301/249-2, 305/253-1, 309/257-6, 309/258-3, 323/273-3, 325/275-5, 6; 333/284-1, 2; 339/290-6, 351/303-6, 357/2-1, 379/2, 395/38.
- b. **Aguş, Likâ:** 47/3-31, 59/6-16, 63/7-26, 83/5-1, 89/13-3, 91/14-2, 91/15-1, 103/27-1, 7; 107/31-4, 113/38-5, 153/83-1, 163/95-1, 175/107-3, 201/138-3, 213/149-5, 217/154-3, 219/156-7, 281/227-1, 303/251-1, 341/293-4, 343/297-1, 345/297-6.
- c. **Baş, Ser:** 39/2-30, 37; 47/4-9, 49/4-30, 51/4-34, 36, 85/7-3, 87/10-2, 117/41-6, 161/92-7, 163/93-4, 171/103-5, 179/111-7, 191/125-2, 221/159-2, 255/198-4, 257/200-6, 265/209-4, 283/230-6, 301/249-1, 2; 317/266-9, 331/281-7, 359/3-1.
- d. **Cisim, Ecsâm, Beden, Ebdân:** 37/2-22, 39/2-42, 51/4-45, 59/6-8, 14, 23; 65/8-4, 69/15, 79/3, 83/5-2, 99/22-2, 3; 105/29-4, 6; 107/30-6, 107/31-5, 111/35-6, 115/40-5; 117/42-3, 119/44-5, 119/44-6, 123/47-7, 131/57-6, 135/61-5, 137/64-3, 153/82-6, 165/97-1, 173/106-5, 181/114-2, 185/119-2, 199/135-1, 3; 217/156-4, 223/162-4, 225/164-4, 229/168-5, 229/169-6, 243/184-5, 243/185-6, 249/191-8, 249/192-4, 259/202-6, 263/207-1, 267/212-1, 269/213-8, 271/215-2, 6; 271/216-7, 285/231-5, 301/250-1, 305/253-3, 4; 305/254-1, 313/263-6, 7; 323/273-1, 323/274-3, 325/275-7, 335/287-2, 337/288-4, 357/2-1, 4; 387/15, 397/42, 43.

- e. **Ciger:** 137/64-5, 163/93-3, 279/224-3.
- f. **El, Dest, Yed:** 53/4-55, 55/5-10, 59/6-24, 91/14-4, 91/15-2, 4; 93/15-5, 93/17-5, 109/33-3, 145/75-2, 147/77-4, 177/109-7; 181/115-4, 261/204-2, 3, 4; 263/207-5, 269/213-7, 277/222-6, 287/234-2, 335/286-5.
- g. **Dudak, Leb, Fem, Dehen:** 29/1-38, 31/1-2, 61/6-31, 89/12-3, 93/17-1, 2; 121/45-3, 151/81-6, 179/111-6, 187/121-3, 199/134-7, 199/135-6, 217/155-7, 231/171-4, 237/177-7, 253/196-2, 305/252-7, 317/266-1, 387/19.
- h. **Diz:** 47/4-5, 75/16.
- i. **Dendân:** 231/171-5.
- j. **Deri, Lahm:** 121/46-2.
- k. **Ebrû:** 315/264-1.
- l. **Gülû:** 199/135-3.
- m. **Gabgab:** 51/4-47, 119/45-2.
- n. **Göz, Çeşm, Dîde, Ayn, A'yan:** 39/2-28, 33, 43; 41/2-49, 50; 43/2-69, 47/4-14, 49/4-26, 51/4-34, 35, 36; 57/5-32, 77/6, 91/14-1, 95/17-6, 101/23-9, 101/24-9, 109/33-3, 115/40-3, 117/41-1, 117/42-2, 119/43-2, 127/54-2, 131/57-2, 9; 139/66-3, 143/72-7, 149/77-6, 155/85-1, 161/91-1, 163/93-2, 173/105-7, 8, 9; 175/107-7, 199/135-7, 213/150-3, 213/151-6, 215/153-4, 217/154-4, 219/157-1, 219/158-6, 7; 223/161-4, 233/172-5, 235/175-4, 251/194-2, 261/205-2; 269/212-5, 269/213-1, 277/223-6, 287/233-2, 287/235-1, 291/238-6, 301/249-2, 301/250-1, 305/253-2, 317/266-7, 319/269-6, 327/277-7, 327/278-6, 331/282-3, 331/283-2, 339/292-2, 341/294-6, 343/296-5, 345/299-2, 363/4-5, 6; 403/57.
- o. **Kulak, Gûş:** 83/5-1, 89/11-5, 107/31-2, 3; 217/156-1, 223/161-3, 235/175-4, 247/189-2, 249/191-2, 251/194-1, 293/240-5, 311/259-1.
- p. **Kalb, Yürek, Fuâd:** 41/2-61, 47/4-13, 49/4-24, 53/4-67, 57/5-23, 59/6-16, 63/7-16, 19, 21, 22; 69/3, 71/4, 73/2, 87/10-4, 89/11-5, 91/14-7, 91/15-2, 93/16-7, 95/17-8, 95/18-6, 101/24-5, 8; 101/25-1, 103/27-6, 117/41-1, 4; 119/44-1, 119/45-1, 133/60-3, 141/69-1, 143/72-2, 145/73-7, 147/77-4, 165/95-8, 165/97-4, 167/99-4, 6, 7; 169/100-4, 5, 6; 173/105-2, 177/109-3, 6; 179/112-5, 187/121-6, 7; 189/122-7, 197/132-7, 203/139-7, 205/142-5, 207/143-2, 3; 209/146-6, 219/158-4, 225/164-6, 235/175-5, 239/179-1, 239/180-7, 245/187-9, 253/196-3, 265/209-3, 265/210-1, 269/213-4, 269/214-2, 281/227-6, 283/230-5, 295/243-5, 303/250-3, 305/252-5, 305/253-3, 311/261-3, 313/263-2, 315/264-5, 319/268-7, 321/270-4, 321/271-2, 6; 323/274-3, 325/275-6, 327/276-7, 327/278-3, 329/280-4, 331/283-3, 335/287-4, 337/288-2, 351/1-2, 355/1-2, 367/6-13; 369/6-20; 397/42, 403/61.
- q. **Kamet, Kad:** 57/5-28, 125/51-1, 213/150-3, 253/195-3, 315/264-1.
- r. **Kef:** 177/109-1, 303/251-4, 347/300-4, 5.
- s. **Mi'de:** 95/17-6, 271/216-3, 5.
- t. **Muh:** 41/2-53.
- u. **Mûy:** 39/2-37, 107/31-3.
- v. **Nâhun:** 231/171-5.

- w. **Parmak, Enamil, İsbu'ı:** 75/14, 177/109-7, 209/146-3, 259/203-4.
- x. **Pâ, Pây, Pâyân, Ayak:** 55/5-8, 83/6-4, 147/77-4, 161/91-1, 179/112-4, 191/125-2, 239/180-3, 251/192-7, 255/198-4, 283/230-6, 313/261-5, 333/284-1.
- y. **Ruhsâr, Hudûd, Ruh:** 125/51-2, 3, 139/66-3, 143/72-7, 163/94-3, 181/113-4, 219/157-2, 327/277-1, 329/279-1, 2, 3.
- z. **Sa'id:** 51/4-46.
- aa. **Sadr, Sudûr, Sîne:** 133/60-4, 143/72-6, 163/95-3, 173/105-5, 199/134-2, 209/145-4, 219/157-6, 247/188-3, 4; 247/189-6, 257/201-6, 271/216-3, 283/230-5, 287/233-7, 307/256-4.
- bb. **Şikem, Karın:** 77/1, 89/11-3, 271/216-4, 5.
- cc. **Şah tamar:** 357/1-7.
- dd. **Ten, Cild:** 41/2-51, 55, 45/3-24, 47/3-31, 51/4-40, 57/6-1, 61/6-26, 89/11-3, 4; 105/28-8, 157/86-4, 161/91-6, 175/107-4, 175/108-6, 177/110-5, 179/111-6, 7; 191/125-2, 209/145-5, 217/156-3, 221/159-5, 229/168-3, 241/181-4, 243/185-2, 245/187-3, 249/191-5, 259/202-2, 3, 271/215-6,7; 271/216-1, 273/218-4, 277/223-4, 281/228-3, 285/231-6, 291/238-4, 295/242-1, 295/243-4, 299/247-4, 305/253-3, 5; 307/254-6, 309/258-1, 311/261-1, 317/266-5, 6; 317/267-6; 319/268-6, 347/300-4, 357/2-2, 359/3-1, 371/6-23, 403/57.
- ee. **Üstühân, Kemik:** 41/2-53, 61/7-8, 391/28.
- ff. **Yüz, Tal'at, Vech, Çehre, Manzar, Rûy, Peyker, Dîdâr, Sîmâ:** 59/6-11, 16; 63/7-26, 69/14, 75/4, 81/4-4, 85/7-1, 93/16-5, 103/25-7, 103/27-3, 4; 125/51-1, 5; 131/57-6, 135/62-2, 141/69-3, 147/75-6, 149/78-4, 149/79-4, 155/85-3, 5; 163/94-1, 4; 163/95-4, 169/101-4, 177/109-7, 177/110-4, 179/113-2, 183/116-7, 187/122-3, 189/124-1, 191/126-1, 193/128-3, 199/134-3, 201/137-7, 203/139-5, 215/153-4, 217/155-1, 219/157-1, 223/161-2, 225/165-1, 227/166-1, 229/168-5, 231/170-7, 239/180-3; 249/192-2, 251/193-5, 261/205-2, 6; 267/211-1, 2; 275/220-1, 279/224-4, 287/234-7, 303/251-1, 313/261-4, 313/262-4; 315/263-7, 315/264-1, 315/265-4, 321/271-4, 325/274-4, 6; 325/275-4,5; 327/277-2, 327/278-6, 331/281-6, 335/286-4, 337/289-2, 343/296-1, 7; 377/13.
- gg. **Zebân, Dil, Lisan:** 43/2-71, 53/4-62, 79/6, 197/132-6, 199/134-7, 199/135-5, 201/136-4, 211/148-6, 7; 247/188-2, 279/225-6, 301/248-2, 301/249-3, 309/258-9, 333/285-9, 349/302-1, 377/4, 405/62.
- hh. **Zülûf:** 117/41-5, 125/51-3, 131/57-7, 147/75-6, 181/113-4, 193/128-3, 197/132-6, 203/139-4, 5; 239/180-3, 273/218-2, 327/277-1, 2; 339/291-4.

XVII Eşya Kavramları:

- a. **Âsâ:** 103/26-5, 177/110-3, 345/297-6, 7.
- b. **Ahenîn, Ahen:** 217/156-2, 307/254-5.
- c. **Balta, Tebre:** 97/20-1, 347/300-4.
- d. **Bâb, Ebvâb, Kapu, Der:** 35/1-32, 103/26-1, 121/47-4, 135/63-1, 155/85-7, 175/107-1, 207/144-3, 223/162-3, 319/268-6, 333/283-6, 347/299-8.
- e. **Bıçkı:** 97/20-1.
- f. **Bisât:** 193/129-1.
- g. **Ceres:** 167/98-6, 201/137-4.

- h. **Çevgan:** 171/103-2.
- i. **Dühül, Tabl, Tubûl:** 91/14-6, 107/31-1, 121/47-3, 201/138-4, 247/189-3, 251/194-3.
- j. **Düval:** 247/189-3.
- k. **Denn, Küp:** 303/251-4, 279/225-2.
- l. **Fener, Misbâh, Çerâğ:** 289/235-5, 331/282-3, 343/296-3.
- m. **Hayme, Hiyem:** 55/5-8, 279/226-3, 4, 5; 297/244-4, 323/272-5.
- n. **Hatem:** 327/277-3.
- o. **Kab:** 247/188-7.
- p. **Kufl:** 175/107-1.
- q. **Kâs, Tas:** 201/136-2, 3.
- r. **Lü'bet:** 283/229-5.
- s. **Mir'at, Merâyâ, Âyîne:** 27/1-28, 39/2-39, 47/4-4, 9; 51/4-49, 57/5-31, 63/7-19, 21, 26; 65/8-13, 14; 73/6, 81/4-4, 141/69-2, 141/70-1, 161/91-3, 163/94-1, 3; 165/95-8, 175/108-6, 177/109-8, 177/110-4, 181/114-7, 183/117-5, 185/119-1, 191/125-7, 201/137-7, 219/158-3, 4, 225/164-7, 227/166-1, 229/169-3, 231/170-7, 239/180-3, 249/191-3, 6, 269/212-6, 297/245-4, 303/252-2, 305/254-6, 327/278-6, 331/282-3, 337/289-3, 343/296-1, 347/300-2.
- t. **Mehd:** 243/185-2, 305/254-1.
- u. **Micmer:** 123/48-6, 297/245-3.
- v. **Mişkât:** 291/237-6, 343/296-3.
- w. **Miftâh:** 73/2, 133/60-2, 333/285-1,
- x. **Nerdübân:** 199/135-3.
- y. **Pirehen, Esbâb:** 61/6-26, 75/12, 161/93-2.
- z. **Pergâr:** 25/1-12, 169/101-1.
- aa. **Penbe:** 83/5-1, 107/31-2, 3; 311/259-1.
- bb. **Revzen, pencere:** 187/121-3, 305/254-1, 311/261-1.
- cc. **Raht:** 277/222-3.
- dd. **Resen, Rişte, Sîlk:** 279/226-2, 281/228-5, 295/243-3.
- ee. **Sûrah:** 235/175-4.
- ff. **Sûzen:** 311/261-1.
- gg. **Sifâl:** 255/197-7.
- hh. **Seccâde:** 135/61-4.
- ii. **Savlecân:** 91/14-3.
- jj. **Şîşe:** 117/42-1, 2; 181/114-2, 303/251-1.
- kk. **Şâne:** 239/180-3.
- ll. **Şem':** 131/56-4, 203/139-4, 215/153-5, 219/157-2, 243/185-3, 289/235-5, 297/245-2, 323/273-1, 335/287-3, 343/296-3.
- mm. **Tolap:** 379/3.
- nn. **Top:** 171/103-2.
- oo. **Tesbih:** 135/61-4.
- pp. **Terazû:** 259/203-2, 325/274-4.
- qq. **Yatağ, Câme:** 205/140-9, 297/245-5.
- rr. **Zencîr, Selâsil:** 51/4-52, 129/55-2, 219/157-5.

ss. Zünnâr: 189/123-4.

tt. Zîn: 313/263-4.

XVIII Ziyâ ve Işık Kavramları:

- a. Ziyâ, Pertev, Revnâk, Nîrân: 91/14-1, 101/24-4, 103/27-3, 115/40-1, 117/42-1, 209/144-9, 235/176-4, 267/210-6, 267/212-2, 339/290-2, 341/293-5, 345/297-4.
- b. Rûşen, Lem'a, Rahşân, Dirahşân, Leme'an: 29/1-33, 34; 49/4-27, 71/4, 101/24-5, 105/29-5, 125/51-2, 149/77-5, 149/78-9, 183/116-6, 203/139-2, 4, 205/141-3, 215/153-5, 235/175-6, 251/193-7, 253/196-5, 269/213-3, 283/230-5, 409/76.

XIX Devlet ve Hükûmrânlık Kavramları:

- a. Burûc: 195/130-2.
- b. Ceng: 81/2-7.
- c. Çetr: 183/117-4.
- d. Devlet: 47/3-31, 49/4-19, 22; 53/4-58, 83/6-1, 123/48-5, 127/53-6, 143/71-6, 145/73-9, 151/81-3, 155/85-4, 159/89-4, 6; 189/124-1, 227/167-1, 239/181-2, 241/182-4, 255/198-5, 301/248-9, 327/277-3, 329/279-7, 331/283-2, 347/300-1, 361/4-4, 407/70.
- e. Fermân: 237/178-6, 249/190-6, 249/192-3.
- f. Hil'at: 71/14.
- g. Livâ, Sancak: 179/112-2.
- h. Kal'a: 41/2-58, 177/110-2.
- i. Kasr, Köşk, Kâşâne, Eyvân, Seray: 47/4-10, 51/4-40, 41, 42; 129/55-5, 179/112-5, 237/178-4, 239/179-1, 249/191-8, 249/192-1, 275/219-7, 289/235-7, 319/269-7.
- j. Kûs: 201/138-4.
- k. Kayser, Hüsrev, Şâh, Padişâh, Sultân, Selâtîn, Hâkân: 27/1-28, K37/2-17, 39/2-37, 53/4-53, 71/2, 81/2-4, 89/11-6, 81/3-6, G89/11-6, 99/22-3, 111/34-7, 125/50-4, 135/61-1, 149/78-1, 3, 4; 151/81-5, 159/90-2, 167/98-2, 7; 175/108-3, 177/109-7, 181/114-4, 189/122-5, 191/126-1, 193/127-2, 197/133-5, 203/139-7, 205/140-8, 205/142-4, 219/156-6, 221/160-3, 223/162-6, 239/179-1, 7; 243/184-2, 247/189-3, 247/190-1, 2, 249/191-6, 249/192-3, 259/202-5, 265/209-1, 273/218-2, 275/221-3, 283/229-5, 287/234-5, 289/235-3, 301/249-5, 309/257-1, 2, 311/260-7, 319/269-7, 321/270-6, 323/272-4, 5; 323/273-5, 333/284-5, 335/286-8, 337/288-9, 337/289-2, 389/24, 25.
- l. Sikke: 41/2-60, 61.
- m. Tâc, Dîhîm, Efser: 71/10, 14; 91/14-5, 271/215-3, 229/169-1.
- n. Taht, Saltanat: 55/5-8, 71/2, 77/17, 173/106-3, 191/126-1, 237/178-4, 6; 247/190-1, 249/192-3, 265/209-1, 321/271-6.
- 1) Savaş Aletleri:
 - a. Yay, Kemân: 157/88-4, 199/134-2, 199/135-6.
 - b. Şemşîr, Tîğ: 191/125-2, 221/159-1, 231/171-4, 257/200-6.
 - c. Tîr, Ok: 49/4-31, 97/19-5, 157/88-4, 199/134-2, 3, 325/276-2.

d. **Peykân:** 49/4-31.

XX Şiir Kavramları:

- 1) **Gazel:** 79/1-5, 197/133-7, 255/199-3, 275/220-6, 351/303-8.
- 2) **Divân:** 53/4-68, 79/1-5, 6, 7; 351/303-7.
- 3) **İnşâ:** 79/1-4.
- 4) **Mısra':** 79/1-7.
- 5) **Münşid:** 197/133-7.
- 6) **Nazîre:** 79/1-4.
- 7) **Şi'r, Eş'ar, Nazm:** 31/1-64, 45/3-22, 53/4-68, 67/8-32, 79/1-4, 187/120-7, 201/138-1, 259/203-4, 351/303-7.

XXI Sihar – Harfler –Renkler

- 1) **Sihar:**
 - a. **Tılsım, Efsun, Fûsus:** 41/2-57, 59/6-14, 201/138-1, 245/187-4, 339/292-1, 363/4-6.
- 2) **Harfler:**
 - a) **Elif:** 233/172-4, 331/282-6.
 - b) **Ayn:** 293/239-6.
 - c) **Şin:** 73/3.
 - d) **Gayn:** 293/239-6.
 - e) **Kaf:** 73/3, 299/246-3.
 - f) **Nûn:** 299/246-3, 315/264-1, 315/265-1.
- 3) **Renkler:**
 - a. **Renk, Elvân, Levn:** 51/4-37, 117/42-1, 217/155-7, 251/192-6, 275/220-4, 303/251-2.
 - b. **Beyaz, Beyzâ:** 141/68-7, 289/236-5.
 - c. **Siyah, Sevâd, Sevdâ:** 45/3-21, 47/4-1, 141/68-7, 255/197-5.
 - d. **Hamrâ:** 135/62-7.
 - e. **Sîmîn:** 51/4-46.
 - f. **Zerd, Sufr:** 161/91-2, 209/145-5.

XXII Oyunlar:

- a. **Melâhi:** 145/73-4.
- b. **Semâ:** 157/87-4, 159/89-7, 159/90-1, 6; 291/237-4,
- c. **Bilmece:** 295/243-4.

XXIII Zinet Eşyâsı – Kokular:

1. **Zînet Eşyası:**
 - a. **Dürr, İnci Lû'lü:** 59/6-11, 77/7, 109/33-3, 137/64-7, 155/84-6, 167/100-1, 251/193-6, 289/235-4.
 - b. **Gevher, Güher, Cevâhir:** 105/29-2, 137/64-4, 7; 167/100-1, 207/144-2, 211/148-7, 229/169-2, 231/170-1, 247/190-2, 251/193-6, 255/197-7, 289/235-4, 319/268-1, 335/286-7, 361/4-3.
 - c. **La'l:** 37/2-12, 39/2-45.
 - d. **Sim:** 53/4-55, 56; 109/33-4, 221/159-4.
 - e. **Sadef:** 165/97-1, 199/134-7, 251/193-6, 335/286-7.
 - f. **Tûtiyâ:** 91/14-1, 95/18-4.

g. **Zer:** 29/1-42, 37/2-12, 53/4-55, 56; 55/5-17, 103/27-4, 109/33-4, 123/48-1, 221/159-4, 255/198-6, 313/263-4.

2. Kokular:

a. **Bûy:** 89/12-2, 199/135-1, 275/220-4, 303/251-2, 307/254-7.

b. **Müşg-i Tatar:** 147/75-8.

c. **Miskiyyü'l- Hıtam:** 275/220-6.

d. **İtr:** 29/1-44, 123/48-6, 147/75-8, 339/290-5.

e. **Ûd:** 297/245-3.

XXIV Yemin ve Dua Kavramları:

1) Yemin:

a. **Billahi, Vallahi, Tallahi:** 79/7, 123/48-4, 205/142-1, 255/198-3, 373/6-31.

2) Dua: 187/120-5, 195/129-6, 273/217-6, 281/227-9.

b. **El- Emân:** 53/4-59, 133/58-6, 315/265-1, 355/1-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

c. **El – Gıyas:** 133/58-6.

d. **Hamd u Senâ, Senâ:** 31/1-1, 43/3-1, 75/4, 79/1-2, 85/7-6, 95/18-8, 139/66-2, 175/107-9, 197/132-6, 273/217-6, 281/227-3, 331/282-1, 341/293-3, R383/1.

e. **İstiskâ':** 167/100-2.

f. **Salat u Selâm:** 383/1.

g. **Sipas:** 201/136-4.

h. **Âmîn:** 281/227-9.

i. **Hây hû:** 53/4-53.

XXV Eser Adı:

a. **İlahinâme, Vahdetnâme:** 79/1-1, 7.

XXVI Tarikatler:

a) **Nakş-bend:** 247/188-1, 283/229-5.

İNDEK

A

‘Adem, 29, 118
Abdurrahman Gazi Dede, 4
Âdem, 57, 90, 91, 102, 117, 120, 121,
122, 123, 130, 150, 178, 206, 221, 237,
251, 283, 295, 306, 328, 351, 364, 396,
434, 443
Aden, 84, 290, 381, 411, 412, 422, 465
Aden denizi, 84
Âdil, 28, 30, 389, 433
Âhir, 28, 30, 31, 417, 433
Ahmed Naîm, 9
Ahmet Şevket, 10
Ahsen-i Takvîm, 123, 443
Anka, 105
Ankebût süresi, 410
Antoloji, 18, 427
Arabistan, 4
Arapça, 3, 12, 14, 16, 196, 306, 328, 357,
407, 422
Ashâb-ı Kehf, 46, 434
Astronomi, 16
Aydınlr, 4, 95
Âzer, 249, 268, 269, 305, 461

B

Bahr-ı Muhit, 299, 467
Bahr-ı Ummân, 300, 412, 467
Bakara, 78
Bârî, 28, 30, 43, 432
Bâtın, 28, 31, 124, 417, 433, 443
Batlamiyus, 249, 461
Bayezid-i Bistami, 204
bedîd, 277, 396
belâgat, 331
Belh, 94
Burak, 52, 99, 100, 123, 379, 380, 443
Bursalı İsmail Hakkı, 21
Bürehne, 215, 455
Büt, 72, 276, 408, 437, 464

C

Câfer b. Süleyman Ed-Dab’i, 184
Caliniyus, 250, 461
Cânân, 28, 29, 53, 95, 104, 106, 130, 152,
163, 210, 211, 212, 218, 219, 221, 227,
228, 236, 238, 243, 264, 265, 274, 276,
309, 322, 370, 381, 382, 396, 402, 454,
455, 457
Cayib tahtası, 18
Cebbâr, 28, 30, 221, 432
Celâl, 28, 30, 77, 433
Cem, 207, 249, 310, 461
Cemâl, 28, 53, 54, 71, 80, 129, 130, 139,
145, 146, 155, 174, 177, 178, 195, 204,
211, 215, 266, 316, 323, 389, 410, 429,
443
Cemîl, 28, 149
Cemşid, 249, 251, 336, 461
Cenân, 57, 436
Ceyhûn, 300, 318, 467
Cezr u Med, 299, 467
Cüneyd, 94, 95, 97, 196, 439

Ç

Çin, 190, 243, 289

D

Dâvûd, 342, 434
Dede Ömer Ruşenî, 22
Dervîş Osman, 1, 2, 3, 95
Devrân, 132, 444
Dicle, 300, 467
Dilber, 245, 246, 313, 460
Dîvân, I, II, 6, 7, 43, 93, 94, 106, 137,
147, 243, 249, 350, 360, 393, 405, 420,
425, 427, 430
Duhâ, 301
Düldül, 76, 132, 267, 444

E

Ebced, 123, 132, 326, 329
 Ebû Cehîl, 250, 461
 Ebû Leheb, 250, 461
 Eflatun, 250, 461
 ejdehâ, 355, 356, 406, 421
 En'âm, 62
 Ene'l-Hakku'l-Mübin, 92, 133, 134
 Engebîn, 54, 319, 435, 470
 Erganun, 343
 Erzurum, II, 2, 3, 4, 7, 428, 429
 Es'ad Mehmed., 20
 Esmâü'l-Hüsnâ, 28
 Eşrefoğlu Rûmî, 181, 197
 Evvel, 28, 30, 31, 278, 417, 433

F

fakirlik, 122, 136, 138, 195, 398, 399
 Fakirullah Tillovî, 2
 Farsça, 3, 12, 14, 18, 22, 249
 Fatih, 253
 Fatma Hanım, 3
 Felsefe, 329, 471
 fenâfillah, 125, 151
 Fenâfillah, 125
 Feridüddin Attâr, 94
 Fettâh, 28, 31, 384, 433
 Fıkıh, 70, 71, 329, 471
 Fırat, 300, 362, 467
 Fir'avn, 250, 251, 294, 461
 Firavun, 250, 299
 Firdevs Hanım, 3, 6
 Firişte, 42
 Furkan sûresi, 362
 Fuzûli, 22
 fûnûn, 91, 329, 336, 343, 364
 Fûru'-ı Aşere, 13

G

Gazeliyyat, 6, 22, 404, 419
 gümân, 78, 143, 236, 276
 gümüş, 410, 413

H

Habib Efendi Camii, 3
 Hacerü'l-Esved, 66
 Hacı Şa'ban Velî, 172
 hadîm-i aşk", 2
 hadis, 24, 56, 64, 241, 264, 329, 330, 331
 Hak Te'âlâ, 3, 32
 Hakk, 7, 28, 32, 33, 47, 48, 55, 60, 73, 75, 80, 82, 85, 87, 95, 97, 98, 100, 103, 109, 111, 112, 117, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 133, 135, 138, 141, 144, 146, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 160, 166, 167, 169, 170, 172, 177, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 194, 197, 199, 202, 203, 205, 206, 207, 217, 226, 240, 249, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 268, 269, 270, 272, 276, 283, 285, 289, 291, 293, 294, 296, 298, 305, 306, 309, 310, 311, 316, 320, 325, 332, 335, 338, 340, 342, 345, 347, 356, 357, 368, 369, 378, 379, 391, 394, 404, 406, 415, 417, 421, 433, 440, 460
 Hakkî, 7, 30, 32, 33, 42, 46, 50, 58, 61, 62, 65, 75, 80, 86, 87, 90, 91, 94, 95, 96, 102, 105, 107, 110, 121, 123, 124, 128, 138, 141, 142, 144, 148, 150, 152, 154, 157, 161, 162, 163, 165, 168, 170, 173, 177, 179, 185, 189, 190, 194, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 213, 215, 217, 218, 220, 221, 225, 228, 229, 232, 233, 249, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 260, 263, 265, 266, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 280, 285, 287, 296, 297, 298, 305, 308, 310, 312, 313, 316, 321, 326, 328, 330, 334, 335, 336, 337, 340, 341, 345, 349, 351, 352, 358, 360, 370, 372, 379, 380, 381, 382, 392, 395, 396, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421
 Hâlk, 28, 31, 170, 310, 433
 Hâllâc-ı Mansûr, 95, 134
 Hâllâk, 28, 416
 Hâllâk-ı Rahîm, 28
 Hâlvat- Ender- Encümen, 143
 Hamidü'l-Hamid, 12

Hamûş, 148
Hasankale, 2, 4, 427
Havf u recâ, 146
Havva, 251, 364, 396
Hay Hû, 418
Hayy u Kayyûm, 32, 33, 75, 81, 147
Hazreti İbrahim, 67
Hızır, 3, 293, 366, 434
Hind, 190, 291
Hindu, 291
Hubz-ı Şa'îr, 320
Hudâ, 28, 43, 62, 72, 74, 76, 79, 81, 84,
85, 86, 87, 88, 103, 106, 107, 114, 117,
121, 122, 123, 124, 126, 136, 140, 142,
147, 149, 150, 154, 168, 174, 176, 177,
178, 179, 185, 189, 194, 196, 199, 200,
201, 202, 215, 217, 219, 222, 228, 232,
233, 238, 250, 252, 258, 261, 266, 268,
282, 285, 293, 294, 302, 303, 310, 317,
320, 321, 337, 339, 351, 354, 355, 373,
377, 379, 384, 390, 398, 408, 409, 417,
457
Hulle, 54, 435
humma, 349
Hûş der-dem, 152
Huten, 275, 290, 422, 465
hücredaş, 3
Hümâ, 137, 300, 312, 381
Hüsrev, 251, 336, 402, 461, 479
Hz. Ali, 46, 76, 422
Hz. İsmâ'il, 67
Hz. Mûsâ, 118, 219
Hz. Ömer, 46, 184
Hz. Peygamber, 6, 43, 45, 47, 52, 55, 59,
60, 61, 65, 70, 71, 76, 79, 90, 138, 154,
172, 189, 205, 209, 250, 270, 275, 291,
294, 300, 319, 320, 321, 324, 325, 331,
370, 376, 411, 418
Hz. Yunus, 286

İ

İblis, 59
İbn Edhem, 94
İbrahim Hakkı, I, II, VIII, 1, 2, 3, 4, 6, 7,
9, 12, 13, 15, 17, 21, 22, 24, 28, 58, 79,

95, 115, 151, 172, 181, 189, 249, 254,
316, 403, 420, 425, 427, 428, 429, 432
iddihân, 58, 349, 420
İlahî-nâme,, 419
İllyîyîn, 51, 435
İlm-i bî-din, 330
İmâm-ı Sevrî, 184
İmsak, 63, 64, 65, 437
İsâ, 291, 371, 434
İsevî, 291
İsmail Fakîrullah, 4, 95, 96
İsmail Fehim, 6, 9
İsrâfil, 42, 433
İstanbul, 4, 427, 428, 429, 430, 431
İstiskâ', 418, 481
itikâf, 63, 64, 279

J

Jüpiter, 318

K

Kâbe Kavseyn, 52, 435
Kabz, 126, 443
Kadi-i Hacât, 28
Kadir gecesi, 64, 65
Kadirî, 5
Kâf dağı, 281
Kaf sûresi, 100, 329, 379
Kahhâr, 28, 29, 33, 433
Kelîm, 290, 304, 383
Ken'an, 161, 254, 291, 465
Kevser, 54, 55, 293, 294, 319, 321, 435
Kıbrıs, 10
Kındığı, 1
kış, 301, 302, 313
kıyafet, 10
Kızıl Deniz, 299
Kimya, 330, 331
Koca Ragıp Paşa, 93
Kulzüm ü Zehhâr, 299, 467
Kur'an, 43, 44, 45, 46, 49, 65, 88, 100,
150, 238, 240, 247, 301, 303, 335, 410,
427, 433

L

Lât, 72, 437
Lâyezel, 295
Lemyezel, 295
levh-i mahfûz, 49, 137, 226
Levlâke, 165, 447
Leylî, 31, 102, 103, 202, 232, 233, 252,
269, 325, 336, 342, 378
Litoğrafya, 10
Lokmân, 113, 151, 250, 434

M

Ma'sûk, 28, 87, 439
Mâlikü'l-Mülk, 28, 32
Maraz-şinâs, 267, 463
Marifet-nâme, 3, 9, 14, 16, 95, 115, 116,
316, 429
Maşrık, 217, 455
Mecîd, 28, 30, 101, 432
Mecnûn, 31, 91, 102, 103, 110, 117, 145,
152, 202, 232, 233, 241, 251, 252, 263,
269, 325, 336, 342, 351, 352, 378, 381,
386, 461
Med-cezir, 127
Medine, 45
Mekke, 72, 270, 282, 291, 465
Melihî, 253, 405, 461
Mevcûd-ı Hakîki, 28
Mevlâ, 1, 7, 29, 54, 81, 118, 154, 194,
214, 270, 291, 373, 384, 419, 455
Mevlânâ, 22, 263
Mevlanâ, 23
Mezkûm, 349, 474
Mısır, 4, 254, 291, 326, 471
Micmer, 227, 388, 457, 478
Miraç, 43, 52, 60, 196, 275
Miskiyyü'l-hitâm, 415
Molla Mehmet, 3
Muhammed, 291, 434
Muharrem, 2
Mushaf, 43, 314, 433
Mustafa Fânî, 4
Mutaffîfîn süresi, 335, 404
Müfettihü'l-ebvâb, 28
Müftü Hazık Efendi, 3

müntehabât, 14
mürşit, 2, 88, 96, 104, 259
Müşteri, 318, 470
Müze, VI

N

Nailî, 24
Nakş-bend, 419, 481
Nakşibendi, 5
Nakşibendî, 152
nân-ı cevîn, 320
nefs-i behimi, 177
nefs-i hasis, 177
Nefs-i nâtika, 155
Nefs-i nebâtî, 176
nefs-i şehvânî, 177
Nemed, 115, 441
Nemrûd, 252, 461
nesih yazı, 10
Nûh, 63, 139, 363, 434

O

Osmanlı Müellifleri, 15, 20, 430

R

Rab, 28
Râbi'a-i Adeviye, 184
Rahmân, 32, 33, 70, 227, 228, 238, 433,
457
Rahmet-i bî İntihâ, 28, 50
Ramazan, 63, 64, 65, 297, 437
Ramin, 252, 461
Recep, 3
Refref, 43, 60, 436
reyh-i Rahmâni, 209
Rıdvân, 43
Rûhü'l-Emin, 42
Rum, 291
Rus, 291, 465
rûz-ı kesb, 49, 85, 164

S

Sabit, 316, 469
Sâd süresi, 342
sakar, 55, 56, 281, 338

Sâkî-i Bâkî, 30, 410
Samed, 28, 31, 138, 210, 433
Samt, 148, 446
Sarı Gümrükçü Dervîş Efendi, 4
Sehûr, 65, 437
Seng-i İstincâ, 63, 436
Sertan, 318
seyyar, 316
Seyyiât, 69, 437
Sî-murg, 187, 212, 281, 289, 301, 330
Sultân, 4, 28, 143, 177, 212, 218, 219,
222, 228, 257, 280, 285, 346, 402, 454,
455, 479
Sultân Mahmut, 4
Sûr, 52, 435
Süleymân, 150, 223, 229, 359, 360, 380,
387, 388, 401, 403, 434
Süleymaniye Ktp, 7, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 17

Ş

Şa'ban, 2
şehâdet, 83, 93, 139, 362
Şems süresi, 301
Şeyh Ali, 2
Şeyh Galib., X, 24
Şeytân, 59, 436
Şiblî, 94, 95, 97, 141, 169, 401
Şîrin, 251

T

Tasavvuf, I, XI, 18, 28, 56, 79, 80, 94, 97,
113, 115, 122, 144, 148, 181, 374, 412,
413, 422, 427, 428, 429, 430, 431, 439,
441, 471
Tedebbür, 195
tefsir, 329, 330, 331, 332
Teravîh, 64
tesbih-hân, 42, 342
Teyemmün, 63, 139, 363
Tillo, 2, 3, 4, 14, 95
Tîn süresi, 123, 290
Tûbâ, 54, 435
Tûr, 56, 99, 118, 119, 126, 156, 173, 176,
219, 239, 240, 289, 290, 316, 455, 460,
465

Türk, 291, 427, 429, 465

U

Urvetü'l-vuskâ, 78

Ü

Üveysî, 5
Üveysîlik, 5

V

Vahdet-nâme, 405, 419
Vâhid, 28, 29, 33, 306, 433
Vedûd, 28, 33, 123, 170, 273, 343, 397,
433
Vedûd-ı Bî-Çûn, 28
Venüs, 318
vesen, 72, 193, 355, 365
Veyse'l Karanî, 45
Veyse'l- Karanî, 209
Vîs, 252

Y

Ya'kûb, 176, 390, 434
Yahya b. Muaz, 204
Yakup, 176, 291, 371, 390
Yasin, 303, 423
Yaz, 313, 468
Yazıcıoğlu Ahmet Bicân, 205
yed-i beyzâ, 251, 294, 368, 383
Yemen, 45, 46, 210, 282, 291, 465
yevm-i din, 49
Yunus Emre, 22, 160
Yûsuf, 12, 74, 176, 245, 252, 254, 291,
326, 371, 390
Yûsuf Nesim, 12

Z

Zâhir, 28, 30, 124, 417, 433, 443
Zemherîr, 313
Zühre, 318, 470
Züleyhâ, 252, 461
Züleyha Hanım, 4
Zünnâr, 395, 479

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Şükran KOÇAK

Uyruğu : T.C

DoğumYeri ve Tarihi : Van, 1979

E-mail : sukrankocak80@gmail.com

Eğitim Bilgileri

Lisans : YYÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kayıt Tarihi: 03/ 09/ 2012

Mezuniyet Tarihi: 30/ 05/ 2016

Yüksek Lisans: SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı
Bilim Dalı

Kayıt Tarihi: 06/ 09/ 2016

Mezuniyet Tarihi:

Yabancı Dil

İngilizce

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

01./02./2019

Tez Başlığı / Konusu

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DİVANI'NIN TAHALİ

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 495 sayfalık kısmına ilişkin, 27./12./2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin...intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8 (Sekiz) dır.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

01./02./2019
Sukran KOÇAK
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Sukran KOÇAK
Öğrenci No : 169201063
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Statüsü : Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANISMAN
Dr. Öğr. Üyesi... Ömr. DEMİRBAĞ
01./02./2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

...../...../201....

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü